MOLDVAI CSÁNGÓ–MAGYAR OKMÁNYTÁR

1467–1706

I.

Budapest

A Magyarságkutatás könyvtára

·I·

Felelős szerkesztő

JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő

DIÓSZEGI LÁSZLÓ
FEJŐS ZOLTÁN

A la Bibliothèque
de l'Institut d'Histoire „Iorga"
Kálmán Benda

DOCUMENTA HUNGARORUM IN MOLDAVIA

1467–1706

I.

Moldvai csángó magyar oklevéltár I. kötet

ISSN 0865-3925

ISBN 963 200 259 8

ISBN 963 200 260 1

Institutum pro studiis Hungarorum
Budapestini
1989

MOLDVAI CSÁNGÓ-MAGYAR OKMÁNYTÁR

1467–1706

I.

Magyarságkutató Intézet
Budapest
1989

Gyűjtötte és sajtó alá rendezte

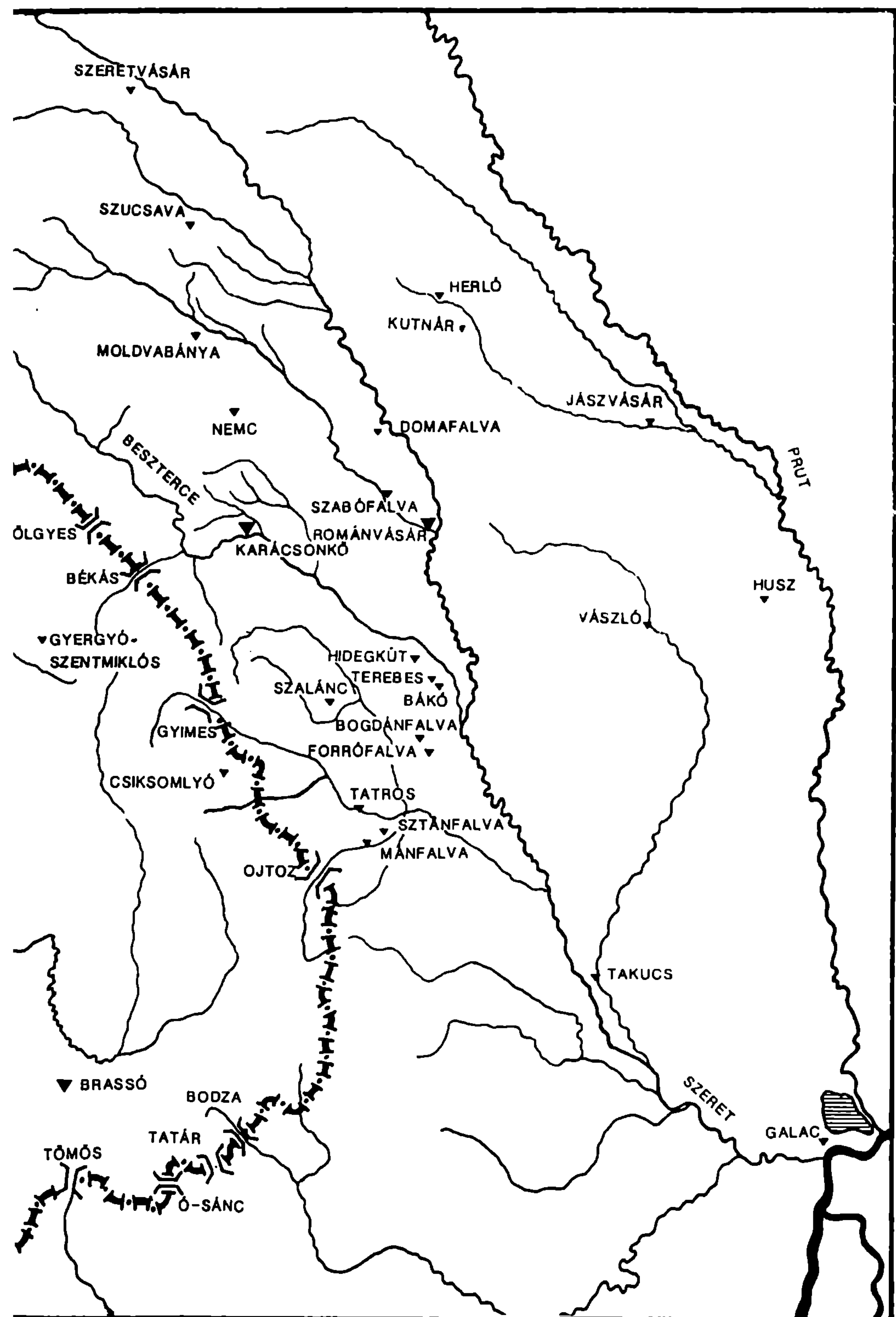
BENDA KÁLMÁN
JÁSZAY GABRIELLA KENÉZ GYŐZŐ
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Szerkesztette
a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta

BENDA KÁLMÁN

Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében

Megjelent a Ts-4 Magyarságkutatás program támogatásával

MOLDVA TÉRKÉPE A JELENTŐSEBB MAGYAR TELEPÜLÉSEKKEL

(XVI–XVII. SZÁZAD)

BEVEZETÉS

A MOLDVAI MAGYAROK (CSÁNGÓK) A XVI–XVII. SZÁZADBAN

Tanulmányunkban a Moldvában élő magyarok XVI–XVII. századi történetére igyekszünk fényt deríteni. Ehhez azonban szükséges előzetesen néhány közismert dolgot felidézni.

A moldvai vajdaság – 1859-ig a két román fejedelemség egyike, azóta az egységes román állam része – határai a történelem folyamán többször változtak.[1] Dolgozatunkban a történeti Moldva egészét nézzük, tehát azt a területet, mely a Kárpátok keleti lejtőitől a Dnyeszterig húzódott, magába zárva az 1812. évi bukaresti békében Oroszországnak átengedett Pruton túli részeket: Besszarábiát és a Budzsákot, továbbá északon az 1775-ben Ausztria fennhatósága alá került Bukovinát. A terület déli határa a Szeret alsó folyása, az Al-Duna és a Fekete-tenger.

Moldva vázlatos története

Ez a kereken 93 000 km^2-nyi terület, mely – a nyugati határsáv hegyes-dombos részeit kivéve – mindenütt síkság, majd egy évezreden át a keletről, Ázsiából nyugatra törő lovas-pásztor népek felvonulási területe volt. Közülük egyesek csak áthaladtak rajta, mások hosszabb-rövidebb időre meg is telepedtek.[2] A hunokat követték az avarok és egyes bolgár törzsek, a 800-as évek második felében a magyarok, majd a besenyők és az úzok, végül a XI. században a kunok. Az utóbbiak a magyar királyság határvédelmén már nem tudtak áttörni. A besenyők és az úzok felőrlődtek a harcokban, a kunok pedig kényszerűen megtelepedtek Moldvában és Havasalföldén, mígnem a nagy mongol–tatár támadás az 1240-es években őket is szét nem szórta, és mint népet meg nem semmisítette. Az évszázadokon át tartó háborús helyzet, az ezzel járó pusztulás és bizonytalanság csak a XIV. században szűnt meg, amikor Nagy

[1] G. I. BRĂTIANU: *La Moldavie et ses frontières historiques.* Bucarest, 1941[2].

[2] A következőkre ld. Constantin C. GIURESCU: *Istoria Românilor.* I. *Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea lui Alexandru cel Bun (1432).* Bucureşti 1937.; CZEGLÉDY Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig.* Bp. 1969.; LÜKŐ Gábor: *Havaselve és Moldva népei a X–XII. században.* (*Ethnographia* 1935. 90–105. l.)

Lajos magyar király hadserege Lackfi András, a székelyek ispánja vezetésével, 1345-ben a tatárokat végleg a Dnyeszter mögé szorította.

Az 1350-es években Dragos vajda – Nagy Lajos király jóváhagyásával – Máramarosból román kíséretével Moldvába nyomult, és megalapította a moldvai államot. Az 1370-es években vert első moldvai pénz – egyik oldalán az Anjou-címerrel – nemcsak a Magyarországtól való függést, hanem a külön állami létet is tanúsítja. Az új állam néhány év alatt határait az Al-Dunáig és a Dnyeszterig tolta előre.

Moldva virágkora a XV. század volt. Fejedelmei – hivatalos címük: hoszpodár, latinul: vaivoda, magyarul: vajda volt – Lengyel- és Magyarország, a két hatalmas szomszéd egymás elleni ügyes kijátszásával bizonyos önállóságot, sőt Nagy István vajda alatt (1457–1504) függetlenséget tudtak számára biztositani.[3] A XV. század végén a lengyel és a magyar állam egyaránt meggyöngült, helyükbe azonban egy katonailag sokkal erősebb lépett, az oszmán-török hatalom. Míg Havasalfölde már a XV. század közepén kénytelen volt a szultán hűbéruraságát elismerni, s a század végén már vajdáit is Konstantinápolyból nevezték ki, Moldva, kedvezőbb földrajzi helyzeténél fogva, csak a XVI. századdal vált a szultán adófizetőjévé. A század elején Besszarábia déli részét, a Budzsákot, a krími tatárok foglalták el, majd 1538-ban – a tatár kánság behódolásával – ez a terület az Oszmán Birodalom részévé lett. Moldva nagyobb része – hol lazább, hol erősebb függésben – a továbbiakban is megőrzött bizonyos önállóságot, de a török uralmát véglegesen csak a XIX. században tudta lerázni.[4]

Az ország népei a történelem folyamán többször cserélődtek, illetve arányaik változtak. A helynevek tanúsága szerint már a népvándorlás előtt számolnunk kell valamelyes szláv lakossággal, sorsukról azonban közelebbit nem tudunk. A korai lovas-pásztor népek – hunok, avarok, bolgárok és magyarok – csak átvonultak Moldván, a későbbiek – úzok, besenyők – részben felőrlődtek, egyes töredékeik Magyarországon kértek és kaptak menedéket. Legtovább a kunok tartották magukat, akik az 1100-as évektől az 1241-es tatárjárásig, főleg Havasalföldén telepedtek meg, de Moldva déli részeit is megszállták. Megtérítésükre a magyar király Milkón püspökséget is alapított.[5]

A románok első említése ezen a területen 1164-ből ismert. Nikétasz Khoniakész bizánci történetíró említi, hogy Manuel bizánci császár unokaöccse, menekülés közben a halicsi határ előtt „vlachok" fogságába került.[6] A következő adatunk majdnem 100 évvel későbbről van: IX. Gergely pápa

[3] Erre és a következőkre GIURESCU i.m. mellett ld. Ladislaus GÁLDI–Ladislaus MAKKAI: *Geschichte der Rumänen*. Bp. 1942. 58. s köv. l.

[4] A moldvai török függés mérete és jellege körüli vitákra ld. TÖRÖK Attila: *Retusált tusák... Megjegyzések a balkáni török hódoltság néhány kérdéséhez*. (*Mozgó Világ* 1987. 6. sz. 40–44. l.)

[5] Carol AUNER: *Episcopia Milkoviei* (*Revista Catolică*. Bukarest. 1912. 533–551. l.) és MAKKAI László: *A milkói (kun) püspökség és népei*. Debrecen 1936.

[6] A. D. XENOPOL: Istoria Românilor din Dacia Traiana. I[3] Madrid 1953. 200. l.

említi IV. Béla királyhoz 1234-ben írt levelében, hogy a milkói kun püspökség területén (azaz a délkeleti Kárpátok közvetlen előterében) egy „vlachnak nevezett nép él", s a magyar királyságból többen, magyarok és németek közéjük menvén, görögkeleti hitre térnek és „a vlachokkal egy néppé lesznek."[7]

A vlach (román) népesség lassú felhúzódása Havasalföldéről Moldvába nyilván már régebben megkezdődött, főként a Kárpátok és a Szeret közére. Tömeges bevándorlásuk azonban a moldvai állam megalakulása után indult meg délről és nyugatról, Máramarosból. Az 1400-as években már ők alkották Moldva népességének zömét.

A XIV–XVIII. századi leírások szerint, Moldva lakossága sokszínű és etnikailag vegyes.[8] Az alaplakosság a román. Bukovinában azonban többségben vannak a rutének, Besszarábiában egyre erősebb keletről, a Dnyeszter túlsó partjáról az ukrán, délkeletről a tatár bevándorlás, különösen a déli részeken mind több a cigány, a városokban pedig örmények, lengyelek, zsidók, törökök, görögök, sőt kis számban olaszok élnek, egyrészük állandó lakosként, mások csak átmenetileg. Teljesen német (erdélyi szász) lakosságú mezővárosok mellett, Moldva belsejének legszámosabb nem-román népe a magyar.[9] A nyelvi–etnikai változatosságot még növeli a vallási: a románok, a rutének és az ukránok görögkeletiek; a magyarok (akik közül a XV. században számosan a huszita tanokat követik), a szászok (akiknek jórésze a reformáció idején Luther tanait fogadja el), a lengyelek és az olaszok római katolikusok, a törökök és a tatárok mohamedánok, az örmények örmény–katolikusok. Az ország uralkodó egyháza a görögkeleti, másnéven az ortodox; az egyház nyelve az ószláv, az államé a kortársak által „moldvai nyelvnek" mondott román dialektus.

A moldvai magyarokat forrásaink a XIII. századtól kezdve említik, részben azonban már korábban is itt élhettek. A nyelvészeti kutatások szerint, különösen a Kárpátok és a Szeret közötti területen, olyan helyeken is, ahol a népesség évszázadok óta román, a folyó- és pataknevek jelentős része valamelyik török nyelvből, a magyarból vagy a szlávból, de utóbbi esetben magyar közvetítéssel került a románba.[10] Ez azt tanúsítja, hogy ezeken a he-

[7] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* I. Hrsg. von Franz ZIMMERMANN–Carl WERNER. Hermannstadt 1892. Nr. 69.

[8] Egy bizonyos Brognard XVIII. századi kéziratos leírása szerint Moldva lakosságának a fele vlach, a többi magyar, görög, örmény, cigány, német és zsidó. (A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv kézirattárából idézi Helmut HAUFE: *Die Wandlung der Volksordnung im rumänischen Altreich.* Stuttgart 1939. 67. l.)

[9] A népesség etnikai összetételére ld. Johannes Künig–Schonovianus jezsuita jelentését, 1588. szeptember 30. *(Okmtár* 41. sz.); Benedetto Emanuel Remondi ferences szerzetes jelentése, 1636. május 4. *(Okmtár* 42. sz.)

[10] Gustav WEIGAND: *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien.* (*XXVI–XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache.* Leipzig 1921. 70–95. l.; GYÖRFFY István: *Rumänische Ortsnamen.* (*Ungarische Jahrbücher* VI. 1926. 146–149. l.)

lyeken a magyar lakosság megelőzte a románt. A XVI. századra a magyar települési terület összeszorult, de még így is szinte zárt egységet alkotott északon Szucsava és Románvásár közt, délen Bákó körül és a Tatros vize mellett, továbbá a Szeret jobb partján.[11] Egyes falvakkal találkozunk a Szeret és a Prut között, sőt a Dnyeszter mentén is.

A történeti kutatások áttekintése

A moldvai magyarok – akiket az irodalomban már régebben kialakult terminológiával csángóknak nevezünk[12] – eredete sokáig a mondák és a találgatások ködébe veszett, s ma sincsen kellően tisztázva.[13]

Egyes utazók korai híradásait most mellőzve, a moldvai magyarok iránti tudományos érdeklődés a XVIII. század közepén ébredt fel, s több mint egy évszázadon át csak származásukra, eredetükre irányult. Kezdetben az uralkodó vélemény az volt, hogy a csángók a kunok leszármazottai. Az akkori tudomány úgy vélte, hogy a kun és a magyar nép nemcsak rokon, de testvérnép volt, nyelvében is azonos, azaz a kunok magyarul beszéltek. Amikor az 1880-as években az első nyelvemlékek fölfedezésével és közreadásával kiderült, hogy a kunok nyelve török volt, ez a föltevés tarthatatlanná vált. Egyesek azonban, köztük az ismert nyelvész, Munkácsi Bernát, továbbra is ragaszkodtak a kun származás téziséhez. Munkácsi véleményét a moldvai csángó falvakban máig élő sziszegő beszédre (s helyett sz-et ejtenek) alapozta, amit Gustaw Weigand lipcsei professzor kutatásai alapján, kun saját-

[11] Tanulmányunkban a moldvai településeket és folyókat a XVI–XVII. században használatos magyar nevükön említjük. Román megfelelőjüket ld. a *Függelék*ben közölt konkordancia-jegyzékben.

[12] A csángó szó ma ismert legrégibb előfordulása 1560-ból van. Az erdélyi Maksán említik Csángó Andrást (*Székely Oklevéltár.* Szerk.: SZABÓ Károly. V. Kolozsvár 1896. 76. l.). 1591-ben egy moldvai adóösszeírásban is megtaláljuk a szót Tatros megye lakosaival kapcsolatban, „saigai" alakban, amit az irat kiadói sangai-nak értelmeztek. (HURMUZAKI XI. 219. l.) A szó eredeti jelentését mai napig nem sikerült kielégítően megmagyarázni.

[13] A mind magyar, mind – főleg újabban – román részről nagyszámú irodalom felsorolása alól fölment bennünket az a tény, hogy több bibliográfiai kimutatás készült róla. Elsőnek MIKECS László munkáját említenénk (*Csángók.* Bp. 1941.), amelynek függelékében (330–398. l.) a megjelenés időrendjében 242 tanulmányt, könyvet ismertet, rövid értékelő megjegyzésekkel. Ezzel egyidőben látott napvilágot DOMOKOS Pál Péter: *A moldvai magyarság.* (Kolozsvár 1941., bibliográfia: 7–18. l.), amely egy sor MIKECS által elmellőzött újságcikket is felsorol. Az 1945 utáni, főleg magyar nyelvű irodalmat ismerteti GUNDA Béla: *A moldvai magyarok néprajzi kutatása.* (*A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások.* Szerk.. MÁTÉNÉ SZABÓ Mária Rózsa. Bp. TIT. 1984. 66–112. l.) A román nyelvű irodalomra ld. Dumitru MĂRTINAŞ: *Originea ceangăilor din Moldova.* (Bucureşti 1985. 181–192. l.) Ld. még Olga Valeria ZOBEL: *Szekler (Csangonen) in der Moldau und in der Bukowina* (*Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 72., 1978. 155–165. l.) Megemlítjük, hogy LENGYEL Zsolt (München) szerkesztésében készül a csángó-kérdés teljes bibliográfiája.

ságnak vélt.[14] Csak a XX. század elején bizonyították be, hogy a sziszegő ejtésnek sem a kunok, sem az úzok, sem a besenyők nyelvében nincs nyoma.

Egy másik – elvétve még ma is jelentkező – elmélet hívei azt vitatták, hogy a moldvai magyarok ősi magját a honfoglaláskor a Kárpátokon kívül maradt magyar töredékek alkotják.[15] Bizonyítékul – az archaikus nyelv mellett – az itt-ott előkerült IX. századi régészeti leletekre hivatkoztak. Ez az érv azonban – ahogy többen rámutattak – önmagában aligha perdöntő. Miután a keletről érkező honfoglaló magyarság egy része ezen a területen keresztül vonult, nyilvánvaló, hogy ennek tárgyi emlékei maradhattak. Nem lehetetlen, bár nem bizonyítható, hogy egyes kisebb magyar csoportok csakugyan lemaradtak, és megtelepedtek Moldvában. Nincs azonban semmilyen nyoma, hogy ezek a feltételezett honfoglaláskori falvak folyamatosan tovább éltek volna, s a ma ott élő csángók a IX. században megtelepedettek utódai volnának. Igaz, régészeti feltárásokat ezeken a vidékeken mindmáig alig végeztek. De ha arra gondolunk, hogy a Moldvában igazolhatóan megtelepült úz, besenyő és kun falvakat a késői népvándorlás vihara teljesen megsemmisítette, nehezen képzelhető el, hogy éppen a magyarok maradtak volna meg.[16] Ellene mondanak a honfoglaláskori megtelepedésnek, illetve a falvak kontinuitásának a helynevek is. A kárpáti medencében megtelepedő magyarság az első évszázadokban puszta személynévvel jelölte településeit (Solt, Tass stb.) s legföljebb a kicsinyítő „d" képzőt rakta hozzá (Álmosd, Szepesd stb.). Ezzel szemben Moldvában ilyen korai helynév formát nem találunk,[17] pedig tudott, hogy a helynevek még népességcsere esetén is tovább élnek, az új lakosság átveszi a nevet a régitől. A puszta személynévből alkotott helynevek helyett a -falva, -vására forma uralkodik. Ez a névadási

[14] MUNKÁCSI Bernát: *A moldvai csángók eredete.* (*Ethnographia* 1902. 433–440. l.); Gustav WEIGAND: *Der Ursprung der s-Gemeinden.* (*Neuntes Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig.* 1902. 131–137. l.)

[15] Az elmélet érveinek összegezése: RUBINYI Mózes: *A moldvai csángók múltja és jelene* (*Ethnographia* 1901. 115–124., 166–175. l.) Napjainkban is ezt vallja GUNDA Béla: *Egy csángó könyv jubileuma.* (*Magyar Nemzet* 1986. július 22. LÜKŐ Gábor könyvét – ld. 22. jegyz. – ismertetve és részben bírálva ezt írja: „A Bákó, Románvásár környékén lakó . . . magyarok a honfoglalás idején a Kárpátokon kívül maradt magyarok ivadékai.")

[16] Fodor István az újabb régészeti leletek alapján úgy véli, hogy a X–XI. században a magyar gyepű a Kárpátoktól keletre húzódott, ezeket a korai – Přemyšl-től Moldván át Havasalföldéig húzódó – magyar telepeket azonban a kun előnyomulás elsöpörte. FODOR István: *Zur Problematik der Ankunft der Ungarn im Karpatenbecken . . .* (*Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert. Symposium 1983.* Ňitra 1984. 100–102. l.)

[17] Marcus Bandinus (1648) összeírása említ egy Gyula nevű mezővárost, mondván: „Erat oppidum in Gyula capitaneo in sui nominis memoriam extractum," de az összeíráskor már csak a templom romjait találták meg, maga a település eltűnt, „jam finditur aratro." Moldvabánya és Nemc közt feküdt, a Moldva folyó partján. A Bandinus jelentését kiadó URECHIA sem tudta azonosítani (ld. 25. jegyz., 242. l.), nevével sehol másutt nem találkozunk. Nagyon valószínű, hogy Bandinus kísérője, a jezsuita Beke Pál, valamilyen nevet félrehallott, vagy félreértelmezett. A névhez fűzött tudálékos magyarázatot is nyilván ő találta ki. (Bandinus jelentése 1646. évi moldvai egyházlátogatási körútjáról, 1648. március 2. – a következőkben: Bandinus 1648 – Gyula alatt. – *Okmtár* 76. sz.)

gyakorlat viszont már a XIII–XIV. századra utal.[18] Egyébként a népi emlékezet sem őriz semmit, ami a honfoglalás korára utalna.

A századforduló származás-elméleti vitái a csángók kun vagy honfoglaló magyar eredetéről, az 1920-as évekre elültek.[19] Általánosan elfogadottá vált, hogy a moldvai magyarok nem keletről érkeztek mai helyükre, hanem nyugatról, a Kárpát-medencéből, valamikor a középkor folyamán. Ettől kezdve a kutatókat elsősorban az foglalkoztatta, hogy az első kivándorlás (vagy tervszerű kitelepítés) mikorra tehető, a későbbiek milyen hullámokban követték, kik, honnan és miért mentek Moldvába. Már ekkor fölmerült az a kérdés, hogy a moldvai magyarok nyelvjárását, népi kultúráját mennyire tekinthetjük egységesnek. A kérdés eldöntéséhez történelmi, néprajzi és nyelvészeti vizsgálatok egyaránt szükségesek voltak.

Mindenekelőtt a Bukarestben működő, minden valószínűség szerint német származású katolikus pap, Carol Auner munkásságát kell megemlítenünk. Auner – aki csak román nyelven publikált – több tanulmányban foglalta össze a moldvai és havasalföldi katolikusok, főleg középkori történetét, nagy vonásokban elsőnek rajzolva meg a magyarok kiáramlását és a moldvai magyarok életének a katolikus egyházzal való szoros összefonódását, a már kiadott oklevelek és a moldvai egyházi levéltárak iratai alapján.[20]

Magyar részről – elmellőzve most több, nem egyszer fontos részletet tisztázó közleményt – elsőnek Domokos Pál Péter munkásságát említjük, néprajzi, népzenei és történeti vonatkozásban egyaránt. Ami az utóbbit, történeti tanulmányait illeti, részben a Vatikáni Levéltár iratait is felhasználva, írt a magyar katolikus egyház kunok közti térítő tevékenységéről, ezzel összefüggésben az erdélyi magyarok és szászok kitelepedéséről, egyházi szervezetükről, majd sorsuk alakulásáról. Bár gyakran másod-harmadkézből vett adatait és a belőlük levont következtetéseket óvatosan kell kezelni, nagy érdeme, hogy számos, korábban figyelembe nem vett kérdésre ráirányította a figyelmet.[21]

[18] Minderre Benkő Loránd is utalt a Magyar Nyelvtudományi Társaság budapesti felolvasó ülésének vitáján, 1986 őszén.

[19] Kivételt csak VERESS Endre jelentett, aki – az elmélet utolsó harcosaként – 1934-ben is a kun eredet mellett tört lándzsát: *A moldvai csángók származása és neve* (*Erdélyi Múzeum* 1934. 29–64. l.) – Persze a közvéleményben főleg az „ősmagyar" származás elmélete élt, s nacionalista jelszavaktól kísérve hangot is kapott. Ld. pl. SICULUS [= BESENYŐ Sándor]: *A moldvai magyarok őstelepülése, története és mai helyzete.* Pécs 1942.

[20] Összefoglaló művét magyar fordításban is kiadták: AUNER Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlata.* Temesvár 1908.

[21] DOMOKOS Pál Péter munkái: *A moldvai magyarság.* Csíksomlyó, 1931. (3. bővített kiadása: Kolozsvár 1941. Közli Bandinus 1648. évi jelentésének magyar fordítását is. Ld. MIKECS megjegyzéseit, *Csángók* i.m. 391. l.); *Mert akkor az idő napkeletre fordul.* Cluj–Kolozsvár 1940. (Moldvai magyar népballadák); *A moldvai magyarság történeti számadatai.* (*Hitel* 1938. 295–308. l.; változatlan újra kiadása: *Honismeret* 14. 1986. III. sz. 16–22. l.); *Adalékok Moldva történetéhez.* Cluj–Kolozsvár 1940.; *Csángó népzene.* I–II. Bp. 1956. (Együtt RAJECZKY Benjaminnal); *„Édes hazámnak akartam szolgálni."* Bp. Szent István Társulat, 1979. (A történeti összefoglalás után közli KÁJONI János *Cantionale Catholicum* c. művét, majd PETRÁS Incze Jánosnak a csángókról írt múlt századi tudósításait.); *Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángó-magyarokkal. Népdalok, népmesék, népszokások, eredetmondák a magyar nyelvterület legkeletibb részéről.* Bp. Szent István Társulat. 1981.

Az 1930-as években Lükő Gábor, néprajzi és nyelvészeti vizsgálatok alapján, először különítette el a moldvai magyarság két rétegét.[22] Egyik, a magát magyarnak nevező (a csángó nevet is vállaló), nyelvjárásában, anyagi műveltségében, szellemi és tárgyi néprajzában egyaránt jól elkülönülő csoportjuk északon, a Moldva torkolatánál Moldvabánya, majd délebbre Bákó körül tömörül. Ez utóbbi helyen részben már keveredik a népesebb másik csoporttal, melynek falvai a Szeret és a Tatros mentén húzódnak. Ezek székelynek mondják magukat (a csángó nevet nem vállalják), nyelvük, néprajzi sajátságaik valóban az erdélyi székelyekkel tartanak rokonságot. Lükő a néprajzi tényanyag alapján arra a következtetésre jutott, hogy az északi csángó csoport, amely a moldvai magyarság legrégibb, mondhatjuk ősi magját alkotja,[23] néprajzi szempontból a történelmi Erdélytől északra elterülő, később Partiumnak nevezett tájjal, a Szamos-völgyi magyarokkal tart rokonságot, míg a Tatros és Szeret-mentiek a Székelyfölddel.

A másik előtérbe lépett kutatási időszak a XVI–XVIII. század volt; ennek fő forrásai a misszionáriusi jelentések. Elsőként az Osztrák Tudományos Akadémia hívta fel rájuk a figyelmet, amikor még 1880-ban kiadta Parčević érseknek, Moldva apostoli vikáriusának életrajzát és jelentéseit.[24] 1893-ban a Román Tudományos Akadémia közzé tette eredetiben és román fordításban Marcus Bandinus érsek, apostoli adminisztrátor 1646. évi egyházlátogatásáról szóló, 1648-ban lezárt nagy jelentését, mely a moldvai magyar falvak történetét, helyzetét s falvanként a katolikusok névsorát is adja.[25] 1913-ban a Vatikáni Levéltár anyagából adtak közre egy sor hivatalos iratot a moldvai katolikusok egyháztörténetére.[26] A Római Román Iskola (Scola Româna din Roma) felállítása az 1920-as években új korszakot nyitott a moldvai katolikusok történeti kutatásában. Évkönyvükben, a *Diplomatarium Italicum*ban sorozatos iratközlések jelentek meg, elsősorban a római missziós-

[22] LÜKŐ Gábor: *A moldvai csángók.* I. *A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal.* Bp. 1936.

[23] Ezt valószínűsítik az okleveles említések is, amelyek az északi magyar falvak jórészét már a XV. század elejétől kezdve név szerint említik. (Több említést idéz LÜKŐ i.m. 26. s köv. l. is), továbbá a későbbi nyelvészeti vizsgálatok megállapításai, hogy ez a csoport nem ismeri az újkori magyar szókincset, ugyanakkor középkori, ma már másutt nem élő sajátosságokat őrzött meg a nyelvtani szerkezetben, a szókincsben és a kiejtésben is. (BENKŐ Loránd: *Magyar nyelvjárástörténet.* Bp. 1957. 72. l.) – Megemlítjük még, hogy WEIGAND (*Der Ursprung* i.m. 136. l.) az északi és déli csoport közt antropológiai különbözőségeket vélt fölfedezni, ezt a megállapítását azonban már LÜKŐ (i.m. 41. l.) megkérdőjelezte. A kérdést azóta sem vizsgálta szakember.

[24] Gr. Julian PEJACSEVICH: *Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel, 1612–1674.* (*Archiv für österreichische Geschichte* LIX. 1880. 337–637. l.)

[25] V. A. URECHIA: *Codex Bandinus. Memoria asupra scrierei lui Bandinus dela 1646 urmatŭ de textŭ, insoţitŭ de acte şi documente.* (*Analele Academiei Române.* Seria II. Tom XVI. 1893–94. Memoriile Sectiuni Istorice 1–335. l.) – Egyébként a HURMUZAKI nevével jelzett reprezentatív nagy forráskiadvány (*Documente privitore la istoria Românilor.* Publicate sub auspiciie Academiei Române. Bucureşti 1876–1903.) is számos iratot közölt a moldvai katolikusokról.

[26] I. C. FILITTI: *Din archive Vaticanului. I. Documente privitoare la episcopatele catolice din principate.* Bucureşti 1913.

-központnak, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) levéltárából, komoly tudományos tanulmányokkal.[27]

Az 1920-as évek végén Veress Endre megkezdte egy csángó okmánytár anyagának összegyűjtését. Hol kézzel, hol géppel leíratta a már kiadott XVI–XVII. századi iratokat, s a római és a bécsi levéltárakban is másoltatott, inkább ötletletszerűen, mintsem rendszeres kutatás alapján. Az anyag megjelentetésére azonban már nem került sor, jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában található.[28]

A moldvai csángók történetére vonatkozó kutatásokat 1934-ben kitűnő tanulmányban összegezte a jászvásári (Iasi-i) egyetem tanára Gh. I. Năstase,[29] majd 1941-ben, a később a taganrogi szovjet hadifogolytáborban tífuszban elpusztult fiatal kolozsvári kutató, Mikecs László, aki terjedelmes monográfiát írt a csángók történetéről.[30]

A két szerző eredményei a lényeget tekintve megegyeznek, és a következőkben foglalhatók össze: a moldvai magyarok első okleveles említései a XIII. századból ismertek. Első falvaik a Szeret jobb partján, a katonailag fontos helyeken települtek; közülük nem egyben ma is régi erődítmények romjai láthatók. Ez valószínűsíti, hogy a magyar királyok által tudatos elgondolással, a tatárok ellen létesített határőr-települések voltak. Az északi részre a Szamos-völgyéből, a délire a Székelyföldről történt a telepítés. A következő

[27] A fontosabb publikációk: Gh. CĂLINESCU: *Alcuni missionarii cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII. e XVIII.* (*Diplomatarium Italicum.* Roma. I. 1925. 1–213. l.); U.ő.: *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romani.* (U.o. II. 1930. 305–514. l.); Francisc PALL: *La controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia* (u.o.: IV. 1940. 1–268. l.; v.ö. JÓSA János ismertetése: *Magyar kisebbség.* 20. 1941. 300–305. l.); G. VINULESCU: *Pietro Diodato e la sua relatione sulla Moldavia. 1641.* (u.o. IV. 1940. 75–126. l.) Ld. még BARTA István: *Az 1743. évi moldvai jezsuita misszió* (*Regnum.* Bp. V. 1942–43. 70–90. l.)

[28] Veress Endre iratgyűjteményének jelzete: MTA Könyvtára Ms. (Sajnos a másolatok tele vannak értelemzavaró hibákkal, kihagyásokkal, értelmetlen rövidítésekkel. Az összeírások névsorait Veress következetesen elmellőzi.)

[29] Gh. I. NĂSTASE: *Ungurii din Moldova la 1646 după "Codex Bandinus"* (*Archivele Basarabici* VI. 1934. 397–414. és VII. 1935. 74–88. l.); Csak rövidített német változatához jutottunk hozzá: *Die Ungarn in der Moldau im Jahre 1646, nach dem „Codex Bandinus"* (*Extras din Buletinul Institutului de Filologie Romînă.* Iaşi. Vol. III. 1936. 12 l. + 1 térképvázlat a Bandinus által említett magyar és német falvakról. Ld. hozzá LÜKŐ megjegyzéseit: i.m. 40–41. l.) NĂSTASE-nak ezt a munkáját a későbbi román történetírás agyonhallgatta. A romániai történetírók lexikonában (Ştefan ŞTEFĂNESCU coordinator ştiinţific: *Enciclopedia istoriografiei româneşti.* Bucureşti, Editura Ştiinfifică si Enciclopedica 1978.) Năstase-nak még a neve sincs megemlítve.

[30] MIKECS László munkái: *Csángók.* Bp. 1941. (Több nehezen áttekinthető térképvázlattal; történeti részeiben erősen támaszkodik AUNER művére: *A romániai magyar telepek* i.m.); *A Kárpátokon túli magyarság* (DEÉR József–GÁLDI László szerk.: *Magyarok és Románok.* I. Bp. 1943. 441–507. l. Nagyon jó térképvázlatokkal. Egyébként ez és a megelőző munka nemcsak a moldvai, hanem a havasalföldi magyar telepek történetét is áttekinti.); *A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása.* Kolozsvár 1944. (*Erdélyi Tudományos Füzetek* 171.) – V.ö. CSIKESZ Ferenc: *Mit hagyott ki a cenzúra Mikecs László Csángók-jából 1941-ben.* (*Confessio* 1982. 104–112. l.); BODRI Ferenc: *Tűnődés Mikecs Lászlóról és a csángók csonka monográfiájáról.* (*Élet és Tudomány* 1987. április 17., 8. l.); GUNDA Béla: *Csángó monográfia* (uo. 1987. május 1., 2 l.)

évszázadokban azután önkéntes kivándorlással számuk egyre gyarapodott. A XV. században az inkvizíció által üldözött délmagyarországi husziták, a XVI–XVII. században a jobbágysorsot nem vállaló székelyek, majd a XVIII. században, a madéfalvi veszedelem után, a határőr-szolgálat elől menekülő székelyek gyarapították számukat. Ezek a megállapítások mai ismereteink szerint is helytállóak.

A második világháború után, a történetírás és kutatás több mint 30 évig nem foglalkozott a csángókkal, csak az 1970-es években fordult ismét feléjük a historikusok figyelme.[31] A történeti kutatások helyett a nyelvészeti és néprajzi vizsgálatok indultak meg. Az 1950-es és az 1960-as években a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem irányításával a helyszínen kiterjedt nyelvészeti adatgyűjtés indult.[32] Ennek során megtörtént a székely és nem-székely (csángó) nyelvjárások teljes földrajzi elkülönítése. A végső cél: a moldvai csángó nyelvatlasz elkészítése, bár nagy anyag gyűlt össze, máig nem valósulhatott meg.[33] Az 1960-as években a Kolozsvárt elakadt munkát a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke folytatta, a számára adott lehetőségek közt. A nyelvi jelenségeket vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a moldvai csángó telepek létrejötte a nyelvtörténetben ómagyarnak nevezett korszakra, tehát a XV. század előtti időre tehető. A kivándorlás, vagy kitelepítés részben a Szamos-völgyéből, még inkább azonban a Felső-Tisza vidékéről történhetett.[34] Történeti szempontból is említést érdemel a tanszék névkutató csoportjának munkássága. Kiadványaik – többnyire egy-egy moldvai magyar település helynévanyagát teszik közzé – bevezetésükben a helytörténeti adatokat is összegyűjtik.[35]

A szervezett néprajzi kutatások, ugyancsak a Bolyai Egyetem irányításával, az 1950-es években indultak. A gyűjtés eredményei *A moldvai csángó népművészet* c. kötetben jelentek meg. A folklór terén végzett munkából

[31] Csupán egy történeti vonatkozású publikációt ismerünk, az sem itthon jelent meg: Lajos PÁSZTOR: *L'attività missionaria del P. Bernardino Silvestri Min. Conv. e la sua relazione sulla Moldavia. 1688–97.* (*Archivum Franciscanum Historicum* XLIII. 1949. 257–277. l. és Kny. Florentiae, Collegium S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 1950.)

[32] A nyelvészeti kutatások áttekintő ismertetése: SZABÓ T. Attila: *A moldvai csángó nyelvjárás-kutatás története.* (*Magyar Nyelvjárások.* Bp. 1959. 3–38. l.; 2. kiadása: SZABÓ T. Attila: *Nyelv és Irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek.* V. Bukarest, Kriterion Kiadó 1981. 480–527. l. és a jegyzetek: 594–609. l. Közli azoknak a moldvai falvaknak a névsorát is, amelyekben ma is beszélnek magyarul.)

[33] Ld. GÁLFFY Mózes–MÁRTON Gyula–SZABÓ T. Attila: *Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről.* (*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.* Kolozsvár 1963. 215–268. l.)

[34] BURA László: *A moldvai csángó nyelvjárás a-zása.* Bp. 1986. (*Magyar csoportnyelvi dolgozatok* 28. sz. 17. l.)

[35] Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége által a *Magyar személynévi adattárak* sorozatban megjelent, tárgyunkat érintő kiadványok: HAJDU Mihály: *Az 1646–47. évi Bandinus féle összeírás névstatisztikái.* 1980.; továbbá HALÁSZ Péter művei: *Magyarfalu helynevei.* 1981.; *Lészped helynevei.* 1983.; *Ónfalva (Onyest) helynevei.* 1983.; *Klézse helynevei.* Bp. 1986.

elsősorban a népdal- és népballada-gyűjteséseket kell megemlítenünk.[36] Ezek a publikációk mind a néprajz és a népművészet, mind pedig a folklór terén először teszik közzé a teljesség igényével a gyűjtött anyagot. Az összehasonlításra, a moldvai magyarság két elemének elkülönítésére, a magyarországival, illetve az erdélyivel való egybevetésére mindeddig még nem került sor.

Az 1980-as években román részről új származási teória jelentkezett. Eszerint a moldvai csángók elmagyarosított románok. Dilettáns szinten, szórványosan ez már korábban is elhangzott,[37] 1985-ben azonban tudományos jóváhagyást kapott, és néhány hónap alatt, a román tudományosságban egyedül lehetséges hivatalos nézetté vált.[38] Az első változatok szerint a nagy egyházszakadáskor, az 1053. év után, a Moldvában élő románok egy része megmaradt a nyugati római katolikus egyházban, s őket ezután a magyar katolikus egyház (Moldvában!) elmagyarosította. Ezt a józan ésszel is alig hihető föltevést módosította azután Dumitru Mărtinaş,[39] mondván, hogy az ortodox vallású románok katolikus hitre kényszerítése, majd rész-

[36] Dr. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–Dr. NAGY Jenő: *Moldvai csángó népművészet.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó 1981. – KÓS Károly: *Csángó néprajzi vázlat* (*Tájak, falvak, hagyományok.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976. 103–217. l.); FARAGÓ József–JAGAMAS János szerk.: *Moldvai csángó népdalok és népballadák.* Bukarest 1954.; KALLÓS Zoltán–SZABÓ T. Attila: *Balladák könyve.* Bukarest, Kriterion, 1970. (Az anyag jelentős része moldvai. Szabó T. Attila bevezető tanulmánya áttekinti az erdélyi és moldvai gyűjtés egész történetét. Ugyanez az anyag, azonos címen, de részben más csoportosításban, több dallammal: Bp. 1970. majd 1977.) Érdekes anyagot közöl BOSNYÁK Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága.* (*Folklór Archivum.* Bp. 12. 1980.)

[37] Joşif Petru M. PAL: *Catolici din Moldova sunt români neaoşi* (*Almanachul . . . Viaţa.* 1941. 56–60. l.); uő. *Originea catolicilor din Moldova şi Franciscéanii pastorii lor de veacuri.* Sabaoni – Roman 1943.; Petru RÂMNENŢU. *Die Abstammung der Tschangos.* Sibiu 1944. (*Bibliotheca Rerum Transsilvaniae* II. Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania. – Az akkor divatos fajelmélet segítségével antropológiai alapon állítja, hogy a csángók román származásúak.) – M. GÂRNITEANU: *Catolici din Moldova sunt Daci.* (*Moldova* c. lap 1944. január 26-i száma. Átvette: *Lumina crestinului* XXX. 1944. február, 4–5. l.)

[38] Gabriel ŢEPELIA professzornak, aki Radu POPESCUval közösen írt egyetemi jegyzetében (*Istoria limbii române.* 1971.) a csángók nyelvét magyar nyelvjárásként ismertette, „tévedését" nyilvánosan vissza kellett vonnia. (Megjelent: *Luceăfarul* 1966. február 15., 4. l.) – Ugyanakkor 1986-ban egy angolul kiadott munka még nem tud erről az elméletről, s bár igen röviden, de megemlíti, hogy a németek mellett magyarok is költöztek Erdélyből Moldvába. (Victor SPINEI: *Moldavia in the 11th–14th centuries.* H.nélk. 1986. Editura Academiei Republici Socialiste România. *Bibliotheca Historica Romaniae.* Monographs XX. 139 és 141. l.)

[39] Dumitru MĂRTINAŞ: *Originea ceangăilor din Moldova.* Bucureşti, Editura Şciinţifica şi Enciclopedică, 1985. (Ismertetések róla: Ovidiu PAPADIMA: *Luceăfarul* 1985. február 15., 3. l.; POMOGÁTS Béla: *Vigilia* 1986. 634. l.); *Originea Româneascăa ceangăilor.* Masa rotunda. (*Luceăfarul* 1986. február 15., 1, 3–6. l. A Román Írószövetség hivatalos lapjában megjelent kerekasztal beszélgetés résztvevői: Ion COJA, Mihail DIACONESCU, Valeriu RUSU, Gabriel ŢEPELEA, M. UHGHEANU és V. M. UNGUREANU); Anton DESPINESCU: *Chi sono i cattolici dalla Moldavia* (*Balcanica,* Roma 1984. 4. sz. 117–123. l.). Ld. még Mihai CAITAR: *Die Tschangos sind Rumänen. (Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1981. május 29. – Válasz rá: SÓTI György: *Die ungarische Herkunft der Tschangos.* U.o. 1981. július 9.); ÖSZ ERÖSS Péter: *Gînduri pe marginea unui articol. (Flacăra,* Bukarest 1981. augusztus 6. Egy magyar cikk kapcsán a csángók román voltáról); GELLÉRT Györgyi: *Cui prodest? A romániai magyar néprajzi kutatás problémái. (Mozgó világ* VIII. 1982. 10. sz. 30–35. l.)

beni elmagyarosítása Erdélyben történt,[40] s onnan költöztek a magyar elnyomás elől Moldvába a XVII–XVIII. században. Román voltuk bizonyítéka mindenekelőtt csángó nevük, amelynek jelentése – Mărtinaş szerint – „korcs magyar", ahogy bizonyíték román öntudatuk és az, hogy román anyanyelvüket nem felejtették el. Magyar nyelvük, melyet a magyar nyelvészeti munkák archaikus magyarnak mondanak, valójában az eredetileg román anyanyelvűek hibás magyar beszéde. A román eredet mellett szól – mondja Mărtinaş –, hogy sem a régészeti hagyatékban,[41] sem a viseletben, szokásokban, a gazdálkodás eszközeiben nem volt és ma sincs lényeges eltérés a görögkeleti és a katolikus vallású moldvaiak közt. Ennek megfelelően a csángók vallási hovatartozására használt „római katolikus" megjelölés helyesen: „román katolikus", illetve „katolikus román".

Ennek az elméletnek – mely nem is titkoltan a csángók „visszarománosítását" hivatott igazolni – nincs tudományos alapja. A bizonyítékul felhozott történeti, nyelvi, hangtani érvek, néprajzi megállapítások ellenkeznek az eddigi kutatások minden megállapításával. Mărtinaş és követői ezért az egykorú iratokat, tényeket és adatokat nem-létezőknek tekintik.[42]

A 80-as években magyar részről is megélénkült a csángók jelene és múltja iránti érdeklődés. Új kutatás azonban alig történt.[43] Inkább a korábbi történeti eredményeket foglalták újra össze, többnyire a nagyközönség tájékoztatására.[44]

[40] MĂRTINAŞ (i.m. 45. l.) szerint „a kor hivatalos statisztikája"[?] a Székelyföldön a XVII. században még 372 részben vagy egészben román lakosságú falut mutatott ki. Közülük száz év alatt 242-t erőszakkal katolizáltak és elmagyarosítottak. Forrásként G. POPA-LISSEANU munkájára hivatkozik (*Secuii şi secuizarea românilor.* Bucureşti 1932.) – Az adatot tényként a *Luceăfarul* is átvette: 1986. február 15., 5. l.)

[41] 1980-ban jelent meg Iaşi-ban Eugenia NEAMŢU–Vasile NEAMŢU–Stela CHEPTEA munkája: *Oraşul medieval Baia în secolele XIV–XVII.* A könyv tudomást sem vesz Hugo WECZERKA nagy és alapos munkájáról (*Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau.* München 1960.), mely többek közt Baia (németül Molde, magyarul Moldvabánya, amiből a Baia név származik) történetével is foglalkozik –, okiratokkal, összeírásokkal bizonyítva a város német, majd vegyesen német–magyar voltát. A három román szerző vizsgálatainak eredménye, hogy bár „idegenek" is voltak a városban (hogy ezek kik voltak, milyen nemzetiségűek, nem derül ki), a régészeti, főleg kerámia-anyag tanúbizonysága szerint a város középkori alapítói és mindvégig a lakosság döntő többsége „autochton román" volt. (151. s köv. l.)

[42] Csak egy példa: MĂRTINAŞ i.m. feltünteti az irodalomjegyzékben AUNER könyvét (*A romániai magyar telepek* i.m. ld. 20. jegyz.), mely jórészt a jászvásári egyházi levéltár adataira épít, a szövegben viszont adatait hallgatással mellőzi. NĂSTASE munkáját pedig (ld. 29. jegyz.) meg sem említi.

[43] BENDA Kálmán: *Csöbörcsök. Egy tatárországi magyar falu története a 16–18. században.* (*Századok* 1985. 4. sz. 895–916. l.); *uő: A csöbörcsöki magyar katolikusok összeírása 1969-ból* (*Magyar Nyelv,* 1987. 240–243. l.)

[44] Ld. DOMOKOS Pál Péter i. munkáit (21. jegyz.), továbbá GUNDA Béla összefoglalását (13. jegyz.); DÁVID Zoltán: *Magyarok határaink mentén* (*Mozgó Világ* 1982. 7. sz. 38–50. l.); – BENDA Kálmán: *A moldvai csángó-magyarok* (*Confessio* 1986. 3. sz. 59–65. l.); KISS Károly: *A moldvai csángók* (*Uj Tükör* 1985. 18–25. sz.); uő: *A megmaradás esélyei. Emlékezés a moldvai csángó iskolákra.* (*Magyar Nemzet* 1987. szeptember 5., 9. l.)

A következőkben most már – az eddigi irodalom eredményeinek figyelembe vételével – saját kutatásaink alapján igyekszünk képet adni a moldvai csángók számáról, helyzetéről, életkörülményeiről, kulturális és vallási arcáról a XVI–XVII. században, elsősorban a misszionáriusi jelentések alapján.

Moldva a XVI–XVII. században

A XV–XVI. század fordulóján Délkelet-Európa politikai és hatalmi viszonyai jelentősen megváltoztak, s ez Moldva sorsára is kihatott. Hunyadi Mátyás király halála után, a magyar állam gyors belső hanyatlásával, majd 1526-ban a középkori magyar királyság összeomlásával, ezt követően az ország három részre szakadásával Magyarország, mint hatalmi tényező, jó időre kiesett a nemzetközi politikából. Moldva felszabadult a korábbi magyar nyomás alól, ugyanakkor megszűnt az a katonai erő, amely a folyton támadó tatár és török támadásokkal szemben a vajdaságnak is bizonyos védelmet biztosított. A Luxemburgi Zsigmond által a tatárok ellen kiépített magyar védelmi vonal előretolt bástyái a Dnyeszterig terjedtek, s a XV. század közepén, a mind fenyegetőbb török előretöréssel szemben, Hunyadi János megerősítette és magyar őrséggel látta el keleten Akkermant (Cetatea Albă), Kiliát (Chilia) és Brailát.[45] A magyar állam gyöngülésével ezek a várak sorra elestek, a tatárok, majd a törökök kezébe kerültek.

1538-tól kezdve a tatár és török csapatok előtt nyitva állt Moldva, és sorozatosan megismétlődő rablóhadjárataiktól, különösen a XVII. század végén sokat szenvedett az ország. Quirini argyesi püspök 1602-ben azt jelentette, hogy az állandó háborúk, Mihály havasalföldi vajda hadjáratai és a sorozatos tatár pusztítások valósággal elnéptelenítették Moldvát. 1604-ben azt írta, hogy a tatárok sok embert megöltek (ő maga is alig menekült meg), a két vajdaságból 100 000 embert rabságba hurcoltak, megszámlálhatatlan állatot hajtottak el, s az életben maradtak körében éhínség pusztít.[46] Bár a százezres szám nyilván erősen túlzott, annyi bizonyos, hogy ebből a pusztulásból az ország évtizedekig nem épült fel. Földművelése visszaesett, korábbi jelentős szarvasmarha-exportja egy időre megszűnt.

Békésebb esztendők után az 1650-es években a moldvai trónviszályok során – 1653 és 1661 közt, hét év alatt nyolcszor változott a vajda személye –, ismét havasalföldi, erdélyi és kozák seregek dúlták végig az országot, 1658-ban pedig újra jöttek az Erdélybe Moldván át vonuló tatárok. A népesség egy része a hegyekbe menekült, másik része a Székelyföldre vagy Lengyelországba bujdosott, s volt olyan falu, melynek lakói csak évek múlva szivárogtak vissza. Mindezt pedig betetőzték az 1680–90-es évek pusztításai.

[45] A részletes adatokat közli BENDA: *Csöbörcsök* i.m. 902–903. l.

[46] Quirini püspök jelentései VIII. Kelemen pápának, 1602. május 10. és 1604. június 24. (*Okmtár* 27. és 31. sz.), továbbá Aldobrandini pápai államtitkárnak, 1604. március 5. (*Okmtár* 29. sz.)

Az európai keresztény hadak Magyarországon indított török elleni nagy támadása, 1686-ban Budavár visszavétele, a hanyatló oszmán birodalmat kétségbeesett, bosszuló-sarcoló hadjáratokra indította ott, ahol erre még módja volt, így Moldvában is. Piluzzi püspöki vikárius jelentése szerint a Bécs ellen felvonuló tatárok elől 1682-ben Moldva népességének kétharmada elmenekült, aki maradt, többnyire elpusztult. Korábban népes helyek éveken át pusztán álltak, vetni nem mertek, aratni nem volt mit, az emberek éheztek. A közbiztonság megszűnt, a Pruton-túli részeken bandákba verődött rablók, zsiványok garázdálkodtak; akinek utaznia kellett, csak éjjel mert útrakelni, akkor is fegyveres kísérettel.[47]

Nyugodtabb állapotok csak a háború befejezésével, az 1699-ik évi karlócai békekötés után köszöntöttek Moldvára. Ez azonban már egy következő korszak.

Hogy mennyi lakója volt Moldvának a XVI. század elején, számuk hogyan alakult a XVIII. századra, csak becsléssel és a későbbi adatokból visszakövetkeztetve tudjuk hozzávetőlegesen kiszámítani. 1782-ben a császári sereg tisztje, Brognard 300 000-re teszi a történelmi Moldva lakosságát. Fedor Karatzay a XIX. század elején 600 000-re, míg Georg Rassel 730 000 főre.[48] Helmuth Haufe 1939-ben kiadott munkájában – az említett és más adatok alapján – a XVIII–XIX. század fordulójára kereken 500 000-re becsüli Moldva népességét.[49] Lényegében ugyanerre az eredményre jutott Ştefan Pascu is, aki egy 1772. évi összeírás alapján, amely 66 524 családfőt mutat ki, a népességet 322 629 főre, majd egy 1803. évi hasonló összeírás alapján 528 920 főre számolja ki.[50] Úgy számítva, hogy a XVIII. századi nyugodtabb időszakban, a vajdaság népe, a jelentős elvándorlás ellenére is[51]

[47] A pusztulásról megdöbbentő képet rajzolnak a misszionáriusi jelentések, főleg az 1680-as években. Ld. Antonio Angelini, Vito Pilutio, Johannes Berkuce, Giovanni Battista Volponi vagy Francesco Antonio Ceccangeli jelentéseit. (*Okmtár* 124. s köv. sz.) A pusztulásról egyébként minden történeti összefoglalás szól. Ld. Andrei OŢETEA red.: *Istoria poporului Român.* Bucureşti 1970. 162. s köv. l.; A OŢETEA–D. PRODAN–M. BERZA red.: *Istoria Romîniei.* III. Bucureşti 1964. 198. s köv. l.

[48] BROGNARD: *Statistische Ausarbeitung* i.m. (ld. 8. jegyz.)

[49] Helmut HAUFE: *Die Wandlung* i.m. (ld. 8. jegyz.) 59–68. l. Ld. még N. V. MICHOFF: *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII siècle.* Sofia 1915.; I. NISTOR: *Die Bevölkerung Bessarabiens, 1812–1918.* (*Archiva pentru ştiinţa şi reforma socială.* Bucureşti 1919. 91. l.); Ecaterine NEGRUTI: Situatia demografica a Moldovei in secolul al XIX-lea. (Revistă de Istorie 1981. 243–257 l.)

[50] Ştefan PASCU: *Demografia istorica* (Ştefan PASCU red., *Populaţie şi Societate. Studii de demografie istorica.* Vol. I. Cluj 1972.) 73. l. Említsük meg, hogy mindkét összeírásból hiányoznak ugyanannak a két megyének az adatai.

[51] "Il est affligeant qu-un pays [értsd: Moldva] si beau, d'un sol si fertile, sous un ciel heureux ... soit si peu peuplé, ... et le pis est qu'il se dépeuple de plus en plus, surtout depuis trente ou quarente années." (MONSIEUR de B.: *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* ... Francfort et Leipsic 1778. A szerző: BAUER orosz generális. Ld. HAUFE: *Die Wandlung* i.m. 66. és 291. l.)

nőtt, az 1700-as évek elején Moldva lakosságát mintegy 200–230 000 főre becsülhetjük.

A XVI. század végéről rendelkezésünkre áll 1591-ből egy egész Moldvára kiterjedő, megyei részletességű adóösszeírás,[52] ebből valamelyest következtetni lehet az adózó háztartások számára. Ennek alapján ketten is végeztek népességszámításokat. Az első H. A. Mohov szovjet történész volt, aki az adózó háztartások számát 5,5-tel megszorozta, az így kapott számhoz hozzáadta az általa 15%-ra becsült bojárságot és városi lakosságot és így összesen 300 000 főt kapott.[53] Véleményünk szerint azonban a háztartások számát túl magasra becsülte (47 217),[54] s az 5,5-tel való szorzás indokolatlanul nagy, az általunk ismert összeírásokban (amelyekről az alábbiakban még szólunk) a családok átlaglétszáma 4,5–5 között volt. A bojárok és a városi lakosság 15%-ra becsülése szintén túlzottnak tűnik, legföljebb 7–8% látszik indokoltnak.[55] Ha mindezt tekintetbe vesszük, Mohov végeredményét egyharmaddal csökkentenünk kell.

A másik számítást Mohovtól függetlenül Ştefan Pascu végezte. Az adózó egységek számát 31 959-re számította ki, ezt öttel szorozta, eszerint Moldva lakossága 159 275 fő. Ez viszont túl alacsonynak tűnik. Ennek oka részben az, hogy nem vette tekintetbe a nem-adózókat.[56]

Mindezek figyelembe vételével Moldva népességét a XVI. század végén mintegy 200 000-re becsülhetjük.[57] Ennek a népességnek az eloszlása persze korántsem volt egyenletes. Kétharmada a Pruttól nyugatra eső területen élt, ettől keletre a település-hálózat is gyér volt, a falvak nem egyszer több napi járóföldre voltak egymástól. Gyérebb volt a lakossága az északi részeknek, Bukovinának is.[58]

[52] HURMUZAKI i.m. XI. 221–230. l.

[53] H. A. MOHOV: *Moldavija epohi feodalizma.* Kisinyov 1964. 219. l.

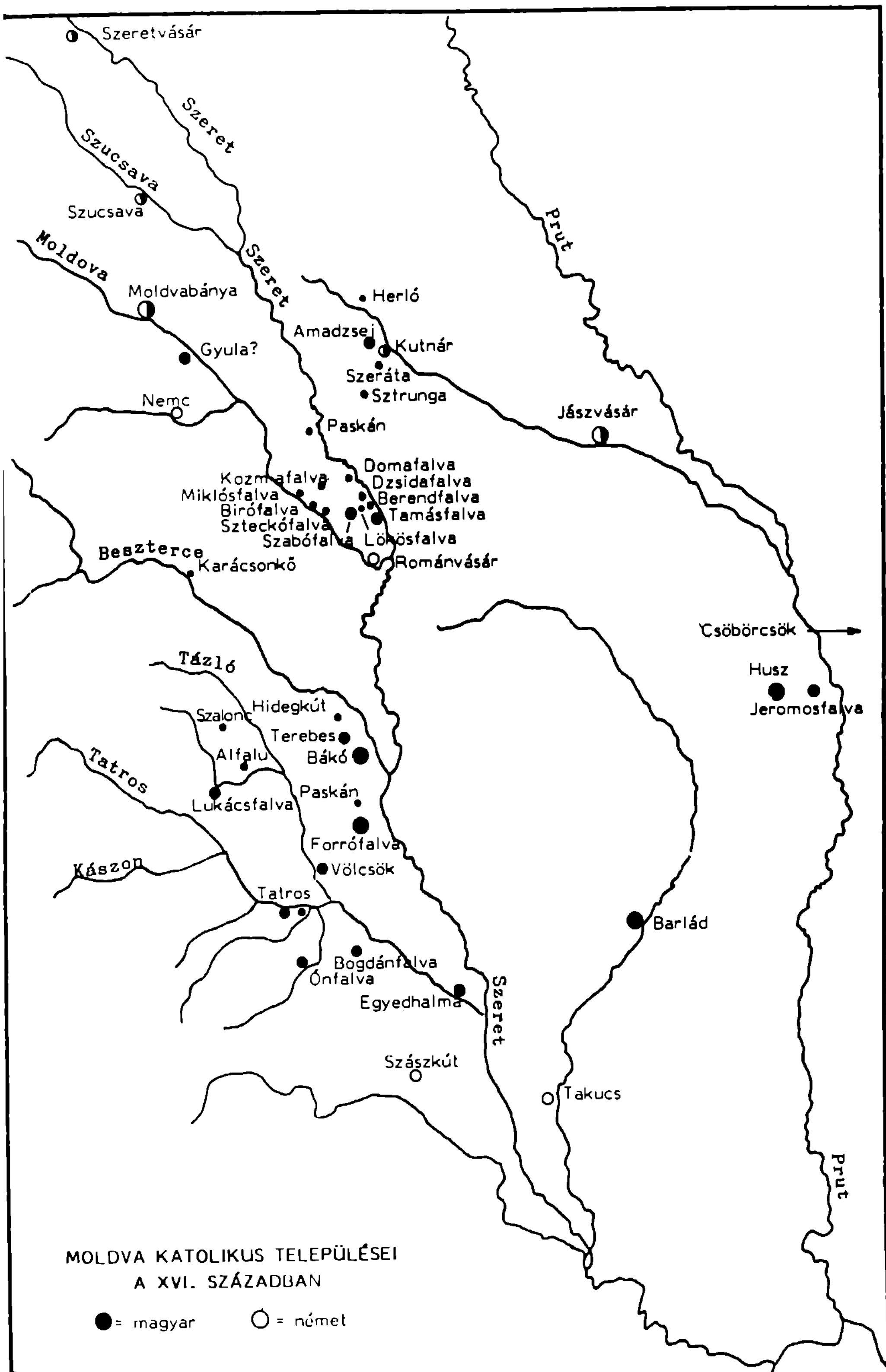
[54] Ld. Ştefan PASCU alább idézett számításait.

[55] Csak összehasonlításként: Magyarországon 1787-ben a népességből paraszt 92%, nemes 4%, városi lakos 2,5%. Aligha hihető, hogy Moldvában 200 évvel korábban több lett volna a városi lakos. (THIRRING Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában.* Bp. 1938. 55–81. l. és BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* Bp. 1982. 22–25. l.; továbbá L. ROMAN: *Sezările rurale ale Ţarii Romăneşti in sec. XVI–XVII. Revistă de Istorie* 1978. 1391–1404. l.)

[56] Igaz, hogy a szövegben azután – saját, megyékre bontott számadataival nem törődve – kijelenti: Moldva népessége a XVI. század végén elérte a 400 000-et; majd pár oldallal odébb már 450 000-ről beszél. (Ştefan PASCU i.m., a táblázat 74., a másik két adat: 46. és 61. l.)

[57] DOMOKOS Pál Péter egy ugyancsak 1591. évi vázlatos családösszeírás alapján (amelyet Sánta Péter vajda följegyzésének mond) Moldva népességét 47 167 főben állapítja meg. Számításának alapvető hibája, hogy nem vette tekintetbe azt a bizonytalanságot, hogy nem tudni, az összeírás mikor közöl lélekszámot és mikor családokat (DOMOKOS: *A moldvai magyarság történeti számadatai* i.m. 296. l.; ettől kezdve minden munkájában, utoljára *„Édes hazámnak akartam szolgálni..."* i.m. 58. l. – Számítását már MIKECS i.m. 246. l. sem fogadta el. – Maga a forrás: HURMUZAKI i.m. XI. 219–220. l.)

[58] Ld. a már idézett 1591. évi összeírást: HURMUZAKI i.m. XI. 221–230. l.

Szeretvásár
Szeret
Szucsava
Szucsava
Prut
Moldova
Szeret
Moldvabánya
Herló
Amadzsej
Kutnár
Gyula?
Szeráta
Sztrunga
Nemc
Jászvásár
Paskán
Domafalva
Kozmafalva
Dzsidafalva
Miklósfalva
Berendfalva
Bírófalva
Tamásfalva
Szteckófalva
Szabófalva
Lökösfalva
Beszterce
Karácsonkő
Románvásár
Csöbörcsök
Tázló
Husz
Hidegkút
Jeromosfalva
Szalonc
Terebes
Alfalu
Bákó
Tatros
Paskán
Lukácsfalva
Forrófalva
Kászon
Völcsök
Tatros
Barlád
Bogdánfalva
Ónfalva
Szeret
Egyedhalma
Szászkút
Takucs
Prut
MOLDVA KATOLIKUS TELEPÜLÉSEI
A XVI. SZÁZADBAN
= magyar
= német

A moldvai magyarok földrajzi elhelyezkedése

Már említettük, hogy a moldvai magyar telepek – a Dnyeszter melletti Csöbörcsököt és néhány körülötte lévő kisebb falut kivéve[59] – Moldva középső és déli részén, a Pruttól nyugatra terültek el, zömükben a Kárpátok és a Szeret közt. Bukovinában a XVI–XVII. században nem tudunk magyar településről.

A moldvai magyar telepek legteljesebb jegyzéke Bandinus érseknek 1646. évi egyházlátogatási körútjáról készült jelentése.[60] Bandinus 42 magyar települést említ név szerint, ebből 29 a Szerettől nyugatra eső területen van, közülük 14 közvetlenül a Szeret partján. Ezek Szucsavától le a Tatros torkolatáig láncot alkotnak, a lánc azonban két helyen is megszakad. Ha tekintetbe vesszük, hogy a nyelvészeti megállapítások szerint, a helynévanyag jelentős része azokon a területeken is magyar eredetű, ahol 1646-ban Bandinus nem említ magyarokat,[61] joggal feltételezhetjük, hogy korábban ott is magyarok éltek, vagyis a települési lánc valamikor folytonos volt.[62]

Ezt a nyelvészeti érveken kívül, más adatok is alátámasztják. A XV. századi oklevelekben több olyan magyar falut említenek, éppen a Szeret partján, amelyek Bandinusnál hiányzanak. Voltak, akik úgy vélték, hogy ezek magyar lakossága Bandinus idejében is ott élt, az érsek azonban valamilyen okból elkerülte őket. Az igazság azonban az, hogy ezeket a falvakat egyetlen XVII. századi összeírás sem említi a katolikus települések között. Nyilvánvaló tehát, hogy belőlük a katolikus magyarok kipusztultak, elvándoroltak. Ilyen falvak: Románvásár körül Bírófalva, lejjebb Kozmafalva, Miklósfalva, Halas, Szabófalva közelében Berendfalva, a Tatros mentén Acélfalva és Egyedhalma.[63]

[59] BENDA: *Csöbörcsök* i.m. 897. s köv. l.

[60] Ld. 25. jegyz. (és *Okmtár* 76. sz.). A következőkben csak így hivatkozunk rá: Bandinus 1648.

[61] NĂSTASE i.m. 7–10. l.

[62] A települési láncban eredetileg északon több erdélyi szász település is volt, így Szucsava, Nemc, Románvásár és Moldvabánya. Az első háromban a XVII. században már alig éltek németek. Moldvabánya és a Szereten túl Kutnár lakossága azonban ekkor még vegyesen német és magyar (továbbá román) volt. A német lakosság a XVII. század végéig követhető nyomon, azontúl nincs, kihalt, illetve beolvadt.

[63] Ld. NĂSTASE i.m. 9. l. és főleg LÜKŐ i.m. 24. l., aki a korábbi okleveles adatokat is idézi. De téved Lükő, amikor abból, hogy az említett falvakban később, a XIX. században magyarok is éltek, a magyar lakosság folytonosságára következtet, s úgy véli, hogy 1646-ban is ott voltak, csak nem ment el közéjük Bandinus. Ahogy írja: „csalatkozik, aki [Bandinust] ... teljes hitelű forrásnak tekinti," s itt volna az ideje „ebből a szempontból erősebb kritika tárgyává tenni." (I.h. Lükő véleményét MIKECS is átvette: *Csángók* i.m. 80. l., majd a listát megtoldotta Egyedhalmával. MIKECS: *A Kárpátokon túli magyarság* i.m. 458. l. 3. jegyz.) Bandinust fel kell mentenünk Lükő vádjai alól: a XVI. század végétől a XVII. század végéig egyetlen általunk ismert összeírás sem említi a katolikus telepek közt ezeket a falvakat, tehát nem volt magyar lakosságuk. Azt, hogy XIX–XX. századi magyar népességük későbbi bevándorlással kerülhetett oda, valószínűsíti az is, hogy pl. Kozmafalvának (románul: Cozmeşti) a neve is feledésbe ment, az új települést a (román Jugani átvételével) Jugán-nak neve-

Bandinus érsek a XVI–XVII. század fordulójának nagy pusztulása után négy évtizeddel járta be a moldvai katolikus településeket. Jelentésében egyenként ismerteti a falvak és mezővárosok állapotát, és szinte mindegyiknél arról számol be, hogy a katolikusok száma hajdan sokkal nagyobb volt. Egyes falvakban már csak a teljes pusztulást állapíthatta meg.[64] Az a föltevés, hogy némelyik faluban még éltek katolikusok, de Bandinust rosszul tájékoztatták, ezért elkerülte őket, valószínűtlen. A katolikus magyarok – ahogy az a jelentésből több helyen kiderül – kapcsolatban voltak egymással, annak pedig, hogy az érseket félrevezessék, semmi értelme nem lett volna. A Bandinus által nem említett helyeken tehát minden valószínűség szerint akkor már nem éltek katolikusok, vagy legföljebb csak néhány család. A későbbiekben, a XVIII. században ezeknek a falvaknak egy részébe magyarok is beköltöztek újra. Sőt olyanokba is, ahol – tudomásunk szerint – a középkorban nem éltek. Ez téveszthette meg a kérdéssel foglalkozókat.

Bandinus összeírása a moldvai magyarság történetének egyik nagy katasztrófája után készült, amikor az országot ért pusztulást még nem heverte ki, létszámában és települési területében is megfogyatkozott. Ahogy a vászlói katolikus közösség pusztulásáról írja „a katolikus lakosság részben a pestisben pusztult el, részben a tatárok siralmas szolgaságába került, vagy a szakadárokhoz [értsd: a görögkeleti románokhoz] pártolt."

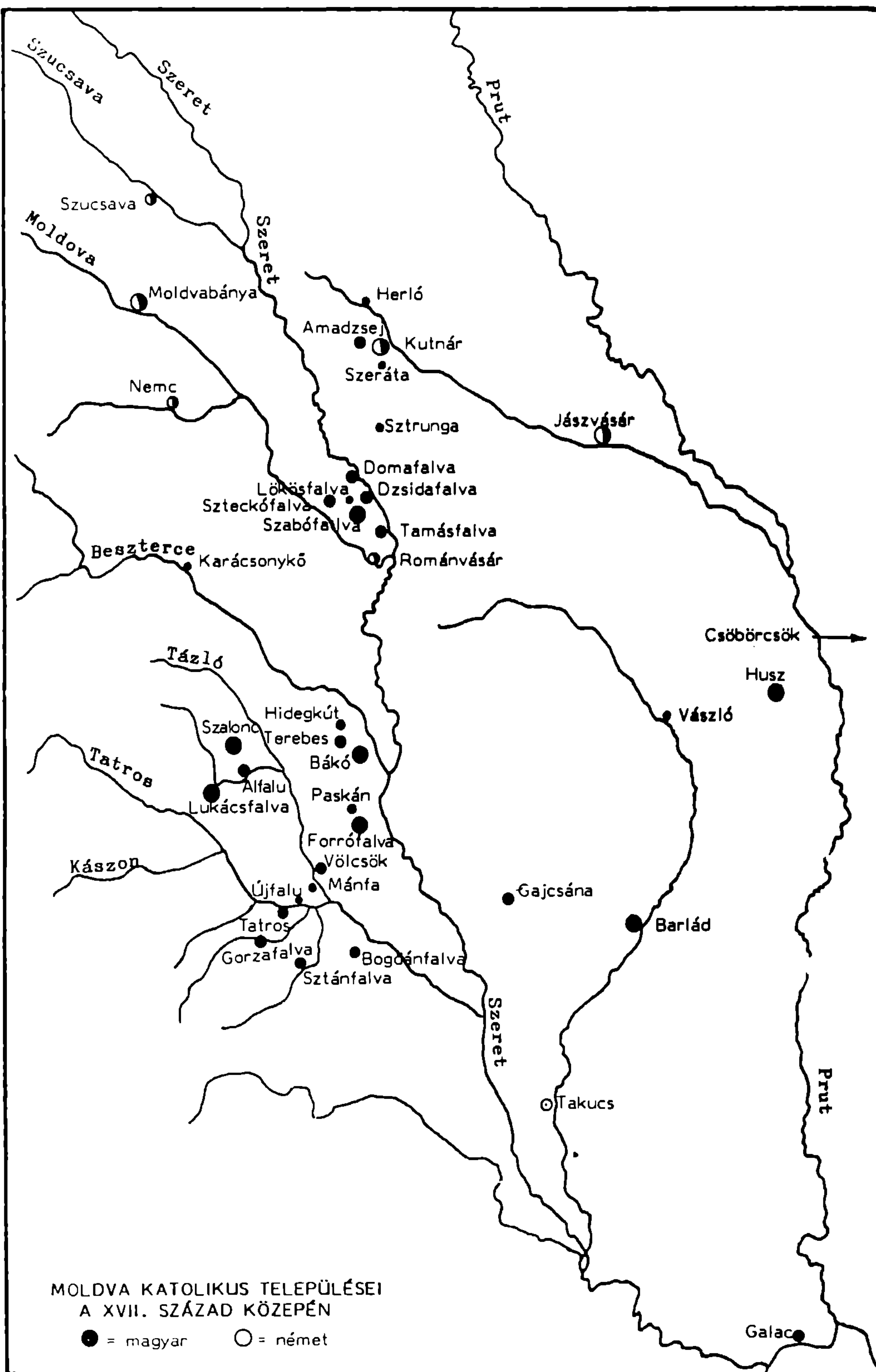
Arra, hogy a magukra maradt katolikusok több helyen görögkeletivé lettek és beolvadtak a velük már régebben együttélő román lakosságba, Bandinus is több példát hoz.[65] Ebben közrejátszott az ortodox egyház térítési politikája is, mely különösen a püspökségi székhelyek (Szucsava, Husz és Románvásár) körül volt erős, továbbá azokban a falvakban, amelyek a görögkeleti kolostorok tulajdonában voltak.[66] Emellett azonban jelentős lehetett az elvándorlás is. Azokról a helyekről, ahol a megfogyott katolikusok már nem tudtak életképes egyházközséget alkotni, egyrészük olyan helyre költö-

zik. Mikecs említi még a Bandinus által kihagyott falvak közt Dormánfalvát is a Tatros mellett (*Csángók* i.m. 80. l.). Itt azonban kettős tévedést követ el: egyrészt Lükőre hivatkozik, aki nem szól róla, másrészt pedig Dormánfalvát tudomásunk szerint semmilyen régi irat nem említi, s valószínűtlen, hogy itt Bandinus előtt vagy az ő idejében magyarok éltek volna. A XVI. században még előforduló azután eltűnő Ónfalva esetében egészen valószínű Halász Péter föltevése, hogy azonos a későbbi, Bandinusnál is leírt Sztánfalvával. (HALÁSZ Péter: *Ónfalva* i.m., ld. 35. jegyz., 3–4. l.) A föltevést támogatja, hogy az ón románul „stania", ebből a román Staneşti. (DOMOKOS: *A moldvai magyarság* 1941. i.m. 41–42. l.) Földrajzilag a két település azonos helyen van.

[64] Néhány példa: Alfalu „régen a magyarok híres faluja volt, most teljesen elhagyott." – Szeretvásár: a katolikus egyház megszűnt, nem maradt híve. – Vászló: hajdan 300 házban laktak katolikus magyarok, templomuk, plébánosuk, tanítójuk volt, most 4 házban összesen 16-an vannak. – Takucs: egykor 200 magyar ház volt, a falunak temploma, papja és tanítója volt, most egy katolikus lakója sincs. – Karácsonkő: „hajdan csak magyarok laktak benne, most három házban laknak magyarok, összesen 16-an." – Herló: 500 házból 5 maradt, 19 lakóval. – Szucsava: 8000-nél több magyar és német katolikus volt, jelenleg 25, stb. (Bandinus 1648., a megnevezett falvaknál.)

[65] Bandinus 1648: Karácsonkő, Szucsava, Bogdánfalva stb.

[66] NĂSTASE i.m. 10–11. l.

Szucsava
Szeret
Prut
Szucsava
Moldova
Szeret
Moldvabánya
Herló
Amadzsej
Kutnár
Szeráta
Nemc
Sztrunga
Jászvásár
Domafalva
Lökösfalva
Dzsidafalva
Szteckófalva
Szabófalva
Tamásfalva
Beszterce
Karácsonykő
Románvásár
Csöbörcsök
Tázló
Husz
Hidegkút
Vászló
Szalonc
Terebes
Bákó
Tatros
Alfalu
Lukácsfalva
Paskán
Forrófalva
Kászon
Völcsök
Újfalu
Mánfa
Gajcsána
Tatros
Barlád
Gorzafalva
Bogdánfalva
Sztánfalva
Szeret
Takucs
Prut
MOLDVA KATOLIKUS TELEPÜLÉSEI
A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN
= magyar
= német
Galac

zött, ahol még élő közösséget talált. Bandinus maga mondja el, hogy Szeretvásár katolikusai – miután a templomukban történt csodák nagy hatással voltak a városban lakó ortodoxokra, ez felingerelte a román pópákat, és a vajda hozzájárulásával a katolikusok ellen fordultak – a zaklatások elől Moldvabányára és Kutnárra költöztek. Aki viszont helyben maradt, az fölvette a görögkeleti vallást.[67] Gazdasági okok is közrejátszhattak, így az adók növekedése, a kereskedelmi utak másfelé terelődése, a háborúkban a szőlők pusztulása stb.[68] Mikecs László a Bandinus által közölt névsorokban arra figyelt fel, hogy a Szereten túli településekben több olyan családnév tűnik fel, mely valamely Szeret-jobbparti faluban általános. Emellett gyakoriak a helynévből képzett vezetéknevek, ami a belső mozgásra vall.[69] Ebből arra következtetett – sőt úgy vélte: „bizonyosan állíthatjuk" –, hogy az 1646-ban a Szerettől keletre eső terület magyar településeinek lakói nagyrészt a XVI. században kerültek oda a Szeret nyugati oldaláról.

A XVII. század második felében azonban egy mindeddig észre nem vett ellenkező irányú mozgást figyelhetünk meg: a magyarok nyugat felé, a Kárpátok keleti lejtőihez húzódnak. Talán mert ez a vidék nagyobb biztonságot nyújtott a tatár beütések ellen. Egy 1696. évi összeírás Tatros és Lukácsfalva vidékén nyolc olyan falut említ, amelyekben magyarok, vagy magyarok is élnek, s amelyeket korábban hiába keresünk a katolikus települések között. Miután az összeírás a családfőket név szerint felsorolja, és a családtagok számát is megadja, kitűnik, hogy nem is kis településekről van szó. Klézsén 76, Kászonban 91, Vallemárén 125, Kákován 206 főt írtak össze.[70] Azt, hogy közülük hányan jöhettek Moldva belsejéből és hányan esetleg Erdélyből, nem tudjuk.[71] Az viszont kiderül az összeírásból, hogy fiatal telepesekről van szó: köztük alig vannak özvegyek, házas gyermekeik-

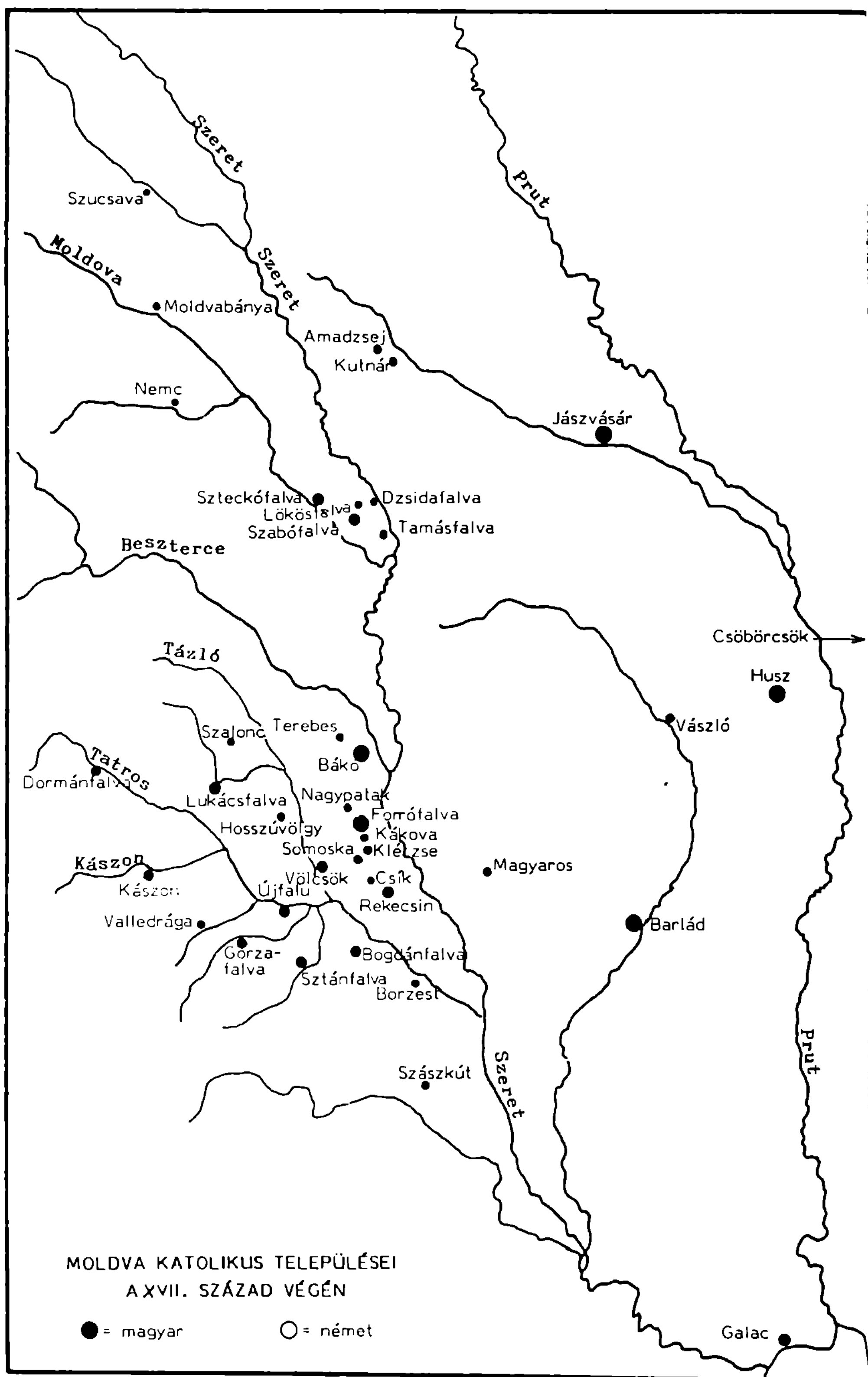
[67] Bandinus 1648: Szeretvásárnál és Moldvabányánál

[68] Az elvándorlás okaival részletesen foglalkozik WECZERKA i.m. 214. s köv l. – Bandinus szerint Husz környékéről három magyar falu lakossága a súlyos adók miatt elköltözött, nagyrészük Csöbörcsökre, tatár földre ment. (Bandinus 1648.: Husz).

[69] Ilyenek pl.: Herlai, Huszti, Vászlai, Tatrosi stb. (MIKECS: *A moldvai katolikusok* i.m. 113–115. l.)

[70] Ismeretlen misszionárius összeírása a moldvai katolikusokról 1696 február–november közt. (*Okmtár* 135. sz.) Összehasonlításul közöljük a Giovanni Baptista del Monte ferences misszionárius által 1670-ben a legjelentősebb katolikus gyülekezetek közé sorolt települések lélekszámát: Jászvásár 600, Kutnár és Amadzsej együtt 300, Bákó és Terebes együtt 250, Moldvabánya 140, Szabófalva és környékén öt falu 152, Forrófalva 120, Csöbörcsök 90, Barlád 50, Románvásár 10, Szucsava 10 (Vito Pilutio jelentése, 1671. augusztus 26. *Okmtár* 115. sz. e) jegyzet; Szabófalvára az 1616. évi i. összeírás.)

[71] Néhány árulkodó név, amely a délre és nyugatra húzódást mutatja: Újfalu: Valentinus ex Saboana (Szabófalva), Michael ex Saboana; Tatros: Catherina Bálint vidua ex Catinario (Kutnár) cum tribus prolibus. (1696. évi i. összeírás.)

Szeret
Prut
Szucsava
Moldova
Szeret
Moldvabánya
Amadzsej
Kutnár
Nemc
Jászvásár
Szteckófalva
Dzsidafalva
Lökösfalva
Szabófalva
Tamásfalva
Beszterce
Csöbörcsök
Tázló
Husz
Vászló
Szalonc
Terebes
Bákó
Tatros
Dormánfalva
Lukácsfalva
Nagypatak
Forrófalva
Hosszúvölgy
Kákova
Somoska
Klézse
Magyaros
Kászon
Völcsök
Csík
Kászon
Újfalu
Rekecsin
Barlád
Valledrága
Gorza-
falva
Bogdánfalva
Sztánfalva
Borzest
Prut
Szászkút
Szeret
MOLDVA KATOLIKUS TELEPÜLÉSEI
A XVII. SZÁZAD VÉGÉN
= magyar
= német
Galac

kel élő szülők, vagy idősebb rokonok. Ugyanakkor feltűnően kevés a gyermek, átlagosan családonként kettő, ami szintén fiatal házaspárokra utal.[72]

Az elmondottak alapján bizonyosra mondható, hogy a magyarok által lakott terület Moldvában nem volt állandó, mozdulatlan, ahogy eddig hitték. Úgy tűnik, hogy a középkorban a magyar (és északon a német) lakosság nagy többsége a Szeret jobb partján összefüggő láncban húzódó falvakban élt.[73] A XV. század végén megindult és a XVI. században mindvégig tartott a magyarok áramlása kelet felé, a Szeret és Prut közére, sőt egészen a Dnyeszterig. Régi helyüket románok foglalták el. Ezt a folyamatot a XVII. század második felében egy nyugati irányú költözési hullám váltotta fel. Közben egyes települések magyarsága megfogyott vagy el is tűnt, korábban jelentéktelen falvak magyar népessége viszont felduzzadt, illetve új falvak is keletkeztek.

A magyar települési terület a későbbiekben is változott, de minden jel szerint tovább erősödött a XVII. században elindult folyamat. A XIX. században és napjainkban a moldvai magyar települési terület központja a Bákó– Tatros közötti vidék.[74]

Amióta a moldvai katolikus településekről följegyzéseink vannak, tehát a XVI. század második felétől, a városokban mindenütt, a mezővárosok és falvak egy részében a magyarok vegyesen éltek görögkeleti vallású románokkal. A megtelepedéskor, a XIII–XIV. században, minden bizonnyal külön falvakat alkottak, nemcsak a római katolikusok és ortodoxok, hanem a katolikusokon belül a magyarok és az északon elhelyezkedő németek (szászok) is. A szászok azonban az 1400-as évektől már nem kaptak Erdélyből utánpótlást, s mivel nem volt önkormányzatuk, mint az erdélyieknek, nem tudták meggátolni a nem katolikusok és nem németek betelepülését. Mind több katolikus magyar, majd görögkeleti román került közéjük és számban megfogyatkozva, magukra maradva, nagyobb részük ortodox-szá lett, és beolvadt a románok közé, egy töredékük pedig a magyarsághoz asszimilálódott. Bandinus korában, 1646-ban az egykori szász mezővárosok közül Szucsava és Nemc németsége már eltűnt, Moldvabányán, Kutnáron és Románvásáron pedig a katolikusokon belül is kisebbségbe került a magyarokkal szemben.

[72] Kászonban a családonkénti átlag-gyermekszám 1,4. Ugyanakkor pl. Csöbörcsökön – ugyancsak 1696-ban – majdnem 25% az özvegyek aránya és 33 családban 103 gyermek van, ami 3,1 átlag. (BENDA: *Csöbörcsök* i.m. 900. l.)

[73] MIKECS (*Csángók* i.m. 40–92. l.) úgy vélte, hogy ez a települési lánc a magyar királyság részéről tudatosan folytatott katonai, határvédő politika révén alakult ki.

[74] A kolozsvári egyetem néprajzi kutatói által 1949–1957 közt bejárt 49 faluból csak 6 van Moldvabányától északra, s ugyanennyi a Szeret balpartján. 37 település Bákótól délre esik. Ahogy az általuk közölt térkép jól mutatja: Bákó és Moldvabánya közt nincs számbajövő magyar település, a Szeret – jobbparti összefüggő települési lánc teljesen megszűnt. Az általuk vizsgált településekből 19-nek a neve sem kerül elő a XVIII. század előtti időből, ugyanakkor a Bandinus által felsoroltakból nyolc településen már nincsenek magyarok. (KÓS–SZENTIMREI–NAGY i.m. 12–13. l.) Ugyanezt a képet erősíti meg a nyelvészeti kutatás által számbavett 94 moldvai település is, köztük 20 olyan falu, ahol már csak néhány magyarul beszélőt találtak, ezeket is „a teljes elrománosodás utolsó szakaszában." (A 94 falut felsorolja SZABÓ T. Attila: *A moldvai csángó nyelvjárás kutatása,* i.m. 1981. év kiadás 518–520. l.)

A XVII. század végi tatár pusztítás után a szász települések többé nem álltak talpra, s az 1700-as évek elejére a moldvai németek teljesen eltűntek.[75]

A magyarok – akik eredetileg szintén külön falvakban telepedhettek le –, Quirini püspöknek a XVI. század végén írt jelentése szerint, ekkor már részben szintén vegyesen éltek az ortodox románokkal, főleg az északi részeken, így pl. Szabófalván, Berendfalván, Tamásfalván, Lökösfalván, Dzsidafalván, sőt átmenetileg Bákón és Tatroson is. 1646-ra egy sor újabb falu vált vegyes lakosságúvá, köztük Vászló, Takucs, Paskán, Herló és Bogdánfalva. A század végén pedig nem egy, valamikor magyar faluban, csak ortodoxok laktak, az összeírásokban ezeket a helyeket már nem is említik.[76] A házak azonban a vegyes lakosságú falvakban sem keveredtek soha, külön sora, utcája vagy negyede volt a magyaroknak és a románoknak, szászoknak, vagy a néhol előforduló örményeknek.

A moldvai magyarok száma

A moldvai magyarok számáról a XVI. század végétől kezdve több jelentést, összeírást ismerünk. Valamennyit egyházi ember készítette, főpapok vagy misszionáriusok. Közülük egyesek névsort is adnak, mások csupán a katolikusok számát közlik falvanként. Ezeket sorba rakva, a következő adatsort kapjuk:[77]

[75] Minderre részletes számadatokat hoz WECZERKA i.m. 201–209. l. A vegyes lakosságú falvak együttélésére ld. BINDER Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmuskori falusi és városi együttéléséről.* Bukarest, 1982 108–127. l.

[76] Bernardino Quirini jelentése 1599. (*Okmtár* 25 sz.); Bandinus 1648 szerint tiszta magyar falu a 37-ből 20 volt, s 15 helyen a magyarok már kisebbségbe kerültek; ld. az egyes városok lakosságának alakulásáról készített kimutatást, . . . l.; az 1696. február–novemberi névtelen jelentés (*Okmtár* 135. sz.)

[77] A kimutatás az alábbi jelentések, illetve összeírások alapján készült: Bartolomeo Bruti, 1587. szeptember 15. (*Okmtár* 8. sz.); Bernardino Quirini, 1599. (*Okmtár* 25. sz.); Andreas Bogoslavić, 1623 nyara (*Okmtár* 35. sz.); ismeretlen, 1631 körül (*Okmtár* 37. sz.); Benedetto Remondi, 1636. május 4. (*Okmtár* 42. sz.); ismeretlen, 1640 körül (*Okmtár* 46. sz.); Petrus Deodatus, 1641. vége (*Okmtár* 47. sz.); Bartolomeo Bassetti, 1643. június 4. (*Okmtár* 52. sz.); Marcus Bandinus 1648. (*Okmtár* 76. sz.); Blasius Koičević, 1661. július 19. (*Okmtár* 97. sz.); ismeretlen kimutatása 1696 február–november (*Okmtár* 135. sz.) – Azokat a kimutatásokat, amelyek nem terjedtek ki egész Moldvára, illetve több fontos helyet kihagytak, valamint a lengyelországi jezsuita rendtartománynak Varsóban és Vito Pilutiónak Rómában emlékezetből írt összeírását, mivel adataik megbízhatatlanok, ebből a kimutatásunkból kihagytuk. Ezek: Bonaventura da Campoformio, 1650. (*Okmtár* 80. sz.); lengyelországi jezsuita rendtartomány, 1652. (*Okmtár* 86. sz.); Vito Pilutio, 1663. december 17. (*Okmtár* 99. sz.); Vito Pilutio, 1668. december 14. (*Okmtár* 104. sz.); Antonio Angelini, 1670. október (*Okmtár* 113. sz.) Vito Pilutio, 1671. augusztus 26. (*Okmtár* 115. sz.); Antonio Angelini, 1682. június 12. (*Okmtár* 124. sz.); Antonio Ceccangeli 1696 január–augusztus (*Okmtár* 133. sz.); Bernardino Silvestri, 1697. június 28. (*Okmtár* 137. sz.)

A moldvai katolikusok száma

1587.	(Bruti)	15 000
1591.	(Bruti)	20 000
1599.	(Ouirini)	10 704
1623.	(Bogoslavić)	4 480
1631.	(Ismeretlen)	3 690
1636.	(Remondi)	2 240
1640 körül	(Ismeretlen)	3 715'
1641.	(Deodatus)	3 963
1643.	(Bassetti)	4 540
1646.	(Bandinus)	5 577
1661.	(Koičević)	2 366
1696.	(Ismereflen)	2 799

A fenti összeírások adatai nyilván nem azonos értékűek, és a modern statisztikai felmérések követelményeinek egyik sem felel meg. Összességükben mégis jól mutatják a katolikusok számának alakulását, amely a XVII. században – kisebb hullámzással – csökkenő irányzatot mutat, ahogy Moldva egész népességéé is. A pusztulást, a vele együtt jelentkező, már említett, belső vándorlást, elég jól megfigyelhetjük az egyes települések lélekszámának alakulásában is.[78]

A katolikus, azon belül a magyar népesség számának alakulását figyelve, úgy tűnik, hogy a XVI. század végéig emelkedett, attól kezdve fogyott. A XVI. századi gyarapodásban, persze a belső népszaporodás mellett, jelentős része volt a magyarországi kivándorlásnak is. 1436-tól egy fél évszázadon át érkeztek az inkvizíció által üldözött huszita vallásúak, előbb a Szerémségből és Dél-Erdélyből, az 1480-as években – Marcus Bandinus följegyzése szerint – az ország észak-nyugati határszéléről, Pozsony környékéről. Számukat megközelítően sem ismerjük, de hogy több ezren lehettek, valószínűsíti a kamenyeci püspök titkárának, Vásári Györgynek 1571-ben írt jelentése, mely szerint a tatrosi plébános, Thabuk Mihály, mintegy 2000 huszitát visszavezetett a katolikus egyházba, és további munkája segítésére a püspök 12 papot küldött Lengyelországból Moldvába. A huszita menekültek több települést alapíthattak, így a nevével is árulkodó Husz-t (románul Husi, azaz husziták), a cseh kelyhesek vezéréről, Prágai Jeromosról elnevezett

[78] A számok forrásai azonosak a 77. jegyzeben említettekkel. A szögletes zárójelbe rakott lélekszámokat úgy kaptuk, hogy a forrásban megadott család- vagy házszámokat öttel szoroztuk.

Egyes települések lakosságszámának alakulása

település	*1599*	*1623*	*1631*	*1641*	*1646*	*1661*	*1670*	*1682*	*1697*
1. Románvásár	138	[360]	[320]	31	22	20	[5]	0	0
2. Karácsonkő	–	–	–	195	16	4	–	0	0
3. Szalonc	–	–	–	80	105	–	–	0	0
4. Herló	–	–	?	16	19	20	10	0	0
5. Nemc	383	–	[175]	92	30	109	[20]	15	0
6. Szucsava	153	340	–	50	25	46	[25]	1	10
7. Moldvabánya	[316]	–	[200]	220	78	189	–	0	140
8. Kutnár	1600	[1300]	–	494	276	199	[250]	0	300
9. Amadzsej	–	–	–	102	99	[80]	30	0	
10. Szabófalva	1400	–	[500]	159	163	287	200	?	152[79]
11. Bákó	1000	[560]	[500]	520	310	326	200	200	250
12. Terebes	[250][80]	–	–	[125]	155	421[81]	–	0	
13. Forrófalva	–	–	–	260	214		0	0	120
14. Tatros	394	[350]	[120]	122	125	121	[80]	15	38
15. Bogdánfalva	–	–	–	50	55	–	–	0	79
16. Sztánfalva	–	–	–	106	150	98	–	[150]	–
17. Galac	–	–	[80]	51	70	126	–	30	54
18. Barlád	–	–	200	162	150	74	–	[35]	98
19. Vászló	–	–	–	29	16	14	–	0	0
20. Husz	435	[400]	[300]	445	682	–	[150]	[150]	–
21. Jászvásár	–	[420]	[300]	202	300	226	–	–	116
22. Kászon	–	–	–	–	–	–	–	–	91
23. Rekecsin	–	–	–	–	–	–	–	–	165
24. Valledrága	–	–	–	–	–	–	–	–	101
25. Nagypatak	–	–	–	–	–	–	–	–	125
26. Kákova	–	–	–	–	–	–	–	–	206
27. Magyaros	–	–	–	–	–	–	–	–	63
28. Klézse	–	–	–	–	–	–	–	–	76

[79] 1682: „néhány"; 1696: a környező négy faluval (Tamásfalva, Lökösfalva, Dzsidafalva, Szteckófalva) együtt.

[80] 1588. évi adat, Bartolomeo Bruti, 1588. január 14. (*Okmtár* 9. sz.)

[81] Együtt Forrófalvával, Paskánnal, Hidegkúttal és Szalonccal.

Jeromosfalvát és a környékén több más falut. Husziták települtek meg Románvásáron, Tatroson és másutt is több helyen.[82]

A Moldvával határos magyarországi területekről a kiáramlás a XV–XVI. században is állandó volt.[83] Az 1560-as években, amikor János Zsigmond fejedelem – kiváltságaik ellenére – adózásra kényszerítette a székelyeket, megindult a jobbágysorsot nem vállalók tömeges szökése Moldvába. Az 1562. évi székely fölkelés leverése után számuk különösen megemelkedett, ettől kezdve kiáramlásuk folyamatos volt. Az 1590-es években fejedelmi parancsra már őriztetik a Moldvába vivő hágókat. Ahogy a Báthory Zsigmond távollétében intézkedő Bocskai Istvánnak Beszterce városához írt parancsában olvassuk: Őriztessék az utakat és ösvényeket, mert „nem akarjuk, hogy az országból a mieink Moldvába menjenek; úgy hírlik ugyanis, hogy többen vannak, akik erre készülnek."[84]

Míg a XVI. században szabadságában állt mindenkinek, hogy a havasalföldi vagy a moldvai vajda szolgálatába álljon, akár zsoldoskatonaként is,[85] az 1600-as évektől országgyűlési végzések tiltották az idegen országba szegődést. Nyilván nem sok eredménnyel, mert a tilalmat többször megismételték. Ahogy a lécfalvi gyűlés kimondotta: „végeztük, hogy ezután tisztessége, feje és jószága vesztése alatt, soha senki a két Oláhországba fejedelem és ország híre nélkül szolgálni ki ne mehessen. Aki elmenne, fejét és jószágát elveszesse."[86] 1607-ben már a jobbágyok Moldvába szökése ellen hoznak törvényt, arra hivatkozva, hogy az „elmúlt üdőkben az szegény országnak nagy sok insége és romlása miatt, főképpen Moldvában számtalan

[82] A huszita kivándorlásról részletesen szól KARÁCSONYI János: *A moldvai csángók eredete* (*Századok* 1914. 545–561. l. A kivándorlás jelentőségét erősen eltúlozza, lényegében a későbbi moldvai magyarok egészét huszita leszármazottnak véli), továbbá AUNER i.m. 12–17. l.; Bandinus 1648: Husz alatt; I. Mátyás birtokelkobzással sujtja a huszitákat: 1462: II. tc. 13. cikkelye. A husziták jelenlétére emlékeztető helynevekre: LÜKŐ i.m. 63–64. l. 142. jegyz., Johannes Künig-Schonovianus jezsuita jelentése, 1588. szeptember 30. (*Okmtár* 12. sz.) és Bandinus 1648, i.h. A husziták falvaira, a husziták visszatérítésére: Vásári György jelentése, 1571. augusztus 20. (*Okmtár* 5. sz.) A tatrosiakra: GÁLOS Rezső: *Legrégibb bibliafordításunk*. Bp. 1928. (*Irodalomtörténeti Füzetek* 9. sz.)

[83] Ld. a Máramaros megyei Sziget mezőváros tanácsának levelét, 1585. szeptember 23. (*Okmtár* 6. sz.)

[84] "Nolumus ut ex hac ditione nostra nostrates transeant in Moldaviam, ut fertur non deesse plurimos qui haberent animum illuc transeundi. Itaque mandamus vobis firmiter, ut a parte vestro vias semitasque, per quas in Moldaviam transire possent, diligenter custodiatis et observetis, ne quis nostrorum in Moldaviam transeat, sed transire volentes retrahantur." Bocskai István Beszterce városa tanácsának, Gyulafehérvár, 1596. január 11.: Beszterce város lt. Missiles 1596. 7. sz. (OL Filmtár 439. doboz.)

[85] „Székelyföldéről ha ki akart menni, szabad volt mindenkinek, ... valamely székely szolgálni akart menni, bár más országba is. . . . szabad volt szolgálni menni." Municipalis consuetudo Siculorum ex judiciis. A székelyudvarhelyi székely nemzeti gyűlés határozatai, 1555. április 28.: *Székely Oklevéltár.* Szerk. SZABÓ Károly II. Kolozsvár 1876. 124. l. 63–64. pont. (Ezt és részben a következőket is idézi MIKECS: *Csángók* i.m. 114. l. is.)

[86] A lécfalvi országgyűlés 1600. október 25–november 4.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (a következőkben EOE). Szerk.: SZILÁGYI Sándor IV. Bp. 1878. 556. l., 13. pont.

sok szegénség futott." Ezért a fejedelem írjon a vajdának „és intse, hogy országában mindenütt afféle futott jobbágyokat megkiáltassa, hogy nagy büntetés alatt onnét helyekre takarodjanak."[87] 1612-ben szigorú határozatot hoznak „a Moldvára menő utak és ösvények" őrzéséről, és elrendelik, hogy „ha marhástól, feleségestől innet Erdélyből az szegénség által akarna menni, el ne bocsássák, hanem megtartóztatván, ki-ki földesurának visszaadják."[88]

A rendeletek azonban alig jelentettek gátat, a jobbágyok – magyarok, főleg székelyek, de románok is – továbbra is szöknek Moldvába, különösen a nehéz időkben. 1662 és 1676 közt megsűrűsödnek az országgyűlési végzések, fejedelmi rendelkezések a határok őrzéséről, az utak „bevágatásáról", mivel „az szegénség ez haza nyilvánvaló kárára, kik az adót fizethetnék, bátorságosan megy Moldvába." Mindenféle „álutakon" mennek, és akit elkapnak, azt mondja, hogy „marhája látogatására megyen" az ottani legelőkre, vagy földesurától kapott megbízására hivatkozik. Csak azoknak higyjenek, „akiknek földesuroktól jó és helyes levelek lészen, szabados elmenetelek és bocsáttatások felől."[89] 1698-ban már a szökött jobbágy faluját kötelezik, elrendelvén, hogy tartozik az elszököttet „egy s két napi járóföldig persequálni és megfogni s reducálni," különben „tartozzék a falu azon elszökött embereknek minden terheket az adózásban supportálni és az földesúr dolgát is praestálni."[90]

Mindeddig a szegénységnek nevezett jobbágyok Moldvába vándorlásáról hallottunk. A Rákóczi szabadságharc alatt – igaz csak átmenetileg – a Moldvába bujdosók jórésze a nemesekből került ki. 1707 őszén ugyanis – néhány hónappal azután, hogy II. Rákóczi Ferencet Marosvásárhelyen beiktatták a fejedelmi méltóságba – Erdély Rabutin császári generális kezére került. A Székelyföldet védő kuruc katonaság, több ezer ember, köztük Mikes Mihály gróf háromszéki főkapitány-generális, 1707 szeptember–október folyamán Moldvába szorult. Kisebb töredékek Havasalföldére és Magyarországra húzódtak. A hadsereggel együtt a császári megtorlás elől nagyszámú nemes is Moldvába menekült. A kuruc bujdosók a Kárpátok keleti lejtőin, az Ojtoz és a Tatros vidékén, részben a Szeret mentén húzódtak meg, szétszórtan a csángó falvakban, s itt éltek nagy nélkülözések közt. Csak a szatmári béke után, 1711-ben térhettek haza Erdélybe. Főleg a katonák közt bizonyára voltak, akik kintmaradtak, arról azonban nem beszélhetünk, hogy ez a politikai emigráció a moldvai magyarok számát érdemlegesen gyarapí-

[87] Marosvásárhelyi országgyűlés, 1607. március 18–25.: *EOE* V. Bp. 1879. 472. l., 18. articulus.

[88] Szebeni országgyűlés, 1612. május 15–25.: *EOE* VI. Bp. 1880. 227. l., 7. articulus.

[89] Meggyesi országgyűlés, 1662. október 20–november: *EOE* XIII. Bp. 1888. 192. l., XXII. articulus; a törcsvári harmincadosoknak adott utasítás, 1672. augusztus 15.: *EOE* XV. Bp. 1892. 291. l., 19. pont; a gyulafehérvári országgyűlés, 1676. november 21–december 21.: *EOE* XVI. Bp. 1893. 333–334. l., I. articulus.

[90] Gyulafehérvári országgyűlés, 1698. április 8–18.: *EOE* XXI. Bp. 1898. 343. l., V–VI. articulus.

totta volna. Jelentősége abban volt, hogy tudatosította az erdélyiekben a moldvai magyarok létét.[91]

A Moldvába vándorlás mellett mindvégig volt egy ellentétes mozgás is. Főleg a tatár támadások idején, különösen az 1680-as években, egész falvak kerekedtek fel, és menekültek Erdélybe, a Székelyföldre. Évek múlva ugyan jórészük visszatért, de bizonyára voltak, akik nem.[92]

Láttuk, hogy Erdélyből a XVII. század egész folyamán volt egy hol erősebb, hol gyöngébb Moldvába áramlás, a magyarok száma mégis egyre fogyott. A XVI. századi 15–20 000 katolikusból mintegy 11–15 000 lehetett a magyar, 4–5 000 a szász. 100 év múlva a nem egészen 3 000 katolikus, mondhatjuk, egészében magyar volt, a csökkenés azonban így is meghaladja a 75%-ot. Ha Moldva egész népességéhez viszonyítjuk a magyarok számát, az 1590-es években az összlakosság 7–8%-át tették ki, az 1690-es években legföljebb 2–2,5%-át.[93]

Ahogy a városok népességéről készült táblázat is mutatja, elsősorban a Szeret-menti, a földrajzi környezet által nem védett magyar települések pusztultak, a Tatros vidéke, a Kárpátok tövében megbujó falvak kevésbé. Az, hogy a magyar falvak pusztulása összességében többszörösen meghaladta a románokét, nyilván földrajzi elhelyezkedésükkel függ össze.

A moldvai magyarok társadalmi és gazdasági helyzete

A magyarok és németek Moldva gazdasági fejlődésében igen jelentős helyet foglaltak el: a városi élet, az ezzel összefüggő fejlettebb ipar és kereskedelem a XIV–XV. században az ő tevékenységük nyomán bontakozott ki.[94] Jászvásáron, az ország fővárosában (amelyet a Dragos kíséretében

[91] Minderre ld. CSUTAK Vilmos: *Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707–11-ben* (Kny. az *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.* Sepsiszentgyörgy 1929. c.' kötetből. Közli a kibujdosott nemesek névsorát, és felsorolja a falvakat, ahol meghúzódtak.); *Ráday Pál iratai.* II. Sajtó alá rendezte: BENDA Kálmán és MAKSAY Ferenc. Bp. 1961., főként 317. l., 50. sz. irat és 401. l., 63. sz. irat.; ld. még Kálnoki Sámuel levelét: DOMOKOS: *„Édes hazámnak akartam szolgálni."* i.m. 79–84. l.

[92] Ld. a sok közül az alábbi jelentéseket: Antonio Angelini, 1682. június 12. (*Okmtár* 124. sz.); Jakub Franciszek Dłuski, 1683. július 19. (*Okmtár* 126. sz.); Vito Pilutio, 1686. vége (*Okmtár* 127. sz.)

[93] Számarányukat majd a XVIII. századi, Mária Terézia uralkodása alatti nagy székely kivándorlás duzzasztja meg újra.

[94] Ld. WECZERKA i.m. 38. s köv. l.; Uő.: *Die deutschrechtliche Stadt des Mittelalters und das Städtewesen in der Walachei und der Moldau.* (Paul PHILIPPI Herausg.: *Siebenbürgen als Beispiel Europäischen Kulturaustausches.* Köln–Wien 1975. Siebenbürgisches Archiv Bd. 12. 1–10. l.); C. C. GIURESCU: *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea.* București 1967. (Bibliotheca Historica Romaniae, 2.)

Magyarországról kiment jászok alapították az 1300-as évek közepén)[95] a kereskedők jórésze a XV–XVI. században is magyar és német, s a külkereskedelem szinte teljesen az ő kezükben van. De ugyanez a helyzet az ország más városias jellegű településeinél is. Ilyenek északon a főleg német lakosságú Moldvabánya, Szucsava, Kutnár, Szeretvásár, Románvásár és Nemc, délen a magyar Tatros, Bákó, Barlád és Husz. A moldvai városi fejlődés kezdeteit ma sem ismerjük részleteiben, de sokat mondó, hogy a román „oraş" szó a magyar „város" átvétele, hogy a városi tanács élén magyarországi mintára „bíró" állt (a magyarországi latinból átvett szóval: „jude"), illetve a német alapítású helyeken a „soltuz" (a német „Schulteiss"-ből eredő magyar „soltész" átvétele) állt. A német és magyar városok fejlettségével függött össze, hogy Moldvában csak ők használtak a XV–XVI. században címeres pecsétet.[96]

Ezek a moldvai városok (a magyarországi terminológia szerint inkább mezővárosoknak kellene mondanunk őket) szoros kapcsolatot tartottak az erdélyi és galíciai városokkal. Vásáraikon – Tatroson, Románvásáron, Barládon vagy Bákón – belföldi és külföldi kereskedők találkoztak, s pénz helyett még a XVI. században is gyakran áruval vagy állattal fizettek. Kereskedtek Besztercével, Brassóval, Szebennel, a galíciai Ilyvóval (Lvóv, azaz Lemberg), sőt a távolabbi lengyel vagy német területekkel, a Balkánnal és Kis-Ázsiával is.[97]

A városok lakosságszáma néhány száztól két–két és félezerig terjedt.[98] Sövénykerítés vette őket körül. Ezen belül széles, nem mindig rendezett utcákban falusias házsorok álltak, ólakkal, szérűskertekkel, a sövényen kívül terült el a „hotar" (a magyar „határ" szóból), ahol a mezőgazdasági termelés folyt. Az első céhekre a XV. századból vannak adataink, ezekben ácsok, fazekasok, szabók, néha lakatosok tömörültek. Ez a Bandinus érsek összeírá-

[95] Şt. S. GOROVEI: *Dragoş şi Bogdan, intemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova.* Bucureşti 1973. 86–87. l.; Renate MOHLENKAMPF: *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în secolele XIV–XV.* (*Anuarul Institului de Istorie şi Arheologie "A.D. Xenopol"* Iaşi XXI. 1984. 61–72. l.)

[96] Renate MÖHLENKAMP: *Die ältesten Siegel moldauischer Städte.* (*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* Wiesbaden, 29. 1981. 337–365. l.)

[97] A cserekereskedelem a vásárokon: WECZERKA: *Das mittelalterliche ... Deutschtum.* i.m. 64–65. l.; a Besztercével való kereskedelemre sok adatot hoz A. BERGER: *Urkunden Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz.* Herausgg. von Ernst WAGNER. I–II. Köln–Wien 1986. ld. a névmutatót.

[98] Bernardino Quirini már idézett 1599. évi jelentése és Dimitrie Cantemir XVIII. századi leírása erősen eltúlzott adatokat közöl (*Demetri CANTEMIRII Descriptio ... Moldaviae.* Bucureşti 1973. 72. s köv. l.; magyarul: Dimitrii CANTEMIR: *Moldva leírása.* Bukarest, Kriterion 1973. 31. s köv. l.) Az *Istoria Romîniei* III. i.m. 49. s köv. l. hitelt adva ezeknek a közléseknek, elképzelhetetlenül magas ház- és népességszámot ad. Pl. Galac 5000 ház, azaz 20 000 fő; Szucsava 16 000 ház, azaz 64 000 fő stb. Tanulságos viszont az 50. l. térképe: a Moldvában feltüntetett 49, névszerint kiírt, kereskedelmi vagy ipari szempontból jelentősebb településből 21 részben vagy egészben magyar lakosságú.

sában közölt családnevekben is tükröződik.[99] Ugyanakkor a városi lakosság zöme, részben a kereskedők és az iparosok is, mezőgazdasági munkából és állattenyésztésből éltek. Ezeknek a településeknek országos vizsonylatban való kiemelkedésével függött össze, hogy 1591-ben Moldva 20 kerületéből („ținut") kilencnek a székhelye valamelyik német vagy magyar mezőváros volt.[100] Tatros határában még a XVII. században is működött a sóbánya, Bandinus részletesen elmondja a város lakóinak sóbeszolgáltatási kötelezettségeit. Több helyen hallunk malomról. A bákói vízimalom jövedelme a püspöké volt.[101]

A XVII. századi tatár–kozák hadjáratok elsősorban ezt a mezővárosi iparos- és kereskedő-népességet tizedelték meg, amely tehát nagy többségében magyar volt. 1670-ben már azt jelentették, hogy számbavehető kereskedő és iparos központ Moldvában csak egy van: Galac.[102]

Az 1400-as években a vajda körül tömörülő előkelő urak közt mindig találunk néhány magyart, a XVI. században és a XVII. elején a jászvásári udvarban, a tisztségviselők közt, a testőrségben is magyar nevekre bukkanunk. A század derekától kezdve számuk egyre fogy, helyükbe többnyire lengyelek kerülnek, később gyakran rutének és ukránok.[103]

A magyarok nagy többsége azonban földműves és állattenyésztő volt. Egybehangzóan minden jelentés azt mondja, hogy falvaik, amelyek többnyire valamelyik folyó vagy patak mentén fekszenek, rendezettek. A kertekben gyümölcsfák, a falu határában jól művelt szántók és legelők, több helyen szőlőtermő dombok terülnek el.

A paraszti gazdálkodás módjáról a misszionáriusi jelentések alig szólnak. Azt viszont gyakran emlegetik, hogy a föld rendkívül termékeny, vad, madár és hal bőviben van. A határt föltehetően faluközösségben művelték. Beke Pál jezsuita 1644-ben azt írta, hogy az emberek ellustultak, mert a föld szinte magától terem. Felrója, hogy a tarlókat ősszel nem szántják fel, csak tavaszszal, húsvét körül, akkor is „inkább csak szurkálják" a földet, igaz, teszi hozzá, így is bő termést aratnak. Beke a székelyföldi hegyvidéki talajok megművelésének nehéz munkájára gondolhatott, amikor elmarasztalta a moldvai magyarok szorgalmát, a jelentésekből azonban egy sokszínű mezőgazdasági

[99] Pl. Husz: Lakatos, Szabó, Fazekas, Kerekes, Szőcs(2), Mészáros; Barlád: Mészáros, Fazekas(2), Kádár(2); Domafalva: Kádár(3), Szőcs, Fazekas, Áros; Kutnár: Lanio(4), Sutor, Tálas; Jászvásár: Mészáros(5+1 Lanio), Bognár, Kádár(2) Szőcs, Csizmadia, Korcsmáros, Haláros, Varga stb. (Ld. MIKECS: *A moldvai katolikusok* i.m. 40. s köv. l. és HAJDU Mihály: *Az 1646–47. évi Bandinus féle összeírás* i.m. ld. 35. jegyz.)

[100] HURMUZAKI XI. CCCLIV. 4. sz. 221–229. l.

[101] Bandinus 1648.: Tatros, Bákó; a malomról, amelyet időnként a Beszterce patak áradása elvitt, több jelentés is szól.

[102] Ismeretlen jelentése, 1670. május 23. (*Okmtár* 106. sz.)

[103] A XVI. század előtti időkre vonatkozó adatok DOMOKOS: *„Édes hazámnak akartam szolgálni"* i.m. 44. s köv. l. (nem mindig pontosak); LÜKŐ: i.m. szétszórva, főleg a jegyzetekben; sok adatot tartalmaznak a misszionáriusi jelentések is. Bandinus 1648. összeírásában Jászvásáron pl.: Benedictus Dobos, Joannes Trombitás, Petrus Bárdos, Gregorius Darabant, Nicolaus Puskás stb.

kultúra képe bontakozik ki. Leginkább búzát, árpát és zabot termeltek, rozsot csak ritkán. Kedvelték a kölest, amely – úgy mondják – bőven termett. A köleskása meg a kölesből készült lepény kedvelt eledelük volt, bár Beke szerint főként a románok ették.[104] A jelentésekből és leltárakból kiderül, hogy halastavaik voltak, méheket tartottak, a kertekben termelt gyümölcsöt pedig aszalták vagy pálinkát főztek belőle, s konyhakerti növényeket is termeltek.[105] A háborús pusztítások éveit kivéve, bőviben voltak mindennek. Állattenyésztésük jelentős volt, a közöttük lévő vagyoni különbségek is főként ebből adódhattak. Főleg amíg a XVI. század végén a tatárok az ország jószágállományának nagy részét el nem hajtották – ezt a csapást csak nehezen tudták kiheverni –, a nagyszarvú, daruszőrű ökröket ezrével hajtották lábon Erdélybe, majd onnan nyugatra. Híresek voltak lovaik is, melyeket a török katonaság és az erdélyi fejedelmi udvar is szívesen vásárolt. A jószágot félnomád módon tartották a falu körüli legelőkön, az igásállatok azonban az istállókban teleltek.

Szőlőtermeléssel csak egyes vidékeken találkozunk, főleg a Szeret északi részén, Moldvabánya, Szabófalva és mindenek előtt Kutnár, továbbá Bákó környékén. Ezeken a vidékeken a bortermelés jelentős volt, s a XVI. században kivitelük is volt Lengyelországba, részben Erdélybe.[106] A XVII. században viszont egyre gyakrabban emlegetnek elhanyagolt, vagy már ki is pusztult szőlőket, így Bandinus is több helyen.

A XVI. század végétől meg-megismétlődő háborúk, tatár és kozák támadások, a létbizonytalanság, az ország mezőgazdaságát és állattenyésztését is tönkretették. A XVII. század végi misszionáriusi jelentések már szegénységről, gyakran éhínségről szólnak.

A moldvai csángó magyar falvak szabadparaszti sorban éltek. A föld termékenysége mellett ez volt az erdélyi jobbágy vagy akár szabad-székely számára a másik nagy vonzerő. A vajdák és a moldvai kormányzat szívesen fogadta és megbecsülte a magasabb földművelést, falusi ipart hozó magyar telepeseket. Ez mutatkozott meg abban, hogy a magyar falvak, ellentétben a románokkal, nem tartoztak földesúr alá; a román megjelölés szerint: răzăș-ek (a magyar „részes" szóból) voltak. Közvetlenül a vajda alá tartoztak, terményeikből meghatározott mennyiséget szolgáltattak be. Sérelmeikkel közvetlenül a vajdához folyamodhattak, vitás ügyeikben ő döntött. Földesúrról, robotról nem hallunk. Időnként előfordult, hogy a vajda udvari tisztviselőinek bérbeadott egy-egy falut, sőt egyeseket el is adományozott. Terebest a XVI. század végén a moldvai katolikus egyháznak adta, Bákó és határa a ferences kolostoré volt. Movilă Jeremiás vajda 1606. május 12-én kelt oklevelében Szabófalvát és Berendfalvát a Secul-i görögkeleti kolostornak adomá-

[104] Beke Pál jelentése, 1644. július 31. után (*Okmtár* 56. sz.)

[105] Ld. Váradi János levele, 1610. június 14. (*Okmtár* 33. sz.); az 1677. november 26-án fölvett bákói leltárt (*Okmtár* 121. sz.), vagy Vito Pilutio jelentését, 1663. december 17-e előtt (*Okmtár* 99. sz.)

[106] WECZERKA: *Das mittelalterliche . . . Deutschtum*, i.m. 48. s köv. l.

nyozta, lakosai ezáltal jobbágysorba kerültek. Ennek hatása rövidesen megmutatkozott: Szabófalváról a lakosság egy része elvándorolt, Berendfalvát pedig – ahogy láttuk – teljesen elhagyták, a XVII. század közepén már puszta volt.[107]

Arra vonatkozóan, hogy a falvaknak volt-e önkormányzata, és ennek mi volt a formája, a jelentések nem szólnak. Azt tudjuk, hogy bíráikat maguk választották s az esküdteket is. Majd mindegyik faluban találunk egy „deák"-ot, azaz többé-kevésbé iskolázott embert. Az ő feladata volt bizonyos egyházi teendők elvégzése, a harangozástól a temetésig, s ő látta el a gyermekek oktatását is. Abból, hogy a települések papjukat és – ha volt – tanítójukat maguk szerződtették és maguk fizették, továbbá abból, hogy egyes falvak saját nevükben még Rómába is írtak a pápának vagy a Hitterjesztés Szent Kongregációjának,[108] arra következtethetünk, hogy önállóságuk viszonylag nagy volt.

A falvak települési rendjéről sem sokat tudunk, azon kívül, hogy víz partján voltak, többjükben a patak a falu közepén folyt. A házak – a templomok is – szalmával voltak fedve, fából, ritkábban döngölt földből készültek; kőből csak a nagyobb városok temploma épült. Az egyik jezsuita jelentés azt mondja, hogy a magyar házak azonnal megismerhetők a faluban, mert jobban építettek és szebbek, mint a románok házai.[109]

Az összeírásokban sehol sincs nyoma a nagycsalád-rendszernek. Faluban és mezővárosban kiscsaládokat írtak össze, az is ritkán fordul elő, hogy valamelyik magára maradt özvegy szülő házas gyermekeivel együtt él.[110] Családonként átlagban 2,5–3 gyermekkel számolhatunk, de 5–6 is előfordul. Életkort az összeírások nagyon ritkán adnak, de azt, ha valaki 60 éves, vagy idősebb, többnyire följegyzik, mint különleges dolgot.[111]

Arra, hogy az egyes településeken belül érvényesült-e valamilyen társadalmi hierarchia, nincsenek adataink. Időnként azonban az összeírók följegyezték, hogy a családdal lakik egy, néha két cseléd, többnyire nők.[112] A vagyoni különbségek alapján tehát bizonyosan volt társadalmi rétegződés.

[107] Az eladományozásokra: Bartholomeo Bruti, 1588. január 14. (*Okmtár* 9. sz.); AUNER: *Romániai magyar telepek* i.m. 28. l.; A katolikus magyar falvak helyzetére ld. általában a missziónáriusi jelentéseket, továbbá Radu ROSETTI: *Pământul, Sătenii şi Stăpanii în Moldova.* Bucureşti 1907.

[108] A kutnáriak levele, 1671. július 20. (*Okmtár* 118. sz.); Szabófalva és a környező öt falu levele, 1671. október 1. (*Okmtár* 119. sz.)

[109] Az Ausztriai Jezsuita Rendtartomány jelentése, 1647. (*Okmtár* 75. sz.)

[110] Az 1950-es években a csángó falvakban végzett néprajzi felmérés soran több helyen zsákutcába torkolló nemzetségi telkekről írnak. (KÓS–SZENTIMREI–NAGY i.m. 91. l.) Arról viszont nem szólnak, hogy a nemzetségek nagycsalád-rendszerben élnének.

[111] Minderre ld. a 77. jegyzetben idézett összeírásokat.

[112] Ld. pl. az 1696. évi összeírást (*Okmtár* 135. sz.)

A moldvai magyarok öntudata és műveltsége, az egyház jelentősége

A középkorban a moldvai csángók mindvégig eleven kapcsolatban voltak Magyarországgal. Egyrészt a moldvai városok kereskedelmi összeköttetésben álltak, főleg az erdélyi városokkal, tanácsaik leveleztek egymással, s ezt a kapcsolatot még szorosabbá tették a személyes ismeretségek, rokoni kötelékek. Ezek az összeköttetések a XVI. században is nyomon követhetők, a XVII-re azonban szinte teljesen eltűnnek.[113] Kezdettől fogva azt tapasztaljuk, hogy ezek a magyarországi állami és társadalmi fejlődésből kiszakadt moldvai szigetek az etnikailag, nyelvileg és vallásilag idegen környezetben – jóllehet a vegyes lakosságú falvakban a legteljesebb békességben élnek a görögkeleti románokkal – tudatosan ragaszkodnak nyelvükhöz, hagyományos életrendjükhöz, magukkal hozott életmódjukhoz, még a külsőségekben is, és a római katolikus valláshoz, amely őket az ortodoxoktól, a nemmagyaroktól elválasztja és külön hagyományaikat megtestesíti. Bár magukat nem magyaroknak, hanem mindig katolikusoknak nevezték, tudatában voltak magyarságuknak és ahhoz ragaszkodtak is.[114] A csöbörcsökiek még 1709-ben is őrizték azt a hagyományt, hogy őket egykor László király telepítette a Dnyeszter partjára, a magyar határ őrzésére.[115]

Miután a moldvai magyarságnak nemcsak saját állama, hanem saját külön értelmisége sem volt, illetve ez utóbbi mindössze néhány félig iskolázott deákra szorítkozott,[116] az élet és a világ dolgaiban való eligazítást az egyháztól, papjaitól várta. A misén való részvétel, az áldozás és gyónás számára nemcsak a vallási érzés által diktált szükségszerűség volt, hanem a kör-

[113] Antonio BONFINI leírása Hunyadi Mátyás király moldvai hadjáratáról (*Okmtár* 1. sz.); a Máramaros megyei Sziget városa tanácsának bizonyságlevele Románvásár tanácsa számára, 1585. szeptember 23. (*Okmtár* 6. sz.); a románvásári tanács bizonyságlevele 1588. július 24. (*Okmtár* 10. sz.); az erdélyi fehéregyházi kolostorból 1511-ben Moldvába küldött, az elszászi Hagenauban nyomtatott könyv. (*Okmtár* 2. sz.) – Ld. még a besztercei tanáccsal való levelezést, amelynek regesztáit kiadta BERGER: *Urkunden*, i.m. Nos 405, 534, 940, 945, 1308, 1535, 2291, 2678, 3597 stb.

[114] A bákói, a tatrosi és a románvásári katolikusok levelei, 1653. április 1-től 8-ig. (*Okmtár* 87. sz.); Szabófalva és az öt falu levele, 1671. október 1. (*Okmtár* 119. sz.) A katolikusnak a magyarral való azonosítását a moldvai környezet is elfogadta. Parčević érsek jegyezte fel 1670-ben, hogy Moldvában a római katolikus papot akkor is magyar papnak nevezik, ha lengyel vagy olasz. (Petrus Parčević, 1670. július 12. *(Okmtár* 109. sz.) A vegyes lakosságú falvak együttélésére: BINDER i.m. (ld. 75. jegyz.)

[115] BENDA: *Csöbörcsök* i.m. 900–903. l.

[116] Úgy tűnik, hogy az 1460-as évek derekán, a huszita menekültek révén, Tatros mezővárosa egy időre huszita-magyar központtá vált, amelyben világi értelmiségiek is voltak. Ilyen lehetett az a „Németi György, Hensel Emre fia", aki 1466-ban itt másolta le a Huszita Biblia néven ismert, első magyar bibliafordítást. (Ld. GÁLOS i.m. és *Müncheni Kódex (1466). A négy evangélium szövege és szótára.* Sajtó alá rendezte: SZABÓ T. Ádám. Bp. 1985.) Ez az értelmiségi központ átmeneti volt, a XVI. században már nincs nyoma. – A XVII. század második felében az erdélyi Esztelneken működő, ferencesek által fenntartott iskolában két-három évenkint felbukkan egy-egy moldvai diák, de hogy ezek hazatértek-e, nem tudjuk. Pl. 1694: „Elias Szőcz, libertinus Moldavus, Husztvariensis, annorum 13."; 1689: „Martinus Baltea[?] nobilis Moldavus" stb. APF Ung.–Trans. Vol. 1, Fol. 262. és 341.)

nyező ortodox világgal szemben annak tudatos vállalása és kinyilvánítása, hogy ő más. A vallás, az egyház volt a közösségek összetartó ereje s csak amíg ez a hagyományőrző vallási közösség fennállt, addig tudták nyelvüket, szokásaikat, magyarságukat megőrizni. Ha ez a közösség felbomlott vagy megszűnt, rövidebb vagy hosszabb idő múlva a vallási és etnikai beolvadás útjára kerültek valamennyien. Öntudatlanul érezték ezt a moldvai magyarok is, s ha nem volt papjuk, a pópával akkor sem kereszteltették meg gyermekeiket, vagy temettették el halottaikat. Ahogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem Tatárországba menő követei, Bay Mihály és Pápai Gáspár följegyezték a csöbörcsöki magyarokról: „Olyan durusok [azaz: kemények] az magok vallásában, hogy noha oláh [értsd: görögkeleti] pap lakik falujokban, mégis készebbek kereszteletlen gyermekeiket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni."[117]

Amíg a középkori magyar állam teljes erejében fennállt, a moldvaiak pappal való ellátása nem szenvedett hiányt. Bákóban a csíksomlyói ferences kolostor leányegyháza, ahol időnként 8–10 barát is élt, messze vidékek lelki gondozását látta el. Az 1370-ben létesített szeretvásári, majd 1382-ben az argyesi püspökségnek a magyar király által kinevezett püspökei gondoskodtak az egyházi élet szervezett fenntartásáról.[118]

Már a huszita kitelepedés bizonyos zavart okozott. A kimenekült huszita papok nemzedéke elhalván, utánpótlás nem volt, a huszita gyülekezetek magukra maradtak, nyilván ez is hozzájárult, hogy a XVI. század folyamán a katolikus egyházba való visszatérítésük könnyű volt. Bár 1592-ben Áron vajda egy sor korábban elvett templomot visszaadott a huszitáknak, s Bogoslavić 1623. évi jelentése szerint Huszon még nyolcvan család a huszitizmust követte. Egyes nyomaik még a XVII. század közepén is megvoltak. Bandinus följegyezte, hogy Husz városában magyarul énekeltek a mise alatt, amit azonban az ő kérésére hajlandók voltak elhagyni, s csak a mise előtti és utáni énekeket mondták továbbra is magyarul.[119]

Az igazi válság a reformációval köszöntött be. A XVI. század közepére Magyarország nagyobb része protestánssá lett. Erdély keleti határán Csíkszék megmaradt ugyan katolikusnak és a csíksomlyói kolostor is mindvégig fennállt, szerzetesei azonban alig voltak, s arra, hogy még a moldvai missziót is elláthassa, egyre kevésbé gondolhatott. Volt, amikor az anyakolostorban

[117] BENDA: *Csöbörcsök* i.m. 900. l.

[118] A középkori moldvai püspökök névsorát közli DOMOKOS: *„Édes hazámnak akartam szolgálni"* i.m. 39. s köv. l.; Romulus CANDEA: *Der katolicismus in den Donaufürstentümern.* Leipzig 1917.; AUNER: *A romániai magyar telepek* i.m. 17. s köv. l.; Gh. MOISESCU: *Il cattolicesimo nella Moldavia alla fine del secolo XV.* Bucarest 1942.; GYETVAI Péter: *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén.* München 1987. *(Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VII.)* Moldvára 94–96. l.

[119] A husziták áttérésére: Vásári György jelentése, 1571. augusztus 20. (*Okmtár* 5. sz.); Áron vajdára: Edward Barton jelentése, 1592. szeptember 19. (*Okmtár* 23. sz.); Bogoslavič jelentése 1623. nyara (*Okmtár* 35. sz.); Bandinus 1648: Husz. TIMÁR Kálmán: *A moldvai husziták és csángók miséje. Százéves történelmi hazugság.* Kalocsa 1931.

is két-három barát lézengett csupán. Olyan időben, amikor a pápai követ jelentése szerint egész Magyarországon nem volt több 300 katolikus papnál,[120] akkor Moldvába nem jutott belőlük. A moldvai katolikus magyarok magukra maradtak.

Fölmerül a gondolat, mi az oka annak, hogy – bár Moldvába is eljutott a reformáció áramlata, és a XVI. században a német és magyar iparosok közt (pl. Jászvásáron) hívei is voltak[121] – végülis a magyarság – szórványos kivételektől eltekintve – megmaradt római katolikusnak. A magyarázatot részben sziget-helyzetükben kereshetjük. Az idegen világban ragaszkodtak régi hagyományaikhoz, amelyeket elsősorban a vallás és az egyház testesített meg számukra, és nehogy elveszítsék ezeket, minden újítás elől elzárkóztak. Az is közrejátszhatott, hogy a magyarországi és erdélyi protestáns egyházak nem gondoltak a csángók megnyerésére, s a hozzájuk elvetődő lutheránus vagy kálvinista prédikátorok sem fejtettek ki térítő tevékenységet. Rómán, a Hitterjesztés Szent Kongregációján kívül más nem törődött velük. Mindehhez járult, hogy a vajdák, akik egyébként egy kivételtől eltekintve, a XVI. század második felében, soha vallási meggyőződésükben nem zavarták és egyházi életükben nem akadályozták, sőt ha kellett, az ortodox egyházzal szemben meg is védték őket, a pápai szövetség reményében protestáns-ellenesek voltak, és többszörösen fogadkoztak a Szentszéknek, hogy országukban nem fogják megtűrni a lutheránusokat vagy a kálvinistákat. A lényeg az, hogy a moldvai magyarság megmaradt katolikusnak, s a XVI–XVII. századi székely kivándorlás is, ezt a katolikus elemet erősítette.

A XVI. század végén, a XVII. elején gyakorlatilag már alig van katolikus pap Moldvában. Az argyesi püspökséget a tatárok feldúlják, Quirini püspök 1597-ben átköltözik Bákóba, ekkortól kezdve beszélhetünk bákói püspökségről. A magyarok végül egyenesen Rómához fordultak, kérve, hogy papot, misszionáriust küldjenek közéjük, s 1622-től kezdve, az akkor felállított Hitterjesztés Szent Kongregációja valóban küldött is misszionáriusokat. Olyanokat, amilyeneket tudott, horvát, bosnyák, vagy olasz ferences barátokat, akik kezdetben három évi időtartamra, később hosszabb időre is kirendelést kaptak Moldvába. Bíztatásul és jutalmul, a nehéz szolgálat egyetlen elismeréseként, három évi misszionáriusi munka után a baccalaureus-i címet ígérték nekik, de megadásával gyakran késlekedett a római kúria, ami miatt a misszionáriusok keseregtek is. Elvileg a Hitterjesztés Szent Kongregációjától nem nagy összegű rendszeres anyagi támogatásban részesültek, ez azonban mindig késlekedett, többnyire hónapokon, sőt éveken át el is maradt. Így teljesen a hívekre voltak utalva, akik viszont – a XVII. században – már maguk is szűkös körülmények közt éltek, s a ferences szerzetesek velük együtt nyomorogtak.

[120] Idézi KÁROLYI Árpád: *Magyar Országgyűlési Emlékek* XI. Bp. 1899. 230. l. (TÓTH Zoltán szerint a jelentés írója Verancsics Faustus csanádi püspök volt. *A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* III. 1933. 155. s köv. l.)

[121] Giulio Mancinelli jezsuita szerzetes jelentése, 1585–87. (*Okmtár* 7. sz.)

A rendkívül mostoha körülmények közt végzett munka nehézségeit még növelte, hogy a misszionáriusok teljesen idegen világba érkeztek, amely fejlődésében messze elmaradt a Rómában, Itáliában vagy Dalmáciában megszokottól. Ahhoz, hogy fenntarthassák magukat, gazdálkodniok kellett, ezért a rendi előírások egynémelyikének a megváltoztatását kérték.[122] Ráadásul – és ez volt számukra és a katolikus magyarokra a legnagyobb tragédia – híveik nyelvét nem értették, a velük való érintkezés az egyházi szertartások keretei közé szorult. Az évek során a misszionáriusok közül többen megtanultak valamelyest románul (ez az olasz nyelv révén könnyebben ment), magyarul azonban alig néhányan. Így azután a gyónás és az áldozás üres formalitássá vált, (előfordult, hogy tolmácsot vettek igénybe) egyházi közösségi élet nem alakulhatott ki, ez a moldvai magyarok hitbeli és kulturális életét nem táplálta, s a misszionáriusok is magukra maradtak. Moldvai híveikkel többnyire alig éreztek közösséget, hivatástudatból vagy kötelességből kitartottak, de papi szolgálataikat gyakran lélek nélkül végezték. Annál inkább, mert Rómából semigen kaptak bíztatást vagy támogatást. Nem egyszer panaszolták is, hogy magukra hagyták őket. A messze Moldvába a Ferences Rend egyébként sem a legjobb embereit küldte, s a teljes elhagyottságban a szerzetesek egy része elzüllött. A Rómából küldött apostoli adminisztrátorok és vizitátorok jelentései telve vannak panaszokkal erkölcsi életükre, papi magatartásukra.[123] Mindennek pedig az egyházközösségek, a magyarok látták kárát. Végső kétségbeesésükben nemegyszer a Hitterjesztés Szent Kongregációjához fordultak,[124] de eredménytelenül. Róma nem tudott változtatni a dolgokon. Időnkint egy-egy szerzetest megdorgáltak, egészen súlyos esetben visszarendelték őket, de maguk a jelentéstevő vizitátorok is többnyire úgy vélték: nincs kivel leváltani őket, s még mindig jobb, ha ők ott vannak, mintha senki sincs.[125] Számuk is egyre fogyott. A XVII. század közepén még hét–tíz misszionárius is volt Moldvában, később már csak kettő–három.

A helyzetet még súlyosbította, hogy a ferences szerzetesek közt is surlódások, ellentétek voltak. A Rómából érkező ferencesek a Rend enyhébb szabályokat tartó, úgynevezett konventuális ágához tartoztak (minoriták, latinul: Fratres Minorum Conventualium), úgyszintén a lengyelországiak (Bernardinusok) is, a balkánfélszigeti rendházakból érkező bolgár vagy bosnyák ferencesek viszont a Rend szigorúbb szabályait tartották (obszervánsok, latinul: Fratres Strictioris Observantiae). Ide tartoztak a csíksomlyói kolostor

[122] Ld. az 1642 szeptemberi moldvai papi gyűlés fölterjesztését. (*Okmtár* 48. sz.)

[123] A már idézett általános egyháztörténeti munkák mellett az *Okmtár*ban közölt jelentések bőségesen foglalkoznak az egész XVII. században ezzel a kérdéssel.

[124] Ld. a Szabófalva körüli öt falu magyar nyelvű panaszíratát, 1671. október 1. (*Okmtár* 119. sz.)

[125] Marcus Bandinus több helyen leírja, hogy a kötelességét elhanyagoló, üzletelő, részegeskedő, ágyast tartó, vagy házas szerzeteseket megintette, megígértette velük, hogy felhagynak korábbi életmódjukkal, de helyükön hagyta őket. (*Okmtár* 76. sz.)

magyar ferencesei (Salvatorianusok) is. A különböző ágazatok és rendtartományok tagjai közt fel-fel lángolt a rendi ellentét, a személyi féltékenység, ami nem egyszer kölcsönös rágalmazásokba torkollt. Mindez a közös cél, az egyház és a vallás erősítésének rovására ment, és végső soron a katolikus hívek látták kárát.

A magyar falvak nem szűntek meg magyarul beszélő papokat kérni. Ahogy Beke Pál jezsuita misszionáriusnak mondották 1644-ben a csöbörcsökiek: „Könyörüljetek rajtunk, könyörüljetek, legalább ti, keresztény testvérek, és küldjetek hozzánk papot, hogy legyen mi megváltónk." Kérésüket minden lehető alkalommal megismételték, így az általunk vizsgált korszak végén II. Rákóczi Ferenc erre haladó követeinek 1706-ban: „Minekünk lelkünkre kötötték, hogy kegyelmes urunknak ő nagyságának jelentsük meg s kérjük is ő nagyságát, hogy küldjön nekiek egy pátert, készek ők magok tehetségek szerint fizetni és az pátert eltartani; de oly pátert kellene, aki magyarul tudna."[126]

A misszionáriusok és a vizitátorok számtalanszor megírták, milyen lehetetlen helyzetet teremt, hogy a papok, szerzetesek nem tudnak híveikkel beszélni. Leghatározottabban ezt Petrus Parčević érsek tette szóvá 1670-ben. Ahogy írta: Moldvában szinte az egész katolikus népesség magyar, magyarul beszél és hangos szóval magyar papokat kér. A csak románul értő papokhoz nem mennek gyónni, mert ezen a nyelven nem tudják magukat kifejezni, prédikációjukat sem hallgatják. A közösséget összetartani, az ifjúságot nevelni tehát csak magyar pap tudja Moldvában. Ezért Parčević szerződést kötött az erdélyi ferences kusztodiátussal, hogy a csíksomlyói kolostor magyar szerzetesei lássák el a moldvai missziónáriusi szolgálatot, s ebből a célból újra visszaadta volna nekik egykori bákói kolostorukat. A Vatikán azonban nem hagyta jóvá a szerződést, mert azt a lengyel király ellenezte, mondván, hogy Moldva a lengyel katolikus egyház fennhatósága alá tartozik.[127] Elmondhatjuk: a nagypolitika is közrejátszott abban, hogy a moldvai magyar katolikusok magukra maradtak.

A ferencesek mellett meg kell emlékeznünk a jezsuita misszióról is, mely korábban indult, mint a ferenceseké, de nem volt olyan állandó és jellegét tekintve más volt. A ferences barát érkezését nem jelentették be előzetesen sehol, gyalogszerrel jött, többnyire Ausztrián, Magyarországon és Lengyelországon keresztül vagy Konstantinápolyon át a Balkán felől. Egyszer csak bent volt az országban, jelentkezett a misszió főnökénél, azután ment is a számára kijelölt mezővárosba, onnan látogatta a környező falvakat. Együtt élt a néppel, ha jött a tatár vagy a kozák, híveivel együtt futott az erdőségekbe, közülük nem egy fegyver által lelte halálát. A hatóságoknál,

[126] A tatrosiak közölték Bandinus érsekkel, hogy magyarul nem tudó missziónáriust hozzájuk ne küldjenek. (Bandinus 1648: Tatros). A csöbörcsökiek kijelentése, 1644-ben: BENDA: *Csöbörcsök* 907. (*Okmtár* 56. sz.), 1706: Bay Mihály és Pápai Gáspár jelentése (*Okmtár* 141. sz.)

[127] Parčević érsek beadványait, a Csíksomlyóval kötött szerződést s annak meghiúsulását 1670-ben ld. *Okmtár* 107–109. és 117. sz.

a vajdai udvarban nem járt, azok csak akkor szereztek tudomást jelenlétéről, ha valamilyen bírósági ügybe bonyolódott.

A jezsuita szerzetesek érkezéséről az illetékes rendtartomány főnöke, egyes esetekben a rend Rómában székelő generálisa előre tájékoztatta a moldvai udvart. A vajda kihallgatáson fogadta az érkezőket, szállást biztosított nekik, megélhetésükről gondoskodott. Tárgyalásokat folytattak a főemberekkel, iskolák, rendházak alapítására terveket készítettek, de a fővároson kívül csak egy-két nagyobb városban létesítettek missziót. A jezsuita missziót a lengyelországi rendfőnök indította 1588 őszén, Sánta Péter vajda kezdeményezésére, aki politikailag a pápasághoz akart közeledni. 1589 elején, miután a medgyesi országgyűlés a jezsuitákat száműzte Erdélyből, többen közülük Moldvában húzódtak meg, de csak átmenetileg. Valamennyien Jászvásáron telepedtek le, a falvakba csak időnkint jártak ki.[128] 1591 elején már csak egy jezsuita misszionárius volt Moldvában, de ő sem sokáig.[129] Legközelebb az 1610-es években próbálkozott újra a Rend, majd az 1640-es években találkozunk megint jezsuita misszionáriusokkal Moldvában, akik az ausztriai rendtartományból érkeztek; magyarok voltak, de meggyökeresedni ők sem tudtak. Ezután az 1660-as évek végén ismét Lengyelországból jöttek jezsuiták, akik Jászvásáron és Kutnáron működtek. A Rend Jászvásáron néhány évig latin iskolát tartott fenn, amelyben főként a görögkeleti román előkelők gyermekeit tanították. Magyar nyelvű prédikációikat a városban élő katolikus magyarok szívesen hallgatták. Fő törekvésük azonban nem a néppel való törődés volt, hanem az előkelők megnyerése és a Rend helyzetének megszilárdítása.

A ferences és a jezsuita misszió között együttműködés nem volt, viszonyuk inkább ellenségesnek mondható. Különösen a fővárosban, Jászvásáron, álltak szemben egymással. A jezsuiták lenézték a magasabb iskolákat nem járt ferences barátokat, ők viszont hatalomratöréssel, meg nem engedett

[128] Claudius Acquaviva generális 1590. május 12-én a jezsuita misszionáriusoknak adott általános utasítása előírta, hogy a misszionáriusok járják be a falvakat, keressék azokat, akiknek hitük erősítésére szükségük van rájuk. (*Epistolae praepositorum generalium ad patres et fratres S.I.* Editio altera, T.I. Rollarii 1909. 223. s köv. l.) A moldvai jezsuita misszió tagjai kevéssé vagy sehogy sem igazodtak ehhez.

[129] Jacobus Wujek, az erdélyi jezsuita misszió viceprovinciálisa, már 1590. január 18-án azt jelentette Acquaviva generálisnak, hogy Moldvában a missziós munka eredményei nem mutatkoznak, "quia et illis tribus qui ibi sunt, non satis provisum est de necessariis et pestis grassatur et gens dicitur esse barbara et a latinam linguam prorsus abhorrens, et quod caput est, frequens ibi est principum commutatio et quod unus statuit, alter destruit. Unde nihil stabili ibi sperandum est." (*Monumenta Antiqua Hungariae.* Edidit Ladislaus LUKÁCS S.I. III. Roma 1981. 380–381. l.) 1589 végén P. Campana, a lengyelországi rendtartomány főnöke is azt jelentette, hogy a moldvai helyzet bizonytalan, félő, hogy a törökök haddal támadnak Sánta Péter vajdára, akit le akarnak váltani. A misszióban lévő pátereknek ezért azt ajánlotta: "ne se grecis opponant, sed alios haereticos et catholicos excolant." (Uo. 519. l. – Csak megjegyezzük, hogy a ferences misszióban ilyen politikai jellegű megggondolások nem merültek fel.) 1590 elején P. Campana úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a missziót meg kell szüntetni, s a Jászvásáron még kitartó szerzeteseket 1591 tavaszán-nyarán visszarendelte.

vagyonszerzéssel vádolták a jezsuitákat. Ellenségeskedésüknek a hívek látták kárát.

A XVII. századra a helyzet még súlyosabbá vált azáltal, hogy előtérbe került a Moldva feletti egyházjogi fennhatóság kérdése. A középkorban ez az egész terület a magyar egyház alá tartozott, végső fokon az esztergomi érsek rendelkezett itt is. A XVI. században a szófiai érsekséghez csatolták, Havasalföldével együtt, ezért is jöttek onnan az érsekek ellenőrző körutakra, és ezért kerültek többben a bulgáriai ferences rendtartományból Moldvába. 1644-ben területileg megosztották az érsekséget, Havasalfölde megmaradt a szófiai érsek alatt, Moldvát pedig az ekkor létesített szerbiai marcianopolisi érsekséghez csatolták; már Marcus Bandinus is onnan jött egyházlátogató körútjára. Ugyanakkor a lengyel katolikus egyház is igényt emelt erre a területre és törekvéseit nagy mértékben támogatta a lengyel király, mert egybevágott a Moldva meghódítására irányuló politikájával. A Rómából érkező szerzetesek és a Lengyelországból küldött, részben szerzetes, részben világi papok között a harc egyre élesebbé vált.

Az 1600-as évek elején a lengyel egyház megszerezte a bákói püspökséget, ettől kezdve tárgyalt korszakunk végéig lengyel papok töltötték be ezt a méltóságot. A lengyel papok nem tartózkodtak székhelyükön, a püspök sem, időnként lejöttek a közeli Galiciából, hogy beszedjék a tizedet, összegyűjtsék, ami mozgatható, és utána visszatérjenek Lengyelországba. A panaszok áradata végeláthatatlan. Ferencesek és lengyel papok egymást vádolják, az ebből fakadó bajokat azonban a moldvai magyar katolikusok viselték. A pápai politika viszont a katolikus lengyel állam szövetségének megtartására törekedett, mindig elfogadta a lengyel király által javasolt püspököt. A püspökök valósággal üldözték a ferences szerzeteseket, akik nem voltak hajlandók elfogadni joghatóságát, arra hivatkozva, hogy velük csak Róma rendelkezhet. A XVII. század végére a moldvai katolikus egyház szinte szétzüllött.

Ilyen áldatlan viszonyok közt hogyan alakult a moldvai katolikus egyházközségek élete? Mivel számos faluban éveken, néhol évtizedeken át nem láttak papot, a legfontosabb egyházi funkciókat a már említett „deákok" végezték, akikhez a nép ragaszkodott, mert tudtak magyarul. Eskettek és kereszteltek, temettek, a templomban vezették az éneket, s ha tudtak olvasni, a gyermekeket is oktatták. Közülük nem egy becsülettel, hivatásérzéssel végezte munkáját. Egyházi ügyekben való járatlanságuk, nemegyszer „eretnek" mivoltuk azonban vissza-visszatérő panasza a misszionáriusi jelentéseknek.[130]

Az egyházközségek szívesen áldoztak rá, hogy a hitéletet fenntartsák, gyermekeiket az elemi ismeretekben oktassák. Ahogy Blasius Koičević ferences misszionárius jelentette 1661-ben: „a magyar falvakban – ha pap nincs

[130] Működésükkel részletesebben foglalkozik: TÓTH István György: *A diákok(licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században.* (Előadás a „Magyarországi értelmiség a XVI–XVII. században" c. konferencián, Szeged 1987. november 10–11. Sajtó alatt.)

is – többnyire van iskolamester, vagy harangozó; ezek a templomban előmondják az énekeket, felolvassák az evangéliumot és tanítják a gyermekeket."[131] A XVI. század végén az erdélyi Petrus Elmon (akinek a Biblián kívül három magyar nyelvű könyve volt) Kutnárban magyar és latin nyelvű iskolát létesített,[132] s ez néhány évtizedig működött is. Az erőfeszítés, hogy a gyermekeket apáik hitében és hagyományaiban neveljék és megtartsák, közös volt mindenütt. Ha nem volt pap vagy misszionárius, szerződtettek egy tanítót vagy deákot, igyekeztek bábaasszonyra szert tenni, aki szükség esetén a keresztelést is elvégezte. Törekvésüket annál inkább értékelhetjük, mert tudjuk, hogy a görögkeleti egyház egyetlen iskolát sem tartott fenn Moldvában.[133]

A szerzetes misszionáriusok persze nem fogynak ki a panaszból, hogy a magára hagyott katolikus nép műveletlen, körében mindenféle babonák terjednek, a görögkeletiektől átvették az ördögűzést, kuruzslással gyógyítják betegeiket, a szentségeket semmibe veszik, s eretnekségbe hajlanak. Erkölcsi felfogásuk egyházi szempontból gyakran kifogás alá esik. A templomi esküvőt elmellőzik, gyakori, hogy a férfiak otthagyják feleségüket, új asszonyt szereznek, azzal csak úgy összeállnak. Pedig – mondják – a nép vallásos volna, tele van jószándékkal, szorgalmas és becsületes, de nincs aki irányítsa.[134] Tatroson a Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomban sorozatosan csodák történtek: éjjel a templomból „angyali ének" hallatszott, majd fáklyaszerű fény jelent meg, mely körbejárta a templomot és ezután eltűnt a hegyek felé. A csodáról már Bandinus érsek is megemlékezett jelentésében, majd 1641-ben egy olasz ferences barát és a csíksomlyói ferences kolostor gvárdiánja is megerősítette, hozzátéve jelentésükhöz, hogy a hangot és a fényt a falu lakói közül is többen észlelték, s a csoda hatására egy éppen arrajáró szász lutheránus áttért a katolikus vallásra.[135]

Minél jobban magára maradt a moldvai magyarság, a népi vallásosság jelenségei annál inkább előtérbe nyomultak. A XVIII. század papi és misszionáriusi jelentései részletesen szólnak erről.[136]

[131] Blasius Koičević jelentése. 1661. július 29. (*Okmtár* 97. sz.)

[132] Quirini püspök jelentése, 1599. Elmonról azt mondja, hogy erdélyi lutheránus, de az ő kérésére megtagadta hitét. (*Okmtár* 25. sz.); Şt. BIRSĂNESCU: Schola Latina de la Cotnari. Bucureşti 1957. – A görögkeleti falvak iskoláiról nincsenek adataink. Bandinus jelentésében Jászvásáron 10 iskolát említ, de hozzáteszi, hogy tanulójuk kevés van. (Bandinus, 1648. Jászvásár 5. pont)

[133] Moldvai jelentés, 1624. május (*Okmtár* 36. sz.)

[134] Ld. pl. Bruti 1588 december (*Okmtár* 16. sz.); Bandinus 1648: Husz, Lukácsfalva; az Ausztriai Jezsuita Rendtartomány 1645. évi jelentése (*Okmtár* 67. sz.); Koičević jelentése, 1661. július 29. (*Okmtár* 97. sz.) stb.

[135] Bandinus 1648: Tatros, Hilip; Bernardino Valentini és Somlyai Miklós jelentése: 1651. március 2. után. (*Okmtár* 83. sz.) A babonákra, ördögűzésre ld. pl. az Ausztriai Jezsuita Rendtartomány jelentését, 1645. (*Okmtár* 67. sz.)

[136] Ld. Zöld Péternek, a madéfalvi vérengzés után híveivel együtt Moldvába bujdosó csikdelnei plébánosnak 1767-ben Batthyány Ignác erdélyi püspökhöz írt jelentését; közli: *Veszely, Imets, Kovács utazása Moldva-Oláhhonban 1868-ban.* Maros-Vásárhely 1870. 61. s köv. l.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1706-ban a csöbörcsökiek kérésére katolikus papot küldött Moldvába.[137] A magyar államvezetés ilyen irányú gondoskodására az általunk tárgyalt korban ezt megelőzően nem volt példa, s később sem. A magyar katolikus egyház lelkiismerete csak a XIX. század második felében ébred majd fel.

Az 1700-as évekkel Róma magatartásában is új korszak kezdődik. A Vatikán politikája az új világ, Amerika felé fordul. Míg korábban abban bizakodtak, hogy Moldvából kiindulva talán sikerül az ortodoxiát is a római egyház táborába hozni, ekkorra kiderült, hogy ez hiú remény. A jezsuiták teljesen felhagynak a moldvai misszióval, és ferences szerzetes is csak hébe-hóba kerül az országba. A moldvai magyarok magárahagyatottsága a XVIII. századra teljessé válik.*

Ennek a forráskiadványnak a története, szerkesztése

Az anyaggyűjtést Benda Kálmán 1979-ben kezdte meg. 1982-ben kapcsolódott be a munkálatokba Jászay Gabriella és Kenéz Győző, majd 1983-ban Tóth István György. 1986-ban a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete az okmánytár elkészítését munkatervébe illesztette.

A levéltári kutatás az itthoni anyag számbavételével indult. Ehhez kitűnő eligazítást adott Veress Endrének az 1930-as években készült nagy másolat-gyűjteménye, amely az Akadémia Könyvtárának kézirattárában található. A római levéltárak (Vatikáni Titkos Levéltár, a Hitterjesztés

[137] Bay Mihály és Pápai Gáspár jelentése, majd Lippay István katolikus pap levele 1706-ból. (*Okmtár* 140–141. sz.)

*Könyvünk szövege már ki volt szedve, amikor megjelent DOMOKOS Pál Péter: *A moldvai magyarság* című munkája (Budapest 1987., ötödik átdolgozott kiadás, sajtó alá rendezte: FAZAKAS István). A szép kiállítású kiadványban olvashatjuk a szerzőnek a moldvai magyarok történetéről először 1931-ben megjelent tanulmányát, a csángó falvakat egyenkint sorbavevő településtörténeti összeállítását, majd az 1920-as és 30-as években moldvai útjain rögzített személyes megfigyeléseit; ezek a faluról-falura haladó adatszerű följegyzések pontos képet adnak a moldvai magyarok helyzetéről, megrázóan szomorú sorsáról. A kötet második része okmánytár, melyben a szerző, elsősorban római kutatásai alapján, kereken 300 oldalnyi iratot közöl latinul vagy magyar fordításban; a legkorábbi 1227-ből való, az utolsó 1930-ból. Köztük van Bandinus érsek 1648-ban írt nagy jelentésének és több más általunk is közölt iratnak magyar fordítása. Domokos Pál Péter a moldvai magyarok múltjának és jelenének legjobb mai ismerője, aki néprajzi, népzenei és történelmi munkáival mindenkinél többet tett megismertetésükre, létük és helyzetük tudatosítására, s akinek munkásságát mindnyájan csak a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel illethetjük. Az említett okmánytár esetében azonban sajnálattal kell megállapítanunk, hogy nélkülözi a szükséges pontosságot. A latinul közölt szövegekben sűrűn találunk olvasási hibákat, nem egy helyen a mondatok értelmetlenek. Az iratok egy részének hibás a keltezése, leveleknél a címzett személyének megállapítása; a személy és helynevek eltorzultak, a fordítások pedig megbízhatatlanok: pontatlanok, lépten-nyomon félremagyarázzák a szöveget, előfordul, hogy az eredetivel ellenkező értelmet adnak neki. Kötelességünk jelezni: ezt az okmánytárat csak igen nagy óvatossággal lehet használni.

Szent Kongregációjának Levéltára, a Jezsuita Rend Központi Levéltára és a Doria–Pamphilj család levéltára) iratainak felkutatását és összegyűjtését 1981-ben kezdte meg Benda Kálmán, majd 1983-ban és 1984-ben ő és Tóth István György folytatták. Az ottani munkát megkönnyítette, hogy Pásztor Lajos professzor, a Vatikáni Titkos Levéltár nyugalmazott igazgatóhelyettese rendelkezésünkre bocsájtotta a Hitterjesztés Szent Kongregációja Levéltárában az 1690-es évekre gyűjtött anyagának másolatait, Lukács László S.J., a Jezsuita Rend Római Történelmi Intézetének munkatársa pedig ugyanennek a levéltárnak egyes állagairól készült kimutatásait. Ugyancsak Benda Kálmán és Tóth István György végezték a bécsi levéltári kutatásokat is a Házi-, Udvari- és Állami Levéltárban, valamint az Udvari Kamara Levéltárában 1984-ben. (A római és a bécsi kutatóutak készkiadásait, továbbá a mikrofilmezés költségeit az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, Svájc, fedezte; a mikrofilmek felnagyítását az MTA Történettudományi Intézete végeztette el fotolaboratóriumában.) Az erdélyi és a moldvai levéltári anyaghoz nem tudtunk hozzáférni.

Eredeti elképzelésünk az volt, hogy a moldvai magyarokra vonatkozó iratokat, jelentéseket, följegyzéseket a kezdetektől napjainkig összegyűjtve egy kötetben adjuk közre. Már az anyaggyűjtés kezdetén kiderült azonban, hogy a középkori okleveles anyag szórványos és töredékes, és szinte kizárólag csak az egyházi ügyekről, birtokadományokról szól, és alig tartalmaz valamit a moldvai csángók életére. A falvakkal, a katolikus magyar telepek életével foglalkozó iratanyag csak az 1400-as évekkel kezdődik és a XVI. század második felében válik folyamatossá és részletessé. A XVII. században, a római misszió megindulásától kezdve, az anyag igen nagy mértékben megduzzad, ugyanannyira, hogy még a legfontosabbak közreadása is meghaladja egy kötet terjedelmét. Ezért úgy határoztunk, hogy az anyaggyűjtést és a kiadást is lezárjuk a XVIII. század legelején. Ezt indokolta az is, hogy az 1710-es évekkel Moldva történetében új korszak kezdődött, s ez a missziós tevékenységre és a magyarok életére is kihatott.

A rendkívül gazdag forrásanyagból – amelynek nagyobb részét a Moldvában működő missziónáriusok jelentései alkotják – csak a jelentősebbeket közöljük teljes szövegükben. Valamennyi iratról említést teszünk viszont a szerkesztői megjegyzésekben és jegyzetekben, ugyanitt utalunk tartalmukra és a fontosabb részleteket eredeti szövegükben is beiktatjuk.

A közölt szövegek közt nem egy van, amelyet – részben vagy egészben – már korábban kiadtak, nagy részüket még a múlt században. Ezeket az iratokat mindig összeolvastuk az eredetivel, közlésünk tehát az eredeti kéziraton alapul. Minden esetben jeleztük azonban a nyomtatott kiadásokat, valamint azt is, ha az irat eredetijét nem találtuk meg, vagy nem férhettünk hozzá. A Veress Endre említett gyűjteményében található másolatokat viszont csak akkor jeleztük, ha az eredeti kéziratról készültek. A nyomtatott szövegekről készült kópiákra tehát nem utaltunk.

Komoly gondot jelentett számunkra a szövegek helyesírásának a kérdése. Általában a Magyar Országgyűlési Emlékek forrásközlési szabályzatát tekintettük irányadónak. (Megjelent: *Századok* 108. évf. 1974. 436–475. l.) A magyar nyelvű iratoknál, az ejtési sajátságokat megtartva, a helyesírást modernizáltuk, természetesen a személy és helynevek kivételével, amelyeket úgy közöljük, ahogy leírták őket. A latin iratok ortográfiáját a humanista helyesíráshoz igazítottuk. Az olasz nyelvű iratokat viszont betűhíven közöljük. A misszionáriusok egy része nem volt olasz, jelentéseikben nyelvtani, fogalmazási és ortográfiai hibák olyan mértékben keverednek, hogy nem egyszer a szöveg értelmének a kihámozása sem egyszerű feladat. De a született olaszok helyesírása sem következetes, még ugyanazon jelentésen belül is ugyanazt hol így, hol úgy írják, olasz szavakat latinosan és megfordítva. Ezért az olasz iratokban csak a kezdő nagy és kisbetűk értelemszerű javítására, a nyilvánvaló íráshibák kiküszöbölésére és a gyakran lemaradt, vagy összevissza alkalmazott ékezetek felrakására szorítkoztunk. (A kötetben leközölt vagy csak említett valamennyi irat fényképmásolatát a budapesti Ráday Könyvtár kézirattárában helyeztük el megőrzésre.)

Saját szövegeinkben a személyneveket az aláírásokban használt formának megfelelő alakban írtuk. A keresztneveknél – amelyek használata mindig az írás nyelve szerint alakult – ott, ahol az illető személy nemzetisége megállapítható volt, azon a nyelven, ahol ez bizonytalan volt, latinul írtuk.

Kedves kötelességünk köszönetet mondani az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem (Bern) vezetőségének, és külön is Szépfalusi István evangélikus lelkésznek (Bécs); az ő anyagi támogatásuk nélkül az okmánytár munkálatai nem indulhattak volna el. Köszönetet mondunk a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete igazgatóságának mindvégig megértő segítségéért. A Magyarságkutató Intézet igazgatójának az okmánytár megjelentetéséért, Diószegi Lászlónak, az Intézet munkatársának a kiadás körüli sok munkájáért. Megköszönjük J. Metzler OMI, a Hitterjesztés Szent Kongregációja Levéltárának akkori igazgatója (Róma), Pásztor Lajos, a Vatikáni Titkos Levéltár nyugalmazott igazgatóhelyettese (Róma), Lukács László S.J., a Jezsuita Történelmi Intézet munkatársa (Róma) és Fejér József S.J., a Jezsuita Rend Központi Levéltárának levéltárosa (Róma), Ress Imre, a bécsi Házi-, Udvari- és Állami Levéltár akkori magyar delegátusa, Csóka Ferenc, a Magyarországi Ferences Rendtartomány (Budapest) levéltárosa, Bertók Lajos, a Magyar Országos Levéltár titkári irodája vezetője (Budapest) mindig készséges segítségét és szíves tanácsait. Köszönetet mondunk Dobos Flóriánnak és feleségének, akik a többszáz filmfelvétel nagyítását és a xeroxmásolatokat készítették, Kovács Imrének, aki a kötet borítólapját tervezte és Lukácsy Tibornak, aki a térképeket rajzolta. És amit első helyen kellett volna megtennünk, köszönetünket fejezzük ki Ujhelyi Tamásnénak, aki az iratok nagy figyelmet és jártasságot igénylő gépelését végezte, s a munkálatokkal kapcsolatos minden szervezési és adminisztrációs munkát intézett.

Végül mint a kötetet sajtó alá rendező munkaközösség vezetője, megköszönöm munkatársaimnak, kedves barátaimnak, Jászay Gabriellának, Kenéz Győzőnek és Tóth István Györgynek éveken át kitartással, sőt nem lankadó odaadással végzett lelkiismeretes munkáját, amely nélkül ez a kiadvány nem jöhetett volna létre. Hiszem, hogy együttesen jó és érdemleges munkát végeztünk.

Benda Kálmán

IRATOK

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

a) LEVÉLTÁRI ÉS KÖNYVTÁRI JELZETEK

A = eredeti, eredeti tisztázat
B = fogalmazvány
C = egykorú másolat
D = későbbi másolat
E = egykorú nyomtatvány
F = fordítás
G = tartalmi kivonat

A. Doria-Pamphilj = Archivio Doria-Pamphilj (Róma)
APF = Archivio storico della Sacra Congregatione per l'Evangelizzazione dei Popoli o „de Propaganda Fide." (Róma)
  CP = Congregazioni Particolari
  Istr. = Istruzioni
  Lettere = Lettere volgari
  SC = Scritturae referite nei Congressi
  SOCG = Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali
  Vienna = Fondo di Vienna
  Visite = Visite et Collegi
ARSI = (Archivum Romanum Societatis Jesu). Archivio Generale della Compagnia di Gesù).
  Fondo Ges. = Fondo Gesuitico
Conv. = convolutum
ASV = Archivio Segreto Vaticano (Róma)
  Borghese = Collezioni varie. Fondo Borghese
  Epist. = Epistulae ad principes
  SS Polonia = Segretaria dello Stato. Nunziatura di Polonia
B. Acad. (Bucureşti) = Biblioteca Academiei (Bukarest)
B. Ambr. (Milano) = Biblioteca Ambrosiana (Milánó)
B. Batthyány (Gyfehérvár) = Bibliotheca Batthyányana (Gyulafehérvár)
  DANIEL: *Diarium* = Emericus DANIEL: *Diarium itineris italici cum scriptis ab eo collectis et in fascicula contentis.* (1785.)
B. Nat. (Paris) = Bibliothèque Nationale (Párizs)
B. Naz. (Napoli) = Biblioteca Nazionale (Nápoly)
BV = Bibliotheca Vaticana (Róma)
Br. M. (London) = British Museum (London)
Cod. = codex
Fasc. = fasciculus
Fol. vagy fol. = folio, fólió
HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs)
  Hung. Allg. A. = Hungarica. Allgemeine Akten

k. = kötet
MFK = Magyar Ferences Könyvtár (Budapest)
KLEINER: *Arch. tripartitum* = KLEINER Blasius: *Archivum tripartitum. Inclytae Provinciae Bulgariae sub titulo Immaculatae Conceptionis Beatae Virginis Mariae, fratrum minorum regularis observantiae Sti Petris nostri Francisci ex variis probatis authoribus pro futuro memoria collectum.* 1761. (Kéziratos munka).
MFL = Magyar Ferences Levéltár (Budapest)
Ms = manuscriptum, manuscripti
MTAK = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest)
Veress = Veress Endre másolatgyűjteménye a moldvai csángók történetére
No = numero
OL = Magyar Országos Levéltár (Budapest)
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
r. = recto
s.k. = saját kezű
T. = tome, tomus
v. = verso
Vol. = volume

b) RÖVIDITÉSEK A SZÖVEGKÖZLÉSBEN

Bacc. = bacciliero, baccalaureatus
Bne = Beatitudine
D. = dominus (csak név előtt)
Ecc. = eccelentissimo
Em. = eminentissimus
Em.ze = eminenze
Exc. = excellentissimus
Fr. = frater, fratre
Gen. = generosus
Ill. = illustrissimus, illustrissimo
L.S. = locus sigilli
m.p. = manu propria
Magn. = magnificus
Ms. = magister, maestro (csak név előtt)
Msig. = monsignore (csak név előtt)
Mtà = Maestà
N. = noster, nostra
P. = pater, padre (csak név előtt)
P.H. = pecsét helye
R. = reverendus, reverendo
Rss. = reverendissimus, reverendissimo
Ser. = serenissimus, serenissimo
Seren. = serenitas, serenita
Sia = signoria
Sig. = signor (csak név előtt)
Stà = Santità
T. = tomus
V. = vestra, vostra
Vol. = volumen

c) NYOMTATOTT MŰVEK RÖVIDÍTÉSEI

Acta Bosnae = *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.* Collegit et digessit P. P. Eusebius FERMENDŽIN. Zagrabiae 1892. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Vol. 23.)

Acta Bulgariae = *Acta Bulgariae ecclesiastica ab anno 1565 usque ad annum 1759.* Collegit et digessit P. Fr. Eusebius FERMENDŽIU[!] Zagrabiae 1887. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Vol. 18.)

Acta de P.F. = *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide.* I–II. Roma 1953–1954. (Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni. Sectio III.)

AUNER = AUNER Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlata.* Temesvár 1908.

BIANU: Vito Pilutio = I. BIANU: *Vito Pilutio. Documente inedite din archivulu Propagandei* (*Columna lui Traianu.* Noua serie IV. 1883. 142–164., 257–287.)

BINDER: *Közös múltunk* = BINDER Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus-kori falusi és városi együttéléséről.* Bukarest 1982.

Călători = *Călători străini despre Țările Române.* Red. Maria HOLBAN. I–VI. București 1968–1974.

CĂLINESCU: *Alcuni missionari* = CĂLINESCU Gh.: *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII.*(*Dipl. Italicum.* Vol. I. 1925. 1–213.)

CĂLINESCU: *Altre notizie* = CĂLINESCU G.: *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi Romani.* (*Dipl. Italicum* Vol. 11. 305–514.)

CÂNDEA: *Catolicismul* = CÂNDEA Romul: *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea.* Sibiu 1917.

Columna lui Traian = *Columna lui Traian.* (Majd: *Columna lui Traianu*) Revista mensuală. (București).

Dipl. Italicum = *Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani.* Ed.: Școala Română din Roma. I–IV. Roma, 1936–1940.

DOMOKOS: *Adalékok* = DOMOKOS Pál Péter: *Adalékok Moldva történetéhez.* Cluj–Kolozsvár 1940.

DOMOKOS: *Édes hazám* = DOMOKOS Pál Péter: „. . . *édes Hazámnak akartam szolgálni* . . ." Kájoni János: Cantionale catholicum. Petrás János: Tudósítások. Bp. 1979.

DOMOKOS: *A moldvai magyarság* 1931. = DOMOKOS Pál Péter: *A moldvai magyarság.* Csíksomlyó 1931.

DOMOKOS: *A moldvai magyarság* 1941. = DOMOKOS Pál Péter: *A moldvai magyarság.* (3. bővített kiadás) Kolozsvár 1941.

DOMOKOS: *Moldva számadatai* = DOMOKOS Pál Péter: *A moldvai magyarság történeti számadatai. Hitel* (Kolozsvár) 1938.·295–308.

EOE = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Szerk. SZILÁGYI Sándor. I–XXI. Bp. 1875–1898.

FEJÉR: *Defuncti S.J.* = FEJÉR Josephus S.J.: *Defuncti primi saeculi Societatis Jesu. 1540–1640.* I–II. Roma 1982.

FILITTI: *Arch. Vat.* = FILITTI Joan C. D.: *Din Archivele Vaticanului.* I–II. București 1913–1914.

GEGŐ: *Moldvai magyar telepek* = P. GEGŐ Elek: *A moldvai magyar telepekről.* Budán 1838.

GUNDA: *Moldvai magyarok* = GUNDA Béla: *A moldvai magyarok néprajzi kutatása. (A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások.* Szerk. Máténé Szabó Mária Rózsa. Bp. 1984. 66–112.)
GYÖRGY: *Ferencrendiek* = P. GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben.* Cluj–Kolozsvár 1930.
HASDEU: *Documente* = *Documente inedite din Biblioteca Doria–Panfiliana din Roma, relative la istoria catolicismului în România. 1601–1606.* Comunicate de B.P. HASDEU. (*Columna lui Trajan* VII. 1876. 299–324.)
HURMUZAKI = *Documente privitoare la istoria românilor.* Culese de Eudoxiu de HURMUZAKI [etc.] I–XIX. és Supplement I. (I–V.), II. (I–III.) Bucureşti 1876–1922.
IORGA: *Călători* = IORGA N.: *Istoria românilor prin călători.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Adrian ANGHELESCU. Bucureşti 1981.
IORGA: *Studii* = IORGA N.: *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor.* I–II., III. Bucureşti 1901.
KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje* = KARÁCSONYI János: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I–II. Bp. 1924.
KEMÉNY: *Bisthum Bakov* = KEMÉNY Gr. Joseph: *Ueber das Bisthum und das Franziskaner Kloster zu Bakov in der Moldau (Magazin für Geschichte . . . Siebenbürgens.* Herausgg. von Anton Kurz. II. 1. Heft, 3–81.)
KÓS: *Csángó néprajz* = KÓS Károly: *Csángó néprajzi vázlat.* (*Tájak, falvak hagyományok.* Bukarest 1976. 103–217.)
KÓS–SZENTIMREI–NAGY: *Csángó népművészet* = KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: *Moldvai csángó népművészet.* Bukarest 1981.
Litterae de P.F. = *Litterae Sacrae Congregationis de Propaganda Fide.* I–II. Roma 1954–1955. (Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni. Seria III.)
LUKÁCS: *Catalogi* = *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.* Collegit et edidit Ladislaus LUKÁCS S.I. I–II. Romae 1978–1982.
LÜKŐ: *Csángók* = LÜKŐ Gábor: *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal.* Bp. 1936.
MĂRTINAŞ: *Originea ceangăilor* = MĂRTINAŞ Dumitru: *Originea ceangăilor din Moldova.* Bucureşti 1985.
MIKECS: *Csángók* = MIKECS László: *Csángók.* Bp. 1941.
MIKECS: *Kárpátokon túl* = MIKECS László: *A Kárpátokon túli magyarság* (DEÉR József–GÁLDI László szerk.: *Magyarok és Románok.* I. Bp. 1943. 441–507. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1943.)
MIKECS: *Moldvai katolikusok* = MIKECS László: *A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása.* Kolozsvár 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek 171.)
Mon. ant. Hung. = *Monumenta antiquae Hungariae.* Edidit Ladislaus LUKÁCS S.I. I–IV. Romae 1969–1987.
NĂSTASE: *1646.* = Gh. I. NĂSTASE: *Die Ungarn in der Moldau im Jahre 1646. (Nach dem „Codex Bandinus").* Iasi 1936.
PALL: *Controversie* = PALL Francisc: *Le controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia* (*Dipl. Italicum* IV. 1940. 136–268.)
PEJACSEVICS: *Parchevich* = PEJACSEVICS Graf Julian: *Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel. 1612–1674.* (*Archiv für Österreichische Geschichte* LIX. 1880. 337–637.)
RMK = SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* Bp. 1879.

RMNY = *Régi Magyarországi Nyomtatványok.* I–II. Bp. 1971–1983.
Słownik Franciszkańskich = *Słownik polskich pisarzy Franciszkańskich.* Red.: Hieronim Eug. WYCZAWSKI OFM. Warszawa 1981.
SOMMERVOGEL = *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Biographie:* Nouvelle Edition par Carlos SOMMERVOGEL S.I. I–XI. Paris–Bruxelles 1890–1932.
TAPPE: *Documents* = *Documents concerning Rumanian History (1427–1601).* Collected from British Archives by E. D. TAPPE. London–The Hague–Paris 1964.
THEINER: *Pol.* = *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia.* Collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino THEINER. I–IV. Roma 1860–1864.
URECHIA: *Codex Bandinus* = V. A. URECHIA: *Codex Bandinus. Memoriŭ asupra scriereĭ lui Bandinus dela 1646, urmatu de textu, însoţitu de acte şi documente.* (*Annale Academia Romana.* Memoriile secţiunii istorice. Seria II, tom. XVI. Bucureşti 1893–1894. 1–335.)
VASILIU: *Curia Papale* = VASILIU: *Il principato Moldavo et la Curia Papale* . . . (*Dipl. Italicum* II. 1930.–71.)
VERESS: *Bandini* = VERESS Andrei: *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644–1650).* (Academia Romȃna. Memoriile secţiuni istorice. Seria III., tom. VI., mem. 13. Bucureşti 1926. 333–397.)
VERESS: *Documente* = *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării–Româneşti.* Publicate de Andrei VERESS. I–XI. Bucureşti 1929–1939.
VERESS: *Basta* = *Basta György hadvezér levelezése és iratai.* Közrebocsátja: VERESS Endre. I–II. Bp. 1909–1913.
VESZELY: *Egyháztört. adatok* = VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok.* I. (unicus). Kolozsvár 1860.
VINULESCU: *Pietro Diodato* = VINULESCU G.: *Pietro Diodato e la sua relatione sulla Moldavia. 1641.* (*Dipl. Italicum* 1940. IV. 75–126.)
WADDING: *Annales Minorum* = *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum,* auctore Luca WADDINGO Hiberno [etc.]. 1–31. (1221–1680) Ad Claras Aquas 1931–1964.
WECZERKA: *Deutschtum* = WECZERKA Hugo: *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum in Fürstentum Moldau.* München 1960. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Bd. 4.)
WYCZAWSKI: *Klasztory w Polsce* = WICZAWSKI Hieronim Eug. OFM: *Klasztory Bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych.* Kalwaria Zebzydowska 1985.
ZALESKI: *Jezuici* = ZALESKI Stanislaw S.I.: *Jezuici w polsce.* I–IV. Lwów–Kraków 1900–1905.

LEVELEK, JELENTÉSEK, JEGYZŐKÖNYVEK
(1467-1706)

I.

1467 december

ANTONIO BONFINI "RERUM UNGARICARUM DECADES" CÍMŰ MŰVE MÁTYÁS KIRÁLY MOLDVAI HADJÁRATÁRÓL

NYOMTATOTT KIADÁSA: Antonius de BONFINIS: *Rerum Ungaricarum decades.* Ediderunt I. FÓGEL et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ. Tomus IV. Pars. l. Budapest 1941. 16. (Decas IV. Liber I. 205-210. sor) — A mű kiadása: *Historia inclyti Matthiae Hvnnyadis regis Hungariae augustissimi ex Antonij Bonfinij, ... impressa ... a Caspare Helto ...* Clavdiopoli 1565. (RMNY I. 209. sz., 240.) illetve: *Antonii Bonfinii Rervm Vngaricarum decades quatvor cvm dimidia, ... excusae Ioan.Sambvci ...* Basileae 1568. (RMK III. 570. sz., 167.)

TARTALMA: *Moldvabányán a király elé vezetnek egy, a katonaság által elfogott embert, aki elmondja, hogy erdélyi magyar, felesége öröksége ügyében jött Moldvába; hírül adja, hogy a vajda csapatai a város megtámadására készülnek.*

[Hunyadi Mátyás király 1467. Katalin napján, november 25-én Szebenből megindult seregével és benyomult Moldvába, hogy István vajdát rászorítsa hatalmának elismerésére. "Romanvasiar" mezővárosát ostrommal megvette és feldúlta, majd továbbvonult.]

Ad civitetam demum tertio die pervenit episcopo haud quaquam ignobili preditam, quae Moldavis Bania dicitur, ubi in prima vigilia noctis rex cum insidioso callidoque hoste confligere cogitur. In hoc quisque bello fortunam regis cum virtute conjunctam fuisse perhibet. In parte fori regis erat hospitium, quod ad episcopatum spectat, ubi due quoque viae congruunt, quae basilicam amplectuntur. Ceteri pontifices, proceres legionumque praefecti circa forum hospitia occuparunt, ut ex usu regi presto semper adessent. Inter cenandum ad regem captivus quidam Sythulus[1] adducitur;rogatus accito interpraete, quis esset, unde et quo tenderet et quae causa fuerit itineris, respondit interpraete nequaquam sibi opus fore, se Ungarum et Transylvanum esse ac rerum ignarum ad revisenda sue praedia nunc in Moldaviam venire, quae caduca uxoris bona forent; in itinere Valachorum duodecim milia haud procul hinc offendisse, qui

[1] Értsd: Siculus

Ungaros prima vigilia noctis incautos adorirentur trucidarentque; se gentis charitate properasse, ne silentio nefario suorum exitium pateretur.[2]

2.

1511

SEGESVÁRI FÁBIÁN-FIA PÉTER BEJEGYZÉSE A [BÁKÓI?] FERENCES KOLOSTOR EGYIK KÖNYVÉBEN

A KÖNYV: A csíksomlyói ferences kolostor volt könyvtárában: Bernardini de BUSTI: *Mariale de singulis festivitatibus Beate Virginis per modum sermonum tractans.* Hagenau 1506.

IRODALMA. KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje* II. 46.

TARTALMA: *Közli, hogy Vidvári István erdélyi ferences kusztosz megbízásából Moldva ferences kolostorának szerezte meg ezt a könyvet 1511-ben.*

Ihesus, Maria, Sanctus Franciscus
Moldauie

Iste liber procuratus est ad honorem immaculate concepcionis virginis gloriossissime Marie per p^rem^ Petrum Fabiani de Zegeßwar loco Albe Ecclesie[1] auctoritate honorabilis P^ris^ Fr^ris^ Stephani de Wydwar, custodis Transsiluaniensis. Anno salutis millesimo quingentesimo undecimo.

Rogo humiliter, ne aliquando de loco alienatur.

CHRISTUS[a)]

[a)] Rövidítve sziglával: Xvs

[2] Heltai Gáspár 1575-ben megjelent *Magyar Krónikájában* ezt a mondatot így fordította magyarra: "... Mikoron kedig a király vacsorálnék, hozának egy foglyot elejbe. Mikoron azt tolmács által megkérdették volna, kicsoda volna, honnét jőne és micsoda járásban volna? Nem kell, úgy monda, énnekem tolmács, mert magyar vagyok én, erdélyi, és bejöttem mostan Moldovába, hogy feleségemnek maradékit meglássam ittben. Jövet az úton találtam tizenkétezer oláhot, azzok jőnek, hogy az éjjel első álomkort megüssék a magyaroknak táborát, és hogy megverjék őket. Én kedig úgy siettem eljőni, hogy megmondjam ezt, mert szánom az én nemzetemet." (HELTAI Gáspár: *Magyar Krónika.* Bevezette: VARJAS Béla. Bp. év nélk. [1943] Magyar Századok sorozat. 296-297.; az eredeti kiadás: *Chronica az Magyaroknac dolgairól..., mellyet HELTAI Gaspar meg irta magyar nyeluen...* Colosvarot 1575. RMNY I. 360. sz., 364-365.)

[1] Fehéregyháza, Segesvártól keletre

Megjegyzés

A bejegyzés mellett későbbi írással: 1674
1511
———
0163

Nyilván 1674-ben, a kolostor könyvtárosa vagy valamely más szerzetes kiszámította, hogy a könyv mióta van a tulajdonukban.

Karácsonyi János aki i.m. közölte ezt a beírást, tévesen úgy értelmezte, hogy a szóbanforgó könyvet a fehéregyházi kolostor számára Moldvában szerezték be. Moldvában egyébként csak egy ferences kolostor volt, Bákón, a könyv tehát minden valószínűség szerint ennek a könyvtárában volt. Jellemző, hogy az elszászi Hagenauban 1506-ban kiadott könyv az erdélyi ferencesek közvetítésével a megjelenés után öt évvel már eljutott Moldvába.

3.

1541.

GEORGIUS REICHERSDORFER LEÍRÁSA MOLDVÁRÓL

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1) *Moldaviae quae olim Daciae pars, chorographia, Georgio a Reicherstorf transsylvano etc. auctore.* Excusum Viennae per Joannem Singredinum, MDXLI; 2.) *Moldaviae, quae olim Daciae pars, chorographia, Georgio a Reychersdorff transyluano autore, nunc denuo renouato ac nonnullis necessariis annotationibus, in priori descriptione omissis, foeliciter adaucta.* MDL. (Megjelent az alábbi munkában: *Chronographia Transsylvaniae, quae Dacia olim appellata, aliorumque prouinciarum et regionum succincta descriptio et explicatio, Georgio a Reychersdorff transylvano autore.* Viennae Avstriae excudebat Egidius Aquila in curia diuae Annae MDL. A moldvai rész külön címlappal a 21. levélen.)[1]

TARTALMA: *Rövid földrajzi leírást ad Moldváról, felsorolja fontosabb városait, majd ismerteti lakóit, azok szokásait és erkölcseit.*

Bevezetés

A nagyszebeni születésű Georgius Reichersdorfer — miután szülővárosában évekig volt írnok és jegyző — 1525-ben Habsburg Mária királyné, II. Lajos felesége szolgálatába lépett titkárként a budai várban. 1526-ban, a mohácsi csata után, a királyné kíséretében Bécsbe menekült. 1527. június 2-án, a magyar királlyá választott Habsburg Ferdinánd kinevezte királyi titkárrá. 1527. június 18-án Ferdinánd királytól

[1] Közlésünkben erre a két kiadásra támaszkodtunk, amelyek még a szerző életében jelentek meg. A további számos kiadásra ld.:CAPESIUS Bernhard: *Der Hermannstädter Humanist Georg Reichersdorfer (Forschungen zur Volks- und Landeskunde.* Bukarest. 10. 1967. 60-62.) Ld. még *Călători* I. 186-256; közli a teljes szöveg román nyelvű fordítását is.

követségi megbízást kapott a félévvel korábban trónralépett moldvai vajdához, Rareş Péterhez.

Reichersdorfer 1527. június 27-én indult Bécsből. Útja Olmützön, Ilyvón és Krakkón át vezetett, s július végén vagy augusztus elején jelentkezett a vajdánál Bákóban. Küldetése befejezése után, augusztus 20-án érkezett Brassóba.[2] Hogy Moldváról szóló leírását mikor írta, nem tudjuk, de valószínűleg csak az 1530-as évek végén.

Közlésünkben (amely szemelvényes) az 1541-ben megjelent I. kiadást vettük alapul, de jegyzetben feltüntettük az 1550. évi 2. kiadás lényegesebb eltéréseit is. A második kiadásban a szerző a humanista helyesírást következetesebben alkalmazta, ezeket a javításokat megjegyzés nélkül átvettük. Egyes bekezdések sorrendjét is fölcserélte, mivel azonban ez a szöveg értelmét nem befolyásolja, ezt nem jeleztük.

Az I. Ferdinándhoz szóló "Dedicatio" után (aláírása: humillimus servitor Georgius Reychersdorffer, secretarius indignus) az olvasóhoz intézett rövid ajánlás következik (Ad lectorem), majd pedig egy 34 soros hexameter, Moldva természeti leírása (Descriptio Moldaviae). Ezt két epigramma követi (Epigramma Joannis Alexandri Brassicani és Epigramma ad lectorem). Ezután jön Moldva korográfiája.

Moldaviae chorographia

Imprimis igitur exordiendo a confinibus regni Poloniae dum scilicet ex eadem satis vasta regione,[a] iter versus Moldaviam spectat, plana est terra atque rebus usui et victui necessariis accommodatissima,[b] montibus et alpibus minime impedita, donec per Russiam propemodum desertam usque civitatem Leopolim, Russiae metropolim insignem, quae quinquaginta miliaribus ab urbe Cracouia distat, ad propriores Moldaviae metas acceditur. Subinde non ita procul duo sunt flumina haud absimili latitudine et navigabilia et profundissima, quae quidem totam hanc regionem naturali suo fluxu ingentibus undequaque ambiunt anfractibus, utpote Nester, qui Boristhenes amnis dicitur, et Moldauus, a quo regnum istud primaevum nomen accipit. Illic ab ejus Boristhenes fluminis portu arx quaedam sita est, Chotijna[3] dicta, qui quidem fluvius primo statim in Moldaviam trajicitur aditu[c] atque in Mare Album prope arcem Nester Feijerwar munitissimam continuo suo cursu influit. Tandemque non multo itineris intervallo quoddam oppidum Snatijna[4] vocatum, quod videlicet moldavos terminos a finitimis Russiae metis prope sejungit, attingitur: isthic Moldaviae limites prima fronte apparent. Inde recto tramite, totius regni Moldaviae ambitus in longitudine certo milliarium spatio ad calculum revocato usque ad alpes Transsylvanas, ubi illius terrae Moldaviae extrema meta est, ad sexaginta et quatuor milliaria satis longa protenditur et terminatur. Hinc per praedictas alpes et asperam admodum et saxosam angustamque viam, qua vix

a) ex eadem satis vasta regione — az 1550. évi kiadásban nincs.

b) atque rebus usui et victui necessariis accommodatissima, az 1550. évi kiadásban: rebusque ad humanam necessitatem pertinentibus plenissima.

c) trajicitur aditu — az 1550. évi kiadásban: tractu descendit

2 Minderre ld. CAPESIUS i. m. 35-40., aki a teljes idevágó irodalmat is idézi

3 Chotin

4 Sznyatin, a Prut mellett

commode currus unicus progredi potest, per unum et alterum diem non multo negotio ad civitatem Brassoviensem per Ciculiae[5] metas finitimas in terram Bartza deflectitur.

[A következőkben Havasföldéről szól röviden. Majd új bekezdésben így folytatja:] Fuit et olim waywoda moldavus Hungariae regibus juramento adstrictus. Ejus enim provincia, quasi regno Hungariae addicta, ingruentibus bellis, contra hostes publicos in defensionem et conservationem illius, praesidia a regibus Hungariae obtinuit necessaria.

[Az ezt követő két bekezdésben Havasalfölde latin Valachia nevének naív etimológiáját adja, majd a "Valachi" (Havasalfölde lakói) római leszármazásáról beszél.] Igitur Valachi italicum genus[d)] veteribus (ut aiunt) Romanis derivatum praeter quod historiis traditur, in coloniam Dacicam a Traiano imperatore deductos esse, plane in Getarum mores abierunt, atque nihil antiquae originis, suique monumenti retinent, praeter nativam linguam quae admodum barbara et corrupta est.

De ritibus et moribus moldavicae gentis

Populus itaque moldavicus conformi fere vestitu majorum suorum more et instituto incedens, non dissimilibus Hungarorum armis utitur, utpote hastis militaribus et clypeis, tamen illis parum succinctioribus, et his quoque modo ensibus ac frameis ad usum belli deservientibus, non multum descrepantes. Quique ad militarem industriam satis apti sunt et expeditissimi.

Praeterea gens ista moldavica ferox est et admodum barbara, rebus tamen militaribus et bellicis, ut praedictum est, suo more eximie instructa. Christum et divos apostolos agnoscit, ac Sancti Pauli, ut ipsi volunt, religionem hactenus jam inde ab initio non sine summa veneratione et pietate coluit. Isthic diversae sectae et diversa quoque religionum et nationum genera habentur — utpote Ruthenorum, Sarmatorum, Rascianorum, Armeniorum, Bulgarorum[e)] et Tartarorum, non minor denique pars Saxonum transsylvanorum, hanc terram passim inhabitantes[6] — imperio moldavi waywodae obnoxia. Varietate tamen ceremoniarum et dogmatum sine contentione utuntur et quaelibet secta, sive natio solitis suis ritibus et legibus pro suo fruitur libito.[f)] Eodem quoque modo et ordine, monachi christianam religionem illic profitentes, sacris suis ceremoniis et officiis juxta monasterii et ordinis sui consuetudinem sive regulam utuntur.

[A következőkben a Moldvával szomszédos népekről: a tatárokról, ruténekről, oroszokról és a szarmata-lengyelekről ír.]

[d)] italicum genus: csak az 1550. évi kiadásban

[e)] mindkét kiadásban így

[f)] libito, helyesen: libitu; — az 1550. évi kiadásban: arbitrio

[5] Csíkszék

[6] Reichersdorfer felsorolásában a törzslakosságot (románok és magyarok) nem említi, csak a kisebb etnikai töredékeket.

Insigniora[8] autem aliquot loca, arces nempe et oppida nominatim quoque perstringere libet. Ea sunt: Swczowa, Chotijna, Nempcz, Romaniwywar, Bahloijazwar, Wazlo, Zorwca et Orhe, item Hwztwaras, Tataros, Barlat ac Romanwasar[7] et plaeraque alia oppida et castella quae brevitatis studio suo ordine recensere aut describere voluimus.

Princeps vero istius regionis, quem waywodam moldavum appellant, pro aulae suae splendore, tria millia equitum quotidiano suo alit stipendio, qui quidem in armis semper praesto et parati sunt, eundemque waywodam cum instructis copiis suis comitantur undique. Poterit autem ipse waywoda, dum belli necessitas ita postulaverit, non magno negotio et labore in regno suo generali habito delectu ad sexaginta milia equitum et peditum exercitum conscribere.

Eadem quoque regio moldavica alit insignes equos turcicos, valachicos, item asturcones optimos aliosque in magna copia. Illos tamen raro ob waywodae edictum ex ea regione, nec nisi nunciis et oratoribus publicis educere libere permittitur.

[A moldvai vajda török portai adójáról. A trónöröklés rendjéről, az örökösök közti testvérharcról.]

In hac provincia nullae sunt naves, quibus flumina trajiciuntur, praeter rates, quae ex compactis trabibus et applicatis asseribus exstructae sunt, quas nostrates nautae, germanica lingua prukschiff appelant; quibus eo potissimum consilio utuntur, ne vel hostes eam provinciam celeri motu aut impetu obruere aut invadere queant. Sed interdum etiam in trajiciendis illis fluminibus, dum aliunde principum oratores aut nuntii ad waywodam veniunt, quibusdam parvulis utuntur naviculis; ne vel a portu fluminis

[8] insigniora — az 1550. évi kiadásban : celebriora

[7] A felsorolt helységek: Szucsava; Chotin; Nemc; Románújvár; Bahloijazwar: két helység összevonása, Jászvásár és a közelében fekvő Bahlui (IORGA: *Studii* I-II. 92. és 189.); Vászló: Zorwica: talán Szeráta (Sarata); Orhe: Várhely Akkermantól északra, a Dnyeszter partján; Husztváras: Husz; Tatáros (Tatros); Barlád; Románvásár. — Megemlítjük, hogy Baranyai Csimor János *Hodoeporicon itineris Transilvanici, Moldavici ... exantlati 1587.* (Wittenbergae 1587.; RMK. III. 764. sz.) c. munkájában, Moldván keresztül haladva szintén leírja az útjába eső városokat. Ebből idézünk néhány sort: 1587. május 18-án indult Erdélyből, Bonchidáról, Bánffy Farkas fejedelmi tanácsosnak a wittenbergi egyetemre menő Ferenc fia kíséretében. Az erdélyi határ őrhelyeit elhagyta "tandem sumus circa solis occasum in oppidum Moldauiae Tartos [= Tatros], ubi procuratores vaivodae seu palatini, ex praescripto ejus de hospitiis, de victu deque potu (prout mos gentis barbarae patitur) liberaliter nobis prospexerunt." Másnap folytatták útjukat: "per molliora itinera venimus in oppidum Bako, ubi fluvium Besterce multis cum molestiis navi trajecimus. Moldauia enim, si ulla nunquam regio, pulcherrimis fluminibus abundat. Ex Bako venimus in Forum Romanum [= Románvásár] ubi Moldauam flumen limpidissimum (a quo Moldauia nomen sortita est) navi transivimus [...] Ex Foro Romano profecti a publica via exorbitavimus, et cum dux itineris (quem forte obviam nobis venientem ad illud officium nostri cogebant), omnibus aspectantibus profugisset in vicinam sylvam, tandem circa solis occasum in Aracelem [?] pagum appulimus, ubi Stephanus rex [= Báthori István] etiam cum ex Transylvania in Poloniam per Moldauiam proficisceretur, pernoctavisse ferebatur. Isthinc postridie venimus in Szoczauiam [= Szucsava] metropolim Moldauiae, ubi pulcherrimum palatium et destructam arcem vidimus. [...] Ex Szoczauia (seu ut nunc vocant Szuczua) profecti in Forum Amantis [= Szeretvásár] Pruthem fluvium amplissimum trajecimus, qui Hirassus a veteribus dictus in Istrum evolvitur." A továbbiakban most már lengyel területen folytatján útjukat Ilyvó (Lvov) felé. (Vö. TARDY Lajos: Baranyai Czimor János Hodoeporiconja. *Filológiai Közlöny* 1965. 359-371.)

aliquandiu remorari videantur, quibus satis commode, una cum equis simul et curribus trajiciuntur quam cellerime.

Hic nihil deesse comperitur, quod usui humano necessarium videri possit. Adhaec dives auri argentique ac salium fodinis, item agrorum, vinearum, pecorum piscinarumque et stagnorum ac selectorum et variorum piscium genere, longe omnium locupletissima, adeo ut rerum omnium copia ubertim affluentem cernas; aliqui etiam aeris clementia, victus commoditate ipsaque politia sane quam nobilis et spectatissima.

Per totam hanc regionem vetere saltem moneta hungarica, item asperis argenteis et aureis[h)] tam hungaricis, quam turcicis utuntur, neque aliam quamcunque monetam ipsis incognitam publico quaestu exponendam[i)] admittant.

[A leírást egy újabb I. Ferdinánd királyhoz intézett ajánlás zárja, majd legvégül egy 16 soros hexameter: "Ad lectorem."]

[A következő bekezdésekben a moldvai — és részben a havasalföldi — vajdák történetét foglalja össze; szól a török Porta erőszakos beavatkozásairól és jellemzi a vajdák szigorú, nem egyszer kegyetlen uralmát].

Est autem illa provincia moldavica satis amoena tam planitie quam vallibus, oppidis etiam et variis possessionibus undecunque refertissima, nullis tamen arcibus aut civitatibus industria aut arte[j)] munitis, excepta sola[k)] arce Nempczs, quae in altissimo monte sita, cincta est moeniis, alias solum fluminibus, quasi a natura adhibitis, munita praesidiis.[l)]

Sunt et praeterea duae arces validis extructae muris utpote Romaniwijwar, quam planities quedam ad flumen Zered, quod in Danubium flectitur, sustinet. Alteri vero Romaniwasar nomen est, haec ut utrinque duo occupant latera, sic utrasque Danubius ipse secat atque interfluit bifaria utrinque dominia discernens. Altera etenim Moldaviam, altera Transalpinam suis continuentur prosceptibus. Habet et in Danubii decursu suo utrinque a portu fluminis sita oppida, videlicet Barilla[8] et Galacza, quae pari ipsius Danubii interluvio, amoeno quodam naturae beneficio, elegantique sejungit ordine.

h) aureis — az 1550. évi kiadásban: florenis

i) publico quaestu exponendam — csak az 1550. évi kiadásban

j) industria aut arte — az 1550. évi kiadásban: quacunque arte et industria

k) sola — csak az 1550. évi kiadásban

l) praesidiis — az 1550. évi kiadásban nincs

8 Brăila

4.

1552. április 11., Szeben

GIOVANNI BATTISTA CASTALDO GENERÁLIS JELENTÉSE I. FERDINÁND KIRÁLYNAK

AZ IRAT:*C*:HHStA Hung. A. Fasc. 62, Conv. April, Fol. 51-52. (a magyar eredetiből fordítva.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Documente* I. 92. sz., 78-80. (Több olvasási hibával.)

TARTALMA:*Moldvai híreket közöl. Karácsonykor egy magyar ember azt hallotta, hogy a vajda az országban élő magyarokat "oláh hitre" akarja kereszteltetni: őrizteti a határokat, s titkárát, aki nem akart áttérni — úgy hírlik —, elfogatta.*

Inprimis 25. die Martii in oppido Moldaviae Karachon Kewwy[1] ab uno Hungaro auditum est, se intellexisse, quod vayvoda Moldaviensis[2] omnes Hungaros in regno suo existentes in valachicam fidem baptisari vellet, ex qua re, si ita esset, Hungaris nihil boni futurum; immo et hoc ille se audivisse dixit, quod vayvoda ad omnes partes in regno suo litteras circumferri jussisset, ut viae ubique in limitibus regni custodirentur, et quod Georgium quoque secretarium suum[3] intercipi jussisset, propterea quod in fide illorum baptisari noluisset, constanter affirmantem, se baptismum non suscepturum, etiam si eum occidendum jusserit.

[A következőkben politikai és katonai jellegű híreket közöl.]

Ista ad me[4] per egregium Ladislaum Ewdemffy Siculorum comitem[5] quem cum certo praesidio in finibus Siculorum interteneo, per Siculum quendam ad eum in lingua hungarica descripta missa sunt, quae in latinum versa M^{ti} V^{rae} transmisi.[6]

Cibinii, 11. die Aprilis, Anno Domini 1552.

[1] Karácsonykő

[2] VI. István moldvai vajda

[3] Nem tudunk róla semmi közelebbit

[4] A levelet felküldő Giovanni Battista Castaldo generális, aki ekkor Ferdinánd király csapataival Szebenben tartózkodott.

[5] Eödönffy László, a székelyek ispánja.

[6] A Moldvában történteket egyébként az erdélyiek állandó figyelemmel kísérték. Szeben város tanácsa jelentette Castaldónak 1552. február 13-án: "Habemus nostros speculatores in ea terra [Moldaviae], si quid illi attulerint, quod necessarium fuerit eandem scire dominationi V^{rae} Ill^{mae} nota faciemus." (HHStA Hung. Allg. A. Fasc. 62. Conv. Februar. Fol 44.)

5.

1571. augusztus 20., Varsó

VÁSÁRI GYÖRGYNEK, A KAMENYECI PÜSPÖK TITKÁRÁNAK LEVELE A LENGYELORSZÁGI PÁPAI NUNCIUSHOZ, VINCENTIUS A PORTICU PÜSPÖKHÖZ

AZ IRAT: *A:*ASV SS Polonia Vol. I, Fol. 170. Végig s.k.

NYOMTATOTT KIADÁSA: THEINER: *Pol.* II. DCCIX. sz., 762. (a nevekben több téves olvasattal);HURMUZAKI II./5. sz. 698-699.; DOMOKOS: *Édes hazám* 56-57. (Több olvasási hibával és téves jelzettel) Magyar fordítása, illetve tartalmi kivonata: uo. 57-58.[1]

TARTALMA: *Püspöke megbízásából jelenti, hogy a Tatroson plébános szegedi Thabuk Mihály, a Huszon, Románvásáron és a szomszédos falvakban eddig huszita eretnekségben tévelygő magyarokból mintegy kétezret katolikus hitre térített. Thabuk kérésére a püspök tizenkét papot szentelt fel és küldött Moldvába, hogy munkáját segítsék. Bogdán vajda jóindulatot tanúsított a katolikus egyház iránt; ő is szívesen venné, ha Thabuk a magyar katolikusok fölött valamilyen egyházi méltóságot kapna.*[2]

Reverendissime Domine Legate.

In executionem litterae credentionalis episcopi Caminicensis[3] datae Cameniczìae sabbato post festum Ascensionis Domini anno 1571,[4] notifico dominationi vestrae reverendissimae nomine dicti episcopi, qualiter Michael Thabuk Zegedinus, praedicator facundissimus Ungarus, qui habitat in Tatros Moldaviae, in confinibus Transilvaniae,[5] ad notitiam deduxit praedicto episcopo de Caminec, qualiter Deo sic favente Ungari, qui erant in oppido Huztwaras, item in alio oppido dicto Romanwaras et in villis vicinis duo millia hominum incirca sunt conversi ad fidem catholicam, qui

[1] A levélíró nevét Domokos Pál Péter a fordításban Vaszarinak írja át. Az egykorú helyesírás alapján egyaránt olvasható Vásárinak vagy Vaszarinak, mivel azonban Vaszar nevű hely Magyarországon csak a Dunántúlon volt (egy Veszprém, egy másik Baranya vm-ben), így a helyes olvasás valószínűleg Vásári. (Gyergyóvásárhely, Székelyvásárhely, Oláhvásárhely, Vásárielke Erdélyben. Vásári Bihar vm-ben stb.)

[2] THEINER: *Pol.* i.h. az irathoz az alábbi latin nyelvű regesztát fűztee: Secretarius episcopi Camenecensis Vincentium a Porticu nuntium apostolicum de prosperis fidei catholicae in Moldavia progressibus edocet.

[3] Kamenyec az akkor Lengyelországhoz tartozó Ukrajnában. A püspök Martinus Biazobrzeski volt.

[4] 1571. május 26.

[5] Thabuk Mihályra ezen kívül csupán egy adatot ismerünk. A csíksomlyói ferences kolostor könyvtárában lévő *Decretales per Bonifacium VIII. in concilio Lugduniensi* (Paris 1518) című könyvben az alábbi bejegyzés olvasható: "Michael Thabuk Zegedinus dono dedit suo Fabio Tordensi, tunc pastori in Mennasach [= Ménaság] sedis Czyk, anno Domini 1572 pridie idus Octobris" [= október 14.] (Ábel Jenő jegyzetei: MTAK Ms. 335/6., 32. fol.; ezúton is köszönetet mondunk Keveházi Katalinnak és Monok Istvánnak, akik Ábel Jenő följegyzésére felhívták a figyelmünket. Domokos Pál Péter szóbeli közlésére Bálint Sándor is idézi a bejegyzést: *Szeged reneszánszkori műveltsége*. Bp. 1975. 136., 89. jegyz.)

prius sequebantur haeresim Ioannis Hus, et propterea a praedicto reverendissimo episcopo petit dictus Michael Thabuk ad dicta loca transmitti presbyteros consecratos pro firmanda catholica religione.

Item qualiter praefatus reverendissimus episcopus creavit usque ad duodecim presbyteros, et illos transmisit ad dicta loca sub custodia dicti Michaelis Thabuk, qui est in dictis locis plebanus et concionator supremus.

Item ad notitiam deducit, qualiter Bogdan filius Alexandri voyvodae ad praesens Moldaviae,[6] qui fidem graecam tenet et est annorum circiter decem et octo, virtute praeditus et maximae spei juvenis, quia propensus est erga fidem catholicam multumque favet dicto Michaeli Thabuk Zegedino, et quia in multis utitur consilio episcopi Caminicensis, ex quo Caminitia distat per duas legas a Hotyn,[7] in quo loco nunc dictus Bogdan princeps Moldaviae moratur et sedem suam habet.

Judicat praefatus episcopus ultra ea, quae alias significavit, quod nunc esset occasio princeps non contemnenda, ut catholica religio jaceret fundamenta bona in partibus illis, et hoc succederet juditio suo, si nomine pontificia praefatus Bogdanus exhortaretur ad prosequendum gloriosum hoc opus. Judicet etenim dictus reverendissimus, quod si praedictus Michael Thabuk Zegedinus plebanus et concionator haberet aliquem titulum a Sede Apostolica super Ungaris conversis et convertendis, quod praefatus princeps Bogdan non solum approbaret, verum etiam non praeberet se difficilem ad concedendum illi proventus juxta antiquam consuetudinem, quando aderant episcopi, sunt enim dicta loca sub jurisdictione sua.

Et propterea supradicta notificando ad laudem et gloriam Dei petit auxilium et consilium a dominatione vestra reverendissima, postquam illam pluries propensissimam cognoscit erga propagationem religionis catholicae ex litteris et nuntiis ad ipsum pluries transmissis.

Ego Georgius Vasari Ungarus de ordinatione reverendissimi episcopi Caminicensis supradicta notificavi, et in scriptis dedi manu propria et sigillo meo, quo utor, signavi die 20. Augusti 1571.

[6] II. Sándor vajda (Alexander Lăpusneanu) fia IV. Bogdán, aki 1568. márciusában lépett trónra és 1572. februárjáig uralkodott.

[7] Chotin (Chotyin) a Dnyeszter jobb partján a mai Moldovai SzSzK területén. — Legas: az olasz "lega" (mérföld) latinos ragozása.

6.

1585. szeptember 23., Sziget

A MÁRAMAROS MEGYEI SZIGET MEZŐVÁROS TANÁCSÁNAK BIZONYSÁGLEVELE

AZ IRAT: Eredetije ismeretlen.[1]

NYOMTATOTT KIADÁSA: JERNEY *János keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845.* Pest 1851. I. 206.

TARTALMA: *Igazolják, hogy a Románvásáron letelepült Ijgyártó Máté, Mihály és István Szigeten jólismert, becsületes és tisztességes szülők gyermekei.*

Mi zygethj[2] fűbíró Zyus, az én iskütbíráimmal Teöreök János, Hatuanj Pál, Attaj János és Cziszar Balázzsal egyetemben: Adgyuk tudtára és emlékezetére mindeneknek az kiknek illik, hogy az 1585. esztendőben 32. Septembris jöve mi elõnkbe az mi attyánkfia Igiartho Máté, és szólla minékünk, mivel hogy az ő lakását Isten Moldau országban Roman Vasart mutatta volna meg, úgy mint Jygiarto Mihály és Jygiartho Están[3] képeiben, ez felől, hogy engednénk egy levelet írattatni az ű nemzetségének eredetiről és állapatjáról. Mi azért az ű nemzetségeknek állapatjokról nilván írhatunk és tanubizonságot tehetünk, ki ez Igiartho Máténak az őssi hivatatot közöttünk Kalamar Petőnek, és az atyja pedig Kalamar Imrének, kik tekintetes és tiszteességbeli emberek voltanak. Az anyjáról az őssi hivattatot Zani Tamásnak, ki közöttünk egynehányszor bíróságot tisztességesen viselt. Az édesanyja hivattatik Szofi asszonnak, ki most Igiarto Péternek, ki közöttünk esküdt tanácsbéli személy, Isten szerént házas társa. Iygiartho Mihálynak esmét az őssi Hosszumeczej Veres János volt az atyja volt Zigethj Zjgiarto György, az anyjárul való őssi Kosa Balázs volt. Az anyjának neve Márta volt. Ezek pedig mind jeles böcsületes tisztességes személyek és várasnak elei voltak. Ez Iygiartho Estvánnak is őssi Teörök Máté volt, az atyja Teöreök Márton volt; az anyjárul esmét Hatuani Imre volt ősi, az anyja Hatuani Katalin volt. Mindezek is azért tisztességes jámbor személyek voltanak.

Mindezeknek azért az fellyül megíratot dolgoknak biztoságára mi ez tanácsibéli személyek, tudniillik Pongoracz János, Kalmar Ferenc, Jygiartho

[1] Az iratot 1851-ben közreadó Jerney János csak annyit mond, hogy eredetijét Lugossy Józseftől (minden bizonnyal a Debreceni Református Kollégium tanárát érti) kapta. A betűhíven közölt szöveget, a neveket kivéve, átírtuk mai helyesírásra.

[2] Máramarossziget

[3] A három Ijgyártóra ld. *Iratok* 10. sz.

Mihály[4] Poncz Gáspár, Niskos Miklós, Paisos János, Zaz György, Astalos Péter és egész tanács.

Megjegyzés

Itt említjük meg, hogy 1585. február 27-én Pozsonyban kelt az a magyar nyelvű irat, amelyet mint a legrégibb ismert moldvai csángó nyelvemléket tartanak számon. (Szövegét betűhíven közreadta JAKUBOVICH Emil: Csángó folymodvány 1585-ből. *Szily Kálmán Emlékkönyv*. Bp. 1918. 121-122.) Az irat a pozsonyi Magyar Királyi Kamarához benyújtott folyamodvány, melyben a török rabságból szabadult "Thoth Mathe myszkochy, Ellya Juan erdelly, Gyaszy Juan moduay" útlevelet kér, hogy békével hazatérhessen. Jakubovich feltevése szerint a folyamodványt a magát "módvai"-nak mondó Gyászi [= Jászi, azaz Jassy-i, Jászvásári] Juan írta, s "minden bizonnyal egyik legrégibb emléke a csángó nyelvjárásnak." A csángó nyelvjárás mellett bizonyít, Jakubovich szerint, hogy a folyamodvány "egyébként következetlen helyesírása az *s* hangot — az *st* ligatúrás *isten* szó kivételével — következetesen sz-szel írja. Föltűnő még benne az erdélyi magyarság nyelvéből is jól ismert *a*-zás (*nagyszagtaknak*, *rabak*, *ne hagyan* stb.). A csángó nyelvjárás ismerői bizonyára más ilyen sajátságokat is lelnek benne."

A kérvény a kamarai levéltárból (más kiselejtezett iratokkal együtt) Jankovich Miklós gyűjteményébe, majd az Országos Széchényi Könyvtárba került, innen adta közre Jakubovich. Időközben a Jankovich-gyűjteménynek ezt a részét átadták a Magyar Országos Levéltárnak, ahol a Magyar Kamara levéltárában a "Városi és kamarai iratok" (E 554) állagban található. Gyaszi Juanék folyamodványát ugyan nem tudtuk megtalálni, de az 1580-as évekből több kérvény került elő, a "csángó nyelvemlék"-kel teljesen megegyező helyesírással. Közülük a No 50. alatt lévő 1586. december 19-i ugyancsak magyar nyelvű folyamodványban "Gregorius Wallach de Bella banya, Gregorius Hoszko Thobszo banyay" nem egyszer még azonos fordulatokat is használ.

Nyilvánvaló tehát, hogy a "csángó nyelvemlék"-nek vélt iratot nem (a minden valószínűség szerint írástudatlan) Gyaszi Juan, hanem valamelyik pozsonyi írnok készítette, hivatalból, szánalomból vagy éppen pénzért. Az *s* helyett írt *sz* pedig csupán ortográfiai sajátság, a folyamodvány leírójának szokatlan és "következetlen helyesírása".

Az 1585. február 27-i folyamodványt tehát, szerintünk, törölni kell a moldvai csángó nyelvemlékek sorából.

[4] 1599. december 21-én mint Sziget mezőváros főbírájá írt a huszti vár porkolábjának. (A levelet kiadta: HURMUZAKI III. CCCXVII. sz., 393.)

7.

[1585-1587.]

GIULIO MANCINELLI JEZSUITA SZERZETES VISSZAEMLÉKEZÉSEI MOLDVAI MISSZIÓS ÚTJÁRA

AZ IRAT: *C:* B.Naz. (Napoli) Ms XI A 66, Fol. 248-274.

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) HURMUZAKI: XI,CXCII.sz. 115-118. (A missziós útat 1582-1586 közti időre keltezi); 2.)*Călători* II. 523-526. (román nyelvű fordítás).

TARTALMA: *Jászvásáron a néhány évvel ezelőtt még jelentős katolikus népesség erősen megfogyatkozott, mivel nincsenek papjai, sokan a görögkeleti egyházba mentek át; ugyanekkor az iparosok közt, akik mind németek vagy magyarok, a lutheranizmus hódít. A város előkelő polgárai püspöki méltóságot ajánlottak fel neki, ha ott marad.*

Bevezetés

Giulio Mancinelli olasz jezsuita szerzetes, miután három évet töltött Konstantinápolyban, 1586-ban Görögországon, Bulgárián, Havasalföldén és Moldván át a grodnói rendházba, Lengyelországba ment. Az itteni tétlenséget azonban (ahogy maga mondja) nem tudta elviselni, ezért néhány hónap múlva a moldvai misszióba kérte magát. (MAH II. 905., 962-963., 975., 983.) Hogy itt meddig maradt, nem sikerült megállapítanunk, de az a valószínű, hogy már 1587-ben — Havasalföldén keresztül — visszatért Rómába. Visszaemlékezéseit föltehetően az 1600-as évek elején írta. Ebből közöljük a Moldváról szóló részt. (A visszaemlékezésekre ld. PIRRI: Lo stato della chiesa ortodossa di Constantinopoli e le sue tendenze verso Roma in una memoria del P. Giulio J. (*Miscellanea Pietro Fumasoni Biondi*. Roma 1947. 79. s köv.)[1]

Vita del P. Giulio Mancinelli,
scritta da lui medesimo, per ordine dei superiori, che glielo comandorono:
"Historia
della vocatione et peregrinatione del nostro padre
della Compagnia di Giesù."

Delle missioni et viaggi che fece nelle parti della Turchia.
[Az első részben beszámol missziós útjáról Görögország, Bulgária és Havasalfölde területén.]

Nella Moldovia si fermò qualche giorno in Giassi[2], dove ritrovo quasi tutti i christiani latini, dei quali, in quei due principati di Moldavia et

[1] A kézirat megkeresésében P. Fejér József SJ. (A Jezsuita Rend Központi Levéltára, Róma) és P. Lukács László SJ. (A Jezsuita Rend Történeti Intézete, Róma) voltak segítségünkre. Szívességüket ezúton is köszönjük.

[2] Iaşi (Jászvásár)

Vallachia, erano, pochi anni sono, in grandissimo numero, essere passati per mancamenti de sacerdoti latini, al rito greco, sino alli mercanti di Sio et Ragusei[a] et di altri luochi d'Italia, in tutto o in buona parte, per non restare senza culto divino. Cercò questo patre di dire la messa et, essendo condotto in una chiesa latina, la trovò profana dalli ministri luterani, che spesso venivano in quel luoco per servitio delli artegiani, che sono quasi tutti Tedeschi overo Ungari luterani; era piena di bandiere attorno alle mura et nel solaro[3] le sepolture con morrioni impennachiati et trombe scolpite et arme di varie famiglie, et questo sono le croci et le imagini di luterani. Trovò gli paramenti in mano di un fornaro luterano, ma, guardando alla pietra sacrata, la trovò col segello rotto et senza reliquie, per la qual cosa non vi volse celebrare. Andò alla chiesa delli Armeni, che in tutti quei paesi ve ne sono assai più ricchi et più commodi di tutti gli altri, per la mercantia che fanno de aromati, et questi congregati et fattone conseglio, riposerò che era in sua mano la chiesa et loro stessi, mostradole grande affetione, per la relatione d'un Armenico che era all'hora venuto da Roma et referito l'amorevolezza del papa[4] verso quella natione et la buona fama della compagnia.[5] Volendosi parare, trovò belle et ricche cose, ma l'hostia era grossa un dito, sugillata come un saponetto venetiano, et non si poteva conoscere di che materia fosse; per la qual cosa non volse celebrarci, oltre che rincresceva molto a quei Greci et Latini, suoi amici, che facesse loro questo honore, essendoli pocho amici et tenendoli in vile concetto; se ne ritornò dunque alla chiesa latina, fatta luterana, et ivi predicò con molta allegrezza dei Latini, Greci et Luterani, che vi concorserò come a cosa insolita. Fu proposto a questo patre dal signor Bartolomeo Bruti, huomo honoratissimo et carissimo al Sig. principe di quel luoco[6] et da certi mercanti syoti[7] nobeli che, si egli si contenteva di restar ivi per aiuto di Latini et di quei Moldavi, l'haverebbono per mezzo del prencipe, creato vescovo di quel luoco, dove vacava questa sedia per molto tempo, con gran danno dei popoli: il che subito ricusò il patre, ma privatamente ci sarebbe restato, se havesse havuto licenza dal suo superiore, poichè si parla quasi da tutti in italiano, et la lingua del paese e la Valacchia e mezza latina et volgara, imbastardita con qualche parola greca che vi hanno portato i caloyeri, li mercanti et li prencipi. Trattenendosi ivi tre o cinque giorni, essendo una volta per la strada con detto Sig. Bartolomeo, si incontrorno in un ministro luterano, il quale subito fù chiamato dal sudetto Sig. Bartolomeo, dicendoli: "Questo patre che tu vedi è giesuita, et per tanto baciali la mano!" All'hora egli, inchinato fino a terra, gli baciò la mano, et poi se ne parti, che mai più

[a] A kéziratban, elírás folytán: Rausei

[3] Helyesen valószínűleg: solaio

[4] XIII. Gergely (meghalt 1585) vagy V. Sixtus pápa

[5] Értsd: Compagnia di Gesù

[6] Sánta Péter moldvai vajda

[7] Értsd: chioti, azaz: chioszi

fu veduto. Però poi venne la il P. Alessandro Cumuli,[8] compagno di un nostro patre, che erano stati mandati a visitar l'Albania, et trattando con quel principe, gli fece ordine che non accettas(s)e più preti luterani in quel suo dominio; il che subito fece, vietandolo alle communità sotto pena di pagar cento bovi et altri simili, facendo gran carezze et donando un carro con tre cavalli a quel patre, il quale desiderava di haverlo per vescovo in quel luoco.

[A következőkben ismét Havasalföldéről beszél.]

8.

1587. szeptember 5., Jászvásár

BARTOLOMEO BRUTINAK, A MOLDVAI VAJDA FŐKAMARÁSÁNAK LEVELE A LENGYELORSZÁGI PÁPAI NUNCIUSHOZ, ANNIBAL DI CAPUA ÉRSEKHEZ

AZ IRAT: *A*: ASV SS Polonia Vol. 31, Fol. 305-306. (S.k. aláírás; zárlatán gyűrűspecsét nyomai.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1) THEINER: *Pol.* XIII.XII.sz. 5.; 2.) HURMUZAKI III. LXXXI.sz. 95-96. (Theiner közlése nyomán)

TARTALMA: *Moldvában mintegy 15 000 katolikus él; a vajda, aki az Apostoli Szentszéknek nagy tisztelője, kitiltotta országából az eretnekeket (protestánsokat) és kéri, küldjenek jezsuita szerzeteseket az országba, akik tudnak németül és magyarul, és jártasak a görögben, latinban is. Kutnárban megfelelő jövedelmet, a katedrális mellett szállást biztosítanának számukra, ahol iskolát tarthatnának fenn.*

[Címzés a levél külzetén:] † All'Ill. et Rss. Msig. et Patron Osservandissimo, il Sig. Anibal arhiepiscopo di Napoli et apostolico nuntio appresso la Corona di Polonia.

†

Illustrissimo et Reverendissimo Signor et Patron mio Osservandissimo.

Quanta consolacione habbia portato non solamente a me suo incognito, ma a tutti questi chatolici l'humanissima et generosissima lettera di V. Sia Ill. et Rss. scritta in Varsovia sotto gli 22 d'auosto.[1] Io con tutti questi

[8] Alexander Komulović

[1] Nem ismerjük

chatolici, qualli sono al numero di 15 mila in circa, rendo a V. Sia Ill. et Rss. infinite gratie. L'amorevolissime et cortesissime offerte et promesse, che mi promette in detta lettera, l'ho accettate, et le tengho per il più gran presente et rico del mondo, et a suo tempo non mancaro di pregare V. Sia Ill. si come hora prego, che mi tenghi nella gratia sua, et si degni servirse di me, non solamente in questa provincia, m'ancor in Constatinopoli et in ogn'altro logo, che certo cosa più grata non mi sara che servir V. Sia Ill. Non restero significarli la bona et santa mente dell'Ill. Principe, mio signor,[2] il quale è molto devotissimo della Santa Sede Apostolica, il quale ha caciato di questa provincia gli falsi predicatori errettici, qualli già 50 anni hanno smembratto questi popoli del grembo della Santa Chiesa Romana; et la presente per la gratia di Dio et favor dell'Ill. Principe, mio signore et le molte mie fatiche questi popoli sono obedientissimi et devotissimi alla Santa Sede Apostolica, havendo lassato a parte tutte le erresie, vivon conforme gli santissimi decreti del Santissimo Concilio Tridentino a confussion delli errettici Transilvani, nostri vicini. Et per hora altro non ci bisogna, solamente la santissima benedictione di Sua Bne et alquanti padri giesuite, acciò possiano insegnar la vitta christiana perfettamente a questi novi christiani over reconciliati, li quali siano instrutti nella lingua germanica et ungarica, et si fossero periti nella lingua grecha latina, più approposito sarian per esseltatione della Santa Sede Apostolica. Alli qualli padri io gli provedero di tutte le cose necessarie, et l'Ill. Principe, mio signore gl'assegnera una città nominata Cotnar, popolata da Saxoni et Ungari, con tre bellissime et antichissime chiese catholiche, le qual hanno intratte ferme 400 in 500 ducati et buone stancie appresso della chiesa catedrale, che sara approposito per loro, potendo far un seminario et educar gli fiolli di questi catolici. Dal Ill. et Rss. Msig. archiepiscopo di Leopoli[3] mi vien scritto, quanta sia grande la voluntà di V. Sia Ill. a favorirmi in ogni occasione honorata, del che non ho dubbio alcuno; et più tanto io resto obligatissimo servittor di V. Sia Ill., quanto che alcune mie lettere scritte a Sua Bne V. Sia Ill. et Rss. l'habbia mandate et bi breve aspettava la risposta, la qual prego V. Sia Ill. et Rss. me la mandi, senza metter tempo di mezzo per consolacion di questi popoli. Et scriva V. Sia Ill. et Sua Bne a questo principe, mio signore, perchè dette lettere saranno di gran giovamento a queste chiese et chi portara dette lettere al Ill. principe, sarà ben visto et honorato, et potra veder l'esser di queste chiese et la condicion et bona volontà di questi popoli, et nel suo ritorno potra dar piena informacione et a V. Sia Ill. et Rss., et bisognando a Sua.

[A továbbiakban konstantinápolyi híreket közöl.] Altro per hora non ci occorre, a V. Sia Ill. et Rss. bassio le santissime mani et humilmente mi

[2] Sánta Péter (Petre Schiopul), aki 1578-ban harmadszor került vissza a moldvai vajdai székbe.
[3] Jan Dmitri Solikowski

raccommando con questi padri et questi popoli aspettando la santissima benedicione di Sua Bne. Da Jassi, a di 5 settembrio 1587.

servitor affettionatissimo

Bartolomeo Bruti
gran cammerier di Moldavia et
capitano di Lapusna

9.

1588. január 14., Jászvásár

BARTOLOMEO BRUTINAK, A MOLDVAI VAJDA FŐKAMARÁSÁNAK LEVELE A LENGYELORSZÁGI PÁPAI NUNCIUSHOZ, ANNIBAL DI CAPUA ÉRSEKHEZ

AZ IRAT:*A:* ASV SS Polonia Vol. 31. Fol. 309-310. (S.k. aláírás. A külzetén a pápai kancellária feljegyzése: Ricevuta a li 4. d'Aprile.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) THEINER: *Pol.* III. XVI. sz., 15.; 2.) HURMUZAKI III. LXXXVI. sz. 100-101. (Theiner közlése nyomán.)

TARTALMA: *Az ilyvói érsek továbbította a moldvai vajdának a pápai brévét; ő ünnepélyesen vette át és ígéretet tett az egyház és a ferences szerzetesek támogatására, továbbá az eretnekek által tönkretett templomok rendbehozatalára. A ferencesek nem tudván sem magyarul, sem németül, nem sok hasznára lehetnek a tizenötezer főnyi katolikus lakosságnak, kivéve a misemondást. Sürgeti a megígért hat obszerváns ferences küldését, akik a bákói kolostorban kaphatnának helyet, vagy onnan nem messze a mintegy ötven házas katolikus magyar Terebesen, melyet a vajda az egyháznak adományozott. Kutnárba, ahol szép templom és jó jövedelem van, lakói magyarok és németek, négy jezsuita jöhetne; a vajda elrendelte, hogy az ottani bor bevétele a jezsuitáké legyen. Sok temlom van még pap nélkül az országban, jövedelmükből a ferencesek és a jezsuiták egyaránt meg tudnának élni.*

[Címzés a levél külzetén:] † All'Ill. Rss. Sig. et Patron mio Osservandissimo, il. Sig. Annibal dignissimo archiepiscopo di Napoli et legato apostolico nel Regno di Polonia.

Illustrissimo et Reverendissimo Signor mio et Patron
Osservandissimo.

L'Ill. et Rss. Msig. archiepiscopo di Leopoli[1] per suo gentilomo mandò qui in Moldavia il santissimo breve scritta da N. signore all'eccelentissimo principe mio signor[2] insieme con l'huminissima lettere di V. Sia Ill. et Rss., la qual da me a Sua Eccelenza furno lette et interpretate con molta mia consolatione et satisfactione di Sua Eccellenza Ill. Dopo haverlo letto, si levò in piedi, basciò il breve santissimo et lo posse sopra la sua testa per honorar N. signore, presente esso gentilomo, disendo: Ringratio et Sua Stà et V. Sia Ill. quali con le loro santissime lettere l'hanno et consolato et visitato, et per l'avenire, si sforziaremo dar consolacione a Sua Bne con aiutar a questi padri franceschini et reddificar le sante chiese, le qual per antichità del tempo, et per esser state molti anni in poter di eretici del tutto et distrutte et dispoliate erano. Ill. et Rss. Msig., quanto aiuto habbiano datto a questi catolici et a queste chiese il santissimo breve di N. signore et l'humanissime lettere di V. Sia Ill. scritte all'Ill. principe mio signor, et Sua Bne et V. Sia Ill. potrano vedere per le lettere, qual Sua Eccelenza scrive il qual non solamente et per conservar questa provincia netta d'ogni sorte di eretici, ma per honorar la Santa Sede Appostolica et consolar N. signore, mandara Sua [Eccelenza][a] nuncii a basciar gli sanctissimi piedi di Sua Bne quietati li romori di Polonia, et d'ordine di Sua Eccelenza Ill. verano basciar le sacratissime mani di V. Sia Ill. et visitarla.

Questi padri franceschini per esser pochi et non sanno la lingua germanica et ungarica, non pono del tutto consolar questi catolici, qualli sono al numero di 15 mila. Vero è che non mancano con le loro sante messe et offici. Però V. Sia Ill. et Rss. insieme con l'Ill. et Rss. archiepiscopo di Liopoli potrano consolar questi catolici et honorar queste Sante Chiese, si come già per loro lettere prometeno con mandar sei padri bernardini,[3] li qualli potrano viver molto comodamente nel monasterio di Baco, dove l'Ill principe ha donato una villa di catolici ungari nominata Trebes appresso Baco mezzo miglio, di fuochi 50 in circa, con due vigne et due molini, dove potrano star comodamente et servir Iddio, dove il P. Fra Gierolomo con l'aiuto del prencipe in Baco si trova a riconciar il monasterio et camere per li fratti. In Cotnar potrano venir et star per stancia 4 padri giesuiti, nella qual città sono tutti Ungari et Germani. La chiesa è grande et bella et ornata, et ha bone intratte di vini et potrano seminar il verbo divino a confussio delli eretici Transilvani. Al presente si trovano in Cotnar 25 di botte di vini, quali

[a] A kéziratban kimaradt.

[1] Jan Dmitri Solikowski

[2] Sánta Péter moldvai vajda

[3] A lengyelországi ferences rendtartomány neve: Provincia Sancti Bernardi. Innen a bernardinus elnevezés.

si vende la botte 50 tallari. Qui in Moldavia il principe, mio signore ha datto ordine, non si consummino detti vini, aspetando giesuite; si verano, trovino l'intratte. Et oltre di queste chiese molte altere sono con bone intratte, ma senza sacerdoti et le loro intratte il principe, mio signore le a concesse segondo antichamente alle chiese, levandole da mano delli usurpatori.[4]

Ill tutto ho voluto significare a V. Sia Ill., acciò sappiano così li bernardini, come li giesuite come haverano da viver in questa provincia. Noi qui per quanto sono le nostre forze, non mancaremo et favorir la Santa Chiesa et questi catolici, et honorar questi padri, et altro non aspettiamo che bernardini et giesuiti per essaltar la Santa Chiesa et consolar questi popoli.

[Kéri a nunciust, támogassa fiát, Antoniót[5] és járjon közbe, hogy a pápa engedélyezze az ő, Bruti, számára a "procurator et deffensor delli catolici" címet.] L'Ill. principe mio signor et io insieme desideriamo servir V. Sia Ill. et Rss. et in parte disfalcare le sue infinitissime cortesie offerte, che per sue humanissime lettere ci fa, et nel resto preghiamo Iddio per la grandezza della Santa Chiesa et felicità di V. Sia Ill. et Rss., le cui sacratissime mani humilissimamente basio. Da Jassi, a di 14 Jenaro 1588.

Di Vostra Signoria Illustrissima et
Reverendissima
servitore affectuosissimo
Bartolomeo Bruti
camerier magno di Moldavia et
capitano di Lepusna mp.

Megjegyzés

Ugyanezen a napon, 1588. január 14-én V. Sixtus pápának is írt Bruti. Levelében, lényegében a nunciusnak írottakat megismételve, elmondotta, hogy Péter vajda az Apostoli Szentszék iránti tiszteletből kitiltotta országából "a német és erdélyi eretnekeket", s hogy gondoskodni kíván katolikus alattvalóiról. Ezért "qui non si è mancato et non si mancarà ogni aiuto a questi catolici, qualli si trovano un numero di 15 mila, et per quanto la possibilatà di Sua Eccellenza a questi padri franceschini li provede et di victo et vestito, et gli da modo a reperiar le sante chiese distrute dalli maledetti erettici et antichità del tempo. Et alli franceschini, quali habitano il monasterio di Bacho, per maggior loro comodità gli ha donato una villa, habitata di catolici ungari di fuochi 50 in circa, con due vigne et due molini, havendo inteso che la Stà V. sia stato franceschino." (Kiadta THEINER: *Pol.* III. 16. sz., majd innen HURMUZAKI: III. LXXXVII. sz., 101-102.)

A harmadik levelet, ugyancsak január 14-i kelettel Montalto bíborosnak írta Bruti, Rómába. Ebben az előzőkkel megegyezően elmondja a pápai bréve átvételét, Terebes és Bákó átadását, de mind az átadást, mind az említett helyek jövedelmét sokkal részletesebben írja le.

[4] Célzás arra, hogy a bákói kolostort, amely a csíksomlyói ferenceseké volt, 1580-ban P. Hieronymus Arsengo olasz konventuális ferences Jancul vajda hozzájárulásával elfoglalta. (Ld. *Iratok* 24. sz.)

[5] Ahogy a későbbi levelekből kiderül, Antonio Bruti ekkor Capo d'Istriában élt és katolikus pap volt.

"Il giorno seguente chiamò il vicario generale di questa provincia con 4 fratti franceschini, qualli sono in questo loco, gli disse: Sua Santità per sue santissime lettere et voi et quelli catolici qualli sono al numero di 15 milla et queste mi raccomanda già a noi; ho datto et libertà di incarcerar li eretici trovandosi et il modo di redifficar et reperiar le chiese, et hora per maggior nostra comodità et per honor di Sua Bne, qual è statto franceschiano, vi dono la villa di Trebes habbitata da Ungari catolici con dua molini et dua vigne et altre jurisdictioni pertinenti a detta villa, la qual villa sarà di 50 fuochi in circa, et potrano mantenersi in nel monasterio di Baco 25[!] frati franceschini et oltra di questa gratia ha concesso a tutte le chiese catoliche l'antiche intratte con le qual potrano viver 150[!] fratti comodissimamente, et fra l'altre chiese le chiesa di Cotnar la qual ha del certo al anno mille ducati di vini, et questo anno sono in esse 25 botte di vino, qual si vendeno qui la botte a 50 tallari di argento, et il Sig. Ill. principe, mio signor le fece intertenir, aspetando padri sacerdotti qualli si promissero gli Ill.i archiepiscopi di Napoli e Liopol mandar, per consolacion di questi popoli et honor di queste chiese. Il tutto ho voluto significar a V. Sia Ill. et Rss. sapendo che ne rendera a Dio gratie di tanto gran aquisto, che ha fatto la Santa Sede Apostolicaa nel santissimo pontificato di N. Signore papa Sixto quinto a confussion delli maladetti eretici Transilvani et Germani, nostri vicini. Quanta sia la volunta di Sua Eccellenza a grandir la Santa Sede Apostolica in questa provincia, et Sua Bne et V. Sia Ill. potrano veder per l'istesse tre, qual scrive Sua Eccellenza Ill. a N. Signore et anco per consolar Sua Bne la Santa Sede Apostolica, quietati li romori di Polonia, mandarà gli suoi nuntii a basciar li Santissimi di N. Signore, noi qui per quanto sono le nostre forze non manchiamo."(ASV SS Polonia Vol. 31. Fol. 311-312.)

10.

1588. június 24., Románvásár

A ROMÁNVÁSÁRI TANÁCS BIZONYSÁGLEVELE

AZ IRAT: Eredetije ismeretlen.[1]

NYOMTATOTT KIADÁSA: SZILÁGYI István: A magyar nyelv közügyi kelete Moldvában a XVI. században. Nyelvtörténeti adalék. *Új Magyar Múzeum* VI. évf. 1856. I. 40-41.

TARTALMA: *Igazolják, hogy a Románvásáron lakó Ijgyártó István előttük kijelentette, hogy a Máramaros megyei Szigeten lévő, apjáról maradt örökségrészét testvérbátyjának, Ijgyártó Gergelynek engedte át.*

Mi romanwassariak, az moldwaij országban lakozandók, magyarok, oláhok és szászok, adunk tudtára köszönetünk és szolgálatunk utána minden

[1] Az iratot közzétevő Szilágyi István így adta meg az irat őrzési helyét: "Anyaországban, Moldvához közel fekvő helyen került elő." Följegyzése szerint "pecsétje fekete viaszra volt nyomva, de belőle már csak némi töredék van fenn, melyből sem címerére, sem köriratára következtetni nem lehet." Az irat szövegét — a neveket kivéve — mai helyesírásra írtuk át.

rendbeli népeknek, bíráknak és polgároknak, kiknek illik, hogy ez a jámbor személ, az Igijarto Gergel jöt mi elünkben és kívánt mütőlünk az ő öcsével, az Igijarto Istvánval, hogy az mi pecsétünk alat adnánk egy levelet ti kegyelmetekhez, mivelhogy az mi várassbéli emberünknek, az Igijarto Istvánnak az ő atyjátról[!] maradot örökségben része vagyon itten Szigethen, Maramarosban, úgy mit az ő két bátyjának: az Thörök Jánosnak és az Igijarto Gergelnek egyaránt; de miérthogy közöttünk lakik az Igijarto István, és ő vele az ő bátyja sok jót cselekedet, az igyjártómíre taníjtott és feltartot, most is az ő kinyere azan tudomán által adatik, kire őtöt tanítá ez felől megmondot Igijarto Gergel annakokaiért az ő bátyjának, az tisztelendő Igijarto Gergelnek pénzért az minálunk lakó az ő öcse néki megengedte és eladta, még azelőtt való időkben adott vala Esznetemben[2] város pecsét alat való levelet nekie róla, hogy az örökségnek ura legyen az Igijarto Gergel. Azért megértettem én Igijarto avagy Török István, hogy annak nem adott helt az én jó bátyám, Igijarto Gergelnek, az én bátyámnak sem engedtiél, te Theörök János, bizon higyjed, hogy azt nehezlöm és meg is végre meg nem köszönöm ez illyen patvarkodásodat, etc.

Aziért mindezek által ujonnan adom levelemet az romanwassari pecsét alat erőssítvén, hogy valamenni az örökségben nekem részem vagyon, annak mindenneknek minden patvarkodás nélkül és háborúság nélkül ura és bírája legyen az én bátyám Igijarto Gergel. Ennek jelen voltán testes fideles adstant: Igijarto Mihál, Igijarto Máté, Igijarto Demeter, ez romanwassari várossi népek, kik pecséteket it megvetvén, kegyelmednek Istentül minden jókat kívánnak. Datum Roman Wassarii, in festo Joannis Baptistae.[3] Anno 1588.

Domochus Demeter
judex oppidi Roman,
caeterique jurati cives possessionis
ejusdem.

[2] Talán Sztánfalva, román nevén Staneşti

[3] Június 24.

11.

1588. szeptember 7., [Jászvásár melletti] tábor

STANISŁAW WARSZEWICKI JEZSUITA MISSZIONÁRIUS LEVELE A LENGYELORSZÁGI NUNCIUSNAK, ANNIBAL DI CAPUA ÉRSEKNEK

AZ IRAT: ASV SS Polonia. Vol. 31. (Theiner jelzete; a megadott helyen nem találtuk.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) THEINER: *Pol.* III. XLIX. sz. 43.— 2.) HURMUZAKI: III. CXV. sz. 108-109. (Theiner közlése nyomán) — 3.) *Călători* III. 277-278. (Román nyelvű fordítás, részlet.)

TARTALMA: *A moldvai vajda szívesen fogadta őket; eretnek alattvalóit felszólította, hogy térjenek át katolikus vallásra, vagy hagyják el az országot, magyarokból álló testőrségében sem tűri meg őket; felajánlotta, hogy vegyék át szász és magyar alattvalói fölött az egyházi joghatóságot, de ezt elhárították; Moldvában nagyobb lehetőség mutatkozik a katolikus vallás terjesztésére, mint Erdélyben.*

Illmo ac Rss^{mo} in Christo P^{ri} et domino, D^{no} Annibali archiepiscopo Neapolitano et sanctissimi domini nostri ad serenissimum regem et Regnum Poloniae legato, domino domino benignissimo.

Illustrissime et reverendissime in Christo pater
et domine benignissime.

Veni in Moldaviam cum duobus patribus Societatis nostrae[1] ad Ill^{mum} principem Moldaviae,[2] quem 3 hujus mensis in castris, nam propter pericula pestis sub papilionibus nunc habitat, salutavi. Qua de re cum se mihi offert nuncius Ser^{mi} regis nostri Constantinopoli huc rediens, Ill^{mam} paternitatem V^{ram} certiorem facere volui ad illius consolationem, ut aliquid de hac missione cognoscat. Literas sanctissimi domini nostri Ser^{mi} regis, Ill^{mi} D^{ni} cardinalis Aldobrandini[3] et Ill^{mae} paternitatis V^{rae} aliorum, quas mecum ferebam, Illmo principi reddidi, quas cum magna significatione amicitiae succepit, et praesertim sanctissimi domini nostri non enim eas tantum osculatus est, sed etiam capiti suo in signum subjectionis et obedientiae imposuit. Invenimus illum ad obedientiam suae sanctitatis valde propensum, immo promptum et paratum ad introducendam autem religionem catholicam in ea oppida et partes ditionis suae, quae ecclesiae romanae aliquando suberant et haereses ex illis extirpandas inflammatum. Nam

[1] A két jezsuita: P. Justus Rabb és P. Joannes Künig-Schonovianus.

[2] Sánta Péteer moldvai vajda

[3] Az említettek: V. Sixtus pápa, III. Zsigmond lengyel király és Ippolito Aldobrandini érsek, lengyelországi pápai legátus.

praeterquam quod ante ministros haereticos jusserat repelli, nunc denuo, nobis praesentibus, edictum fecit, assentientibus vladicis[4] religionis graecae, ut omnes ad catholicam religionem revertantur aut regione excedant, aliquin se in illos ferro et igne animadversurum. Denique nec in praesidio suo, quod quingentis et amplius Hungaris constat, vult deinceps ullum pati haereticum. Voluit jurisdictioni nostrae subdere Saxones et Hungaros omnes, sed diximus, non esse id nostri muneris, hierarchia ecclesiastica opus esse et parochis, qui praesint ecclesiis. Quamobrem de his maxime laborandum erit, potissimum Saxonibus et Hungaris, hi enim ad ecclesiam romanam ante pertinebant. Successu vero temporis operarii formari poterint etiam pro Moldavis, cum nostri hic sedem fixerint, ut videtur velle Ill^{mus} princeps. Ad summam, Ill^{me} et Rss^{me} Domine, videtur hic magnum ostium ad catholicam religionem propagandam diutius aperiri, magis quam in Transilvania et in aliis locis ab haereticis occupatis, idque propter egregiam voluntatem principis et summam atque absolutam vitae ac necis in omnes potestatem. Nullis enim legibus aut potentia vel authoritate cujusque prohiberi possit, quo minus id, quod induxerit in animum exequatur. Hoc interim Ill^{mae} Paternitati V^{rae} significare volui, plura deinceps, cum hinc me post 14. dies, ut spero, expediero, illi vel superioribus significaturus. Hoc unum addam legatum reginae Angliae, qui hic in reditu e Constantinopoli rediit, magna sua et reginae suae confusione vidisse hic Jesuitas et haereticos repelli ac religionem catholicam recipi, quam illi nefarie e regno suo ejecerunt. Quod superest, me orationibus Ill^{mae} paternitatis V^{rae} ac socios meos ac totam hanc missionem humiliter commendo. Ex castris principis Moldaviae, 7. Septembris 1588.

Illustrissimae ac reverendissimae paternitatis vestrae

minimus servus in Christo
Stanislaus Warszevizius

[4] Értsd: a vladikák, vagyis görögkeleti főpapok.

12.

1588. szeptember 30., Románvásár

JOHANNES KÜNIG-SCHONOVIANUS JEZSUITA MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE CLAUDIUS ACQUAVIVÁNAK, A JEZSUITA REND GENERÁLISÁNAK

AZ IRAT: *A*: ARSI Fondo Ges. 650/B, No. 513/2. (Végig s.k. Zárlatán vörös viaszba nyomott pecsét töredéke. A papír vízfoltos, az írás elmosódó, olvasása néhol bizonytalan. Az irat külzetén egykorú kéz írásával a jelentés rövid tartalmi kivonata.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: SMURLO Eugenius: *Rossija i Italia.* II/2. Sanktpetersburg 1907. 442-446.

TARTALMA: [I.] *1588. augusztus végén harmadmagával érkezett Moldvába, a vajda kérésére, hogy helyreállítsák az országban élő katolikusok szétzilált hitéletét. Péter vajda kitüntető tisztelettel fogadta őket, a [pestis-]járvány miatt a sátortáborban. A létrehozandó jezsuita kollégium székhelyéül a vajda Kutnárt jelölte ki, ahol sok magyar és még több német él, de a járvány miatt egyelőre Románvásáron van szállásuk.* [II.] *Ismerteti Moldva lakóit, nemzetiségük és vallásuk szerint: legtöbben a rutének [= románok] vannak, nyelvük hasonlít az olaszra; utánuk a magyarok és a szászok következnek; vannak még cigányok is. Az Erdélyből ide is beszivárgó lutheránus és kálvinista eretnekség főként a magyarokat és a szászokat zavarta meg, közöttük kell a tiszta katolikus vallást visszaállítaniok. Munkájuk nem reménytelen, mert a vajda támogatja őket. A rutének [=románok] megtérítése reménytelen, amíg a főméltóságok katolikussá nem lesznek. Nagy nehézséget okoz viszont, hogy nem tudnak magyarul, s a magukkal hozott laikus testvér tolmácsolására vannak utalva; különösen gyónásnál, amitől az itteniek amúgy is húzódoznak, okoz ez sok bajt.* [III.] *Ismerteti Moldva határait, főbb településeit, a görögkeleti egyházfőket. A Gergely-naptár bevezetésére egyelőre nincs lehetőség, az ónaptárt használják.*

[Címzés a jelentés külzetén:] Admodum R^do^ in Christo patri, P^ri^ Claudio Aquaviva, collegiorum Societatis Iesu praeposito generali. Romae.

IHS[1]
Admodum reverende in Christo pater.
Pax Christi.

[I.] Provinciam novam, magno imperatori Turcarum tributariam (Moldaviam vocant incolae, externi Valachiam Superiorem), divino beneficio, hoc anno 88,[2] sub finem Augusti ingressi sumus, Joannes Künig Schönhovianus, Justus Raab sacerdotes, cum uno coadjutore Martino Julai

[1] Iesus hominum Salvator. Más feloldás és jelentésmagyarázat szerint a görög ábécé betűje: IÉZ illetve IÉS, azaz Jézus nevének három betűje. A Jezsuita Rend pecsétjein is ez olvasható, szintén rövidítve.
[2] Értsd: 1588

Ungaro.[3] P. Varsevicius datus fuit itineris dux et comes, reverendo patri provinciali plenam relaturus de omnibus informationem;[4] ex quo reverendissima paternitas tua copiosius et in particulari cognoscet et quod ad materiam annuarum litterarum[5] spectat, siquid forte minus hisce praesentibus attigero.

Opera Dni Magnci Bartholomeai Bruti Albanensis, Ill. palatinus ac Moldaviae princeps Petrus,[6] licet ruthenicae adhuc religionis[7] permotus est, ut a Sede Apostolica, sancto domino nostro Sixto[8] Societatis nostrae homines expeteret, qui vineam Domini Sabaoth, diversis feris multo tempore diversis haeresibus dissipatam, doctrina orthodoxa et christiana conversatione restaurarent.

Perbenigne et humaniter sumus excepti, offerentes litteras sancti domini nostri Sixti, nuntii apostolici, legati, ac serenissimi regis Poloniae, conspeximus eam animi submissionem erga Apostolicam Sedem in principe Rutheno, ut haud sciam, an ab aliquo catholicorum procerum major soleat exhiberi.

Grassante passim per oppida et pagos contagiosa lue[9] octiduo in castris ac papilionibus cum principe perduravimus. Interea temporis de mansionis loco, ubi fructus uberior ad animarum salutem, stabilitate futurae fundationis et aliis hujusmodi (de quibus pater provincialis latius)[10] reverendissimae paternitati tuae proponendis, fuit tractatum.

Porro oppidum Kotnar, pro residentia assignatum, quod multos habet et Ungaros, sed Germanos Saxones plures; quia hac tempestate propter contagionem deserebatur a multis, non videbatur consultum a principio esse habitandum. — Romam[11] igitur sumus profecti, quam non Tibris,[12] sed flumen Moldais (unde Moldavia dicta) alluit. Divino crediderim omine id factum esse, ut ex nova Roma veteris Romae fides et doctrina per totam hanc provinciam derivaretur.

[II.]Sunt in hac provincia diversorum rituum ac religionum homines. Rutheni principem locum obtinent, ut qui habent plures numero ecclesias et monasteria, patriarchas, metropolitas, vladicas et popas. Deinde Armeni, qui propriis ecclesiis a Ruthenis separantur. Tertio: Ungari et Saxones; hi vicinis

[3] Gyulai Márton

[4] Warszewickinek, a lengyelországi jezsuita rendtartomány főnekéhez, P. Campanához írt jelentését ld. *Iratok* 13. sz.

[5] A Jezsuitaa Rend generálisa által a rendtagok tájékoztatására évenként kiadott köriratot érti.

[6] Péter (a Sánta)

[7] Értsd: görögkeleti vallású

[8] V. Sixtus pápa

[9] A pestis

[10] Értsd: P. Joannes Paulus Campana, a lengyel jezsuita rendtartomány főnöke jelentésében mindenről majd részletesebben szól. (Ezt a jelentést nem ismerjük)

[11] Románvásár

[12] Értsd: Tiberis

populis olim tumultuantibus et in caedes et mortem vicissim grassantibus, ex proxima Transylvannia, quae octidui[13] plus minus hinc abest, huc sedes transtulisse perhibentur. Inveniuntur sparsim et Itali ex insula Chio[14] et Albania propter mercantias crediderim dispersos; et quia Valachia quaedam Romanorum colonia est, forte Dacia antiquitus nuncupata, idioma patriae magnam cum italico affinitatem dicitur habere ab iis, qui utrumque callent. Ruthenicis interim characteribus[15] utuntur, et Armeni suo vulgari. Reperitur et quoddam genus hominum, quod indigenae Philistaeos vocant, alii Siganos.[16] Hi aedificia non incolunt, sed in compilis et agris erectis vili tela tentoriis habitant, tributum annue principi pendunt, aut baronibus, quibus tamquam mancipia sunt subjecti.

Societa nostra, intentione primaria a prinipe, opera Magnci Dni Bruti, huc accersita est, propter auxilium Saxonum et Ungarorum, qui variis doctrinae ventis et haereticorum erroribus ex Transylvania huc venientium, fuerunt circumacti. Qui impostores edicto principis, gravi constituta poena, solum vertere sunt coacti; quare omnis disputatio cum ipsis de rebus fidei et religionis jam videtur sublata ex plebeis; nullus se lutheranum, nullus calvinistam appellat, sed fidei romanae atque catholicae, licet necdum, quaenam ea sit, perspectum habeant. Credebant omnes sacerdotes conjugatos esse oportere, alias non bene prospectum fore bonae famae ipsorum.

Operarii igitur Societatis ungari et germani hic sunt imprimis necessarii, qui, ut apparet, breviori temporis[a] spatio majorem, quam in Transylvania fructum facere ad Dei gloriam possent; quando hic tanta principis potentia in subditos exercetur. Tantum cum Ruthenis modo agere non possumus, nisi prius superiores ipsorum ad unius ovilis pastorem fuerint associati.

Quandoquidem Magnci Dni Bartholomaei Bruti industria ac vigilantia, principis autoritate accedente uxorati praedicantes pulsi sunt, nobis incumbit cura parochorum officia subeundi, sacramenta administrandi, donec alii idonei reperiuntur, qui hujusmodi muneribus satisfaciant. Et sane, modo mullum habemus sacerdotem ungarum. Fratre ungaro[17] utimur pro interprete in exhortationibus ad Ungaros, in baptismi et matrimonii administratione, in sacramento autem poenitentiae, non videtur satis tutum, nec haud dubie vellent, cum non teneantur poenitentes, cum alias tardiores sint ad hoc praesertim sacramentum.

Duo sunt, quae magnam spem faciunt boni successus futuri: alterum bonus et proclivis animus principis ad stabilem collegii cum seminario

[a] A "temporis" szót a levélíró tévedésből megismételte, majd a másodikat aláhúzással törölte.

[13] Kimaradt: itinaris

[14] Chiosz

[15] Értsd: cirill betűkkel

[16] Értsd: Ciganos

[17] A már említett Gyulai Mártont érti

fundationem: alterum, missa legatio intimi cubicularii sui cum uno ex vladicis, id est[b)] Ruthenorum episcopis, ad praestandam obedientiam vicario Christi, Syxto quinto. Qui ubi venerint (nam itineri se accingunt) una voce reverendissima paternitas tua intelliget plura, quam ego scribere possem. Interim, quae a longe cognoscere potui aliorum relatione, quia ipse in multis locis praesens non fui, ea, rudi Minerva utcunque depingere satago.

[III.] Habet Moldauia in longitudine a Moncastro, quod est Turcarum, ex parte orientis usque ad ostia Danubii in Hellespontum decurrentis, milliaria 220.[18] In latitudine a desertis Tartariae et flumine Nistro[19] usque in Valachiam milliaria 190. Sunt haec milliaria magna; ut in die artificiali cum equis et curribus ultra sex difficulter conficiantur. Ex plaga meridionali respicit Transylvaniam. Ex septentrione Russiam, Podoliam, Poloniam; ab occidente habet Danubium et Hellespontum mare;[20] in oriente Tartariam. — Oppida magis vulgata octodecim, praeter pagos.

Zitzauia, metropolis Moldauiae[21] dicitur ultra 20 habere ecclesias lapideas, quarum duae solum sunt catholicorum. 2. Bagina duas habet catholicas.[22] 3. Nembso[23] 4. Petra[24]. 5. Totrus. 6. Bacouia[25]. 7. Roma[26]. 8. Kotnaria. 9. Horhouium[27]. 10. Jassium, ubi sedes principis. 11. Sclouina.[28] 12. Zoborcin.[29] 13. Hus, ab Bohemis hussitis sic dictum. 14. Berlat.[30] 15. Waslud.[31] 16. Tokutz.[32] 17. Galatia. 18. Adiud.[33] Pagi notatiores: Totrus, Pharao, Taslau.[34] In montibus: Wrance, Zeret, Zarnoucim, Hotinium, Villa

b) Ezt a szót a levélíró a formuláris jellel jelölte:v

18 A levélíró pár sorral följebb szerénykedve írta, hogy a tudományokban járatlanként (rudis Minerva) írja le Moldva földrajzát. Itt valóban vaskos tájékozatlanságot árul el: a Duna nem a Hellespontus (Dardanellák) tengerszorosba ömlik, hanem a Pontus Euxinusba (Fekete-tenger). — Moncastro: Akkerman (Nesteralba, Dnyeszterfehérvár) olasz neve.

19 Dnyeszter

20 A korábbi tévedés megismétlése, helyesen Pontus Euxinum. Az égtájolás sem pontos.

21 Szucsava. A moldvai települések itt kezdődő felsorolása, a felismerhetetlenül eltorzított nevek, a pontatlan adatok tanúsítják, hogy a levélíró értesüléseit nem a helyszínen, hanem a vajda környezetében, hallomásból szerezte. Ahogy Szucsava húsz templomának említésekor is írja: úgy mondják.

22 Talán Bogdana (Bogdánfalva)

23 Neamţ (Nemc)

24 Piatra (Karácsonykő)

25 Bákó

26 Románvásár

27 Talán Hărlău (Herló)

28 Talán Solonţ (Szalonc)

29 Csöbörcsök

30 Barlád

31 Vászló

32 Takucs

33 Adjud (Egyedhalma)

34 Totrus: már az 5. szám alatt is említette; Fărăoani (Forrófalva); Taslau: Nem tudtuk azonosítani. (Talán Vászló).

Sabo et Tamas[35] nostris data a D^no^ Bruto. Episcopus catholicus hoc tempore nullus est in his locis; olim episcopus Waradiensis, cum Transylvania esset catholica, has terras solet invisere, qui etiam ab ipsis incolis fuit trucidatus.[36] Ruthenorum vero tres sunt episcopi, archiepiscopus Teophanus Zitzauiae residet; Agapiton Romae sedem habet. Tertius Ruthenorum episcopus, Georgius nunc dictus Radosuiensi ecclesiae praesidet.[37] Armeni unicum hic habent episcopum, Sitzauiae commorantem; patriarcha vero eorum in Persia manet.[38]

Propter varietatem tot nationum, calendarium novum Gregorii 13 pontificis hactenus introduci non potuit, neque in nostra est potestate, ut duo contra totam nos opponamus provinciam. Principis autoritatem expectamus ad hujus rei executionem, ne turbas excitemus, quas non possumus sedare.

En habet reverendissima paternitas tua primitias Moldavicae missionis: det clementissimus, ut simul cum Transylvaniae collegiis[39] adolescat et creascat. Quod ut ad Dei gloriam et multarum animarum salutem fiat; nos ac missionem nostram paternitatis tuae sacrificiis, necnon totius Societatis nostrae orationibus humiliter concredamus.

Romae, Moldauiae, pridie Calendae Octobris,[40] anno 1588.

Reverendissimae paternitatis
tuae servus in Christo

Joannes Künig Schönhovianus

[35] Az említett helyek azonosítása csak részben sikerült: Szeretvásár, Chotin, Szabófalva, Tamásfalva. Wrancét és Zarnoucint nem tudtuk még valószínűsíteni sem.

[36] Nem tudjuk Künig-Schonovianus kire és mire gondol. (Talán Martinuzzi Fráter György halálának eltorzult híre?)

[37] A moldvai görögkeleti egyháznak a szucsavai érsek volt a feje. A három püspök székhelye: Románvásár, Radauti és Husz.

[38] A moldvai örmény-katolikusok püspöke valóban Szucsavában volt, érsekük a perzsiai Ecsmiadzinban (Vagarsapat) székelt.

[39] Az 1579-ben Báthori István lengyel király és az erdélyi fejedelemségben helyettese, Báthori Kristóf vajda által Kolozsmonostorra betelepített jezsuita misszióra céloz, amelyet két hónappal e jelentés megírása után, az 1588. december 8-23. közt tartott medgyesi országgyűlésen, az erdélyi rendek száműztek Erdélyből. (EOE III. 239.)

[40] Szeptember 30.

13.

1588. október 24., [Lublin]

STANISŁAW WARSZEWICKI JEZSUITA MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE A REND LENGYELORSZÁGI TARTOMÁNYFŐNÖKÉNEK, JOANNES PAULUS CAMPANÁNAK

AZ IRAT:C:ARSI Fondo Ges. 650/B No 585/2. (A papiros széle szakadozott, több helyen lyukas).

TARTALMA: [I.] *Elmondja útjukat Lublinból Jászvásárig, majd megérkezésüket szeptember 2-án a sátortáborba, ahol a vajda a pestisjárvány miatt tartózkodott.* [II.] *Leírja a tábort és az ott tartózkodókat; a vajda többször fogadta őket, s kijelentette: az eretnek [protestáns] papokat országában nem tűri meg, a római katolikus templomokat és híveket pedig a jezsuiták felügyelete alá helyezi. Több [protestáns] papot hozzájuk küldött, hogy ítelkezzenek felettük, mondván, hogy ő a főbenjáró ítéletet rögtön végrehajtatja. Ezt elhárították azzal, hogy nem azért jöttek, hogy elveszejtsék az eretnekeket, hanem hogy megtérítsék őket.* [III.] *A vajda utasítására a pestistől nem érintett Románvásáron telepedtek le, ahol rögtön hozzákezdtek a papi teendők végzéséhez.* [IV.] *Ő innen, útba ejtve a vajdát, visszatért Lengyelországba. Jellemzi a moldvai helyzetet és az ott élő népeket; az országban 25 város van, ezeket magyarok és szászok lakják.*

Ex litteris Pris Warsseuicii ad Prem provincialem
24. Octobris anno 88 datis.

[I.] Descendentes Lublino cum Pre Schonouiano et socio,[1] venimus Zamoscie ad Illrem Dnum cancellarium[2] 15. Augusti, qui humanissime nos suscepit, litterasque ad Illmum principem Moldauiae[3] et ad capitaneum quendam in finibus illius provinciae dedit, quin etiam litteras podwodarum[4] cum equis destitueremur, addidit 10 000 quoque florenos pro mercedariis numerari jussit, tandemque post biduum bene precatus dimisit.

Leopoli 19. Augusti Prem Justum[5] nos opperientem inveni, eodem die scripsi ad Rdum Dnum archiepiscopum Leopoliensem, 20. die profectus sum ipse ad illum Dunaiouium.[6] 22a sub vesperum, datis litteris ad principem Moldauiae, Dnum Brutum et aliquot proceres Moldauiae, ac adjuncto aliquo viatico ad Magncum Dnum Nicolaum Jaslouecium[7] nos misit, quo cum 26. Augusti pervenissemus, ipso non invento a fratre Illmo Dno Hieronymo idem

[1] P. Künig-Schonovianus jezsuita szerzetes és Gyulai Márton jezsuita novicius. (Ld. *Iratok* 12. sz. [I.]).

[2] Jan Zamoyski kancellár; a helység Zamość.

[3] Sánta Péter vajda

[4] Podwoda = lovas szekér, kocsi

[5] P. Justus Rabb

[6] Az ilyvói (lvóvi) érsek: Joannes Demetrius Solikowski; a hely talán Dunajec.

[7] Nicolaus Jaslowecki sztaroszta

obtinuimus, qui nos ad fines Moldauiae 26 fere miliaribus a Jazlouis,[8] suis curribus, adjuncto equite et pedite propter securitatem itineris, misit. 28 transi[vimus][a] fluvium Prut, et pervenimus ad primum oppidum Moldauiae, Czarnawce[9] appelatum. In eo op[pido] propter litteras D^ni^ cancellarii ab uno ex capitaneis humaniter et liberaliter accepti sumus.

Eodem die significavi Magn^co^ D^no^ Bruto nos venire, petens ut nobis aliquem obviam mitteret, [qui] nos ignaros viarum ad Ill^mum^ principem deduceret. Litterae eodem momento per veredari[um] missae sunt, nos vero 29 iter in interiore Moldauiam suscepimus, et quia iter fuit [pe]riculosum, vix emenso miliari, ductor nos deseruit. Paulo post inveni alterum capitane[um] quiescentem in campo, salutavi, ductorem petii, dixit se nullum habere quem mittat, omnia esse plena pestis, et se non audere in domibus habitare. Proinde Domino nos commendantes ulterius progressi sumus, ad locum in quo novae podwodae accipiendae erant. Petiimus a judice podwodas, ostensis litteris Ser^mi^ regis nostri, recusabat dicens omnes pene in oppido mortuos esse, etiamsi caput sibi a principe amputanda sit, se tam cito equos nancisci non posse, oportere ad sequentem diem expectare. Pernoctavimus itaque in campo illa nocte, custodes petiimus propter fures et praedones, dati sunt, sed in quorum domibus pestis grassata fuit, ac illorum parentes et necessarios sustulerant; nihilominus Dominus nos a contagione praeservavit.

30 Augusti datae sunt nobis podwodae. Ultima die mensis venimus ad oppidum Stephonouice[10] peste infectum; evocavimus ad nos judicem, qui eo die uxorem peste mortuam sepeliverat; accepimus ab illo cibum et podwodas. Inde discedentes aliquot currus quibus mortui ad sepulturam vehebantur invenimus, proxima nocte pernoctavimus etiam in campo.

Prima Septembris venimus ad civitatem Jassi, sed in ea quoque erat jam initia contagionis. Inventus est in ea frater D^ni^ Bruti, qui nos ad domum ejus deduxit; jam nempe de nostro adventu significaverat D. Brutus, acceptis a me litteris. Paulo post quam descendimus ex curru, supervenit nepos D^ni^ Bruti cum curru, ut sequenti die in castra veniremus, significans se vehementer gaudere de nostro adventu et Ill^mum^ principem 2^a^ Septembris venimus ad castra sub vesperum, et deducti sumus ad tentorium D^ni^ Bruti, qui nobis, postquam cibo refecti sumus, tentorium suum pro hospitio concessit, cum tapetibus in terra, more turcico.

[II.] Castra principis satis magna erant. Aderant non illi omnes, proceres et interdum aliqui wladicae seu episcopi, milites vero tum pedites hungari, tum equites, plus quam mille. In castris mane et meridie, et sub vesperum perstrepunt omnia tympanis et turbis turcicis ac hungaricis.

[a] A szögletes zárójel itt és a következőkben kiszakadt részeket jelöl.

[8] Jaroslaw

[9] Csernovic

[10] Ştefăneşti

Postridie quam venimus ad principis tentorium, quod est instar parvae arcis, deducti sumus. Aderunt aliqui proceres et unus episcopus. Reddidi litteras, primo quidem summi pontificis, quas osculatus est et capiti suo imposuit honoris et subjectionis ergo; deinde caeterorum. Interrogavit de valetudine singulorum, primum summi pontificis, quem appellat pastorem et patrem universalem; deinde aliorum. Postea illum per interpretem allocutus sum, libenter audiebat et videbantur illi oculi lachrymis turgere. Postremo reddidi munuscula a Reverentia V. missa, videlicet Agnum Dei et librum imaginum martyrum. Fuit utrumque gratissimum, et filius ejus parvulus Agnum Dei ad principissam statim detulit. Imaginibus vero martyrum princeps valde delectatus est. Postea de multis ex me quaesivit et benigne dimisit.

Sequenti die princeps, tenens in manibus librum imaginum et martyrium Sancti Petri habens prae oculis, interrogabat quendam calogerum graecum, quid sentiret de primatu Petri, et ubi illum aut cui reliquisset? Respondet ille: primum quidem fuisse designatum inter apostolos, propter ordinem (testem citans D[ivum] Hyeronimum),sed potestatem aequalem esse omnibus datum. Quaerebat princeps: claves autem cui dedit? Respondet: Petro. Petrus vero ubi sanguinem fudit? Ubinam corpus ejus esset? Respondet: Romae. Subjunxit princeps: Ergo ubi caput Petrus posuit, ibi et claves successoribus reliquit? Atque ita calogerum convicit. Ex eodem quaesivit, velletne libenter martyrium subire pro Christo? Respondet: difficulter. At ille: certe si ageretur de confessione Christi, utinam dignus essem hac gratia, ego libenter subirem.

Fuimus postea non semel apud principem, vocabat nempe nos et benigne alloquebatur. In his colloquiis referebat se nullum hereticum ministrum in sua ditione pati velle, et templa quae in ritibus romanae ecclesiae vivebant, ac ipsos subditos in rebus religionis, potestati nostrae tradere ac subjicere. Mittebat et ad nos unum atque alterum ministrum, ut in eos sententiam ferremus, sive ad ignem, sive ad gladium, se statim executioni eam mandaturum. Respondemus: non ea de causa nos venisse, ut pereant, sed ut potius convertentur et vivant. Interim jussit illos ab ecclesiis removeri. In eo zelo egregie cum principe wladicae consentiunt.

Dum in castris maneremus, venit legatus reginae Angliae, qui Constantinopoli cum legato Sermi [...][b]; reddito [...] is cum in prandio apud legatum Poloniae simul essemus, miratus est, quod eosque Jesui[tae] persuaserint, quos regina Angliae persequ[itur]. Assignavit nobis princeps aliquot suas decimas ad victum.

[III.] Deinde jussit, ut lustraremus civitates ad eligendam nobis habit[ationem]; profectus est nobiscum Magn. D. Brutus. Sed cum omnia peste essent plena, multis ci[vita]tibus relictis, in oppido Roman dicto coacti sumus subsistere. Quo nostra causa ven[erat] wladica et cum clero atque calogeris magnam nobis ostendit benevolentiam et studium [suum] pollicitus

b) Itt és a következőkben újabb kiszakadt részek.

est. Ibi nostri concionando, docendo, baptisando, mortuos sepeliendo et alia pa[storalia] munera obeundo, atque villas vicinas, quo certum poterant ineundo, ad tempus haeser[unt].

[IV.] Inde reversus sum ad principem ad accipiendam expeditionem et responsa in Polonia[m] atque ad valedicendum.[11] Cumque illum alloquerer, declaravit egregium animum erga Se[dem] Apostolicam, quem etiam gerere [vi]detur metropolites cum wladicis. Hi non agnosc[unt] patriarcham Constantinopolitanum, et omnes haereses aversantur. Magna pars hujus regionis et hominum, et ipse quoque princeps vivit in graecis seu ruthenicis ritibus a[bsque] obendientia patriarchae Constantinopolitani. Lingua ruthenica[12] sacra cantant et faciunt, unu[m hab]ent metropolitam et duos wladicas. Sunt in tota provincia 25 circiter oppida, in quibus habitant Hungari et Saxones, et in villis aliquibus. Plures sunt Hungari Ju[...], his nulla est difficultas, sed opus est sacerdotibus et parochis, qui hic non reperiuntur.

Litterae ibi nullae vigent, neque docentur. Gens est egregia et ingeniosa, et magis callida quam simplex, colonia quondam Romanorum apparet ex vultu, moribus et sermone. Linguam eorum facile possunt addiscere, qui linguam italicam et latinam norunt. Licet autem ditio illa multis mutationibus et bellis subjecta videatur, nihil tamen dubii est, quin si aliquid collegium ibi fundaretur, stabile et firmum esse posset; apparet hoc ex eo, quod hactenus omnes ecclesiae Catholicorum Armenorum re integrae permanserint. Turca nempe non curat, nec impedit ullam religionem. Et si opus esset, etiam ab eo obtineri facillime possunt litterae perpetuitatis, sicut solet dare aliis, in quibus diris omnibus devovet suos successores, nisi ab illo stabilita in perpetuum integra conservent. Idem facit princeps Moldauiae, excommunicatos pronuncians successores si quid contra quod ab illo sancitur esse fieret.

[Az irat külzetén:] † Fragmentum litterarum Pris Warsseuicii ad Prem provincialem Poloniae.

[Alatta más kéz írásával:] Pro Rdo Pre nostro generali [Aquauiua][c)] mittendum.

[c)] A név kiszakadt

[11] Ahogy Warszewicki Acquaviva rendfőnöknek írt jelentéséből tudjuk, szeptember 27-én hagyta el Péter vajda táborát és október 17-én érkezett meg Lublinba, ahonnan ezt a jelentését keltezte.

[12] Értsd: ószláv

14.

1588. november 26., Breszt

BARTOMOMEO BRUTINAK, A MOLDVAI VAJDA FŐKAMARÁSÁNAK LEVELE A LENGYELORSZÁGI PÁPAI NUNCIUSHOZ, ANNIBAL DI CAPUA ÉRSEKHEZ

AZ IRAT: *A:*ASV SS Polonia Vol. 31, Fol. 314-315. (Végig s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) THEINER: *Pol.* III. XVI. sz.; HURMUZAKI: III. CIII. sz. 116-117. (Theiner közlése nyomán.)

TARTALMA: *A moldvai vajda, udvari marsallja kíséretében, Lengyelországba küldte, hogy a lengyel királynál megerősítse a két ország szövetségét. Szerette volna a nunciust is felkeresni, de ez nem sikerülvén, levélben biztosítja hűséges szolgálatairól. A Moldvába küldött jezsuiták működéséhez a vajda minden támogatást megadott, a katolikus teplomokat fennhatóságuk alá helyezte; ő, Bruti, pedig két kis magyar falut bocsátott rendelkezésükre; a bákói kolostort ebben a tiszta magyar városban, a ferencesek számára tartották fenn.*

[Címzés a levél külzetén:] All'Ill.mo et Rss.mo mio Sig. osservandissimo, il Sig. Anibale di Capua, dignissimo archiepiscopo Napolio et legato appostolico nel regno Poloniaco.

†

Illustrissimo et Reverendissimo Signor mio osservandissimo.

L'Ill. Sig. Principe, mio signor[1] ha comandato al Sig. Marescial Grande della sua corte[2] et a mi di pigliar questo carico di far complimenti con Sua Mtà Regia, offerendo la bona vicinità et amicitia, et affirmar gli capitoli, conforme gli antichi costumi di Moldavia et regno Polonico. Questo carico volentiere pigliai, con non poco mio discomodo et travaglio, per esser, come si suol dire, il cor dell'inverno, si per servire l'Ecc. mo mio patrone, et con questa occasione basciar le santissime mani di V. Sia Ill. et Rss. Ma la mia fortuna non mi permese tanta gratia di potermi consolare et far quello ch'io desideravo tanto tempo di vedere un tanto mio Signore, et operir le mie debole forze et con viva voce rendere a V. Sia Ill. et Rss. infinite gratie di tante humanità et cortesie, quale semper V. Sia Ill. et Rss. me ha mostrata, alle quâlle per altro modo per hora non posso respondere; pregaro V. Sia. Ill. et Rss. con questa mia humilissima lettera, sia contenta di tenermi per

[1] Sánta Péter moldvai vajda
[2] Jeremia Movilă, a későbbi vajda

servittore, come me li sono donato sino alla morte mia, et questo tengha V. Sia Ill. et Rss. per certo, degnandosi esprimentare con una minima polizina vedera con effetti in qual si voglia occasione et logho che mi trovaro. Non restero di significare a V. Sia. Ill. et Rss. con mia consolacione, sapendo che non sarà men grato d'intendere a V. Sia come già credo in parte havera inteso dal R. Varsovetio,[3] rettore della compagnia di jesiuti in Lublino, come gli padri jesuiti, qua ali mi furno mandati da V. Sia Rss., si trovano in Moldavia molto contenti et stanno volentieri, havendoli l'Ecc. mio patrone ussato tutte le cortesie, et datoli ampla autorità di potere stare, con averli provisto tutte le cose necessarie per loro bisogno, et fatoli patroni di tutte le chiese catholiche, havendoli ancor io datto due boni casali di Ungheri per loro bisogno, qualli erano miei et hora sono della Santa Chiesa, havendo reservato alli padri franceschani il monasterio di Bachu,[4] logo bellissimo, con haver datto alli detti padri una bona villa pur d'Ungari et vigne et moline, li qualli stanno molto commodi et bene, et pregho Iddio, qui non si ferma la grandezza della Santa Chiesa Romana sotto il Santissimo Pontificato di N. Signore Sixto Quinto.

[A vajda leveleit, amelyekben biztosítja Aldobrandini kardinálist és Di Capua érseket a római egyház iránti hűségéről, s amelyekből az is kiviláglik, hogy ő maga, Bruti, és a metropolita[5] mekkora áldozatokat hozott az új templom rendbehozatala körül, átadták továbbításra a kardinális titkárának, Stattilio Paulininak, a vajda ajándékával, egy török hímzésű aranybrokáttal együtt. Hazautazásakor szeretné már magával vinni a vajda számára a bíboros válaszlevelét. Montalto kardinális leveléből is tudja, mennyit köszönhet a nunciusnak fia egyházi javadalmaiért,[6] és hogy számára pedig tervbevették az "egyház védője" cím adományozását. Ezt nagyon várja, támogatást jelentene számára az erdélyi eretnekek elleni fellépésben.]

Altro non mi occore, se non preghar Nostro Signor Iddio feliciti et grandischa V. Sia Ill. et Rss. come gli sua [!] servitori desiderano, et con basciar le sue santissime mani humilissimamente mi raccomando. Datta in Berestie[7] a di 26. Novembre 1588.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

servitor affettissimo
Bartholomeo Bruti m. p.

[3] Warszewicki

[4] Bákó

[5] Gheorghe Movilă szucsavai metropolita

[6] Alessandro Peretti di Montalto bíboros, pápai államtitkár említett levelét nem ismerjük. Antonio Brutira az itt közölteken kívül ld. még VERESS: *Documente* III. 102. sz. 163.; V. Sixtus pápa is írt ez ügyben Péter vajdának ("De Bruti filio nobis curae erit"): u.o. 79. sz. 133.

[7] Breszt. Lengyelország litvániai részén (ma Szovjetunió).

15.

1588. november 27., Lublin

STANISŁAW WARSZEWICKI JEZSUITA MISSIONÁRIUS JELENTÉSE CLAUDIUS ACQUAVIVÁNAK, A JEZSUITA REND GENERÁLISÁNAK

AZ IRAT:*A*:ARSI Fondo Ges. 650/B No 568. (Végig s.k.; a papíros erősen vízfoltos.)

TARTALMA: [I.] *A tartományfőnök megbízásából elkísérte a Moldvába menő két jezsuita szerzetest P. Schonovianust és P. Rabbot. Szeptember elején értek Moldvába, a vajdát és bizalmasát, Bartholomeo Brutit a pestisjárvány miatt sátortáborban találták. A vajda szívélyesen fogadta őket, és Románvásáron, a katolikus templom mellett jelölt ki szállást a két páternek és a velük lévő magyar fráternek. Ő maga innen visszatért a vajdához, majd Lublinba, ahová október 17-én érkezett meg.* [II.] *A moldvai helyzet: nagyjából hetven esztendővel ezelőtt Erdélyből katolikus szászok és magyarok települtek Moldvába, akik mintegy húsz helységben építettek maguknak templomot, a görögkeletiektől elkülönítve. Ezeket a templomokat, Bruti tanácsára, a mostani vajda visszaadta a katolikusoknak, kiűzve belőlük a [protestáns] eretnekeket, és a templomokat a jezsuiták gondviselésére bízta. Az egyházközségek nagyon szegények, a hívek lelki gondozását mindössze egy ferences szerzetes végzi. Papneveldére volna szükség; ennek költségeit és fenntartását a Szentszék kell, hogy vállalja; a vajda katolikus tanácsadói támogatják létrehozását, Bruti két saját faluját ajánlotta fel e célra.* [III.] *A vajda és a görögkeleti egyház vezetői hajlanak a római Szentszék felé; az idő is alkalmas, mert a török gyakorlatilag megszüntette a konstantinápolyi patriarchátust. A szemináriumból kikerülő helybeli papokat a misszionáriusok irányítanák, a vajda, udvara és katonái az Apostoli Szentszék hűségére térnének, a szülők gyermekeiket a jezsuita iskolába küldenék; a vajda példáját követné unokája, a havasalföldi vajda, s talán Erdély is. Mindennek előfeltétele a jezsuita rend meggyökeresedése Moldvában: három jezsuita már útban van Moldvába. Az ügyben tárgyalni fog a lengyelországi rendtartomány főnökével, Aldobrandini bíboros pápai legátussal és Di Capua érsek nunciussal.*

[Címzés a levél külzetén:] Admodum R[do] in Christo patri P[ro] Claudio Aquauiua, Societatis Iesu praeposito generali, Romae.

Admodum Reverende [in Christo Pater][a)]
Pax Christi.

[I.] Post diuturnum silentium meum, jam tandem, postquam redii ex Moldavia, ad Paternitatem V[ram] scribendum est. Ac primum de iis, quae acta sunt in missione ista, deinde de rebus collegii.

[a)] A vízfolt következtében egyes részek itt és a következőkben elmosódtak és olvashatatlanná váltak. Ahol tudtuk, szögletes zárójelben pótoltuk a valószínű szavakat.

Reverendus pater provincialis[1] designaverat ad missionem istam Prem Joannem Szennovianum[2] et Prem Justum Rabum,[3] qui fuit tum temporis in collegio Lublinensi, et scripserat ad me, ut Justum ad Rssmum Dnum archiepiscopum Leopoliensem[4] praemitterem, quod et feci; Prem Szenouianum vero se missurum Cracouia ad eundem significaverat. Postea vero, mutata sentencia, illum ad me missit cum litteris variis ad principem et instructione, scribens: sibi quidem in optatis fuisse, ut ipse iret cum istis patribus, verum cum aliquot collegia a tribus annis fere visitaverit, id jam praestare non posse. Cupere autem et omnibus consultoribus id esse ratum, ut ego eos ad principem Moldaviae[5] deducerem si absque incommodo collegii id facere possem et si jam aliqui venissent, quibus in absentia curam illius committere possem. Scribat enim multis difficultatibus implicatum esse collegium hoc tempore, nec personas adhuc venisse, quae in locum discedentium substituendae erant. Ego cum viderem superiorem tantopere in eam partem propendere, ut irem, constitutis uti fieri potuit, rebus collegii, nulla mora interposita, assumpto mecum patre Schenouiano Lublino, patre vero Justo Leopoli, profectus sum.

Cumque equos nostros non haberemus, nihilominus diligentia adhibita per Dei gratiam partim conductitiis, aprtim amicorum equis, pervenimus usque ad fines Moldaviae. Inde vero, cum darentur equi in ditione principis (sicut isthic moris est), inter varia aliquot in locis pestis pericula, ad ipsum principem, qui tum in campo sub papilionibus, ad evitandam pestis contagionem, cum copiis suis et aula habitabat, ad interiorem Moldaviam salvi et incolumes 2a Septembris penetravimus; excipiente nos in suum tentorium Illmo et Magnco Dno Bruto, qui missionem hanc nostrorum potissimum procurabat.

Postridie ipsum principem salutavimus et litteras tum Sermi regis Poloniae, tum Illmi Dni cardinalis, tum Excmi Dni archiepiscopi Neapolitani, tum Illmi Dni cancellarii, tum reverendi patris provincialis[6] reddidimus. Litteras Suae Sanctitatis magna cum reverentia suscepet. Non solum enim eas osculatus est, sed etiam capiti suo, in signum honoris et subjectionis, imposuit. Percontatus est de incolumitate Suae Sanctitatis, et quae a virtutibus Suae Sanctitatis referebam, libenter audivit; quam universalem patrem et pastorem omnium appellabat. Nostram salutationem et munuscula, quae nomine Rssmi patris provincialis offerebamus, perbenigne accepit, et eadem humanitate ad omnia respondit.

[1] P. Joannes Paulus Campana

[2] P. Joannes Künig-Schonovianus

[3] P. Justus Rabb

[4] Jan Dmitri Solikowski

[5] Sánta Péter vajda

[6] Az említettek: V. Sixtus pápa; III. Zsigmond lengyel király; Ippolito Aldobrandini bíboros, lengyelországi pápai legátus; Annibal di Capua nápolyi érsek, lengyelországi pápai nuncius; a már említett Joannes Paulus Campana.

Mansimus in castris duas hebdomadas. Ter apud illum fuimus, praesentibus aliquibus illius senatoribus. Privatim etiam aliquo mecum agebat, per Illmum Dnum Brutum. Ac tandem, jussu illius profecti sumus cum Illmo Dno Bruto, ut ex aliquot locis aliquem, qui commodissimus videretur, ad habitationem patrum eligeremus. Cumque omnia fere loca pestis occupasset, unum oppidum quod tum liberum erat a peste, elegimus: Romann[7] appellatum, in quo patres socios, una cum fratre hungaro ex noviciatu[8] assumpto, juxta templum catholicum reliqui; quibus princeps necessaria ad victum et habitationem jussit provideri. Cogitabam quidem propter ista pestis pericula mittere patres nostros Claudiopolim, in Transylvaniam. Sed et Dno Bruto id non videbatur, et ego non judicabam esse consultum ne, si in Moldavia non constitissemus, rumor aliquis spargeretur, vel principis[b)] jesuitas noluisse admittere,[9] vel ipsos, uti delicatos ibi consistere noluisse. Quamobrem relictis isthic patribus ad principem redii,ubi iterum dies commoratus, non amplius, quam 14. Crescebat enim pestis et mala itinera imminebant. Responso ad litteras Illmi Dni cardinalis et Rssmi Dni archiepiscopi et patris provincialis accepto, discessi a principe 27. Septembris. In reditu patres invisi, sed in eo loco jam etiam pestis serpere incipiebat. Diem unum cum illis commoratus, bene animatos relinquens, Domino commendavi et redii Lublinum 17. Octobris.

[II.] Verum intelligo paternitatem Vram magis desiderasse [...][c)] successus futuros hujus missionis, paternitati Vrae exponam. Hoc igitur breviter [...]

In Moldavia sunt aliqui incolae, qui [...] vivebant. Hi sunt Saxones et Hungari, qui ante 70 annos ex Transylvania venerunt; sunt et [...] in Moldaviam transtulerunt. Habent templa sua in variis oppidis circiter 20, partim murata, partim lignea. Nusquam tamen soli habitant, sed cum iis Moldavi, qui et habent in iisdem locis sua templa separata et omnes [...] cum principe utuntur ritibus Graecorum seu Rutenorum. Illorum parva pars est in aliquibus oppidis et villis. Hi totam provinciam et dignitates occupant et habent suum metropolitam et duos episcopos seu vladicas.

A templis itaque et parochialibus catholicorum princeps, auctore et executore Illmo Dno Bartolomeo Bruto expulit haereticos ministros et uxoratos et nullos ommino heretica pravitate infectos patitur, nulla in sua ditione; nostrisque curam et inspectionem harum ecclesiarum quae valde inopes sunt [...] unam atque alteram, non habent apparamenta necessaria, tradidit. Hae cum suis parochis et sacerdotibus indigeant, quos jam nullos habent praeter unum monachum franciscanum; nostri autem, nisi ad tempus, non possunt curam illarum suscipere et singuli in varia loca

b) Helyesen: princeps

c) Több szó teljesen láthatatlanná vált, itt és a következőkben

7 Románvásár

8 Gyulai Márton

9 Értsd: Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem

dispergi; opus est seminario aliquo ex quo operarii ad curam istarum ecclesiarum prodire possint. Quod tamen principem non puto fundaturum, nam praeterquam quod habeat suos antistites, qui praesunt sacris, et episcopatus ac multa monestaria jam fundata, magno tributo, quod pendit Turcae est gravatus. Nam non tantum ordinarium, quod excedit 100 000 aureorum, sed etiam extraordinarium, quotiescunque petitur, praetextu mutui vel alicujus donarii dare cogitur. Praetea alit continue aliquot millia militum, et circa se, et circa finibus, ut hactenusmagno aere alieno fuerit obstrictus, quod tamen incipit jam dissolvere. Propter hanc igitur causam opus esset ad divinam gloriam, ut Sua Sanctitas[10] ad tempus, saltem ad 20 vel 15 annos seminarium isthic suo sumptu aleret, ut ecclesiae illae et populi, qui fuerunt et sunt maxima ex parte catholici, in fide refirmarentur et conservarentur. Interim posset D. Pozza[d)] excitare animum principis, vel aliquos ex primatibus, qui Dei opus promoverent. Inter quos est D. Brutus, qui ad illud duas villas suas hereditarias volt[11] offerre.

[III.] Quod autem ad principem attinet, quamvis ipse ritibus graecis vel rutenis utatur, nam Moldavi fidem et ritus ecclesiasticos immediate a rutenis acceperunt et lingua bulgarica in sacris utuntur, sicut et ruteni, est tamen maxime propensus ad obendientiam Sedis Apostolicae et Suae Sanctitatis. Nam inter caetera signa cum isthic essem, disputavit cum quodam monacho graeco, quarens, quid de primatu Petri inter apostolos et successorum ejus sentiret. Respondit ille, primum quidem fuisse inter apostolos propter ordinem, sed potestatem eandem omnibus esse traditam a Christo. Quaerebat deinde princeps: claves vero, quae summam potestatem indicant, cuinam Christus tradidit, omnibusne an soli Petro? Respondit monachus ille calogerus: Soli Petro. Tum princeps: Petrus vero cui illas[12] reliquit? Cum illo haereret, quaesivit: ubinam Petrus caput suum posuisset moriens? (hac enim phrasi utebatur). Respondit calogerus: certum est, quod Romae. Ergo — retulit princeps — ubi caput suum posuit, etiam claves sibi traditas, voluntate Domini, successoribus reliquit.

Est itaque propensus princeps ipse ad obedientiam Sedis Apostolicae, cum etiam, divino quodam·judicio, patriarchatus Constantinopolitanus quodammodo sublatus sit, et Turca patriarchatum in delusorium mahometanum converterit et is, qui nunc tenet cathedram patriarchae, non patriarcha, sed *διδασκαλος* appellatur. Sic enim mihi referebat[e)] D. Brutus, qui scit exactissime quae Constantinopoli aguntur. Nec tantum ipse ad obedientiam propendet, sed etiam metropolita et episcopi seu vladicae, qui alioqui non subsunt patriarchae Constantinopolitano. Nec dubium est, quod brevi

[d)] A név elmosódott, olvasása bizonytalan. (Nyilván a vajdai udvar valamely katolikus vallású alkalmazottjáról van szó.)

[e)] A szövegben tévesen: referebatur

[10] V. Sixtus pápa

[11] A "vult" ige költői alakja.

[12] T.i. "claves"

mitteret princeps cum obedientia ad Sanctissimum Dnum si viscera paterna Suae Sanctitatis cognosceret. Quod si fieret et ex seminario instituto a Sua Sanctitate prodirent, qui lingua Moldavica verbum Dei praedicare possent (id re non praedicatur in templis Moldavicis), jam et princeps et aula et proceres et milites, in fide et obedientia Sedis Apostolicae continerentur, et a sacerdotibus catholicis penderent. Non enim illos caverent quos una obedientia, etsi in diversis ritibus unum effecisset. Liberos etiam suos Moldavi, qui hactenus litteris operam non dabant, libenter traderent institutioni nostrorum, maxime propter linguam graecam, sicut ex ipsis intellexi. Hic igitur primus fructus sequeretur conversionis Moldaviae universae ad Sedem Apostolicam. Quae quam non sit contemnenda et quales vices habeat, scripsi Illmo Dno cardinali Aldobrandino.[13] Deinde vero exemplum principis hujus, nepos ejusdem, princeps Walachiae seu Moldaviae inferioris, qui ditior est et potentior, et majorem habet ditionem, procul dubio imitaretur, cum sit matre catholica natus.[14] Quin etiam Ruteni, cum sunt ejusdem religionis, ad eandem obedientiam inclinarentur. Fortasse et Transylvania vicina hoc exemplo moveretur.

Haec est certe non levis nec modica spes fructus, qui sequeretur, si nostri radices figerent in Moldavia, et portam aperiente ipso principe, et seminarium aliquod institueretur, sine quo exigua aut nulla est spes fructus alicujus faciendi. Jam venerunt tres operarii ex Germania destinati in Moldaviam. P. Antonius Chrisanus, P. Michael Beczinus et P. Jacobus Eggenius.[15] Posteriores duo sunt in Collegio Lublinensi. Primus haesit apud dominum capitaneum Cracoviensem, fundatorem nostrum, qui ejus consuetudine delectatur, paratus venire quandocunque illi significatum fuerit. Transitus est nunc valde difficilis et periculosus et itinera interclusa propter metum pestis. Opus est, ut expectent isti patres fere usque ad vernum tempus et prius scribendum erit ad principem Moldaviae vel Illmum Dnum Brutum, ad quem locum velit illos mitti, et ut illis necessaria in itinere subministrentur in Moldavia ac responsum expectandum.

Reverendus pater provincialis noster nescimus certo ubi sit hoc tempore, ad quem misi ante mensem nuncium in equo, qui nondum rediit. Si propius abesset, excurrerem ad illum. Interim proficiscor ad Illmum Dnum cardinalem Aldobrandinum et Rssmum Dnum archiepiscopum Neeapolitanum, cum quibus coram agam de hoc negotio, ut eo efficacius ad Dei gloriam promovaetur. Cum a reverendo patre provinciali responsum non habeam, oportet ea agere, cum necessitas postulat, quae ipsum acturum putarem.

[A levél ezt követő befejező részében a lublini jezsuita kollégium dolgairól számol be.] Lublini, 27. Novembris 1588.

[13] Csak Annibalo di Capua érsekhez és Campana rendtartományi főnökhöz írt leveleit ismerjük. Ld. *Iratok* 11. és 13. sz.

[14] Mihnea havasalföldi vajda

[15] Az említettek: Michael Becanus litván, Jacobus Eggenius lengyel jezsuita. Antonius Chrisanus, talán magyar: Körösi. Egyébként nincs tudomásunk róla, hogy valamelyikőjük is járt volna később Moldvában.

Admodum reverendae paternitatis vestrae indignus frater et servus in Christo

P. Stanislaus Warscheuitius m.p.

16.

1588. december, Breszt

BARTOLOMEO BRUTINAK, A MOLDVAI VAJDA FŐKAMARÁSÁNAK LEVELE A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRHOZ, ALESSANDRO PERETTI DI MONTALTO BÍBOROSHOZ

AZ IRAT:*A:* ASV SS Polonia Vol. 31. Fol. 317-318. (S.k.aláírás; zárlatán gyűrűspecsét nyomai.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS:*Document*e III. 98. sz. 153-154. (A címzés, a bevezető és a záró részek elhagyásával.)

TARTALMA: *A lengyel udvarból hamarosan hazautazó Tolosano pápai tanácsossal küldi jelentését a jezsuiták sikeres moldvai működéséről; a közelmúltban két virágzó, katolikus magyarok által lakott falut kaptak, mintegy 70 házzal. Lublinon átutazva további jezsuita szerzeteseket visz magával; mivel már évekkel ezelőtt sikerült az országból az eretnekeket kiűzni, s a templomokat felszabadítani, nem lesz akadálya a hittérítő tevékenységüknek. A teljesen katolikus lakosságú, gazdag magyar Bákót kolostorával a ferenceseknek hagyták; magyar nyelvű és példás életű misszionáriusok küldését sürgeti, mert az eddigiek sok panaszra adtak okot.*

[Címzés a levél külzetén:] † All'Ill. et Rss. Sig. mio et patron osservandissimo, ill Sig. cardinale Monte Alto.

†

Illustrissimo et Reverendissimo Monsignor
et Patron mio Osservandissimo.

[A moldvai vajda megbízásából a szucsavai metropolita fivére, Moldva marsallja kíséretében[1] Lengyelországba utazott, hogy a két ország közötti szövetséget megerősítsék és az új király,[2] továbbá Aldobrandini pápai legátus előtt tisztelegjenek. A királyt Litvániában érték utól, a nuncius

[1] Az említettek: Sánta Péter moldvai vajda, Gheorghe Movilă metropolita fivére, Jeremia Movilă marsall.

[2] Az 1587-ben trónralépett III. Zsigmond.

azonban közben Prágába utazott, csak titkárának tudták átadni a vajdától és a metropolitától hozott leveleket.] Essendo venuto a questa corte in diligentia, et dovendo tornare con l'istessa, il Rss. referendario Msig. Tolosano, ho voluto con questa mia humilissima lettera basiar le sue santissime mani et significare, quanta sia la misericordia di Dio in la provincia di Moldauia, che nel santissimo pontificato di N. Signore Sixto Quinto habbia la Santissima Chiesa Romana a trionfare, come ha trionfato; et speriamo, più oltre il standardo di Jesù Christo trionferà, poichè habbiamo quello che tanto io desideravo, li padri della Compagnia di Iesu, alli quali tutti gli favori sono stati prestati; havendo noi con l'autorità di Sua Eccellenza Ill. provisto di tutte le cose necessarie, et per maggior comodità loro da me presentato due bellissime et comodissime ville ungari, tutti buoni catolici, quali sono di 70 case: alli quali nel mio partire contentissimi lassai.

Al mio ritorno non mancarò di far il viaggio di Lublino per levar li altri padri tanto a noi necessarii, et condurli in mia compagnia, poichè Sua Bne ci provede, et l'ha mandati da Roma, alli quali non si mancarà di cosa alcuna, poichè già fa anni gl'eretici da me sono stati esclusi et cacciati, restano alli padri le chiese libere et il modo d'insegnare la dottrina christiana. Quanto poi alli padri franceschani, come già scrissi, habbiamo lassato il monasterio di Baco, logo amenissimo di giardini et aque, havendo provisto di molini, di vigne, di una bona villa pur di Ungari, tutti catolici li quali se veniranno, vengano di vita et costumi esemplari, perchè questi passati fecero a molti ragionare. Gli quali padri habiano la lingua ungara. Nel resto io non manco, non mancaro, non sono per mancare: senza dire a V. Sia Ill. et Rss. le fatiche di tanti anni et li pericoli, et spese fatte a gloria di Dio et essaltatione della Santa Chiesa Romana Catolica sotto il santissimo pontificato di N. Signore Sixto V.

[Hálás az itáliai Capo d'Istrában lakó fiának adott egyházi tisztségért és javadalmakért, maga pedig "az egyház védője" címéıt, melyből az eretnekek láthatják a Szentszék megbecsülését.] Da Berestie in Lituania, a di —[a] decembre 1588.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

figlio affettissimo

Bartolomeo Bruti

[a] A nap helye a levélben kitöltetlen

17.

1588 [vége]

CLAUDIUS ACQUAVIVÁNAK, A JEZSUITA REND GENERÁLISÁNAK A REND TAGJAIHOZ SZÓLÓ ÉVI TÁJÉKOZTATÓJA

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) *Annuae litterae Societatis Jesu anni MDLXXXVIII. Ad patres et fratres eiusdem Societatis.* Romae In Collegio Societatis Jesu, 1590. 100-104.; 2.) VERESS: *Documente* II. 99. sz. 155-157.; 3.) *Călători* III. 281-284. (román nyelvű fordítás).

TARTALMA: *Péter vajda a katolikus vallás megerősítésére törekedvén, kérésére ez év szeptember 1-én két jezsuita misszionárius, Johannes Schonovianus és Justus Rabb Moldvába érkezett; a járvány miatt Románvásáron szálltak meg; a vajdával való beszélgetés jó eredménnyel bíztat; röviden jellemzi az ország lakóit, nyelvüket és erkölcseit.*

Provincia Poloniae

Missio Moldauica

[Elöljáróban röviden ismerteti Moldva fekvését és a vajdák 16. századi történetét, azzal zárva, hogy az 1577-ben elűzött Sánta Péter 1578-ban, Báthori István lengyel király segítségével visszakerült a vajdai székbe.]

Igitur cum magna esset apud Petrum[1] Stephani[2] veneratio, deque ejus pietate et orthodoxae religionis studio, accepisset a Bartholomaeo Bruti Albano praefecto cubiculi, simili exemplo ecclesias catholicis restituere cogitavit: dat interea negotium archiepiscopis Leopolitano et Neapolitano, qui tunc pontificis nuntium agebat in Polonia,[3] ut aliquot jesuitas promovendae catholicae fidei a pontifice obtineant; curae id fuit pontifici maximo, remque Romae commendatam praeposito nostro generali[4] et in Polonia nuntio, Aldobrandinoque cardinali legato confici jubet. Decedit Stephanus; ex legatione Romana redit Leopolitanus antistes; cum Petro principe negotium urgeti[5] tandem hoc anno Kalendis Septembribus[6] sacerdotes duo Joannes Sovonianus[7] et Justus Rab Moldaviam ingressi, cum

[1] Sánta Péter moldvai vajda

[2] Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem

[3] Az ilyvói (lvóvi) érsek: Jan Dmitri Solikowski; a lengyelországi pápai nuncius: Annibale di Capua bíboros, nápolyi érsek.

[4] Maga a tájékoztatást harmadik személyben adó Claudius Acquaviva

[5] Sánta Péter vajda levele Annibal di Capua érseknek, 1588. január 1.: támogatásáról biztosítja a római egyházat (ASV SS Polonia, Vol. 47, Fol. 221); ugyanaz ugyanannak 1588. október 3.: engedelmességet ígér a római egyháznak (uo. Fol 225.); ugyanaz V. Sixtus pápának, 1588. október 3.: megkapta levelét, s közli, hogy szívesen fogadja a jezsuita szerzeteseket (uo. Fol. 227.)

[6] Szeptember 1-én

[7] Értsd: Künig-Schonovianus

commendatione pontificis et Sigismundi Poloniae regis acceptique perhonorifice. Quoniam autem princeps erat in castris et pleraque loca peste infestebantur, dum ea desaeviret, in oppido quodam, loco satis tuto et commodo collocati: Romanum appellant. Pretium erit cognoscere quaedam de principis pietate, ut vel ex hoc initio liceat conjectare, Deo adjuvante, qui sit finis missionis futurus. Redditas ibi primum litteras pontificis exosculatus, capiti imposuit, more gentico, causa venerationis, locuti cum illo per interpretem sermonum; itaque libenter auditi, ut lacrimae e turgentibus oculis eminerent. Oblata sunt et munuscula, coelestis, agnus in consecrata cera et libellus martyrorum depictus: grato animo accepta. Libellum postridie princeps cum evolveret, de graeco sacerdote (calogerum vocant) defixis oculis in Petri martyrio, quaerit, quid sentiret de primatu Petri. Hic Graecus, primum designatum fuisse inter apostolos, propter ordinem et Hieronymum testem citabat: caeterum aequam potestatem omnibus fuisse. Instat princeps: Cui claves a Domino commissae? Petro excipit alter. Ubi sanguinem fudit Petrus? Romae. Ubi reliquiae ejus requiescunt? Ibidem. Igitur, addit princeps, ubi caput Petrus posuit, ibi et claves successoribus reliquit. Elinguis ad ea calogerus. Iterum scitatur, vellet pro Christo subire martyrium: non ita aequo animo, respondet calogerus. At mihi vile esset corpus, princeps ait, si ea gloria contingeret vel morte mercanda. Dicebat idem ad nostros (per novem enim dies quibus commorati sunt in castris, ter apud illum fuere) in ditione sua nullum ministrum haereticum pati velle: curias omnes, quae ritu romano uterentur, omneque curiales, eorum potestati permittere. Misit dein ad illos unum atque alterum ministrum, qui nuptias contraxerant, ut statuerent poenam, statim ipsius jussu irrogandam. At nostri non venisse, dixerunt, ut homines pereant, sed ut convertantur et vivant; nihilo secius ministros illos ab ecclesia princeps removit. Ipse porro Petrus et magna pars regionis ritibus Graecis et Ruthenicis utuntur, ruthenica lingua;[8] neque patriarcham Byzantinum agnoscerunt.

In tota provincia 15 circiter oppida, in quibus villisque proximis Hungari Saxonesque, sed illorum major pars nullus litterarum usus, notitia fere nulla. Nec tamen habes ingenium gentis magis callidae, quam simplicis. Coloniam fuisse Romanorum ex vultu, sermone, moribus, opinio est; nec spes deest mansuri fructus; modo vocandi sacerdotes (nam adhuc extra nostros sunt nulli) imbuendis animis regendisque, nostrorum institute persequantur.[9]

[8] Értsd: ószláv nyelvet

[9] Annibal di Capua nápolyi érsek, lengyelországi pápai nuncius 1589. április 13-án többek közt ezt jelentette Varsóból Montalto bíborosnak a Vatikánba: "Ho ragionato più volte con Msig. Rs. mo arcivescovo di Leopoli [Solikowski] del particolare di Moldauaia, et precisamente se quel principe favoriva veramente con sincerità la santa religion cattolica, e pure vi fusse alcuna fintione per cause politiche. Esso Msig. arcivescovo afferma per certo, che quel principe tratta con buon animo et con buon zelo, come lungamente ne scrive a V. Seren. III. con sue lettere particolari che verrano con questa. Qui è un gentilhuomo di esso principe di Moldauia, per negotii del suo padrone, al quale sono state consegnate le lettere che V. Seren. III. scrivea ultimamente a questo principe et la metropolità [G. Movilă], et a gli altri, et due giorni sono, è venuto il fratello del Sig. Bartolomeo Bruti. Io ho usato con ambidue quelli magistri

Megjegyzés

Az 1588-90. évek közti moldvai jezsuita misszió történetét vázlatosan megírta SACCHINUS Franciscus: *Historiae Societatis Jesu pars quinta sive Claudius.* Romae 1661. pars VIII. 384-385. numerus 70-74. és pars IX. 439, numerus 98.; ld. még ZALESKI Stanisław S.I.: *Jezuici w Polsche.* I. Lwów 1900. 564. s köv.; az ezzel kapcsolatos levelezés egy részét közli VERESS: *Documente* III. 75-76., 79., 86-90., 92-94., 96., 98., 127-154.; Péter vajdának V. Sixtus pápával és a Vatikánnal ez ügyben váltott levelei 1588-ból: THEINER: *Pol.* III. 13. 43-44., továbbá ASV SS Polonia Vol. 25. Fol. 225-229. és Vol. 31. Fol. 121, 348-349, 356, 359. P. Campanának, a lengyelországi jezsuita rendtartomány főnökének és P. Wujeknek, az erdélyi jezsuita misszió vezetőjének a moldvai misszióval foglalkozó, a Rend generálisának, Claudius Acquavivának írt jelentései 1589-1590-ből: MAH III. ld. a névmutatóban Moldavia alatt.

18.

1589. október 31., Jászvásár

BARTOLEMEO BRUTINAK, A MOLDVAI VAJDA FŐKAMARÁSÁNAK LEVELE A LENGYELORSZÁGI PÁPAI NUNCIUSHOZ, ANNIBAL DI CAPUA ÉRSEKHEZ

AZ IRAT: *A:* ASV SS Polonia Vol. 31., Fol. 319-321. S.k. aláírás, zárlatán gyűrűspecsét nyomai. Mellette a pápai kancellária följegyzése: Ricevuta a 26 di Decembre.

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) THEINER: *Pol.* III. LXV. sz. 93.;2.) HURMUZAKI: III. CXII. sz., 127-128. (Theiner közlése nyomán.)

TARTALMA: *A Lengyelországból és Erdélyből érkezett jezsuiták buzgón folytatják tevékenységüket; sikerült számukra biztosítani a szükséges jövedelmeket. Ugyanez áll a bákói kolostor ferences szerzeteseire is.*

[Címzés a levél külzetén:] † All'Ill. et Rss. Msig. et Patron mio osservandissimo, il. Sig. Anibal di Capua, degnissimo archiepiscopo di Napoli et nuncio apostolico nel Regno Polonico. Roma all'Ill. Montalto.

amorevolezze, che ho potuto, et li ho raccommandato caldamente a molti di questi signori senatori. Dei padri della Compagnia, che sono partiti da Transilvania, cinque sono andati a Moldauia, due sono stati ricevuti amorevolmente, et questo principe ha dato loro lettere patenti che siano accarezzati in ogni luoco acciò possano insegnare la dottrina della vera religion cattolica a quei Ungari, Sassoni et Poloni che ivi sono. Il Bruti esso ancora propone il fare un seminario et che risedesse in quella provincia un vescovo, a suffraganeo con autorità di poter conferir gli ordini, come V. Seren. Ill. si degnerà di vedere più particolarmente nelle allegate scritture che si mandano et prega continuamente la benignità di Nostro Signore per alcuna demostratione in persona del suo figlio." (ASV Principi, Vol. 47, Fol. 355.)

Illustrissimo et Reverendissimo Monsignor
et Signor mio Osservandissimo.

[Hosszú hallgatásának oka, hogy Konstantinápolyban a nagyvezirrel tárgyalt, mert Péter, az egykori havasalföldi vajda[3], akit elűztek, most a francia király segítségével a török portán intrikál.] Fra tanto non si mancara di diligentia, acciò Sua Bne veda la devotine del pio principe, mio signore, et si dal crudellissimo inverno non sarrano inpeditti per la tanta lontanza. Con tutto ciò gli nostri padri jesuiti, così quelli venuti da Polonia, mandati da V. Sia Ill. et Rss., come quelli venuti da Transilvania non perdono il tempo in questa loro missione a gloria di Dio et essaltatione della Santa Chiesa Romana, alli quali di tutte le cose necessarie non se li manca, et li habbiamo provisto d'intratte per honore della Santa Chiesa et confussione delli eretici, et il medesimo si fa alli padri francescani, qualli tengono il monasterio da Baco con honore di Sua Bne con altre chiese appresso. [Montalto bíboros kérdésére, megérdemli-e vajon a neki szánt "protettore general delli catolici in questi paesi et Turchia" címet, kifejti, mennyire fontos az eretnekekben és hitetlenekben tudatosítani, hogy amit tesz, az a Szentszék által rárótt kötelesség. Ismételten köszöni a fiának adott egyházi tisztséget, és biztosítja a Szentszéket további hűséges szolgálatairól. Két pogány rabságból kiszabadított úr, egy olasz és egy spanyol számára kéri a bíboros segítségét.] Et Christo nostro Signore conservi felicissimamente V. Sia Ill. et Rss. sana, come gli suoi servitori dessirano, pregando V. Sia Ill. et Rs. mi tenghi nella santa gratia sua. Da Jassi, a di 31 Ottobre 1589

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

Affettissimo et fiolle in Christo

Bartolomeo Bruti

[3] Cercel Péter, aki 1583. júliusától 1585 áprilisáig viselte a havasalföldi vajdai méltóságot.

19.

1590. április 25., Jászvásár

JOHANNES KÜNIG-SCHONOVIANUS JEZSUITA MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE CLAUDIUS ACQUAVIVÁNAK, A JEZSUITA REND GENERÁLISÁNAK

AZ IRAT: *A*: ARSI Fondo Ges. 650/B No 513/3. (Végig s.k.)

TARTALMA: *Tájékoztatja a Rend helyzetéről Moldvában: jelenleg hárman vannak, ebből egyik laikus testvér; térítésre nem futja erejükből, de igyekeznek megakadályozni, hogy a katolikusok a görögkeleti szakadárságba sodródjanak; egy ördöngőst megszabadították a démontól, ami nagyban emelte a misszió iránti tiszteletet.*

[Címzés a levél külzetén:] Admodum R[do] in Christo patri, P[ri] Claudio Aquauiua, collegiorum Societatis Iesu praeposito generali Romae.

IHS
Admodum reverende in Christo pater
Pax a Jesu Christo.

Quas reverendissima paternitas tua superiori anno 7. Aprilis ad me scripsit litteras,[1] sub finem Martii nunc elapsi primum accepi, consolatione et instructione plenas; cui parere operam dabimus.

Fuimus post Transylvanicam dispersionem[2] hic in Moldavia patres quattuor, fratres tres, ex quibus clam discessit Petrus Uduarhelinus; Gregorius Varschius propter infirmitatem in Poloniam missus est.[3] Quo etiam profectus est P. Justus Rabbus quatuor votorum professus,[4] ut plene informet patrem provincialem[5] de statu nostro in congregatione provinciali. Unde majorem lucem paternitas tua acceptura est, neque enim omnia litteris sunt credenda.

[1] Nem ismerjük

[2] A jezsuita rendnek a medgyesi országgyűlés 1588. december 26-i végzése által Erdélyből történt száműzését érti.

[3] A négy páter: Justus Rabb, az Erdélyből átjött Ladó Bálint és Nicolaus Kurtić, valamint a levélíró Johannes Künig-Schonovianus. A fráterek (tehát a még tanulmányaikat folytató, fel nem szenteit papnövendékek rendtagok): Vásárhelyi (a levél Varschiusnak írja) Gergely, Joannes Mediomontanus és Udvarhelyi Péter (MAH III. 304.)

[4] A Jezsuita Rend professzusai azok a teljes jogú rendtagok, akik a szegénység, tisztaság és engedelmesség, minden szerzetben előírt fogadalmához a negyediket: a pápa iránti feltétlen engedelmességet is leteszik. Ezt a grádust azok a rendtagok nyerhették el, akik filozófiai és teológiai tanulmányaikat kitűnő eredménnyel végezték el, s a szerzetespapi és lelkipásztori hivatás fejlesztésében vagy a tudományban kiemelkedő képességekről tettek tanúságot.

[5] Joannes Pulus Campana, a lengyelországi jezsuita rendtartomány tartományfőnöke.

Alius P. Valentinus Lado repetitur ab ipso principe in Transylvania propter auxilium catholicorum, tantummodo habitu saecularium sacerdotum more mutato, concessi ad tempus, donec superiores vel approbent, vel improbent. Bona spes est quod prodromum[6] hunc reliqui nostri paulo post subsequentur, nam adversariorum nostrorum vires sunt valde enervatae.

Interim cum unico P^re^ Nicolao Kurtic et unico fratre Joanne Mediomontano hic laboro; et licet non respondeat fructus labori, ut multos mittamus ad caelum, conamur saltem impedire ne plures ruant ad infernum. Societatis splendor circa quendam energumenum[a)] Valachum enituit, qui a quodam patre per exorcismos·ecclesiae catholicae a nefario spiritu liberatus fuit. Unde nostros gens ista veneratur; neque a memoria hominum est, quod vladica, popus[7] aut metropolita aliquem ab obsidente daemone liberaverit.

Magnis facultatibus hic opus habemus circa christifideles, ne ad schismaticum cultum degenerent. Patris Possevini privilegiis indigeremus, vel amplioribus, tot habemus quandoque tricas et plicas.[8]

Spero, quod minutiora ex patre provinciali paternitas tua intelliget, quem de pluribus certiorem reddidimus. Bene valeat paternitas tua, nostri memor. Jasiis, 25 Aprilis anno 1590.

Reverendae paternitatis tuae

servus in Christo

Johannes Schönhovianus

a) A kéziratban tévesen: enargumenum

6 Értsd: Ladó Bálintot, mint előfutárt. - Egyébként Ladót nem a fejedelem, Báthori Zsigmond, hanem unokatestvére, Báthori Boldizsár hívta be Erdélybe, Fogaras várába, udvari papjának. (Ld. *Iratok* 20. sz.)

7 Értsd: popa, azaz görögkeleti pap.

8 Antonius Possevino (latinosan Possevinus), a jezsuita rend nagy diplomatája és misszionáriusa, aki lengyelországi működéséhez különleges felhatalmazásokat, kiváltságokat kapott a rend generálisától és a pápától.

20.

1590. [vége]

A LENGYELORSZÁGI JEZSUITA RENDTARTOMÁNY JELENTÉSE

AZ IRAT: *A:*ARSI Polonia Vol. 50, Fol. 87.

TARTALMA: *Moldvában négy városban létesítettek missziót, a (görögkeleti) szakadárok által szorongatott magyar és szász katolikusok számára; a Moldvában tevékenykedő papok közül egyet Báthori Boldizsár Erdélybe hívott.*

Bevezetés

A lengyelországi jezsuita rendtartomány évi jelentéseiben 1588 után 1590-ben találkozunk újra a moldvai misszióval. A terjedelmes jelentésből csak a Moldvára vonatkozó részt közöljük.

Annuae Literae Societatis Jesu Provinciae Poloniae
anni 1590

Missio Moldavica et Transylvanica.

Moldavia utpute perpetuis excursionibus et vexationibus Turcarum oppressa, non adeo multum juvari posse videtur. Tamen post ingressum nostrorum in eam provinciam, mandato pontificio maxime desudarunt in ea hoc anno e nostris nunc 6, nunc 1 sacerdotes, 4 reliqui fratres scolastici juvantes illos propter linguam. Et quamvis ob spiritualis soli duritiem non par labori fructus respondeat, non cessatur tamen, si forte quandoque labor (Deo bene propitio) improba omnia vincat. Hac de causa in quatuor sedes nostri se collocarunt, videlicet Roman Moldaviae, una Jasys, ubi sedes est principis, altera in Cotnar et Nemos[1] aliae. Ubique nunc catholicae religionis hominibus alias a ministris haereticis paene seductis, nimirum Ungaris et Saxonibus est inservitum ad alia porro loca vicina catholicis destituta sacerdotibus excursiones et crebrae et salutares sunt factae; fidelibus populis plures bonos praebyteros exoptantibus quandoquidem haeretici ministri autoritate principis partim suis ecclesiis spoliati sunt, partim exulere coacti. Ex nostris qui in Moldavia erant hoc anno unus sacerdos, ex his qui paulo ante e Transylvania fuerant ejecti, magnis precibus missis curribus et famulis in

[1] A négy helység: Románvásár, Jászvásár, Kutnár és valószínűleg Nemc azaz Németváros, ahol szászok laktak.

Transylvaniam est revocatus ab Ill^{mi} cardinalis Battory fratre Balthasare,[2] qui adeo principi fuit charus et gratus, ut in ipsis comitiis Claudiopoli post admissum ab ordinibus regni auctoritate principis calendarium[3] voluerit et templum nostrum hactenus clausum aperiri.
[A következőkben a jelentés Erdéllyel foglalkozik.]

Megjegyzés

A lengyel jezsuiták moldvai missziója 1590-nel egy időre lezárult. Az Erdélyből Moldvába bujdosott jezsuitákat 1591-ben újra behívták a fejedelemségbe, a többiek pedig visszatértek Lengyelországba. Az évi jelentések legközelebb 1610-ben szólnak ismét Moldváról. (Ld. *Iratok* 34. sz.)

21.

1591. január 18., **Varsó**

BARTOLOMEO BRUTINAK, A MOLDVAI VAJDA FŐKAMARÁSÁNAK LEVELE A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRHOZ, ALLESSANDRO PERETTI DI MONTALTO BÍBOROSHOZ

AZ IRAT: *A:*ASV SS Polonia Vol. 31, Fol. 328. (S.k. aláírás; zárlatán Bruti papírfelzetes címeres gyűrűspecsétje.)

TARTALMA: *XIV. Gergely pápa megválasztása alkalmából jóindulatába ajánlja Moldva húszezer főnyi római katolikus lakosát, akiket a [protestáns és huszita] eretnekségről térítették át, és kéri törődjön szükségleteikkel. A lengyelországi pápai nunciusnak, aki jezsuita szerzeteseket küldött az országba és más segítséget is nyújtott, sokat köszönhetnek.*

[Címzés a levél külzetén:] † All Ill. et Rss. Msig. mio padrone osservandissimo, il Sig. Cardinal Mont'Alto.

2 A jezsuiták Erdélyből az 1588. december 8-i medgyesi országgyűlés száműzte. A Moldvából Erdélybe visszahívott jezsuita Ladó Bálint volt, akit valóban Báthori András bíboros bátyja, Boldizsár hívott meg fogarasi várába. (Ld. Ladó levelét Acquaviva rendfőnöknek: MAH III. 542.)

3 A Gergely-naptárról van szó, amelyet a gyulafehérvári országgyűlés 1590. szeptember 21-én fogadott el.

†

Illustrissimo et Reverendissimo Monsignor
et Patron mio Osservandissimo

Evidenti segni mostra Nostro Signor Iddio alli suoi eletti non senza misterio in trovar mezzi di confunder gl'heretici et ęssaltar la sua Santa Chiesa, come dein[a] Sua Divina Mtà ha consolato tutta la christianità con haver eletto per suo vicario capo et deffensor della sua Santa Chiesa V. Bne in questo tempo turbolentissimo et fra gli consolati consolatissima è la nostra nova Chiesa di Moldavia, la qual ha cominciato germinare negl'ultimi anni della santissima et felicissima memoria di Gregorio XIII et continuato medesimamente sotto Sixto V, per le cui morti non sono state effettuate le promessi di suministratione alli bisogni de suoi fedeli, quali sono al numero di vintimille in circa, tutti prima heretici et hora catholici, ma solo così la prontezza del'Ill. et Rss. archivescovo di Napoli, nuntio apostolico residente in questo regno polonico[1] come zeloso del honor di Dio, et essaltatione della Santa Chiesa Romana ci ha consolato et mantenuto nell'obedienza romana, così havermi mandato padri giesuiti, et provisto d'altri bisogni. [Az ő támogatásával sikerült a lengyel-török háborúskodásban is fegyvernyugvást elérni.]

Supplico riverentemente V. Bne che con quella benignità et zelo che deve il Padre Universale di Santa Chiesa se degni di provedere quanto prima alli bisogni della nostra Chiesa di Moldauia et pigliarne informatione dalli Ill.mi cardinali Mont'Alto et Aldo Brandini.[2] Altro non mi occorse, se non pregando Iddio per la longa salute dela Stà V., humilissimamente gli santissimi suoi piedi baccio et raccomando me et quelli popoli catholici promettendo a V. Bne di servir et sacrificarmi nel servitio della Santa Chiesa come hanno fatto mio padre et il Rss. arciveschovo d'Antineri, mio zio, quali sono morti per mano d'infideli. Di Varsouia i 18 giennaro 1591.

Di Vostra Beatudine

figlio humilissimo

Bartolomeo Bruti

[a] A szó olvasása bizonytalan.
[1] Annibal di Capua
[2] Alessandro Peretti di Montalto és Ippolito Aldobrandini

22.

[1592 május-július]

FRANCESCO PASTIS DI CANDIA OBSZERVÁNS FERENCES MISSZIONÁRIUS LEVELE [ATTILIO AMALTEO ERDÉLYI PÁPAI NUNCIUSNAK]

AZ IRAT:C:BV Ms Codex Ottobono Nr. 2419.,Fol. 175-176.

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) HURMUZAKI VIII. DLXXXV. sz. 403. (1622-re keltezve); 2.) IORGA: *Studii* I-II. 415-417. (ugyancsak a vatikáni kéziratról, de számos másolási hibával; a levélíró nevét Pustisnak olvasta; keletkezése:1600 körül.)

TARTALMA: *Hétévi havasalföldi és moldvai tartózkodása alatt szerzett tapasztalatait foglalja össze: Moldva termékeny, de lakossága nagyon szegény; az országban sok katolikus él a városokban: Jászvásár: 1 templom, egy jezsuita; Kutnár: 3 templom, 2 jezsuita; Románvásár: 2 templom; Bákó: a kolostorban ferencesek vannak; Nemc: 2 templom; Karácsonkő: 1 templom; Moldvabánya: 1 templom; Újfalu: 1 templom; Tatros: 1 templom. Mintegy 3000 katolikus van, de nincs mindenütt papjuk. A vajda által kinevezett, de fel nem szentelt püspök a katolikus hívőktől adót és engedelmességet követel, de nem sokat törődik velük.*

Bevezetés

Ez a levél Attilio Amalteo pápai protonotárius, erdélyi pápai nuncius leveleskönyvébe másolva maradt ránk. Keltezése nincs. Az iratmásolatok sorrendjéből, valamint abból, hogy Amalteo (akit VIII. Kelemen pápa a Báthori Zsigmond fejedelem és családja férfitagjai közt támadt viszály elsimítására küldött Erdélybe) 1592. május elején érkezett Gyulafehérvárra és július végén tért vissza Rómába, arra következtetünk, hogy a levél ezalatt íródott. Sem korábban, sem később nem indokolt, hogy Amalteo ilyen tárgyú leveleket kapjon. (Attilio Amalteo küldetésére, jelentéseire ld. *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. 1592-1600.* Gyűjtötte és közrebocsájtja: VERESS Endre. Bp. 1909. Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Series secunda, III. 1-34.)

Volendo V. Sia Rss, aver notitia delle provintie di Valachia et Moldavia, del viver et costumi loro, vi diro quanto io so per aver praticato in quelli lochi circa 7 anni continui;et prima vivono et tengono il rito grecho et sono sottoposti alla chiesa orientalle cioè al patriacha di Constantinopoli ma l'ofitiar loro nelle chiese in lingua serviano et il leger et scriver loro universalmente più in serviano et il parlar loro anticho era latino ma hora l'anno tanto corotto che apena se diserne qualche vochabulo ma ben tira al latino. Li principi loro sono valachi et il Turcho li meti et cava come a lui piace et

chi più offerise et li da quel regna et per questa causa ormai sono desabitate perchè ogni principe che intra vole che i populi paghino tutto quelle che lui a promesse al gran turcho a tal che sonno ridutte in gran povertà et miseria, ma le provintie sono fertilissime.
[A következő mintegy 10 sorban Havasalföldéről beszél.]

Nella Moldavia vi sono molte cità, nelle quali sono molti catolici. Et prima in Iasi,[a] onde il principe sol habitar, vi è una chiesa, et sono molti catolici, sta uno padre jesuita. In Cutumari[1] sono 3 chiese et sono molti catolici, stano doi padri jesuiti. In Rumano[2] sono doi chiese. In Bacao si è il monasterio, che stano i frati di San Francesco. In Nemzo[3] sono doi chiese. In Petra[4] 'si è una chiesa. In Bagna[5] una chiesa. In Vilanoua[6] una chiesa. In Suchiava doi chiese. In Chorloi[7] una chiesa. In Barladi una chiesa. In Vasludi[8] una chiesa. In Galazi una chiesa. In Tetru[9] una chiesa. Et in tutti'sti lochi sono molti catolici, ma non tutti hanno preti; et tutti questi catolici dano obedientia a quello che ha nome di vescovo; et questo carico dà il principe a chi a lui piaze et tutti questi catolici danno censo al vescovo tanto per casa.

Et si trovano al mio judicio più di tre milia anime, et niuno di loro sa che cosa sia cresma, per non aver vescovo, ne capo, che abbia cura di quele povere anime.

Di Vostra Signoria Reverendissima

servo et amico

Fra Francesco Pastis di Candia

[a] A helyneveket, föltehetően utólag, valaki aláhúzta a szövegben és kiírta őket a margóra is.
[1] Kutnár
[2] Románvásár
[3] Nemc
[4] Karácsonkő
[5] Moldvabánya
[6] Újfalu
[7] Herló
[8] Vászló
[9] Tatros

23.

1592. szeptember 9., Konstantinápoly

EDWARD BARTONNAK, AZ ANGOL KIRÁLYNŐ KÖVETÉNEK JELENTÉSE LORD WILLIAM CECIL FŐKINCSTÁRNOKNAK

AZ IRAT: *G:* Br. M. (London) Cott., Nero B. XI, Fol. 135.

NYOMTATOTT KIADÁSA: TAPPE: *Documents* 86. sz., 61-62.

TARTALMA: *Áron vajda visszaállítja a magyar huszita templomokat Moldvában, amelyeket öt évvel ezelőtt elvettek és a jezsuitáknak adtak.*

[A jelentés első része Thomas Wilcox moldvai útjával foglalkozik.]

In Bugdania[1] ther is a remnant of Hussits their orginal of John de Hus, Hungarians, who had ther churches and maynteyned ther religon severaly untill five years since, when the Jesuists beinge chased out of Transsilvania, and by means of one Barthelenew Bruty, Italian, then chiefe governor under Peter prince of Moldavia, broght into that province, wher the poore Hussits weare by Bruty put to silance and ther churces geven to the Jesuists.

Aron present prince of Bugdania, her majestie's[2] servant, uppon motion made by Mr. Barton in her majestie's name, hath restored the libertye of coustoms to the Hussits and redelivered ther churches to them as formerly they had ther.[3]

[A következőkben törökországi dolgokról ír.][4]

This bears datte 9 September 1592.

[1] Helyesen Bogdánia. Félszemű III. Bogdán moldvai vajda 1513-ban behódolt a töröknek. Róla nevezték a törökök Moldvát Bogdániának.

[2] Erzsébet angol királynő.

[3] Lord Cecil följegyzése a levéllel kapcsolatban: "In Bugdania a sect of Hussites are restored to their churches, from wich certain Jesuists had expelled them, with Aaron prince of Bugdania hath commanded to be done." (TAPPE: *Documents* 89. sz., 62.)

[4] Az irat eredetijét Péter László professzor (London) volt szíves kérésünkre megkeresni és xeroxmásolatban számunkra megküldeni. Szívességét itt is megköszönjük.

24.

1594. augusztus 29., Csíksomlyó

SZELEVÉNYI PÁLNAK, A MAGYARORSZÁGI SALVATORIANUS FERENCES RENDTARTOMÁNY FŐNÖKÉNEK LEVELE VALERIAN LUBIENIECKI OBSZERVÁNS FERENCES SZERZETESHEZ

AZ IRAT: *C:* 1.) A csíksomlyói ferences kolostor levéltára; 2.) A jászvásári római katolikus püspökség levéltára. - *D:* A csíksomlyói ferences kolostor levéltára (1846. január 13-i átírás.)[1] (Egyiket sem volt módunkban megtekinteni.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) KEMÉNY: *Bisthum Bakov,* 63-64. (A *C/1*-ről); 2.) IORGA: *Studii* I-II. 155. (A *C/2*-ről.)

TARTALMA: *Megbízza, hogy a ferences rendtől tizennégy évvel ezelőtt jogtalanul elvett bákói kolostort vegye át.*

In Christo sibi charissimo Pri Fri Valeriano Lubenieckio, Ordinis Minorum Sancti Francisci ex Observantia, custodi Transylvaniae, Fr. Paulus de Szelevenj,[2] ejusdem Ordinis et Observantiae necnon Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris minister, licet immeritus, salutem in Dno Jesu sempiternam.

Ad recipiendum Bacoviense monasterium nobis injuste opera Pris Hieronimi,[3] conventualis per Pruthum[!] ante annos quatuordecim ademptum, cum hisce temporibus satis idoneam personam tuam Rdam Paternitatem cognoverim, hinc est, quod tibi hoc onus ad meritum obedientiae salutaris injungo; quatenus litteris nostris prius principi Moldaviae[4] redditis, in recuperando eodem sedulam operam naves, quo et nos per laborem tuum hisce afflictis temporibus nostris, utcunque laboribus ac necessitatibus succurrere possimus. Si qua autem in recuperando difficultas emerserit, tibi plenariam authoritatem illa omnia faciendi et exequendi concessimus, quae ad recuperationem praedicti monasterii servierint; ut autem commodius exequi hoc opus possis, omnes et singulos Christi fideles ac praecipue Observantiae

[1] Az irat lényegét a csíksomlyói kolostor Annotatio-i közt is megőrizték. (KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje,* II. 15.)

[2] P. Szelevényi Pál 1594 augusztusában tartományfőnöki látogatásra érkezett Csíksomlyóra. (KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje,* II. 28.)

[3] P. Hieronymus Arsengo lengyel obszerváns ferences, aki 1581-től Havasalföldén tevékenykedett misszionáriusként, Jancul vajda hozzájárulásával elfoglalta a bákói romos kolostort. (*Acta Bulgariae,* 3. s köv.)

[4] Áron moldvai vajda

Sacrae amatores in Domino precor, ut tibi sint in adjutorio, maximam inde apud Deum recepturi mercedem.

Vale in Domino. Datum in monasterio nostro Csikiensi, 29. Augusti, anno 1594.

Frater N. qui supra.

Megjegyzés

Lubieniecki küldetésének eredményére, illetve eredménytelenségére csak közvetett adataink vannak. Hieronymus Arsengo befogadta ugyan lengyel honfitársát, a bákói kolostort azonban nem adta át a csíksomlyói ferenceseknek. Később Lubienieckit a bákói kolostor gvárdiánjaként említik; 1597-ben a XIV. Gergely pápa által kinevezett argyesi püspök, Bernardino Quirini telepedett be a kolostorba, s a bákói egyházat tette püspöki egyházzá. 1601-ben, amikor Csíksomlyóról újabb szerzetesek érkeztek, Quirini átadta nekik a kolostort.[5] Quirini halála után, 1607-been III. Zsigmond lengyel király Arsengót nevezte ki bákói püspöknek, s 1611-ben Lubieniecki követte őt, aki a kolostort birtokba vette, de nem a csíksomlyói, hanem a lengyel ferencesek számára. A magyar ferencesek ezzel végleg kiszorultak a bákói kolostorból. (AUNER: 23-25.; IORGA: *Studii* I-II. 156-157.; KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje* II. 14-15.; Lubienieckire ld. még *Iratok* 33. sz.)

25.

1599. [Róma]

BERNARDINO QUIRINI ARGYESI PÜSPÖK JELENTÉSE VIII. KELEMEN PÁPÁNAK

AZ IRATOK: *C:* B.Ambr.(Milano)Ms.H 80 INF.

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) HURMUZAKI III/1. CII. sz. 545-551. (több téves olvasattal, egy helyen a szöveg sorrendjét összezavarja); 2.) *Călători* IV. 33-44. (román nyelvű fordítása az 1. alapján; a megszólítást és a záró formulát elhagyja.)

TARTALMA: [I.] *1597-ben érkezett Jászvásárra. Megtudva, hogy Movilă Jeremiás vajda Szucsavában tartózkodik, levélben jelentkezett nála, mire a vajda kocsit küldött érte,*

[5] A szerződést 1501. június 25-én kötötték meg a bákói ferencesek ("fratres bakoviensis monasterii Ordinis Minorum Sancti Francisci de Observantia provinciae Hungariae Sancti Salvatoris") Qurini argyesi püspökkel (cum ... episcopo Argensi in Moldavia et Valachia, ex Ordine nostro"). A név szerint említett három obszerváns ferences barát: "Valerianus [Lubieniecki] custodiae Transylvanicae custos et guardianus loci, Fr. Joannes Varadi praedicator loci, Fr. Ludovicus de Angyalos confessor loci, una cum aliis fratribus tam degentibus." (A szerződés szövegét közli: KEMÉNY: *Bisthum Bakov,* 64. és IORGA: *Studii* I-II. 156.)

*titkárával és néhány nemes úrral. A vajda előbb információt kért személyére Lengyelországból, majd húsz nap múlva hivatta kihallgatásra. Ott átadta a néhai XIV. Gergely pápa által Péter vajda és utódai számára neki címzett brévét és püspöki kinevezését; a vajda elismerte püspöki mivoltában azzal, hogy utólag neki címzett brévét kapjon a pápától. Ezután ő visszavonult Bákóba, innen többször írt Rómába a bréve ügyében. Vikáriusát, Nicolò Bernardót el is küldte a Szentszékhez, miután azonban nem kapott választ, a vajda sürgetésére személyesen jött Rómába, hogy beszámoljon helyzet*éről; *útjához a vajda kocsit és lovakat adott. Rövid moldvai tartózkodása alatt bejárta az ország nagy részét, bérmált, papot szentelt, főpapi miséket mutatott be, feloldozásokat adott és gyakorolta a szokásos püspöki jurisdictiót. Az, hogy a püspöki szék nem volt eddig betöltve, sok visszaélésre adott lehetőséget.* [II.] *Az országban 15 városban és 16 faluban élnek római katolikusok, mintegy 1691 család, 10 704 lélek; a lakosság többi része görögkeleti vallású, érsekük a vajda fivére, Gheorghe Movilă; ő nem ismeri el a konstantinápolyi patriarchát, így vissza lehetne téríteni Rómához, ha a pápa neki is írna. Annyit már most megígért, hogy az ő visszatérte után közös zsinatot hív össze a két egyház közti ellentétek és tévedések kiküszöbölésére.* [III.] *Bákóban és a környező falvakban mintegy 4 000 családból 217 a katolikus, 1692 lélek. Két temploma* van, *az egyik kőből, ez Máriának van szentelve, a másik Szent Miklósnak, ez fából van; a nagy templomot a vajda az ő kérésére újonnan fedette be, több, mint 500 arany scudi költséggel. Fölszerelése igen szegényes, most csináltatott egy ezüst kelyhet. A fatemplomnak semmi fölszerelése nincs. A püspök számára egy faházban 3 szoba áll rendelkezésre; itt lakott az apostoli vikárius és valaha az obszerváns ferencesrendiek. A templomban magyarul prédikált minden ünnepnap, mivel a katolikusok magyarok, több, mint ezer embert megbérmált, papokat szentelt és keresztelt, a káromkodást intelmekkel és büntetésekkel igyekezett megszüntetni.* [IV.] *Moldvabánya: mintegy 3000 családból 63 a katolikus, 316 lélek; ezek magyarok és szászok; két kőtemploma van, az egyik félig romban, a másik szép rendben, jó fölszereléssel, ezüst kelyhekkel, feszületekkel; az erdélyi Laurentius [Demuth] a papjuk; mivel házasságtörésen kapták, hívei azt kívánták, hogy házasodjék meg; egy szintén házas pap az egyházközség jelenlétében összeadta egy lánnyal. Három gyermekük volt már, és az asszony újra várandós volt, amikor ő rávette, hogy az asszonyt küldje vissza apjához; miután kötelezte magát, hogy többé nem tart vele kapcsolatot, jobb híjján meghagyta tisztében.* [V.] *Nemc: mintegy 250 családból 74 katolikus, 383 lélek; két fatemploma van, a szükséges felszereléssel, ezüst kehellyel, aranyozott réz kereszttel. Egy több mint hetven éves öreg szász a papjuk, szintén házas, felesége is öreg; az ő intelmeire elhagyta az asszonyt, erre meghagyta a helyén.* [VI.] *Tatros: 3500 családból 68 katolikus, 394 lélek, magyarok és szászok; egy kőtemplomuk van, meegfelelő fölszereléssel. Papjuk az erdélyi Bene János; felesége, gyermekei vannak; mivel nem tudott helyére mást állítani, ő pedig nem volt hajlandó elhagyni feleségét, meghagyta jelenlegi helyzetében. Kérdezi, hogyan intézkedjék ügyében.* [VII.] *Husz: 1300 családból 62 katolikus, 435 lélek; egy fatemploma van, megfelelő fölszereléssel; papja az erdélyi János obszerváns ferences szubdiakónus, aki önkényesen foglalta el a plébánosi tisztet; apostata; nős, gyermekei vannak. A paphiány miatt nem tudott mást állítani a helyére.* [VIII.] *Kutnár: 3500 családból 198 katolikus, 1 080 lélek. Négy temploma van, három kőből, egy új kis templom fából, mindegyik megfelelően ellátva. A plébános, az erdélyi Dániel, elvett egy özvegyasszonyt, egy másik házas pap adta őket össze; ő megintette, mire az asszonyt elküldte egy másik városba és megesküdött, hogy többé nem tart vele kapcsolatot. A paphiány miatt meghagyta őt helyén. Ugyanitt egy luteránus iskolamestert is talált, az erdélyi Petrus Elmont, aki egy évvel ezelőtt házasodott, magyarul és latinul tanítja a gyermekeket; házában 3 magyar nyelvű eretnek könyvet talált és egy tiltott Bibliát; ezeket elkobozta és elégette. A tanító bevallotta, hogy Luther követője, de nem az ő tanait tanította. Nyilvánosan megtagadtatta vele hitét, feloldozta és penitenciát rótt rá, ő pedig írásban ígérte,*

hogy a jövőben nem fog tévelyegni. Kutnáron a plébánián szállt meg, ott egy Steffano [Balthasaris?] nevű pappal találkozott Szucsavából, aki egyszersmint a lengyel gyalogság káplánja volt, továbbá Fra Melchior lengyel konvetuális ferencessel, mindketten fegyverben voltak; a plébános akarata ellenére ott akartak megszállni, ahol ő; vacsora után fegyverrel támadtak rá, Quirinire, bezárták egy szobába, rálőttek és megsebesítették, annyira, hogy a borbély egy darab csontot vett ki a fejsebéből; meg is ölték volna, ha le nem fegyverezik őket. Elmenekültek, de a vajda udvari népe elfogta őket; fejvesztésre ítéltetve, csak az ő és a főtisztek közbenjárására kaptak kegyelmet. [IX.] *Szucsava: Moldva fővárosa, ahol a vajda és fivére, az érsek általában székel; mintegy 6 000 családból csak 30 katolikus, 150 lélek; katolikus még a lengyel és magyar katonaság, mintegy 2 000 lélek. Két szép kőtemploma van, megfelelő fölszereléssel. Az egyik Szűz Máriának szentelve. A vajda több mint 300 scudiért rendbehozatta oltárát és két ezüstbrokát miseruhát, négy inget, karinget ajándékozott a templomnak. Több énekes misét mutatott itt be, kétszer a vajda, az érsek és több görög püspök jelenlétében. Urnapját körmenettel ünnepelték, ezen résztvett a vajda, a főurak, a katonaság és a nép is. Kétszer görögül prédikált, tolmáccsal; a lengyelekhez egy pap lengyelül beszélt. Papszenteléseket is végzett, előzetes vizsgáztatásokkal. Egy Giovanni nevű erdélyi ifjú, a vajda katonája, aki olaszul jól beszélt, bár eretnek szülőktől származott, katolikusnak vallotta magát. Elmondta, övéi arra tanították, hogy a szent ostyában az Ur teste nincsen jelen, hogy a katolikusok a pápát istenként tisztelik; megyőzte őt tévedéseiről, feloldozta, penitenciát rótt rá, ő pedig megáldozott.* [X.] *Románvásár: mintegy 400 családból 25 katolikus, 138 lélek, magyarok és szászok. Két fatemploma van, fölszereléssel; papja, aki házas volt, az ő odaérkezése előtt halt meg; helyébe, jobb hijján egy Steffano nevű lengyel papot helyezett. Itt azzal az eltévelyedéssel találkozott, hogy a felszentelt ostyát körmenetek után a templom gondnoka hazavitte és ágya alatt tartotta; ezt kiközösítés fenyegetésével megtiltotta.* [XI.] *Szabófalva, Berendfalva, Tamásfalva, Lökösfalva, Dzsidafalva és Lukácsfalva: a magyar katolikus lakosság 300 családból áll, 1 400 lélek; a szabófalvi templom kőből van, nagy, de rossz állapotban, a teteje erősen rongált; a vajda az ő kérésére elrendelte, hogy új fatetőt kapjon. Papjuk nincs, a románvásári plébános tart itt néha misét.* [XII.] *Vászló mezővárosában egy Benedek nevű erdélyi a pap; kiderült, hogy egy erdélyi luteránus püspök szentelte fel kézrátétellel; a templomban luteránus módra nyilvános gyónásokat tart. Vasraverve a püspökség egyik szobájába csukta, azzal, hogy vasárnap magával viszi Szucsavára, az éj folyamán azonban kitört és elmenekült, vassal a lábán, a tatár végekre egy városba, ahol az ottani katolikusok között papként működik. Reméli, a vajda belegyezésével kézrekerítheti, hogy keményen megbüntesse.* [XIII.] *A görög és latin ritusuak között mindenütt viszály van, különösen Szucsavában, ahol sok a lengyel; ezek az új kalendáriumot követik, míg az ország a régi szerint él, így máskor tartják az ünnepeket, a böjtöket. Elrendelte, hogy az ó-kalendárium szerint éljenek ők is. A görögkeleti papok minden katolikust, akinek görögkeleti a felesége, átkeresztelnek; azokat a katolikusokat is, akik hajlandók az ő hitük szerint élni; a vajda és az érsek felhatalmazásával kihirdette, hogy súlyos büntetés terhe alatt meg kell szüntetni az átkereszteléseket. A vajda rokonszenvez a római egyházzal; többször nyilvánosan és magánbeszélgetésben is püspökei előtt kijelentette, hogy a kereszténység igazi feje a pápa; megígérte, hogy amikor ő, Quirini, visszatér, szemináriumot alapít, hogy az papokat neveljen az ország katolikusainak lelki gondozására. Kéri a pápát, intézkedjék a Molvában gyakori hitehagyás, a görögkeletiek által fölszentelt és a házasságban élő, gyermekes katolikus papok ügyében; ez utóbbiak lelkiismeretének megnyugtatása, gyermekeik törvényes voltának tisztázása ügyében valamiféle megoldás szükséges. Sokan vannak, akiket a hamis vikáriusok elválasztottak első feleségüktől, és most második házasságban élnek; mindkét házasságból gyermekeik születtek s nem hajlandók visszatérni az első asszonyhoz, nehogy törvénytelenné nyilvánítsák a második házasságból való gyermekeiket, ezért megtagadják a püspöknek az en-*

gedelmességet és görögkeleti vallásra térnek át. Utja során mindenütt elrendelte, hogy a tabernákulumot, stb. kulcsra zárva tartsák, a keresztelőkutakat szintén és hogy tanítsák meg a gyermekeiket a legalapvetőbb hittételekre. Egy sor településre nem tudott eljutni, mert a vajda addig nem ad rá engedélyt, míg a már említett brévét meg nem kapja.

Bevezetés

Bernardino Quirini obszerváns ferences szerzetest 1591. januárjában nevezte ki XIV. Gergely pápa argyesi püspökké, de a háborús viszonyok miatt csak 1597-ben érkezett Moldvába. 1599-ben Rómába ment, valószínűleg itt írta és személyesen adta át ezt a jelentést VIII. Kelemen pápának. (KRALEVSCHI Chiril: Bernardino Quirini episcop de Arges. *Revista Catolica* 1915. 518-532.)

Relatione
di fra Bernardino Quirinj osservante di Santo Francesco, vescovo Argense nelle provintie di Moldavia et Valachia, intorno le cose del suo vescovato fatta alla Santità di Nostro Signore l'anno 1599.

Santissimo et Beatissimo Padre.

[A jelentés első részében elmondja, hogy bár püspöki kinevezését 1590-ben kapta, a háborús körülmények és a pestisjárvány miatt csak 1579 elején tudott Moldvába utazni. Kíséretében volt P. Niccolò Bernardo, a teológia magisztere, mint vikáriusa, aki latinul és görögül is beszél.]

[I.] Arrivato finalmente nella città di Giassi[1] la quale è capo all'ingresso della provincia di Moldavia verso Constantinopoli, fui certificato, che il prencipe eletto dalli Sig.i polachi era il Sig. Geremia Moghila nobile polono,[2] si che dimorava nella città di Succhiavia metropoli, cinque giornate lontana; avisai per lettere l'istesso prencipe ch'ero mandato dalla Sede Apostolica vescovo a quelli che vivono nella sua provincia di Moldavia, alla latina et anche a quelli della Valachia, et che desideravo far riverentia a Sua Ecc. quanto prima, et valermi del suo favore, per poter mettere in essecutione quanto mi era commandato da essa Sede Apostolica, per servitio dell'istesse anime di suoi suditti latini.

Hebbi tra pochi giorni gratissima risposta, et molto favore, essendomi mandata dall'istesso prencipe carozze, cavalli et viatico per poter arrivare alla sua presentia più presto con maggior commodità et decoro, si come feci, et mi mandò poi ad incontrar et accompagnar per entrar nella città il suo secretario medico[3] et altri gentil'huomini.

Fui adimandato dal detto secretario, se portavo breve o vero lettere da V. Seren., dirette particolarmente a Sua Eccellenza, et dicendoli che il breve

[1] Jassi (Jászvásár)

[2] Movilă Jeremiás moldvai vajda, aki megkapta a lengyel indigenátust.

[3] A vajda lengyel titkára: Pawel Lancki

era della felice memoria di papa Gregorio XIV, diretto a Pietro vaivoda[4] et a tutti gli suoi successori in Moldavia; fui ricevuto nella casa della chiesa di detta città de nostri Latini, nella quale habitava il prete curato, e steti venti giorni ben provisto de tutte le cose necessarie al vito, sin a tanto che vennero le lettere de Polonia in risposta di quello che haveva scritto esso prencipe del mio arrivo in detta città: et fui chiamato poi all'audienza sua publica, facendomi accompagnare da molti suoi baroni et gentil'huomini. Gionto alla sua presenza, et fatta da me la debbita oratione, li presentai il breve, diretto a Pietro vaivoda, et successori suoi in Moldavia, la mia bolla del vescovato et il breve delle mie facoltà, quali prese in mano, si levò in piedi, et cavandosi la berretta, la bascio, et se le pose sopra il capo con molta devotione, obedientia, et riverenza alla Santa Sede Apostolica, et retenendosi solamente il suo breve, mi restitui l'altro, con dirmi, ch'ero il bon venuto, che m'accettava per vescovo delli suoi Latini, et che mi vedria sempre volentieri, et che mi daria ogni aggiunto e favore, ma che desiderava prima havere un breve da V. S.tà diretto particolarmente a lui in mia raccomandatione, per confirmatione di quanto gli era scritto dal predecessore di V. Bne e che lo procurassi haver quanto prima, et mi ritirassi tra questo nel monasterio della città di Bachon,[5] dove era solito habbitare il vicario apostolico; et assegnato a me dalla Sede Apostolica per residenza vescovale, nel qual luoco mi ritirai, et scrissi più volte a V. Bne et all'Ill. Cardinale Santa Severina,[6] acciò mi fusse mandato detto breve, per ricevere il possesso libero del vescovato, et mandai a posta il detto Fra Nicolò, mio vicario a Roma per tal effetto, et doppo molti mesi, vedendo che non mi veniva risposta alcuna,et trovandomi sollecitato dall'isteso precipe, mi risolsi di venir in persona a bassiar li piedi santissimi di V. Bne per questa causa, et visitare Beatorum Apostolorum limina, et dar raguaglio del bisogno et necessità di questa mia Chiesa, et per baciar ancora li santissimi piedi di V. Stà a nome di detto prencipe, la cui pietà et liberalità verso me è stata tanto grande, che non pure mi persuase questo viagio, ma mi diede il modo di farlo, dandomi carozza, cavalli et viatico instando ch'io ritornasse quanto prima con la risposta et breve di V. Stà.

In questo poco tempo che io son stato nella Moldavia, benchè non havesse havuto il possesso libero, sicome promette darmelo esso prencipe dopo che ricevera il breve di V. Stà, ho nondimeno essercitato quanto ho possuto l'officio di vescovo, visitando la maggior parte della Moldavia, dando la chresma, cogl'ordini, in alcune città ho cantato messa pontificale etiam in presentia di esso prencipe, con dare le solite indulgenze al popolo, et ho essercitato la giurisditione vescovale etiam in temporibus che tal privileggio ha il vescovo latino in Moldavia verso gli suoi Latini.

[4] Amikor a pápai bréve íródott, 1590-ben, Sánta Péter volt a moldvai vajda

[5] Bákó

[6] Giulio Antonio Santorio, Santa Severina bíboros érseke.

Trovai, Beatissimo Padre, che da novanta anni in circa quel vescovato era vacante e che era stato governato solamente da alcuni vicarii apostolici, e quelle genti nelle necessità ricorrevano alli vescovi convicini con molta loro scommodità e pericole, a per ciò vi si trovavano molti abusi, et gravissimi errori.

[II.]È la provincia di Moldauia molto grande, piena, fertile et habitata di molte città et ville, con pochi monti et molti boschi, et abondante d'ogni sorte d'animali. Dal Levante confino con la Turchia, Constantinopoli et Tartaria. Da Tramontana confina con la Podolia e Polonia; da Ponente con l'Ungharia Superiore et da Mezzogiorno con Transilvania et Valachia.

In quindeci città solamente e in sedici ville circonvicine si ritrovano Latini catholici, sudditi al mio vesovato di numero mille seicento novanta una fameglie incirca, et anime diecemilla settencento, quattro in circa, et il resto dell'altri habitanti della Moldavia sono tutti de rito greco et hanno li loro vescovi,preti et frati et il loro primate et arcivescovo è Msig. Georgio Moghila, fratello carnale[7] del sudetto prencipe, il quale arcivescovo crea et consarcra li suoi vescovi, et benchè sia moldavo, et del rito greco, non conosce per superiore il patriarca di Constantinopoli, ne altro patriarca d'Oriente, e con molta facilità si potria ridurre alla debita obedienza di V. Bne et della Santa Sede Apostolica, quando V. Stà si degnara scriverli quattro parole, dopo che scrivera al prencipe, suo fratello, havendomi già promesso d'unirsi meco con gli suoi vescovi et prelati nel mio ritorno, per far uno sinodo provinciale et correggere gli molti abusi et errori che regnano nella provincia tra essi Greci et anco Latini.

[III.] Visitai la città e chiesa di Bachon, assignatomi dalla Sede Apostolica per chiesa mia vescovale, nella quale et nelle sue ville convicine si sono in tutto circa quattro millia fuochi, delli quali sono Latini e catholici solamente duecentosedeci fameglie, anime mille seicento novantadue.

Vi sono due chiese, una fabricata di pietra, dedicata a Santa Maria, et l'altra de legnami, a Santo Nicolò, quella di pietra è grande commoda; et il prencipe ad instanza mia, per favorirmi, l'ha coperta tutta de nuovo e speso più di cinquecento scudi d'oro.

Ho ritrovato gli paramenti tutti stracciati, et un calice di stagno, ho fatto far un calice d'argento con sua patena da un gentil'huomo scolto, tesorier del prencipe, di nome Giovanni Battista Amoroso, il cui nepote si ritrova alumno in Roma nel collegio de Greci, si faranno anco presto gli paramenti necessarii.

L'altra chiesa ch'è di legno, non ha paramenti, et è molto povera appresso la sudetta chiesa fabricata in pietra, vi sono tre stanze fabricate di legname per il vescovo, nelle quali stava il vicario apostolico et antiquamente habbitavano gli frati osservanti di Santo Francesco.

[7] A jászvásári metropolita.

In questa chiesa ho cantato messa pontificale, ho fatto sermoneggiar ogni festa in lingua ungara, essendo tutti gli habitanti Unghari, ho chresimate più di mille persone in più volte. Ho tenuto ordinationi nelle quatro tempora, ho battezzato molti figlioli per essere andato il curato a servire nelle ville vicine, ho trovato che molti in detta città o per colera, o per abuso bestemiavano il Santissimo nome del Spirito Santo, contra la qual biastema et altri errori et abusi ho fatto molti editi e castigati molti, per il che si astengono già di detta biastemma, et detti errori.

[IV.]Visitai la città di Bagna[8] ch'è di tremillia fuochi in circa, et trovai solamente sessantatre fameglie di Latini et anime trecento sedici in circa di natione ungara e Sassoni, vi sono due chiese fabricate di pietra, una meza rovinata, nella quale non si dice messa, et l'altra assai bella e commoda con buoni paramenti, calici, patene croci d'argento, nella quale trovai parrochiano prete Lorenzo Transilvano[9], posto nella detta cura dal P. Fra Geronimo Arsenguio[10], all'hora vicario apostolico et al presente mio vicario, il quale prete Lorenzo, per esser stato scoperto gl'anni passati in adulterio con la moglie dell'economo della chiesa fu astretto dalli nostri Latini di pigliar moglie, altrimente non lo volevano per curato, e per ciò l'ho trovato haver presa moglie una vergine con la quale fu sposato in faciem ecclesiae publicamente da un altro prete latino, ancor lui maritato, et haveva già tre figlioli, e la donna gravida, e per esser la detta città appresso Ungaria dove facilmente si poteva fugire, con paterne et efficaci munitioni, monstrandoli la gravità del peccato e l'errore in che si trovava, e lo scandalo che generava, feci tanto che voluntariamente si separò dalla dona, mandandola in casa del padre in un altra città et ricevuto da me l'assolutione et penitenze salutare, promettendo con giuramento, di non conversare più con essa donna, si come appare per sue scritte e lo lassai nella detta cura per non haver possuto ritrovar altro prete migliore.

[V.] Visitai anco la città di Nemici,[11] nella quale trovai circa ducento cinquanta fuochi, delli quali solamente settanta quatro fameglie sono catholici, anime trecento ottanta tre, vi sono due chiese fabricate di legname, vi sono li paramenti necessarii, calici, patene d'argento et croce di rame indorata, nella quale trovai un solo prete vecchio, d'anni più di settanta, di natione sassone, posto in detta cura dall'istesso vicario apostolico, et havea pur moglie ch'era vecchia come lui et habitava seco, et per le mie essortationi, et commandamenti l'ha lasciata et mandata ad habitare in un altro vicinato, et promesse di non conversar più con lei, et lo lassai nell'estessa cura per non haver havuto prete migliore.

[8] Bánya (Moldvabánya)
[9] P.Laurentius Demuth
[10] P.Hieronymus Arsengo
[11] Nemc

[VI.] Visitai anco la città di Tetrussi,[12] nella quale vi sono tre millia cinquecento fameglie in tutto, et di Latini solamente sessanta otto famiglie, anime trecento novanta quattro, et sono di natione ungara e Sassoni, v'è una chiesa solamente, fabricata di pietre, commoda, con suoi paramenti necessarii, calici, patene d'argento et croce di rame indorata, era per curato prete Giovanni Bene, di natione Transilvano, posto in detta cura da un altro vicario, il quale afferma che prima havesse preso l'ordine sacro del subdiaconato, era maritato con una vergine, et ha figlioli, afferma anche esser stato ordinato dal vescovo di Caminico, predecessor di questo presente, et per non haver havuto altro prete da poner in suo luogo l'ho lassato nell'istessa cura, non havendolo potuto persuadere che si contentasse lasciarla, et lo lassai con animo di haver il parer di V. Stà quello che dovevo fare di lui, et al ritorno mio eseguir quanto da V. Stà mi sarà imposto.

[VII.] Visitai anco la città di Ghusi[13] di fuochi mille trecento, delli quali vi sono fameglie di catholici solamente settanta doi, animi quattrocento trentacinque; v'è solamente una chiesa di legname, paramenti commodi, calici, patente d'argento, il curato posto da se stesso è prete Giovanni Transilvano, il quale fu frate osservante di San Francesco, subdiacono, et essendo apostata, si ordinò da diacono et da messa, e poi prese moglie in detta città, et quando intese il mio arrivo, se ne fuggi, e non ho possuto provedere d'altro prete a quella cura, per il solito mancamento di sacerdoti, e poi nella mia partenza ho inteso ch'egli voleva tornare nella istessa città.

[VIII.] Visitai la città di Cutunari di tre milia e cinquecento fuochi, delli quali sono centonovantotto fameglie latini, anime mille ottantare, vi sono quattro chiese, tre di pietra et una di legname picola fatta di nuovo, le dette tre chiese sono tutte commode con paramenti necessarii, calici et patente d'argento, et una croce di rame indorata. Ho trovato per parrochiano prete Daniele Transilvano, il quale pur stava maritato con una donna vedova, et fu sposato publicamente in faciem ecclesiae, da un altro prete pur maritato, et per mie essortationi, et commandamento voluntariamente s'è separato dalla detta donna, et giurò in mia mano promettendo di non pratticar più con la detta donna, e di mandarla quanto più in altra città, come appare per il scritto di sua mano propria, et per mancamento di sacerdoti lo lassai nell'istessa cura.

Similmente ritrovai in detta città per maestro di scola di gramatica un laico di nome Pietro Elmon Transilvanio heretico, luterano, il quale haveva preso moglie un anno avanti, et insegnava in ungaro et in latino gli figlioli dell'Ungari et Sassoni, et per informatione che io presi di lui andai in casa sua, et cercando tra libri suoi, trovai tre libri d'heretici in lingua ungara, et una Biblia prohibita, quali tolsi et feci abbruggiare, et con buone parole et

[12] Tatros
[13] Husz

efficaci ammonitioni mi confessò la verità che si era aderito all'opinione di Lutero, ma che non l'havia insegnato a nessuno, per il che lo feci abgiurare publicamente in chiesa l'opinione del suo luteranesmo, et l'ho assoluto con darli la sua penitenza salutare, et promesse con giuramento di non incorrere altra volta in tale e simili herrori, sicome appare per scritto in mano sua propria, li feci fare la confessione della santa fede in mano mia, et li premesse che tenesse scola per mancamento d'altri maestri.

Stando io di passaggio in questa città di Cutunari, albergato nelle stanze del detto parrochiano sopravennero nelle stanze una sera prete Steffano, curato della città di Succhiauia,[14] et capellano della militia polona di pedoni, insieme con Fra Melchior Polono conventuale di San Francesco, tutti due bene armati con spade et archibuggi, et contra la voluntà dell'istesso parrochiano volsero allogiar, dove io ero allogiato et fingendo d'esser amici e sudditi, dopo che cenornò, s'attacornò in parole con uno delli miei, facendo molto rumore, et dicendoli io che tacessero, si levornò da tavola con grandissima colera, et presero l'armi et vennero verso me, et intrando io in una camera et serrando la porta, mi tirorno due archibuggiate, et con una passorno la porta e mi colsero in testa, dalla cui ferita il barbier poi mi levo un pezzo d'osso, et se non fosse sopravenuta la corte per le archibuggiate tirate, a quattro hore di notte già m'ammazzavano; li quali essendo fugiti di là, furono poi presi dalla corte del prencipe, e con molta severità furon condennati ad esser decapitati, ma ad instanza mia pregato delli primati della milita l'impetrai con gran fatica dall'istesso prencipe.

[IX.] Tornai poi in Suchiauia che è metropoli della Moldavia,[15] dove ordinariamente resiede il prencipe et l'arcivescovo suo fratello; in questa città sono circa sei mila fuochi in tutto, ma di nostri Latini non vi sono più di trenta fameglie, et anime cento cinquantatre, et di soldati poloni et ungari, tutti Latini catholici, doi milia in circa. Vi sono due chiese di pietra commodissime et hanno li paramenti necessarii, calici, patene d'argento et croce de rame indorata,in una di queste dedicata alla beata Vergine; il prencipe fece rifare l'altare et l'imagine in bellissima forma et spese più di trecento scudi, et per favorirmi fece fare due pianete, stolle et manopoli di brocato d'argento et quattro camisi, et quatro cotte. In questa chiesa ho cantato pontificalmente più volte la messa, e due volte presente l'istesso prencipe et il suo fratello arcivescovo con altri vescovi greci della Moldavia.

Il giorno del Corpus Domini[16] et l'ottava facendo con molta solemnità et devotione la solita processione col Santissimo Sacramento, accompagnato d'esso prencipe, baroni, arcivescovo e vescovi, militia et populo. Ho fatto

[14] Talán Balthasaris István

[15] A metropolita, Gheorghe Movilă

[16] Corpus Domini, vagy gyakrabban Corpus Christi (Festum Corporis Christi) a Dominica Sanctissimae Trinitatis-t, vagyis Szentháromság vasárnapját (a Pünkösd utáni első vasárnapot) követő csütörtök, azaz Úrnapja.

sermone più volte in lingua greca et a quelli che non intendevano la lingua greca per interprete, moldavo et alli Poloni continuamente l'ho tenuto un predicator per loro in lingua polona. Ho tenuto ordinatione nelle quatro tempore d'ordini minori et sacri a mei suditi et a forestieri con le sollite littere dimissorie et suoi superiori, et previo essamine a quelli che trovai idonei et sufficienti.

Et havendo inteso che un giovane di Transilvania, de nome Giovanni, soldato del prencipe, il quale parlava bene italiano, ch'era figliolo d'heretici et che venendo in chiesa fingeva d'esser catholico, lo fece venir da me in casa, et per mie monitioni finalmente mi confessò la verità, ch'era stato insegnato dalli suoi che nell'ostia sacra non v'era realmente il corpo del Signore et che gli catholici adoravano il lor papa per Iddio, et dopo molti ragionamenti fatti da me in confirmatione della santa catholica verità, egli mi dimandò perdono, et abgiurò in mia mano detti errori, et prese la assolutione, et penitenza salutare da me et promisse con giuramento di non incorrere in simili errori, credere e vivere catholicamente e si confessò e communicò.

[X.] Visitai anco la città di Romono[17] di fameglie quattrocento in circa, delli quali Latini catholici sono solamente famiglie venticinque, anime cento trentaotto, di natione Ungari e Sassoni.

Vi sono in questa città due chiese fabricate di legname, commode, di paramenti et calici, et prima dell'arrivo mio in detta città era morto il prete curato, il quale stava pur maritato, et ho posto per cura d'anime prete Steffano Polono,[18] non havendo havuto altro prete migliore.

In questa chiesa ritrovai un grandissimo abuso, e superstitione, cioè che l'ostia consecrata ogn'anno la viglia della festa del Santissimo Corpus Domini, si come si suole, con la quale si fa la processione tutta l'ottava, la matina et il vespero; al fin dell'ottava il curato la dava dentro in uno scatolino all'economo della chiesa laico,et quello portava in casa sua et la teneva sotto il suo letto, dentro in una casetta per tutto l'anno, nel cui fine la raportava poi al curato, qual assumendola li dava l'altra consecrata di nuovo, e questo affermavano haver imparato per traditione delli loro antiqui, et che lo facevano per devotione, la qual cosa ho prohibito subbito sotto pena d'escommunicatione, et altre per arbitrarie tanto al curato nuovo, quanto all'economo,et a tutti gl'habitanti catholici e per gratia del Signore cessorono da questo errore.

[XI.] Visitai similmente la città di Sabogiani e le vile Berendesti, Tomasiani, Lucaciani, Giudani et Luciani[19] et anco l'altre vicine, nelle quali

[17] Románvásár

[18] Erdélyi István. (V.ö. 142.l 6.jegyz.)

[19] Săbăoni (Szabófalva); Berindeşti (Berendfalva); Tămăşani (Tamásfalva); Lucăeşti (Lukácsfalva); Agiudeni (Dzsidafalva); Licuşeni (Lökösfalva)

trovai tutti gl'habitanti Latini di natione ungari al numero di trecento famiglie, anime circa mille quattrocento, la chiesa della città è fabricata di pietra, et è grande ma mal tenuta, con il tetto rovinato, et il prencipe a mia istanza ha dato ordine, che sia coperta di novo quanto prima di buon legname, e per che non v'è prete nella detta città ne meno nelle ville, il curato della città di Romono, tre miglia lontano, le domeniche et le feste più principali dice una messa nella sua chiesa, senza pigliar la purificatione, e poi va a questa città et dicè un'altra messa, et questo farà sin a tanto che si provederanno d'altro prete curato.

[XII.] Et havendo inteso, che nella città di Vasiludi[20] v'era un Transilvano in nome Benedetto, il quale si pose da se stesso nella cura di questi habitanti Latini, essendo ricevuto da loro per necessità, non havèndo altro prete, lo mandai a prendere et condurlo da me in Barla, et trovai ch'era ordinato da un vescovo luterano in Transilvania con l'imposition della mano solamente et che diceva messa et battezzava senza le parole formali, et che faceva far in chiesa la confession publica, al modo di luterani, per il che lo posi in carcere con li ferri a piedi, in una delle stanze del vescovato, quale tutte sono di legno, et dopo d'haverlo essaminato e convinto per reo, volendo io la matina farlo condur in Succhiauia per darli il debito castigo, quella notte istesso, rompendo la casa, se ne fugi, con tutti gli ferri, ad una villa nelli confini della Tartaria[21], per quanto ho potuto intender, et serviva a gli Latini di quella villa per prete, et spero che il mio vicario, con il favor del prencipe lo rilascerà nelle mani e sera castigato severamente.

[XIII.] Trovai grandissima dissentione et scandalo in tutte le città di Moldavia, tra li Greci et Latini, particolarmente in Succhiauia, dove sono tanti Poloni, che osservavano il nuovo calendario,[22] osservando quelli della provincia il vecchio, et de qui nascevano infiniti errori e scandali, osservando diversamente ogn'uno le feste et degiuni, per il che ordinai con la facoltà, concessami della Sta Sede Apostolica per intercessione dell'Ill. Cardinale Santa Severina, che detti Poloni celebravano le feste secondo il calendario vecchio, e così si tolse ogni differenza et discussione.

Trovai anco che le preti greci ribattezzavano tutti quelli Latini che pigliavano moglie greca o volevano vivere secondo il rito loro, e con le ragioni da me assegnate per ordine del prencipe et dell'arcivescovo, suo fratello, sotto pena gravissima s'è commandato per tutta la Moldavia, che li Latini non siano ribattezzati dalli preti greci e cosi è cessato da tanto errore.

Il detto prencipe è tanto amico et affettionato alla Chiesa latina che non fa differenza alcuna tra gli suoi Greci et Latini, anzi più volte in publico et in privati ragionamenti alla presentia de suoi vescovi et baroni ha

20 Vaslui (Vaszlo)

21 Ez nyilván Csöbörcsök, a Dnyeszter partján.

22 A XIII. Gergely pápa által 1582 októberében bevezetett új naptár.

professato, che V. Stà è il vero cappo di tutti gli christiani, et per mostrare questa sua afffettione maggiormente verso i Latini, m'ha promesso al mio ritorno di erigere un seminario di giovani Latini et asssegnarli una sufficiente dote, acciò per l'avvenire vi siano molti preti latini, nella provincia che possano ben servire a tutte le chiese de Latini.

Trovai similmente che da alcuni frati apostati et anco da altri preti, quali da per loro gli anni passati si facevano vicarii apostolici e con il favore dell'arcivescovi greci et prencipi passati per via de presenti ottenevano autorità di governar li nostri catholici Latini, sotto scrivendosi anco vescovi nominati della Moldavia: et che alcuni Latini sono stati dispensati, ut congionti in matrimonio in gradi prohibiti da detti vicarii et vivono sin hora in detti matrimonii, havendo figlioli; perciò si supplica da V. Stà la vera dispensa per tutti quelli, che con la dispensa di detti falsi vicarii haveranno contratto tal matrimonio in gradi prohibiti, et la legitimità per tali figlioli, acciò per l'avvenire possano vivere con la conscienza sicura, massime doppo che hanno saputo, che li detti vicarii non havevano facultà di dare tal dispensa, ne altra autorità.

Trovai anco, che molti altri Latini, alli quali è stato similmente dall'istessi falsi vicarii concesso il divortio e la licenza di maritarsi, si come fanno in ogni parte gli Greci, vivono da molti anni in qua con le seconde moglie illegitime, essendo vive le loro prime legitime, le quali vivono anche esse con gli secondi mariti illegitimi, et l'uni et l'atri hanno fatto figlioli nel secondo matrimonio, et per non lasciar, et dichiarar bastardi gli detti figlioli loro del secondo matrimonio, non sono per tornare mai a riunirsi alli primi, e, se da me fossero astretti a questo, si lascerebbono scommunicare, et subbito mi negariano la debita obedienza, transferendosi al rito greco, nel quale tal matrimonio l'è concesso generalmente dopo il divortio. Per ciò ricorro al conseglio della Santa Sede Apostolica e di V. Bne per poter meglio provedere a tante anime et non perder la loro obedienza.

In tutte le chiese che ho visitato diedi ordine che li tabernacoli e ciborii del Santissimo Sacramento fossero di miglio modo fodrati et ornati di dentro et di fuori, e ben serrati a chiave, et che gli ogli santi siano bene custoditi, et che si facessero li fonti batismali ben serrati a chiave, et che li parrochiani insegnassero i primi rudimenti della Santa Fede a gli figlioli.

A l'altre città e ville di Moldavia, nelle quali si trovano l'altri nostri Latini, non ho possuto arrivare, ne visitarle, non solo per che non havevo havuto ancora il possesso libero, ma naco perchè il principe mi si è lassato intendere, che desiderava, che io prima li portassi il breve di V. Stà, si come ho detto di sopra, e perciò meno mi permesse di andare in Valachia prima che m'havesse posto nella mia debita giurisditione in Moldavia.

Baccio dunque li santissimi piedi di Vostra Beatitudine e supplico humilmente la sua santa benedittione, e presta speditione di quel che scrivo nel memoriale.

26.

[1590-es évek, Moldva]

VARASDI MÁTYÁS PLÉBÁNOS LEVELE A PÁPÁNAK

AZ IRAT: *A:* ASV Borghese II. Vol. 448 a-b, Fol. 15. (Végig s.k.) - *D:* MTAK Veress, 959. fol.

TARTALMA: *Nyolcadik éve missszinárius Moldvában, állandó éhség és üldöztetés közepette; hívei nem tudják eltartani; kéri, küldjön támogatást, vagy engedje meg, hogy elhagyja Moldvát.*

Bevezetés

A levélen nincs keltezés, írójáról sem tudunk ezen kívül semmit. A megírás idejére támpontul szolgálnak: 1.) Az írás, mely a 16. század második felére utal. 2.) A levél utalása a vajdák sűrű változására és a kozák támadásokra, ami főként az 1590-es évekre jellemző: 1591 szeptembere és 1592 októbere közt négy vajda váltotta egymást. 3.) A levél címzésében nincs megnevezve a pápa, ami teljesen szokatlan, s csak azzal magyarázható, hogy Varasdi nem tudta, ki ül a pápai trónon. 1590. augusztus 27-én, tizenöt évi pápaság után meghalt V. Sixtus pápa, és 1592. január 30-ig, amikor VIII. Kelement választották meg, három pápa követte egymást (VII. Orbán, XIV. Gergely és IX. Ince); érthető, hogy a távoli Moldvából a változásokat nem tudták figyelemmel kísérni. 4.) A jezsuitákra való utalás az 1587-88. évekre mutat, akkor kerülhetett Varasdi Moldvába.

[Hátirat a levél külzetén:] Sanctissimo domino nostro pro Mathia Varasdi praesbitero ungarico ex Moldauia.

Sanctissime Pater.

Octavus jam imminet annus, ex quo in Moldauia linguis praedicando variis, non solum famem, persecutiones atque terrores tolerare non cesso, verum etiam inter crebras principum moldauicorum mutationes atque rixas totaliter a Kozacis et spoliatus et in maestissimum pauperrimumque vitae genus crudeliter deductus atque positus sum. Et dum a parochianis meis sustentari, vel ab illis qui me ex seminario pontificio in provinciam illam miserant, adjuvari non possim, a V. Bne, dum saltem haec afflicta bellorum durant tempora, auxilium humillime imploro, aut licentiam (si V^{rae} Bni placuerit) decedendi ex provincia misericorditer indulgeri expecto. Deum precaturus pro Bne V.

Alumnus pontificius et Rss^{mo} archiepiscopo Leopoliense[1] cum consilio P^{rum} Societatis Iesu in Moldauiam missus.

[1] Jan Dmitri Solikowski

27.

1602. május 10., Jászvásár

BERNARDINO QUIRINI ARGYESI PÜSPÖK JELENTÉSE VIII. KELEMEN PÁPÁNAK

AZ IRAT: *A:* A. Doria-Pamphilj. Fondo Aldobrandini, Busta 27, Fol. 241-242. (Végig s.k.) - *D:* B. Batthyány (Gyfehérvár) DANIEL: *DIARIUM* 141. (Nem volt módunkban megtekinteni.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1. HASDEU: *Documente* No. IV., 302-304. (A *D* kéziratról. Címzés nélkül, számos olvasási hibával és teljesen átírt helyesírással); 2. *Călători* IV. 46-47. (Kivonatos román nyelvű fordítás.)

TARTALMA: *Tájékoztatja az állandó kegyetlen háborúk, a tatár pusztítások és Mihály havasalföldi vajda hadjáratai által tönkretett Moldva és Havasalfölde szörnyű állapotáról; a lerombolt templomokat nincs miből újraépíteni, a paphiány miatt képtelenek ellátni a szentségek kiszolgáltatását, a volt apostoli vikáriuson, P. Arsengón kívül egész Moldvában csak öt pap van; a papok egyrésze megházasodott, eretnekké lett és Erdélybe menekült; a Magyarországról érkező eretnekek közül viszont néhányat sikerült visszatéríteni a katolikus hitre. Sürgetően könyörög hathatós segítségért.*

Bevezetés

Bernardo Quirini, miután jelentését megtette Rómában (ld. *Iratok* 25. sz.), 1600. április 2-án, húsvét vasárnapján részesült a pápai áldásban, s utána útra kelt és visszatért Moldvába (Ld. VIII. Kelemen pápa aznap kelt latin levelét Mihály havasalföldi vajdához: HURMUZAKI: VIII. 202.) Útját Magyarországon át vette; július 4-én Kassán volt (HURMUZAKI: III/2. 360.), innen Basta generális által kirendelt lovasok védelme alatt szeptember 20. körül ért Gyulafehérvárra, ahonnan az állandó hadakozás miatt csak december elején indult Moldvába, "menando seco un certo P. Bobbio dell'Ordine de Predicatoris." (VERESS: *Basta.* I. 439. és 463.)

[Címzés a jelentés külzetén:] Al Sanctissimo et Beatissimo Signore nostro Clemente octavo. Roma

Beatissimo Padre.

Vengo con la presente mia genuflesso alli santissimi piedi di V. Bne, et con affetto baciandoli humilmente espono a V. Stà il stato di questa mia diocesi, e provintie Valachia et Moldavia, quale per le crudelissime guere, che sono state, e sono continuamento, sono quasi destrutte, e la più parte delle chiese nostra catholiche abrugiate, alcune da Michele che fu prencipe di Valachia et altre da Tartari, che ogni giorno intrano nelle provincie e predano, abrugiano, e distrugono, et per tal causa io molte volte fui forzato

fugire nelli boschi con grandissimo mio pericolo. Gli huomini sono deventati poverissimi, et non hanno possibilità richeddificar le chiese destrutte; io non ho tanto provento che basti per il vitto cotidiano, non che edifficarle. Molte città et ville sono senza sacerdoti per la impossibilita di sostentarli, et molti moiono senza confessione, e figlioli senza battesmo. Un padre, fra Gierolamo Arsengo da Scio de minori conventuali, ch'era qui innanti l'arivo mio vicario apostolico,[1] et hora mio, sempre camina per la provincia per la provincia per amministar li santissimi sacramenti, ma non poul supplir tanto, essendo le provincie grandi, et le città molto distante una dall'altra. Io anchora per tutto che mi truovo amministro li santissimi sacramenti, ma è impossibile senza l'agiuto di sacerdoti poter noi supplir tanto.

In tutta questa provincia di Moldauia sono anchora altri cinque sacerdoti alle città principali ch'io l'ho consecrati, perchè parte di quelli ch'erano avanti con le moglie, per tema chi'io li castighi, sono fugiti in Transiluania con le mogliere; ho fatto molti altri sacerdoti, che sono venuti per habbitar qui, ma non havendo modo di darli il vivere, sono partitti.

Continuamente vengono di Ungharia heretici, e si convertino all'obbedienza della Santa Sede Apostolica Romana, e di V. Bne, e fin ora doppo il mio ritorno di costi, ho receuto quatro, facendoli abiurar, secondo il solito pubblicamente in chiesa,e particolarmente uno, Stephano Nicolò figliolo[2] di Benedetto Transilvano, il quale fu prima luterano, puoi sacerdote di calvinisti e predicator loro, huomo assai litterato, horasi ritrova qui molto catholico. Ho battezato un Hebreo tartaro publicamente con grà solemnità per esser huomo di conto.

Spesso mi bisogna con Greci raggionare, e mostrarli con la Scrittura Santa il suo herrore con gran heddificatione di tutti, et non mancho di essercitar l'officio mio si con l'esortazione, come ancho con la vitta di buono esempio. Humilmente dunque et con le genochi in tera supplico V. Bne per viscere di Jesù Christo Benedetto, si degni con la solita paterna charità agiu-

[1] Hieronymus Arsengo Jászvásárról 1602. május 2-án kelt levelében tudósította Aldobrandini bíboros vatikáni államtitkárt a moldvai állapotokról. Levelében többek közt ezt írta: "Non ho voluto con la presente occasione de messo di scriver a V. Sia Ill. e Rss., come mio padrone osservandissimo, e darli raguaglio di me stesso e di queste infelice e desolate provincie Moldauia e Valacchia, poichè per le tante guerre le povere chiese chatolice sono parte abruciate da Tartari e Turchi, e continuamente li Tartari intrano, predano e destrugono le provincie. Io mi ritrovo apreso al R. Fra Bernardino Quirini veschovo in queste provincie, per suo vicario, il quale non manca continuamente exercitar con molta distrezza l'officio suo si con Greci come ancho con eretici, e per la sua dotrina ,buon esempio, admonicione et exortatione continuamente molti eretici sono convertiti alla Santa Fede ed obedientia della Chiesa catolica romana, e più haveria fato se havesse havuto comodità magiore, ma la chiesa sua non li rende nisun provento, se non questo Ill. principe li provede il vito cotidiano, che a mala pena si puo sustentar con la sua famiglia. V.Sia Ill. e Rss., come protettore di queste parti la prego e suplico, come fidelissimo servitor, che operi con il nostro Signore, che provega a queste chiese e popoli qualche sufragio et ajuto, aciò si possi reedificar le chiesie già destrutte et mantener sacerdoti per administrar li santissimi sacramenti a queste anime tanto bisognose." (HASDEU: *Documente* No. III. 301-302. Javítva az eredetiről: A. Doria-Pamphilj. Fondo Aldobrandini. Busta 6. Fol. 102.)

[2] Hasdeu a "figliolo" szót, "Figgt"-nek olvasta. Veress Endre, aki ezt a levelet a nyomtatásból lemásoltatta, a Figgt olvasatot a másolaton s.k. Szigetire változtatta, nem tudni, milyen meggondolás alapján. (MTAK Veres Fol.967.)

tar queste province, chiese destrutte et popoli disolati, che per carestia di sacerdoti patiscono gran detrimento all'anime loro, e gridano, ululano e dimandano pane,e non è chi al loro lo dispensi.

[Kéri, írjon az ilyvói érseknek és a lengyel királynak érdekében], con che humilissimamente li bacio li santissimi piedi, et da Dio nostro Signore le prego longa et felice vita per benefficio della sua Santa Chiesa. Di Moldauia della città di Jassi a di 1o di maggio 1602.

Di Vestra Beatudine humilissimo servo

Fra Bernardino Quirini
vescovo in le provincie
Vallachia e Moldauia

Megjegyzés

Ezt megelőzően Quirini Cinzio Aldobrandini bíboros vatikáni államtitkárt is tudósította a moldvai helyzetről. Ebben többek közt ezt olvassuk: "... saprà V. Sià Ill., come per le tante guerre, che sono state, ed al presente si trovano, sono quasi destrutte, e la maior parte delle nostre chiese catholiche sono abruggiate dalli Tartari, che ogni giorno entrano e rubano, bruggiano et assassinano, per il che molte volte fui forzato fuggire nelli boschi con grandissimo mio pericolo. Gli humini sono deventati poverissimi, e non hanno possibilità reedificar le chiese, ne meno sostentar sacerdoti, per che le chiese non hanno nesuna cosa, ne beni stabili, ne altra cosa, ove il sacerdote si possi alimentar, e per tal causa nesuno sacerdote vuol venir in questa provincia, sibene molti ho consegrati, che sono venuti di Transiluania, ma quando hanno veduto che non hanno il viver, si sono partiti; alcuni pur sono restati in alcune città prencipali, e con gran stenta le fezzo dall'istesse città proveder il vivere. Li sacerdoti che erano qui uxorati nel mio venir la prima volta gl'ho fatto separar, e quando io vene a Roma tutti ritornorono a repigliarle, hora nel mio ritorno temendo alcuni di qualche castigo si fugirono con quelle in Transiluania tra gli heretici." (HASDEU:*Documente* No II. 300-301. Javítva az eredeti alapján: A. Doria- Pamphilj. Fondo Aldobrandini, Busta 6, Fol. 161-162.)

VIII. Kelemen pápa 1602. szeptember 6-án válaszolt Quirininek: leveléből örömmel értesült róla, hogy jó egészségben van, "multa nos tamen molestia effecerunt ea, quae scribis de calamitate istarum in tua dioecesi ecclesiarum, quod ob bellorum cladem et Tartarorum incursiones exustae sint et dirutae, quodque ob populi fidelis, qui eadem pernicie est afflictus inopiam instaurari ac refici nequeant,et quod ob eandem causam praesbyteris et adjutoribus sis fere destitutus, propterea quod eosdem alendi et sustentandi ratio desit, neque a tam egendo populo elemosynae prebeantur, magno et plane luctuoso divini cultus et salutis animarum detrimento, quorum sane incommodorum significatio tanto nos magis commovit, quanto difficilius a nobis remedium adhiberi potest." Írt viszont a lengyel királynak és az ilyvói érseknek, hogy legyenek segítségére: "A te quoque frater magno animo esse opportet, et in Deo confidere, qui in se sperantes non deserit, quique tibi strenue laboranti et omnem pastoralis vigilantiae curam sedulo, ut facis, adhibenti, sua coelesti ope praesto erit, ut in magnis etiam difficultatibus uberes spirituales fructus laborum suorum referas." (HASDEU:*Documente* No. V. 304-305).

28.

1603. július 1., Szucsava

BERNADINO QUIRINI ARGYESI PÜSPÖK JELENTÉSE A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRNAK, CINZIO ALDOBRANDINI BIBOROSNAK

AZ IRAT:*A:* A. Doria-Pamphilj. Pil. C. t. 24. (a jelzetet HASDEU munkájából vettük, de ilyen a Doria-Pamphilj levéltárban nincs; a Fondo Aldobrandiniban kellene lennie, de ott sem találtuk meg.) - D: B. Batthyány (Gyfehérvár). DANIEL: *Diarium* 103. (Nem volt módunk megtekinteni.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1. HASDEU: *Documente* No. VI., 305-308. (A *D* kéziratról.); 2. *Călători* IV. 47-48.(Kivonatos román nyelvű fordítás.)

TARTALMA: *Sok gondja-baja újabbal gyarapodott: Valerian Lubieniecki lengyel obszerváns ferences, aki magát egyházi biztosnak adja ki, egyházmegyéjében az általa felfüggesztett, sőt kiközösített papokkal cimborál, azokat feloldja a kiközösítés alól; az általa a romokból újjáépített bákói Szűz Mária templomot, amelyet a lerombolt argyesi helyett püspöki székesegyházává tett, magának igyekszik megszerezni. Nem bír vele, megrendszabályozását kéri. Gyakori, hogy Lengyelországból alamizsnagyűjtés címén szerzetesek jönnek egyházmegyéjébe, akik itt szabadosan élnek, botrányt okozva kocsmáznak, lerészegednek és semmilyen figyelmeztetésre nem hederítenek. Kéri, járjon ki számára pápai felhatalmazást, hogy határozottabban léphessen fel ellenük, s az arcátlanabbakat bebörtönözhesse és Rómába küldhesse, hogy bíróság elé állítsák őket.*

Multis ac variis tribulationibus, quibus in his partibus premor, per quae quoque regnum coelorum ingredi non dubito, motus, has ad V^ram^ Ill^mam^ et Rss^mam^ dominationem exarare coactus debui litteras; etenim nulla quasi hora vel momentum deest, in quo novae non oriantur contra me molestiae, hinc excrucior,et merito alta duco suspiria, et nisi mihi, istius pauperrimae plebeculae, harum anxietissimarum, desolatissimarum provinciarum a sanctissimo nostro non esset tam serio cura injuncta, tantas molestias, terrores, paupertates, injurias, vitae denique pericula diutius perferre non possem, vel certe vellem, memor autem officii mei, mandatique Salvatoris, patienter ad tempus perseverare, si mihi, meisque ecclesiis et clero providebitur, volo.

Inter reliqua vero quae longum enumerare foret, unum hoc me non mediocriter excruciat, quod nescio, qua authoritate, tumore aut audacia fretus quidam Fr. monachus Valerianus Libiniezki[1] Polonus mihi indesinenter est molestissimus, commissarium se se vocitans, ac fratres monachos, seculares que sacerdotes, per me authoritate Sanctissimi Domini Nostri nec non Officii Sacrae Inquisitionis concessa et data, digne et juste excommunicatos,

[1] Valerian Lubieniecki

ab eadem excommunicatione absolvens, ac praeterea vi quadam, suaque contumacia extorquere volens ecclesiam Beatae Mariae Virginis in Bako a multo tempore a fratribus derelictam desolatissimamque et per Rssmum Prem Frem Hieronimum[2] vicarium apostolicum ex consensu Rssmi Dni Alexandri Cumulaei[3] legati quondam per has provincias apostolici reaedificatam, mihique in Sancto Consistorio (sicuti in libris felicis memoriae cardinalis Sanctae Sewerinae videre est) loco ecclesiae Argesiensis in Transalpina funditus eversae, pro cathedrali datam, quem Frem Libiniezki ego ob haec aliaque multa facinora et scandala, propter quae etiam a nostro Illmo principe Hieremia[4] jam bina vice provincia pulsus est, a divinis, authoritate apostolica, per meam dioecesim suspendi, citans eum ad finem quarti ab hinc mensis, qui erit October, ad Sacrum Tribunal Officii Inquisitionis, de quibus ille parum vel nil cogitans atque litteras suspensionis cum sigillo suppresso, ut moris est, vilipendens in despectum mei Ecclesiaeque Catholicae, cujus ego in his partibus superattendens sum, ecclesiam ingressus, propria sua authoritate et vi, ac in suis propriis paramentis (nam ecclesiastica illi jam denegabantur) sacra perulterius scandalisarentur, patienter tuli, ultioni divinae ac Sanctae Sedis Apostolicae, necnon judicio Illmae Rssmae Dominationis Vrae negotium hoc commitens. [Közben följelentette őt a vajdánál, a lengyelországi apostoli nunciusnál meg a krakkói püspöknél. Ha Lubieniecki Rómába megy, állítsa az inkvizíció szent hivatala elé, hogy ott adjon számot tetteiről. - Levelét és a lengyel királyhoz szóló pápai brévét megkapta, köszöni. Mivel azonban ennek eddig semmmi foganatja nem volt, írt a pápának, és kérte, hogy a számára engedélyezett ellátmányt juttassa el minél előbb.]

Caeterum cum saepenumerati fratres monachi sub specie acquirendarum aelemosinarum causa ex Polonia aliisque circumjacentibus provinciis excurrant in nostras partes, multa scandala per eosdem fieri solent, visitando tabernas, inebriando, loca suspecta ingrediendo ibidemque commorando, ad oculum multorum, nec ullas admonitiones admittunt, immo per eas adhuc petulantiores redduntur, ut qui etiam sciunt, immo jactitant me nil juris in illos habere, summopere necessarium fore judicavi, quo fratribus ejusmodi excursio interdicatur ut scandala illa quamplurima cessent. Vram Illmmam ac Rssmam Dominationem itaque supplex oro ut isthaec Sanctissimo Domino Nostro aperiat, atque ab eodem brevem impetret per quam fratres ad obedientiam arceantur, immo habeam authoritatem in illos animadvertendi, puniendi petulantiores, eosdemque incarcerandi atque ad sanctissimum, aut ubi Sua Sanctitas mandaverit, transmittendi nec ullus saecularium, cujuscumque tandem status, dignitatis aut excellentiae fuerit, ullam sibi

[2] Hieronymus Arsengo

[3] Alexander Comuleo, akit VIII. Kelemen pápa 1592 végén legátusként Erdélybe, Moldvába, Havasföldere és Lengyelországba küldött, hogy uralkodóikat megnyerje egy Rudolf császár vezetése alatti törökellenes szövetségnek.

[4] Movila Jeromos moldvai vajda

praesumere audeat facultatem fratres ejusmodi defendendi, aut si [illegible]a ex causa per me authoritate apostolica excommunicarentur, suspendere [illegible] vel ad vincula mitterentur, eos reservandi favorandi vel quid simile, quibus om[illegible]nibus si in tempore per breves summi pontificis non medebitur, certe nunquam ejusmodi scandala aut controversiae in his partibus cessabunt [illegible]uam felicissime autem V^ram^ Ill^mam^ Dominationem in multos annos valere opto. Datum Soczaviae Moldaviae, 1 die Julii, anno 1603.

Illustrissimae et reverendissimae dominationis vestrae humillimus et obsequens servus.

Fr. Bernardinus
episcopus Argensis et Bachoviensis
per Moldaviam et Valachiam

Megjegyzés

Valószínűleg a fenti levélhez mellékelte Quirini azt a jegyzéket, amelyben Lubieniecki botrányos viselkedését tíz pontba foglalva részletezte. Ezek: 1. Rómából visszatérve, mint apostoli vikárius mindenfelé gyalázta őt, Quirinit, amiért az elpusztult Argyesről Bákóba tette át székhelyét és beköltözött a kolostorba. 2. Miközben ő, Quirini, Rómában volt, elfoglalta a bákói kolostort, szajhákat (scorta publica) költöztetett bele és bordélyházzá (lupanar) tette. Amikor megkapta a "francia betegséget", világ csúfjára Jászvásáron gyógykezeltette magát, amiért a vajda elvette tőle a kolostort. 3. Azt híresztelte, hogy a pápától felhatalmazása van a kiközösítettek feloldozására. 4. Erre hivatkozva fölmentette Mátyás jászvásári papot,[5] aki egy megszöktetett férjes nőt megesketett egy házas férfival. 5. A tergovistei kolostorból egy olasz barátot elűzött, aki erre otthagyta rendjét, eretnekké lett és megházasodott. 6. Gyulafehérvár mellett megszerzett egy görögkeleti kolostort s most gyakran ott időzik. 7. Szerzetesi fogadalma ellenére pénzzel foglalatoskodik. 8. Bizonyos Mihály nevű obszerváns ferencest, aki eretnekké lett és megházasodott, az eretnekség vádja és a kiátkozás alól feloldotta. 9. Nem tartózkodik a kolostorban, hanem kedvére kóborol Lengyelországtól Erdélyig. 10. Miután eltiltotta őt az egyházi teendőktől, továbbra is kiszolgáltatta a szentségeket, nagy megbotránkozásra. (Articuli quidam scandalosissimi omnibusque tam spiritualibus quam secularibus..., HASDEU: *Documenta* 308-310.)

[5] Talán Varasdi Mátyás

29.

1604. március 5., Jászvásár

BERNARDINO QUIRINI ARGYESI PÜSPÖK JELENTÉSE A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRNAK CINZIO ALDOBRANDINI BÍBOROSNAK

AZ IRAT: *A:* A Doria-Pamphilj. Fondo Aldobrandini, Busta 6, Fol. 128-130. (Végig s.k.); — *D:* Batthyány (Gyfehérvár) DANIEL: *Diarium* 109. (Nem volt módunkban megtekinteni.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: HASDEU: *Documente* No. IX. 310-316. (A *D* kéziratról, címzés nélkül, számos olvasási hibával és kihagyással, teljesen átírt helyesírással.)

TARTALMA: *Moldva kétségbeejtő helyzetbe jutott a háború következtében; Erdélyből, Moldvából és Havasalföldéről százezer embert hurcoltak rabságba a tatárok. Andrea da Forli domonkos szerzetest megölték. A pusztulást még tetézik a kamenyeci püspök, továbbá a lengyel Valerian Lubieniecki erőszakoskodásai; utóbbi a bákói Szűz Mária templomot akarja tőle elvenni; a templom már vagy 60 éve kolostor, de a háborúk miatt elhagyták. Nyolc évvel ezelőtt az apostoli vizitátor, Alexander Comuleo átadta Girolamo da Scio ferences szerzetesnek s kinevezte őt apostoli vikáriusnak. Lubieniecki világi bíróság előtt perelte a templomot és a hozzátartozó falucskát Girolamo atyától, aki azt fenyegetései hatására át is engedte. Lubieniecki közben számos botrányos bűnt követett el. A moldvai katolikusok szegények, nem tudnak papot tartani a falvakban, olyan papok kellenének, akik lóval járják az országot. Apostoli brévét kér a bákói kolostor számára, mert így az ott lakó szerzetesek, vezető nélkül, botrányok okozóivá lesznek.*

[Címzés a levél külzetén:] All'Ill. et Rss. Sig. il Sig. Cinthio cardinale di San Giorgio, Sig. et Padrone mio colendissimo. Roma.

Gli travagli, l'infirmità et le persecutioni che patisco in queste parti non si potria narrare a V. Sia Ill. e Rss. pouichè gli travagli sono per le gran guere, che furono, et sono in queste infelice provincie dove per timore et paura de' Tartari, che continuamente trascorono, fui forzato molte volte fugire nelli boschi, monti e spelunche con pericolo grande della vita. Questo anno gli Tartari hanno levato schiavi da cento milia persone incirca di Transiluania, Valachia e Moldauia, non diro di bestiami et robbe che furono senza numero. Morti puoi in guera non si potria enumerare, dove ancho un P. Fra Andrea da Forli, frate di San Domenico (che meco è venuto di Roma) fugendo di Valachia fu amazzato, e morto miseramente, la qual cosa a me da spavento, che anchor a me non intravengia infirmità, puoi doppo tornato da Roma, quasi sempre sono statto infermo di fianchi, colici, ed hora di flusso di sangue già cinque mesi.

Di persecutioni non dirò, puoichè nel principio che io venne qui hebbe gran travagli dal Rss. Msig. vescovo di Caminici,[1] che lui pretendeva esser superintendente di questa provincia; ma doppo che la felice memoria dell'Ill. cardinal Santa Seuerina scrisse al detto Msig. vescovo di Caminici, ed al Rss. archivescovo di Leopoli[2] (l'esemplar della quale mando a V. Sia Ill.) esso Msig. di Caminici si acquieto, ma però non è troppo mio amico. Hora è venuto un Frate Valeriano Lubineschi polono,[3] di frati minori di osservanza, il qual col favor di signori poloni, suoi compatrioti mi travaglia molto, per levarmi la chiesa chiamata Santa Maria di Bachone, la qual chiesa la Sede Apostolica me l'ha concessa per sedia vescovale, et quando son stato creato vescovo mi fu consegnata, come V. Sia Ill. potrà vedere in una coppia della cedula consistoriale proposta dal sopradetto Ill. Cardinal Santa Seurina, qui chiusa, l'autentico della quale si potra vedere nello libro del sopradetto Ill. cardinal, et ancho si potra certificare dalla lettera dell'istesso Ill. cardinal scritta all'acrivescovo di Leopoli, come ho detto di sopra. Et acciò sappia V. Sia Ill. l'esser di questa chiesa over monastero (ch'esso buon Frate Valeriano cerca) di Bachone;[4] sono già sessant'anni incirca che fu monastero, ma puoi per le guere fu lasciato, ed abandonato d'essi frati, fu abruggiato, et del tutto distrutto, vene poi qui un visitator apostolico chiamato Msig. Alessandro Comoleo (già 18 anni), il qual trovando questo monastero e chiesa abandonata et destrutta, la concesse a un certo P. Fra Gierolamo da Scio di frati minori conventuali, et lo constitui ancho vicario apostolico. Esso P. Fra Gierolamo in nome della Chiesa Romana ediffìcò doi stanciolette di legname, et una staletta coperta di paglia dove esso habitava per molti anni senza disturbo alcuno; puoi, quando veni io in questa provincia trovai esso padre in questo monastero, et vedendo esso padre la mia concessione, subbito m'ha ceduto il luoco, poi l'Ill. prencipe[5] me la confermò, et apresso mi diede una villetta per il mio viver, dove son stato doi anni senza nessuno disturbo, puoi partendomi io de qui per venir a Roma ad Limina Apostolorum esso Frate Valeriano (per favor di detti signori poloni quali sono capitani apresso questo prencipe) molte volte ha fatto andare esso Frate Valeriano il detto P. Fra Gierolamo al tribunal secolar inanti al detto prencipe per levarli la chiesa, et villa; all'ultimo detto P. Fra Gierolamo fastidito, e temendo ancho la vita (pouichè le minazzavano) lassò il monastero et villa a esso Fra Valeriano con tutte che era in casa da me lasciato, et esso si parti per la provincia havendolo io lasciato nostro vicario.

In questo tempo che esso Fra Valeriano è statto nel monastero ha comesso molti scandali, come potrà veder V.Sia Ill. nelli articoli di lui qui in-

[1] Pawel Wolucki

[2] Jan Dmitri Solikowski

[3] Valerian Lubieniecki

[4] Bákó

[5] Movilă Jeremiás moldvai vajda

serti[6]. Per gli quali scandali l'Ill. prencipe fu forzato mandarlo via con vergogna sua et della religione. Ma esso Fra Valeriano sfazziatamente non temendo vergogna, non ha cessato di molestarmi, et tribularmi, perchè è andato dal Ser.mo Re di Polonia,[7] per favor de un suo barba canonico di Cracouia ricco di cinque milia scudi d'intrata et ancho dell'Ill. legato di Sua Stà impetrò litere da Sua Serenità a questo Ill. prencipe, che mi leva il monastero et la villa e la dia a lui, con quale letere e ritornato, et mi fece chiamar in juditio inanti al detto prencipe, ma io mi son escusato che non volevo comparir non essendo foro competente, ma forzato all'ultimo comparir, con scandolo et ammiratione di tutti, particolarmente di Valachi; essendo inanti al prencipe io protestai detto prencipe che esso non puol ingerirsi in questa causa, perchè è per cose di chiesa, et ha persone spirituali, ma il giuditio apertiene alla Santa Sede Apostolica: perchè essa Santa Sede mi concesse questa chiesa di Bacone, et V. Sia Ill. me la confirmò già sette anni; ma si Fra Valeriano la vuole et pretende alcuna cosa, vadi a Roma da Sua Stà. Ma esso Valeriano non cessava gridare che il prencipe determinasse, et li concedesse il monastero, et la villa. Il prencipe doppo ascoltato ogni cosa respose in questo modo, il Santissimo Papa di Roma, ch'è cappo di tutte le chiese del mondo, m'ha mandato qui questo vescovo, e me lo raccomando caldamente, et gl'ha concesso questo monastero per sua sedia episcopale, et io l'ho confirmatò già molti anni et l'ho datto anche la villa per vivere, se voi Fra Valeriano pretendete alcuna cosa in quella chiesa, andate a Roma, et se il Santissimo Papa ve la concederà, io l'obediro, come ho fatto, faccio e farò sempre, et vi darò la chiesa. Dunque, Sig. mio Ill. la dichiarazione s'è rimessa a Sua Stà, pouiche io l'ho citatto in spacio di mesi sei presentarsi inanti a Sua Bne si per la chiesa come ancho per espurgarsi delli articoli contro lui qui inserti. Mando anchora a V. Sia Ill. le scritture necessarie per questo negotio.

Però, Ill. mio Sig., per tante tribolationi e travagli saria certo partitto, ma per obedir a Sua Bne che mi scrisse che habbia pacienza con la sua benedittione, io soporto il tutto, et si bisognarà ancho la vitta istessa poner per la Santa Chiesa Catholica Romana io lo farò prontissimamente.

Puoi anche partendomi io de qui, gli sacerdoti che ho separato dalle moglie tornarano repigliarle, come hanno fatto quando io venni a Roma. Et ancho molti si leverono per vescovi per separar matrimonii et levar denari, come hanno fatto per il passato. Aviso anchè V. Sia Ill. come questa provincia è grande, le cità e ville molte e distanti una dall'altra, et per tutto non si puo tener sacerdoti, perchè in alcuna città et villa sono da otto - dieci case di catholici, et per la povertà loro non puol pagar il sacerdote, perchè ancho per se non hanno essendo impoveriti. Io anchora non ho per me, con che dar a sacerdoti tanto che possino vivere, caminar per tutto io non posso, essendo vechio et mal sano, però alcuno è morto senza confessione, ed ancho figlioli

[6] Ld. Iratok 33.sz.
[7] III. Zsigmond

(sibene con l'agiuto del Signor Iddio fin hora non ho sentito che alcuno sia morto senza battesimo, ma s'havesso un puoco di comodità di tener sacerdoti con cavalli, mandarli sempre intorno saria bene, et si guadagnaria molte anime. Io per altre mie ho scritto il bisogno di queste provincie a Sua Stà. Sua Bne scrisse al Ser.mo Re di Polonia di provedermi, ma fin hora non ho veduto nulla, nemeno spero haver. Sappia ancho V. Sia Ill. che con l'agiuto del Signor Iddio, spesso vengono alla Santa Fede Catholica Romana molti eretici, et io li recevo facendoli far il debbito giuramento, come si puo vedere per suoi scritti, quali sono appresso di me.

Per quietarmi dunque acciò possi esercitar l'officio mio senza disturbo in beneficio di queste anime V. Sia Ill. mi faci grazia di mandarmi uno breve apostolico conforme alla Cedula Consistoriale et all'informatione dell' felice memoria dell'Ill. Cardinal Santa Seuerina prenominato, per questa chiesa ovver monastero di Santa Maria di Bachone sia per sedia del vescovo imperpetuo, perchè habitanto in quello uno o doi frati senza cappo et timore comettono molti scandali in deshonor di Dio Benedetto et della religione come hanno fatto per il passato et havendo il breve non sarò molestato ne io ne i successori mei. [A továbbiakban támogatást kér a templomok megjavítására és a papok fizetésére; megmagyarázza a görögkeletiek körmenetén a vajda kívánságára való részvételének körülményeit és beszámol a Lengyelországból érkezett ferences és domonkos barátok jogtalan alamizsnaszedéséről.] A V. Sia Ill. e Rss. humilissimamente bacio la mano e da Dio, nostro Signore, le prego longa, felice et prospera vitta, et io alle mie deboli orazioni sempre prego et pregaro per la sua salute. Di Moldavia della cità di Jassi a di 5 marzo 1604

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima humilissimo servitor.

Fra Bernardino Quirini
vescovo Argensis e Bachouiensis

Megjegyzés

A levélre 1604. augusztus 14-én VIII. Kelemen pápa válaszolt. Dícsérte Quirini eddigi munkáját és a szent ügy szolgálatában további helytállásra buzdította. Bákóból, székhelyéből senki ki nem túrhatja, "eam volumus tuam esse speramusque principem Moldaviae daturum operam tibi ne quis facessat negotium". (HASDEU: *Documente* No. VIII.,310.)

30.

1604. március 30., Jászvásár

BALTHASARIS ISTVÁN SZUCSAVAI, LAURENTIUS DEMUTH KUTNÁRI, JAKOB MOLDVABÁNYAI ÉS ERDÉLYI ISTVÁN PLÉBÁNOSOK KÖZÖS LEVELE VIII. KELEMEN PÁPÁNAK

AZ IRAT: *A:* A. Doria-Pamphilj Fondo Aldobrandini, Busta 27. Fol. 252-253. (Az egész levél, az aláírások is Balthasaris írása.) - *D:* Batthyány (Gyfehérvár) DANIEL: *Diarium* 31. (Nem volt módunk megtekinteni.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: HASDEU: *Documente* No. XI., 318-320. (A *D* példányról. Címzés nélkül, több kihagyással és olvasási hibával.)

TARTALMA: *A szucsavai plébános, három moldvai plébános társa nevében is bepanaszolja az argyesi püspököt; a katolikus közösségek teljes romlásra jutottak s ő nem védelmezi őket a vajda zsarnoksága és embereinek visszaélései ellen, sőt a plébániák szőleit magának kaparintotta meg; hogy a vajda tetszését megnyerje, résztvesz a görögkeletiek szertartásain és körmenetein; félő, hogy a katolikus hívek egy része, azt vélvén, hogy a két egyház közt nincs különbség, görögkeletivé lesz. A bákói kolostor ferences szerzeteseit elűzte: a szucsavai várban, álruhában kincs után kutatott, aláásta a vár tornyát, amely erre ledőlt; kéri, hogy lengyel főpapot nevezzen ki Moldvába püspöknek, ha lehet, a kamenyeci püspököt, Woluckit.*

[Címzés a levél külzetén:] Sanctissimo D^no^ Clementi octavo, vicario in terris Christi.

Beatissime Pater.
Post oscula pedum Tuae Beatitudinis.

Ego Stephanus Bathasaris[!] parochus Suchawiensis, nomine meo et trium presbyterorum saecularium in Moldavia existentium, rogatus ab iisdem, ut Iasii ad conscribendas has litteras irem, haec Tuae Beatitudini de statu provinciae Moldaviae et nostro significanda et humiliter supplicanda duxi.

Primo. Ecclesias parochiales ritus romani viginti quatuor fere in duabus quondam diocesibus Milcoviensi et Seretensi distinctis ab Argensi remansisse in Moldavia, quae tribus aut quattuor exceptis, proximae jam ruinae imminent, partim ob pauperiem incolarum crebrissimis tributis oppressorum partim ob defectum sacerdotum catholicorum, qui in dicta provincia

Moldaviae (licet aliqui a Rssmo Argensi[1] infra hoc quadrigenium consecrati erant) non possunt subsistere, eo quod non est episcopus potens; qui se pro illis chismatico principi[2] opponat, et qui illos adjuvet. Saepe enim accidit nobis, ut dum duobus aut tribus miliaribus infirmus venerabile sacramentum curriculo aut equester deferimus, vel ad baptizandum pueros ad pagos, ubi sacerdotes non sunt, imus, equi nobis ex curru a postariis seu tabellariis principis vel bojarorum vi accipiuntur. Et sic oportet nos curriculum nostrum in via cum rebus relinquere, vel solos, ne res pereant, currum trahere. Rss. Argensis ne unum quidem verbum principi super hoc refert.

Pauperie ad haec premimur. Fideles catholici vix aliquid etiam dare possunt, Rss autem Argensis, qui debebat nos juvare, ipse nos spoliavit.

Quatuor ecclesiae, videlicet Cotnariensis, Sochauiensis, Romanensis, Baniensis certas vineas Cothnarii habent, quarum decimam princeps Jeremias ad petitionem dominorum Polonorum nobis presbyteris concesserat, ut quilibet nostrum suae ecclesiae decimam vini accipiat. Harum ecclesiarum decimam, quam tribus jam annis servivit nobis Rss Argensis a principe petiit et impetravit pro se.

Idem Rss Argensis, ut complaceat principi schismatico, publicis se processionibus ac ritibus schismaticorum, episcopali indutus amictu, immiscet cum scandalo catholicorum nostrorum, qui ad haec usque tempora immunes a ritibus graecis permanserant et his externis ritibus inter se divisi erant. Causam quidem reddit eam, quod et Cretae Latini cum Graecis processiones insimul faciunt. Obedientiam praestant pontifici, nostri autem Walachi primatum Petri in romano pontifice non agnoscunt, sed alium patriarcham et papam simul proclamant. At haec, quod non bona intentione idem reverendissimus faciat, Deus evidentissime monstravit. Nam aliquoties, absolutis his processionibus, ad mensam principis eadem die, qua processio fiebat, morbo caduco correptus fuit. Factum hoc alii ex nostris catholicis stupent et dolent, alii autem putantes nihil se differre a Graecis (siquidem episcopus illorum jungit se ritibus graecis) facile relictis ecclesiis nostris ad Graecas transeunt. Verendum ne multi ex nostris ad schismaticos desciscant, si is Rss Argensis diutius in Moldavia permanserit, quem tamen princeps libenter detineret.

Idem Rss Argensis fratres Sancti Francisci ex observantia Baccouiensis monasterii, qui a centum septuaginta fere annis maximo presbyteris saecularibus adjutorio et religioni catholicae decori in hac provincia Moldauiae, ad jus schismaticorum Walachorum seu episcoporum aliquoties traxit, in multis indecentibus accusavit, turpissime demum non solum e monasterio, sed etiam ex provincia, principis schismatici saeculari accepto brachio, ejecit tota provincia, una nobiscum factum stupente et dolente nos, qui nostris coadjutoribus, fideles autem, qui suis nativis sacerdotibus spoliati sumus.

[1] Bernardino Quirini

[2] Movilă Jeremiás moldvai vajda

Idem Rss Argensis oblitus status sui (sub Michaele principe,[3] cui se junxerat) deposito episcopali habitu, ne a Sochaviensibus agnosceretur, Sochaviam saeculari habitu venit et in arce Sochauiensi thesaurum fodere non erubuit (de quo Romae existens a quadam filia principis cujusdam Moldauiae didicerat); quem alii subsequentes et altius fundamenta turris fodentes, turrim arcis everterunt. Agnitus a Sochauiensibus et a me parocho Sochauiensi salutatus, rubore affectus iterum in Transiluaniam discessit.[4]

Quare supplicamus Tuae Beatitudini, ut aliquem antistitem Polonum huc pro Moldavia tempore felicissimo tribuat, qui et ecclesias catholicas promovere, et nos pauperes presbyteros juvare et defendere (sicut olim piae memoriae Rss archiepiscopus Leopoliaensis, Johannes Sulikowski[5] et modernus Rss Camenecensis, Paulus Woluczki, cui hoc onus ut detur optamus, faciebat) possit. Alioquin, nisi aliquis in locum Argensis a Tua Beatitudine datum fuerit, res catholicae religionis in Moldauia in deterius ibunt, nec nos amplius saeculares presbyteri poterimus subsistere in tanta ruina nostri et fidelium qui per loca diversa provinciae vivunt et decedunt sine sacramentis. Nos pro felici statu Tuae Beatitudinis Deum deprecaturi sumus. Datum Jasii, die 30. Martii, anno Domini 1604.

Ad pedes Tuae Beatitudinis provolvimur

Stephanus Bathazaris Suchauiensis

Laurentius Demuth Cothnariensis

Jacobus Saxo Baniensis

Stephanus Transiluanus
et pagorum Siculorum parochi in Moldavia[6]

[3] Mihály havasföldi vajda, aki 1600 májusában, néhány hónapra, a moldvai vajdaságot is megszerezte.

[4] Mindez nehezen egyeztethető össze azzal amit az ekkor már nagyon idős Bernardino Quininiről tudunk. Sokkal valószínűbb, hogy vikáriusáról, Hieronymus Arsengóról van szó.

[5] Jan Dmitri Solikowski

[6] Az utolsó névvel kapcsolatban több kérdés merülhet fel. Értelmezzük a négy aláírást a legegyszerűbben: Balthazaris István szucsavai, Laurentius Demuth kutnári, a szász Jacobus moldvabányai, Erdélyi (vagy: az erdélyi) István és a székely falvak plébánosai Moldvában. Mivel azonban a levél elején Balthasaris megmondja, hogy a maga és három plébánostársa nevében ír, az utolsó sort másként kell értelmeznünk. Eszerint a "parochi in Moldavia" kifejezés a négy aláíróra együttesen vonatkozik, a "pagorum Siculorum" kifejezés pedig csak Stephanus Transylvanusra. Tehát magyarul: a szucsavai, a kutnári, a moldvabányai és a székely falvak plébánosa. (Az "et" nyilván elcsúszott, Stephanus Transylvanus elé kívánkozik.)De mit értsünk a "székely falvak" megjelölésén? Szabó T. Attila egy 1598-ból való erdélyi bírósági tanúvallomásból idézte az alábbiakat: Lengyelországból "alájövék Moldvára, az székely vidékre jevék." Értelmezése szerint a székely vidék Románvásárt és a közvetlen környékén fekvő észak-moldvai magyar falvakat jelenti. Ezek: Tamásfalva, Dzsidafalva, Lökösfalva, Domafalva, Szteckófalva és Szabófalva. (SZABÓ T. Attila: A moldvai "Zekel vidék" kérdéséhez. Megjelent: Uő: *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek.* III. Bukarest 1972. 119-121.) Marcus Bandinus 1646. évi jelentésében azt írja, hogy ezek az említett falvak, mivel templom csak Szabófalván van, Románvásárra, illetve - ha a pap éppen ott misézik - Szabófalvára járnak istentiszteletre. (*Iratok* 76. sz. XXIV-XXX. fejezet, 389-392.l.) A románvásári plébános tehát ezeknek a falvaknak közös papja. 1599-ben Bernardino Quirini azt jelentette, hogy Románvásáron bizonyos "Steffano" nevű

31.

1604. június 24., Jászvásár

BERNARDINO QUIRINI ARGYESI PÜSPÖK JELENTÉSE VIII. KELEMEN PÁPÁNAK

AZ IRAT: *A:*Doria-Pamphilj. Fondo Aldobrandini, Busta 27, Fol. 250-251. (Végig s.k.) - *D:* B. Batthyány, DANIEL: *Diarium* 119. (Nem volt módunk megtekinteni.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) HASDEU: *Documente* No. X., 316-318. (A *D* kéziratból. Címzés nélkül, számos olvasási hibával és teljesen átírt helyesírással.); 2.) *Călători* IV.54. (Kivonatos román nyelvű fordítás.)

TARTALMA: *A tatárpusztítás következtében Moldva és Havasalfölde teljesen tönkrement, százezer embert, megszámlálhatatlan állatot elhurcoltak, ő is alig tudta életét megmenteni. A templomokat lerombolták, felégették, nagy a paphiány; akiket újonnan felszentelt, megélhetés híján azok is Erdélybe menekültek. Támogatását kéri.*

[Címzés a jelentés külzetén:] Sanctissimo domino nostro Clementi divina providentia papae octavo.

Beatissimo Padre.

Per altre mie ho dato pleno raguaglio a V. Bne del stato miserabile di queste infelici provincie Moldauia e Valachia, nostra diocesi, quali per le continue guerre e frequenti scorarie de' Tartari sono già quasi destrutte, avendo levato li Tartari da cento milia anime, bestiami senza numero, per la qual cosa io fui sforzato più volte fugire nelli monti, boschi e spelonche con grandissimo mio pericolo della vita. In Valachia sono pochi lochi latini catolici, ma qui in Moldauia sono assaissimi, ma poveri e spogliati, sono molte chiese nostre, ma la maggior parte destrutte, abrugiate e mal conditionate, per la qual cosa quando piove non si puo celebrar in esse. Sacerdoti sono pochissimi respettive alla grandezza della provincia per non haver di che vivere. Io ho consegrato molti, ma poi non havendo di che sostentarsi, sono fugiti in Transiluania et questi populi sono rimasti senza chi li aministri li Santissimi Sacramenti. In molte cità e ville gl'houmini piangono, gridano e sospirano e mi domandano aiuto spirituale, io non potendo per la mia

lengyel a pap. (Ld. 126.) 1602. május 10-én ugyancsak Quirini említ egy "Stefano Nicolo, filiolo di Benedetto Transilvano" nevű papot, de nem mondja meg, hogy hol plébános. (Ld. 131.) Nem látszik lehetetlennek, hogy a két név azonos személyt takar, annál is inkább, mert ezekből az évtizedekből más István nevű papot nem ismerünk Moldvában. Az, hogy Quirini egy alkalommal lengyelnek mondja, lehet az ő tévedése is; az István keresztnév inkább magyar voltára utal. Eszerint valószínűnek tartjuk, hogy a közölt levél Erdélyi Istvánja azonos Erdélyi Benedek fia Erdélyi István Miklóssal, aki Moldvabánya és a környező helyek (székely falvak) plébánosa volt.

povertà socorerli solo, mi struggo e mi affliggo, però humilmente ricorro alla liberalità di V. Bne, come padre pietoso ed universale, che con sua solita clemenza soccorri in tanto bisogno con qualche elemosina, acciò si possi riparar alquanto le distrutte chiese e stipendiar sacerdoti per aministrar li Santissimi Sacramenti, aciò tante anime non periscano, e V. Bne farà cosa grata a Sua Divina Mtà, e memoria perpetua di V. Stà, et aciò anco che questi schismatici veggano, che V. Bne ha cura di proveder a' suoi catolici per tutto. Se a V. Bne piacera mandar qualche elemosina con quella mia provisione che V. Stà per sua liberalità m'ha concesso (che già sono alquanti anni che non ho havuto nulla) si potra per lettere di cambio indrizzarli in Cracouia in mano dell'Ill. e Rss nuntio di V. Bne, il qual con facilità me li fara havere, aciò si possi aiutare si le chiesie come anco li sacerdoti in gloria di Sua Divina Mtà et laude perpetua di V. Stà. [A közelmúltban felkereste őt a tatár kán olasz származású követe, kérve, továbbítsa a Szentszékhez papok iránti kérését; az országban sok a katolikus, főleg Caffában, és a XIII. Gergely által korábban küldött két barát már meghalt. Hajlott kora miatt nehezen tudna személyesen Rómába utazni, a pápa parancsát várja, elinduljon-e.] Non scriverò altro per non fastidir le orecchie di V. Stà et humilissimamente con le giochia in terra bacio le Santissimi piedi di V. Stà, e dalla Divina Mtà le prego longa e felice vita per beneficio di tutta la cristianità. Di Jassi, della provincia di Moldauia, alli 24 giugno 1604.

Di Vestra Reverendissima

humilissimo servo

Fra Bernardinus Quirinus
episcopus Argensis et Bachovinsis in
Moldauia et Valachia

Megjegyzés

1604. június 27-én, ugyancsak Jászvásárból, Quirini püspök újabb levéllel fordult VIII. Kelemen pápához. Ebben elmondotta, hogy mivel előrehaladott kora és törődött egészségi állapota miatt ő már nem vállalkozhat az utazásra, vikáriusát, Hieronymus Arsengót küldi Rómába[1], hogy szóban is beszámoljon nehéz helyzetükről, főleg a tanítóhiányról és az ebből származó bajokról. "Et non si trovando in questi luoghi maestri che insegnino ed instituiscano li gioveni nelle lettere latine, molti gentihuomini et altri cattolici sono sforzati mandar li figliuoli in Transiluania, da che n'avviene poi che assuefacendosi essi da piccoli in quella vita, aliena della fede Catolica Romana, cresciuti poi in età, diventano heretici et scismatici; la onde volendo proveder a ciò ho fatto venir a posta d'Italia un maestro, ma non havendo di che vivere si vuol partire, ed io per la mia povertà non lo posso sostenere; per il che prego V. Stà che sicome ha cura di provedere in ogni luogo, così anco si degni provisione a questo maestro così necessario in queste parti, dal qual puo nascere grand'accrescimento alla fede Catolica Romana. La prego anco che la si degni far consegnar al prefato nostro vicario quella

[1] Arsengo a vajdától, Movilă Jeremiástól is vitt ajánlólevelet, amely Jászvásáron, 1604. július 12-én kelt. (HASDEU: *Documente* No. XII., 321.)

mia poca provisione che devo levare, ed ogni altra limosina che le piacesse mandare per restaurar le chiese quasi destrutte, et alimentar sacerdoti, che administrino li Santissimi Sagramenti a queste anime, e per pagar il maestro così necessario, il che facendo farà cosa grata a Dio e memoria perpetua di V. Stà in queste parti, ed occorendo continuamente di ricever scismatici, ed asssolver penitenti di molti casi riservati, prego V. Stà che si degni rinovarmi li brevi concessimi altre volte." (HASDEU: *Documente* No. XIII., 322-323. A szöveget az eredeti alapján javítottuk: A. Doria-Pamphilj. Fondo Aldobrandini, Busta 27, Fol. 248.)

VIII. Kelemen pápa 1604. november 5-én válaszolt Quiririnek. Megköszönte, hogy vikáriusát Rómába küldte, kitartásra buzdította, munkájára és személyére áldását küldte. Minden továbbiról P. Arsengo szóban fog beszámolni. (HASDEU: *Documente* No. XIV., 323.)

Arsengo aligha adhatta át az üzenetet Quirini püspöknek, mert őt éppen ez időtájt a tatárok elfogták, megkínozták, s 1604 novemberében fogságukban meghalt. (Memorial bisericei catolice din Jaşi. Közli: URECHIA: *Codex Bandinus* 167.)

1604. december 4-én Lengyelország kancellárja, Jan Zamoyski levelet írt Claudio Rangoni lengyelországi pápai nunciusnak. Ebben arra kérte, hogy a Szentszék a meghalt Quirini helyébe lengyel ferences szerzetest nevezzen ki moldvai püspökké. A lengyelországi ferences rend P. Hieronymus Arsengót javasolta, "probum et pium virum, qui illi episcopatui praesse possit, et tanto commodius, quod mores illius gentis sciet et linguam." (Az ASV-ból idézi Veress Endre: MTAK VERESS 973. fol.)

1606. február 18-án Arsengo jelentette Cinzio Aldobrandini bíborosnak Rómába, hogy Movilă Jeremiás vajda kinevezte őt Moldva püspökévé; kéri, szerezze meg számára a pápai megerősítést. (HASDEU: *Documente* No. XV., 324. Eredetije: A. Doria-Pampfilj. Fondo Aldobrandini, Busta 6, Fol. 133.) Ez 1607 elején történt meg. (URECHIA: *Codex Bandinus* 167.)

32.

[1605 június-december]

ISMERETLEN JELENTÉSE A MOLDVAI KATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETÉRŐL

NYOMTATOTT KIADÁSA: HURMUZAKI: VIII. No. CCCCXLI. 307-308.

TARTALMA: *Ismerteti Szucsava, Jászvásár, Kutnár, Szeretvásár, Herló, Moldvabánya, Nemc, Karácsonkő, Bákó, Forrófalva, Tatros, Románvásár, Szabófalva, Husz és Chotin katolikus templomait, papjait és híveit.*

Bevezetés

Hurmuzaki közlése szerint az irat eredetijét a Román Tudományos Akadémia könyvtárában (Bukarest) őrzik, de ott nem volt megtalálható. Az iraton, olvassuk a nyomtatott közlésben, nincs dátum; kiadója 1606-ra keltezte, minden indokolás nélkül.

Az irat említi, hogy Bernardino Quirini püspök az előző évben halt meg; mivel tudjuk, hogy ez 1604 végén történt, így az év csak 1605 lehet. Az ismeretlen szerző V. Pál pápa megválasztására is utal, ami 1605. május 16-án történt. A jelentés tehát 1605. június-decembere közt kellett, hogy íródjék.

Breve relatione delle chiese del Stato di Valachia di Germania[1]

In *Szociava*, città ampla et populata, antichissima, sede non solo delli principi di Moldavia, ma anco del metropolità che hoggidi vi risiede, sono più di 24 chiese e monasterii del rito greco fabricate di muro, in una delle quali chiese, che è grandissima et assai bella di dentro et fuori, si conserva tuttavia intieri in un'urna d'argento il corpo di un certo Santo Giovanni martire heremita, havuto in molta veneratione da quei scismatici che ogni anno avant'il giorno della Pentecoste celebrano con gran solennità et concorso la di lui festa. Nell'istessa città sono due chiese cattoliche romane, pur fatte di muro anch'esse et riformate del prencipe moderno,[2] ornate di belli altari et paramenti; nell'una, che dalle pitture antiche che vi si scorgono si fa argomento che fosse de' patri domenicani, è un sacerdote secolare sassonico, detto Stephano,[3] nell'altra a' Sassonici, che ivi habitano, ministra i sacramenti.

Iassi è città grande e mercantile, sede de' principe, ha chiese di legno, monasterii murati del rito rutteno, da 16 in circa; de romane non ha che due, l'una fuori, l'altra dentro della città, fabricate di legno, piccole, brutte e desolate.

Kotnar, città fertile, e quasi tutta cattolica, 'sendovi pochi scismatici, et solo quattro chiese ruttene; gli habitanti sono Sassonici et Ongari cattolici per il più, et ivi sono cinque chiese romane, tre di muro et due di legno, nella maggiore sola risiede un parrocho, detto Lorenzo da Sassonia.[4]

Sireto[5] fu prima sede episcopale, hora vi appaiono a gran fatica le vestigie d'una chiesa, già de' domenicani.

Karlow,[6] città distante un miglio da Kotnar, ha alquante chiese, una sola romana fatta di muro, ma guasta, et senza rettore, solendovi alle volte che però sono rare, venire quel di Kotnar a celebrare.

Bania,[7] città posta presso l'Alpi, è habitata da Sassoni et Ongari cattolici et puochi Moldavi scismatici, ivi è una parrocchia romana, de muro, grande et bella, fabbricata già dalla moglie d'uno di quei principi cattolici, che è sepolta ivi. Questa chiesa era più ricca delle altre, ma Michele la spogliò de' paramenti preziosi et di molto argento che haveva; hebbe già il

[1] A "Valachia" helyesen "Moldavia"; a "di Germania"-ra nem találtunk indoklást.
[2] Movilă Jeremiás, 1606. júniusáig moldvai vajda.
[3] Balthasaris István
[4] Laurentius Demuth, aki azonban nem szászországi volt, hanem erdélyi szász.
[5] Siret (Szeretvásár)
[6] Hărlau (Herló)
[7] Moldvabánya

proprio parrocho, ma hora, è da niuno curata; un'altra piciola ve n'è ma desolata.

Nemetz,[8] città posta nei monti Transilvani, ha una grande et bella chiesa alla romana, curata da un parrocho sassonico che poche volte celebra.

Petra,[9] città fra li sudetti monti, vi è una piccola chiesa di legno senza sacerdote.

Baccon,[10] città quasi tutta cattolica, fu già un monastero di frati minori osservanti, che da papa Clemente VIII. di felice memoria assignato al vescovo di Valacchia per sua residenza, hora è habitato doppo la morte del vescovo[11] da Fra Gironimo Arsengo con altri duoi frati, vi sono due chiese cattoliche, una della Beata Vergine attinente al sudetto monastero, l'altra di San Nicolo senza sacerdoti.

Forajano,[12] che è villa tutta catholica, vi è chiesa senza sacerdote, come in molte altre ville dell'istesso distreto Bacconiense.

Trussino,[13] posto ne' monti di Transilvania, ha ancor esso chiesa cattolica, ma senza plebano.

Romulo,[14] città, sede d'un vescovo greco detto Romuliense, contiene una chiesa cattolica senza rettore.

Sabbojana,[15] villa, il popolo è cattolico et ha chiesa murata, ma non vi è sacerdote.

Hus, è sede del vescovo Hussiense, scismatico, ha una chiesa cattolica ove suol stare un prete sassonico detto Giovanni, che haveva moglie et in altri molti luoghi sono chiese catholiche ma senza sacerdote.

Coccino,[16] vi è una bella chiesa del rito greco, et una capella per i cattolici.

[A továbbiakban a moldvai egyház szervezetéről tájékoztat: valaha külön püspöke volt a tartománynak, a zavaros idők miatt azonban évekig betöltetlen maradt a püspöki szék; a kamenyeci püspök terjesztette ki rá befolyását, majd egyideig apostoli vikáriusként Hieronymus Arsengo ferences szerzetes működött itt, nem annyira rátermettsége, mint örök kapcsolatai és nyelvismerete következtében. A pápa végül Bernardino Quirinót nevezte ki argyesi püspöknek, akinek azonban sok nehézsége támadt mind a püspökség, mind a bákói kolostor birtokbavétele körül egy Valerianus [Lubienicki] nevű lengyel szerzetes követelései miatt, aki ezeket különféle intrikákkal lengyel kézre akarta juttatni. A nuncius segítségével azonban sikerült Valerianót leszerelni és elűzni, a pápa a bákói kolostort püspöki székhelyül

[8] Nemc
[9] Karácsonkő
[10] Bákó
[11] Az 1604 végén elhunyt Bernardino Quirinit érti.
[12] Fărăoni (Forrófalva)
[13] Trotus (Tatros)
[14] Románvásár
[15] Săbăoani (Szabófalva)
[16] Chotin

jelölte ki, a vajda pedig ehhez évi 500 forintot adományozott a püspök számára, aki az elmúlt évben halt meg. A vajda most ismét Arsengót ajánotta a Szentszéknek, s mindent elkövet, hogy Quirini utódjául őt nevezzék ki, holott tudatlan és az eretnekség felé hajlik. A pápától kérik és várják, hogy valaki jámbor és képzett embert küldjön, a lengyel királyhoz és a vajdához intézett megfelelő levelek kíséretében, hogy békében elfoglalhassa hivatalát és javait. Jó lenne, ha képzett és jámbor világi vagy szerzetes papokat is hozna magával, hogy a hívők lelki szükségleteinek ellátásában a püspöki teendőkben is támogassák. Jeremiás vajda, bár színleg görögkeleti szakadár, rokonszenvez a római egyházzal, szertartásain résztvesz és szívében odatartozónak érzi magát. A nyílt áttéréstől visszatartja félelme, hogy túlnyomórészt szakadár alattvalói fellázadnak ellene. Ilyen szempontból talán hasznos lenne, ha lengyel püspökre bíznák a moldvai egyházat, mert a lengyel király így a vajda mögé állna; ettől a megoldástól azonban a vajda irtózik s nem lenne helyes ő ellene cselekedni.]

33.

1610. június 14., Csíksomlyó

VÁRADI JÁNOSNAK, A MAGYARORSZÁGI SALVATORIANUS FERENCES RENDTARTOMÁNY FŐNÖKÉNEK LEVELE A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRHOZ OTTAVIO PARAVICINO BIBOROSHOZ

AZ IRAT: *A:* 1) ASV SS Polonia Vol. 37/A, Fol. 319-320. (Végig s.k., zárlatán papírfelzetes pecsét nyomai); 2.) Uo. Fol. 322-323. (Másodpéldány, végig s.k., zárlatán papírfelzetes pecsét nyomai.) - *D:*MTAK VERESS 983-989.fol. (A 2.)-ról)

NYOMTATOTT KIADÁSA: IORGA: Studii I-II. 417-418. (Kivonatos közlés.)

TARTALMA: *Valerian Lubieniecki lengyel szerzetes, többek közt a lengyel király ajánlólevelével Rómába utazott, hogy a pápa révén elnyerje a moldvai püspökséget. Szerinte nem méltó a püspökségre. Rómában vallásosnak és erkölcsösnek fog mutatkozni, hogy célját elérje, s hogy mint püspök, még nagyobb gaztetteket követhessen el. Mintegy 16 esztendővel ezelőtt szökött meg a lengyelországi ferences rendtartományból, s addig fogadkozott, hogy a magyarországi Salvatorianus ferences rendtartomány befogadta. Nem sokkal később, amikor a moldvai keresztények [=római katolikusok] hitszónokot kértek, jóllehet csak törve beszélt magyarul, ő jelentkezett, s mivel jobb nem volt, őt küldték. Moldvai működését azzal kezdte, hogy egy férjes asszonnyal erőszakoskodott; s amikor ennek híre ment, Havasalföldére szökött, majd Erdélybe, a csíksomlyói kolostorba jött, s fondorlatos módon megszerezte az Erdély kusztosza címet. Ebben a minőségben 12 éven át zsarnokoskodott a szerzetesek felett, amikor azonban kiderült, hogy az udvarhelyszéki*

székelyek és a fogarasi várkapitány közti véres összeütközést ő szította, Moldvába menekült. Ott ágyast tartott, s egy leányt teherbe ejtett. Időnként átment Podóliába, moldvai ferences rendőrfőnöknek adta ki magát, azon a címen, hogy nagy szegénységben nyolc ferencest kell eltartania, tekintélyes összegeket csikart ki. Ezen a pénzen halastavat, malmot építtetett magának, vassal, borral, mézzel kereskedett és élte garázda életét. 1608-ban, amikor a ferences tartományi gyűlés őt [a levél íróját] provinciálissá választotta, utasította, hogy fékezze meg ezt a hitehagyott álferencest. A háború elcsendesedése után megkereste őt Moldvában, személyesen győződött meg garázda életéről s arról, hogy a vajda és az előkelők gyűlölik és csak az udvarban élő lengyelekre való tekintettel tűrik gazságait. Két szerzetes jelenlétében megintette őt, s felszólította a rendtaghoz méltó életre, de ezt is semmibe vette; erra kiközösítéssel sújtotta, mire ő Rómába fellebbezett, a ferences rendfőnökhöz. Közben meghalt a moldvai püspök. Lubieniecki a katolikus polgároktól, a hozzá hasonló plébánosoktól és a parasztoktól (mert nemesség Moldvában nincs) ajánló sorokat csikart ki, sőt hamisított is ilyeneket, s ezeket felmutatva a lengyel királytól is szerzett támogatólevelet; pedig rendi elöljáróitól kellett volna ajánlást vinnie. Amit írt, bizonyítani tudja, ezért kéri a bíborost: fogassa őt el, zárassa vezeklésre valamelyik kolostorba; ha püspökké lesz, akkor a vlachok, akik amúgy sem barátai a római egyháznak, az ő személye alapján ítélkeznek az egyházról, s leköpnék azt; még az is előfordulhat, hogy megszüntetik a moldvai püspökséget.

Bevezetés

Váradi János provinciális alábbi levelét két példányban írta meg, s tíz nap különbséggel indította őket Rómába. A második Bákóban kelt, 1608. június 25-én. Ahogy ennek utóiratában írta: ha az egyiket el is fognák, reméli a másik célbaér. A két levél közt az eltérések csak a stílusban, a megfogalmazásban mutatkoznak. A második levél lényegesebb eltéréseit jegyzetben közöljük.

[Címzés a levél külzetén:] Rss^{mo} praesuli et D^{no} Paravicino, Sacrae Romanae Ecclesiae cardinali et ecclesiarum septentrionalium protectori etc. Domino mihi summa observantia colendissimo.

Reverendissime et Illustrissime domine, domine mihi semper clementissime. Salutem in Domino et humillimam defero mei ac orationum mearum commendationem[a)]

Profectus est Romam religiosus quidam Polonus ex nostra provincia, nomine Valerianus Lubieniecki, cum literis commendatitiis tum aliorum, tum etiam ipsius Ser^{mi} Poloniae regis,[1] ea de causa, ut iisdem artibus, quibus Ser^{mum}regem circumvenit, etiam sanctisimo domino nostro imponat, ac illius nutu ad episcopatus Moldauiensis dignitatem evehatur. Utinam ejusmodi esset, qui merito promoveri, ac illi miserae plebiculae pascendae idoneus pastor esse posset. Sed certe, quantum ego hominem nosco[b)], nihil in eo episcopatu dignum adverti.

a) 2: ... Salutem in Domino et pacem in Christo.

b) 2:nosse potui.

1 III. Zsigmond

Eum ego nunc, suis coloribus expressum, Ill[mae] celstitudinis V[rae] oculis propono, ut cum illuc venerit, agnoscat hominem, sciatque fronte vultu orisque totius conformatione, atque forte etiam lacrimulis instar muliercularum profusis, religiosam quidem vitam morumquee probitatem egregie simulaturum, sua studia et labores in hujus provinciae christianis juvandis exantlatos magnifice depraedicaturum. Sed certe hisce omnibus nil aliud quaesiturum quam ut religiosae, disciplinae vinculis, auctoritate pontificia exemptus, liberius ea et fortasse graviora[c)] perpetret facinora, quibus jam passim ubique in his regionibus non sibi modo, set etiam sanctissimi ordinis nostri existimationi magnam emisit suae turpitudinis notam.

Id a V. celsitudine etiam atque etiam peto, ut si longior in scribendo fuero, paterna annuentia condonet reique magnitudini adscribat. Nam ego quidquid scripturus sum, Deum testem appello, non hominis odio me scribere, sed hujus miserae plebis commiseratione, apud quam, illo praesente omnis pietas pessum itura est.

Hic ergo Valerianus Lubienieczki ante annos circiter sedecim ex Polonica provincia, insciis superioribus, per apostasiam in Hungariam ad nostram Sancti Salvatoris provinciam profugit, ibi, cum emendandae vitae spem liberalibus promissis dedisset, a nostris in nostrorum numerum adscriptus est. Non ita multo post christiani[2] moldavici a patribus aliquos concionatores petivere. Sciebat aliquid, imperite satis, hic frater ungarice; offert se, non erat satis idoneus lingua, sed tamen, quando alius non erat, qui commode dari posset, mittitur ipse.

Ibi, egregius iste animarum pastor cujusdam viri uxorem, quae etiamnum vivit, in pistrinum includit, violenter, quando promissis non potest, opprimere tentat. Sed honesta mulier, partim reluctando, partim clamando sacrilegi hujus violentiam effugit. Res divulgatur, ipse metu percussus ex Moldauia Transalpinam Valachiam profugit. Cum nec ibi tutum sibi manere adverteret, in Chikiensem nostrum conventum[3] Transilvaniam venit. Tres ibi menses vix exegit,[d)] astu ac sua fraude, cum literis a seipso compositis, insciis superioribus, seipsum custodem Transsilvaniae creat, sigillum sibi proprium de novo comparat. In hoc officio 12 annos in Transsilvania durat. Non a provincialibus ministris, quorum autoritati immediate subjectus erat, et qui ipsius mores jam probe noverant, sed a commissariis generalibus, qui hominis mores et conversationem non noverant, per singulas revolutiones sibi facultatem, manendi et dominandi impetrabat, idque toties, quoties hujusmodi commissarii mutabantur. Haec quominus in illo a provincialibus negligerentur, bellorum incendia et intestini provinciarum motus facere,[e)] quando propter periculorum metus monasteria visitari non possent, indeque

c) 2: graviora etiam

d) 2: Cum aliquantum ibi egisset

e) 2: motus fecere, qui inter Vngariam, Germaniam et Transsiluaniam grassabantur

2 Értsd: a római katolikusok

3 A csíksomlyói ferences kolostor

factum est ut custodiam praedictam, ubi terni quaterni fratres manebant, tot annis tenuerit.[f] Intra quod tempus quid egerit, aut quomodo vitam instituerit, ex his, quae subjiciam, facile colligi poterit.[4]

Ante quintum annum inter Siculos, qui in comitatu ("sedes" ipsi vocant) Vduarheliensi nobiles sunt, ac inter arcis Fogarasiensis capitanuem tantam discordiarum flammam incendit, ut parum abfuerit, quin maximae multitudinis sanguine profuso extingui debuerit. Quo facto tantum apud Transsilvanos odium sibi concitavit, ut vix fuga salutem sibi adeptum est et deinceps nunquam[g] in Transsiluaniam pedem inferre ausus fuerit, sed recedit[h] in oppido quodam moldaviensi, quod episcopi moldaviensis sedes erat, atque ibi inter rusticos domo sibi constructa quam flagitiose viwerit, vel inde colligi poterit, quod Rss Arséngius.[5] quondam Moldauiae episcopus sancte affirmaverit coram me, vidisse se, vidisse multos alios hunc nostrum Valerianum cum muliere in lecto suo tam secure vertentem, ac si ipsius legitima uxor fuisset. Certe vel nuper unam virginem suo sumptu et impensis elocavit, cui, ut a multis creditur, ipse uterum fecerat.

Hinc, quandoque in Podoliam excurrebat, ibi, apud benefactores nostri ordinis mentiebatur, se octo fratres ex nostris in Moldauia secum habere, quibus alendis provinciae accolarum tenuitas non sufficeret Cum tamen sanctissime affirmare possum ne unicum quidem secum habuisse, ex nostris quem aluisset. Atque ita mendicando corrogata pecunia onustus redibat, operarios conducebat, piscinam molendinumque extruebat, negotiationibus ferri, vinorum et mellis occupabatur, atque hac vivendi ratione tot annorum tempus in Moldavia transigebat.

Haec cum ita aguntur, anno 1608 habuère nostri patres Hradiscensi,[6] Morauiae, monasterio provinciae totius capitulum,[i] ibi me provincialem ministrum deligunt,etut hujus flagitia pro mea virili coërcerem, diligenter commendant. Pactis Dei beneficio et bellorum motibus, cepi provinciam circumire, monasteria visitare. Inveni Valerianum in Moldauia absque ullo socio, custodem extra custodiam suam,[j] eam vivendi rationem sequentem, quam paulo ante descripsi. Inquisivi in illum diligentius, inveni illum esse flagitiosissimum, percussorem fratrum[k] aliorumque laicorum. Proditionis

[f] 2: ut custodiam Transsilvaniae, ubi tantum unum monasterium erat, in quo vix terni quateenlve fratres sustentari poteerant, tenuit 12 annis, cum summa injuria et tirranide fratrum.

[g] 2: nunquam ex Moldauia, ubi profugeret

[h] 2: Vixit ergo

[i] 2: conventum

[j] 2: sui gregis

[k] 2: et rusticorum

[4] Feltűnő, hogy Váradi nem tesz említést Lubieniecki 1594. évi bákói hivatalos megbízásáról. (Ld. *Iratok* 23. sz.), s arról, hogy a bákói kolostorban egy ideig együttélt vele.

[5] Hieronymus Arsengo

[6] Hradiště

fama notatum, sollicitatorem mulierum,[l] proprietarium, aliisque multis malis exemplis in scandalum rusticorum notatum. Admonui hominem privatim, ut debebam, ut aliquando emergeret tandem, discederet mecum, ac intra alicujus monasterii septa dignis poenitentiae laboribus et lacrimis tam turpiter transactae vitae maculas elueret.

Ille, fretus Polonorum, qui in Moldavici principis aula manebant, favore, noluit parere. Ubi contumacem vidi, duos fratres adhibui, coram iis, quando per vim non poteram, severe verbis admonui, ut rebus, quas ita sibi collegerat,[m] sese abdicaret ac expropriaret, superioris oboedientiae se submitteret; in monasterium aliquod se, sui colligendi causa, reciperet; idque tribus vicibus, sed actum egi, perstitit ille contumax. Quid facerem? Coactus sum excommunicationis sententia hominem inobstinatum ferire; sed nec ita quidem profeci, ad generalem appelavit. Jussi, ut iret, noluit.[n] Sed postea annum integrum in eodem loco, suorum flagitiorum ceno volutatus est.

Haec ad patres nostrae provinciae retuli. Decrevimus communi consensu, ut hominem contumacem omnino a provinciae corpore abscindamus, omni nos illius cura liberemus; et quando corrigi a superioribus nec posset, nec vellet, suo arbitrio sineretur volutari.

Dum haec apud nos agerentur, moritur interim episcopus Moldaviae.[7] Hic ille statim sudare, laborare, meditari, artes omnes excogitare, quibus in ejus locum succedere possit, inscio principe,[8] penes quem conferendi episcopatus potestas est, ac aliis etiam provinciae proceribus ignorantibus, ad catholicos hujus provinciae rusticos (quando hic praeter polonos dominos nobilitas nulla est) confugere, parochos partim ad se evocare, partim etiam convenire cepit, ut se ad episcopatum eligant, ut dignum se suis testimoniis eo munere asserant, pollicitationibus persuadet.

Impetrat literas, quas a catholicis civibus extorserat ipsemet fere omnes pro suo libitu conscripsit,[o] qua fide, ipse viderit.[9] His literis ad regem, inscio principe, ut dixi, hujus provinciae, qui ejus mores probe noverat; ibi regiae

[l] 2: Proditionis infamia notatum, ob eamque causam istius provinciae principibus et proceribus maxime invisum, sed propter Polonorum gratiam toleratum tamen. Inveni cum mulierum societate in domo sua manentem. Inveni sollicitatorem mulierum,

[m] 2:ut rebus, quas ita furto ac negotiationibus collegerat

[n] 2:non ivit.

[o] 2: extorserat ipsemet majori ex parte conscripsit, vel cum aliis conscribere fecit (nam hic in oppidis notarii et scribae non sunt),

[7] A már említett Arsengo.

[8] Movilă Konstantin moldvai vajda

[9] Lubieniecki Rómába, Lanfranco bíboroshoz írt levelében, 1610. július 12-én a következő ajánlóleveleket sorolta fel: 1.Igazolás a magyarországi harctéren végzett papi szolgálatáról 1602-ből. 2. Hieronymus Arsengo, a meghalt bákói püspök írása. 3. "Testimonium patrum Societatis Jesu" (valószínűleg lengyelországi jezsuiták ajánlása); 5. királyi ajánlólevél; 6. Annak a ferencrendi provinciának igazolása, ahol a szerzetességet fölvette; 7. Csiky (=Szentandrásy) István erdélyi püspöki helynök, Lengyelország szenátorainak, a krakkói és a podóliai palatinusok írása; 8. A lengyelországi nagymarsall levele (IORGA: *Studii* I-II. 420-421.) A felsoroltak közül csak a 8.sz. alattit ismerjük, amely Borghese bíborosnak van címezve és 1610. június 25-én Pincionián (Pinsk?) kelt: ajánlja Lubienieckit a püspökségre "per suoi meriti particolari." (Uo. 420. téves dátummal; ASV SS Polonia Vol. 37/A Fol. 316.)

M[ti] hisce literis egregie imposuit, literas commendatitias ad sanctissimum impetravit,[10] cum quibus nunc ovans Romam proficiscitur, ut episcopus illius loci consecretur, qui nunquam illi collatus est. Quod si sincere agere voluisset, a me, qui superior illius fui, aliisque nostris fratribus, cum quibus vixerat, commendatitias accipere debebat, a principe item, qui hoc beneficium confert. Quid, his fontibus relictis, rivulos consectatus est? quid a rusticis et flagitiosissimis aliquibus (nec enim omnes tales esse dico) sacerdotibus, qui secum in eadem flagitiorum navi navigant, commendatitias emendicavit? Sed haec cogitanda Ill[mae] celsitudini V[rae] relinquo. Finem scribendi facio, atque Deum testem iterum apello, haec me compertissima habere omnia, et si ita opus sit, paratum esse legitimis testimoniis comprobare, Quare optimum certe Ill. dominatio. V. faceret, si illum hominem ibi in aliquod monasterium includeret, in quo, vel invitus, has, tot scelerum maculas severiore disciplina abstergeret.

Certe, si episcopus creabitur in totum romani episcopatus ordinem isti Valachi, nostris alias non sat amici, conspuent, et alios omnes ecclesiae romanae praelatos ex hujus moribus judicabunt.

Addo: periculum esse, ne istius scelere offensi, episcopatum penitus tollant.

Longior fui, Ill[me] domine, sed putavi necessarium esse, ut ex me potissimum illius ambitiosi hominis mores et studia cognosceret, qui cum ipso diu conversatus sum, atque adeo nunc ordinarium illius superior, pro mea virili ejus conatibus obviam ire, teneri me existimabam.

Deus V[ram] Ill[mam] dominationem suae ecclesiae diutissime servatam velit. Datum in Transiluania, in conventu nostro Chikiensi, 14. Junii 1610 anno.[p)]

Illustrissimae celsitudinis vestrae servus in Christo

Frater Joannes de Varad
provinciae Hungariae Sancti Salvatoris de
observantia minister provincialis m.p.[q)]

Megjegyzés

Váradi János nem elégedett meg azzal, hogy a fenti levelet megírta, hanem megszervezte, hogy mások is adjanak véleményt Lubienieckiről. Megszervezést kell mondanunk, mert a Paravicini bíborosnak írt levelek szintén 1610. június 14-én keltek, s ez nem látszik puszta véletlennek.

Az egyik levelet az erdélyi récsei (de Rechie) Boér István, Movilă Konstantin moldvai vajda titkára írta Jászvásárból, 1610. június 14-i keltezéssel Ebben elmondja, hogy minden erejével a moldvai katolikusok javát igyekszik szolgálni, de az embereket nehéz megnyerni, mert egyes papok bűnei az egyházat meggyűlöltetik. E rossz papok

p) 2: Datum in oppido Bako, 25. Junii anno 1610.

q) 2: Pi. Misi binas eodem exemplo, ut si alterae interciperentur, saltem alterae perlatae redderentur.

10 Nem ismerjük.

közt a főkolompos Valerian Lubieniecki, aki megszökött a lengyel ferences rendtartományból, több éve kóborol az országban ("quam apostatarum aliunde profugentium sentinam fecerunt") és botrányos életet él. Legutóbb Jászvásáron egy férjes asszony a vajda testőrtisztjei és a plébános jelenlétében nyilvánosan mondotta el, hogyan akarta őt elcsábítani. A szegénységi fogadalommal mit sem törődve, Bákóban malmot, halastavat építtetett magának; minden gonoszságra képes: felgyújtja mások házát, uzsoraügyleteket köt, egy szerzetest kétszer is félholtra vert. Most a meghalt püspök helyébe akar lépni, ehhez a papoktól és a városi tanácsoktól ajánló leveleket csikart ki, s velük a lengyel királyhoz utazott. Kéri a bíborost, akadályozza meg, hogy ez a gyalázatos személy a pápát megtévessze. A Salvatorianus ferences rendtartomány főnöke (= Váradi János) közölte vele (Boérral), hogy a rend már régebben kizárta tagjai közül Lubienieckit. (ASV SS Polonia Vol. 37/A, Fol. 319-320.; kivonata: IORGA: *Studii* I-II. 419.)

Június 20-án megismételte levelét, ahogy olvassuk: attól félve, hogy az első elveszhet. Ebben az előzővel azonosan mondja el a dolgokat, de a bűnök listáját kibővítette, mondván, hogy Lubieniecki férjes asszonyokat csábítgat, megejtett egy szűzlányt, majd kiházasította, verekedéseket provokál, rátör mások házára, egy paraszt házát elkobozta, majd saját zsebére másnak eladta, Erdélyben két szembenálló tábort összeugrasztott, eredménye 500 halott. Véleménye szerint, életfogytig tartó gályarabságot érdemelne, nem püspökséget. (ASV i.h. Fol. 312-313. Az aláírás s.k., de magát a levelet végig Vásárhelyi Dániel írta.)

Vásárhelyi Dániel jezsuita szerzetes június 19-én a bákói kolostorból küldötte második levelét Paravicini bíborosnak (az elsőt nem ismerjük). Egyháza iránti kötelességének érzi - olvassuk a levélben -, hogy megakadályozza Lubieniecki püspöki kinevezését. Moldvának az a fő baja, hogy szinte a hitüket elhagyó kalandorok szemétgödrévé vált. ("Hujus provinciae christianorum calamitas facit, quae jam apostatarum, qui aliunde huc profugiunt propemodum santina facta est.") Lubieniecki is közéjük tartozik, méltóbb volna a gályarabságra, mintsem a püspökségre. Terebesen sokak szemeláttára fáklyával felgyújtotta egy paraszt házát, mert az nem ismerte el urának; Erdélyben, amikor az egyik előkelő férfi meg akarta zabolázni lázadó székely parasztjait, ő tüzelte a parasztokat, hogy álljanak ellen, s ez 500 paraszt életébe került; a túlélők karóba akarták őt húzni, csak egy nemesúr közbelépése mentette meg; férjhez adott egy lányt, akit ő ejtett teherbe; egy katona feleségét házasságtörésre buzdította; Bákóból menekülnie kellett, mert egy tisztességes asszonyt meg akart erőszakolni. Saját maga számára halastavat építtetett, s az embereket ünnepnap is dolgoztatta. A pénzt csalásból szerezte: végigkoldulta az országot azzal, hogy nyolc szerzetestestvére megélhetéséről kell gondoskodnia; ezen építette magának a malmot és a halastavat. Botrányos viselkedése a fő oka, hogy a görögkeleti románok valósággal undorodnak a "római" és a "katolikus" szavaktól. A támogató leveleket erőszakkal csikarta ki, csak a gonoszok vannak mellette. Bízik benne, hogy a bíborosnak lesz ereje megakadályozni, hogy e szélhámosból püspök legyen. (ASV SS Polonia Vol. 37/A, Fol. 314.; pársoros kivonata: IORGA: *Studii* I-II. 419.)

Lubieniecki 1610. július elején érkezett Rómába. Kérését írásban előadta Lanfranco bíborosnak és Montalto bíborosnak, ez utóbbi volt Lengyelország szentszéki protektora. Montalto, föltehetően Scipio Borghese bíboros, pápai államtitkár számára földjegyzésben összegezte a dolgokat. Elmondotta, hogy Lubieniecki lengyel nemesi családból származik, 50 éves, 28 éve ferences szerzetes, a lengyel király kinevezte bákói püspöknek. Ezekután felsorolja az őt támogatókat, köztük az alábbi moldvai városokat: Bákó, Románvásár, Kutnár, Tatros, Szucsava, Herló, Nemc, Moldvabánya és Jászvásár. (ASV SS Polonia Vol. 37/A, Fol. 390-391; kivonata: IORGA: *Studii* I-II.

421-422.; Lanfranco bíboros információja, az előbbivel a lényegben megegyező tartalommal: ASV i.h. Fol. 387-388.)

1610. szeptember 11-én Borghese államtitkár a bécsi pápai nunciushoz, Jacopo Serrához fordult, elmondva, hogy Lubieniecki kinevezését magasrangú személyek támogatják, a másik oldalról viszont földjelentések sötét bűnökkel vádolják. Mivel föltételezhető, hogy a kedvező véleményeket ő maga hamisította, a Szentszék szeretne tisztán látni az ellentmondások közt. Kérjen információt az esztergomi érsektől, rendi elöljáróitól, vagy más illetékes személytől. (ASV Fondo Borghese I. 920. Fol. 155-157. másolat; egy másik másolata: ASV Nunziatura diverse Vol. 7. Fol. 238-240; Ld. még MTAK Veress 990. fol.)

Serra 1611 februárban (közelebbi dátum nélkül) válaszolt az államtitkárnak. Érdeklődött Draskovich Ferencnél, a magyarországi mariánus ferences rendtartomány főnökénél, Forgách Ferenc prímásnál, a lengyelországi nunciusnál és másoknál, mindenünnen csak jókat írtak Lubienieckiről. 1605-ben a hajdúk ellen harcoló seregben volt tábori pap, ezután ment Moldvába. Jó katolikusnak, áldozatkész misszionáriusnak tartják. Ami üldöztetés érte, azt is a hitéért szenvedte. (MTAK Veress 991-992. fol.)

1611. április 18-án V. Pál pápa kinevezte Valerian Lubienickit bákói püspökké. Erről Borghese államtitkár április 30-án értesítette a lengyelországi nunciust. (MTAK Veress 993. fol.)[11]

34.

1610.

CLAUDIUS ACQUAVIVÁNAK, A JEZSUITA REND GENERÁLISÁNAK A REND TAGJAIHOZ SZÓLÓ ÉVI TÁJÉKOZTATÓJA

AZ IRAT: B: ARSI Polonica Vol. 51/I. Fol. 225-226. (Rongált példány.)

TARTALMA: *A kamenyeci [jezsuita] kollégium jó bázis a szomszédos Moldvában végzendő missziós munkára. Ismerteti Moldvát és lakóit, nyelvüket; a görögkeleti egyház az uralkodó, papjaik többsége csak a templomi szertartáskönyveket tudja valamelyest olvasni, a bazilita szerzetesek száma sok száz, nagy részük műveletlen és főleg kereskedéssel foglalkozik; a politikai helyzet állandóan bizonytalan. A jezsuita misszió létrehozását*

[11] 1614. január 8-án Lubieniecki, "pauper episcopus Bachoviensis in Moldavia et Valachia Turcis tributariis" ezt írta Varsóból V. Pál pápának: Püspöki székhelyére igyekezvén egy szerzetestársával, útközben a tatárok kezébe esett. Ő maga 400 arany váltságdíjon szabadult, de társa most is fogságban van. Sem a kölcsön kapott 400 aranyat, sem társa váltságdíját nincs miből kifizetnie. Tomsa István vajda ugyanis minden jövedelmét lefoglalta, úgyhogy most száműzöttként Lengyelországban él. Kéri, hogy azt a 200 koronás évi támogatást, amit elődei kaptak, utalja ki neki is. (VASILIU 61-62.) Egy másik, 1616. május 6-án Jászvásárról az ilyvói (lvóvi) érseknek, Andrej Próchnickinek írt levelében, miután részletesen beszámolt a moldvai katonai és politikai viszonyokról, annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy most volna jó alkalom a tatárokat megsemmisíteni. ("Nunc tempus est tollere Tartaros ad fundum.") Valami segítséget kér, mert nagy szegénységben él. (Uo. 62-64.)

megkönnyíti, hogy a vajda testőrsége katolikus lengyelekből áll. A lakosság ragaszkodik görögkeleti vallásához, de a [lutheránus és kálvinista] eretnekséget nem tűrik meg. A kamenyeci kollégium egyik jezsuita szerzetese a podóliai nemesség küldötteihez csatlakozva ment Jászvásárra, a vajdai udvarba. A nemesek többek közt a vajda jóindulatába ajánlották a jezsuita rendet, amely várja új iskolájába a moldvai előkelők gyermekeit; a vajda megígérte, hogy két kisebb fiát hozzájuk küldi. A küldöttség nyolc napot töltött Jászvásáron, miközben a páter apostolkodó munkát végzett. Fontos volna, hogy a Rend megvesse lábát Jászvásáron, ahol a románok mellett rutének, görögök, lengyelek, magyarok és törökök élnek. Egész Moldvában nagy szükség volna jó papokra. A Kárpátok lábánál hét falut és egy mezővárost katolikus magyarok laknak; ezek megőrizték vallásukat, saját [magyar] papjaik voltak mindenkor.

Missiones ex collegio Camenecensi susceptae
Missio in Valachiam[1]

Collegium Camenecense prae aliis habet insignem commoditatem pro more Societatis excurrendi ad regiones propter animarum salutem, quae sunt in maximis necessitatibus ex nationibus adeo diversis et taantopere moribus per ignorantiam rerum, aeque divinarum ac humanarum efferatis, Prima itaque Societati sese offert, ut maxime vicina, nec amplius Cameneco, quam duobus milliaribus germanicis dissita Valachia,[2] quae Moldaviae est consimilis, non limitibus modo, sed lingua, habitu ac moribus. Regio haec Valachiae fertilis admodum est frumenti varii, vini quoque ac mellis ferax, atque pecorum magnitudine et multitudine insigniter abundans.[a)]

Lingua genti communis, ut plane mixta ex vicinarum nationum idiomatibus italica verba habet quam plurima, licet valde corrupta et barbare desonantia, sic tamen, ut Italus latinae linguae non ignarus, aut graecae leviter peritus possit facillimo negotio eam linguam condiscere. Literarum vix aliquid est Valachis exercitium, pauci primores aut mercatores sciunt legere aut scribere charactere ruthenico vel slavonico. In aliis vero scientiarum doctrinis plane nullus est qui versetur ex ipsis etiam ecclesiasticis, qui nihil praeterquam legere discunt solummodo, ut expediant in templis officia divina, quamvis plurima habeantur monasteria graecorum, praecipue Ordinis Sancti Basilii, in quibus habitant magno quidem numero, ut alicubi ad trecentos vel quingentos accedant homines valde rudes ac imperiti, et potius vilissimam quamquam mercaturam exercentes, quam in aliqua religiosorum functione occupati.

Status politicus hujus provinciae semper fuit inconstans ac varius. Nam licet hactenus habuerint proprios principes, qui a Polonis ac Ruthenis dicuntur vojvodae, seu palatini, nihilominus filius patri non succedit in principatu hujus provinciae, sed fere semper illa fuit quasi praedae exposita, cujusque

[a)] Kihúzva: et singulis annis multa boum millia in Poloniam ac deinde in Germaniam et in alias regiones ex Valachia educuntur

[1] Ahogy a következőkből egyértelműen kiderül, Rómában összekeverték Moldvát és Havasalföldét. Valachián tehát Moldva értendő.

[2] "Valachia" helyett itt és az alábbiakban mindig "Moldavia" értendő és fordítva.

audacissimi quem aut ipsi Valachi tumultuarie aut violenter Kozacy, seu Ungeri, seu Poloni, seu etiam Turcae instrusissent, qui tamen ipsorum fraudibus facile de principatu dejicitur. Est vero hic princeps feudatarius regi Poloniae semperque habet aliquot centurias militis polonici, qui et praesidio sit ipsi principi, tam contra subitam vicini cujusque hostis irruptionem, quam contra dolos fraudesque suorum. Horum igitur Polonorum, qui versantur in hac provincia et in vicina ipsi Moldauia, occasione, nostri patres ut eos juvent in spiritualibus necessitatibus saepe ac facile has provincias possunt invisere, tum si quid in ipsismet incolis Deus effici voluerit ad veram in illis fidem et morum honestatem propagandam ex occasione oblata indicabitur et tentabitur. Nam certe vix aliqua spes eset juvandi istos homines, diuturno schismate graeco graviter contra Ecclesiam Romanam obfirmatos, nisi hac occasione per Polonos catholicos, qui cum illis habitare incipiunt. Haereticos enim quoscunque ipsi Valachi ac Moldavi oderunt infensissime.

Hanc igitur provinciam Valachiae invisit unus e nostris sacerdos collegii Camenecensis, hujusmodi oblata occasione. Fuerunt nomine totius Podoliae ex coetu nobilium tres in Valachiam expediti nobiles, qui ex jure vicinitatis cum Valachis politica quaedam negotia transigerent. His nuntiis inter alia puncta legationis istud quoque fuit commissum, ut nomine totius nobilitatis podolicae ipsi principi omnibusque Valachis significaretur ne volo collegio Wocietatis Cameneci erecto, atque adeljus scholas invitaretur valachica juventus, quo melius cum literis, mores honestos, omnemque civilitatem et cum Polonis majorem animorum conjunctionem conciperent.

Itum est itaque Jassios, sedem principis. Salutatusest princeps[3] cum suo senatu a nuntiis et nostro patre. Tunc vero primarius ille nuntius, posteaquam praecipua suae legationis negtotia exposuisset, dexceendit ad commendationem Societatis, ostendens quomodo in tota Christianitate homines istius religionis honorem divinum promoveeant, non in templistantum, sed ubique inter homines et in scholis pueros nobiles sua cultura reddunt nobiliores et omnibus christianorum regnis maximo sunt solatio et commodo. Deinde adjunxit quomodo ab Illmo ac Rs^{mo} Camenecensi in Podoliam ad ipsos fines Valachiae Camenecum deducti sint, ut ab universa nobilitate Podoliae libentissime suscepti magna cum voluptate omnium, quos eadem nobilitas Podoliae etiam suae celsitudini omnibusque Valachis maxime commendatos esse voluit, tanquam brevi huic quoque provinciae utilissimos futuros. Iverunt deinde nuntii simul cum nostro patre ad salutandam matrem principis, quae filio adhuc juvene magnam gubernationis partem in illa provincia sustinet, cum qua nuntii de iisdem negotiis suis egerunt et Societatis commendationem priori similem adjunxerunt. Egit illa cum patre multis et amicissime suamque operam Societati obtulit,et duos filios, principis fratres in scholis Societatis erudiendos daturam se pollicita est.

Haec in aula principis tractata sunt, laboratum quoque inter alios proximo per dies octo quibus ibi substitit pater, sed pracipue cum Polonis, ex quibus aliqui ad confessionis sacramentum sunt inducti; fuitque unus, qui fecit confessionem, per annos viginti neglectam. [Egy magasrangú katona esetét beszéli el, aki ágyasságban élt egy nővel, de az ő rábeszélésére templomban megesküdött vele. Mindezek nagyban öregbítették a Társaság jóhírét.]

Hac missione in Valachiam praeter [ali]qualesb) fructus animarum, illud commodi accessit Societati, quod et ejus vitae ratio melius quam antea [no]ta sit a Valachis et insignis affectus erga Societatem excitatus non modo apud Polonos milites, sed apud omnes in[colas] praecipue Jassis, quae civitas multam requirit operam Societatis, maxime propter magnam diversitatem variarum [nation]um. Ibi enim habitant Válachi, Moldavi, Rutheni, Graeci, Poloni, Ungari et Turcae. Milites vero Poloni, adeo [...]nostros patres Jassis expetere, ut magnis precibus privatim ac publice plurimi rogaverint, et pro festis proximis [tam a Polo]nis, quam a Valachis et ab ipso principe et matre ejus; collocutusque est princeps cum patre absque arbitris et in[ter]prete, quod nonnisi amicis insignibus conceditur. Illud non leve ex conversatione cum Valachis ad promovandam [re]ligionem catholicam jactum est fundamentum, quod ipsemet princeps et fere omnes proceres fateantur solam [fi]dem romanam et graecam esse veram, reliquas haereticorum sectas homine christiano indignas et quod aliqua[ndo] fuit, ut romana et graeca fides agnosceretur una, hoc dicebant nunc etiam se cupere, et aliquando futur[am] [fate]bantur. Festa Christi natalitia[4] cum divina gratia honorifice a catholicis multibus accesserunt ad sacram confessio[nem] et communionem. [A következőkben egyes eseteket ismertet olyanokról, akik évtizedek óta nem járultak a szentségekhez s most meggyóntak és résztvettek a szentáldozásban.]

Moldavus item a duodecim annos ad perfidiam Turcicam defecerat, nunc inde pro[gressus], ad fidem christianam recuperandam est praeparatus. Magna spes est cum Dei favore in tanta var[ietate] nationum nostros patres si isthic saepius degerent, utilem operam navare posse. Magna enim [est] inopia sacerdotum, sed maxima bonorum. Sunt adhuc septem pagi cum oppido uno versus Ungariam inter Siculorum alpes, quibus nulla infectio haeresis aut schismatis hactenus potuit nocere, nam permanserunt catholici clerumque cum suo episcopo semper curaverunt habere catholicum.

Megjegyzés

Egy év múlva, 1611-ban a lengyelországi jezsuita rendtartomány évi jelentésében azt olvassuk, hogy a moldvai misszió mindeddig nem valósulhatott meg ("Missio in Moldauiam non poterit suscipi ob crebras hoc anno et tumultuarias Turcarum et Scytharum vastitias"), de a békés idők beálltával sort kerítenek rá. Addig is örömmel

b) A papíros több helyt kiszakadt, kilyukadt. Ahol tudtuk, a szöveget szögletes zárójelben kiegészítettük.

4 Valószínűleg a karácsonyi ünnepeket érti.

jelentik, hogy a moldvai határvár, Chotin kapitánya, a karácsonyi ünnepekre tőlük, a kamenyeci rendházból kért missziós-papot. (ARSI Polonia Vol. 51/I. Fol. 244.)

A moldvai jezsuita misszió a következő években sem valósult meg. A lengyelországi rendtartomány jelentéseiben legközelebb 1617-ben esik szó Moldváról.

35.

[1623 nyara, Róma]

ANDREAS BOGOSLAVIĆ KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT:A: APF SOCG. Vol. 219., Fol. 212-215.

NYOMTATOTT KIADÁSA:1.) CĂLINESCU: *Altre notizie* 327-328.; 2.) *Călători* V. 5-7. (Román nyelvű fordítás.)

TARTALMA: *Bákó városában 100-nál több házban laknak magyar katolikusok, ferences kolostora és temploma van; továbbá 100 házban görögkeletiek vannak; a szomszédos két faluban 86 ház magyar katolikus lakos, Tatroson 70 ház magyar katolikus él, templomuk és papjuk van; Románvásáron 72 házban élnek magyar katolikusok, templomuk és papjuk is van, leginkább románul beszélnek; 200 házban ortodoxok laknak. A szomszédos négy faluban 60 magyar katolikus él, a többiek ortodoxok; mindegyik faluban van katolikus templom, de részben elpusztították a tatárok. Szucsavában 68 ház katolikus magyar és szász él, két templomuk, papjuk van a többi lakó ortodox és lutheránus. Karáncsonkőt és Szerátát 84 ház katolikus szász magyar lakja, templomuk, papjuk van; 200 házban ortodoxok és lutheránusok élnek, néhány ariánus és cigány. Kutnárban több mint 260 házban élnek katolikus magyarok, szászok és románok; magyar és német papjuk van, szép erődtemplommal és iskolamesterrel; 120 házban ortodoxok élnek, Jászvásáron több mint 60.000 eretnek és ortodox él; 84 ház katolikus, egy templomuk van. Husz városában több mint 80 ház magyar él, mind huszita eretnek, papjuk nins. A Feketetenger vidékén kevés katolikus él, így Dnyeszterfehérvárott és Babadagon. Egész Moldvában 15 plébániatemplom, 1010 katolikus ház, 2630 katolikus lélek van.*

Bevezetés

Az irat külzetére a Szent Kongregáció titkárságán rájegyezték: 1623.

1623. május 15-én kelt XV. Gergely pápa Tomsa István moldvai és külön Mihnea Radul havasalföldi vajdának írt levele, amelyben értesíti őket, hogy Andreas Bogoslavić ferences szerzetest és hat társát Havasalföldére, Moldvába és Bulgáriába küldötte (HURMUZAKI VIII. DLXXXVI. sz., 404. és *Acta Bulgariae* XIX-XX. sz., 22-23.) A jelentés végére valaki ráírta, hogy Moldvában "jelenleg" Tomsa István vajda uralkodik. A havasalföldi (általunk itt nem közölt) rész elején pedig Bogoslavić említi, hogy ott Mihnea Radul a vajda. Mindketten 1623 augusztusáig uralkodtak, a jelentésnek tehát

az előtt kellett íródnia. Ugyancsak a havasalföldi részben említi Bogoslavić, hogy ahányszor "még az előző években" Mihnea Radul megbízásából Rómába jött, mindig beszámolt a vajda rokonszenvéről a latin egyház iránt "a boldog emlékezetű V. Pál pápának." A Rómába jöttem ("venni a Roma") kifejezésből következtetjük, hogy ez a jelentés az örök városban íródott. Ha számításba vesszük, hogy az út Róma és a román vajdaságok közt legalább egy hónap, a jelentés megírását 1623 nyarára keltezhetjük.

Relatione
di Moldavia, Valachia et Bulgaria di Fra Andrea Bogoslauich
minorum conventualium

[A jelentés első része Havasalföldével foglalkozik: a Duna mentén 6 faluban a lakosság magyar és román katolikusokból áll; az egész országban 406 házban 856 katolikus található; 13 templomuk és egy ferences kolostoruk van. A katolikusok egy része huszita tévelygésben él.]

Nella provincia di Moldavia pease del Gran Signor d'Ottomani in fra l'altre vi è una città per nome chiamata Baccovia; qui è uno convento delli nostri padri con la chiesa dedicata al P. San Francesco, nella quale risiede il vescovo Baccoviense,[1] frate del nostro ordine con 6 altri frati. Qui sono intorno 100 et più case d'Unghari catholici, ma poveri. Altre 100 case sono delli Greci scismatici con loro chiesa et prete. Difori della detta città sono 2 ville attenenti al suddetto nostro convento, hora totalmente fatto vescovato, di case numero 86 pur d'Unghari catolici.

Di più nella detta provincia è una terra chiamata Totrus, sita sotto le montagne di Transilvania, ivi è una nostra chiesa et vi sono 70 case d'Unghari catholici con il loro prete. Altri sono, ma pochi scismatici et luterani. Vicino a questa terra vi è una villa di 28 case di catholici, ma non hanno sacerdote, si che nell'occorrenza del battesimo et confessione, vengono alle circonvicine chiese.

Di più nella detta provincia appresso un rapido fiume chiamato Moldava si è una bella terra per nome chiamata Romanno,[2] quivi sono 72 case d'Unghari catholici et hanno la chiesa dedicata a San Pietro apostolo, hanno anco 'l sacerdote et parlono più valaccho ch'in altra lingua. Altre 200 case sono di scismatici con loro preti et calugeri con 3 chiese. Li vicino sono 4 ville dove'n alcune d'esse sono le chiese, ma'n parte dissolate dalle continue scorrerie delli Tartari. In queste saranno 60 case di catholici, altri tutti scismatici.

Di più nella predetta provincia vi è una città pur alli confini della Ungharia Transalpina, molto forte, con il castello chiamata Sozzavia[3] et ivi habbiamo due chiese, una dedicata alla Sanctissima Trinità, et erat olim fratribus Sancti Dominici, et altra alla Madre del Nostro Signore. Qui vi

[1] Adam Goski
[2] Románvásár
[3] Szucsava

sono 68 case d'Ungheri et Sassoni, molto comodi et hanno il sacerdote, et è bene custodita l'una et l'altra chiesa. Altri sono tutti scismatici et alcuni luterani.

Apresso a questa città vi sono due grosse terre, Pietra et Monte Serrato,[4] dove sono 84 case d'Unghari et Sassoni; hanno et la chiesa et il sacerdote. Altre 200 case sono di scismatici et luterani con alcuni Ariani et Zingari.

Di più nella detta provincia è un'altra nobilisima terra par nome dimandata Chotnar,[5] qui sono più di 260 case d'Unghari, Sassoni et Valacchi catholici. Hanno il prete ungharo et tedesco, con una bellissima et fortissima chiesa, la quale serve nelli bisogni per diffesa et propugnacolo di quelli popoli contra nemici. Hanno anco 'l maestro della scolla. Altre 120 case sono de scismatici con le loro chiese et preti.

Di più nella detta Moldavia è una città principale di tutte l'altre dove per l'ordinario risiede il principe di quella provincia, chiamata Giasso,[6] si che ogni sorte di persone ivi sono et Turchi et Tartari, et eretici et scismatici in maggior copia, perchè credo che passano 60.000 di loro·[7] Quivi habbiamo una chiesa dedicata alla Beata Vergine et una casa parochiale, dove stanno due sacerdoti et vi sono intorno 84 case d'Unghari catholici. Nella corte del detto prencipe si ritrova alcuno catholico.

Qui fu prencipe Gasparo Gratiani et qui perde la vita[8] et io restai con molti catholici schiavo delli Tartari. Appresso a questa città, lontano una bona giornata vi sono più villaggi, dove v'habitano alcuni catholici 'in fra l'altre vi è una grossissima, chiamata Hus, dove vi sono più di 80 case d'Unghari, et carent sacerdote per la penuria dell'operarii. Ma quelli nostri padri della suddetta città di Giasso l'administrano li Sanctissimi Sacramenti andando una volta'l mese. In Hus erano tutti eretici husiti, ma con l'ajuto del Nostro Signore et mia fatica d'anni 4 fù reduto quel popolo alla catholica fede, havenga pur ch'alcuni bramano il sacramento havere sub utraque specie.

In quella parte verso 'l Mar Negro sono molte terre et ville, dove sono pochi catholici come vi è in Acgerman et Baba,[9] et vi sono alcuni marcadanti Ragusei altri tutti et tutto qual paese sono Tartari et scismatici innimicissimi di noi catholici più che non sono l'istessi mahometani.

Tanto che in questa provincia di Moldavia si ritrovano 15 chiese parochiali et case di catholici 1010, 2630 anime con uno convento del nostro ordine et uno vescovo Baccoviense pur nostro frate.

[4] Karácsonykő és Szeráta
[5] Kutnár
[6] Jassy (Jászvásár)
[7] Erősen eltúlzott szám.
[8] 1620. szeptemberében a tatárok ölték meg.
[9] Akkerman (Dnyeszterfehérvár) és Babadag.

36.

1624. [május 21. vagy előtte], Róma

GIOVANNI BATTISTA BANDINI BÍBOROS ELŐTERJESZTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 219, Fol. 179. + 184.

TARTALMA: *Rövid áttekintést ad a katolikus egyház helyzetéről Moldvában és Havasalföldén. A püspökség Bákóban betöltetlen; szakadárok és kálvinisták, szentháromság-tagadók és törökök között több mint 20 katolikus plébánia van, de többnyire pap nélkül; felsorolja a moldvai és havasalföldi magyar plébániákat, a hozzájuk tartozó leányegyházak számát, ahol van, megnevezi a papot; a szászoknak öt plébániájuk van. Az előterjesztés után olvasható a Szent Kongregáció határozata: megkeresendő a lengyelországi pápai nuncius, hogy tegyen javaslatot a püspökség betöltésére és a paphiány megszüntetésére.*

Bevezetés

Az itt közölt előterjesztés megírásának napja nem ismert, csak az, hogy a Szent Kongregáció 1624. május 21-én foglalkozott az üggyel.

In principatu Moldaviae, ad fines Transilvaniae regni est episcopatus Bachoviensis, omnino pastore destitutus. Qui licet sit inter schismaticos ritus orientalis, hereticos calvinistas arianosque, necnon Turcas proximos, attamen habet parochias cathdlicorum supra viginti, sed plerumque sine parocho vel curato. Hae sunt 1^{O} ipsum oppidum Bacho cum parochia, ubi sedes episcopalis habetur. Estanfalua cum duobus pagis; Manfalua cum tribus pagis; Tatros oppidum cum tribus pagis; Katnar[1] oppidum praestantissimum; Lukac falua cum duobus pagis; Salonc,[2] Karacomkoue[3] oppidum; Nemec oppidum; Banas oppidum,[4] praestantissimus locus; Sacua oppidum;[5] Balho;[6] Septem Villae, hoc est: Sekeluildek[7] pagi septem; Romanvasar oppidum; Forro falua cum duobus pagis; Galac oppidum; Barlad oppidum; Vazlo oppidum; Husc Varosa oppidum; Jas Vasar oppidum cum duobus pagis; Cebercek[8] ad ripam Nester fluvii, penes Nester Feieruar, Tartaris tributum pendet, Saxones quinque parochias habent, duae

[1] Kutnár
[2] Szalonc
[3] Karácsonköve, azaz Karácsonkő
[4] Talán Bánya (Moldvabánya)
[5] Szucsava
[6] Talán: Herló
[7] Székelyvidék
[8] Csöbörcsök

carent sacerdotibus. In Katnar est R.P. Gabriel,[9] insignus operarius; in Sagua P. Stefanus,[10] in Nemc P. Laurentius,[11] et sunt Saxones.

In principatu Valachiae sunt duae parochiae Ungarorum catholicorum; una ad Targouistam, sedem principis, altera Hozzu mizo[12] oppidum, utraque sine pastore.

[Az irat külzetén az előterjesztés olasz nyelvű kivonata, majd a határozat:] Die 21. Maji 1624. Congregatione 110.

Referente Illmo Dno cardinale Bandino statum 20 parochiarum Moldaviae et aliarum duarum Valachiae sub episcopo Backoviensi, sacerdotum Moldaviae; scribi nuntio Poloniae,[13] ut quae de episcopo nuperrime ad epsicopatum Bakoviensem ad supplicationem regis, primorum post assumptas informationes cognoverit, significet; et simul scribat, qua ratione parochiis, presbyteris et catholicorum ibi degentium saluti consuli possit.

Megjegyzés

1624. május 31-én, a Hitterjesztés Szent Kongregációja ülésén, Tollerani bíboros újabb jelentést olvasott fel a moldvai és havasalföldi helyzetről. ("De rebus et statu Valachiae et Moldaviae." APF SOCG Vol. 219, Fol. 181-182. és egy másik példány uo. Fol. 180.) Először a két vajdaság politikai helyzetét jellemezte: mindkettő a török porta adófizetője; vajdáját a szultán nevezi ki. A porta azonban tiszteletben tartja, hogy a nép ragaszkodik görögkeleti vallásához, ezért idegent vagy más vallásút nem küld hozzájuk. Püspökeik lehetnek havasalföldiek vagy moldvaiak, rutének vagy görögök is. Az előbbiek istentiszteleti nyelve az ószláv, az utóbbiaké a görög. Bazilita szerzeteseik közt vannak tisztán görög szerzetesközösségek, de vannak vegyesek is. A görög szerzetesek még az oroszországi bazilita kolostorokba is eljutnak, sőt előfordul, hogy archimandritává választják őket.

Egyik vajdaságban sincsenek [görögkeleti] iskolák, így tudomány sincs. ("In tota Valachia et Moldavia nullae scholae et consequenter nullae scientiae reperiuntur.") Még püspökeik közt is akadnak, akik alig tudnak olvasni. Ugyanakkor a szertartásokat nagy pompával végzik. A szerzetesek Nagy Szent Vazul egyházatya nevét viselik, de sokan azt sem tudják, hogy ő volt rendjük alapítója. Világi papjaik nősek, és inkább a ház körül és a mezőn paraszti munkával foglalkoznak, mintsem a szent és tudományos dolgokkal törődnének.

A római katolikus egyház helyzetét a vajdaságokban a következő tényezők nehezítik: a) az egyházszakadás, mely a római egyházzal való szembenállás alapoka; b) az ortodox egyház lelkipásztorainak tudatlansága, ami a szakadékot a két egyház közt még mélyíti; c) a nagy szegénység; d) az, hogy nincs a keresztény uralkodók közt egy sem, aki a vajdaságoknak segítséget adna.

[9] Családi nevét nem ismerjük.

[10] Balthasaris István szucsavai plébános

[11] Laurentius Demuth

[12] Hosszúmező

[13] Johannes Baptista Lancelotti

A második részben a jelentés rátér azokra a módozatokra, amelyekkel a két vajdaságot meg lehetne nyerni a katolikus egyház számára. Ezek:

1. Mivel nagyon erős a görögkeleti vallás, latin papok közvetlenül nem segíthetnek; legalkalmasabb volna erre a ruténeket [ukránokat] felhasználni. A rutének közt ugyanis van egy egyesült, Rómához hű [görögkatolikus] egyház is, ennek istentiszteleti nyelve az ószláv, szertartásai, szent könyvei azonosak mind a rutén nem egyesültekével, mind a havasföldi és moldvai görögkeletiekével.

2. Az egyesítést a püspökök útján kellene szinte észrevétlenül végrehajtani. Bazilita szerzetesek ugyanis az egyesülteknél is vannak, a görögkeletieknél is. Mivel a püspök nem lehet házas pap sem az egyiknél, sem a másiknál, tehát a püspököket a rutén egyesült baziliták közül kellene szentelni, a képzés szintjét az egyesült bazilitáknál fölemelni, hogy a közülük kiszemelendő püspökök a jelenlegieknél tanultabbak legyenek. Ők gondoskodnának a színvonalasabb papképzésről, szentelnének áldozópapokat, akik már egyesültek lennének, jóllehet szertartásaik, istentiszteleti nyelvük megegyezik a nem egyesültekével.

3. Az előzőből következik: ezek a püspökök lassan kinevelnék a hozzájuk hasonló klérust, s gondoskodnának arról, hogy ne csak a püspököket, hanem a prelátusokat is csak a már jobban képzett egyesült bazilita szerzetesek közül nevezzék ki. Ugyanakkor nemcsak a fiatal klerikusok, de a világi ifjúság oktatását is tanultabb egyesült bazilitáknál szervezendő iskolákra kellene bízni.

4. Az egyesült bazilita szerzetesek közé nem szabad felvenni idősebb férfiakat, hanem csak az ifjakat, mert ezek formálhatók.

5. Ugyancsak az egyesült baziliták legerősebb monostora mellett olyan szemináriumot kell létesíteni, amelyben minél több havasalföldi és moldvai nemesifjút is nevelni, oktatni lehet. Ezek a nemesifjak hazatérve saját szolgáló népüket is az egyesült egyházba terelhetik, s csak ők elég erősek ahhoz, hogy ellenállhassanak a szakadár egyház várható támadásának.

6. Ha ezen az úton felszaporodik az egyesült egyház híveinek száma, elég könnyen elfoglalhatják a szakadár bazilita monostorokat; ha ezek megteltek egyesült, jól képzett bazilita szerzetesekkel (a keleti baziliták műveltségi szintje a semmivel egyenlő), missziós központokká fejleszthetők; ezek a szerzetesek taníthatnák a koldusszegény és családos szakadár papságot is. Egyben e monostorok lennének az egyesült püspökök egyházmegye-látogatásainak is a bázisai. Ezek a módszerek Oroszország [Ukrajna] területén is beváltak, bár ott még nem sikerült egyetlen szemináriumot sem létrehozni.

7. Ez a szeminárium, amelyről az 5. pontban van szó, megfelelő helyen létesüljön. És itt nehézségek adódnak. Havasalfölde görögkeleti egyházközpontja ugyanis török hódoltság alatt van, tehát eleve kiesik; Itália messze van ahhoz, hogy a vajdaságokból ide jöjjenek a jelentkezők szemináriumba, akik ezt vállalnák, többségükben bizonyára kalandorok volnának; egyébként is, mivel Itália a latin katolicizmus központja, az innen kikerülő papokat a latin egyház ágenseinek tartaná még a köznép is. Akadályokba ütköznék Itáliában a görögkeleti szertartástan oktatása is. Márpedig a népnek a megszokott keleti szertartások mindenenképpen kellenek, az általa megszokott és csodált külsőségek nem maradhatnak el, mert elmaradásuk a térítések eredményes voltát veszélyeztetné.

A szeminárium tehát csakis Oroszországban [Ukrajnában] létesíthető, gondját rábízhatnák a rutén egyesült metropolitára, ki a szeminárium tanárait a legkitűnőbb egyesült bazilita szerzetesek közül válogatná; itt történnék a rutén, a havasalföldi és a moldvai növendékpapság, valamint a világi nemesifjúság oktatása is. Minthogy pedig nemcsak a szertartások nyelve ószláv, de erre a nyelvre le van fordítva a Biblia, mind a

görög, mind a latin egyházatyák írásainak nagyobbik része, sőt a zsinati iratok anyaga is, így - csakúgy, ahogy a latin műveltséget kapó ifjúság nyugaton megtanulja a latin nyelvet - ezt a "szent nyelvet", tehát az ószlávot, meg kellene tanítani nemcsak a szerzetes- és papnövendékeknek, de a világi nemesifjaknak is. Ha a rutén ifjak együtt lesznek a havasalföldi és a moldvai nemesifjakkal, akkor könnyen megtanulhatják a román nyelvet is.

Végül a 8. pontban röviden összefoglalja a jelentés a fentieket, hangsúlyozva, hogy a kiindulás a rutén egyesült bazilita monostorhálózat megteremtése legyen, de a magasabb színvonal alapfeltételével, mert az innen kikerülő egyházi és világi ifjúság éppen műveltségi fölényével érhet majd el sikereket a két vajdaság népének katolizálásában.

Az irat külzetén olvasható összefoglalás szerint a fenti Tollerani-referátum lényege egy rutén szeminárium létesítése; mivel pedig ilyen szeminárium ügyében a Hitterjesztés Szent Kongregációja már írt a lengyelországi pápai nunciusnak, a nuncius válaszlevelét - a pápa döntése szerint - meg kell várni. (Johannes Baptista Lancelotti nuncius válaszát nem ismerjük; arról sincs tudomásunk, hogy az ügyet a Hitterjesztés Szent Kongregációja a későbbiekben elővette volna.)

37.

[1631 körül]

A MOLDVAI KATOLIKUSOK ÖSSZEÍRÁSA

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 73, Fol. 186.

TARTALMA: *Tizenegy moldvai településben összeírja a katolikus házak (családok) számát.*

Bevezetés

Az összeíráson sem a szerző, sem az év nincs feltüntetve. A dátumot a levéltári elhelyezésben, az ezt környező iratok alapján valószínűsítettük. Lehetséges, hogy egy általunk nem ismert nagyobb jelentésnek a Hitterjesztés Szent Kongregációjában készített kivonata.

Numero delle case catholice che sono in Vallachia[1]

In Karto[2] uivono da	80	case
In Cetnar[3]	40	
In Oscaua[4]	12	
In Paia[5]	40	
In Nemz	20	
In Roman con le ville	60	
In Boscouio[6] et il vescovo	100	
In Totrus e ville	120	
In Sozonisa[7]	50	
In Barlat	200	
In Galazzo[8]	16	
Case in tutte n°	738	

38.

1631. július 28., Kutnár

A KUTNÁRI KATOLIKUSOK LEVELE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT: *A*:ASV A.A. Arm. I-XVIII. No. 1810. (Régi jelzete: AA. Arm. VII. Caps. IX. No. 19. Végig egy kéz írása. A szöveg alján Kutnár mezővárosának vörös viaszba nyomott pecsétje, közepén elmosódott figurális ábrázolás.[1])

NYOMTATOTT KIADÁSA: HURMUZAKI VIII. DCXXI. sz., 427-429.

TARTALMA: *Megköszönik a Paolo Bonnicinak adott teljes missziós felhatalmazást. Mindenekelőtt papokra volna szükségük. A 11 jelentősebb településből pap csak háromban van, ebből is az egyik huszita vagy lutheránus, a másik lengyel, az nem beszéli nyelvüket; a legtöbb egyházközség olyan szegény, hogy nem is tud papot eltartani, Bákó a püspöki székhely, de 7. esztendeje nincs püspök; kérik ne engedjék át a püspökséget a*

[1] Ahogy a felsorolt helynevek mutatják. Valachia elírás Moldavia helyett.

[2] Hârläu (Herló)

[3] Kotnar (Kutnár)

[4] Suceava (Szucsava)

[5] Baia (Moldvabánya)

[6] Bacovia (Bákó)

[7] Talán Säbäoani (Szabófalva)

[8] Galac

[1] Kutnár mezőváros pecsétjét sem Maria DOGARU gyűjteményes kötete nem ismeri (*Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic.* Bucureşti 1976.). sem Renate MÖHLENKAMPF alapos tanulmánya a legrégibb moldvai városi pecsétekről. (*Die ältesten Siegel moldauischer Städte. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 29. 1981. 337-365.)

lengyeleknek, mert akik közülük voltak, mindegyik pénzéhes, kapzsi volt, elhurcolták a templomi kincseket, botrányos életmódot folytattak; olasz pátert kérnek. Vagy állítsák vissza a konventuális ferencesek bákói kolostorát. A szeniorok aláírása után a kutnári polgárok nyilatkoznak, hogy P. Bonnici munkálkodása nyomán a görögkeleti szakadárságot elhagyták, és hűséget fogadnak a római pápának.

Bevezetés

A levélen címzés nincs, második lapjának hátsó oldalán viszont a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának, Francesco Ingolinak 1632. március 29-én kelt s.k. följegyzése olvasható, mely szerint a Kongregációnak írt levelet át kellett, hogy tegye az Angyalvári Levéltárba (Archivio di Castel S. Angelo - Archivum Arcis)[2]

A levél meglehetősen döcögős latinságán természetesen nem változtattunk, sőt helyesírását (a mássalhangzók helytelen kettőzését stb.) is meghagytuk.

Eminentissimi domini, domini nostri semper colendissimi.

Cum jam, post tot labores afflictionesque, in quibus propter deficientiam pastorum eramus involuti, bonitas divina nostri meminiscet,[a] non parum virtutis habuit laetitia in cordibus nostris eo, quod certi fuimus quod misericors Deus delens iniquitates nostras misertus sit nostri, hocque cognovimus, quando literas missionis plenas facultatibus a sanctissimo concessis ostendit R.P. Paulus Bonnicius a Melita, cui septimo anno in ista provincia cum maximo labore nostraque aedificatione et exemplo peracto meruit ob nostri beneficium tales habere facultates, de quibus non paucas flexis genibus agimus gratias et cum etiam ostendisset nobis literas admodum R[di] P[ris] Joannis a Fratta provincialis orientalis et vicarii patriarchalis Constantinopolitani, in quibus animum dabat nobis, ut de spiritualibus necessitatibus nostris Sacrae Congregationi de Propaganda Fide dare deberemus. Nos vero credentes verbis R[di] P[ris] Pauli et confidentes in misericordia omnipotentis Dei et in gratia vestrarum eminentissimarum dominationum, totius provinciae necessitates spirituales scribimus.

Primo indigemus sacerdotibus, quia multa sunt loca, quae carent sacerdotibus, et propter deficientiam sacerdotum ex catholicis fiunt schismatici.

Iassi non est sacerdos, quia neque invenire, neque haberet modum inventum allendi, propter paupertatem. Hussi est sacerdos, sed nescimus, si est Hussita vel Lutheranus, vel consecratus, quod nunquam fuit in ista provincia talis error, sed modo conceditur, quia qui fuit episcopus, de his curam non habuit, sed habuit curam implendi marsupium, si unde invenisset. Barcli[3] non est sacerdos. Galaci fuit R.P. Paulus[4] et modo Cothnarium

[a] Helyesen: meminisset

[2] A levél mellett található borítékot helyettesítő borítólap, rajta az Angyalvári Levéltár levéltárosának, G. B. Confalonieri-nek neve és a levélről általa írt rövid tartalmi kivonat, valamint az eredeti levéltári jelzet.

[3] Valószínűleg: Barlád: A HURMUZAKI kiadványban Brailae olvasható, ami már azért is tévedés, mert Brăila Havasalföldén van.

[4] Paulo Bonnici

ipsum vocavimus. Sutzaviae est Polonus et non ad gustum, propter linguam, eo quod in ista provincia Moldaviae indigemus sacerdotum Germanorum vel Ungarorum, vel saltem et sciant linguam istam moldavicam. Baniae est sacerdos. Nemthi non est, Romani[5] non est, Bachoviae non est, Tatrussi non est, Solonci[6] non est. In istis locis suprascriptis sunt catholici, et propter miseriam non possunt habere sacerdotes.

Conquerimur etiam de episcopo Bachoviensi, quaequidem Bachoviae est civitas in ista provincia, in qua habere solebamus episcopum catolicum, et hoc non diu, eo, quod usque modo tantum quinque fuerunt episcopi, Gabriel Fredro Polonus fuit ultimus:,et nullus in episcopatu suo septimum complevit annum. Rogamus prostrati ad terram, ut deinceps non concedatis episcopatum hoc Pollonis, quia quanti episcopi fuerunt Polloni, nihil ex istis boni vidimus, nisi scandala, avaritiam, ebrietatem et pecuniarum cupiditatem, eo quod nihil facere volebant, nisi pecunias, et quidquid remanserat cruces, calices argenteos antiquos ex bonis episcopis Italis primis et bonis hominibus relictis,[b)] abstulerunt et etiam in tabernis pignoraverunt. Solebant isti episcopi Bachovienses Polloni, servos, equos multos secum portare, et quia in episcopatu nihil inveniebant sufficientiae, ibant hinc inde simoniam faciendo, ut possint cum pompa magna vivere, propterea iterum prostrati ad terram rogamus propter viscera Omnipotentis Dei et merita Beatae Virginis Mariae, ut episcopatum Bachoviensem deinceps Pollonis non concedatis, sed aliquibus patribus italis, modestis, piis et humilibus concedatur, vel ut non sit amplius episcopus, sed ut restituatur monasterio[c)] Bachoviense patribus Minorum Conventualium Sancti Francisci, prout antiquitus fuit. Sed si V^rae^ Eminentissimae Dominationes voluerint, ut sit episcopus, nos omnes Moldavienses Catholici eligimus et desideramus R^dum^ P^rem^ fratrem Joannem a Fratta Italum, eo quod audivimus a R^do^ P^re^ Paulo, cui propter bonum exemplum in omnibus fidem damus, ipsum supra scriptum P^rem^ Joannem a Fratta esse optimum, pium, mansuetum et humilem et pro tali provincia idoneum, propterea ipsum desideramus et eligimus; sed si non placuerit Sacrae Congregationi ipse pater, rogamus ut similem Italum ipsi nobis mittatis et non Pollonum.[7] Nosque vero quamvis in ultimis partibus istis attamen et oratio nostra favente Deo Optimo Maximo incessanter pro felicitate Sanctae Romanae Ecclesiae sanctissimique patris, vestrarumque eminentissimarum dominationum die noctuque ipsum Optimum Maximum flexis genibus intimo cordis affectu rogamus. Valete.

b) Helyesen: relictos

c) Helyesen: monasterium

5 Nemc és Románvásár

6 Solonţ (Szalonc)

7 Néhány héttel ennek a levélnek a megírása után. 1631. szeptember 7-én. III. Zsigmond lengyel király kinevezte bákói püspökké Jan Baptista Zamoyski domonkosrendi szerzetest. Szeptember 11-én a király kérte számára a pápai megerősítést. amit még abban az évben meg is kapott. (IORGA:*Documente* I-II. 423-424.)

Datum in ecclesia Sanctae Mariae Majoris Cottnariensis, die 28. Julii, anno 1631.

Nos duodecim seniores catholici istius provinciae Moldaviae nos subscribimus et proprio sigillo muniri curamus immo et propriis manibus.

Nos cives Cottnarienses quanti sumus, quamvis usque modo fuimus in schisma, attamen pro aedificatione R[di] P[ris] Pauli Bonnici obendientiam Summo Pontifici Romano reddimus, ipsumque vicarium Christi confitemur; in fide cujus sigillum civitatis et judiciale ponimus.

L. S.

39.

[1632. Róma][1]

PAOLO BONNICI DA MALTA FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT: *A*: APF SOCG Vol. 219, Fol. 252-257. Végig s.k.

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) CĂLINESCU: *Altre notizie* 332-339; 2.) *Călători* V. 18-29. (román nyelvű fordítás)

TARTALMA: *Moldva külső és belső helyzetének ismertetése. Jó Sándor vajda idején, akinek felesége katolikus magyar volt, sok katolikus templomot építettek: Szeretvásáron, Kutnárban, kettőt Szucsaván, Moldvabányán, itt van eltemetve a vajda magyar felesége, Bákóban templomot és kolostort, itt székel most a püspökség. István vajda utóda, a katolikusok iránt ellenséges érzelmű Stefăniță, görögkeleti püspökei és papjai tanácsára átkereszteltetett minden katolikust, ágyúval lerombolt atta templomaikat, csak a moldvabányait hagyta meg a néhai fejedelemasszony iránti tiszteletből. Stefăniță vajda halála után sokan visszatértek a katolikus hitre, mások eretnekké lettek. Őt [Bonnicit] Radu vajda barátságosan fogadta, a lutheránusokat kitiltotta az országból, mire közülük sokan színleg katolikussá lettek; a vajda katolikus módra meggyónva, megáldozva halt meg. Utóda alatt még hathatósabban folytathatta működését. Kutnárban 60 család tért vissza a katolikus hitre, Borgia kardinális egy levelét ereklyeként őrzik és mutogatják. Moldvabányán 10, Szucsaván 12, Nemcen 35, Kutnáron 6 katolikus család jelezte visszatérését az erdélyi Besztercéről; Karácsonkőn, ha volna papjuk, sokan már régen katolikussá lettek*

[1] Bonnici itt közölt jelentése nincs keltezve, az irat külzetére kézzel írt megjegyzés csupán annyit közöl, hogy szerzője kilenc évet töltött Moldvában. Ennek alapján Călinescu 1632-re dátumozta az iratot, mivel Bonnici 1623-ban érkezett Moldvába. Veress Endre viszont, akinek valaki egy olasz nyelvű kivonatot készített a jelentésről, s ezt eredetiként besorolta gyűjteményébe (MTAK Ms. Veress 1003. fol.) 1633-ra keltezte, mondván, hogy Bonnici 1624-ben érkezett Moldvába. Állítását nem indokolta.

volna; Jászvásáron vagy 60 ház katolikus, az itt élő páterek nem beszélik a helyi nyelvet; az összeomlott templom helyébe újat építettek, ahogy Nemcen is. Huszon 60 ház, lutheránus [= husziták]. Bákóban és környékén sok katolikus család van, Tatroson, Bogdánfalván és másutt vagy 200 katolikus család található, akik kálvinista módra élnek a szentségekkel, mert nincs saját nemzetükből való papjuk. Galacon 20 ház van, pápistának vallják magukat, de szakadárok módjára gyakorolják a vallást. Barládon vagy 30 ház van, nem akarnak szentképet megtűrni a templomukban. Ezt a népet csak úgy lehetne visszatéríteni a katolikus hitre, ha maguk közül való papjaik volnának, akik közöttük élnének. Az olaszok nem ismerik a nyelvet, három évnél rövidebb idő alatt nem is tudnák megtanulni. Úgy vélik, Szucsava volna a legmegfelelőbb, a legbiztonságosabb egy helyi szeminárium létesítésére. 12 moldvai papnövendéket lehetne egy itáliai püspök felügyelete alatt kiképezni. Ha Itáliából küldenek papokat, az fejenkint 100 scudiba kerül, így pedig tizenkettőt lehetne eltartani 600 scudiból. Összefoglaló kép az erdélyi, székelyföldi katolikusok helyzetéről.

Bevezetés

Bonnici első ismert levelét 1630. április 24-én írta Galacról a konstantinápolyi pátriárka vikáriusának címezve. Ebben részletesen elmondja, hogyan került Moldvába. 1623-ban - írja - P. Bagnacaballo Rómából pátenssel áthelyezte a krakkói rendházba. Útközben Bécsben megbetegedett és negyven napig ott vesztegelt. Krakkóba érkezve az ottani gvárdián és a rendfőnök nem fogadták el Bagnacaballo intézkedését, azzal, hogy a rendház megtelt. Mit tegyen? Visszatérni, az út veszélyes volta miatt , nem lehetett. Bécsből vele együtt érkezett egy dalmát ferences, Maestro Andreas [Bogoslavić], aki közölte, hogy felhatalmazása van Bagnacaballótól. hogy hat szerzetest magával vihet Moldvába. Csatlakozott tehát hozzá, vele ment Moldvába. Hat hónap alatt szinte mint anyanyelvét, úgy megtanulta az ottani nyelvet és megkezdte a szétszórtan élő katolikusok látogatását, akik nyomorúságos szegénységben és pap nélkül, csaknem állati sorban élnek. Érkezésük után egy évvel P. Andreas Havasalföldére ment a tîrgovistei kolostorba, s őt Moldvában hagyta. Három-négy év múlva tudta meg, hogy az újonnan érkezett püspök, rossz magaviselete miatt onnan magával vitte őt. Erre odautazott, hogy személyesen lássa a helyzetet, de mivel nem volt megbízólevele, a püspök által odahelyezett páter nem állt vele szóba. Galacra visszatérve levelet írt a keleti provinciálisnak, de választ nem kapott, csak a pár nappal ezelőtt érkezett P. Gregorio által szóban elmondottak adtak neki némi tájékoztatást. Elhatározta, hogy Konstantinápolyba megy, de máltai lévén, erről lebeszélték. A vajdától engedélye van, hogy prédikáljon és misézzen az országban; két másik atya is van itt, ezek hol itt, hol ott tartózkodnak és a vajdától utasításokat hoztak számára, de lelki ügyekben nem kap irányítást. A vajda felhatalmazta, hogy ahol jónak látja, kolostort alapítson, szőlőt telepítsen, mindehhez azonban pecsétes kiváltságlevél volna szükséges, Rómából pedig utasítás. A következőkben elsorolja, hogy hány katolikus él Moldvában (mivel ez azonos az 1632. évi jelentésben olvashatóval, itt nem részletezzük), majd így folytatja: Nagy nélkülözések között él. A paphiány miatt mindennapos, hogy katolikusok a szakadárok hitére térnek, főleg a halál órájában. Erről már tett jelentést, de újra kéri, tájékoztassa Rómát, hogy a papok itt nem tudnak megélni, ha nincs valami külső segítségük, és semmire sem mennek, ha nem tudják a román, illetve a moldvai nyelvet, vagy a magyart, vagy a németet. (Közli: CĂLINESCU: *Altre notizie* 330-331.)

Ezután megint több mint egy évig nem hallunk róla, 1631. július 20-án jelentkezett újra Kutnárból. Hosszú levelében elmondja, hogy bár a vajdától [Movilă Mózes] engedélye volt rá, hogy Galacon kolostort építsen, amikor hozzákezdett, a város kapitánya és a szakadár papok felléptek ellene, mondván, hogy csak káplánként

maradhat a városban és kolostort nem építhet. Fenyegetéseikkel nem törődött volna, de miután a pestisjárvány a 15 katolikus családból csak ötöt hagyott meg, kénytelen volt feladni a vállalkozást. Másutt lehetne építeni, de nehéz hozzákezdeni a nép nagy szegénysége miatt. Világi pap nincs az egész országban; az eddig Kutnárban szolgáló német pap hirtelen meghalt. Két Lengyelországból menekült barát van még itt, az egyik Románvásáron, a másik Moldvabányán, ezek senkinek nem engedelmeskednek. Szucsaván egy bernardinus [azaz a lengyelországi rendtartományból jött ferences] szerzetes káplánkodik. Szerette volna megvizsgálni a barátok működését, de olyan kihívóan viselkedtek, hogy feladta szándékát, nehogy botrány keletkezzék. A kutnáriak üzentek érte, hogy maradjon velük három hónapig, míg más papot nem találnak. Próbáltak már német pap után nézni; ha nem akad senki, velük marad. Jött ugyan egy domonkosrendi szerzetes, de mivel sem az ő [német] nyelvüket nem tudja sem a vlach nyelvet, nem akarták megtartani. Jászvásáron templom épül, de csak lassan, mert az adakozó, aki elindította, elkedvetlenedett, s nem ad pénzt. Ha sikerülne magyarul tudó papot találni ["si potesse haver un fratre che sapesse la lingua ungara ..."], aki idejönne, és ha az első évre megkapnák a költségeket három-négy barát eltartására, létre lehetne hozni egy kolostort. Utána már a templom szőlői eleget jövedelmeznének ahhoz, hogy ezt fenn tudják tartani, később pedig talán még tovább is lehetne terjeszkedni. (Ingolinak: APF SOCG Vol. 73, Fol. 180-181)

1631. október 28-án Kutnárból írt levelében elmondja, hogy a lengyel király - bár semmilyen joga erre nincs - lengyel papot akar a bákói püspöki székbe kinevezni. Kéri levele címzettjét, Antonio Devia Coppierót, írjon Rómába, ne feledkezzenek meg a neki megígért magiszteri címről. (APF SOCG Vol. 58, Fol. 162-163). 1631. november 9-i, ugyancsak Kutnárból keltezett levelét - úgy tűnik - a Hitterjesztés Szent Kongregációjának írta. Kéri, ne engedjék Bákóba lengyel püspök kinevezését, mert az ország nem akar lengyelt. Kér egy csuklyás csuhát, mert az övé már elrongyolódott. (Uo. Fol. 167.) 1632. február 2-i levelében Kutnárból arról tudósítja a Szent Kongregációt, hogy megkapta levelüket. Ha kap útiköltséget, az itteni katolikus magyarokból 12 ifjút magával visz, akik Itáliában szerzetessé vagy világi pappá lesznek, s két-három évig ott nevelkednek. Ha pénze lesz, 40-50 mérföldről jönnek majd jelentkezők, kicsik és nagyok. Az országban igen szomorúak a katolikusok, mert úgy hallották, hogy a lengyel király már kinevezett ide valaki püspököt.[2] Úgy hírlik, hogy jön a tatár, és a hegyekbe kell majd menekülni. (Uo. Fol. 169-170) 1632. május 1-én Kutnárból arról tudósítja a Szent Kongregációt, hogy az országnak elege van a lengyel papokból, mert torkig vannak az általuk okozott botrányokkal. (Uo. Fol. 166-172.)

[Az irat külzetén:] Sommario della relatione di Moldauia, data dal Pre Paolo Bonnici minore conventuale ch'ivi ha dimorato più di 9 anni.

[Moldva leírása: Az ország fekvése, szomszédai; a távolságok és a viszontagságos utazási körülmények. Uralkodója a vajda, akit a szultán helyez az ország élére; e kegyet a jelölt ajándékokkal, pénzzel, vesztegetésekkel próbálja az udvarban elnyerni; mire céljához ér, teljesen eladósodik. Elődje még élő családtagjait többnyire megöleti, javaikat elkobozza. A töröknek fizetett súlyos rendes és rendkívüli adókból leveszi a maga részét, ehhez időnként még kölcsönt is zsarol ki báróitól, főpapjaitól, a néptől, amit sohasem ad meg. Vallási téren a görögkeleti szakadárok érseke és három

[2] Jan Baptista Zamoyskit

püspöke irányítja az országot, fölöttesük a konstantinápolyi pátriárka; kolostoraik is vannak. A püspökök pénzért házasságokat bontanak fel, elnézik ágyasok tartását, teljes bűnbocsánatot ígérnek annak, aki egy katolikust áttérít. A szucsavai érsek hódolatnyilvánítást követelt tőle, s amikor ezt megtagadta, pásztorbotjával verte a fejét; ezután néhány nappal meghalt. A szakadárok tagadják a pápa hatalmát, a purgatóriumot, a paradicsomot és a poklot, a katolikusok keresztelését, a szentképek tiszteletét, a szenteket, sőt van, aki azt vallja, mindenki a maga módján üdvözülhet.]

In quanto doppo al spirituale cattolico, in tempo del prencipe Stephano il Bono, prencipe di Moldavia, il quale governò la Moldavia 40 anni incirca, et havendo una moglie ungara cattolica,[3] si fabricorno molte chiese alli cattolici dal istesso prencipe per devotione et per preghi dell'istessa prencipessa; primo fabricò una chiesa in Seret con il suo vescovato. In Cotnar fabricò una con il suo campanile e campane, due in Sozzava, una al popolo et altra dentro della corte per la sua prencipessa et sua gente, una chiesa dedicata alla Santissima Trinità et l'altra alla Madre Santissima, quella di Cotnaro è dedicata alla Madre Santissima di Agosto et si dice Santa Maria Maggiore; di più, fece fare una chiesa in Baia, dedicata pure alla Beata Vergine, con altri tre altari, et in Baia è sotterrata questa prencipessa. Fece fare una in Baccovia con il suo convento, dedicata al Serafico P. San Francesco, et la dotò d'una o più ville, et questo convento oggi è vescovato di Baccovia.

Ma morto che fu questo prencipe, et soggiogato il paese da Turchi, passato alquanto di tempo, vene nel governo di Moldavia il figlio naturale del sopra detto prencipe, il quale haveva nome Stefanizza Bellichine,[4] il quale fu assai contrario di suo padre, inimicissimo di cattolici, questo essendo stato spronato da suoi vescovi et preti sismatici, fece ribattezzar tutti li cattolici che erano nel paese di Moldavia, et volesse buttar a terra tutte le chiese nostre con canoni, come fece, che butti in terra tutte le volte delle chiese, solo quella di Baia restò per amor della prencipessa sepolta. La chiesa Seretense fù officiata doppo dalli scismatici; ma le altre furno dall'istessi preti nostri fatti scismatici, e doppo della morte di questo Stefanizza alcuni ritornorno alla fede et altri restorno nel scisma, altri nel eresia.

Quando io arrivai in Moldavia, ritrovai il prencipe Radulio Corvino[5] novamente venuto in Moldavia, havendo lasciato la moglie et figlio Alexandro Corvino nel governo del principato di Vallachia,[6] il quale, doppo d'havermi conosciuto, mi si mostrò affettuoso, et havendomi accettato in

[3] Bonnici összekeveri Jó Sándor (Alexandru cel Bun) vajdát (uralkodott 1400-tól 1432-ig) és Nagy István (Ştefan cel Mare) vajdát (uralkodott 1457-től 1504-ig). A magyar Margit hercegnő az előbbinek volt a felesége.

[4] Rareş Ştefăniţă. Rareş Péter fia. Nagy István vajda unokaöccse (nem természetes fia), aki 1517-től 1527-ig ült a vajdai székben.

[5] Radu Mihnea, uralkodott 1623 augusztustól 1626 januárig.

[6] Sándor a "hercegecske" (Coconul), 1623-tól 1627-ig havasalföldi vajda.

casa sua, sotto specie et nome di secretario italiano, scopersi l'animo suo, quale era di cattolico, et havendo io inteso, che nel paese erano cattolici, cominciai a praticarli et ritrovai, che erano tutti scismatici per il più, et luterani. Primo in Cotnar, dove cominciai a travagliare primo mi feci fare una patente del Ill. prencipe Radulio, che nel suo paese in tempo suo niun cattolico si ribattezzasse, secondo che niuno luterano potesse accasarsi; havendo io publicato questa sua patente, ognuno cercava di viver, particolarmente li luterani, alla cattolica, ma nascostamente sempre erano luterani, et officiavano alla luterana, con il loro prete.[7] Doppo la morte del Ill. prencipe Radulio, il quale morse cattolico, confessato et communicato da me, secretamente da tutta la gente di sua corte, la patente mi fu confirmata dal nuovo prencipe, suo sucessore,[8] quale in vita sua è stato eletto dal istesso Radulio per prencipe; et cominciai a praticar con loro più familiarmente con esempio et con sermoni, et il primo che fu a pentirsi del fatto fu il proprio capellano, et pianpiano si convertirno nella città di Cotnar le famiglie li migliori della città, li quali furno anticamente cattoli et havevano in un certo tempo apostato alla fede, come dicono loro, per causa delli vescovi, ma per gratia di Dio oggi sono stabili nella fede cattolica; una lettera che gli fu mandata dal Em. Cardinal Borgia come capo della Sacra Congregatione[9] si tiene sotto chiavi come una reliquia, per la devotione, che hanno alla chiesa Romana, et la mostrorno con gran festa alle altre città convertite quale fu causa di molta et indicibile allegrezza. In Baia si saranno da 40 famiglie, in Sozzava da 16 fameglie, in Nemz da 35 et più si va aspettando, piacendo a Dio, in Bistrica,[10] città di Transilvania dove sono tutti Saxoni luterani, ci erano 16 famiglie, le quali havevano parenti in Cotnar, et già, mi havevano data parola di venir questo inverno passato, et credo che sarano venute sensaltro. In Pietra[11] ci sono molte fameglie le quali [se] havessero sacerdote, venirebbono sensaltro al vero lume; in Ias similmente, si bene ci sono da 60 case di cattolici, ma molto freddi, essendo che non poteva io esser per tutto, si bene ci sono questi doi reverendi padri, li quali danno un santo essempio, ma non possono far altro per non haver la lingua del paese; in questa città di Ias essendo stata una chiesa, la quale già cascava et era di legni, un Sig. Grego alla mia richiesta fabricò una, mezza di pietra et mezza di legni, quale finita morse, si bene li padri cercano di far quatro cammerette. Anche in Nemz ho fatto una chiesa del istesso modo dedicata a Santo Nicolò.

[7] Ilyen pátens nem ismeretes.

[8] Barnovski Miron (1626-1629), majd a volt havasalföldi vajda, Sándor Coconul (1629-1630).

[9] Gaspare Borgia bíboros, az 1620-as években XV. Gergely pápa alatt a pápai államtitkár. A Hitterjesztés Szent Kongregációjának viszont nem volt vezetője, ahogy nevezték: bíboros prefektusa. (Vö. KOWALSKY N. - METZLER J.: *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for he evangelization of peoples or "de Propaganda Fide."* Rome 1983. 102.)

[10] Az erdélyi Beszterce

[11] Piatra lui Craciun (Karácsonkő)

In Khus ci sono da 120 case, quali sono luterani,[12] ma si redurrebbono anche loro.

In Baccovia et ville sono molte famiglie miseri dalli boni et mali, hanno pur bisogno, si bene il vescovo havra la cura per esser il suo scagno et vicino. In Totrus et in altra villa grande nominata Bogdana et altre ville ci sono da 200 fameglie, li quali dicono esser tutti cattolici, anche in Lucciani et in Solonsa,[13] ma vanno da loro li preti calvini di Transilvania et li amministrano tutti li sacramenti a modo loro, di modo tale che sono tutti calvini, et tutto questo diviene per non haver sacerdoti del proprio paese, che habbino la linqua.

In Galaz ci sono da 20 case, et hanno una chiesola dedicata a Santa Maria et dicono d'esser papisti, ma fanno il tutto alla scismatica; sono stato un poco con loro, ma non havevo il modo di tratenermi. In Barlat similmente ci saranno da 30 case et non voglino haver immagini alla loro chiesa, si bene io già li havevo veduto a questo et ci lassai una piccola immagine di San Francesco, per non haver altro. Il modo che si potrebbe fare per redur questa gente alla fede et per mantenerla, io non trovo altro che far del'istessi sacerdoti, acciò stiano sempre con loro, perchè l'Italiani loro non hanno la lingua et non la potranno imparare bene prima che passino tre anni, et alcuni vorranno più di tempo, e fra tanto non si fara niun bene, ansi più si indurisce il core loro, et sempre sarremo in penuria, mai non saranno sacerdoti a sufficienza.

Havendo io caminato tutto il paese di Moldavia, parsemi in Sozzava esser il miglior loco che ci fusse, et più securo di scorrerie per esser il castello forte, per poter far ivi un seminario di dodici giovani tanto di Siculia quanto di Moldavia, che siano educati sotto la disciplina di un vescovo italiano, e questi doppo serverebbono per pastori tanto nella Seculia[14] quanto nella Moldavia, et così sarrebbe abbondanza di sacerdoti, et a gara travagliarebbono, ma altrimente io non trovo niuna strada per poter far in Moldavia, Vallachia et Seculia qualche bene. Il vescovo potrebbe pigliar nome del vescovato Seretense et potrebbe haver l'istessa diocesi, quale ha l'arcivescovo di Sozzavia scismatico, ma perchè il vescovo non ha, ne po haver entrate per niun modo da quelli paesi,è necessario che habbi dalla Sacra Congratione 600 scudi all'anno, et con quelli viver lui et anche mantener, il seminario di dodici giovani come sopra dissi di Moldavia et Seculia, già la nobiltà del paese mi haveva parlato et pregato di far qualche scola per dar li lor figli alla scola per imparar la lingua latina, perchè loro tengono per certo, che la Moldavia deve esser libera dalla mano delli Turchi et esser sotto il comando delli christiani, quod Deus concedat; in altro modo io non so come si potrà fare, et mandando Italiani per mantenerli cioè per man-

[12] Husz. Luthcránus: nyilván elírás huszita helyett.

[13] Lucaceşti (Lukácsfalva) és Solonţ (Szalonc)

[14] Értsd: Siculia, azaz Székelyföld.

tener dodici, ci vogliono 600 scudi et per mandarli ci vorra almeno cento per uno di modo tale che sarà più grande la spesa et senza niun utile.

[A jelentés befejező része az erdélyi, közelebbről a székelyföldi katolikusok helyzetéről ad összefoglaló képet.]

40.

[1633 nyara, Erdély]

ANGELO DA SONNINO ÉS FRANCESCO ANTONIO DA SAN FELICE KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUSOK JELENTÉSE FRANCESCO INGOLINAK, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁNAK

AZ IRAT:*D:* MTAK VERESS 1000-1002 fol.[1]

TARTALMA: *1630. február 4-én indultak Konstantinápolyból Havasalföldére. Feladatuk a kevés katolikus hívő lelki gondozása, továbbá az eretnekek meggyőzése és áttérítése volt. Rokonszenvvel fogadták őket, amikor azonban a török új vajdát helyezett az ország élére, kilátástalanná vált munkájuk folytatása. Ekkor átmentek Moldvába, csak egyikőjük maradt Havasalföldén. A vajda jól fogadta őket, s mindennel felszerelt templomot bocsátott rendelkezésükre, itt kezdték meg térítő tevékenységüket. Az országban görögök és zsidók mellett nagyobb számban vannak magyarok, ezek főleg katolikusok, kisebb részt eretnekek. Vagy ezer magyar katolikus család él elszórtan különböző városokban; a bákói az egyetlen katolikus püspökség az országban, négy vagy öt görögkeleti püspökség mellett. A magyaroknak sok templomuk van, de nem egy helyen méltatlan, vagy fel nem szentelt személyek végzik a papi teendőket. A bajok oka részben a püspökök nemtörődömsége, akik nem éltek székhelyükön. Van falu, ahol a magyar lakosság szegény, temploma nincs vagy rossz állapotban van. A lakosság tudatlan, nem részesült a szentségekben, sok gyermek megkereszteletlen. Jászvásáron telepedtek le, ahol 60 magyar család él; a görögkeletiekkel sok vitájuk volt, gyakran az életük is veszélyben forgott, egyszer nagy tömeg előtt tűzpróbára is vállakoztak. Munkájuk nem volt eredménytelen, mert elnyerték a nép szeretetét, amely élelmiszerrel is szívesen ellátta őket, amikor pedig az*

[1] Az itt közölt jelentést Veress Endre gyűjteményében találtuk: nyomdai hasábkorrektúra, de tudomásunk szerint nem jelent meg. Dátumát csak a regesztában közli: 1632. április 10., Bukarest. Veress följegyzése szerint az írat eredetije megtalálható: APF Vol. 58. Fol 91. Az említett helyen (APF SOCG Vol. 58, korábban Fol. 91. az új számozás szerint Fol. 150) valóban ugyanezen személyeknek 1632. április 10-i bukaresti jelentése található, ennek szövege azonban más. Miután a korrektúrában ránkmaradt jelentés egyes utalásaiból (melyeket Veress is észrevett, de megmagyarázni nem tudott) nyilvánvaló, hogy nem keletkezhetett 1632 júliusa (Tomsa Leó vajda leváltása) előtt, minden bizonnyal Veress Endre tévedésével állunk szemben: a két jelentés dátumát és jelzetét elcserélte. Mivel tudjuk, hogy Angelo Petricca da Sonnino és Francesco da San Felice missziónáriusok 1633 nyaráig maradtak Moldvában, amikor is Erdélybe mentek, a jelentés 1633 nyári hónapjaiban íródhatott.

országban kitört zendülés miatt Ludovisi bíboros Konstantinápolyba rendelte őket, bánkódtak távozásukon.

Bevezetés

Angelo Petricca da Sonnino és Francesco Antonio da San Felice konventuális ferences misszionáriusok, ahogy alább közölt jelentésükben is írják, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának utasítására 1632. február 4-én indultak Konstantinápolyból Havasalföldére, innen 1632. április 10-én Tîrgovistéből írták első levelüket. Eszerint az elmúlt nagyböjt harmadik vasárnapján [március 14.] érkeztek Bukarestbe. A vajda a francia és a velencei követ ajánlólevelére kegyesen fogadta őket és megerősítette tîrgovistei kolostoruk régi kiváltságait. Innen mentek Tîrgovistébe, de Fra Gregorio da Barival már nem találkoztak, mert közben elindult Konstantinápolyba.[2] Hogy megéljenek, kénytelenek voltak alamizsnát koldulni, Húsvétkor [április 10.] újra Bukarestbe mentek, az ottani katolikusok lelki ellátására. Két görögöt meggyóntattak, sok kilengést megszüntettek, egy kálvinistát rávettek, hogy tagadja meg eretnek hitét, de feloldozására nem volt felhatalmazásuk. Sokat tanácskoztak a vajda[3] katolikus magyar titkárával. Kérik a Szent Kongregációt, szerezzen felhatalmazást az eretnekek és szakadárok feloldozására, és terjesszék ki a missziót Moldván és Havasalföldén kívül Erdélyre és Magyarországra is; a misszióhoz csak annyi pénz kellene, ami az utazáshoz szükséges, a felhatalmazás a lényeges. A vajda magyar titkárának a segítségével - aki nemesi származású és sok katolikus erdélyi előkelőséggel van baráti viszonyban - nem hiányozna a támogatás, hogy eredményesen végezhessék munkájukat. Amíg erre várnak, a nap felében nyelvet tanulnak, a másik felében a hittételekkel foglalkoznak; e célból Konstantinápolyból elhozatták Bellarmino összes műveit. (APF SOCG Vol. 58, Fol. 150)

Következő levelüket 1632. június 3-án Bukarestből keltezték. Ebben közlik, hogy a Szent Kongregáció február 12-én kelt levelét megkapták, eddig is, ezután is utasításuknak megfelelően kívánnak eljárni. Havasalfölde vajdáját és előkelőségeit igyekeznek meggyőzéssel, jó példával maguk mellé állítani. Nagy csodálkozást keltett, hogy nem kívánnak pénzt, csak az evangéliumi szegénységben akarnak élni. Mivel kolostoruk Tirgovistében van, ahol - nem lévén fejedelmi székhely - kevés fontos ember él, engedélyt kaptak, hogy Bukarestben alapíthassanak rendházat, ahova a vajda udvara odavonzza az előkelőségeket. Utóbbiak segítségével hozzáláttak a kolostor építéséhez, remélik, hogy két hónap alatt elkészül. Találkoztak Gregorio da Bari atyával, aki példásan szolgál; reménykedik, hogy működéséért doktorátussal jutalmazzák; ők is kérik, nyújtson a Szent Kongregáció támogatást ennek elnyeréséhez. (Uo. Fol. 151)

Legközelebbi ismert jelentésüket már Jászvásárról írták 1633. február 2-án. Röviden beszámoltak útjukról, arról, hogy a vajda [Ilias Sándor] szívesen fogadta őket, és hogy megérkezésük után több kálvinistát megtérítettek. Még csak most tájékozódnak a moldvai viszonyokról, első benyomásaikról számolnak be. "In Moldavia [...] sono molti cattolici ungari antichi, divisi in più luochi, a vinti, a trenta et a cinquanta case in circa, ma però poco amici di noi altri Italiani, perchè vogliono che gli loro parrochiani siano Ungari, o sappiano quella linqua, e più vogliono da loro metterci li parochiani, et in ciò non stimano ne vescovo, ne altro [...] Ad ogni modo poco ci stimano, non ci

[2] Valójában Gregorio da Bari csak néhány hónap múlva indult el Konstantinápolyba; útközben megölték. (CĂLINESCU *Altre notizie 308.*)

[3] Tomşa Leo

vogliono confessare in lingua valacca, anchorche la sappiano bene." (APF SOCG Vol. 75, Fol. 313-314.)

Moldvából több jelentésüket nem ismerjük. Itteni tevékenységükről az összefoglaló beszámolót már Erdélyben írták, 1633 nyarán.

Relatione
di quel, che si è fatto in Constantinopoli, Valachia e Moldavia per la propagatione della santa fede cattolica del Frat'Angelo da Sonnino, provinciale di Ungaria e del P. Fra Francesco Antonio da San Felice, provinciale di Transilvania, minori conventuali, e di quel che si puo fare in Transilvania.

Essendo fuor d'ogni nostro merito quattro anni sono chiamati da Dio benedetto a procurare la salute dell'anime così fedeli, come infedeli col disprezzo della propria vita, ricorressimo all'Em.ze Loro, come deputati sopra quest'opra santissima della santa fede, acciò ci indrizzassero secondo che Sua Divina Maestà gl'inspirasse, benchè per quel che sentiamo internamente la nostra vocatione fusse per il regno di Persia, ove per ritrovarsi persone dotte, si poteva con quel poco di talento, che Dio ci ha dato, più facilmente dimostrare la chiara luce della verità cattolica. E già per imparare le lingue fussimo inviati in Constantinopoli, ove gionti, oltre il procurare di confirmare li cattolici e mostrare gli errori a' Greci et ad altri heretici, con prediche, ragionamenti particolari, e con qualche poco di buon esempio, attendessimo con ogni sforzo ad imparare la linqua turca, necessaria per il viaggio, che credevamo fare; e già per cinque mesi che dimorassimo in Constantinopoli ne apprendemo tanto, che con altri sei mesi l'haveressimo totalmente appresa. Ma aspettando la missione per Persia, ci capitò lettera di Msig. Ingoli, Loro secretario, per la quale ci notificava, che sarebbe stato gusto dell'Em.ze Loro che fussimo andati in Valachia e Moldavia; il che inteso da noi, ancorche ci si interrompesse il corso d'imparar la lingua turca, per obedirgli nondimeno senza stimare scommodo alcuno e pericolo, ci partessimo alli 4 di febraro 1632[4] per Valachia, ove gionti ricordandoci del modo dato da Christo, Signor Nostro agli Apostoli nel mandargli a predicare il Santo Vangelo, ch'è l'istesso che la regola di San Francesco, cominciassimo con ogni rigore ad osservarla.

E così in detta provincia il nostro esercitio era confermare et amministrare a quelli pochi cattolici, che vi erano, a discorrere con monaci et secolari greci, mostrandogli con efficaci ragioni cavate dalla Sacra Scrittura, concilii e patri, come non si potevano salvare, essendo scismatici et heretici; e che hormai era pur tempo di lasciare si grandi errori, puniti da Sua Divina Maestà così acerbamente con quella schiavitù nella quale si trovano et altre cose simili.

[4] A korrektúrában 1632 olvasható, amit Veress, hogy a tévesen feltételezett megírási dátumhoz igazítsa, a margón 1630-ra módosított. Mivel tudjuk, hogy Sonninóék 1632. április 10-én jelentették, hogy március 14-én megérkeztek Bukarestbe, az indulás is abban az évben kellett, hogy történjék.

Dal principe e da baroni di Valachia eravamo molto amati, si perchè esercitavamo la povertà in quelle parti, non pigliando danari, ma solo dopo finiti gl'esercitii della Chiesa, cercando per elemosina le cose necessarie al vivere, e donando quel che ci avanzava a gli altri poveri, il che gli moveva a maraviglia, non essendo soliti di vedere homini, che col discorso gli confondevano, fare tali esercitii di humiltà e vivere si aspramente. Si anco perchè il maestro del figliolo del sudetto principe, quale era un Greco da Cipri, cattolico, spesso gli persuadeva per nostra instanza a riconoscere la suprema potestà del pontefice romano, e noi facevamo il medesimo con gli altri baroni, con li quali Dio benedetto ci diede tanta gratia, che ci ponevano per esemplare e norma del vivere religioso a tutti li loro monaci, con gran lode della Santa Chiesa Romana.

E per segno di ciò il principe suddetto, e quei baroni ci cominciorno ad edificare un convento e già edificatevi sei camere, e la metà della chiesa, il principe fu del Gran Turco privato del principato, essendone fatto un altro,[5] e mutandosi col principe la maggior parte de' baroni, che sono come governatori subordinati, restassimo fuor d'ogni speranza di ridurre tutta quella provincia alla fede cattolica, come ci credevamo, perchè simile mutatione è ordinaria in quei paesi. Onde conoscessimo per esperienza non potersi altro fare in quella provincia, che confirmare et haver cura di quelli pochi cattolici, e movere con l'esempio gli Greci, et attendere alla conversione de' molti Transilvani, che vengono in detta provincia per la vicinanza. De' quali fra gl'altri fu convertito un predicante calvinista, il quale abiurata publicamente la sua heresia e conoscendo la verità cattolica, con molto fervore disse volere adoprarsi in Transilvania per la conversione degli heretici suoi paesani.

E per la mutatione del suddetto principe commovendosi tutta la provincia, quale non voleva ricevere il nuovo principe mandatogli dal Gran Turco, per essere persona da loro odiata, consultati fra noi, guidicassimo lasciare un sacerdote che havesse cura di quelli cattolici e delli nostri luochi, et andarcene in Moldavia, provincia convicina, dove è maggiore numero di cattolici, da quali per più lettere eravamo stati chiamati; e giuntivi fussimo ricevuti con grande allegrezza; e quel principe[6] per le buone relationi havute di noi dalla provincia di Valachia, ci donò una chiesa con publico strumento, quale era stata fatta all'usanza nostra da un barone greco, acciò gli cattolici habitassero volentieri in quella provincia.

In questa provincia seguitassimo gl'istessi essercitii di dottrina e di esempio, con maggiore occasione, si per il maggior numero di persone savie, ma perfide de' Greci e di Hebrei, si per il maggior numero di Transilvani,[7] parte cattolici e parte heretici, benchè gli heretici siano pochi.

[5] 1632 júliusában Tomşa Leo vajdát a Porta leváltotta és helyébe Iliaş Radut nevezte ki. Szeptemberben azonban őt is leváltották, Basarab Máté lépett örökébe.

[6] Iliaş Sándor vajda

[7] A "Transilvani" kifejezést itt és a következőkben "Ungheresi" értelemben használja.

In questa provincia saranno da mille fameglie de Transilvani cattolici, sparsi in diverse ville, tutti sudditi del vescovo di Bacovia, quale è solo de'Latini in detta provincia; benchè de' Greci ne siano quattro o cinque. Gli Transilvani hanno molte chiese et in alcune vi mettono li sacerdoti a loro modo, e per la penuria, che ve n'è, sono alle volte sforzati a prendere homini relassati, senz'andare investigando, se siano o non siano ordinati; il che sapemo per esperienza, havendone visto uno che celebrava e non era ordinato, e per la negligenza de' vescovi passati di Bacovia, essendovi molti abusi, contrarii al concilio Tridentino et a' sacri canoni, dalli detti sacerdoti ignoranti e relassati non sono corretti, ma tuttavia seguitano, ne noi l'havemo potuto impedire, perchè non havevamo autorità.

In altri luochi, ove sono pochi Transilvani e poveri, o non vi sono chiese, o se pure vi sono, sono tutte dirute, e questi Transilvani per la medesima causa della negligenza de' vescovi passati, che non vi hanno fatta residenza, non sanno che cosa sia sacramento di penitenza, eucharistia et altri; anzi molti putti muoiono grandicelli, senza battesimo, per non haver sacerdote a battezzare, in caso di necessità; il che è stato insegnato da noi in molte parti.

Noi ci fermassimo nella città di Iassi, capo di quella provincia, dove saranno da 60 fameglie de Transilvani, de' quali havevamo cura; e di continuo seguitavano fra noi e Greci dispute, sempre per gratia di Dio benedetto con loro confusione. Et oltre l'altre molte successe con manifesti pericoli della vita, una volta, non bastando l'autorità della Sacra Scrittura, concilii e santi patri loro, si venne anco in compromesso di volere entrare nel foco, purche loro lasciassero l'heresie nelle quali sono immersi e ritornassero alla debita obedienza della Santa Sede Apostolica. Et ancorchè il governatore di tutta la provincia si fusse a ciò obligato in presenza della maggior parte de' baroni, e già fussero apparecchiate in publico le legna, ad ogni modo non si effettuo, non perchè mancasse da noi, che stavamo sempre pronti, ma perchè l'arcivescovo, vescovi e monaci greci, per timore di non essere evidentemente confusi da Dio e discacciati dal popolo, l'impedirno; poichè essendo venuti li loro monaci più dotti a domandarci con qual sicurezza ci esponevamo a si gran pericolo, gli fu alla libera risposto, che la sicurezza nasceva dalla verità che gli predicavamo per la salute loro, e perchè Iddio benedetto non poteva mancare di testificare il vero, ordinato a sua maggior gloria.

E per non fastidire l'Em.ze Loro si tacciono molte altre opre fatte in quelle parti, e molti altri pericoli passati; ci pare bensi non doversi tacere, che con tutto che gli rinfacciassimo gli errori loro, perchè conoscevano noi moverci dal zelo della salute loro, ci amavano, ci honoravano al pari de' loro vescovi, ci facevano volontieri elemosina e restorno con disgusto grande della nostra partenza verso Constantinopoli, la quale successe per la commune commotione della provincia contro il sudetto principe,[8] quale si

[8] 1633 áprilisában Sándor vajda helyébe belső lázadás Barnovsci-Movilă Miron vajdát ültette.

mutò essendone discacciato, ma più perchè havevamo ricevuta una lettera dall'Em. Sig. Cardinale Ludovisio bona memoria,[9] all'hora prefetto, per la quale ci significava essere intentione dell'Em.ze Loro, che noi ci trattenessimo in Constantinopoli per trattare con gli metropoliti greci e con il loro patriarche, et anco con gli Armeni, acciò riconoscessero gli loro errori.

[A jelentés további részében Erdélybe érkezésükről írnak.]

41.

1633.

NICCOLO BARSI DA LUCCA FÖLJEGYZÉSEI MOLDVAI UTAZÁSÁRÓL

AZ IRAT: *A:* B. Nat. (Paris). Ms Nouvelles acquisitions latines No. 1891. (Barsi által javított másolat.)[1]

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) C.C. GIURESCU: Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633.) *Mélanges de l'école roumaine en France.* 1925. I. Paris. 295-330.; 2.) *Călători* V. 73-90. (Szemelvényes román nyelvű fordítás.)

IRODALOM: 1.) C.C. GIURESCU i.m. 279-294.; *Călători* V. 69-72.

TARTALMA: [csak az itt közölt részleteké] *Jászvásár: a vajda palotáján és a Szent Vazul kolostoron kívül többnyire boronaházak és vályogépületek, szalmával, a nagyobbak zsindellyel fedve. A katolikus templomot hol a domonkosok, hol a ferencesek látják el. A lakosság román, görög, örmény, török, francia, lengyel, magyar, itáliai és egyéb, vallására nézve a legnagyobb részük szakadár. Bár az ország török fennhatóság alatt áll, sok katolikus temploma van: Kutnár:3, Szucsava: 2, Moldvabánya: 1, Nemc: 1, Bákó 2, itt van a katolikus püspök székhelye, Tatros: 1. Ezekben a városokban szakadár románok, katolikus németek és magyarok laknak; Románvásárt római alapításúnak tartják, csupa román és örmény, továbbá 7 katolikus család lakja. Körülötte 5 falu lakosai magyar katolikusok, két templomuk van, ahol egy domonkos szerzetes működik. Huszon 100 katolikus ház és egy domonkos szerzetes. Ezután beszámol a helyi szokásokról. Szeretfalva: domonkosrendi kolostor, lakói örmények és románok. Tatroson kősóbánya van, kényszermunkára sok elítéltet küldenek ide. Vászló: 11 ház katolikus magyar. Barlád: 15 ház katolikus, kicsiny templom. Galac: románok, törökök, görögök és magyarok lakják, köztük katolikusok is. A Dnyeszter mellett Gsöbörcsök: lakosai zömükben románok, de van harminc háznyi katolikus magyar is; újonnan épült templom.*

[9] Ludovisi bíboros

[1] Az általunk itt közreadott szöveget Antoine Coron, a párizsi Bibliothèque Nationale munkatársa volt szíves az eredetivel összeolvasni, amiért ezúton is köszönetet mondunk neki

Bevezetés

Niccolò Barsi da Lucca olasz pap 1632-ben Lengyelországból indulva, 1633-ban bejárta Moldvát, majd az ezt követő években Tatárországot és Grúziát. Személyéről, életéről közelebbit nem tudunk. Azt sem tudjuk, kinek a megbízásából járta be ezeket az országokat és útijelentését kinek írta.

Nuova e vera relatione
del viaggio fatto da Nicolò Barsi da Lucca, nell'anno 1632 sino all' 1939 nelle parti di Tartaria, Circassia, Abazza e Mengrilia [...][2]

[Lengyelországból indulva, Kamenyec, Chotin városokon áthaladva érkezett Moldva fővárosába, Jászvásárra.]

Lasso dal viaggio et anco timoroso per li assassini, riposai quivi la notte al meglio che potei, havendomi de miei panni fatto materasso e guanciale, e la mattina a buonissim' hora mi posì in viaggio verso la città di Iasci, residenza del prencipe di Muldavia, città assai grande e mercantile, essendo scala per andare da Pollonia in Constantinopoli. Questa città è la metà posta in piano e l'altera metà posta in costa d'una collina; non ha però mura, ma solo il palazzo del prencipe da una parte è murato e dall'altra è serrato di travi incastrati uno con l'altro. Sotto il palazzo vi sta un bellissimo lago copioso di pesci esquisitissimi, ma non vi puote pescare alcuno senza special licenza del prencipe. Dirimpetto al palazzo dall'altra parte del lago è posto un monastero bellissimo de' monaci di San Basilio, ma scismatici, chiamato Galata.

L'habitazioni della città, pochissime, sono tutte di terra, ma la maggior parte sono fatte di travi incastrati uno con l'altro e sopra di quelli è posto il loto meschiato con paglia trita e sterco di cavallo et acqua, e, seccata questa materia, prendono del gesso bianco e le biancheggiano come se fossero di terra e di mattoni, per il che, se uno non è ben pratico, facilmente crede esser sasso quello che è loto. Adornano queste loro case con poggi e balconi che sporgono in fuori, per star l'estate al fresco, e le ricoprono per lo più di paglia. Solo le case di principali e del prencipe sono ricoperte di tavolette. Tutte stanno in isola e ciascheduna ha il suo horticello con le stalle per il bestiame. Solo le chiese et il palazzo del prencipe sono fatte di muro. Li cattolici v'hanno una chiesuola, nella quale hora vi stanno li padri di San Domenico, hora quelli di San Francesco. Habitano in questa città Moldavi, Greci, Armeni, Turchi, Francesi, Pollachi, Ungari, Russi, Italiani e d'ogni nazione, ma la maggior parte di questi sono Turci[3] e scismatici. Vicino alla città vi sono molte vigne e buone fontane fresche; l'acqua, per il che sta nella città, è tutta salata. Avverti però, o lettore, che in questa provincia, ben che sia del Turco, vi sono molte chiese di cattolici, come nella città di Cottinara

[2] Circassia = a cserkeszek földje; Abazza: Abassa, a Kaukázusban, Grúzia határán; Mengrilia = Mingrelia, azaz Grúzia.

[3] Értsd: mohamedánok

sono tre, nella città di Succiava due, in Baia una, Nemzi una, Baccovia[4] due e qui sta la residenza del vescovo cattolico, il quale al di d'oggi è della religione di San Domenico, in Tattaruscia[5] una. In tutte queste città v'habitano Moldavi scismatici, Tedeschi, Ungari cattolici, e quivi sono li confini della Transilvania. Si vede anco la città di Romano,[6] così detta da Roma, essendo i primi fondatori di quella stati Romani. Questa città è posta sovra d'un fiume chiamato Moldova e gl'habitanti tutti sono Moldavi et Armeni scismatici, eccetto sette case, le quali son de'nostri cattolici. Cinque miglia lontano da questa città io viddi cinque villagi tutti d'Ungari cattolici, e in questi vi sono doi chiese, officiate da un padre di San Domenico.

Essendomi dunque partito da Iassi (dove, come ho detto, mi trattenni alquanti giorni) andai ad'un altra città distante una giornata, chiamata Ussio,[7] dove trovai non solo cento case de cattolici et un padre domenicano, il quale haveva cura di loro, ma una usanza la più bella che io habbia esperimentato in tutte le parti del mondo dove sono stato. Usano in questa città et in tutto il restante della provincia dar a mangiare e dormire sopra una coperta a tutti i forastieri senza pagamento alcuno; ma chi volesse bere birra o vino, bisogna pagarla. Usano anco di più che in tempo delle loro feste pongono le tavole a torno a torno la chiesa e quivi danno da mangiare e bere senza pagamento, a ciascheduno, tanto forastiero come cittadino. Quando s'incontrano gl'homini con le donne, sogliono bagiarsi uno ed l'altro, tanto giovanni e vecchi come vergini, maritate e vedove. Costumano anco, quando si maritano, far banchetti per tre giorni e tre notti continue, dove non si fa altro che mangiare e bere, ballare, sonare e cantare, imbriacandosi uno con l'altro; solo la sposa per il primo giorno non mangia cosa alcuna, ma sempre deve star'in ballo con la faccia coperta sino a notte, in modo che ne anco lo sposo la puo vedere sino a mezza notte, quando vanno a consumare il matrimonio. Quando vanno alla chiesa per sposarsi, la donna sta in ginocchioni avanti l'altare con la faccia coperta e l'huomo in piedi con la beretta in testa; finita poi la ceremonia, escono dalla chiesa, accompagnati da parenti, li quali vanno sonando diversi instrumenti avanti la carozza dove va la sposa et in ogni piazza bisogna che la sposa smonti di carozza e balli con tutti che l'invitano. Gl'altri vanno a cavallo, quando però la sposa è forastiera. Giunti alla casa della sposa, si cominciano di nuovo li balli, e le vecchi come giovani fanno il loro ballo con la sposa e poi ciascheduno si pone a tavola a mangiare, dove sono serviti da padroni della casa, e per il primo giorno lo sposo serve anche lui in tavola. Quando passa un forastiero che essi se n'accorghino, l'invitano a bere, e se quello rifiutasse l'invito, essi lo prendono per forza in braccio e lo portano in casa e tanto lo fanno bere finchè s'imbriaca (stimando esser gran vergogna se uno forastiere partisse

[4] A nevek sorban: Kutnár, Szucsava, Baia (Moldvabánya), Nemc és Bákó.

[5] Tatros

[6] Románvásár

[7] Husz

da loro senza esser imbriacato); e quello di poi bestemia e maledice il padrone che l'invitato, in vece di ringraziarlo.

[A következőkben részletesen ismerteti a moldvai szokásokat, a vajda udvarát és kormányzatát.]

Vi se trova anco in questa provincia una cittadella chiamato Saretto,[8] della quale di sopra n'ho fatto mencione. Quando questo paese era de signori Pollachi, questa era una delle belle città che loro havessero. Vi stava un monastero bellissimo de' padri di San Domenico con il vescovo della città, di detta religione. Nel chiostro di questo monastero v'era una fontana nella quale chiunque si lavava la notte di San Giovanni Battista, si sanava di tutte le sorte d'infermità. Essendo dopo alquanto tempo venuto un prencipe chiamato Giovanni Battista Bellichini,[9] nemico della religione cattolica, gettò a terra il detto monastero e mando via tutti li padri con il vescovo, e la fontana perde dall'hora in poi quella virtù. Hoggigiorno habitano in questa città Armeni e Muldavi, et io ho parlato con molti di loro, li quali m'hanno detto che, lavandosi hora in quest'istessa fontana, nella medema notte dell' santo, benchè non ricuperino la pristina sanità, nulladimeno sentono grandissimo refrigerio. Vicino a questa città vi sono bellissime pratarie e grandissimi monti copiosi di legna; et appresso all'Ungaria v'è una cittadella, dove cavano il sale in pietra, chiamata Trotusia,[10] e quando qualcuno commette alcun delitto per il quale non merita la morte, lo mandano per tre anni o vero in vita in questa cittadella a cavare il sale. Abbonda di bellisime vacche, delli quali tutti li signori Pollachi et i Tartari si servono per far scorrerie in guerra.

[A következőkben a román nép eredetéről hallottakat írja le.]

Nulladimeno, non incontrando più alcuni arrivamo la sera tutti affatigati ad'una cittadella chiamata Wasloi.[11] Non vidi cosa memorabile, solo che in questa habitavano da undici case di cattolici ungari; non hanno però chiesa. Compramo del pane e de'rinfrescamenti, e la medema sera partimmo fuori della città per un miglio italiano e giungemmo ad'un' acqua dove rinfrescati alquanto riposammo tutta la notte.

Cavalcammo poi tutto il giorno seguente sin che la sera arivammo in un altra cittadella detta Barlata, nela quale sono quindici case de' cattolici con una chiesa picciola, ma non hanno copia di sacerdote.

Reficiati che fummo, caminammo per tre giornate continue e giungemmo nella città di Galazzo, luogo assai bello, posto sovra del fiume Danubio, per il quale portano in questa città da Constantinopoli e Trabisonda bellissime mercantie e da questa città vendono butiri e formaggi. Habitano in questo luogo Moldavi, Turchi, Greci, Ungari. Catolici vi hano

[8] Szeretvásár

[9] Rareş Ştefăniţă moldvai vajdáról van szó (1517-1527). A Giovanni Battista keresztnév elírás. (Vö. *Călători* V. 21. 44. jegyz.)

[10] Valószínűleg Tîrgul Ocna (Vö. u.o. 46. jegyz.)

[11] Vászló

una chiesuola. È abbondanza grande di pesce come morona, caviale, sturioni, carpioni. Ci trattenemmo alquanto per riposare li cavalli e poi partimmo da città.

[Ezekután átkelve a Pruton, a Budzsákon át Tatárországba megy, majd - már 1639-ben - visszaútban újra Budzsákba érkezik.]

Havendo passati tutti felicemente anco questo ramo, prendemmo il camino verso una villa chiamata Ciberciu,[12] la quale benchè sia nel paese de' Muldavi, nulladimeno è del Gran Cham, assieme con sett' altre ville, una appresso l'altra, poste tutte sovra del sudetto fiume Nistro. Questa di Ciberciu è la principale, a quivi ci riposammo la sera, perchè oltre esser copiosa di habitanti muldavi, vi sono anco da trenta case d'Ungari cattolici, con una chiesa nuova fabricata, per quel che mi fu detto, da un padre fra Giacinto da Osimo, domenicano e vicario generale di quella provincia. La mattina seguente, partimmo verso una cittadela, chiamata Bender, dove per arrivarvi, fummo necessitati di caminare per lo spazio di doi giornate senza trovare habitazione alcuna.

[A továbbiakban a Lengyelországba való utazást és Varsóba érkezését mondja el.]

42.

1636. [május 4., Jászvásár][1]

BENEDETTO EMANUEL REMONDI DA MILANO KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE [FRANCESCO INGOLINAK, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁNAK]

AZ IRAT: C:B.Nat. (Paris), Ms. français No. 16158, Fol. 331-334.

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) IORGA Neculai: *Acte si fragmente cu privire la istoria romînilor.* I. Bucureşti 1895. 78-81.; 2.) *Călători* V. 94-97. (román nyelvű fordítása.)

TARTALMA: *Jelentés moldvai egyházlátogatásairól:* [I.] *Galac: fatemplom, 12 katolikus család, papjuk nincs.* [II.] *Barlád: 20 magyar katolikus család; a pap Huszról jár át, ahol mintegy 100 magyar katolikus család van; a portyázó tatárok miatt oda nem ment.* [III.] *Jászvásár: a nemzetiségükre többnyire görög vajdák székhelye; fatemplom, 65 ma-*

[12] Csöbörcsök

[1] A közlésünk alapjául szolgáló másolaton sem dátum, sem címzés nincsen, s ezt az iratot először közreadó Iorga sem tudta megállapítani. Remondinak 1636. július 21-én Francesco Ingolinak írt levele (*Iratok* 43. sz.) azonban hívatkozik egy május 4-én ugyancsak a Szent Kongregáció titkárának küldött jelentésre: ez minden bizonnyal azonos ezzel a dátum nélküli másolattal.

gyar katolikus család, továbbá néhány francia, velencei és konstantinápolyi kereskedő.[IV.] *Kutnár: 2 kőtemplom, 60 szász katolikus család, papjuk van.* [V.] *Szabófalva: kőtemplom, felszerelés nélkül, mintegy 80 magyar katolikus család, papjuk van, ő látja el Románvásárt is; kőtemplom, 10 szász és magyar katolikus család.* [VI.] *Bákó: 1 kő- és egy fatemplom, 40 magyar katolikus család, papjuk van.* [VII.] *Sztánfalva: templom, plébános, néhány háznyi katolikus; személyesen nem járt itt.* [VIII.] *Nemc: itt sem járt; fatemplom, mintegy 20 katolikus család, papjuk nincs.* [IX.] *Moldvabánya: kőtemplom, 38 szász katolikus család, papjuk van.* [X.] *Szucsava: 2 kőtemplom, 8 szász katolikus család, papjuk van.* [XI.] *További templomokról és katolikusokról nem hallott, de még alaposabban utánanéz.*

[Az irat külzetén más kézzel:] Relation de Remondi cordelier missionaire contenant le nombre des Eglises de Moldauie du rit latin de leur estat.

†

In nomine Domini. Amen
Io infrascritto fra Benedetto Emanuel Remondi da Milano, Minorum Conventuale, ritrovandomi l'anno passato 1635 et il presente 1636, per missionario della Sacra Congregatione de Propaganda Fide nella provincia di Moldauia, incominciai a visitare la città et luoghi, dove sono chiese e popoli, che vivono sotto il nome della Santa Madre, Chiesa Catholica Apostolicha Romana.

[I.] Et in primis, nell'ingresso di detta provincia, vi trovai una chiesa nostra, fabricata di tavole, nella città chiamata Galazzo, posta alla ripa del fiume Danubbio, dove habitano dodeci famiglie d'Ongari catholici, senza sacerdote; et alcune volte vengono alcuni mercanti catholici Aragusei[2] in quella città, per rispetto de loro negocij et mercantie.

[II.] Di la poi una giornata o mezza, io venni ad una terra grossa, chiamata Barla, dove ritrovai una nostra chiesa picciola con campanile, fatta parimente di tavole, senza sacerdote, nemeno paramenti sacerdotali, dove sono 20 case d'Ongari catholici; et a queste due chiese, oltre io, che più volte, come missionario, l'ho servite, il piovano d'un altra città vicina, chiamata Hus, va a somministrargli di tempo in tempo li sacramenti necessarij. Qual città di Hus, insino al giorno d'hoggi non ho potuto visitare, ne meno la chiesa nostra, per le continue scorrerie de' Tartari, che in quelle parti abbondano; la qual chiesa pure ne anche insin'hora Msig. vescovo di questo diocesi[3] l'ha visitata, et intendo che ivi siano in circa loo case d'Ongari catholici, et mantengono un sacerdote.

[III.] Da Barla poi un'altra giornata e mezza, io venni alla città principalissima di questa provincia, chiamata Iassi, dove ordinariamente suole risedere il prencipe di detta provincia, di natione greco, et quantità grande

[2] Értsd: Raguzai
[3] Jan Baptista Zamoyski bákói püspök

de'baroni di questo paese, tutti scismatici. Nella quale città vi ho trovato una chiesa nostra con campanile, fatta di tavole, con elemosine d'un barone greco già defonto,[4] vicino alla qual chiesa soglio io habitare. Et sono 65 case d'Ongari catholici, Francesi, Venetiani et altri mercanti di Constantinopoli di rito Romano.

[IV.] Da Jassi poi, doppo molti mesi, andai ad un'altra città, discosta sei leghe, che sono 30 milia italiane, chiamata Cothonar, dove sono due nostre chiese, fatte di pietre: una delle quali è tanto ben serrata, et cinta di legnami grossi, che il cemeterio suo pare propriamente che sia un castello, con una grande torre, che serve per campanile. Et ivi sono da 60 case in circa de Sasshi catholici, et mantengeno un sacerdote et il Santissimo Sacramento.

[V.] Cothnar poi, partendomi par il spatio d'una giornata, arrivai ad una villa grossa, chiamata Saboiani[5] dove vi ho trovato una nostra chiesa, fatta di pietre, quale si trova priva de' paramenti sacerdotali. Dove, con l'accessorio d'alcuni altri Ongari catholici, che habitan in un'altra villa vicina, vi ho ritrovato il numero in circa de 80 case d'Ongari di rito Romano, et hora tengono un sacerdote, servendosi esso de'paramenti sacerdotali, che sono della Chiesa nostra di Romana, città posta alla ripa del fiume Moldova, quale è discosta da Saboiani una legha solamente, qual chiesa è fatta di pietre, et vi sono 10 famiglie de Sasshi et Ongari catholici, serviti nelle loro occorrenze spirituali dal medesimo sacerdote ongaro, che la maggior parte dell'anno habita in Saboiani.

[VI.] Dalla città di Romano, passando il fiume Moldova, andai ad un'altra città, chiamata Baccovia, discosta 4 leghe, dove ritrovai due chiese di nostro rito: una fatta di pietre, dove è la sedia episcopale, et l'altra fatta di tavole, vicino alla quale soleva altre volte risedere il piovano de'catholici, quale hora essercita il suo ufficio nella chiesa episcopale, et ivi sono da 40 familie in circa d'Ongari catholici, quali mantengono un sacerdote, et il Santissimo Sacramento per l'infermi.

[VII.] Di qua partendosi poi, si va ad un villagio grosso chiamato Steneg[6] vicino alli confini d'Ongaria, dove vi è una nostra chiesa con il piovano, et alcune case de catholici, il numero de'quali non descrivo, per non havere ancora visitato detto luogho, non havendo io hauto la necessaria commodità di persone et danaro, quali fanno di bisogno per caminare in tali paesi et confini.

[4] A jászvásári vajdai udvarban a kancellár (postelnik) méltóságát viselő konstantinápolyi Enak. Ld. BĂDĂRĂU Dan: Fost-a Enache din Constantinopol, architectul bisericii Trei Ierachi din Iaşi? (*Studii şi cercetări di Istoria Artei.* 1956. 284-290.) Vö. *Călători* V. 95. 7. jegyz.

[5] Săboani (Szabófalva)

[6] Sztánfalva

[VIII.] Nelli confini parimente di Transilvania, dove per il sudetto rispetto non sono insin'hora potuto andare, vi è un' altro villagio grosso, chiamato per nome Nems,[7] dove, per relatione fattami da alcuni Sasshi nostri catholici, habitatori di detto luogho, ho io inteso che vi è una nostra chiesa, fatta di tavole, con 20 famiglie incirca, senza sacerdote.

[IX.] Da questo luogho tre leghe discosta si trova una città grande, chiamata Baia, quale, havendola io visitata insieme con Msig. vescovo[8] di questa provincia, vi ho trovato una bella chiesa grande, fatta di pietre, con una torre, che serve per campanile. Et vi sono 38 case di Sasshi catholici, quali mantengono un sacerdote, et con grandissima veneratione tengono il Santissimo Sacramento per l'infermi.

[X.] Partendomi da questa città, parimente con detto Msig. vescovo, per il spatio di tre altro leghe andai ad un' altra città fortissima, essendovi un castello monitionato, per nome chiamato Susciava, così denominata dal fiume Susciava, che la circonda. Dove vi ho ritrovato due belle nostre chiese, fatte di pietre, in una delle quali si conserva il Santissimo Sacramento per l'infermi. Et vi sono 8 casi solamente de Sasshi catholici, quali mantengono un sacerdote.

[XI.] Altre chiese et altri luoghi, dove siano christiani militanti sotto il nome et stendardo della nostra Santa Madre, Chiesa Catholicha Apostolicha Romana, insin'al giorno d'hoggi in questa provincia non ho scoperto, nemen sentito che ve ne siano. Non mancarò pertanto per l'avenire d'usare diligenza per intendere meglio, se ve ne sono, acciò io possa consolarli con quelli suffraggi, che la detta Santa Romana Chiesa, per il mezzo et authorità del nostro Beatissimo Sommo Pontifice, capo di quella, m'ha conferito, benchè ministro indegno io sia di tanto merito et honore.

Tutte le sudette chiese sono poi dedicate alla gloriosissima Assontione della Beatissima Vergine Maria et de'santi apostoli Pietro et Paulo, celebrandosi le loro feste suddette con particolari solennità et devotione. Amen.

Ita est, ego frater Benedictus Emanuel Remondus de Mediolano, Ordinis Minorum Conventualium Sancti Francisci provinciarum Moldaviae et Vallachiae missionarius, manu propria affirmo, ut supra.

[7] Nemc

[8] A már korábban is említett Zamoyski bákói püspök.

43.

1636. július 21., Jászvásár

BENEDETTO EMANUEL REMONDI DA MILANO KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE [FRANCESCO INGOLINAK A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁNAK]

AZ IRAT: *A:*APF SOCG Vol. 135, Fol. 326-327. (Végig s.k.)

TARTALMA: [I.] *Megismétli jelentését Zamoyski püspök április 22-i Bákóba érkezéséről.* [II.] *A püspök előzőleg Jászvásáron volt, fölkereste a 65 családnyi magyar és francia katolikust, akik nem akarnak engedelmeskedni a Szentszéknek és nem fogadják be s misszionáriusokat; neki [Remondinak] alamizsnát sem adnak, élelmet még csak kap három jámbor embertől, de ruházatával bajban van, állandó utazásaival sokat koptat.* [III.] *A püspökkel bejártak több települést. Kutnár: két kőtemploma van, egy harangtorony, erőd-szerű építmény, amely menedékül szolgál a gyakori tatár beütések idején; mintegy 60 család katolius szász, papjuk van; a püspök bérmált, ahogy előzőleg Jászvásáron és további útján is mindenütt.* [IV.] *Moldaványa: szép kőtemplom, harangtorony, bekerített temető; 38 család katolikus szász, Nemc: 20 háznyi katolikus szász, fatemplom, papjuk nincs.* [V.] *Szucsava: két kőtemplom, 8 katolikus család, papjuk van.* [VI.] *Még a püspök érkezése előtt ellátogatott Szabófalvára: kőtemplom, de felszerelés nélkül; környékével együtt 80 magyar család. A püspök érkezése után kaptak papot, a templomi felszerelést Románvásárról hozzák át, ahol 10 szász család él.* [VII.] *Bákó: két templom, a püspöki kőből épült, a másik fából; mintegy 40 katolikus magyar család, papjuk van. Visszatérve Jászvásárra súlyos betegen ágynak esett, alig élte túl.* [VIII.] *Egy korábbi alkalommal fölkereste Galacot: fatemplom, 12 katolikus magyar család, papjuk nincs.* [IX.] *Az ínség nagy, a súlyos adók miatt a misszionáriusoknak nem jut alamizsna. Hírt kapott Konstantinápolyból, hogy útban van Moldvába és Havasalföldére a Szent Kongregáció pénzsegélye, de mindeddig semmi sem jutott el hozzá.*

Eminentissimo et Reverendissimo Signore

[I.] Benchè con una altra mia, scritta a V.Em.za Rss.ma sotto li 4 di maggio dell'anno corrente,[1] habia signifacatogli la venuta et il primo ingresso dell'Ill. et Rss. Msig. Giovanni Battista Zamoski nel suo vescovato di Baccovia, con applauso grande di questi popoli catholici di Moldavia, che per il spatio de 4 anni sono rimasti privi di tal sogetto pastorale; niente di meno con questa opportuna occasione che mi si rapresenta di messagier fidato per Constantinopoli ho bene giudicato di nuovo rescrivere a V. Em.za Rss.ma con dargli relatione di tal venuta di Msig. vescovo sudetto che fu alli 22 aprile del presente anno secondo il calendario Romano.

[1] Ld. *Iratok* 45. sz. Ebben azonban nem szól Zamoyski püspök bákói bevonulásáról.

[II.]Qual vescovo in primo venne alla principale città di quello suo diocesi, per nome chiamato Iassi, dove sogliamo noi missionarii risiedere, habitandovi in quella di continuo il prencipe di natione Greco con quantità grande de baroni, tutti scismatici, et quivi incominciò a visitare la nostra chiesa de Ongari catholici et de Francesi alcuni, de quali rendono puoco et quasi niente d'obedienza alla Santa Sede Apostolicha; non volendo conoscere, ne tan puoco accettare li frati missionarii a beneficio dell'anime loro mandati in queste parti da cotesta Sacra Congregatione, con il placet et consenso di S. Bne, non havendomi pure questi tali voluto darmi qualche elemosina delli beni di detta chiesa de Iassi per vivere, servendoli io di continuo all'altare et in chiesa alle sue occorenze, che però tre persone, inspirate da S. Divina Mtà insino adesso m'hanno sominìstrato il vito, ma di habito religioso, poi camiscie et vestimenti da capo a piede mi ritrovo in estremo bisogno, havendo di quelli molto consumato nell'andare per la provincia a visitare le chiese et luoghi, dove sono catholici, avanti che venesse detto Msig. vescovo et parte ancora insieme con lui, essendomi con esso, doppo detta visita de Jassi, dove sono 65 famiglie d'Ongari e Francesi catholici, con una chiesa fatta di tavole et campanile.

[III.] Andato ad una città chiamata Cothonar, dove vi ritrovassimo due belle chiese nostre, fatte di pietre; una delle quali è tanto ben cinta de legni grossi con una torre, che serve per campanile che pare propriamente una fortezza per guardarsi et difendersi dalle mani de Tartari, quali spesse volte l'anno sogliono scorrere questi paesi, andando et ritornando da Polonia per rubbare persone in quelle et in queste parti. Et ivi in Cothnar vi sono da 60 incirca famiglie de Sasshi catholici et mantengono un sacerdote, a quali Msig. vescovo conferi il sacramento della confirmatione, il che parimente fece anche al popolo catholico de Jassi.

[IV.] Partendosi di qui andassimo ad una città chiamata Baia, dove vi è una bellissima chiesa grande, con campanile, tutto fatto di pietre et il suo cemeterio tutto ben cinto di legnami grossi, et ivi sono da 38 famiglie de Sasshi catholici, egli mantengono un sacerdote et tengono anche con grandissima veneratione in luogo[?] il Santissimo Sacramento per l'infermi, et ivi parimente detto Msig. vescovo ha ministrato il sacramento della confimatione non solo a quel popolo, ma ancora a quello della terra grossa cola vicina 3 leghe chiamata Nems,[2] qual popolo fece a se chiamato detto Ms. vescovo et lo consolò in Baia et furono da 20 famiglie incirca de Sasshi catholici et hanno una chiesa, fatta di tavole, ma sono senza sacerdote.

[V.] Partendosi poi da detta città di Baia, andassimo ad un altra, chiamata Suscivo,[3] dove vi sono due chiese fatta di pietre; in una delle quali si

[2] Nemc
[3] Szucsava

tiene il Santissimo Sacramento per li infermi, et vi mantiene un sacerdote; et vi sono famiglie 8 de Sasshi catholici.

[VI.] Io poi avanti che venisse detto Msig. vescovo mi parti da Jassi et andai ad un vilaggio chiamato Saboiani, dove vi ho ritrovato una chiesa fatta di pietra ma priva di paramenti sacerdotali, dove con l'accessorio de altri catholici vicini che habitano in un altra villa vi sono da 80 famiglie d'Ongari, et hora doppo la venuta di Msig. vescovo, vi mantengono un sacerdote, il quale si serve delli paramenti sacerdotali, che sono d'una nostra chiesa fatta di pietra della città di Romano, dove sono 10 famiglie de Sasshi catholici, et sono serviti dal medesimo sacerdote di Saboiani nelle occorrenze spirituali, essendo discosto una legha solamente.

[VII.] Partendosi poi da Romano, andai ad una città, chiamata Baccovia, dovevi ho ritrovato due chiese nostre, una fatta di pietra, dove è la sedia episcopale, et l'altra fatta di tavole, et vi sono da 40 famiglie incirca de Ongari catholici et tengono il Santissimo Sacramento per l'infermi et un sacerdote. Doppo la visita di questa me ne ritornai a Jassi molto amalato; che però mi covere medicarmi con pericolo anche di morte, ma per gratia di Dio, ne sono remasto libero.

[VIII.] In altro tempo poi visitai due altre nostre chiese, fatte di tavole, una nella città di Galazzo[4] posta vicina alla ripa del fiume Danubbio, dove sono 12 famiglie de Ongari catholici et non hanno sacerdote, dove parimente concorrano alcuni mercanti Aragusei catholici per loro mercantie. L'altra chiesa poi è in una terra grossa, chiamata Barla,[5] dove sono 20 famiglie de Ongari catholici et non vi mantengono piovano per la penuria de sacerdoti.

[IX.] Altro per hora non m'occorre significare alla Em.za V. Rss. ma se non pregarla con ogni affetto possibile a raccordarsi di me misero et bisognoso, con mandarmi qualche sussidio da provedermi alle mie necessità, quali continuo vado sostenendo in questi barbari paesi, dove per le gravi angarie poste da prencipi che governano, sono quasi del tutto estinte le elemosine et charità verso li poveri de quali necessità mie pure speravo per l'adietro di sollevarmi, poichè da Constantinopoli li mesi passati mi fu scritto, che ritornavano qui in Moldavia et Vallachia quelli due maestri et suoi compagni frati che portovano il danaro mandatoci da cotesta Sacra Congregatione per provisione de nostri bisogni, ma ne io, ne tan puoco quell'altro padre missionario di Vallachia non habbiamo visto sin hora ne detti padri, ne danaro alcuno: però confidato sempre nella providenza di Divina Mtà et nella generosità d'animo di V.Em.za Rss. ma spero che non

[4] Galac
[5] Barlád

permettera che io moro nė viva fra tante miserie. In tanto per non essere più longo, facio fine, bacciando con profondissimo inchino le purpuree vesti di V. Em.za Rss.ma et delli altri Em.i Sig.i Cardinali di cotesta Sacra Congregatione, a quali tutti desidero da S. Divina Mtà il colmo de suoi felici successi et contenti. Da Jassi li 21 luglio 1636.

Di Vostra Eminenza Reverendissima
humile et obligatissimo servo

Fra Benedetto Emanule Remondi da Milano, minorum conventuale missionario di Moldavia

Megjegyzés

A Szent Kongregáció állásfoglalását nem ismerjük, de nyilván elutasító volt, mert Remondi két év múlva megismételte javaslatait. (Ld. *Iratok* 45.sz.)

44.

1637. augusztus 12., Grodek

JAN BAPTISTA ZAMOYSKI BÁKÓI PÜSPÖK LEVELE [ANTONIO BARBERINI BÍBOROSNAK, A HITTEJRESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA VICEPREFEKTUSÁNAK]

AZ IRAT: *A:* 1.) APF SOCG.Vol. 137, Fol. 242-243. (S.k. aláírással.) - 2.) Másodpéldánya: U.o. Fol. 245-246.

TARTALMA: *Négy levelet küldött már, nem tudja, megkapta-e őket. A múlt évben bejárta a moldvai egyházmegye egyházközségeit; keserűséggel állapította meg, hogy nincsenek a hívek nyelvét beszélő papok. Körútja során találkozott a luccai Fráter Bonaventurával, a domonkos rend laikus tagjával, aki képzett gyógyszerész, járatos az orvostudományban, a teológiában és jól beszéli a moldvai nyelvet. Jellemét, műveltségét jól kiismerték, mert három évet szolgált a püspöki vikáriusnál. Kéri, szerezze meg a domonkos rend generálisának engedélyét, hogy átléphessen a klerikusok sorába, úgy, ahogy korábban bizonyos János páter, aki több, mint tíz éve működik missziós papként Tatárországban. Fráter Bonaventura is vállalja, hogy nyolc-tíz évet szolgál Moldvában. A Moldvába küldött misszionáriusok egy része úgy viselkedik, mintha ő nem is volna püspök. Benedictus Rotomundi a hívek előtt szemébe mondotta, hogy nem ismeri őt el, neki csak egy felettese van, a Szent Kongregáció; a jászvásári püspöki épületet a Szent Kongregáció felhatalmazására hivatkozva ferences kolostorrá alakíttatta. Botrányos életet folytatnak, a*

nép nyelvét nem ismerik, a gyóntatást házas laikus tolmács segítségével végzik, s minden szolgáltatásért pénzt kérnek, amit aztán elkocsmáznak. Nyíltan hangoztatják: alig várják, hogy három éves missziós küldetésük leteljék, hazamehessenek Itáliába, s ott teológiai doktorátust kapjanak. Mivel létfenntartásuknak nincs alapja, a népet szipolyozzák, alamizsnát követelve. Ilyeneket ne küldjenek, ő gondoskodik majd jóerkölcsű, világi papokról. A baj, hogy hiányoznak a szükséges jövedelmek a papok eltartására.

Bevezetés

A levélen címzés nincs, megszólítása mutatja, hogy bíborosnak íródott. A Szent Kongregációt ekkor, viceprefektusi minőségben, az idősebb Antonio Barberini bíboros vezette.

Eminentissime ac reverendissime domine, domine et patrone colendissime.

Aestivo tempore anni praeteriti ex mea diaecesi conscripseram binas litteras eminentiae suae, ut opinor, non pervenerint ad manus suas; nullas etenim responsivas meis percepi;[1] de novo Varsovia litteras expedivi, attinentes eminentiae suae; nunc de novo, quarta vice hisce salutandam imprimis esse duxi eminentiam suam, augurando sibi incrementa divinae gratiae atque felicissimos rerum suarum progressus.

Peragrans igitur anno elapso ecclesias meae curae commissas in diaecesi mea sitas, cum eas reperirem sacerdotibus linguam illius nationis scientibus orbatas atque destitutas, haec res non postreme me afflixerat, sed tamen eo tempore officio visitationis in diaecesi satisfaciens, sic volente Deo reperii quendam fratrem Bonaventuram Ordinis Praedicatorum conversum,[2] ortu Lucensem,[3] filium Conventus Caietani Sancti Dominici, farmacopolam exquisitum et medicinae artis non ignarum. Cognito vero hoc, ipsum (demorante triennio integro penes vicarium et officialem meae diaecesis) optime esse nactum linguam moldavicam[4] eamque expeditam, tum etiam humanioribus litteris non postreme esse instructum et praevio examine cum eum abunde sufficentem esse adinvenerim, inopia sacerdotum, idiomate illius nationis carentium pressus, ad augmentandum divinum cultum et salutem animarum aucupandam decrevi eminentiae suae supplicare, ut illa seriam instantiam suam interponat apud Rss^mum^ patrem generalem Ordinis Praedicatorum, quin supradictus frater Bonaventura statui et conditioni clericali adscribi possit, et tandem sacris ordinibus initiari.

Haec res etsi factu difficilis esse videbitur,[5] non tamen imspossibilis cum et antiqua et recentia harum rerum exempla prae manibus nobis adsint.

[1] Sem az itt, sem a következőkben említett leveleket nem ismerjük.

[2] Értsd: Domonkos-rendi laikus testvért. (Bonavenatura da Lucca)

[3] Az itáliai (toszkánai) Lucca

[4] Értsd: a moldvai román nyelvet

[5] Szigorú egyházjogi előírások tiltották a laikus fráterek szerzetes-papnövendékké való átminősítését, majd pappá szentelését.

Est in exemplo nonnullus. R.P. Joannes, quondam conversus, qui inserviebat Rssmo Pri generali piae memoriae defuncto, antecessori moderni Rssmi Pris generalis; et supradicto Pri Joanni converso concessa fuerat licentia sacris initiari, sicut de facto erat initiatus, hac tamen condicione et clausula apposita, ut suscepto sacerdotio sexennium agat in Scythia sive Tartaria; qui jam decennio et ultra inter illas gentes et nationes barbara demoratur. Praedictus etiam frater Bonaventura, cum mea persuasione, tum etiam sua spontanea voluntate ductus, ad meritum a Deo consequendum pollicetur octennio et ad summum decennio se inserviturum ecclesiis in mea diaecesi existentibus. Maximum emolumentum animae proximorum in mea diaecesi commorantium inde referre possent, si haec mea requisitio pro voto succederet et effectum suum sortiretur, nam et praedicare in linqua illius gentis, et dogma catholicum illi nationi tradere, sacramenta administrare de facili posset ita, quod plus unus ipse efficeret in salute animarum illius nationis procuranda, quam alii decem notitia linguae illius gentis carentes, quam ille, uti dixi, exactissimam possidet. Et quod majus est, quod sit conscientiae optimae et timorosae, probitate aliis praelucet, et in dies suam cum fructu illius populi suscepto sacerdotio praelucere posset.

Zelo itaque salutis animarum illius populi meae curae subjecti ducta eminentia sua benevole annuere velit huic meae postulationi, ut supradictus frater Bonaventura statum clericalem arripere et postmodum sacris initiari queat. Qua in re benevolentia, diligentia atque sollicitudine utendum est eminentiae Sae quam iteratis vicibus summopere precor, ut haec intenta possint finem suum exoptatum nancisci, sperans inde meritum non postremum se consecuturum.[6]

Non postreme me quoque movet, immo summopere affligit et maerore vehementi afficit indicibilis et inexplicabilis insolentia quorumdam patrum missionariorum in meam diaecesim advenientium; neque enim dum meam diaecesim aggrediuntur, me adeunt sive se aut mihi, aut vicario meo praesentant, ad extremum nec per litteras de adventu suo, me absente, certorem me reddunt, sed authoritatem omnem, nescio quo jure, episcopis deservientem sibimet ipsis appropriantes, usurpant; dependentiam ab espiscopo recusant, absolutam potestatem omnium rerum et in spritualibus et in temporalibus independenter ab episcopo sese habere dictitant, ut in exemplo est nonnullus.

P. Benidictus Rotomundi Mediolanensis[7] Ordinis Minorum Conventualium Sancti Francisci, qui duabus vicibus egreditur e mea diaecesi, et iterum revertitur, me inscio et nulla a me ad divagandum habita facultate. Hic pater in praesentia meorum christicularum in facie mihi dixerat, nihil illum habere mecum, neque me recognoscere in mea diaecesi uti suum superiorem et praelatum, sed asserere Congregationi tantum Propagandae Fidei se esse subjectum. Praedictus pater una cum duobus aliis

6 A Szent Kongregáció, illetve a domonkos rend állásfoglalását az ügyben nem ismerjük.
7 Benedetto Remondi da Milano (a Rotomundi név valószínűleg Zamoyski tévedése)

patribus sui ordinis domum episcopalem in Jassi sitam e fundamentis evertit et tres satis viles camerulas domo episcopali destructa confecit, atque conventum religionis[8] illius nominavit et baptisavit; quae peregit absque scitu et consensu meo; nunquam ibi fuerat monasterium in Jassi patrum illius ordinis, nulla fundatio, ecclesia tantum parochialis aderat et nunc adest. Quando reqiurebam a praedicto Pre Benedicto franciscano, qua autohoritate, sine consensu et scitu meo domum episcopalem diruerit et destruxerit, quo titulo illum locum monasterium esse nuncupaverit, et a me requisitus, ut fundationem sive titulum illius ecclesiae mihi mostret,' non aliud responsum a praedicto patre percepi, nisi quod "nos missi a Sacra Congregatione de Propaganda Fide dhabemus facultatem agendi et perficiendi ea omnia, quae pro libitu nostro venirent facienda, nullas inde episcopo rationem reddituri."

Quam multa autem scandala per illos patres patrata fuerint subsecuta, et in dies subsequantur, taceo praesentibus litteris; hoc solum commemoro, quod praedictus pater Benedictus franciscanus confessiones excipit per laicum uxoratum virum, ingarus enim linquae moldavicae utitur interprete viro uxorato in confessionibus excipiendis. Concionari quoque ob defectum linquae illius gentis nequit. Missam non celebrat, nisi certus detur pecumiae numerus. Omnia quasi sacra benumdantur. Sacrificio missiae perlecto tota die huc atque illuc supradicti missionarii discurrunt per tabernas et inebriantur, atque plurima scandala cum Moldavis schismaticis quotidie quasi compotantes, patrant; tandem ipsimet fassi sunt in praesentia mei aliorumque sacerdotu, illos nons aliud curare, nisi ut triennio apud exteros qualitercunque peracto, possint redire ad suas provincias et doctoratu theologiae decorarri.

Consideretigitur eminentia sua, quodnam motivum veniendi in partes infidelium seu schismaticorum sit his, an eos pietas et yelus procurandae salutis animarum ducat, quorum animos ambitio, tituli homorum atque praesumptionum nostibus diebuwsque exagitant, et quod in provinciis suis doctrina, labore, studio acquirere nequeunt, id divagatione triennio peracta, commitendo scandala, elemosynas quarendo, easque in compotationibus consumendo, insolventer sese gerendo nancisci contendunt.

Multa alia referre eminentiae suae, sed folium integrum scandalis illorum consribendis deesset; id tamen vellem considerare: eminentia sua expediatne, ut praedicti patres missionarii independenter ab episcopo, pro libitu et arbitro suo omnia peragant et regere ecclesiam, proprium habentem episcopum, debeant; esset enim quoddam monstrum, dum unius corporis mistici, idest ecclesiae plura essent capita; et inde sequeretur ecclesiam Baccoviensem non habere unum proprium episcopum, sed tot episcopos, quot missionarios, cum unusquisue illorum authoritatem sibi episcopalem, excepto solo habitu, in omnibus usurpet.

8 A "religio" itt "szerzetesrend" értelemben áll

Quaeso igitur obnixe excellentiam suam procuret ne mittantur isti missionarii, qui non sint timorosae conscientiae et qui verbo et exemplo christifidelibus praelucere non possint, ut circumscribatur illorum facultas ne vilipendant episcopum, sed ejus directioni atque gubernationi in ejus diaeccesi subsint; non oportebit enim sic agere episcopum, sicut ei episcopos agere velint; immo vero providerem, uti providi jam de sacerdotibus exemplaribus, conversationis honestae, non postremae sufficientiae; sed desunt reditus, quibus ad vitae alimoniam sustentari possent, cum sint pauperrimae ecclesiae, reditibus antiquis orbatae per principles schismaticos, qui dominantur summa cum oppressione ecclesiarum. Caetera post significabo, qua nova significanda. Pro nunc obsequiorum meorum promptitudinem eminentiae suae libens offero. Datum in Grodek, 12. Augusti 1637.

Eminentiae[a] suae humilis apud Deum exorator et servitor

Joannes Baptista Zamoyski
episcopus Baccouiensis m.p.

45.

1638. december 4., Róma

BENEDETTO EMANUEL REMONDI DA MILANO KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE VIII. ORBÁN PÁPÁNAK ÉS A BÍBOROSI TESTÜLETNEK

AZ IRAT: A: APF SOCG. Vol. 219. Fol. 273-275. (Végig s.k.) - D: MTAK Veress: 1004-1013. fol. (XX.századi agyonjavított másolat.)

TARTALMA: *Kéri, hogy a lengyel ex-dominikánus Zamoyski helyett erre méltóbb ferences szerzetest nevezzen ki Bákóba püspöknek. Zamoyski öt év alatt egyszer járt Moldvában; az általa ekkor pappá szentelt három magyar közül kettő azonnal (az egyik botrányos körülmények között) elhagyta az országot. A Szentszék által elrendelt békeünnepről nem vett tudomást. Az alá tartozó 12 katolikus templom közül csak négyben van állandó pap, így számos újszülöttet a szakadár görögkeleti paphoz visznek keresztelni, sőt a gyakori vegyes házasságokban a katolikus fél is az ortodox vallást követi. Anyagi javaira azonban éberen ügyel, mindent Lengyelországba küldet, amit csak össze tud szedni. A vajda is olasz püspök küldését kéri a Szentszéktől; a múltban, az olasz püspök idején, ilyen panaszokra nem volt ok. Ferences missziónáriusokat is küldjön a Szentszék, az elhagyott hívek lelki gondozására; szükséges lenne, hogy e szerzetesek egyike*

a) Innentől végig Zamoyski s.k. írása

prefektusi hatáskörrel rendelkezzék és az országban székeljen, ne kelljen eligazításért Konstantinápolyba menniök.

Bevezetés

1637. június 13-án Remondi Konstantinápolyból jelentkezett. Közölte, hogy a tatár betörés elől a konstantinápolyi pátriárka vikáriusának utasítására ide húzódott, de a napokban már indul vissza egy örmény-lengyel karavánnal Moldvába, hogy a román népet a szakadár görögkeleti egyházból a katolikus vallásra édesgesse. (Ingolinak: APF SOCG Vol. 79, Fol. 443-444) Valóban 1637. július 2-án Jászvásárról jelentkezett egy ismeretlenhez írt levéllel. (Uo. Fol.440-446)

Nem sokáig időzhetett Jászvásáron, mert 1637. szeptember 15-én már Ilyvóból (Lwów) keltezte a Szent Kongregáció titkárának, Ingolinak címzett jelentését. Ebben elmondja, hogy a konstantinápolyi pátriárka néhány, Zamoyski bákói püspöknek kézbesítendő levelet bízott rá. Mivel a püspököt nem találta Bákóban, utánament Vöröslengyelországba, Ilyvóba, állandó tartózkodási helyére. Itt átadta a leveleket, valamint a Szent Kongregáció 1635. december 15-én kelt dekrétumát. Ezeket elolvasva a püspök megváltoztatta korábbi álláspontját, azt, hogy inkább lemond püspöki tisztéről, mintsem hogy beengedje Moldvába a misszionáriusokat; sőt kijelentette, hogy szivesen látja püspöksége területén a konventuális (minorita) ferences misszionáriusokat, s őt (Remondit) felszólította, hogy folytassa működését a Szent Kongregáció szándékai szerint. Moldvában a paphiány - ahogy már jelentette - igen nagy. Az országban 12 plébániatemplom van, de csak négy plébános; jelenleg ő az egyetlen misszionárius. Mivel 8 templomban nem tudja a szolgálatot ellátni, fölkereste a vöröslengyelországi konventuális provinciálist, Marcus Coronát és kérte, adjon két jó és példás életű szerzetest, akik a bákói püspök engedélyével két templomban plébánosként szolgálnának. Azt a választ kapta, hogy mivel nem provinciálisa Moldvának, nem kényszeríthet senkit arra, hogy a "barbár szkita és szakadár nép" közé menjen, akiktől a lengyelek nagyon irtóznak; ideiglenesen azonban küldhet két papot a püspökkel egyetértésben. Ezért azt javasolja a Szent Kongregációnak, hogy ha helyesnek ítélik, helyezzék át Moldvát a konstantinápolyi prefektus hatásköre alól a vöröslengyelországiéba, ez közelebb van és alkalmasabb is; így ha a püspök nem tud papokról gondoskodni, a provinciálisnak legyen erre felhatalmazása. A misszionáriusoknak több költséget és veszedelmet jelent Konstantinápolyba utazni. Emlékeztet Gregorio da Berri havasalföldi misszionáriusra, akit négy évvel ezelőtt Konstantinápolyból hazatérőben, Törökországban megöltek; ő maga is alig menekült meg a hasonló sorstól. Ideiglenesen a vöröslengyelországi prefektus legyen az ő prefektusuk is. Ha pedig ezt nem látják helyesnek, sürgősen küldjenek további két misszionáriust Itáliából, megfelelő ellátmánnyal, fejenként legalább 50 scudival évenként, és közülük nevezzenek ki prefektust, aki ott éljen, és ha ellentét támad a püspökkel vagy mással, lehessen hozzá fordulni. Most visszaindul Jászvásárra és várja a Szent Kongregáció határozatát. Kéri, küldjenek egy teljes misefelszerelést, mert vannak sok hívővel rendelkező templomok, ahol a felszerelés hiánya miatt nem tud misét mondani. Ezt valamelyik kijelölt, vagy kijelölendő misszionárius mindjárt magával hozhatná. (AFP SOCG Vol. 137, Fol. 247-248)

Ettől kezdve jó ideig nincs hírünk Remondiról. 1638 őszén Lupu Vazul moldvai vajda megbízásából Rómába ment.

Beatissimo Padre et Eminentissimi Signori!

[A moldvai vajda megbízásából jött, hogy átadja a vajda levelét,[1] jelentést tegyen az ország, közelebbről a katolikusok helyzetéről, és kérje Jan Battista Zamoyski bákói püspök leváltását, egyszersmind egy, a püspökségre méltóbb ferences szerzetesnek helyébe való kinevezését.]

Con ogni debito et profondissima sommissione ardisco quanto sia necessaria questa mutatione di soggetto Polacco[2] in un altro Italiano per il detto vescovato con questa mia demostrare più diffusamente alla Stà V. significandogli in primis, come fra tutto il tempo de detti cinque anni l'una volta sola è stato il sudetto vescovo Msig. Zamoyski in detta provincia di Moldavia, dimorando per il spatio de duei mesi e mezzo, et non più, et questa andata sua fu per pigliare il possesso del suo vescovato di Baccovia l'anno 1636, nel qual breve tempo visitò le chiese più ricche et principali di nostro rito, poste in detta provincia; et promosse dal stato laichale al sacerdotio consercrandoli tre huomini di natione Ongari; duoi de quali, subito doppo il ritorno di detto Msig. vescovo di Baccovia in Polonia, il quale li haveva ordinati, acciò essercitassero la cura d'anime in detto suo dominio episcopale, lasciando la detta cura se ne ritornorno al loro paese, uno de' quali essendo primo maritato, per ricevere detto ordine sacerdotale, fece il divortio della propria moglie, separandosi con consenso del sudetto Msig. vescovo, doppo il cui ritornò da Baccovia in Polonia, con molto scandalo et detrimento del nostro rito catholico, detto sacerdote novello dalla città di Totrus lontana vinti miglie italiane di Baccovia, posta nelli confini di Transilvania, dove da detto Msig. vescovo gli era stata assegnata la cura di quelle anime de nostri catholici, abbandonando detta cura et pigliando seco di nouvo la lasciata propria moglie, se ne fuggi con essa nelle parti dell'Ecc. prencipe di Transilvania.[3]

Nell'istesso anno fu parimente in detta provincia commesso da detto vescovo et suo vicario uno mancamento degno di maggior consideratione, et è che havendo questa Santa Sede Apostolicha ordinata a tutti li prelati soggetti alla sudetta Santa Sede che per se, ovvero per suoi officiali generali nelli loro vescovati facessero promulgare un giubileo universale pro bono pacis fra le reali corone et pace universale al Christianesimo; detto giubileo in detta provincia di Moldavia non fu in modo alcuno publicato, ne ricevuto da quelli nostro catholici conforme l'intentione di V. Bne et bisogni universali, essendomi molto bene informato che nella città di Russia più vicina alli confini di Moldavia, chiamata Camenizza,[4] discosta solamente da detti confini dieci miglie italiane, per ordine et comandamento di Msig. vescovo di

[1] Lupu Vazul vajda itt említett levelét nem ismerjük, csak VIII. Orbán pápa válaszát, amelyben megnyugtatja a vajdát, hogy a bákói püspökség ügyét szívén viseli (1639. március 20.: APF SOCG Vol. 219, Fol. 271-276.)

[2] Értsd: Jan Battista Zamoyski bákói püspök

[3] I. Rákóczi György

[4] Kamenyec

quella citta fu detto guibileo solennemente pubblicato, et ricevuto da quelli catholici Polacchi, nella cui diocesi pure detto nostro vescovo di Baccovia è nato et vi habita con sua madre e parenti, qual informatione da quelli catholici Moldavani hebbi io subito, che ritornai da Pera alla missione con nuovo decreto fatto a favore de frati missionarii da questa Sacrà Congregatione l'anno 1635, il mese di novembre:, acciò il suddetto vescovo et suo vicario per nome chiamato fra Giancinto de Francheschi da Osimo dell' ordine de Santo Domenico permettessero et ci lasciassero noi missionarii in quelle parti sue vivere in pace, essercitando l'ufficio nostro con quella facoltà da' questa Santa Sede concessa al nostro padre prefetto, et da esso poi per ordine et indulto di quella communicataci, qual frate Giacinto sudetto vicario, volendo imitare le vestigia del suo vescovo et padrone, 14 mesi sono che anch'esso ha deposto et lasciato l'habito della sua religione, camminando hora per quella provincia di Moldavia vestito con habito da prete secolare, con capelli lunghi, senza forma alcuna in capo di corona da religioso regolare; il che partorisce ammiratione e scandalo grande appresso il nostro popolo catholico e scismatico, quali l'hanno sempre più spatio de tre anni incirca veduto camminare vestito con l'habito della sua religione dominicana, come conviene in quelle parti, particolarmente a qualsivoglia religioso camminare, con buono essempio et edificatione di quella gente, portando di continuo il suo vero et proprio habito della religione.

Quanto di più, il sudetto Msig. vescovo di Baccovia nel corso de'detti cinque anni sia stato puoco zelante della salute dell'anime alla cura sua commesse da questa Santa Sede Apostolicha, ne fanno piena testimonianza le lettere del suddetto Ecc. prencipe di Moldavia a V. Bne scritte, con molte instanze de nostri catholici per loro salute, poichè in quella provincia (come io nella visita ho osservato) vi sono dodeci luoghi, con le chiese di nostro rito, quattro de' quali solamente sono proviste de ministro de' cura d'anime quali non possono servire alle altre otto, per la continua obligatione che hanno di assistere giorno et notte a quelle quattro; nella qual mia visita doppo ritornato da Pera alla missione, trovai in alcuni luoghi che per carestia de nostri sacerdoti, alcune creature partorite da persone di nostro rito furono battezzati da ministri scismatici con le ceremonie del loro rito; et anche ho trovato che alcuni de nostri catholici si erano martitati con gente scismatica frequentando le loro chiese, vivendo conforme il rito loro et lasciando in tutto et per tutto il nostro, procurando essi, anche che li loro figliuoli siano stati battezzati secondo il rito scismatico, et tutto questo procede non da altro, se non dalla puocha vigilanza et cura di quel pastore Baccoviense che lascia le sue pecorelle in abbandono nelle mani de' lupi rapaci e barbari, non curandosi esso con la propria presenza et dottrina di diffenderle dalli loro mordaci denti, et con l'agiutto anche d'altri suoi mercenarii et persone religiose di buon essempio et spirito; curandosi lui solamente di provvedere al suo ben propio, mantenendo nelli beni del suo vescovato un agente secolare polacco, quale ha cura di raccogliere l'entrate

et frutti d'essi beni, et mandarglieli alla propria patria sua, dove se li gode, non pensando punto al frutto maggiore spirituale, che farebbe se risiedesse di continuo nel suo proprio vescovato et non in quello d'altri, servendo la maggior parte dell'anno per suffraganeo nel vescovato di Msig. Ill. et Rss. vescovo di Premislia[5] di natione polacco; essendo l'anno passato questo vescovo stato fatto gran-cancelliere del regno di Polonia et sta di continuo appresso la serenissima corona di quel regno; et questo è il proprio motivo per il quale il suddetto prencipe di Moldavia, supplicato da quel popolo catholico che arriva incirca al numero de due milla anime, si è degnato mandarmi con sue lettere a questa Santa Sede, pregandola con ogni debita humiltà a degnarsi per consolatione dell'anime loro volere mandar un soggetto italiano per suo vescovo et pastore, come già fu fatto nel principio et fondatione di detto vescovato della Stà di Papa Clemente VII di felice memoria, con mandargli sogetti italiani; dicendo quel popolo che al tempo de'vescovi italiani erano molto consolati et provvisti non solo con la loro dottrina et assistenza de buoni documenti spirituali et frequenza de Santissimi Sacramenti, ma diu più ancora, erano l'anime loro ricreate nelle chiese al tempo delli divini ufficii fatti con la assistenza de'suddetti vescovi et altri suoi ministri religiosi con buone voci musicali. Troppo longo sarei in vero et tedioso, se io volesse con questa mia rappresentare alle orecchie di V. Stà tutti li inconvenienti occorsi nel governo spirituale di detto vescovo di Baccovia per la sua assenza fra huomini ecclesiastici et secolari, fra huomini di ritto nostro et rito scismatico et il detrimento grande dell'anima che quel popolo nostro catholico ne ha ricevuto, et miseramente ne riceve per la continua lontananza et absenza del suo prelato; et all'incontro quanto profitto et utilità per salute delle anime ne riceverebbe, se il suo pastore habitasse di continuo fra di loro pecorelle nel gregge.

Et più quanto necessario sia che questa Sacra Congregazione mandi cola de'frati della mia religione franciscana, tre o quattro religiosi per missionarii e di buono spirito dotati et zelo di profittare a quelle misere et abbandonate (per cosi dire) anime dalla cura del suo pastore, conforme alla dimanda del suddetto Ecc. prencipe Basilio, quali in alcuni luoghi, la maggior parte dell'anno per non dire li anni intieri per la penuria da secordoti et per la povertà delle loro chiese prive de apparati sacerdotali, non sentono la messa, ne possono ricevere nelli tempi bisognosi li Santissimi Sacramenti et altri agiuti ecclesiastici; come io l'anno passato nel mese di dicembre et gennaro molto bene osservai nella mia visita, camminando hora in questa et hora in quela altra città et lugho de catholici, celebrando per necessità due volte il giorno, nelle feste particolarmente del Santissimo Natale di Sign. Giesù Christo, conforme il privilegio et facoltà concessa l'anno 1634 il mese di giugno da questa Santa Sede Apostolica al P. Vizani, vicario patriarchale di Constantinopoli, et da esso per indulto di quella communicatami, celebrando in primis a buon'hora in una chiesa de catholici

[5] A przemisli püspök nevét nem tudtuk megállapítani.

nostri et poi senza far il quod ore, ma con l'ablutione sola de deti conservata in un calice, con essa mi transferiva in un'altro luogo et chiesa de catholici discosto dieci miglia italiane incirca a celebrare di nuovo tutto al gloria di Sua Divina Maestà et per beneficio et salute di quelle anime; battezzando ancora in diversi luoghi molte creature, conforme al rito di Santa Madre Chiesa Catholica, battezzandone 18 in un giorno nella chiesa di Hus, et in un altro giorno 12 altri nella villa chiamata Saboiano,[6] et molti altri in diversi altri luoghi nostri, facendo anche alcuni matrimonii conforme al rito catholico et prescrittione del Sacro Concilio di Trento, ministrando ancora il Santissimo Sacramento penitenza ad alcuni in sua lingua, quali per la loro ignoranza et negligenza de suoi pastori et ministri spirituali non si vergognavano dire che in tuttoo il tempo di vita loro de venti e trenta anni incirca non si erano mai confessati; quali io con quello puocho spirito datomi da Dio et zelo di salvare et agiutare l'anime loro, procurai nella sua lingua parlando, di ridurli al stato di salute et alla cognitione del peccato et vera efficacia del suddetto Santissimo Sacramento et alla frequenza di esso. Ma per non esser troppo fastidioso in spiegare et esporre quanto sia necessaria questa mutatione di vescovo polacco in soggetto italiano et la missione di tre o quattro religiosi per la provincia di Moldauia conforme il bisogno dell'anime de nostri catholici in quelle parti, facendo fine, rimetto con ogni profondissimo mio inchino il giudicio a questa Santa Sede Apostolicha, havendo anche lei riguardo a determinare che uno da questi frati da mandarsi per missionarii habbi l'autorità di prefetto non solo di Moldavia ma anche Vallachia, essendo molto necessario che il prefetto risieda nelle provincie co'li suoi missionarii, senza havere quelli occasione di andare a Constantinopoli a trattare con quel padre vicario patriarchale come loro prefetto, dell'inconvenienti che incontrano con scismatici, con pericolo di perder la vita nel viaggio senza frutto, come alcuni miseramente hanno fatto.

Data in Roma nel convento di Santa Sede Apostolicha, li 4 dicembre 1638.

Da questa Santa Sede Apostolicha

ubedientissimo figliuolo

Fr. Benedetto Emanuel Remondi
da Milano
missionario di Moldavia e
Vallachia

Megjegyzés

Hogy Remondi, milyen választ kapott VIII. Orbán pápától, nem tudjuk. 1639 őszén indulhatott vissza Moldvába, s a tél elején ért Jászvásárra. 1640. január 10.-én jelentette a pápának, hogy a vajdának átadta a levelét, aki nagy tisztességgel fogadta.

[6] Săbăoani (Szabófalva)

(APF SOCG Vol. 139, Fol. 359) Ugyanaznap részletes beszámolót küldött Ingolinak. Lupu vajdának kézbesítette a Szent Kongregáció levelét - olvassuk -, azért csak most, mert a vajda a havasalföldi dolgokkal volt elfoglalva, ahol szeretné fiát a trónra ültetni. Lupu megbízta őt, köszönje meg a Szent Kongregáció jóakaratát és azt, hogy elküldte neki másolatban a firenzei zsinat iratait. Itáliából visszatértében, Lengyelországon átutazva fölkereste Zamoyski bákói püspököt, akinek két levelet vitt, egyet a Szent Kongregációtól, a másikat a lengyelországi nunciustól. Mindkettő sürgette, hogy foglalja el a püspöki széket. Zamoyski azt válaszolta, hogy ezt nem teheti, mert a moldvai vajda elvette egyházi javait, sőt püspöki rezidenciáját is Bákóban. Kérte őt, Remondit, hogy járjon el a vajdánál, adják vissza, amit elvettek tőle. Ezt igyekszik is szorgalmazni, hogy a püspök végre elfoglalhassa székét Isten dicsőségére és a misszionáriusok javára; ezek ketten vannak, Bartolomeo Bassetti da Piano és Simone Appoloni da Veglia. Itáliából sok képet hozott magával, és egy cartát a Purgatorium leírásával. Ezzel kapcsolatban a vajda azt kérdezte, bizonyítható-e hogy a leírás megegyezik a Szentírással, illetve az apostolok és az egyházatyák véleményével; igennel válaszolt, mire a vajda felszólította, bizonyítsa ezt a moldvai metropolita előtt is. Erre vállalkozott is. Kéri az évi ellátmányt magának és két társának, fejenként ötven scudit, hogy fenn tudják magukat tartani és tisztességesen tudjanak öltözni. (Uo. Fol. 378-379)

Következő, általunk ismert levelét 1640-ben julius 7-én írta, ugyancsak Ingolinak. Ebben hírül adta, hogy Lupu vajda ünnepélyes követséget szándékozik küldeni a pápához, hogy a brévét megköszönje. Sürgeti ellátmányát, az 50 scudit. Ha még nem indították volna el, javasolja, hogy ne Konstantinápolyon, hanem Lengyelországon át küldjék, mert biztonságosabb. (APF. SOCG Vol. 139, Fol. 358 + 363.)

Remondi általunk ismert utolsó levele 1642. április 5-én kelt Jászvásáron. Ebben ezt olvassuk: A konstantinápolyi latin pátriárka vikáriusa, Francesco de Staffolo azt írta neki, hogy szeretné, ha Rómába utazhatna és nyolc évi moldvai szolgálatáért méltó jutalmat kapna, helyébe pedig egy másik fráter jönne. El is ment Konstantináplyba, de akkorra a pátriárka vikáriusa meghalt pestisben. Halála előtt Andrea del Fratta testvért tette meg helyettesének, azt, akinek az ő helyébe kellett volna Moldvába jönnie. Mivel ezekután nem jöhet, itt pedig nagy a paphiány, így ő visszatért Moldvába. (APF SOCG Vol.60, Fol. 300.)

46.

[1640 körül]

A MOLDVAI KATOLIKUS TEMPLOMOK ÉS HÁZAK ÖSSZEIRÁSA

AZ IRAT:*A:* APF SOCG Vol. 139,Fol. 357.

TARTALMA: *Számbaveszi az alábbi települések templomait és házait: Jászvásár (67 ház), Kutnár (62), Szucsava (9), Moldvabánya (41), Nemc (17), Karácsonkő (4), Szalonc(16), Lukácsfalva(11), Tatros (25), Völcsök, Gorzafalva, Mánfalva (együtt 26 ház), Sztánfalva (16)l, Bogdánfalva (3), Forrófalva (57), Bogdánfalva (másodszor), Szteckófalva (4), Terebes (28), Alfalu(?) (4), Bákó (125), Románvásár (7), Szabófalva*

(valamint Lökösfalva, Dzsidafalva,, Domafalva, Szteckófalva, együtt 14o ház), Tamásfalva (17), Vászló (6), Barlád (20), Galac (9), Husz (90), Csöbörcsök (20).

Bevezetés

Az iraton sem a szerző, sem az évszám nincs feltüntetve. A hozzávetőleges dátumot a környező iratok alapján valószínűsítettük. Ezt az időpontot látszik igazolni a katolikus lakosság számának Bandinus összeírásával való megegyezése is (ld. *Iratok* 76. sz.) Föltehetően egy hosszabb jelentésnek a Hitterjesztés Szent Kongregációjában készített kivonata.

Numerus ecclesiarum et capellarum et domorum catholicorum Sacram Romanam fidem tenentium in dioecesi Baccouiensi

Jassy. Ecclesia parochialis, tituli Sanctae Mariae Majoris, ex ligno fabrefacta parva; domus catholicorum sunt 67.
Kotnary. Murata ecclesia parochialis, tituli Sanctae Mariae Majoris similiter; domus 62. Aliae sunt duae ecclesiae parvae, quarum una murata, idest ex muro confecta, alia lignea.
Soccauiae.[1] Ecclesia Beatae Mariae Virginis, murata, parochialis; altera ecclesia murata, tituli Corporis Sacratissimi Christi Domini, quae erat ecclesia patrum Ordinis Praedicatorum; domus catholicorum 9.
Baiae. Ecclesia Sanctae Mariae, murata, parochialis; altera ecclesia lignea Sanctorum Petri et Pauli apostolorum; et haec erat patrum Ordinis Praedicatorum et quondam claustrum atque coenobium erat, devastatum nunc per invasiones Scytharum seu Tartarorum; domus 41.
Nemic.[2] Ecclesia parochialis lignea Sancti Nicolai; domus 17.
Pietra. Pagus, in qua sunt domus 4.
Solonic, pagus. Ecclesia parva lignea, Ascensionis Christi Domini; domus 16.
Locaceisti.[3] Ecclesia parva seu potius capella, sicuti et in Solonic, tituli Sancti Laurentii; domus 11.
Tatarusz.[4] Ecclesia Sanctissimae Trinitatis, murata; capella extra civitatem Spiritus Sancti miraculosa; domus 25.
Banna,[5] *Groesti* pagi, *Manesti,* quoque pagus, in quo est capella lignea Spiritus Sancti; domus catholicorum in his tribus pagis sunt 26.
Stanesti, pagus. Est capella Sanctae Mariae Virginis; domus 16.
Bogdana, villula parva. Domus 3.
Forwan,[6] pagus. Ecclesiam habet ligneam parvam Sanctae Crucis; domus 57.

[1] Szucsava
[2] Nemc
[3] Lucaceşti (Lukácsfalva)
[4] Tatros
[5] Bălăna (Völcsök)
[6] Fărăoani (Forrófalva)

Vallesatha.[7] villula. Domus 3.
Peschanini,[8] villula. Domus 4.
Trebesj, villula. Domus 28.
Marginella,[9] villula. Domus 4.
Baccouia. Ecclesia murata Sanctae Mariae Majoris; domus 125, sedes episcopi, nullos tamen habens in oppido subditos in praesens,[a)] qui erant 50, sed sunt per principes Moldauiae adempti.
Roman, oppidum. Ecclesia parochialis Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli, domus 7.
Saboiani, pagus. Ecclesia parochialis murata, Assumptionis Beatae Virginis Mariae, huic ecclesiae sunt adhaerentes subsequentes villae: *Luccariani, Ascidani, Rochetani, Tescani*[10] domus catholicorum in his villis sunt 140.
Tomasciani.[11]Capella Sanctae Crucis lignea parva; domus catholicorum 17.
Vaslui, villula. Domus 6.
Barlad, oppidum. Ecclesia Sanctae Crucis parochialis lignea; domus 20.
Galac. Ecclesia Sancti Nicolai; domus 9.
Hus. Ecclesia Beatae Virginis Mariae et Sancti Georgii parochialis, domus 90.
Ciuberciu.[12] Ecclesia Sanctae Mariae, duobis abhinc anni sex ligno fabrefacta et a fundamentis exacta, cura et sollicitudine R^di^ P^ris^ vicarii in confiniis Turcarum; domus sunt 20.

a) Helyesen: in praesenti

7 Valea Seacă, a már említett Bogdánfalva másik román neve. A helységek elhelyezkedését nézve talán Szaloncról van szó, bár Bandinus összeírása szerint 35 katolikus lakója volt, ami nagyjából 6 háznak felel meg.

8 Teţcani, Szteckófalva román neve, ez a falu viszont nem az említettek közelében van, később a felsorolás emliti is. Ide Hidegkút (Fântânele) kívánkozik. Emellett szól, hogy Bandinus összeírása (371. l.) szerint 1646-ban 11 katolikus személy élt a faluban, ami 3 vagy 4 háznak felelne meg.

9 Valószínűleg Alfalu, románul: Satu de Jos. A Marginella név lehet ennek olasz fordítása.

10 Lăcăşeni (Lökösfalva), Adjudeni (Dzsidafalva), Răchiteni (Domafalva) és Teţcani (Szteckófalva).

11 Tămăşeni (Tamásfalva)

12 Csöbörcsök

47.

[1641]

PETRUS DEODATUS SZÓFIAI PÜSPÖKNEK, HAVASALFÖLDE ÉS MOLDVA APOSTOLI VIKÁRIUSÁNAK JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ

AZ IRAT: *A*: APF Visite Vol.21, Fol. 3-33. (Végig s.k. A jelentés végén Deodatus papírfelzetes nagy pecsétje.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) VINULESCU: Pietro Diodato. 2.) *Călători* V. 219-252 (román nyelvű fordítás).

IRODALMA: DOMOKOS Pál Péter: Pietro Diodato apostoli látogatásai Oláhországban és Moldvában. *Vigilia* 1981 (46) 7. sz. 496-500.

TARTALMA:[I.] *Moldva általános jellemzése. A lakosság többsége a görögkeleti szakadár egyházhoz tartozik, melynek nyelve az ószláv, nagy ellensége a római egyháznak; papjaik műveletlenek, különösen a határ mentén élő nép hajlamos a tolvajságra; az előkelők Lengyelországban iskoláztatják fiaikat; az egyházi szervezet. [II.] Galac: 51 katolikus, magyarok, szalmával fedett templomuk van; 200-nál több görögkeleti és templomaik.* [III.] *Barlád: a katolikusok száma: áldozóképes 120, gyermek 40 [A következőkben is ebben a bontásban], magyarok, szalmatetős fatemplomuk van, papjuk nincs; a kegytárgyak; egy öreg András nevű sekrestyés az előénekes és előimádkozó, ha szükséges keresztel is; missziós tevékenysége, a hívők mély vallásossága; 800 román lakos, 5 templommal.* [IV.] *Husz: fekvése, terményei*; 400 + 45 *katolikus, magyarok, szalmatetős fatemplom, egy diakonus szolgál papként; huszita eretnekek is vannak*; *a szakadárok templomai, szerzetesei, püspöke; a környéken mintegy 70 magyar katolikus, minden lelki gondozás nélkül, de vallásukat erősen tartják. [V.] Hiacynthus d'Ossimo domonkosrendi szerzetes, moldvai vikárius erkölcstelen életéről, botrányairól; fölmentette őt tisztségétől és távozásra szólította fel, de egy verekedésben megsebesülve, most otthon fekszik; nevezett egy nős világit egy lóért pappá szentelt; a kutnári plébánostól pénzt kért azért, hogy fölszentelte; lakásán miseruhákat és kelyheket talált, azt állítja, hogy ezeket Csöbörcsökre akarta vinni, ahol szintén élnek magyar és lengyel katolikusok, a jászvásári misszionáriusok szerint azonban más szándékai voltak velük.* [VI.] *Jászvásár: fekvése, leírása, a mesterséges halastó, vadaskert, a termékeny környék, a vajdai udvar, a kézművesek és kereskedők; a katolikusok száma: 160 + 42, magyarok, egy pap és egy misszionárius szolgál; a fatemplom és a kegytárgyak; a plébános panaszkodott, hogy nehezen él, kevés az alamizsna; a misszionáriusokkal állandó háborúságban áll a plébániaépület birtoklásáért és más ügyek miatt*; *a szakadárok száma 10 000 fölött van, gazdag templomaikról, Moldvából és Konstantinápolyból hozott ereklyéikről, kolostoraikról.* [VII.] *Kihallgatása a vajdánál, aki panaszkodott a katolikus püspökökre, akik a templomokból mindent Lengyelországba hordanak, vikáriusaik pedig botrányos életet folytatnak; ezért kobozta el a bákói egyház javait; miután ő vállalta, hogy gondoskodik Bákóról, és vikáriusnak Bartolomeo Bassetti konventuális ferences szerzetest kinevezte, a vajda megígérte e javak*

visszaadását. [VIII.] *Kutnár: fekvése, gazdag szőlőhegyei; 380 + 114 katolikus, szászok és magyarok; a Máriának szentelt, fallal kerített szép templom leírása; a románok száma mintegy 500, két templommal; a katolikusok voltak az első telepesek, ők telepítették a szőlőket is; szász és magyar nyelvüket megőrizték, de románul is jól tudnak.* [IX.] *Szucsava: a város és a vár leírása; 40 + 10 katolikus, szászok, nagyon szép templomuk van, ennek és a kegytárgyaknak leírása; papjuk nincs; egy másik templom a vajda kertjében van, amit az meg akart magának szerezni, de egyelőre felhagyott vele; a görögkeletiek száma több mint 3000, templomuk van és egy kolostoruk; az örmények 1600-nál többen vannak, 5 templomuk van.* [X.] *Moldvabánya: fekvése, terményei; 160 + 80 katolikus, főleg szászok, kevesebb magyar; szép és nagy templomuk van, ennek, a kegytárgyaknak és a temetőnek leírása; papjuk Simone da Veglia, és most fölszentelte a helybeli Györgyöt; közli Sándor vajda feleségének, a templomban eltemetett Margit asszonynak a sírfeliratát; másik templomukat a tatárok lerombolták; a szakadárok száma több 900-nál, 4 templomuk van meg egy kolostoruk.* [XI.] *Nemc: fekvése, a gyümölcsösök, kis kastélya; 63 + 29 katolikus, szászok; templomuk és a kegytárgyak, papjuk nincs; egy régebbi nagyobb templomnak csak a romjai vannak meg; a románok száma 550, két templomuk van.* [XII.] *Szabófalva: fekvése termékei; 130 + 29 katolikus, magyarok; templomuk elhanyagolt, lengyel plébánosukat botrányos élete miatt szerette volna leváltani, de nincs kivel pótolni; szükséges volna egy jó pap, mert a környék falvai is idejárnak misére, ezek: Karácsonkő (195 katolikus, magyar), Dzsidafalva (116, magyar), Tamásfalva (64, magyar), Steckófalva (125, magyar) és Lökösfalva (33, magyar); utasította vikáriusát, hogy amint talál jó papot, a lengyelt mentse fel; részeges, híveit ütlegekkel kényszeríti az adományokra, vádaskodik a vajdánál.* [XIII.] *Románvásár: fekvése, termékei; 25 + 6 katolikus, szegények, templomuk düledező, papjuk nincs; a románok száma több mint 1300; részletesen elmondja papjaik önkényeskedéseit: házasfeleket választanak el, világi dolgokban ítélkeznek, mindig pénzért; a nép keservesen panaszkodik rájuk, rossz példájukat a katolikus papok is követik, a vallás és a szegény hívők kárára; az örmények száma 450.* [XIV.] *Bákó: fekvése, terményei; 400 + 120 katolikus, magyarok, a papjuk is az; tudós, kiváló ember; a templom félig romokban áll, felszerelését, a lakosság elbeszélése szerint, a lengyel Adam Gorski bákói püspök lopta el; Arsengo püspök kelyheket raboltatott el embereivel a sekrestyéből; a mostani Zamoyski püspök marhákat hajtatott el Lengyelországba; a templommal nem törődik senki; a vajda ezért a kolostor javait a görögkeleti szerzeteseknek adta, de az ő kérésére megígérte, hogy visszaadja. A templomot a katolikus Margit fejedelemasszony építtette, ő hozott ide Magyarországról szerzeteseket is, püspökséggé csak később lett.* [XV.] *A Bákó körüli falvak: Forrófalva: 250 + 10 katolikus, magyarok; Terebes: 100 + 25 katolikus, magyarok; Szalánc: 70 + 10 katolikus, magyarok; Lukácsfalva: 53 + 10 katolikus, magyarok: Bogdánfalva: 42 + 8 katolikus, magyarok; a román falvakban is található néhány ház katolikus. Bákóban mintegy 700 román van.* [XVI.] *Tatros: fekvése, a sóbányák, amelyben életfogytig elítéltek dolgoznak; 94 + 28 katolikus, magyarok; templomuk elhanyagolt, papjuk nincs; a románok száma 160; a környező falvak: Sztánfalva 87 + 19 katolikus, magyarok; Gorzafalva, Mánfalva és Völcsök: összesen 90 + 20 katolikus, magyarok; Erdély közelsége miatt közülük sokan eretnekké lesznek; egyik helyen egy házasember pappá szentelését kérték tőle, mondván, hogy Erdélyben sok katolikus pap tart feleséget; erről a vidékről származik a Zamoyski püspök által fölszentelt pap is, aki most a Székelyföldön plébános; sok aposztata pap húzódik Moldvának erre a tájára, mert itt, fölötteseitől távol, szabados életmódot folytathat.* [XVII.] *Befejezésül ujra és ujra papok küldését szorgalmazza, képzett szerzeteseket, olyan főpapokat, akik velük együtt élnek, püspököket, akik székhelyükön tartózkodnak.*

Bevezetés

Petrus Deodatus (eredeti családnevét hol Bogdan, hol Bakšić vagy Baksev alakban írták), akkor gallipoli püspök és szófiai püspöki coadjutor, 1640-ben kapta a megbízatást a Szentszéktől, hogy járja be Bulgáriát, továbbá a "két Oláhország" apostoli vikáriusaként Havasalföldét és Moldvát, s a katolikus egyház helyzetéről tegyen jelentést. Deodatus még ugyanabban az évben bejárta Bulgáriát és Havasalföldét,[1] majd - 1641 május 15-től - immár szófiai püspökként - 1641. augusztusában indult székhelyéről, a bulgáriai Ciprovácból Moldvába, amely ekkor még a szófiai püspök felügyelete alá tartozott. (1644 február 6-ával került át, éppen Deodatus javaslatára az akkor létesített marcianopolisi érsekséghez.) Útját októberben fejezte be, 1641. november 18-án jelentette Ciprovácból visszaérkezését. (*Acta Bulgariae,* LXV.sz., 133-134.) Jelentését otthon írta meg, valamikor 1641 végén.[2]

[A jelentés előzéklapján a Szent Kongregáció titkárának följegyzése:] Jezus Maria. Residuo della visita di Bulgaria e la visita di Msig. Fra Pietro vescovo di Soffia.

[1641. augusztus 22-én indult Ciprovácból. Raguzai kereskedőkhöz csatlakozva keresztülmentek Dobrudzsán - útközben a falvakban csak mohamedán törököket és görögkeleti bolgárokat talált - és szeptember 17-én értek Babadag városába. Szeptember 22-én Galacnál kelt át a Dunán moldvai földre.]

La visita della Moldavia

[I.] [Ismerteti Moldva helyzetét és termékeit. Az ország gazdag gyümölcsben, gabonában és mézben, sok a szarvasmarha, szépek a lovak, ezeket a törökök nagyon kedvelik; nem olyan néptelen, mint Havasalfölde. Vajdája a töröknek adót fizet, a vajda és a "bárók" gazdagok, az alattvalókat viszont súlyos adók terhelik.]

Tutta la provincia vive alla scismatica[a], et tengono il rito greco,for di quelli pochi catolici, che si trovano nel paese, come si vederà più abbasso. Li Moldovani parlano valacco; loro calogeri e preti nella chiesa offitiano in slavo, hanno libri stampati in Moscovia et Venetia; il prencipe e baroni sono tutti scismatici. Li lor sacerdoti sono grandissimi inimici alla chiesa romana et al primato di Papa, imbriacati dal veneno dei Greci contra la Chiesa romana. Digiuna squasi tutto paese lunedì et mercordì e venerdì, lo fanno sott'obbligo, nientedemeno hanno poca cura della legge di Dio, tengono li digiuni e vivono di animali, non sapendo che cosa sia Dio, e sua legge. Li

[a] A kéziratban, itt és a következőkben, mindig így írva: sismatica

[1] Erről szóló jelentését teljes szövegében kiadta *Acta Bulgariae 68-106.* A havasalföldi jelentésnek a Szent Kongregációban készített kivonata ("Sommario della visita di Vallachia fatta dall Msig. Fr. Pietro vescovo di Gallipoli et coadjutore di Soffia, l'anno 1640.": APF SOCG Vol. 219, fol. 219-222.)

[2] Georgius Kutnarski, Lupu Vazul moldvai vajda titkára, 1641. október 2-án (a Gergely naptár szerint október 10-én) Jászvásárról írt levelében tudósította Antonio Barberini bíborost, hogy arról, "quis sit status rei ecclesiasticae in schismatica nostra Moldauia, quis fluxus orthodoxae fidei, quae denique rerum omnium facies," tájékozódhat majd a szófiai püspök jelentéséből. (APF SOCG Vol. 60, Fol.301 + 313.)

loro vescovi e sacerdoti sono tanto ignoranti, che pochi di loro, o vero nissuno[3] puol intender quello che leggono, perchè leggono illyrico, e la lingua non sanno, e così non intendono ne loro, ne meno quelli che li sentono in chiesa, et questo dico di quelli che non san' altro che slave lettere e la lingua non sanno, perchè si trovano intorno al prencipe, che sanno qualche cosa, essendo Greci, ma per il paese come già dissi di sopra, et pur son'ostinatissimi et pertinacissimi nello scismo.

Li Moldovani, particolarmente quelli che stanno nei confini sono molt'inclinati al furto et latrocinio, ma nel tempo di questo prencipe si camina sicuramente, havendo estinto squasi per tutto lo paese li malfattori, anzi non cessa di perseguitarli et estinguerli totalmente.

Praticano li Moldovani con li Polacchi, anzi li baroni mandano li figliuoli alli studii in Polonia, et sono dei baroni che sanno parlar latino molto bene; et questo prencipe ha fabricato un monasterio in Jasc, dove ha menato li monaci di Russia, et tengono la schola della lingua latina, et tutti squasi sanno latino, anzi l'abbate è un bon teologo, ma tira tutt'alla greca; nientedimeno Iddio benedetto puol fare quando li piace, che cognoschino la verità, havendo cognitione delle lettere latine, et il predetto abbate tiene tutti le autori cattolici, come San Tomaso, Sanchez et altri, ma per farsi grato tant'al prencipe, quanto ai baroni, tira in ogni cosa alla greca.

Lo paese è pieno di chiese e monasterii; ha tre vescovati, doi vescovi et un arcivescovo, il quale sta sempre in Jase con prencipe, ben che non sia suo vescovato in Jassi, ma in Sicavia[4]; e va ogni giorno nella corte sopra un cavallo negro, coperto di negro, con dei servitori e dei monaci.

Il prencipe quando vol privar uno del vescovato, non dimanda licenza del patriarca, se non esso di propria potestà lo chiama, e li piglia il pastorale delle mani publico, et havendoli fatto questo s'intende già deposto dell'officio.

[II.] Die 22 di settembrè, anno 1641. Ho visitato la terra di Galazzo,[5] sita su la ripa del Danubio. [Leírja a város fekvését; sok a hal, szarvasmarha, nagy a forgalom; Konstantinápoly felé itt van az átkelő a folyón. Ismerteti a távolabbi környéket, Ismail városát, a török és a tatár uralom alatti részeket.]

In questa terra sono anime delli cattolici per communione 43 e li puti 8 della natione Hungari, ma pochi di loro san'hungaro, se non parlano valaccho. Hanno la chiesa di legno, coperta di paglia, longa 12 passi e larga 5 passi, con due porte, dedicat'al honor di San Nicolò pontefice, non hanno niente per celebratione della messa. Rare volte vengono sacerdoti, uno perchè sono pochi catolici, e l'altro perchè sono un poco lontano dei altri luoghi, dove stanno li sacerdoti. Cresmai tutti, perchè mai non è stato

3 Értsd: nessuno
4 Szucsava
5 Galac

vescovo in questo luogo, desiderano molto di haver un sacerdote, il quale potrebbe vivere, essendo un altro luogo di 30 case senza sacerdote, come dirò poco abbasso.

Case delli Valacchi, e vero Moldavani sono 100, che fanno più di 2600 anime, tutti scismatici. V'e in questo luogo una chiesa grande fabricata dal prencipe, murata e bella, dedicat'in honor di San Demetrio martire, sta vicino di nostra, hanno chiese di legno 8, coperte con le scindarelle et paglia, come ancor la nostra.

[A város kereskedő népességéről, hetenként tartott vásárairól, amelyre törökök, örmények, görögök és havasalföldiek járnak.]

[III.] Die 26 di settembre, anno 1641. Ho visitato la terra di Barlat[6] sita nella pianure sopra il fiume chiamato Barlat fra due colline. [Fekvése, terményei, állatvilága.]

Anime delli catolici sono in questo luogo 140 di communione, et delli putti 20 della natione hungari, pochi sono che sanno ben'hungaro, essendo lontano delli confini d'Hungaria. Hanno chiesa di legno, longa 8 passi e larga 3 passi, coperta di paglia, non mi sapevano dire, a chi fusse dedicata; non hanno sacerdote; di questo luogo ho detto di sopra che possono con quelli di Galazzo tener un sacerdote, non essendo troppo lontan un dell'altra. Hanno una pianeta, croce d'argento et un calice, ma rotto. V'è un huomo chiamat' Andrea, il quale sapeva leggere et intendeva la lingua latina, huomovecchio et bono, li ho dato facoltà di guardar la chiesa, sonare l'Avemaria, et nelli giorni festivi ch'insegnasse al popolo Pater Noster[7] et che potesse batezzare in necessità, poich'altri simplici manche non sanno la forma del batesimo, et che havesse la cura, quando viene qualche sacerdote di far porter quei che fussero d'esso batezzati, per l'untione dell'ogli santi; hanno in anzi la chiesa, cemetero serato con la siepe, una campana sopra un legno post'in alto et intorno la chiesa dove si sepeliscono fedeli.

Non ho fatto la cresima in questo luogo, perchè non sapevano dire, se fussero cresimati, o no, certi di loro dicevano di sì, et certi di no, et perciò tralasciai, per non far qualche' errore, sin'altro tempo.

Batezzai tre putti, et occorse qui un caso subito che noi arrivassimo nella terra, una donna ch'era stata 15 giorni continui nei dolori del parto, et in quell'instante partori creatura viva, et subito viene il suo marito, et chiamo, che si battezzasse la creatura, et batezzata quell'hora morse, e la medesima fu confessata e communicata giorno seguente, e se meravigliavano quelli huomini dicendo, quanto Dio benedetto ha fatto, che quella creatura non mora nel ventre della madre, senza esser battezzata, per haversi conservata la creatura viva tanti giorni, et dopo che fu sepelita quella creatura nel cemeterio, il suo padre ci ha dato porto a noi pane, et altro che haveva in casa, dicendo: ringraziate Iddio, che mi ha fatto tanta gratia, di far

6 Barlád

7 Helyesen: insegnasse al popolo il Pater Noster

nascere creatura viva et che l'habbia salvata per mezzo del santo battesimo, et che la madre non fu morta, per dir vero, se havessero quelli cattolici boni sacerdoti, sarebbero boni et devoti cristiani, perchè non sono tanto malitiosi, hanno timor di Dio.

Un'altro poi haveva sposato una vergine et al'hora non era parecchiato di celebrar le nozze secondo l'usanza del paese, et per haver beneditione del sacerdote fece venir la sposa in chiesa, e poi rimando la sposa nella casa del padre, dicendo, quando sarà tempo, la piglierò,perchè non so, se potrò haver al'hora sacerdote di pigliar la benedittione della chiesa, et in questo si puol cognoscere la devotione ch'hanno, et tengono gran conto delle cose ordinate della Santa Chiesa, ben che siano simplici, desiderano molto di haver sacerdote.

Case delli Valacchi 150 che fanno più di 800 anime, hanno cinque chiese, una murata et grande, dedicat'in honor di San Nicolò pontefice, et altre quattro di legno, coperta con le scindarelle el con la paglia, ma due d'esse sono squasi destrutte.

[IV.] Die 29 di settembre, anno 1641. Ho visitata la città di Vsc[8] senza mura; più presto è una terra che città, essendo vescovato dei scismatici, sita nella vallata, et un poco più abbasso s'aprono le campagne verso fiume Prut, intorno vi sono le colline, non troppo alte, per le quali vi sono in gran quantità, et in questo luogo sono le vignedel prencipe, abonda delli frutti, però li frutti che produce lo paese, come mela, peri, persiche, noci etc. for delli frutti marini, essendo freddi grandissimi d'inverno; intorno a questo luogo sono bellissime selve e boschi, abonda dell'animali d'ogni sorte.

Anime delli cattolici per communione sono 400 et delli puti 95 della natione hungara, et hanno la lingua hungara e valaccha insieme: hanno la chiesa di legno, longa 12 passi e larga 6, coperta di paglia, dedicata in honor della Madonna grande, chiamano loro, cioè dell'Assunta; intorno la chiesa cemeterio circondato di siepe; sul'altare un' imagine della pietà; hanno una pianeta, calice d'argento, ma rotto, due campane belle; in mezzo della chiesa fonte battisimale; non hanno sacerdote, se non viene qualche volta di Jassi. In chiesa cantano nella lingua hungara Gloria, Credo etc. et altre canzoni spirituali, et questi che cantano sono secolari, e li chiamano diachi, come chierici, loro servono alla messa et tengono et custodiscono cose della chiesa, et son oblegati de andar con il sacerdote, quando porta il Santissimo Sacramento o sepelir morti, o far qualch'altra funtione ecclesiastica, et accompagnarlo sino alla chiesa etc.

Questo luogo si chiama Vsc essendo stati prima questi cristiani della setta, o vero heresia uscita, anzi hoggi di si trovano cinque, sei vecchi, che dimandano la sacra communione sub ultraque spetie, et certi sacerdoti per farsi grati lo facevano; ma per Iddio gratia, vivono tutti alla cattolica; ma non hanno sacerdote, et perciò fanno qualche volta secondo l'antica loro usanza;

[8] Husz

ma se fusse bon parochi, il qual'attenderebbe con prediche, e bon esempio, loro lascerebbono totalmente ogni usanze cattiva. Ho pensato et cercato di trovare un bon sacerdote per questa chiesa, ma non fu possibile, nientedimeno ho dato l'ordine al mio vicario, che attendesse di trovar un bon sacerdote.

Dentro nella terra sono tutti cristiani, et intorno la terra vi sono vicino le ville dei Valacchi o Moldovani. Nella terra hanno li scismatici una chiesa nuova bella,con due copulle, coperte di piombo, dedicat' in honor di San Pietro apostolo, et questa chiesa è vescovale, et intorno la chiesa monasterio, dove risiede vescovo con li suoi monaci; hanno due chies'altre di legno; nella terra sono 10 case solamente delli scismatici habitanti, et altri per le ville, come dissi di sopra, che faranno più di 600 anime, solamente intorno la terra, lasciando altre ville.

Vicino a questa terra in doi luoghi si trovano circa 12 case delli cattolici, della natione hungara, et saranno circa 70 anime, et questi poverelli non hanno ne sacerdote, ne meno vedono in tanto tempo la messa, perchè se fusse nel predetto luogo sacerdote, potrebbe servir a questi ancora, et li visitarebbe spesso; non essendo sacerdote, stanno poveretti senza haver alcuna spiritual consolatione, nientedimeno sono tanto forti nella fede cattolica, che non si sottopongono mai alli preti sismatici, ne meno vogliono battezzarsi dai preti predetti, se non sempre aspettano la venuta delli sacerdoti cattolici.

[V.] Havendo trovato in questo luogo d'Vsc il P. Giacinto d'Osimo, dell ordine di San Domenico, già vicario generale della Moldavia, constituito dal Rss. Msig. di Bachovia[9] non mancarò di dire qualche cosa d'esso, et delle sue opere, essendo stato molto sfrenato et dato causa di molti scandali, particolarmente che lo prencipe pigli le cose della chiesa di Bachovia, et questo dirò non per infamarlo, ma per dir la verità, secondo son'oblegato, et per sgravare la mia conscienza, et dirò quello che ho sentito dalli huomini da bene, et di bona vita, tanto dalli sacerdoti, quanto dalli secolari.

Primo, che questo vicario haveva fatto una legge, ch'ogniuno paghi tanto per battesimo, tanto per la benedittione delle nozze; altrimenti non faceva l'suo uffitio; et per causa delle nozze lo trovai ferito in cinque luoghi con le cortellate; et questo perchè haveva benedetto le nozze et fatto prezzo con un huomo, et una mattina va nella casa di quel huomo, e lo trova nel letto con la moglie, et subito comincia bròntolare, perchè non mi pagate etc., et quel pover humo risponde del letto:"Padre habbiate patienza, et andate per adesso, vi pagarò quel tanto che'ho promesso, quando sarò commodo"; et esso in quella furia entra e li piglia la moglie per la mano di letto, essendo solo nella camisia, e la mene in altra casa, dove li fece metter ferri alli piedi, dicendoli, sino che non paghi vostro marito, non vi lasciarò andare, et dopo vi viene marito, et non so come fecero fra di loro, et lasciò la sua moglia libera, et quell'istesso giorno, venne il fratello del predetto huomo, et comin-

9 Zamoyski bákói püspök

cia a dire: "Padre, perchè ci fatte questa vergogna, et havete messo la moglie di mio fratello nei ferri?" Et vicario pigliando in un tratto un legno in mano, comincia a bastonare quel huomo, et esso in quella furia piglia un cortello e li da cinque cortellate in qua, in là per corpo; et lo trovai nel letto che non si poteva mover. Io non li potevo far altro per adesso, se non li parlai tutto questo, et altro che sapevo, e lo privai del vicariato, dandoli l'ordine che andasse via di quel paese; ma quando fui poi in Jassi, disero che stava male, et mandai un sacerdote là, et non ho inteso poi niente d'esso, et quel huomo che l'haveva ferito stava incarcerato dal prencipe in Jasi. Et non posso dire altro, se non che li sismatici pigliano l'occasione di simili cose, e si burlano con nostri religiosi et con la nostra legge. Io non posso dire tanto quanto mi hanno detto d'esso che non trapassi li termini della carità fraterna, et poi non so s'è vivo o morto, per ciò non voglio dire niente più delle sue cose per adesso, solamente quello che s'aspetta alle cose della chiesa, et quella che sono state publiche.

M'hanno detto di più, che un cert'huomo secolare, che si chiama Nicolò, diede al predetto vicario un cavallo, et altri donativi, e lo fece ordinare dal Msig. di Bachovia, qual huomo haveva moglie, et promessero tutti due innanzi al vescovo di vivere in castità; et quel huomo subito che fu ordinato et fatto sacerdote, et havuto parochia, ripigliò la moglie di novo, e se ne andò in Transilvania, fra li Siculi, et adesso sta là, et tiene parochia, et insieme la moglie, poichè vi sono in Siculia circa dieci sacerdoti che son ammogliati, et stanno fra li heretici, servendo a quelli cristiani che si trovano in Siculia, et questi popoli sono in Transilvania di questa parti di Moldavia nelle montagne, perchè le montagne che dividono Moldavia e Transilvania vengono di mont'Emo, et passano Danubio (come ho detto nella relatione di Valachia) et dividono la Valachia di Transilvania d'una parte, et più innanzi verso tramontana, dividono Moldavia et indi Polonia, et passano in Hungaria Superiore et in Germania etc.

Mi diss'ancora il parocho di Cotnar che è un huomo vecchio, e bono, il quale fu ordenato dal predetto Monsignore, che quando lo voleva ordinare, li disse: "Andate et accomodatevi con il padre vicario, perchè io volevo dar questa parochia a lui, ma poi che questi cristiani dimandano voi, non posso far altrimenti, per ciò fatte patto fra di voi", et così fu fatto patto fra di loro, che dia questo vecchio tanto al vicario, et per questo mezzo fu ordenato, et questo istesso mi ha detto predetto parocho con propria bocca, et veramente è huomo bono, et dotto, tanto nella lingua latina, quanto nella hungara, tedesca e valaccha, ma povereto ha grande diffetto sopra il naso, ch'è una cancarata bruttissima, e li viene sempre quella materia, etc.; ben vero che porta le pezzette di sopra, nientedimeno li disdice, et quando fu ordenato, pur haveva questo diffetto. Quest'huomo haveva moglie, et dopo la sua morte si è fatto sacerdote, ha due figlie et un figliuolo. Io li ho parlato di questo diffetto, ma cominciò a pianger povereto dicendo "dove volete che vado cosi vecchio?" E li risposi: "Vi lascio sin tanto che io dia relazione alla

Sacra Congregatione di Propaganda Fide, et quello che sarà determinato della Sacra Congregatione farò et io e voi ancora; e così per adeso lo lasciai nella parochia dove l'ho ritrovato, perchè veramente ancor li cristiani lo vogliono bene, uno ch'è della lingua, e l'altro essendo huomo vecchio, et da bene, et per adesso non possano trovar un altro che sarebbe lor al proposito, essendo paese scarso delli sacerdoti.

Et ancora mi hanno detto, che non solo per li matrimonii et battesimo haveva fatto prezzo memorato vicario, m'ancora per l'altri sacramenti, et tutto questo ch'ho detto per obligo mio, essendo membro della Chiesa, non voglio tralasciare niente che non sapia Sacra Congregatione l'apportamenti dei sacerdoti et religiosi, che sono più presto per destruttione della fede cattolica, che per edificatione; tralascio l'imbriachezze et altre cose inconvenienti, che non è lecito a dirle,quando maggiormente metterli qui nelle relationi.

Trovai appresso questo P. Giacinto certe pianete, calice et pioviale, et altre robe della chiesa, e lo dimendai, dove portava quelle robe; mi rispose che voleva andare in Tartaria, et ch'a questo effetto era venuto in questa terra d'Vsc, et avendo havuto l'impedimento delle ferite, non haveva potuto eseguire l'intento suo. V'è vicino la Moldavia un loco nella Tartaria, chiamato Cebercu,[10] dove si trovano alquanti cristiani della natione hungara e li Polacchi schiavi, et diceva, che voleva portar quelle robe sopradette in quel luogo di Cebercu; guando andai poi nella città di Jassi et narrai alli padri missionarii, come m'haveva detto sopradetto padre, mi risposerò, che non andava in Tartaria per altro fine, se non per trovar maggior libertà fra quella gente, et posso dire, che forse Iddio benedetto habbia permesso che sia ferito, che non si perdesse la sua anima, se però habbia havuto quell'intentione, come dicono, anzi diceva solo, Iddio benedetto mi ha concesso questo per mio benefitio, et salute dell'anima mia.

[VI.] Die 3 d'Ottobre, anno 1641. Ho visitato la città di Jasc, senza mura, sita nella campagna, sopra le colline non tropp'alte, et a residenza del prencipe.[11] Della parte dell' oriente sono selve grandissime, et della parte di tremontana passa il fiume Prut, alquanto discosto della città, della parte poi del mezzogiorno, e occidente se aprono le campagne; apresso la città sotto le corte del prencipe, passa una fiumana, non troppo grande et l'essendo fra due colline, il prencipe ha fatto secar l'aqua d'una collina, sin'all'altra, e si è fatto un lago grandissimo che possono caminar per esso con le barche, dove si trovano pesci di diverse sorti et li non puol pescare nissuno fuor delli pescatori del prencipe, et le persone private non possono pigliar di quel lago più di tre pesci, se lo trovano che habbia pigliato più di tre, lo castigano; for di pesci che si trovano nel predetto lago, vi sono l'ucelli, come anatre, ocche et altri simili, l'ucelli puol ogn'uno prender o caciar al suo beneplacito.

10 Csöbörcsök

11 Lupu Vazul moldvai vajda

Intorno la città lo paese, ovvero campagne sono fertilissime di grani, et di bestiame ce n'è in abondanza, come ho detto di sopra generalmente di tutta la provintia di Moldavia. Vi sono le vigne intorno, ma non fanno tanto boni vini, esendo luogo eminente et sottoposto al fredo, frutti che produce lo paese si trovano d'ogni sorte; et ancor essendo la città principale si portano li frutti marini dalli mercanti, come merangli, limoni, olive et altri, ma si vend'ogni cosa caro, particolarmente l'oglio è caro; dell'altre cose per mangiare, come carne, cascio, butiro et quelle che produce lo paese, sono di bon mercato; il vino è caro, perche si fa poco, solamente in tre, o quatro luoghi in tutto paese, et vengono sino da Polonia di comprarlo; li vini sono un poco agrestisci, lo pane non è cativo, particolarmente che fanno l'Hungari.

Il palazzo del prencipe non è brutto, anzi adeso fabrica di novo un altro palazzo, la sua corte è sita sopra la collina del lago, et circondata di muro, con una rocca, ha la sua chiesa dentro, et un altro palazzo per le donne, il qualle s'era abrusiato adeso; tiene la corte belissima respetto al paese; fa divan squasi ogni giorno, fa delle feste grandi, nel qualle dà public'audienza, et quando si dà questa public'audienza, son'oblegati tutti baroni d'esser presenti, e l'altri officiali, li baroni vengono a cavallo e li servi a piedi, similmente l'arcivescovo è oblegato di venire ogni giorno nella corte. Quando vol dar qualche sentenza lo prencipe, solo et senza dire a niscuno niente fa, et determina ogni cosa, for delle cose che s'aspettano al commun bene; questi prencipi sono liberi nel fare et nel commandare, puol amazzare, o barone, o qualch'altra persona senza guardar niscuno. Quando giudica, stanno quelli che parlano con esso inginochiati, ma questo prencipe ha levato questa cativa usanza, ma quel di Valacchia, fa hoggidi che s'ingenochiano li sudetti quando parlano con esso et stanno tutti sudetti con la bareta in mano. Lo prencipe sta sedendo in una sedia fatt' all'italiana di veluto rosso, eminente un poco dell'altri baroni, che stano sedendo sopra banco tutti d'una parte, con le barete in mano tutti, et di man manca; et doi che si chiamano camarieri stanno appresso d'esso in piedi, con li bastoni, o vero bachette d'argento in mano; et quand'entra qualche persone di qualità dal prencipe, questi con li bastoni d'argent'vanno incontrandola nella salla grande con la bareta in mano, et con bastone in mano, et uno d'essi va inanzi, e l'altro leva la portiera della porta dove sta lo prencipe.

Quando fa questo publico giuditio, li sonnano le trombete, et quando mangia, et quando va fuora o nella caccia; quando passa per la città per andar fuora, tutte le campane delle chiese sonano, et similmente quando torna; et quando va fuora, sono tutti li baroni oblegati, et soldati et altri offiziali d'uscire con lui; et tutto quello che si prende nella caccia portano da lui, e se trova qualcheduno ch'habbia nascosto qualche cosa, lo castiga senza misericordia, et quelli che portano qualch'animale, li premia, e poi esso di propria volontà dona quanto li par, e piace alli baroni, di quella venatione.

Quanto poi delle fabriche della città, non posso dir niente, perchè le case, tanto dei baroni, quanto dei cittadini e plebei, sono fabricate di legno,

et di bassa conditione et altre coperte di paglia, o di canne di lago, tutte le case hanno le stuffe per l'inverno, fatte in certa maniera, che sta insieme la fornace dove fanno pane, et la stuffa insieme, le case sono picole, e si riscaldano presto.

La piazza non è bruta, si trovano mercanti in questa città molti et di diverse parti, come li Polacchi, Greci, Armeni, Turchi, for di quelli del paese: l'aque non sono bene, sono salse, hanno aqua bona for della'città, et portano di quella: quando sta lo prencipe in questa'città, si vede qualche cosa, ma quando non c'è prencipe, non c'è niente da vedere, for delle chiese, non essendo fabriche dei palazzi come in Italia.

Anime delli cattolici per communione 160, delli putti 42 della natione hungara, ha uno sacerdote dell'istessa natione, et similmente sta li un missionario. Hanno la chiesa di legno, fabricata d'un Greco, longa passi 15 e larga passi 6, ha un altare non consecrato; adesso fabricava il secretario del prencipe un altare della Concettione. La chiesa è dedicat'in honor della Madonna d'Assuntione, hanno cinque pianete et altre cose per la messa, calice uno d'argento, mostranza una d'argento, et una patena, due campane nel campanile di legno; intorno la chiesa cemeterio dove si sepeliscono fedeli, non serato.

For delli predetti catolici sempre si trovano molti d'altre nationi, come Polachi, Francesi, Italiani, Hungari, Slavi et altri, che vengono per far mercantie, o per esser soldati, o mandati per qualche negotio del prencipe.

Il parocho si lamentava, che non haveva commodità di viver, uno che quelli christiani fanno poca limosina, e l'altro dei padri missionarii, dicendo, che li havevano pigliato la casa parochiale, et che si spartiva quella poca limosina in doi parti, anzi dirò la verità, perchè versero tutti quelli cristiani gridando contra predetti padri che loro volevano cacciare per forza lor parocho, et che li havevano bastonato et menato dal prencipe; et io quanto ho potuto, h'atteso di pacificarli, et ho dato l'ordine alli padri missionarii che non si intrigano nelle cose delli parochi, perchè manco non sono stati mandati della Sacra Congregazione a questa fine di combater con li parochiani, ma di supplire nel mancamento delli parochi, essendo molti luoghi senza sacerdoti, ma essendo in questo luogo la sedia del prencipe, vorrebbono stare ancor loro; anzi diceva quel parocho e li cristiani, che hanno detto al prencipe: "Noi siemo stati mandati dal Papa di star qui." Non dirò più altre cose, perchè già per Iddio gratia l'ho lascisto in pace per adesso; li padri missionarii veramente hanno trovato quel luogo senza parocho, come dicono loro, et hanno pigliato quella casa et l'hanno rifatta, et Monsignore poi di Bachovia ha ordinato presente parocho sopra questa chiesa, essendo della lingua, ben vero che non sia dotto quanto si vorrebbe.

In questa città di Jasc case delli scismatici moldovani sono 9600 che faranno più di centomilla anime. Monasteri nove delli monaci o calogeri, et uno delle monache, che vivono senza clausura et senza l'ordine alcuno; il monasterio dove risiede metropolita, si chiama Santa Maria; il monasterio

novo, o la chiesa che fabrica il prencipe adesso, è vicino la chiesa nostra, solamente la muraglia spartisce; chiesa bella di certa pietra bianca, tutta di fora scolpita et di dentro con diverse immagini di santi depinta, e si depingeva adesso, li maestri ha menato di Polonia et di Moscovia, dedicata in honor di San Basilio Magno, di San Giovanni Crisostomo et di San Gregorio teologo. Ha fatto venire li monaci di Russia per questo monasterio, li quali sano squasi tutti latino, et tengono la schola della lingua latina, m'offitiano nella chiesa in slavo o vero nel cyrilliano. Fra l'altre che ha fatto lo prencipe in questa chiesa, vi è un bel campanile sopra la prima porta del monasterio, con le campane grossissime, et un horologio grande, che si sente per tutta la città; et dentro nella chiesa candelieri d'argento, lampade et altre cose per ornamento della chiesa, immagini bellissime portate di Moscovia. Ha fatto portar una reliquia intiera o vero corpo di Santa Petha bulgara, da Constantinopoli, li Greci la chiamano Santa Parescheve, e li Valacchi Santa Veneranda, l'hanno questi Bulgari, et tutti li paesi in grandissima veneratione, la sua festa celebrano li 14 di ottobre; et questa reliquia ha comprato lo prencipe dal patriarca di Constantinopoli per 30 millia scudi, for d'altre spese, e l'hanno portata per Mar Negro et indi per Danubio a Galazzo, dove fu incontrata di tutti li vescovi, abbati, monaci et sacerdoti del paese et di gran numero del popolo con grandissima devotione, e lodi spirituali e l'hanno portato in questa chiesa nova, et questa santa si chiama Santa Petha di Tarn, il qual luogo è vicino Sofia in Bulgaria, et entrai una volta io per veder la chiesa et fra l'altre cose vidi quella reliquia che stava serata in una cassa fatta di veluto rosso, dentro in Santa Santorum, dove tengono l'altare, a man dritta; et dimandai di vederla, disserò che la chiave stava nelli mani del Jegomano, et ch'esso non era in casa; mi disserò che quel corpo sta tutt'interio, solamente li manca un piede et una mano, et è vestito in una camicia bianca fatt'all'usanza bulgara, et si fabricava nella chiesa una sepoltura nel pariete, o vero arca di diversi belli marmori, per accomodar dentro quel corpo; si faceva appunto come un altare alla latina, con le colonne et ornamenti et con le iscrittioni nella lingua slava in honor di questa santa.

Altri monasterii di fuora et di dentro sono fabricati da diversi prencipi; questi monasterii hanno ville, possessioni, beni stabili e mobili, hanno tanti huomini che lavorano, et li cingari, tengono tant'armenti di bovi, pecore, vacche, cavalli, l'api et altre cose, e poi vendono e fanno denaro, che poi mandano in Gerusaleme et in Monte Santo in Grecia, essendo sottoposti questi monasterii a quelli.

For delli monasterii, altre chiese tanto murato, quanto di legno, saranno 40 o più, et queste sono le parochiali, havendo ognuna suo parocho, et quando portano pane in chiesa nelli giorni particolari per benedirlo tutti son'oblegati al'hora d'andar nelle parochiali, et fuor di questo puol andar ogn'uno dove li par e piace, et li baroni vanno sempre in quella chiesa dove

va loro prencipe, et vanno sempre nelli giorni festivi al mattutino di notte, all'usanza della chiesa orientale.

[VII.] Quand'andai d'haver audienza del prencipe, che dava publica audienza et subito, che me haveva visto di sopra, fece disfar lo publico giudicato, e vero divan e si ritirò in una sala privata, dove quand'entrai, si levò il prencipe et tutti baroni in piedi con le barette in mano, et toccata la mano, me fece seder a man dritta, sopra tutti li suoi baroni et havendolo salutato, et dato la lettera della Sacra Congregatione, la qual ricevandola si levò di novo a piedi, et dopo questo comincio dimandar del Nostro Signore et delli eminentissimi cardinali et del Stato della chiesa Romana; et dopo molte parole, cominciò a lamentarsi contro li nostri vescovi, che sono stati nel passato, dicendo, che hanno spogliató le chiese, et quello che possono haver, portano tutto in Polonia, et delli lor vicarii, che hanno fatto tanti scandali nel paese, et che non ha voluto metter mano di gastigarli, essendo religiosi, et che per tali cause e scandali haveva pigliato quello ch'era della chiesa di Bachovia, come dirò tutto per ordine nel suo luogo; anzi quando cominciai a pregarlo, che si degnasse a restituire quella ch'era della chiesa di Bachovia, rispose: "Io non ho preso che sia mio, se non come prencipe son oblegato di conservarle, et le ho consegnato al mio monasterio, et adesso le renderò con questo patto però, che le cose della chiesa siano custodite bene, et se presentirò un altra volta che le cose non s'applicaranno al monasterio, le ripigliarò di novo." Et io lo ringratiai, e promessi di lasciar un bon vicario, il quale havrà cura di rinovar la chiesa di Bachovia, perchè ha gran bisogno, et ho fatto vicario il P. Bartolomeo Basseti missionario minore conventuale, et li ho dato licenza e l'ordine che attendesse di rinovare quella chiesa; et disse di più lo prencipe: "Sentirete altre cose ch'hanno fatto li vescovi nel passato per le chiese", et disse: "scrivete tutto questo che vi dico alla Sacra Congregatione." Et io li risposi: Ill.Signore, io per questo sono stato mandato in questi paesi, di dar vera relatione alla Sacra Congregatione, et dopo la nostra partenza havendo sentito li monaci del suo convento, che prencipe haveva promesso di render ogni cosa, andorno dal prencipe lamentandosi, et dicendo "Ill. Signore, habbiamo sentito, che V.Sia Ill. ha promesso di renderdi novo a questo vescovo franco le possessioni di Bachovia, che già furono nostre, et noi con che viveremo, non havendo vino, ne altre cose per monasterio"? Et esso li ha risposto: "Io giudico che non è bono di spogliar una [illegible]sa et arrichire un'altra; voi andate con Dio, et io provederò a voi ancora quandovi mancarà; et questo mi disse dopo il suo secretario, che fu presente quando li monaci parlavano con prencipe, et questo suo secretario è catolico, per nome Giorgio Cotnarschi[12], bon filosoffo, et questo secretario promesse di cavar le lettere del prencipe di novo per le possessioni, et dopo la mia partenza raccomandai tutto al predetto padre vicario, ch'esso abbia cura d'ogni cosa.

12 Georgius Kutnarski

[VIII.] Die 8 d'Ottobre, anno 1641. Ho visitato la terra di Cotnar sita nella vallata fra le colline sopra un lago, nel qualle si trova pesce di diverse sorti, in questo luogo vi sono vigne in grandissima quantità, perchè questo terreno fa megliori vini di tutto lo paese, et il prencipe, e baroni, tengono tutti le vigne in questo luogo, et nel tempo delle vindemie squasi tutto lo paese concorre qui, chi per vendemiare, chi per comprare il vino; quanto dei frutti ce n'è in abondanza, particolarmente certa spetie di prugni, che durano sino all'invernata sul alberi, et non solamente in questo luogo solo, ma per tutto lo paese; particolarmente in quelle parti, che sono vicino le montagne; del bestiame (come ho detto di sopra nel commune della Moldavia) questo luogo non è inferiore, essendo squasi tutto lo paese abbondante dell'animali, et si aiuta molto vendendo animali, come bovi, vacche, pecore, cavalli etc.

Anime delli catolici per communione sono in questa terra 380, delli putti che non sono per la communione 114 della natione sassoni et hungari, hanno la chiesa murata, bella delle belle et maestosa, longa passi 28 e larga passi 10 dedicat'in honor della Beata Vergine dell'Assuntione, consecrata anno 1619. Altar maggiore della Beata Vergine scultura e pittura belissima, fatt'all'italiana, con la sua custodia, o vero tabernacolo del Santissimo Sacramento et con la sua chiave; il Santissimo si conserva in una pisside fatta di legno, coperta di dentro di tela sottile, et amidata come corporale et senza lume, essendo carestia grande d'olio. Second'altare della Santissima Trinità, tertio di Santa Cattarina vergine et martire; in mezzo della chiesa vi è fonte battesimale, con la sua coperta, et acqua benedetta sabbato santo; a' man dell'Evangelio, pulpito di predicare, fatto di legno et depinto; innazi l'altare grande, choro et libri necessarii per il choro, come graduale, antifonario etc. A mano manca la sacristia fatta in volta; hanno doi calici d'argento con le sue patene, doi croci d'argento, un turibolo d'argento, pianete nove, antipendia undeci et altre cose in sufficienza, pioviale 1, messali 2, campane nel campanile 3 belle et grosse, et l'horologio, intorno lo cemeterio serato, et casa dove sta parochiano, et altra casa dentre nel cemeterio dove sta lo maestro della schola; fenestre della chiesa di vetro et alte. Questa chiesa ha le sue vigne, et che stanno nelle mani dei procuratori, et di quel frutto tengono parocho et maestro, et quello ch'avanza riservano per la fabrica della chiesa, per le candele, per incenso, et per altre cose necessarie della chiesa.

M'hanno detto li cristiani, anzi prencipe, come ho detto di sopra, che una volta un vescovo polaccho, per nome Adam Gorski, haveva rubato di questa chiesa più di 700 fiorini, et questo istesso ha preso l'argento della chiesa di Bacchovia, come dirò nel suo luogo.

In questa terra vi è un'altra chiesa murata, longa passi 9 et larga 5 con un'altare, dedicat'in honor di Sant'Urbano papa et martire, con il suo cemeterio intorno, non consecrata, con due campane nel campanile, sopra la terra, ma vicino.

Nell'istessa t‹ a vi è un'altra chiesa murata, longa 8 passi, e larga 5 passi consecrata ‹ ledicat'in honor di San Leonardo, con il suo cemeterio intorno et con una campana. Et queste chiese non s'offitiano, se non qualche volta vanno con le processioni et celebrano qualche volta nei giorni festivi, et questa di San Leonardo minaccia la rovina.Case delli Valacchi o Moldavi sono 100, anime faranno 500, e loro hanno due chiese,una murata, di San Demetrio martire, et altra di legno di San Nicolò pontefice. Li cristiani stanno nel meglior luogo, essendo prima venuti li cristiani[13] d'habitare questo luogo, et lor‹ licono, hanno cominciato piantar le vigne, et mi hanno detto, che sono più ‹ 200 anni che fu fabricata la chiesa predetta, ma non trovai scritto, perciò non metto qui numero quando fu fabricata.

Questi cristiani conservano la lingua loro sassona, et altri fra di loro sono dei Hungari; ma tutti sano valaccho meglio ch'altra, et basta di haver la lingua valaccha, chi vorebbe star fra di loro, perchè particolarmente le donne sano meglio la lingua valaccha che altra, ben vero. che sarebbe bene di saper ancor l'hungarese.

[IX.] Die 12 d'Ottobre, anno 1641. Ho visitato la città di Sicavia senza mura, ma vi è appresso la città, o terra un castello belissimo, et forte sopra una collina, et la terra, o città è sita sopra la collina et, di sotto passa un fiume chiamato Sicava[14] nel qualle si trova la trotta et altro pesce, et questo fiume vienne delle montagne di Transilvania; questa città e vicino dei confini di Polonia, paese abondante di grano et frutti, ma le vigne non ci sono, essendo più presto in monte questo luogo, et per amor del fredo non piantano le viti, ma tutti tengono le vigne in Cotnar, nella predetta terra, che è lontano una giornata bona verso l'oriente. Quanto dell'animali quatrupedi, non è minore delli altri luoghi della Moldavia, anzi più nobile in ogni cosa essendo vicino le montagne, ancora la gente e più civile, perchè più spesso praticano con li Polacchi et Hungari, et è ancora questo luogo la sedia principale del prencipe, et tiene qui un palazzo, la chiesa, et li giardini et altre cose spettant'all'esso principe, et vienne spesso a star qualche tempo qui; et è luogo più nobile, et metropoli di tutta la Moldavia, et l'arcivescovato; il castello che nominai di sopra, havrà tre quatro torri grande, et altre più basse, et sopra la porta intagliata una testa di bove, ch'è l'arma della provintia, et di sotto lettere slave scritte di diversi prencipi; lo tengono ben custodito et fornito d'arme, et sta serato sempre. Inanzi lo palazzo del principe nella piazza, vi è un hospedale per li amalati, e poveri, ma non troppo grande; vi sono ancora li bagni, all'usanza turchesca, non lontan di palazzo; vi sono molt'aque vive, et fontane fresche; intorno la città vi sono campagne, laghi, prati et selve; prima stavano molti cristiani, come m'hanno detto li catolici, et si vede per le chiese, ma sono pochi adesso.

[13] Értsd: a római katolikusok (itt és a következőkben is.)
[14] A Szucsava patak

Anime delli cattolici per la communione sono 40 et delli puti 10 della natione Sassoni hanno la chiesa bellissima, longa 27 passi e larga vicin'all'altar maggiore passi 8 et più abbasso nel mezzo passi 12, dedicat'in honor della Santissima Trinità, tre altari, figure, o vero imagini bellissime, a man manca la sacristia, pulpito dove si predica, nel mezzo della chiesa fonte battesimale; non hanno sacerdote, hanno calici d'argento 4 con le sue patene, croci d'argento 2, pianete cinque, antipendia 7 di seta, doi ampuline d'argento, campane nel campanile 5. Cemeterio intorno la chiesa serato, et casa per il parocho, ma roinata già, essendo deserta. Cristiani sono pochi, et sacerdote non hanno, non lo possono mantenere; ben vero che hanno certe vigne della chiesa in Cotnar, ma sono desolate. Sono sepolti tre vescovi in questa chiesa, et si cognoscono le vestigie dove è sepolt'un vescovo, ma l'altri non si cognoscono, solamente dicono per traditione; li libri per la messa et per choro hanno abastanza. La chiesa non si cognosce d'esser consecrata, non essendo scrittur'alcuna, ne meno segni delle croci; ben vero che è stata imbiancata molte volte, et forsi per questo non si cognoscono le croci nel muro.

Un'altra chiesa c'è questa città, dentro nel giardino del prencipe, ancor essa murata, longa 23 passi e larga 10 passi, dedicat'in honor del Corpo di Cristo, adesso sta un sol'altare, et altri sono destrutti; nel campanile sono due campane, sta serrata, ma la chiave tengono li cristiani. Lo prencipe la voleva pigliar per'se, et ha chiamato li cristiani, et li ha parlato dicendo: "Io vi farò far un altra chiesa dove volete voi, et questa lasciate nella potestà mia, essendo nel mio palazzo", et essi l'hanno risposto: "Ill. Signore, noi non l'habbiamo fabricato et come volete che noi vi la concediamo?" Et il prencipe poi la voleva pigliar per forza, ma lo suo metropolita non gliela concesse, dicendoli: "Voi, Ill. Signor, pigliarete questa chiesa qui, et in Polonia poi pigliaranno dai nostri dieci per questa". Et così la lasciò per adesso, et non so quanto sarà nel futuro.

Le case delli Moldovani sono 700, che faranno più di 3000 anime, hanno 16 chiese, un monasterio, e la chiesa dedicat'in honor di certo Beato Giovanni monaco, et dicono, che il suo corpo sta in quel monasterio, et questa chiesa et monasterio è dell'archivescovo sua metropoli; ben vero ch'esso sempre squasi sta con prencipe, et nel monasterio sta suo vicario con altri monaci, et altra chiesa grande ch'è nella piazza di San Demetrio martire, et queste sono quasi principali, et murate, altre poi murate et di legno.

Case dell'Armeni 300, che fanno più di 1600 anime, hanno l'Armeni cinque chiese, una è titolare del vescovo loro, perchè ancora l'Armeni hanno in questa città suo vescovo, et stanno con grandissima pompa et libertà; li nomi delle chiese loro non ho dimandato.

[X.] Die 14 d'ottobre, anno 1641. Ho visitato la terra di Baya, sita sotto monte, che divide l'Hungaria o vero Transilvania della Moldavia, su la ripa del fiume chiamato Moldava, dal qual fiume piglia cognome o nome tutta la provincia chiamandosi Moldavia, nella pianura; questi monti sono chiamati

nella lingua latina Montes Carpacci. Questo luoco non ha vigne, ne meno produca grani, ben vero l'avena etc. che producono li paesi freddi; abondano del pesce, come trota et altri in quel fiume; pecore et altri animali tengono, havendo comodità delle montagne.

Anime delli catolici per communione sono 160, delli puti 80, della natione Sassoni, et fra di loro son'alquant'Hungari; hanno chiesa grande e bella, longa passi 33, larga passi 10, for della capella grande, ch'è lunga e larga 8 passi, a man dritta, dedicat' in honore della Madonna d'Assuntione; non si cognosce d'esser consecrata, non essendo scrittura, si celebra sopra le pietre sacrate. Altare grande della Madonna, secondo di Santa Catharina vergine e martire, terzo di San Nicolò vescovo, quarto della Santissima Trinità, quinto della Madonna Nuntiata; innanzi l'altare un choro bellissimo et il pulpito dove si predica; a man manca la sacristia, hanno 3 pianete, un calice et doi croci d'argento, et una mostranza d'argento, libri del choro; a man manca del'altare grande nella muraglia una fenestra con la porticella di ferro et con la sua chiave, dove si riserva il Santissimo Sacramento; nel campanile 3 campane belle, e la chiesa è murata, et in volta, fatta et fabricata in un bel modo. Intorno la chiesa cemeterio serrato, et dentro nel cemeterio casa per il parocho. Hanno sacerdote, certo P.Fra Simone da Veglia, Dalmata, missionario, et adesso io n'ordenai uno dell'istesso luogo, per nome Giorgio, con consense del tutto il popolo, et spero che sarà bon sacerdote, havendo havuto bona relatione d'esso, ancora del predetto P. Simone, et ch'è della lingua et nativo, ha padre, fratelli et parenti. In mezzo della chiesa vi è fonte battesimale, con la sua coperta di seta, et di sotto fu sepolta olim la principessa di Moldavia, che fu catolica, et essa e suo marito hanno fabricato questa chiesa, come si vede nella scrittura nel mura, che dice così: "Anno MCCCX hoc templum in honorem Beatae Mariae Virginis dedicatum ab Ill. principe Alexandro aedificatum est una cum monasterio Moldaviense cuius piae memoriae coniux Margarita sub fonte baptismatis sepulta est."[15] Così stanno queste parole descritte nella muraglia come dissi di sopra, et il convento che nomina qui Moldaviense è delli scismatici.

In questa terra vi è un altra chiesa, longa passi 8 e larga 5, dedicat'in honor di San Pietro apostolo; prima è stata chiesa grande, e l'hanno destrutto li Tartari, et questo che prima fu sacristia di quella chiesa, quello adesso è chiesa, e si cognoscono solamente li vestigii d'essa.

Case delli Moldovani sismatici sono 150 che faranno più 900 anime, hanno loro quattro chiese, prima et maggiore e con due copule, dedicat'in honor della Beata Vergine Assunta, seconda di San Georgio martire, terza della Santissima Trinità, quarta dell'Ascensione di Nostro Signore; tutte murate e belle.

Nel monte poi hanno un monasterio, fabricato dal predetto prencipe sopra fiume Moldava, come habbiamo detto di sopra, dedicat'in honor della Madonna Annuntiata, dove stanno bon numero dei monaci, et vivono in

[15] Jó Sándor moldvai vajda és felesége, Losonczi Margit

quel deserto; ma tengono nel paese vigne, et cavalli, delli quali vendono, et fanno quello che a loro par e piace del tutto; sono liberi, non danno a nissun niente et stanno senza haver paura delli Tartari et delle guerre, stando nelle montagne.

[XI.] Die 16 d'ottobre, anno 1641. Ho visitato la terra di Nemz, sita sotto predetto monte, nella vallata, tutta coperta delli arbori di prugni, mela et altri frutti, che possono nascer vicine le montagne; vigne non vi sono et il terreno è sterile, non fa li grani; del bestiame non è minore delli altri luochi, havendo comodità delli pascoli. Sopra la terra nella collina vi è un castelletto piccolo, con le sue torrete, et è stato tant'anni deserto, et adesso questo prencipe lo rinnova, et si lavorava giornalmente ancor adesso, ben vero ch'è nella selva, essendo questa terra in mezzo delle selve et di tutte le parti montagne.

Anime delli cattolici per communione 63, delli puti, che non sono per la communione 29, della natione sassona: hanno la chiesa di legno, longa 18 passi e larga 8 passi, consecrata, ma non trovai scrittura di cognoscer quando fu consecrata, un altare et la sacristia di legno piccola, era fonte battesimale in mezzo della chiesa, ma voto, perchè non hanno sacerdote, hanno pianete et calice, e una croce d'argento, et tutt'altre cose necessarie per la celebratione della messa; innanzi la chiesa un campanile di legno con due campane; intorno la chiesa cemeterio dove si sepeliscono li fedeli, serato con la siepe.

Fu in questa terra di Nemz ab antiquis una chiesa bella et grande murata, ma sta rovinata, solamente si cognoscono le muraglie o vestigii dov'è stata predetta chiesa; la predetta chiesa non ho scritto a ch'è dedicata, perchè non mi sapevano dire.

Case delli Valacchi 100, anime 550, hanno due chiese di legno,una di San Demetrio martire et altra della Natività della Beata Vergine. Qui si piglia datio delli mercanti che vanno in Transilvania.

[XII.] Die 19 d'ottobre, anno 1641. Ho visitato casale di Saboyani,[16] sito nella campagna sotto la collina, luog'abondantissimo di grani d'ogni sorte e delli fruti, for che le vigne non ci sono; è abondant' ancor di bestiame, particolarmente di bovi et delle vacche et altri quatrupedi; è carestia di pesce, ben vero che passa poco lontano un fiume chiamato Seret, et chi volesse stentare, non li mancherebb'ancor lo pesce, etc.

Anime delli catolici per communione 130, et delli puti 29, della natione Hungari, hanno grande murata, longa passi 24 e larga 10 passi, dedicat'in honor della Natività della Madonna, ha un sol'altare et sta come deserta, non essendo sacerdote da bene; sta in questa chiesa per parochiano un padre conventuale Polaccho, et ben che sià già vecchio, ma si lamentano tutti d'esso,et della sua scandalosa vita. Dicono che camina sempr'imbriaco, et così va in qua, in là facendo questioni con li secolari, et simil cose; et vera-

16 Săbăoani (Szabófalva)

mente io lo volevo privar della parochia, ma non havendo altro, non ho potuto lasciar quelle anime senza pastore. Appresso la chiesa vi è sacristia, et hanno tutte le cose per celebratione della messa, ma vecchie già et stracciate squasi; campanile di legno, con tre campane dentro; la chiesa non si sa si è cemeterio serrato di siepe, dove si sepelliscono fedeli, et appresso la casa, dove sta parocho et intorno la casa giardino del parocho.

Sotto questa chiesa di Saboyano et sotto la cura di questo parocho, vi sono certe ville convicine, ch'hanno quasi tutte jus in questa chiesa, et alle feste grandi vengono di tutte le ville in questo luogo per la messa, et sono squasi oblegati tutti d'aiutar questa chiesa, ma poveretti non hanno bon parocho.

Prima villa è Rochiseni[17] dove sono anime per communione 150 et delli puti secondo mi disse predetto parocho 45; nella villa non hanno la chiesa, ne meno cose necessarie per la messa, et sono della natione Hungari.

Seconda villa è Agiuden,[18] nella qualle sono 100 anime di communione, et delli puti 16 et questi sono della natione Hungari non hanno manco in questa villa chiesa particolare, ne meno cose necessarie per la messa.

La terza villa è Temescen,[19] nella qualle sono anime per communione 50 et delli puti 14, della natione Hungari; in questa villa vi è una chiesa, o capella picola, fatti di legno, ma non hanno niente per la celebratione della messa, la capella fu fabricata d'uno delli catolici habitanti, per devotione.

Quarta villa è Stezhani,[20] dove sono anime per communione 125 et delli puti 40 anime, quest'ancora non hanno chiesa, ne meno cose necessarie per la celebratione della messa, sono della natione Hungari.

Quinta villa è Laucusceni,[21] dove sono l'anime per communione 25 et delli puti 8 anime, della natione Hungari; non hanno niente per la celebratione della messa.

Tutte queste ville s'appartengono alla cura del supradetto parocho di Saboyani, ma essendo, come dissi di sopra, un huomo che desidera star for della sua patria, senz'esser obediente alli suoi prelati, lo dimandai, quanto che stia in questi paesi. Mi risposse, che sono 17 anni, e mi mostrò le patente del Msig. di Bachovia; li cercai le lettere obediantiali delli suoi prelati, con le quali poteva esser venuto in questi paesi, disse di haverle perso et havei mira di privarlo, ma non havend'un altro per adesso lo lasciai, anzi, quando volevo partir di quel luogo, li dissi nella presenza del vicario nostro predetto, ch'attendesse di ritornar in Polonia, et esso con la bocca piena rispose: prima in Turchia ch'in Polonia. Nientedimeno ho dato l'ordine al vicario, che trovando qualche sacerdote bono, lo privi della messa. Mi hanno detto, che bastona quelli poveri villani, per cavar da loro per forza la limosina per

17 Răchiteni (Domafalva)
18 Agiudeni (Dzsidafalva)
19 Tămăşani (Tamásfalva)
20 Teţcani (Szteckófalva)
21 Licuşeni (Lökösfalva)

l'administratione delli sacramenti, e li basta lamenterasi dal prencipe, contra li prelati, et dire ogni male dell'altri sacerdoti, et prencipe vedendolo così vecchio, li crede et ha fatto danno a molti, come mi hanno detto li padri missionarii et li cristiani della sua cura.

[XIII.] Die 21 d'ottobre anno 1641. Ho visitato la città di Roman,[22] senza mura, sita nella pianura fra doi fiumi grandi, Seret et Moldava, che si mescolano, sotto la città insieme, et indi poi si chiama Seret, sino al Danubio. Questo luogo è abondante di grano, vigne non vi sono intorno, lo pesce si trova nelli predetti fiumi; quanto poi della pecore, bovi, vacche etc. non mancano, così dell'altre cose.

In questa città sono pochissimi cattolici delli quali son'anime per communione 25, delli puti 6 anime, della natione hungara. Hanno chiesa di legno, longa 17 passi e larga 7 passi, ma roinata quasi tutta, quando piove non si puol celebrare dentro; hanno calice d'argento, fatto nel 1531, cos'era scritto nella pedata; doi croci et una mostranza similmente d'argento, pianete, antipendia, et altre cose necessarie per la celebratione della messa; campanile di legno nel quale erano tre campane bellissime. Intorno la chiesa cemeterio serrato, dove si sepeliscono li fedeli et dentro nel cemeterio casa, dove stava parocho, ma non hanno sacerdote adesso, essendo pochi; ma viene di Saboyano sacerdote, quando hanno bisogno, essendo vicino circa cinque o sei miglia.

Case delli Valacchi in questo luogo 260 che fanno più di 1300 anime, vi è un monasterio di Santa Parescheva, o vero Veneranda, chiesa grande, di doe copolle, et questa chiesa è del vescovo o vladica, come loro dicono, et in esso monasterio habita detto vescovo con li suoi monaci; del suo viver et delle sue intrate non voglio far mentione qui longamente, perchè ancor questo vescovo ha ville et possessioni, come l'altri, for di quello che guadagnano dalli suddetti et che pigliano delli parochi. Ho visto quando viene qualcheduno per qualche causa da loro, marito contra la moglie, e moglie contro lo marito, o vero parocho contra qualche secolare, et è contra, li sbrigano subito, senza guardar ne canoni, ne concilii, o vero l'autori, che insegnano di giudicare dritamente et quello ch'esso giudicarà d'esser colpevole, lo fa metter subbito nella prigione, e li batte come tanti animali, et qualche volta, con propria mano, non guardando l'asilo che dice: Non percussores! Et poi quanto vol tanto li piglia per la del delitto; et quando vol separar la moglie dal marito et far divortio, come fanno loro per ogni minima causa, fa prima patto con loro, quanto darete, et fatto prima prezzo, li dà licenza che possa marito pigliar un'altra, et moglie un'altro; et similmente, quando vogliono qualcheduno ordenare, prima s'accordano del prezzo, e poi l'ordenano. Ho visto particolarmente in Jasc, nella corte dell'arcivescovo, passando solamente innanzi, che stava gente dentro nella corte, come se fusse un giudice secolare; tutto che fanno, lo fanno per

22 Románvásár

interesse del denaro, particolarmente li vescovi loro di Turchia, et li poveri sudditi biastemano et dicono mille malfanni contra di loro; et similmente li nostri guardavano, come fanno loro, e l'imitavano, travagliando poveri catolici, li quali non sono ovezzi di sopportar simil tirannie, e poi vanno per mondo, et nelli paesi dei catolici et vedono come si vive; et di più, molti sono delli catolici che sanno lettere et intendono qualche cosa; et perciò non ho voluto io pigliar manco un quatrino di niscuno, ben vero che molti d'essi di propria volonte m'offerirono qualche bagatella, ma per levar l'occasione di scandalo, et per mostrar a loro che la Santa Chiesa Romana proibisce totalmente di pigliar denaro, et far prezzo per li sacramenti et altre cose della chiesa, testor Deum, che non ho pigliato niente; ben vero pane o frutti et altre cose per mangiare ho ricevuto, di non mostrarsi troppo inhumano, et di tutto questo possono far testimonianza tutti quelli, per dove passai; et per dir la santa verità, sarebbe grandissimo peccato di scandalizzare quella povera gente, che vive fra tanti scismatici et inimici della fede catolica et della Santa Chiesa Romana, li quali osservano et guardano tutto che fanno li nostri, o vescovi, overo sacerdoti et cristiani, di poter poi confonder poveri cristiani et burlarsi delli nostri fatti. Altre chiese delli Valacchi o Moldovani in questo luogo di Roman sono sette, certe murate et altre di legno, et queste 7 chiese sono parochiali tutte, vicino, a una della dette chiese habitan' alquante monache loro, ma quelle monache, che non possono più servire al mondo, et per necessità si fanno monache.

Casa delli Armeni sono 80, anime 450; hanno loro una chiesa non brutta, murata et dipinta, et tengono parochiano della loro natione armena; quest'Armeni, che si trovano per questi paesi sono venuti tutti dalle parti di Turchia et habitano per questi paesi di Moldavia, et dicono che sono molti in Polonia.

[XIV.] Die 24 d'ottobre, anno 1641. Ho visitato la città di Bachovia senza mura, a più presto terra di Bachovia, essendo vescovato la chiamono città, sita su la ripa del fiume Bistrizza, che vienne della Transilvania, nella pianura sotto Monte Carpaceo, che nominai di sopra; paese abondante di grani, vini, frutti d'ogni sorte, for delli marini et altre cose; lo pesce si trova nel memorato fiume Bistrizza; vacche, bovi, pecore et altri animali non mancano, come nell'altri luoghi, se non li supera; ma per dir di novo delli frutti, per tutto che ho caminato per la Moldavia, non ho visto maggior abondanza delli frutti, quant' intorno la città di Bachovia et d'ogni sorte et frutti degni d'esser presentati a qualsi voglia personaggio.

Anime delli cattolici per communione 400, delli puti 120, della natione Hungari, hanno sacerdote dell'istessa natione, dotto et persona da bene, ma un poco solitario, vorrebbe mai non uscir fuora della casa, sempre studia la Scrittura Sacra.[23]

[23] Gyügyei Boldizsár (Marcus Bandinus érseknek korántsem volt róla ilyen jó véleménye. Ld. Iratok 76. sz. 14-25. pont)

Per descriver il stato di questa chiesa di Bachovia, sarò un poco più lungo del solito, perchè così vol l'istessa regione, essendo che la predetta chiesa sia prima di nome nella Moldavia et è l'ultima nel essere et nel suo stato.

Questa chiesa è stata bella et grande et murata, con il suo choro, ma la parte superiore del choro o vero l'arco è cascato adesso tutto, et l'hanno coperto di sopra con la paglia, dove è un altare, dove celebra parocho la messa. Di resto tutto è aperta et destrutta, è longa 25 passi e larga 10 passi, dedicata in honor della Beata Vergine Assonta; hanno una pianete stracciata et un calice che ha fatto presente parocho, che ho nominato di sopra, et è d'argento.

L'argentaria et altre cose della sacristia si sono perse in qualche modo, come mi ha detto prencipe et li cattolici del luogo, et questo sa tutto lo paese. C'era vescovo di Bachovia un certo Adam Gorski polaccho,[24] et occorse una volta, che lo paese fugiva dei Tartari per le montagne, et questo cas'occore spesso in Moldavia, quando li prencipi non hanno amicitia con li Tartari, et fugendo lo paese, bisognava che fugisse ancora il vescovo, et in quel'istante quando si voleva partire della casa, et in quella furia, quando non guard'uno l'altro di gran paura, chiamò predetto vescovo certi huomini della città; e li consegnò la cassa inchiodata, et ben conditionata, e li disse: "Portate voi questa cassa seco perchè chi sa dov'andarò io" et così pigliorno loro la cassa fugendo per le montagne; et dopo qualche tempo si pacificò lo paese con li Tartari, et ritornornò tutti nelle lor case, et il vescovo non ritornò, e l'aspettavano de giorno in giorno, et vedendo, che non compariva, et loro havevano bisogno delle cose della chiesa, fecerò aprir la cassa, et la trovornò piene di sassi e mattoni, et vescovo haveva pigliato tutto et portato seco in Polonia, e la chiesa restò spogliata et li cristiani scandalizati, et non solamente li cristiani, ma li sismatici ancora, et il predetto vescovo mai non ritornò più in Moldavia sino la morte. Et queste cose mi ha detto prencipe in presenza delli suoi baroni, dove non ho potuto dirli niente di gran vergogna; et quest'istesso vescovo ha venduto un terreno della medesimna chiesa di Bachovia a un barone scismatico, e lo tiene hoggi di.

Un'agente o vero servitore di questo Girolamo, vescovo di Bachovia,[25] ha rubato calice et altre robe della medesima sacristia et se ne fugì via, non sapendosi niente d'esso sino al presente.

Agente poi del presente vescovo Zamoyski ha preso 20 animali fra bovi e vacche megliori di tutti, et ha menato in Polonia; istesso ha venduto due vacche et tre pecore, due capre, et quindeci alveari d'api, et simil cose fanno, e li cristiani vedono, che non si fa nissun benefitio alla Chiesa, se non omnia pro nobis, e portano in altre parti, et si scandalizzano, e mormorano, non solamente loro, ma prencipe ancora, come ho detto: et se fussero boni huomini, non mancherebbe a loro, et alla chiesa, et quando vedendo li huo-

[24] Adam Gorski (Goski) 1618-tól 1627-ig volt bákói püspök.

[25] Hieronymus Arsengo

mini qualche benefitio fatto alla chiesa, loro sarebbero più caldi di far qualche bene etc.

Vi è una villa della chiesa, la quale fu presa dal prencipe per sopradetta causa,et data in potesta delli sui monaci, et adesso havendolo pregato io, promette di venderla, et ho dato l'ordine al mio vicario, se potesse haver qualche cosa di qual che tocca vescovo, che non dia niente a me, ma che spenda ogni cosa per accomodare la chiesa et rifare mancamento di altri, perche così lo prencipe restarebbe un poco aquietato, et li cristiani più affettionati, anzi son' oblegati li cattolici dar al vescovo 12 baiocchi di casa, una volta per anno et di questo ho detto al vicario, se potrà haver qualche cosa (senza scandalo però) che spenda tutto nella fabrica nella medesima chiesa.

Questa villa del vescovo si chiama Trebesc, et sono cristiani circa 20 case, et sono tenuti di dare tributo al vescovo, quando sono sottoposti però, ma adesso non danno niente, havendoli pigliato prencipe per lor monasterio, et danno alli monaci; ma se renderà, come ha promesso, daranno di novo, come sono tenuti, et danno le decime, et ogni settimana sono obligati tre huomini di lavorare alla chiesa, et adesso tutto questo fu dato al monasterio del prencipe: et non mancarò di dire, che se fusse un bon vescovo, et che resedesse sempre in quel lougo, non solamente questo, ma sempre haverebbe qualche cosa del prencipe di più, com'hanno havuto ab antiquis.

Et non mancarò di narrare qui (come mi hanno detto questi cristiani di Bachovia) che questa chiesa loro non è stata padri d'osservanza, fabricata della principessa Margarita, che fu catolica, et essa fece venir li religiosi dell'Hungaria nel suo monasterio, et sono adesso certi vecchi vivi, che sanno quando stavano 10 o più religiosi nel detto monasterio et dicono così, nelli nostri tempi stavano 10 o più religiosi di San Francesco, et portavano le scarpe di legno, et all'hora stava monasterio in altro stato; anzi prencipe, quando parlava con me, non diceva chiesa vescovale, ma monasterio, et così trovano nelle loro scritture et quando si lamentava delli vescovi di Polonia, disse fra l'altre:

"Non è bono che li vescovi piglino le cose del monasterio, e le portino in Polonia", et tutti chiamano questa chiesa Monasterio, come si chiamava prima et nel tempo di felice memoria Clemente VII sommo pontefice, forsi del'istesso monasterio qualche religioso fu fatto vescovo di Bachovia, non essendo stato prima vescovato, manco non è stato lougo al proposito per vescovato, essendo Bachovia una terra piccola; nientedimeno per interessi del predetto monasterio, che in quel tempo erano, si poteva far vescovo, et di più perch'haveva tanti religiosi secco dentro nel convento, et l'intrate bone del medesimo convento et adesso havendo spogliato uno e l'altro, et cosi, de man in mano è restata la chiesa destrutta, e povera, et del monasterio non se cognosce altro, solamente le mura et cantina, il campanile della chiesa è cascato, e la sacristia; et stanno tre o quattro camare, o vero celle del monasterio, ma tutte per terra et il parocho che sta per adesso, ha fatto

una casa piccola, un poco più lontano della chiesa dove sta et habita, havendo lasciato ancora il luogo dell'antiche fabriche del monasterio. Intorno monasterio e la chiesa vi è un giardino grande di diversi alberi dei frutti, qual frutto pigliavano adesso li monaci sismatici, havendolo permesso prencipe, come ho detto di sopra, non posso esprimer con parole li danni che sono fatti a questa povera chiesa.

Si trova haver nel presente quello che s'aspetta al vescovo, o vero alla sua intrata, di quello che hanno pigliato li servitori di Msig. Zamoyski et il suo vicario; l'animali fra bovi e vacche, fra piccoli e grandi 25, porci 16, una caldara grande di rame, un'altra più piccola, due vomeri, un carro per li bovi, cinque pavoni et queste cose stanno nelle mani d'un cristiano nella predetta villa, chiamato Biagio Sciltasc.

La fabrica del cemeterio intorno la chiesa è cascata tutta, stanno due campane dentro nella chiesa, sopra la porta grande ligate; non posso dir altro, perchè si puol imaginare ogniuno in quanta miseria è pervenuta questa chiesa di Bachovia.

[XV.] Intorno la Bachovia son'alquante ville delli cattolici, et sotto la cura del medesimo parocho di Bachovia et tutte sono vicine.

Prima villa si chiama Foroyani,[26] dove sono 250 anime di communione, et saranno 10 o più delli puti della natione Hungari; hanno una chiesa piccola di legno, ma non hanno niente per la celebratione della messa.

Seconda si chiama Trebesc, nella quale sono anime di communione più di 100 et delli puti 25, della natione Hungari; non hanno la chiesa et cose necessarie per la messa.

Terza villa sotto monte si chiama Solonz, dove sono per communione 70 anime, et delli putti 20, della natione Hungari; chiesa non hanno, nemeno cose necessarie per la messa.

Quarta villa Lukaceste,[27]nella quale sono anime di communione 53, delli puti 10 della natione Hungara, hanno una chiesa di legno piccola et per la celebratione della messa non hanno niente.

Quinta villa si chiama Valesagh,[28] dove sono anime di communione 42, delli puti 8 della natione Hungari; chiesa non hanno, nemmeno cose necessarie per la messa.

Mi ha detto predetto parocho di Bachovia che si chiama D. Baltazaro che con delli cattoilici molti per le ville dei Valachi, dove due case, dove una, dove tre o quatro, li quali non sapeva dir determinatamente quant'anime saranno, et per ciò non posso metterli qui.

Case delli Valacchi sono in Bacchovia 130, anime 700 o poco meno, o più. Vi è un monasterio loro della Madon'Assonta, et due chiese di legno. per li quali non ho dimandato di nomi.

[26] Fărăoani (Forrófalva)
[27] Lucăcesti (Lukácsfalva)
[28] Valea Seacă (Bogdánfalva)

[XVI.] Die 27 d'ottobre, anno 1641. Ho visitato la terra di Totrusc, sita nella vallata fra li monti Carpacci, dell'altre cose non posso lodar questa terra, solo dirò, che questo luogo è più nobile in una cosa, dell'altri luoghi, ben vero che è più picolo, et remoto dell'altri, poichè la natura istessa, l'ha dotata con la più necessaria materia, della dolcezza per il genere humano. Perchè sono intorno a questa terra le fodine del sale, dove si cava il sale in tanta quantità, che per tutto lo paese della Moldavia, Rusia, Turchia et per altri paesi lo portano, per Danubio, et del Danubio poi per Mar Negro sino a Constantinopoli; et tutto questo sale è del prencipe, in questo non s'intriga niscuno; lo tagliano dentro nella terra a pezzi grandi quadr'angoli grossi, e lo tirano, d'abbasso con certe ruote, che tirano cavalli. Et quelli che tagliano sale, sono dannati dal prencipe per qualche male loro, io non l'ho visto, ma dicono, quando li sententia di mandarli in Okna, perchè così se chiamano le fondine, li tagliano prima naso, e orecchie, et li fa metter dentro in vita, et lavorano li sino che sono vivi, et questa penna è, come quando condannano uno nella galera.

Vicino la terra, passa un fiume chiamato Totrusc, dal qualle piglia nome ancor la terra, e si chiama Totrusc; intorno a questo luogo non è tanta quantità delli grani, essendo che tutt'attendono alli Okna, o vero fodine del sale, et sono tenuti di lavorare li per prencipe, et per forza, se non vorebbono di bona voglia; son oblegati di dare li cavalli, che tirano lo sale, ogn'uno per ordine, et sono tenuti di andar a portar legna quando si tramezzano le fondine dentro, che non caschi la terra sopra, et altre simil cose sono tenuti a fare poveriti, et si lamentano molto di questo, perchè sempre lavorano. Vigne non hanno, essendo luogo dentro nelle montagne, frutti pochi; et questo luogo è frequentato della gente, et delli mercanti, che vengono a comprare il sale.

Anime delli catolici per communione 94, delli puti 287 della natione Hungari; anno chiesa murata bella et alta, longa passi 33 et larga passi 10, non consecrata, dedicata in honor di San Nicolò vescovo e confessore; ha tre altari, ma destrutti, et la chiesa insieme sta come se fusse una casa privata, non essendo sacerdote; fu fabricata questa chiesa nel 1557. Intorno la chiesa cemeterio serrato di siepe; la sacristia a man dell'Evangelio murata, et involta; hanno le cose necessarie per la messa, calice et croce d'argento et pianete, ma tutte vecchie et stracciate, nientedimeno si potrebbe servire, se fusse sacerdote.

Case delli Valacchi in questa terra 30, anime 160, hanno loro due chiese, ma una sola serve et l'altra è destrutta; non hanno ne monasterio, ne meno qualch'altra cosa segnalata li Valachi in questo luogo.

Intorno a questa terra vi sono certe ville delli catolici, le quali sono sottoposte al parocho di questa chiesa, ma per adesso non hanno ne questi, ne quelli parocho et stanno così come li animali, senza saper nè giorno di festa, nè digiuni, nè meno altre cose; ben vero, che qualche volta viene parocho di Bachovia a visitarli, ma questo in un anno una volta, et non puol

andare tanto spesso: uno che ha da fare nella sua parochia e l'altro perch'è lontano più 50 miglia.

Prima villa vicino a Totrusc è Stanescti, dove sono 87 anime di communione et delli puti 19 della natione Hungari; hanno una chiesa di legno piccola, senz'altre cose per celebrar la messa.

Altre tre ville, una chiamata Borzescti, l'altra Maynescti et terza Bana,[29] in queste tre ville sono pochi cristiani, in tutt'anime della communione sono 90 et delli puti 20 della natione Hungari. Hanno tutte tre ville una chiesa murata, ma squasi destrutta, et senza niente, et sono vicine una vill'all'altra intorno predetta chiesa. Questi cristiani che habitano in Totrusc et nelle circonvicine ville sono come salvatici et tirano più presto all'heretica, essendo vicino Transilvania, una giornata sola, passando solamente il monte, sete nella Transilvania, et praticano con li heretici squasi sempre, et li sacerdoti non hanno et la instruttione cristiana, e loro sono simplici, et subito, che sentono qualche cosa heretica, la cacciano nella testa facilmente.

Questi me dimandavano, che li ordinassi uno che haveva moglie, et io dico, non posso io dar l'ordini a un ammogliato, et loro rispondono e perchè no? Noi habbiamo visto sacerdoti cattolici et papisctasci in Transilvania, che tengono moglie,et pur sono sacerdoti. Io li ha dato l'intender quant'ho potuto meglio, et per haver fatto l'altri simil cose, loro pensano ch'è lecito di farsi, perchè quel prete Nicolò, che nominai di sopra, che fu ordenato dal Msig.Zamoyski, che haveva moglie, in questi luoghi è stato parocho, et ordenato sopra questa chiesa di Totrusc, et poi che tiene la parochia; et in questa Siculia sono delli preti che tengono moglie, et un padre domenicano, anni passati, era venuto di Polonia, ma fu Italiano, e stete alquanto tempo in Moldavia e poi rubo una zitella e se fuggì in Transilvania, et adesso sta fra quella gente; et questi poveri cristiani che praticano con loro, et vedendo simil cose et altre che fanno mali sacerdoti et heretici et pare a loro, che questo è bene, et per ciò son'inclinati un poco là; ma tengo per certo, che si havessero sacerdoti da bene, sarebbe loro ancora boni, come si vede dell'altri ch'hanno boni et intelligenti pastori.

Molti sacerdoti, che vengono in queste parti di Moldavia apostati sono stati causa di molti scandali, perchè trovano libertà, non hanno superiori, et il vescovo non è venuto, se non una volta nella sua vita, et non so, si habbia fatto tre mesi nella sua diocesi, e poi si è partito via, et il suo vicario già prenominato faceva quello che li pareva, e piaceva, et l'altri vedono lo superiore e prelato com'attende al servitio di Dio, et salute delle anime, e loro cominciano peggio.

[XVII.] Io non sono bono di dare conseglio alli miei Em.mi et Ill.mi Sig.i Cardinali della Sacra Congregatione di Propaganda Fide, essend'un vermicello et più ingorante di tutti altri huomini in questo mondo: ma essendo stato mandato della medesima Congregatione a veder e visitar

[29] Gorzeşti (Gorzafalva), Maneşti (Mánfalva), Balana (Völcsök)

questo paese, son'obligato di dire quello che sarà per maggior gloria di Dio, et salute delle anime, et questo sempre desidero et per questo fine sono stato mandato et destinato in questi paesi; per ciò quanto ho potuto considerare lo paese, gente et stato loro, dico che sarebbe bene o che si mandassero religiosi di bona osservanza, come sono stati prima et ch'habbino seco un bon prelato, dal quale potessero haver consolatione nelle lor tribulationi, et castigo nelle transgressioni, et sopra tutto veder d'esso bon esempio, perchè dove è prelato et superiore bono, etiamdio se facesse il suddetto qualche mancamento, la bontà del superiore in un certo modo ricopre tutta la brutezza delli suddeti, o vero che sia un vescovo regolare, et che habbia esso jus et facoltà sopra li religiosi a governarli tanto nelle cose della religione quanto nelle cose delle parochie, come hanno havuto primi vescovi di questa provincia, li quali stavano insieme con li religiosi nel monasterio et erano ancor loro religiosi, et così se stava in santa pace e quiete, et li cristiani erano serviti bene, et non si scandalizzava nissun di loro, ma havevano tutti bon'edificatione, ma poi cominciorno a mutarsi, et mancorno del primo stato, et modo di viver perciò andò in malora e monasterio, e la chiesa di Bachovia.

[Bulgária példájára hivatkozik, ahol ez a megoldás nagyon szép eredményeket hozott.]

[Moldvából Havasalföldére ment, ahol Tîrgovistén a vajdánál volt kihallgatáson. A havasalföldi helyzetről azonban már előző évi jelentésében beszámolt.]

Fra Pietro, vescovo di Sofia
et vicario apostolico utriusque
Valachiae

L.S.[30]

Megjegyzés

A jelentést a Hitterjesztés Szent Kongregációja 1642. november 8-i ülésén ismertették. Itt határozták el, hogy mivel Szófia Moldvától messze esik és Deodatus püspöknek amúgy is elég dolgot ad Bulgária, javasolni fogják a pápának, hogy Marcianopolisban (ma Preševo, Jugoszláviában, Ništől délre) létesítsen érsekséget és Moldvát utalják a kinevezendő érsek hatáskörébe. Egyszersmind javasolták, hogy az érseki méltóságra a karánsebesi misszióban tevékenykedő Marcus Bandinus ferences szerzetest nevezze ki, aki illirül és románul is tud. (A határozat a jelentés hátsó borítóján, Fol. 32.)

[30] A pecsét körirata azonos az aláírással.

48.

[1642. szeptember 15. után Bákó]

A MOLDVAI RÓMAI KATOLIKUS PAPSÁG ÖSSZEFOGLALÓJA ÁLTALÁNOS PAPI GYŰLÉSÉRŐL A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ

AZ IRAT: *C:* APF SOCG Vol. 127, Fol. 204-205. (Többhelyt vízfoltos.)

TARTALMA: *A gyűlés összehívásának fő oka az volt, hogy Moldvában többféle ritus alakult ki, s az egyházban meg nem engedhető zűrzavar támadt abból, hogy a lengyelek, a magyarok, a Rómából küldött misszionáriusok mind a saját szokásaikat hozták, a kántorok, sőt a hívek is beleszóltak az istentiszteleti rendbe. E visszásságok kiküszöbölésére hívta össze Bartolomeo Bassetti általános apostoli helynök a papi gyűlést Bákóba 1642. szeptember 14-re. A gyűlést a vajda engedélyezte. A megadott napon az egybegyűltek ünnepélyes menetben a székesegyházba vonultak, szentmiség hallgattak, majd a jászvásári plébános ismertette a gyűlés napirendjét. Az apostoli helynök rövid megnyitója után bemutatták a távolmaradottak kimentő leveleit. Ezután a résztvevők felszólították a helynököt, igazolja megbízatását, amit megtett, mire esküvel engedelmességet fogadtak neki. Másnap, szentmise után, az egységes rituális gyakorlat érdekében hoztak határozatokat, s kifejezték hűségüket a római anyaszentegyház iránt. Kérik a Szent Kongregáción keresztül a pápát, vizsgálja felül határozataikat és nyomtassa ki a Rituale Romanum mellékleteként. Ezenkívül anyagi támogatást kérnek, mert egész Moldvában csak négy olyan plébánia van, amely képes papját eltartani: Kutnár, Moldvabánya, Bákó és Husz. Mivel jövedelmük a mindennapi betevő falatra is alig elég, kérik küldjenek néhány példány Bibliát, Laimann Casus c. munkájából, valamint a Tridenti Zsinat dokumentumait tartalmazó könyvből is. Kérik, járjanak közben a pápánál, hogy legyen végre rezidens püspökük, vagy legalább felszentelt segédpüspökük, hogy papokat szentelhessen az idevaló növendékek közül, akik számára papként nem lesz újság a szegénység, hiszen abban nőttek fel. Ahhoz, hogy utánpótlásuk legyen, fontos lenne iskolákat létesteni. A hitterjesztésnek is ez a legjobb eszköze. Ezt már Julianus Apostata is jól tudta, aki úgy akarta kiirtani az igazi kereszténységet, hogy eltiltotta az iskolába járást. A jezsuiták is az iskoláikkal érték el rekatolizációs sikereiket. A paphiány okozza, hogy azoknak az egyházközségeknek élén, ahova nem jut pap, a kántorok állnak. De mivel nem szabad keresztelniök, előfordul, hogy 3 éves, sőt idősebb gyerekek is kereszteletlenül maradnak. A kánoni előírások szerint szükségben, a magzat életveszélye esetén a bábák is kiszolgáltathatják a szükségkeresztséget. A paphiány is olyan szükség, ami miatt a keresztelés jogát a kántoroknak meg kellene adni. Legyen joguk a kántoroknak a menyasszony- és a fiatal anya-avatás imádságainak elmondására is. Inkább ők végezzék el ezeket a szertartásokat, sőt az esketést is, semhogy még jobban elharapódzzék a leányrablás szokása és a vadházasság. Szokássá vált, hogy ha egy asszony nem akar együttélni a férjével, megy a törökökhöz, vagy újrakeresztelkedik, tehát hitehagyottá válik. Az elhagyott férj magához vesz valakit, szeretne vele házasságot kötni, mivel azonban él az első feleség, ezt nem teheti meg. A gyűlés résztvevői fölteszik a kérdést és kérik a sürgős választ: az így elhagyott férjek megeskethetők-e az új asszonnyal, miközben tudják, hogy még él - ha idegenben is - az első. Ha nem eskethetők meg, akkor tudomásul kell venni az ágyasságot, amivel ugyan önmagukat közösítik ki a felek, ámde errefelé nem szoktak törődni a kiközösítéssel. Kérik,*

hogy az áldozópapok, akik itt lelkészkednek Moldvában, kapják meg a felhatalmazást, hogy a püspököknek, illetve a Szentszéknek fenntartott különlegesen súlyos bűnök alól is feloldozást adhassanak; ezzel egy meglévő gyakorlat jóváhagyását kérik, mert az őszinte bűnbánatot tartókat eddig is feloldották minden bűnük alól. Annál is inkább, mert maguk sem tudják pontosan, melyek a fenntartott feloldozások. Egyébként az itteni lakosok inkább vállalnák az istentelen életet, semhogy máshová kelljen elutazniok gyónásuk elvégzésére. Kérik, kapjanak pápai bullát arról, hogy itt Moldvában ők továbbra is az ókalendáriumot használhatják, aminthogy most is azt kell használniok a görögkeleti környezetben. Végül a paphiány miatt kérik a kötelező ünnepnapokon minden itt működő áldozópap számára az egy napon belül többszöri misézés engedélyezését. Szeptember 15-én a zsinat azzal zárult, hogy az apostoli vikárius 10 pontban kiadta számukra a felhívást, hogy milyen személyekért és szándékokért, hány misét mondjanak.

Congregatae synusiae series

Cum plurimi viderentur tam inter presbyteros, quam etiam inter alios incolas provinciae excessus, tot enim erant fere ritus ecclesiastici, quot sacerdotes et parochiae; in una plebania non semper idem servabatur modus; veniebant Poloni cum suis usibus et aliis additamentis; Hungari cum suis caeromoniis, missionarii cum suis ornatibus; unus alteri detrahebat, cantor cum suo non conveniebat plebano, audicaremus confusionem aliquot congregati admodum R^{do} P^{ri} Bartholomaeo Bassetthi etc. missionario apostolico generalique nostro vicario, synusiam seu congregationem generalem indicere imposuimus. Ipse nostro non tergiversatus consilio, tantum bonum, videns opportunitatem temporis, in effectum conabatur inferre et illico tales cursiles procuravit convocationes: [Itt szószerint leközli Bassettinek Jászvásáron 1642. augusztus 16-án kelt meghívóját. Mivelhogy - olvassuk a meghívóban - a püspöki szék betöltetlensége, a vikáriusok hanyagsága, az állandó háborúk miatt emberemlékezet óta nem volt Moldvában papi gyűlés, az egyházi életbe "non pauca rituum orta sint schismata." Nehogy ez a jövőben is előforduljon, a Szent Kereszt felmagasztaltatásának ünnepére, szeptember 14-ére Bákóba, a püspöki székhelyre gyűlésbe hívja a plébánosokat és a lelkészkedő szerzeteseket, tanítókat, kántorokat az alábbi helységekből: Jászvásár, Kutnár, Moldvabánya, Szucsava, Nemc, Szabófalva, Románvásár, Szalonc, Tatros, Sztánfalva, Forrófalva, Bákó, Husz, Barlád, Vászló, Galac, Mánfalva. Elvárja, hogy a gyűlésre mindenki eljöjjön.]

Itaque, habita licentia ab illustrissimo ac excellentissimo principe Moldaviae congregandi, convenimus, omnes hic subscripti, unus alteri congaudentes et processione sacraque synusiam incipientes. Quibus peractis actus diei et modus processus per Jassensem[1] latine concionantem in cathedra promulgatus est, imponens omnibus silentium.

Peracta concione omnes mensae in medio templi collocatae assedimus, ubi epithologio[2] vicarius indutus exhortatiunculam quasi exordialem synu-

[1] Valószínűleg Gasparo da Noto jászvásári plébános.

[2] Körgallérhoz hasonló, földig érő fekete köpeny: a pápai egyetemeken a doktorrá avatáskor az avatandók ma is viselik.

siae in tempore proposuit. Ipso silente, acceptae sunt litterae absentium, quibus vel suas indicebant causas absentiae, vel querimonias apponebant, sed illae cum consensu venerabilis synusiae in vespertinum dilatae sunt tempus. Interdum, cum haec peragerentur, vicarius ipse puncta volens proponere, exmissus[a] est, ut nos de ipso ipsiusque et litteris privilegialibus consultaremus. Quo revocato,[3] illi per Jassiensem taliter locuti sumus: "Mi pater admodum reverende, quia nos reverenda paternitas vestra convocavit, tum timore litterarum datarum a sua celsitudine,[4] tum ob excommunicationes, quas nobis injungendo promittebas inobedientibus, convenimus. Sed quia reverentia vestra a multis, tum litteris, tum aliis rebus, verbis et factis laceratur, volumus primo, ut mediante veritate dicas nobis veritatem: an sis legitimus vicarius, non simonia electus, an a Sacra Congregatione de Propaganda Fide tot auctoritatibus insignitus? et an istae litterae sint vere et legitime emanatae et non fictae, non falsae?" Cum haec et similia juratus nobis vere fassus fuisset, nos iterum denuo ipsum jurare fecimus, et in vicariatu confirmavimus, nosque, singillatim[b] fidei professionem coram ipso et ad obedientiam ipsi emittentes, adstrinximus. Quibus actibus finitis, fere hora vespertina pransuri ad plebaniam ivimus. Post prandium res juridicas revidentes, litterarumque supradictarum valorem investigantes. eotum consumpsimus diem.

Sequenti die[5] iterum, uti moris est, omnes convenimus ad templum, et sacro habito, admodum reverendus pater vicarius, mensae cunctis assidentibus puncta ventillationis proposuit ruminanda, per interrogationem: an placeat vestris charitatibus venerabili synusiae concursis. De quibus punctis uno omnium ore haec et suprascripta absque ulla rerum controversia acceptavimus et approbavimus ac confirmavimus: abusus plurimos deponentes, Ecclesiae Romanae tanquam matri adhaerentes se tota synusia conformavit.

Rogamus ergo per eminentissimas vestras dominationes Suam Sanctitatem, ut haec revidere et typo subjicere, descripta retinere et de quibus ad Rituale Romanum, seu agendam Romanam remisimus, omnia exacte et sine querela[c] totaliter addere non dedignetur.[6]

Insuper nostris providere miseriis curent, ut vestris auxiliis possimus in vinea Domini laborare. Sunt quattuor parochiae tantum, in quibus utrinque sacerdotes ali possunt: Kutnar, Baia, Bacovia et Hussia; in aliis parochiis autem nimis parum vel nihil. Sunt enim catholici multi, sed dispersim et loci inter sese longe et procul distantes.

a) Erősen elmosódott szó, olvasata bizonytalan.

b) A kéziratban tollhiba folytán: sigillatim.

c) A kéziratban nyilván tollhibából: quaere

3 Értsd: a vikárius, Bassetti, visszahívása után.

4 Értsd: Lupu Vazul moldvai vajda által.

5 Azaz 1642. szeptember 15-én

6 A legtöbb országnak vannak a Szentszék által jóváhagyott, a Rituale Romanumhoz fűzött sajátos szertartásai, az ún. propriumok. Ilyen propriumot kérnek itt Moldva számára is. (Nincs nyoma, hogy megkapták volna.)

Quia autem vix quotidianum plurimi habere possumus victum, rogamus, ut ad emolumentum Ecclesiae nobis aliquot transmittere dignentur Biblia sacra et Laymanni casus et Concilia Tridentina.[7]

Supplicamus per eminentissimas dominationes vestras Suae Sanctitati ne nos deserat absque pastore. Neminem quidem accusamus, sed ut liceat veritatem dicere: ordinario adempta est authoritas, quia vigore bullae non residet. Constitutus est vicarius apostolicus, sed cathena inventa reliquit zonam,[8] quid faciemus dubii haeremus, nam inter tot praelatos neuter residet. Quamobrem ad sedes Suae Sanctitatis et eminentissimarum dominationum vestrarum supplices adimus, dignentur exaudire nos et remittite hunc nobis aliquo titulari episcopatu adornatum, qui ordinarii sit suffraganeus et vicarius, ut possit ex hujus provinciae filiis creare presbyteros, qui assuefacti a cunabulis illis miseriis, non mutent loca. Illis enim et patria dulcis, et cognati seu gens suavis. Sed nec Montani[9] habent episcopum, nec Transilvani in residentia cum jactura vitae si qui pro sacerdotio velint aliquorsum ire. Nostro, si vestro judicio data huic authoritate, si non aliter, tanquam suffraganeus apostolicus, ex qualibet posse ordinare diaecesi. Scholis caremus, nec juvenes nostri possunt aliquo florere studio; itaque suppliciter exoramus, ut pro schola una pro omnibus ordinetur provisio; pro magistris scholae paupertas eorum hominum et loci non permittit, aliis pro studiis visitare juvenibus provincias, et si non ultra, solum ad dialecticam usque et inde ad casum promoveri valerent.[10] Nam si quid est ad propagandum fidei, id certe schola. Unde et Julianus Apostata exterminare volens catholicam fidem scholis christianorum interdixit et eas frequentare exercereque prohibuit. Sed experientia etiam ipsa docet: cum jesuitae non tantum concionando,quantum docendo in scholis profecerunt et proficiunt; Germaniae pars maxima, Hungaria fere tota scholis patrum conversa. Subvenite, subvenite, oh eminentissimi cardinales, ut nos possimus aliter in vestris cardinibus ali, et Suam Sanctitatem, pontificem maximum Urbanum octavum[11] [...][d)] per pontem urbanitatis[12] ad dona octena[13] sanctitatis promovere dignetur. Pastor est, pascuat, et non quoque Suae Sanctitatis alios pascuamus.

[d)] Egy szó olvashatatlan

[7] Laimann: Casus conscientiae c. műve, vagyis a pap lelkiismereti megítélése szerint eldöntendő, a gyónó lelkiismereti felelősségét és tudatát is mérlegelő esetek gyüjteménye; gyóntatási praktikum. Constituta Concilii Tridentini: a Tridenti Zsinat határozatait ismertető, esetleg értelmező munka.

[8] Latin szólás: a talált aranylánc otthagyta az erszényt.

[9] Montania, azaz Muntenia, Havasalföldе.

[10] A dialektika és a casus a skolasztikus felsőbb oktatásnak az egyes évfolyamokra jellemző tantárgyai. Gyakran használják nevüket az évfolyam sorszámának megjelölése helyett.

[11] VIII.Orbán pápa (1623-1644)

[12] A szöveg írója szerette a szójátékokat: két sorral följebb a "cardinales ... in vestris cardinibus," itt pedig: "Urbanum ... per pontem urbanitatis," lejjebb: "pastor est, pascuat."

[13] Nyolc rendbéli ajándék, értsd: a bibliai újszövetségi nyolc boldogság.

Porro, quia penuria sacerdotum maxima est, plurimum enim villae seu pagi presbyteros alere, ut superius dictum est, vere nequeunt, regunt ecclesias cantores, id est laici uxorati. Quid cum illis sit agendum, decernant. Infantes ad tres annos et ultra manent absque baptismate, illi non baptisant. Nostrum judicium, si in casu necessitatis obstetrices possunt baptisare, quare per indultum ipsi quoque [...][d] etiam illam necessitatem, non possent baptisare? Quamobrem, ne brutorum instar homines vivant, ad id iidem laici promoveantur.

Fit interdum, ut si aliquae caerimoniae non exercentur maxima negligentia iis.

Propterea petimus: habeant facultatem introducendi et novas nuptas et mulieres post partum.[14] Sed quia usuveniret jam raptura puellarum non tantum ad matrimonium sed et ad adulterium; siquidem prius rapiebant ad silvas, campos et ducebant per deserta loca adulterando cum eis, donec abundantia sacerdotum erit, permittatur laicis illos copulare, ut talis radicitus tollatur abusus.

Figite mentem eminentissimi domini et perpendite, sed boni est moris[e] hic apud nos: Si mulier maritum non dilexerit, ibit ad Turcas vel rebaptisabitur.[15] Maritus non potest vel non vult sedere sine uxore, petit licentiam nubendi.Questio est: an liceat nubere nec ne? Si nubat, contra jus divinum, quia vivit illa uxor prisca. Et peccat ipse et sacerdos; si non copulat et ita permittitur vivere, ipse peccat et nupta, si non permittit, fidem negabit, quia rebaptisabitur. Quod est melius ventilate. Si posset fieri, erit vestrum judicium permittere sic. Nam si nec permittitur, nec copulabitur, ipsi non curant excommunicationem; parvi pendunt ecclesiasticam auctoritatem, pluris faciunt paternas traditiones, quam evangelicas etiam sanctiones. Itaque ipsi rebaptisabuntur et ipsi deinceps et generationes eorum omnes peribunt. An exemplo Mosayco non possumus propter duritiem cordis et cervicis eorum facere, non approbantes, sed sufferentes, utsi peribunt ipsi duo, solum salventur posteri eorum; vel non est faciendum malum, ut eveniat bonum.

Siquidem omnes et singuli simus nimis scioli et ignorantes, supplicamus Suae Sanctitati: omnibus nobis et singulis det facultatem absolvendi et omnes casus, tam episcopales, quam papales.[16] Hancque ob duas causas: I. Quia nullum discrimen apud nos; hic etiam non adepta facultate omnes absolvimus, idque propter duas rationes: 1. Quia nullum discrimina causarum ignoramus; 2. Quia etiamsi non absolveremus, nunquam irent

e) Az utolsó négy szó olvasata bizonytalan.

14 Utalás két szertartásra. Az első: az esküvő után a menyasszonyt bevezetik a sekrestyébe, és ott a pap gyermekáldást kérő imát mond; a második: a fiatal anyát a szülés utáni tisztulás végetértekor (6 héttel a szülés után) a pap megáldja, s ezzel indítja az asszonyi és anyai életre.

15 Értsd: görögkeletivé lesz.

16 A római katolikus moralteológia szerint égbekiáltó bűnök alól a gyónásban csak a püspök, illetve a még súlyosabbaknál csak a pápa adhat feloldozást. A misszióban azonban a Szentszék ezek feloldására külön engedélyt adhat.

aliorsum ad confessionem et semper haererent in peccato. II. Quia confitens mallet atheus esse, quam alias confiteri et sic obnixe rogamus, dignetur nobis concedere.

De novo: ut veteri ritu calendarii dignentur nobis indulgere, ut veteri possimus uti, quia cum aliter non potest fieri, melius est omnes et singuli peragere id; cum etiam, nolle-velle debemus gerere. De hac re igitur inscribatur bulla. Sicut et missionariis, quia pauci sumus et messis magna, pluralitas missarum sine ablutione permittatur,[17] ut eo melius et abundantius valemus servire in vinea Domini.

Et sic transiit dies et tota synusia peracta est.[18] Tandem suffragia[19] data sunt ab admodum reverendo patre vicario:

1. Duo sacra quilibet parochus et religiosus pro sanctissimo nostro Urbano VIII. pontifice maximo dicere debet.
2. Duo pro Sacra Congregatione de Propaganda Fide.
3. Duo pro Illmo principe Basilio, domino hujus terrae.
4. Unum pro illustrissima domina sua conjuge principissa.
5. Unum pro filiis et filiabus suis.
6. Unum pro Kutnariensibus.
7. Unum pro tota venerabili synusia.
8. Unum pro catholicitate Moldaviae.
9. Unum pro universa Moldavia.
10. Unum pro omnibus benefactoribus.

Megjegyzés

A Hitterjesztés Szent Kongregációja 1644. január 19-i 309. számú tanácsülésén foglalkozott a moldvai papság fölterjesztésével, a kancellária által készített tartalmi kivonat alapján. A referens Giovanni Battista Pamphili bíboros (1644. szeptember 15. után X. Ince pápa) volt. A határozat - amelynek alapján azután az általunk nem ismert válaszlevél is készült - az alábbi volt:

"Quoad 1^{mam}: De libris jussit 4 Bibliam Sacram, constituta Concilii Tridentini 4 alia, et Casuum conscientiae Layman alia 4 exemplaria et ad 4 parochos Moldaviae transmitti. Quoad 2^{dam} dixit [ti. a Hitterjesztés Szent Kongregációjának döntése] jam esse provisam Moldaviam de archiepiscopo Marcianopolis, qui in Jassi residebit. Ad 3^{am} de schola, ad 4^{tam} de pueris per laicos baptisandis et ad 5^{tam} de matrimoniis cum assistente laico celebrandis Sacra Congregatio jussit scribi archiepiscopo, ut in visitatione de praedictis diligenter inquirat et postea informet, et simul votum suum significet. Et interim monendos esse praedictos parochos de sacrorum canonum sententia, quod laici in casu necessitatis, absentibus sacerdotibus vel aliis clericis, possent, servata debita forma, baptismum administrare. Ad 6^{tam} De dubio circa mulieres prius nuptas transeuntes ad ritum graecum, ut viro cum alio, vivente primo matrimonium

[17] Azaz arra kérnek engedélyt, hogy egymásután több misét mondhassanak, úgy hogy annak a kétkét ujjnak, amellyel a pap az Oltáriszentséget fogja, a kehely fölötti leöblítésére, valamint a kehely kiöblítésére szolgáló bor és víz kiivására csak az utolsó misén kerüljön sor.

[18] Szeptember 15-én este

[19] Értsd: a vikárius misefelajánlásokat kért a jelenlevő áldozópapoktól. A miseszándékokat ld. a következőkben, az 1-10 pontban.

contrahere possit: reditus id [recte: is] per eas fieri nullo modo posse. Ad 7mam. De facultate absolvendi a casibus Sedi Apostolicae reservatis Sacra Congregatio dixit: praedictos parochos posse recurrere ad praedictum archiepiscopum cum fuerit consecratus, quia illi conceditur facultas praedictos et alios plures cum potestate eas [facultates] concedere presbyteris, ejus jurisdictioni subjectis, exceptis illis, qui ordinem requirere possunt." (Az olasz nyelvű kivonat, margóján Pamphili megjegyzéseivel, külzetén a határozat: APF SOCG Vol. 127, Fol. 203 + 206.)

49.

1642. október 3. Jászvásár

BARTOLOMEO BASSETTI DA PIANO KONVENTUÁLIS FERENCES SZERZETES, MOLDVAI ÁLTALÁNOS PÜSPÖKI HELYNÖK JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT:*A:* APF SOCG Vol. 61, Fol. 144-147. (végig s.k.)

TARTALMA: *Egy eredetileg katolikus asszony gyónni akart, a pópa odajött és fenyegetőzött, mire ő a sekrestyés segítségével elkergette. Míg ő a templomban gyóntatott, a pópa és szolgái összeverték a sekrestyést. Erre megidéztette a pópát a vajdánál; a vallatás során kiderült a tanúknak hamissága, mire a vajda a pópát 150 botütésre ítélte. Bosszúból a pópa szolgái elverték őt, megtépték a ruháját és egy órára, a sekrestyéssel együtt, börtönbe zárták. Az országban sokan kétszer is megházasodnak, s ha nem engedik, fenyegetőznek, hogy ortodoxszá lesznek. Szaloncon a sekrestyést és feleségét, akik korábban kálvinisták voltak, meggyóntatta. November 6-ára Kutnárba összehívta a szerzetesek gyűlését. Kutnarski kétségbevonta viceprefektusi kinevezését. A konstantinápolyi pátriárka és a havasalföldi metropolita megbízottai összeülnek, hogy bizonyos hittételeket tisztázzanak, ő is jelen lesz. Jászvásáron feltünt egy Bellino nevű magyar pap, jó teológus, akit mivel katolizált, az erdélyi fejedelem elüldözött; Törökországba menekült, ahol a jezsuiták bizonyítványa szerint hasznosan működött, de a pasa kémkedéssel vádolta; átadta neki a jászvásári plébániát, feladatát jól ellátja, de a magyarok nem tudják eltartani, ezért misszionáriussá kellene őt nyilvánítani, a szokásos ellátással, mert tud magyarul, és ebben az országban szinte mindenki (aki katolikus) magyar.*

Bevezetés

Bassetti 1640 elején érkezett Moldvába, Simone Appolonival együtt. Jászvásárra ment, de a már ott lévő Benedetto Emanuel Remondi da Milano konventuális ferences misszionáriussal sehogysem tudott megférni. Első ismert jelentésében, 1640 március 4-én is rá panaszkodik, felhánytorgatva erkölcstelen életét, mellyel a hívek előtt lejáratja a misszionáriusokat. (Francesco Ingolinak; APD SOCG Vol. 139, Fol. 368-373.) El is érte, hogy Remondit elhelyezték Jászvásárról.

Április 4-i jelentésében Bassetti már arról számolt be, hogy társával, Appolonival időt és fáradságot nem kímélve próbálnak eleget tenni a rájuk váró feladatoknak. A paphiány igen nagy, 12 plébánia van pap nélkül. Jászvásáron addig latinul prédikál, amíg a nyelvet el nem sajátítja. A vajda [Lupu Vazul] kifejezte azt a kívánságát, hogy tartsanak nyilvános vitát a görögkeleti szerzetesekkel a Purgatóriumról, majd a búcsúkról, és megígérte, hogy ha a vitában ők maradnak felül, ő is elfogadja tanításukat. Állandó tanulással próbál felkészülni, hogy a Szentírás, a görög és latin egyházatyák tekintélye és érvei alapján bebizonyítsa a Purgatórium létezését; reméli, a Szentlélek megsegíti, hogy igyekezete haszonnal járjon. (Ingolinak: uo. Fol. 370-371)

Két hónappal később Bassetti Konstantinápolyból jelentkezett a Szent Kongregáció titkáránál. 1640. május 31-i leveléből megtudjuk, hogy a Jászvásáron átutazó lengyel követ felszólítására csatlakozott a követséghez házi káplánként, mert úgy gondolta, így mozdíthatja leginkább elő a jeruzsálemi szent helyek visszaszerzésére indított mozgalmat. Rábeszélésére a lengyel követ beszélt is az ügyről a nagyvezírrel, aki azt ígérte, hogy ha az atyák írással tudják bizonyítani, visszaadatja nekik a szóban forgó helyeket. A lengyel követ a császári rezidenssel is beszélt az ügyben, aki szintén támogatását ígérte. Levele végén moldvai ügyekről tudosítja Ingolit: sikerült egy violaszín miseruhát szerezniök, amit Appolonival közösen használnak, továbbá egy ostyasütőt. Konstantinápolyban szeretne egy fehér miseruhához való anyagot szerezni. Barládon négy fiút megkeresztelt. Egyébként hamarosan indul vissza Jászvásárra. (Uo. Fol. 376+380)

Hogy Bassetti mikor tért vissza Moldvába, nem tudjuk, ettől kezdve másfél éven át egy jelentését sem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy valamikor 1641-ben Deodatus püspök kinevezte őt moldvai általános püspöki helynöknek. (Ld. 216. l.)

Eminentissimi e Reverendissimi Signori,
Padroni Colendissimi!

Dovevo già molto tempo scrivere all'Em.ze V.re e significarli quanto occore et è occorso in questa missione di Moldovia: causa ne è stata l'infermità, quale mi ha tenuto in letto per spatio di tre mesi e passa. Primo li significo, come la vigilia della Pentecoste venne alla confessione una donna, quale essendo chatolica, si ribattezzò in vallaco, fu accusata a quell' prete, che l'haveva ribattezzata. Esso con due servitori venne alla nostra chiesa, e in atto di confessione la volsero prendere; io con il sacrestano non lo permessi; partirno e chiamorno un altro prete, ch'era in luogo del metropolità, quale venne con due altri servitori et io in questo tempo fossi la, di udire la confessione, e li dedi l'assolutione; e uscendo fuora della chiesa, incominciorno a battere il sacrestano. Io li chiamai al prencipe al quale essi esposerò, che questa donna si era ribattezzata e che io per forza l'havevo condotta alla Chiesa. Il signor prencipe, quando intese che qual prete l'haveva ribattezzata, li fece una bravata, minacciandolo di tagliarli la barba, dicendo, donque i Franchi non sono christiani e non è un tal battesmo, et a me mi disse, che non si deve per forza condurre alla Chiesa, sia Turco, sia heretico; io risposi che essa volontariamente venne e che io non posso refusare nissuno, e che non era possibile che io havessi possuto fare quest'attione, stante che io ero convalessiente, e i preti disserò, che il sacrestano l'haveva condotta. Il prencipe l'interrogò, se havevano testimonii;

disserò di si, et il giorno seguente vennero dodici preti loro e passa più di trenta testimonii. Il prencipe li disse, che facessere comparire il principale testimonio, e venne una donna, la quale interrogandola s'era vero che il sacrestano per forza haveva condotta quella donna alla Chiesa, rispose ch'era vero, e se lo conosceva il sacrestano; cognosco rispose; vedi (disse il prencipe) se si trova qui presente, lei guardanno in qua e la, non lo seppe conoscere quantunque fosse a coppia con essa, l'onde il signor prencipe, conoscendo la loro malitia, li mandò via con vituperio, e fece mettere prigione quell' prete che l'haveva ribattezzata, dove stette una settimana, e se non pregavano questi signori di corte, li dava qualche gran' castigo, et alla donna che haveva detto la bugia, li fece dare cento e quindici bastonate. Il giorno che termi[nò] il caso, nel ritornare dalla corte per strada quelli servitori de preti mi batternò, mi fecerò cadere in terra due volte, e mi strappornò, laceronno l'abito, poi mi messerò prigione nel vescovato assieme con il sacrestano, dove vi dimorai una hora in circa.

Si trovano in questa provintia alcuni, che hanno due mogli per essersi la prima fuggita, particolarmente una ne a copolato Fra Jacinto domenicano[1] qualle con vicario del vescovo di Baccovia, per un altra il parocho presente di Baccovia, un altra il P. Sigismondo Pollano francescano, questi li ho di già separati, volevo separare ancora gli altri, ma minacciano di farci Valachi et io prima me ho volsuto dar conto all'Em.ze V.re per fare quello che determinara la Sacra Congregatione.

Ho fatto fare la professione della fede e confessare in Baccovia il sacrestano di Solonz[2] et la moglie, quali erano Calvini. Si è comminciato a coprire la chiesa di Baccovia, quale sarà la spessa passa due cento imperiali; si è riparato là il monastero, per altre mie ho pregato la Sacra Congregatione una elemosina per quella chiesa; poi che in queste parti poco e niente si trovano; di nuovo prego farò la charità a cui si posi ridurre al pristino stato.

Per stirpare in tutto e per tutto gli abusi e disordini, io ho pensato fare una congregatione di tutti i religiosi che si trovano in questa provintia, e di già ho assegnato luogo e giorno che sara nella città di Kotonari per essere più commodo a tutti, et alli sei di novembre;[3] onde tutti saranno pronti venire e determinare quel tanto sara in utile et augmento della fede e Chiesa Catolica, solo il parocho di Baccovia si oppone, con un secolare catolico domandato Giorgio Kotonarski,[4] per fare cosa grata all' vescovo di

[1] Giacinto Franceschi da Ossimo

[2] Szalonc

[3] Giovanni Andrea Scocardi (aki saját közlése szerint 1641. szeptembere óta állt Lupu vajda szolgálatában orvosként) 1642.november 8-án Jászvásárból jelentette a Szent Kongregációnak, hogy a vajda asztalánál (meg másutt is) gyakran folynak viták a "görög szakadárokkal" a pápa hatalmáról, a katolikus és ortodox egyház tanai közti különbségekről. Ezekben a vitákban ő, a doktor, maga is részt szokott venni. A vajda most engedélyezte Bassetti atyának, hogy egyházmegyei zsinatot ("sinodo diocesano") hívjon össze, hogy tisztázzák az ország szerzetesei és világi papjai közti nézeteltéréseket. (APF SOCG Vol. 61, Fol. 151.)

[4] Kutnarski, a vajda titkára.

Baccovia[5] non curandosi del honor di Iddio e non stimando le censure ecclesiastiche, dicendo, che io non sono legittimo vicario, per non essere fatto dal Zamosski, vescovo di Baccovia, ma dal vicario apostolico, quale dicessi che non ha autorità nissuna in questa provincia; il tutto però supero senza rumore e con buona licentia e gratia del Sig. prencipe. L'arrivato il genero di questo prencipe, quale è catolico, speriamo per mezzo d'esso havere qualche favore e gloria e honor di Iddio.

Sono venuti in Jassi il cerigo con due altri calogeri theologi mandati dal patriarca di Constantinopoli,6 e due altri calogeri theologi sono stati mandati dal metropolita di Valachia[7] di Juhivala[a)] per convenire in alcune differentia in rebus fidei, e per circa la fruitione de santi, del purgatorio, de libero arbitrio, de predestinatione, et quanto intendo, faranno dispute. Saro presente e quel tanto soccedera in questo negotio ne daro parte.

E comparso qui in Jassi prete Paulo Bellino hungaro,[8] persona di età d quaranta due anni, versato in tutte le scientie e buon theologo, è nato per padre e madre calvini, esso essendo venuto alla fede cattolica, quel prencipe di Transilvania lo voleva nelle mani, è fugito nelle parti di Turchia, dove ha servito alcuni anni, e per le lettere che li danno i padri giesuiti, ha fatto molti frutti in quelle parti, fu accusato al Bassia per spia, è stato forzato fugire, et è venuto in questa provincia. Li ho dato questa parrochia acciò servi, lui fa l'offitio suo diligentemente, solo che questi Hungari sono poveri e non lo possano sostentare; però mi parrebe bene (e sarà di grandissimo utile a tutti questi Hungari), costituirlo missionario, e darli la provisione come a noi altri, perchè farà più esso, che tutti noi missionarii, per haver la lingua hungara, e in questa provintia sono quasi tutti Hungari. Prego adunque l'Em.ze V.re far questo bene a questi chatolici ai quali faranno cosa gratissima. Qui poi è necessario la residentia del vescovo per molte cause, prima per promovere all'ordine, adesso si trovano in questa provincia due giovani Hungari, quali vorrebbero essere sacerdoti, per consecrare calici, portabili, campane,

[a)] A szó olvasása bizonytalan.

[5] A lengyel Jan Baptista Zamoyski

[6] I.Parthenius, aki 1639. óta viselte a konstantinápolyi pátriárka méltóságát.

[7] Minden bizonnyal Petru Movilă kievi metropolitára gondol, aki 1642. márciusában hívta össze a jászvásári zsinatot, amely először öntötte formába az ortodox vallás tételeit. A zsinat által kibocsátott ünnepélyes nyilatkozatot Parthenius konstantinápolyi pátriárka is megerősítette 1643. márciusában. (PASTOR: XIII./2 761.)

[8] Bellinus Pál

atteso che in questi contorni non vi è nissun vescovo. Che è quanto occorre per adesso, e li bacio humilmente le purpuree vesti. Jassi 3 ottobre 1642.

Dell' Eminenze Vestre

humilissimo servo

Fra Bartolomeo Bassetti
missionario e viceprefetto dell'una
el'altra Vallachia e vicario generale
in spirtualibus in Moldavia del'ordine
di San Francesco minori conventuali, dottor
theologo etc.

Megjegyzés

Ugyanaznap a Szent Kongregáció titkárának, Francesco Ingolinak külön is írt Bassetti. Ebben kéri, hogy járjon közbe, hogy a "jászvásári magyar pap" (Bellinus Pál) megkaphassa a misszionáriusi "alamizsnát". Közli, hogy Simon Appoloni még nem kapta meg a járandóságát[9] Jászvásáron tartózkodik most Fra Benedetto Emanuel Remondi da Milano is, aki egyébként folyton úton van Konstantinápoly és Lengyelország közt, így a misszióban nem dolgozik. Appoloni a bákói templom tetejének megjavításához 40 000 szöget vett Erdélyben. (APF SOCG Vol. 61, Fol. 148. - ld. Appoloni 1642. június 20-i jelentését, 242.1.)

Október 29-én újra írt Bassetti a Szent Kongregációnak. Ebben is a Bellinus számára adandó "alamizsnát" sürgeti: Jó hitszónok, jártas különböző tudományokban, a moldvai szolgálatra különösen alkalmas, hiszen "itt a katolikusok nagy része magyar"; eltartani viszont nem tudják, mert nagyon szegények. Scocardi doktor révén sikerült a vajda jóindulatát elnyerniük, s engedélyt kaptak egyházmegyei gyűlés ("congregatione diocesana") tartására. Írjanak egy köszönőlevelet Scocardi doktornak és Lupu Vazul vajdának is. A görögök és a rutének "megegyeztek az Oltáriszentséget illető ellentéteikben." (U.o. Fol. 143. Azonos tartalommal Ingolinak is írt Bassetti október 30-án: U.o. Fol.150.)

[9] Remondi 1642. november 14-én Jászvásárról keltezte a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának, Francesco Ingolinak szóló levelét, melyben nyugtázta a harmadik évre kapott ellátmányát. (APF SOCG Vol. 61, Fol. 152 + 156.)

50.

1642. november 15., Bákó

SIMON APPOLONI KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 61, Fol. 162.

TARTALMA: *A bákói templom hamarosan rendben lesz; Tatroson és Sztánfalván keresztelt, egyvalakit ágyasával összeadott. Szabófalván egy 70 éves öreg életében először gyónt.*

Bevezetés

A Veglia szigetéről származó Simon Appoloni konventuális ferences misszionárius 1640 elején érkezett Moldvába, negyedmagával. (CĂLINESCU: *Altre notizie* 311., következetesen Apolloninak írja.) Első általunk ismert jelentését 1642. április 16-án Jászvásárról írta (APF SOCG Vol.60, Fol. 278.), majd a következőt 1642. június 20-án Bákóból. Elmondja benne, hogy miután Moldvabánya és Szucsava templomaiban szolgált, Bartolomeo Bassetti, a moldvai misszió viceprefektusa Bákóba küldte, hogy a kolostor épületét rendbehozza.[1] A templomot teljesen romos állapotban találta, felszereléséből semmi sem maradt; most már annyira van, hogy néhány napon belül megkezdődhet a templom befedése; személyesen járt Erdélyben, ahol 40 000 szöget vett. A templomban csak oltár van, ha esik, nem lehet az épületben tartózkodni. Bákó környékén sok faluban élnek katolikusok, Bákón plébános is van. (APF SOCG Vol. 60, fol. 293 + 295.) Ugyanaznap külön is írt a Szent Kongregáció titkárának, Ingolinak: Moldvabányán két eretneket visszatérített a katolikus egyházba és tanította a keresztény hittant ("dottrina christiana"). Szaloncon, ahol 20 házban élnek katolikusok, még karácsonykor az eretnek templomigazgatót ("rettore di quella chiesa") feleségével együtt visszatérítette az igaz hitre. (APF SOCG Vol. 60, Fol. 292; a két június 20-i jelentést a Hitterjesztés Szent Kongregációja 1642. november 8-i ülésén ismertették.)

Eminentissimi et Reverendissimi Signori, Padroni Colendissimi.

Per altra mia ne dai aviso alle Em.ze loro Rss.me, come d'ordine del P. nostro Bartolomeo Bassetti, vicario e vice prefetto, io m'havevo transferite in Baccovia, a fin di ridurre quel monastero con la chiesa al pristino stato;

[1] Giovanni Andrea Scocardi, Lupu Vazul moldvai vajda orvosa, 1642. március 20-án Jászvásárról írt levelében tájékoztatta a Szent Kongregációt, hogy a vajda "igen kegyes lélekkel viseltetik a katolikus hit iránt", annyira, hogy P. Bartolomeo Bassetti magisternek megengedte, hogy egész országában gyakorolhassa apostoli vikáriusi megbízatását, és engedélyt adott a rombadőlt templomok újjáépítésére. Egyszersmind elrendelte, hogy a diákok és a templomokban szolgáló világiak ("diaconi, subdiaconi et di tutti li altri benchè secolari che a quelle [=chiese] prestano servitù") adómentességben részesüljenek. (APF SOCG Vol. 60, Fol. 299.)

come sarà in breve tempo (mediante il Divino aiuto); et che non haverei mancato di visitare spesso quelle ville circumvicine; poi che in Baccovia vi è parocho[2] come ha fatto, havendo batezato in Tatrus et Stanesti tre creature, tra quelli ne fù un figliolo di sismatici, non essendosi in quella villa loro sacerdote, con haver anco copulato uno, il quale teneva una donna come concubina; similmente in Saboyan[3] ho confessato un homo vecchio di 70 anni mai confesso. Mi vado anco persuadendo come saranno state havisate l'Em.ze loro Rss.me di mancanti fatti dal parocho di Baccovia, havendo dato seconda moglie ad uno vivente la prima; oltre che è negligentissimo del servitio di Dio, essendo la magior parte delli suoi subditi mai confessi et li giorni passati ne morsse uno di 23 anni in circa, mai confesso, qualle non volsi permetere sia sepolto in loco sacro, non havendo fatto atto di contricione; che però lui con un altro secolare si opongano (come dependenti del Msig. vescovo Zamoyschi)[4] con ogni lor potere che il padre vicario per torno l'abusi, erori et negligentie de parochi non faci congregatione conforme, ne ha dato conto alle Em.ze V. Ma con l'aiuto di Dio et per mezo del Ecc. Sig. Dottore Giovanni Andrea Scocardi, medico di questo Ill. et Ecc. prencipe si è superato il tutto, havendone sostenuto dal medesimo prencipe licenza;[5] et molti altri favori ricevemo mediante il suddetto Sig. Scocardi, conforme anco ne ha datto aviso il. P. N. Bartolome sopra nominato, oltre la protezione che tiene di noi altri missionarii et di tutti li altri religiosi; difendendo anco la Chiesa Romana, nei discorsi che si fanno nella publica mensa del prencipe (mediante il suo valore) che po' mi parebe bene che gli scrivesero una letera; raccomandandoli queste chiese e religiosi, acciò più caldamente preseguischi nella protetione che lui tiene.

È comparso in questa provincia prete Paulo Belino, Hongaro,[6] persona virtuoso et di bon talento, quale essendo desiderato in più lochi da questi Hongari, lui si mostra prontissimo per la salute delle loro anime, solo che non lo possono sosstentare per la loro miseria et povertà che però si tratiene in Jassi apresso il padre vicario per servicio di quelle anime, che ivi si trovano sostentandolo al meglio, che pole sperando che l'Em. ze V.Rss, me gli daranno la provisione come ai missionarii, che veramente sarà di grandissimo utile a queste anime, che è quanto per questa occasione all'Em.ze

[2] Gyügyei Boldizsár

[3] Săbăoani (Szabófalva)

[4] Jan Baptista Zamoyski

[5] Scocardi doktor 1642. december 4-én jelentette a Szent Kongregációnak, hogy Kutnarski, Lupu vajda titkára, aki bár katolikus, de nagy ellensége a "külföldi" misszionáriusoknak, a bojárokkal bevádoltatta Bassetti atyát a vajdánál, s majdnem sikerült visszavonatnia a gyűlésre kiadott engedélyt. Ő, a levélíró azután nagy fáradsággal bebizonyította Lupu vajdának a vádak hamis voltát. (APF SOCG Vol. 61. Fol. 161.)

[6] A már korábban is említett Bellinus Pál

V.Rss.me, alle qualli humilmente inchinandomi bacio le rubee vesti. Di Baccovia, li 15 novembre 1642.

Di Vostre Eminenze Reverendissime

humilissimo et devotissimo servo
Fra Simon Appoloni
missionario appostolico

Megjegyzés

A Szent Kongregáció titkárának, Ingolinak ugyanaznap írt levélben Appoloni jelezte, hogy Konstantinápolyon át megkapta 1641. évi ellátmányát. Kéri, hogy a következő évit is ugyanezen az úton folyósítsa. (APF SPCG Vol. 61, fol. 160) A két jelentést 1643. március 3-án ismertették a Szent Kongregáció ülésén (Uo. Fol. 166.)

51.

1643. május 8., Bákó

SIMON APPOLONI KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE [FRANCESCO INGOLINAK, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁNAK]

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 61, Fol. 159 + 166. (Végig s.k.)

TARTALMA: *Mindeddig ketten voltak misszionáriusok Moldvában P. Bassettivel; városról városra járták az országot, hogy a lakosság lelki szükségleteit kielégítsék, mert nagy a paphiány. Kéri, küldjék vissza Bassettit, mert egyedül nem győzi; nemcsak a híveket kell jó útra vezetniök, hanem a papokat is; az egyik pap, akit a bákói püspök fölszentelt, Magyarországra szökött és kálvinistává lett; két dominikánus közül, akiket a püspök plébánosként helyezett el, az egyik megházasodott és a szakadárok közé állt, a másik törökké lett. Egy most fölszentelt világi pap még olvasni sem tud. Ha Bassetti nem jön hamarosan vissza, ő maga is kénytelen lesz visszatérni Rómába. Bákóban 625 áldozót talált, ezek egyharmada még soha nem gyónt; az elmúlt húsvétkor csaknem mind meggyóntak, Gyertyaszentelő napján a plébános magyar nyelven, nagy hangon kétségbe vonta az általa megszentelt gyertyák szentelt voltát, s a misén résztvevőket kiközösítette. Kéri, intsék meg. Megkapta az 50 scudit, idejében érkezett a templom és a monostor helyrehozatalára. Kéri 1643-ra is utalják ki számára ezt az összeget.*

Bevezetés

Április végén Appoloni Kutnárban résztvett a P. Bassetti által összehívott egyházi gyűlésen, majd Jászvásárba ment, innen írta 1643. május 2-án beszámolóját a

Hitterjesztés Szent Kongregációjának. Ahogy írta: a gyűlésen minden moldvai katolikus plébános és adminisztrátor résztvett ("è celebrata in Kotonari la congregatione di tutti questi sacerdoti et administratori delle chiese"). A megjelentek közt ellentétek voltak a római ritust illetően ("che circa rito romano erano discrepanti et senza osservaza tanto del concilio Tridentino come anco delli decreti pontificii"), de aztán megegyeztek. Megbízták Bartolomeo Bassetti viceprovinciálist, hogy utazzék Rómába és számoljon be a katolikus egyház helyzetéről itt Moldvában és javaslataikról. Scocardi doktor sokat fáradozik, hogy a vajdánál segítse a katolikusok ügyét. Ő szerzett engedélyt erre a gyűlésre is. (A vajda egyszer visszavonta a már megadott engedélyt egy rosszindulatú katolikus javaslatára.)[1] A továbbiakban elmondja, hogy a szakadárok a bákói kolostorhoz tartozó javakból több falut elfoglaltak, de Scocardi doktor segítségével itt is a katolikusok javára ítélt a vajda. Románvásár, Szabófalva és Tamásfalva templomaiban nincsen plébános, ezért a húsvéti ünnepek alatt itt szolgált, 15 embert megkeresztelt, gyóntatott is. (APF SOCG Vol. 61, Fol. 128 + 131; a jelentés közepéből valószínűleg két oldalnyi rész hiányzik.)

Illustrissimo et Reverendissimo Signor,
Padrone Colendissimo.

Venendo a quodesta volta il padre nostro, Bartolomeo Bassetti, missionario apostolico et vicario di Moldavia per alcuni negoti terminati da questi sacerdoti et ministri ecclesistici nella celebratione della congregatione di Kotnari, come a bocca narara a V. Sia Rss. ala qualle soggiongo, che fino questa hora siamo stati due missionarii in questa provincia di Moldavia, cioè io et sopra nominato padre, et con grandissima fatica et con continue visite da noi fatte da loco in loco per questa provincia, a pena habiamo potuto soplire alli bisogni di questi miseri chatolici, stante la miseria delli sacerdoti: quanto più difficilmente potrò ressistere io solo tra tanti lupi? non havendo da niuna parte aiuto. Prego dunque V. Sia Ill. et Rss. procuri ritorni sudetto padre in aiuto di queste anime et nel governo di questa provincia, nella quale non solamente alli christiani sostentare et convertire li perfidi alla fede, ma anco alli istessi parochi sonno necessarii li missionarii, come ottimamente esso P. Bartolomeo[2] la potrà informare; poi che uno, il qualle haveva ordinato Rss. vescovo di Baccovia,[3] qual fu separato dalla moglie, la tornata pigliare, et fugito in Hungaria, ultimamente fattosi calvino et hora predica contra Santa Fede. Due frati del Ordine di San Dominico, quali furono posti per parochi del suddetto Rs. vescovo in due parochie, uno menò via una puta et morse malamente tra li sismatici, altro hora di novo si è fatto Turco. Adesso anche novamente un secolare, levato dalla strada, senza che consti, dove habia fatto professione della fede, essendo prima Calvino, Subito l'ha ordinato qui et posto al altere, quantunque egli non

[1] Föltehetően a jelentésekben említett Georgius Kutnarskiról van szó, Lupu Vazul vajda titkáráról, aki a "lengyel-párt" embere volt.

[2] Ti. Bartolomeo Bassetti

[3] Jan Baptista Zamoyski

sapia ne meno leggere et ciò per pigliar dal medesimo quattro botta del vino come sotto ordinato le dice. Le qualli cose per non dar occasione di scandalizarsi alle Em.ze Rss.me non scrivo, per ciò non potendo io solo ressistere a tante fatiche et obstacoli, sarrò forzato con bona gratia di V. Sia Rss. tornarmene anco io in Italia (non vendendo presto sopra deto P. Bartolomeo).

Nella mia delli 20 giugno del anno 1642 avisano la parte delle negligenze del parocho di Baccovia,[4] con promesso di usar diligenza per sapere, quante anime habia sotto la sua cura et havendo fatto la decritione, ne trovai 625 per la comunione, delli qualli la terza parte sino a questo anno mai s'haveno confessi. Ma hora, per gratia del Signore si per amonitione fatale dal P. vicario, come anco per mia circuspetione, se non tutti, pochi mancano, li qualli non sono confessi per questa Pasqua prossima pasata,[5] et quelli che non sono mancarò d'astringerli al'obbedienza della Santa Madre Chiesa; li parava poi la sua perfidia cioè di questo parocho,[6] il P. Bartolomeo, della qualle procedono le ingiurie gravi alli missionarii, particolarmente alla persona mia, havendo batizato in sua absenza alcune creature et celebrato nella nostra villa, cioè del monasterio, il giorno della Purificatione et benedetto le candelle[7] con amonire quelle gienti alla confessione prepararsi al ultimo termine per Pasqua prossima, che dovevo venire, soto pena al arbitrio etc., esso parocho in publico, in lingua hungara exclamava, dicendo, che quelle candelle non sono benedette et che tutti quelli li qualli havevano ascoltato quella messa erano excomunacati. Io facilmente soporto queste ingiurie, havendo venuto in queste parti per patire per amore del Signore, ma dolemi della sisma et del scandallo nel qualle persuade questi poveri et idioti subditi, per ciò prego V. Sia Rss. gli facia scrivere, non persista nella sua obstinazione et creda nelle facoltà le qualli Sua Santità concede alli missionarii.

Mi sono capitati fedelmente li 50 scudi rimessi dal Rss.Msig. abate Onofrio Ipoliti per la rimessa del 1642 li qualli s'assicuri V.Sia Rss. che arivorno a tempo oportuno inpiegerla nella restauratione del monastero et chiesa; cossi prego V. Sia Ill. et Rss., si compiacia di rimeter nelle mani del suddetto stimato Sig. abbate anco la rimessa del corente anno 1643 per poter anco pervenire alli altri bisogni restanti, che non mancarrò di pregare

[4] Ld. *Iratok* 50. sz. Bevezetés

[5] Az 1643. évben húsvét vasárnapja az ónaptár szerint április 2-ára, az újnaptár szerint április 5-re esett.

[6] Gyügyei Boldizsár

[7] Február 2.

Sua Divina Maestà per la consevatione di V. Sia Ill. et Rss. alla qualle per fine humilmente m'inchino et bacio le vesti.

Di Baccovia, li 8 maggio 1643.

Di vostra Signoria Illustrissima et
Reverendissima
humilissimo et devotissimo servo
Fra Simon Appoloni, missionario
apostolico
prefetto del monasterio di Baccovia

Megjegyzés

Egy dátum nélküli, de valószínűleg ugyanebben az időben írt jelentésében Appoloni, a moldvai katolikus egyház helyzetéről szólva, annak a véleményének adott kifejezést, hogy a Moldvába érkező misszionáriusoknak az "itteni" három nyelvet, a magyart, a szászt és a románt beszélniök kell. (APF SOCG Vol. 61, Fol. 153.)

52.

[1643. június 4. után, Róma]

BARTOLOMEO BASSETTI DA PIANO KONVENTUÁLIS FERENCES SZERZETES, MOLDVAI ÁLTALÁNOS PÜSPÖKI HELYNÖK JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT: *C:* APF SOCG Vol. 219, Fol. 258-267.

NYOMTATOTT KIASDÁSA: 1.) CĂLINESCU: *Altre notizie* 343-352. (a nevekben több olvasási hibával); 2.) *Călători:* 177-188. (Kivonatos román nyelvű fordítás, amelyből a katolikusokról szóló részeket kihagyták).

TARTALMA: *Egyenkint ismerteti a moldvai katolikus gyülekezeteket.* [I.] *Bákó: A Mária mennybemenetele és a Szent Miklós-templom leírása; 112 házban 645 katolikus él, papjuk a magyar [Gyügyei] Boldizsár; mintegy 430 házban 500 görögkeleti lakik, három templomuk és egy kolostoruk van.* [II.] *Jászvásár: A Mária mennybemenetele-templom leírása; 55 házban 250 katolikus lakik, Bellini Pál magyar pap gondozza őket; a városon kívül a Miroslavia szőlőhegyen ezenkívül 6 házban 20, és Sorogare-ban 5 házban 18 katolikus él. A görögkeletiek száma 15 000 házban 60 000, 45 templomuk van és négy kolostoruk; van egy örmény templom is, a római egyházhoz tartozik, 60 házban 222 örmény él.* [III.] *Husz: Újonnan épült fatemplom, szalmatetős; 67 házban 460 katolikus; a várostól négy mérföldre Tatárország irányában van Albertfalu[?], ahol 10 házban 56*

katolikus él. A görögkeletiek száma 110 házban 410, 4 templom és egy kolostor, ahol a püspökük lakik. [IV.] *Vászló: Temploma romokban, 6 házban 29 katolikus és 230 házban 700 görögkeleti él, utóbbiaknak 4 templomuk van, egy pedig az örményeké.* [V.] *Barlád: Temploma van, plébános nincs; 25 házban 120 katolikus, 150 házban 450 görögkeleti lakik, ezeknek 5 templomuk van.* [VI.] *Galac: Fatemplom zsindellyel fedve; 13 házban 69 katolikus, pap nélkül. 3000 házban görögkeletiek élnek, 6 templomuk van és egy kolostoruk, 16 szerzetessel.* [VII.] *Kutnár: Kőtemplom, felszerelése; a városon kívül van Szent Orbán temploma, 47 házban 260 katolikus, 120 házban 480 görögkeleti él, két templomuk van,* [VIII.] *Amadzsej: Fatemplom, 16 házban 102 katolikus lakik, 20 házban 100 görögkeleti.* [IX.] *Herló: A templomnak csak a falai állnak; 4 házban 16 katolikus lakik, valaha több mint 100 házban laktak; 1200 görögkeleti 350 házban, 50 templomuk van.* [X.] *Szucsava: Két kőtemplom; felszerelésük; 12 házban 50 katolikus; 550 házban 3400 görögkeleti, 16 templomuk van és egy kolostoruk; 2000 örmény 400 házban, három templommal és kolostorral, ahol a püspökük is lakik.* [XI.] *Moldvabánya: Kőtemploma, szőlői, pincéi is vannak; a városon kívül a Szent Péter templomnak csak a sekrestyéje van meg; 44 házban 215 katolikus, 180 házban 600 görögkeleti, 4 templomuk van.* [XII.] *Szeretvásár: Kőtemplomát [Rareş] István vajda az ortodox püspökök kérésére leromboltatta, mert sok csoda történt itt; volt egy domonkos kolostor is, most egy katolikus sem él itt; a templom nyomai a csodatévő forrás mellett még látszanak, ezt az ortodoxok is nagyon tisztelik.* [XIII.] *Nemc: Fatemplom, kőlapon; a másik templomot a szél már rég elpusztította, 17 házban 185 katolikus, a lengyel Zsigmond páter gondozza őket; 120 házban 470 görögkeleti, két templommal.* [XIV.] *Karácsonkő: Fatemploma romokban, harangja villámcsapás áldozata lett; 3 házban 10 katolikus, 60 házban 280 görögkeleti.* [XV.] *Szabófalva: Kőtemplom; 45 házban 243 katolikus él, 1 házban 5 görögkeleti,* [XVI.] *Tamásfalva: Fatemplom szalmatetővel; 14 házban 63 katolikus.* [XVII.] *Lökösfalva: Templom nincs; 6 házban 30 katolikus.* [XVIII.] *Domafalva: Templom nincs; 38 házban 220 katolikus.* [XIX.] *Dsidafalva: Templom nincs; 22 házban 111 katolikus.* [XX.] *Románvásár: Fatemploma romos, papja nincs; 37 katolikus él, valaha két katolikus kőtemploma volt, egy a magyaroknak, egy a szászoknak; 250 házban 1200 görögkeleti, 6 templom, 1 kolostor, ahol a püspök lakik; 80 házban 360 örmény, egy templomuk van.* [XXI.] *Forrófalva: Fatemplom, szalmatetővel; 64 házban 459 katolikus, beleértve a Bogdánfalván 20 házban és Paskániban 5 házban élő katolikusokat is.* [XXII.] *Tatros: Kőtemplom, itt István magyar pap a plébános; a másik templomnak csak a falai állnak; a kolostorban egy másik, szétrombolt fatemplom. 22 házban 100 katolikus, 45 házban 133 görögkeleti, két templomuk van.* [XXIII.] *Sztánfalva: Szalmatetős fatemplom; 16 házban 71 katolikus, 7 házban 28 görögkeleti.* [XXIV.] *Mánfalva: Temploma kőből, három oltárral; felszerelése; 18 házban 43 katolikus, Godzafalván további 3 házban 13; 7 házban 30 görögkeleti.* [XXV.] *Völcsök: Temploma nincs; 11 házban 48 katolikus.* [XXVI.] *Lukácsfalva: Fatemploma részben födetlen.* [XXVII.] *Szalonc: Szalmatetős fatemplom; 21 házban 77 katolikus.* [XXVIII.] *Az egyházlátogatás április 12-én fejeződött be. Összesítés: 27 katolikus település, 24 templom, 6 világi és 4 szerzetes pap, mintegy 1050 házban 5000 katolikus.*

Bevezetés

Bassetti 1643. március 1-én írta Jászvásárból a Szent Kongregációnak, hogy a kutnári papi gyűlésen a papok és a templomigazgatók ("sacerdoti e rectori") úgy határoztak: utazzék jelentéstételre Rómába. Húsvét (április 5.) után fog indulni, vagy Lengyelországon és Ausztrián, vagy Konstantinápolyon át. Távolléte idejére Simon Appoloni pátert bízta meg a helyettesítéssel. Moldvai missziós útjáról majd Rómában számol be. (APF SOCG Vol. 61, Fol. 126.) Május 20-án Jászvásáron kelt Lupu Vazul

vajda orvosának, Scocardi doktornak a levele, melyben a Szent Kongregáció titkárát arról értesíti, hogy "a Rómába menő Bartolomeo Bassetti magister"-t megkérte, tájékoztassa az ő dolgairól (APF SOCG Vol. 61, fol. 134 + 141; ugyanaznap kelt valószínűleg valamelyik bíboroshoz írt levele, hasonló tartalommal: uo. Fol. 129-130.) A Jászvásárra menekült Athanasius volt konstantinápolyi pátriárka június 4-én kelt levelében adott meghatalmazást Bassettinek, hogy Moldvába menekülésének okait a Szent Kongregáció előtt feltárja. (Uo. fol. 142.)

Bassetti tehát leghamarább 1643. június 4-e után indulhatott Moldvából, s június végén érkezhetett Rómába.

Itt közölt jelentését minden jel szerint már az örök városban irta, illetve itt állította egybe korábbi följegyzéseit. A ránkmaradt példány nem Bassetti írása, föltehető, hogy az ő fogalmazványáról a Szent Kongregációban készített másolat. Dátum, aláírás nincs rajta. Figyelembe véve, hogy június végén érkezhetett Rómába, a jelentés július elején íródhatott.[1]

Relatio delle chiese di Moldavia dal padre Bartholomeo Basetti.[a)]

In nomine Domini, Amen.

Visita delle chiese e cattolici nella provincia di Moldavia incominciata il di 16 di gennaro 1643 dal Ms. Bacc. P. nostro missionario Bartolomeo Bassetti dell'ordine di San Francesco minore conventuale, missionario apostolico, vice prefetto e nello spirituale vicario generale dell'una e l'altra Valacchia.

[I.] Baccouia. La chiesa di Baccovia, siede episcopale, quale è dedicata ad honore dell'Assuntione di Maria Vergine, è longa 24 passi, larga 9, edificata per quanto si dice da una prencipessa cattolica ungara.[2] Vi sono tre altari; nell'altare maggiore v'è l'immagine della Beata Vergine col Figlio in braccio, dalla parte destra San Francesco che riceve le stimmate, e Santo Antonio da Padova, dalla parte sinistra Abramo, che sagrifica il figlio, il ricco epulone con Lazzaro sotto la tavola, di sopra v'è il Padre Eterno, quali immagini per l'antichità a pene si cognoscono. Gl'altri duoi altari sono del tutto destrutti dall'aqua per essere stata la chiesa discoperta, e l'immagina con fatiga si cognoscono. Si trova un calice di piombo distrutto senz'oro, con la patena di rame da una parte indorata. Una pianeta bianca di seta antica. Un camisce rotto. Un antipendio bianco di seta antico. Due tovaglie tutte rotte. Un Messale Romano. Due campane quali sono poste in chiesa sopra due travi, essendo caduto il campanile. Due campanelle per l'elevatione del Santissimo, altro non ha la predetta chiesa, quale s'appartiene al monastero di Baccovia di cui si darà distinta informatione.

a) Más kézzel, utólag írva

1 Călinescu publikációjában dátumként csak az 1643. év van feltüntetve, ugyanígy a *Călători*-ban olvasható román fordításon is.

2 Jó Sándor vajda felesége, Losonczi Margit

Nella medesima città di Baccovia v'è la chiesa parrochiale dedicata a San Niccolò, di legno, longa 14 passi, larga 6, dove non s'amministra più sacramenti per esser totalmente derelitta. V'è un altare con l'immagine di San Niccolò, si trova una campana mediocre et un'altra piccola per l'elevatione del Santissimo, altro non v'è.

Case de cattolici in Baccovia sono centododici, anime sei cento quaranta cinque, da comunione trecento ottanta, alla cura delle quali prete Baldassare ungaro.[3]

Case di scismatici sono circa cento trenta,[b)] anime circa cinquecento. Tre chiese et un monasterio dove stanno i Ruteni al numero di tre.

[II.] Jassi. La chiesa di Jassi la quale è dedicata ad honore dell'Assuntione della Beata Vergine è di legno con fondamenti di pietra, è stata consegrata dal vescovo di Baccovia Valeriano[4] assieme con l'altare nell'anno 1612 il di 19 di novembre, e longa 10 passi, larga 6. V'è un solo altare di legno indorato, nel mezzo v'è l'immagine di Santa Maria Maggiore. Dalla destra San Pietro, dalla sinistra San Paolo. Nelle porti alla destra v'è San Lorenzo, alla sinistra San Stefano. Nei lati alla destra San Francesco, alla sinistra San Antonio da Padova. Dalle bande di sopra alla destra San Jacinto, alla sinistra San Francesco Xaverio. Si trova due campane, una grande e una mezzana. Tre campane piccole per l'elevatione. Un calice con la patena d'argento con l'altre cose necessarie per la messa. Una croce d'argento mediocre et una mostranza pure d'argento piccola. Due vexilli di seta rossi. Cinque pianete, una verde nova, un'altra gialla, un'altra rossa, una bianca, una nera di seta con le sue stole, e manipoli. Cinque pannucci d'altare di diversi colori, fra quali uno novo di seta. Una scuda di seta da coprir l'altare. Uno sciugatoro lavorato di seta. Un guanciale di seta rosso. Sette veli di diversi colori fra quali due sono di seta, due camisci, una cotta nova. Due tovaglie grandi e due fazzoletti. Un Messale Roma. Un Graduale. Un paro di ferri per far l'hostie. Si trova quattro vigne quali sono amministrati de secolari cattolici.

Case[c)] de cattolici in Jassi numerano cinquanta cinque, anime ducento cinquanta, de comunione cento quaranta, alla cura è prete Paolo Bellini Hungaro. Case fuora della città di Jassi nelle vigne in Miroslavia numerano sei, anime vinti, da comunione diciannove. In Sorogare case cinque, anime diciotto, da comunione dieci.

Case di scismatici numerano quindici mila. Anime sessanta mila in circa, chiese quaranta cinque. Quattro monasteri. Uno de Ruteni, dove vi sono circa venticinque religiosi. Gli altri sono graeci, dove stanno per monastero dieci o dodici incirca. V'è una chiesa d'Armeni, il parrocho rende

b) Javítva, eredetileg: quattrocento

c) Călinescu közlésében az itt következő egész bekezdést kihagyta.

3 Gyügyei Boldizsár

4 Valerian Lubieniecki

ubedienza alla chiesa Romana. Case numerano sessanta, anime ducento venti due. Il prencipe risiede in questa città, quello si è mostrato, e si mostra in tutte l'occorrenze ben affetto a cattolici, et in particolare a religiosi loro. Nella medesima città risiede ancora l'archivescovo scismatico,[5] lui ancora ben afetto de cattolici.

[III.] Ussi.[6] La chiesa della città d'Ussi per essere nuovamente edificata non si sa a che santo sia dedicata, è di legno, coperta di paglia, longa 14 passi, larga 4. V'è un altare solo col'immagine della Sacratissima Concezione della Beata Vergine, la depositione di Christo dalla Croce et Santa Maria Maggiore. Si trova un calice di piombo con la patena pure di piombo. Una pianeta vecchia rossa, tre veli da calice. Un paramento per l'altare, due camisci. Un Messale Romano. Due tovaglie d'altare. Due campane, una grande, l'altra mezzana. Un paro di ferri per l'hostie, altro non si trova. All'amministratione si trova prete Michele Renbo.[d]

Case de cattolici in Ussi numerano 67, anime 460, da comunione 295.

In una villa da Albulfalo[7] lontano quattro miglia da Ussi per andare in Tartaria vi sono dieci case di cattolici, anime cinquanta sei, da communione 27.

Case de scismatici nei borghi numerano 110, anime 410[e)], chiese 4 et un monastero dove habita il vescovo scismatico di detta città.

[IV.] Vaslui. La chiesa di questa città (quale è stato metropolí della provincia e sede de prencipi) quale è destrutta, si trova tre calici con le sue patone d'argento. Un camisce. Una pianeta di seta rossa.

Case de cattolici numerano 6, anime 29, da comunione 24.

Case de scismatici 230, anime 29, da comunione 24.

Case de scismatici 230, anime 700 in circa, chiesa 4. Una d'Armeni.

[V.] Barlat. La chiesa di Barlat non si sa a che santo sia dedicata, è di legno, coperta di paglia, longa 10 passi, larga 4. V'è un sola altare con'imagine di Christo con le Marie, alla destra San Pietro, alla sinistra San Paolo. Ha una croce d'argento mediocrè, un parato d'altare di diversi colori. Una campana.

Case de cattolici 25, anime 120, da comunione 80. Non v'è parrocho.

Case de scismatici centocinquanta, anime 430, chiese 6.

d) A név javítva, olvasása nagyon bizonytalan. (Călinescunál: Kenbo; helyesen: Rabcsonyi)

e) Az olvasás bizonytalan, esetleg: 411

5 Varlaam metropolita

6 Husz

7 Nem tudtuk azonosítani. Alfalu nem lehet, mert az másutt van. (A szöveg román fordításában - a Călinescu által tévesen Albafalunak olvasott nevet - a román Albestivel azonosították, hozzátéve, hogy ez ma Husz része. Ez ellen szól, hogy Bassetti szerint négy mérföldre volt Husztól. Ld. *Călători* V. 179. 9. jegyz.

[VI.] Galaz. La chiesa di Galaz non si sa a che santo è dedicata, è di legno, coperto di scannole di legno. V'è un altare con l'immagine della Madonna del Rosario, San Domenico e Santa Caterina da Siena, alla destra San Nicolò, alla sinistra San Martino. È longa 16 passi, larga 7. Ha un calice e la patena d'argento. Un panno d'altare, una campanella per l'elevatione.

Case de cattolici numerano 13, anime 69, da comunione 48. Non v'è parrocho. Case di scismatici numerano 3000.[8] Computatione i Turchi et altri nationi anime 1310. Sei chiese et un monastero de Greci, dove stanno 16 religiosi.

[VII.] Kotonari. La chiesa di Kotonar è murata, dedicata all'Assuntione della Beata Vergine. Vi sono tre altari, nell'altare maggiore v'è l'imagine del Crucifisso con le Marie, di sopra v'è l'Annunziazione di Maria Vergine, nell'estremità la sepoltura pure della Beata Vergine, intorno vi sono gl'apostoli, alla destra San Pietro, alla sinistra San Paolo, ai lati San Lorenzo, e Santo Stefano. Nell'altro altare alla destra l'imagine di Santa Catarina delle Ruote. Nel 3° altare v'è dipinta la Santissima Trinità. È longa 23 passi, larga 10. V'è il campanile con tre campane, una grande, una piccola l'altra mezzana, quatro campanelle per l'elevatione, ha due calice di argento, con le sue patene d'argento, due croci d'argento, una grande indorata, et una piccola. Un torribile d'argento. Un paro d'ampolle d'argento. Una croce piccola d'argento. Dieci pianete, 7 di seta rossa, una bianca, una negra antica è rotta, e l'altra cineritia, 7 panni d'altare di seta, due bianchi, due rossi, uno cerule, uno di color negro e l'altro verde, 5 corporali, 7 tovaglie, 10 fazzoletti, sei sottocorporali, 6 veli, due negri, uno rosso, uno bianco, e quattro verdi, 4 vexilli di seta rossi, due Messali Romane, due tapetti, antifonario e graduale con altri libri, 18 vigne, due case.

Fuora della città nelle vigne v'è una chiesa dedicata a San Urbano, longa 12 passi, larga 5, v'è un altare solo co' l'imagine di San Urbano, nel mezzo alla destra San Niccolò, alla sinistra San Martino, con quattro Evangelisti, vi sono due campane mezzane, e la chiesa è murata. Curato prete Michele Sassone. Nelle vigne fuora v'è una chiesa murata, dedicata a San Leonardo, longa 7 passi, larga 4, v'è l'imagine del Christo nel mezzo, alla destra San Leonardo, alla sinistra San Leopardo.[9]

Case de cattolici nella città numerano 47, anime 260, da comunione 180. Case di scismatici 120, anime circa 480, hanno due chiese.

[VIII.] Magi.[10] La chiesa di Magi è di legno, dedicata alla Santissima Trinità, longa 6 passi, larga 4, ha una campana piccola, un paramento

8 Valószínűleg elírás 300 helyett.

9 Szent Leobard. (Bandinus Kutnár leírásánál szintén Szent Leopárdot ír. Ld. 406. l., 11. pont.) Szent Leonárd és Szent Leobard egyaránt a VI. században élt, tiszteletük főleg német nyelvterületen terjedt el. (Solymosi László szíves közlése.)

10 Amadzsej

d'altare rosso, due tovaglie, v'è un solo altare co' l'imagine di San Catarina dalle ruote.

Case di cattolici numerano 16, anime 102, da comunione 80.

Case de scismatici 20, anime 100, v'è una chiesa.

[IX.] Erlovie.[11] La chiesa di questa città è destrutta, è vi sono solo le mura, non si sa, a che santo fusse dedicata; è longa 15 passi, larga 9, ha un calice et una patena d'argento, e una croce pur d'argento mediocre, due campane mezzane.

Case de cattolici 4, anime 16, da communione 10, già anticamente erano più di cento case.

Case de scismatici 350, anime circa 1200, chiese 50.

[X.] Socciaua.[12] In questa città sono due chiese murate, quella ch'è avanti la piazza, e dedicata ad honore dell'Annunziazione della Beata Vergine, è longa 22 passi, larga 7. Vi sono 3 altari, nell'altar maggiore quale è di legno, è stato edificato dall'Ill. prencipe Geremia Mogilla,[13] è indorato. Nel mezzo v'è la crocifissione di Christo con le Marie et angeli con calici che ricevono il sangue suo, alla destra San Pietro, alla sinistra San Paolo, da i lati il volto del Salvadore, e della Beata Vergine. Nell'estremità di sopra v'è la coronatione della Beata Vergine, e la sua annunziazione. Nel 2º altare quale è dedicata alla concettione della Santissima Vergine v'è la sua imagine. Nel 3º ch'è dedicato a San Niccolò, e s'appartiene alla confraternità de Beccari v'è l'imagine di San Sebastiano, l'altro imagine non si cognioscono, si trova quattro calici, e quattro patene d'argento, due croci, una grande, e l'altra mediocre d'argento. Un Messale Romano, antifonario, e graduale con molti altri libri. 2 pianete, una di seta di color rosso, una nero di velluto, una paonazza di saia, una di seta rossa; di varii fiori, due verdi di seta, e due rossi pure di seta. Due tovaglie grandi, sette fazzoletti, due corporali, due camisci, due vexilli di seta rossa. Una mostranza d'argento mediocre. Un paro d'ampolle d'argento. Un tapeto, tre campanelle per l'elevatione, vi sono tre campane grandi. Una cotta. Una casa col suo horto.

L'altra chiesa quale è vicina al palazzo del prencipe è murata, è dedicata al Santissimo Sacramento, longa 20 passi, larga 10, vi sono tre altari, l'imagine de quali sono totalmente distrutte, vi sono due campane, una grande, l'altra mezzana. Ha 9 vigne, una casa col suo horto.

Case de cattolici 12, anime 50, da comunione 26.

Case de scismatici 550, anime 3400. Chiese 16 et un monastero dove sta il vicario del metropolità, essendo quella la residenza da medesimo.

Case d'Armeni 400, anime circa 2000, hanno tre chiese et un monastero fuora della città, nel quale risiede il vescovo con due sacerdoti.

[11] Herló

[12] Szucsava

[13] Jeremia Movilă

[XI.] Banie.[14] La chiesa di Baia è di muro dedicata all'Assuntione di Maria Vergine, è stata edificata dall'Ill. prencipe Alessandro[15] come si vede in un' epitaffio nel choro d'essa chiesa a mano sinistra quale è di tal forma: "Anno Domini 1410 hoc templum in honore Beatae Mariae Virginis dedicatum, ab Ill. principe Alessandro woivoda edificatum est una cum monasterio Muldavicensi cuius piae memoriae coniunx Margarita sub fonte baptismatis sepulta est." È longa 30 passi, larga 10. Vi sono 4 altari. Nell'altare maggiore vi è l'imagine della Beata Vergine, alla destra San Pietro, alla sinistra San Giovanni, di sopra la Santissima Trinità. Il 2o altare ch'è dedicata a Santa Caterina delle ruote v'è nel mezzo la sua imagine, alla destra Santa Barbara, alla sinistra Santa Dorotea, di sopra la coronatione di Maria Vergine. Nel 3o altare ch'è dedicato a San Niccolò nel mezzo v'è il crocifisso, di sopra l'Assuntiatione di Maria Vergine e la vita del medessimo santo. Nel 4 altare l'imagine di Maria Vergine col figlio in braccio; la Natività di Christo e l'Assuntione di Maria. V'è una cappella dedicata alla Santissima Trinita, che s'appartiene a' Sig.i Grossol Sassoni,[16] longa 8, larga quattro passi, a mezza si trova un calice et una patena d'argento, due croci, una d'argento, l'altra di ottone. Una mostranza d'argento grande, assai bella. Un torribile d'ottone. Due Messali Romani. Graduale. Antifonario. Tre campane grandi, tre piccole per l'elevatione del Santissimo. Tre pianete, una rossa di seta, una bianca di seta, una nera di seta. Tre camisci, tre paramenti d'altare, uno di seta verde, l'altro di seta giallo, l'altro pure di seta giallo. Una cotta. Due tovaglie grandi, 3 piccole, due vexilli di seta rossi, 5 vigne, una casa con la cantina. In Cotnar ha due cantine con due case. V'è un altra chiesa fuora della città, dedicata a San Pietro murata, la quale essendo destrutta anticamente serve per chiesa il corpo la sacrestia, ch'è longa 10 passi, larga 4, v'è un solo altare senza imagini. Nella sopradetta dedicata alla Sanctissima Trinità nell'altare v'è l'imagine della Sanctissima Trinità, la coronatione della Beata Vergine, alla destra San Tomaso, che tocca il costato di Christo, alla sinistra la sua Resurrettione. Curato prete Giorgio Grosso.

Case de cattolici numerano 44, anime 215, da comunione 133.

Case de scismatici 180, anime circa 600, vi sono 4 chiese.

[XII.] Seret. La chiesa di Seret era di muro, longa 16 passi, larga 8, dedicata al Sanctissimo Sacramento, fu destrutta dal prencipe Stefano[17] ad istanza de vescovi scismatici per molti miracoli, che succedevano, v'è stato un monastero de Dominicani, adesso non si trova alcun cattolico. Si vedono ancora le vestigie di detta chiesa, vicino alla quale un fonte, dove furno trovate in un pezzo di tela da una Vergine tre gocciole di sangue, e signifi-

[14] Moldvabánya
[15] Jó Sándor vajda
[16] Georgius Gross
[17] Rareş István vajda (1551-1552)

candola al padre v'andorno processionalmente e lo portorno in chiesa, dove successero di molti miracoli e molti scismatici sierivano alla fede cattolica, et hoggi giorno è tenuto il suddetto luogo dalli istessi scismatici in gran veneratione, sono lo spatio che successero le sopradette cose anni circa 46.

[XIII.] Nenz.[18] La chiesa di Nens è di legno con fondamenti di pietra, è dedicata alla Santissima Trinità, alla Beata Vergine et a San Niccolò, è stata consacrata dall'Ill. Vescovo Quirino nel giorno di San Martino 1629.[19] Longa 10 passi, larga 6 e mezza, v'è un solo altare co' l'imagine del crocifisso, nel mezzo la Beata Vergine col figlio, di sopra la Santissima Trinità, alla destra San Giovanni, alla sinistra San Niccolò, vi sono due altri imagini in forma rutenica, non si sa, che santi siano. Ha un calice et una patena d'argento. Una croce mezzana d'argento. Un Messale Romano, antifonario e graduale. 5 pianete, due bianche di seta, tre rosse pure di seta. Tre pluviali stracciati rossi di seta. 4 camisce. Un velo rosso di seta. 5 paramenti d'altare di diversi colori vecchi. Un parato di tela con diversi fiori turchesco. 7 tovaglie grandi, tre veli rossi, 5 fazzoletti, due vexilli di seta rossa. Un paro di ferri per l'hostie. 5 campane, due grandi, due mezzane et una piccola, due per l'elevatione del Sanctissimo. Due vigne. È stata un altra chiesa dedicata alla Beata Vergine, era di legno con fondamenti di pietra, longa 20 passi, larga 7. V'erano tre altari, destrutta già molti anni dal vento.

Case di cattolici numerano 17, anime 85, da comunione 65. Curato P. Sigismondo polaco. Case de scismatici 120, anime 470. Due chiese.

[XIV.] Petra.[20] La chiesa di Petra è destrutta, era di legno, longa 8 passi, larga 5, a che santo fosse dedicata, non si sa. V'era un altare solo con la resurrettione di Christo dipinta nel medesimo. Ha un calice con la patena di stagno. Un velo di tela. Un Missale antico Strigoniense. Un pianeta rossa di seta antica. Una stola bianca di seta. Una campana destrutta del fulgure. Una campanella piccola.

Case de cattolici numerano 3, anime 10, da communione 6.

Case de scismatici 60, anime 280. Una chiesa.

[XV.] Saboiani.[21] La chiesa di Saboiano è di muro, edificata come dicono dalla principessa Margarita, dedicata in honore dell'Assuntione di Maria Vergine, non si sa, se sia consacrata, longa 21 passo, larga 8, vi sono tre altari, nel maggiore v'è l'imagine del Crocifisso con le Marie, alla destra San Pietro, alla sinistra San Paolo. Nel 2° altare vi è il transito di Maria Vergine, nell'altro il Salvatore, con due altri immagini, che non si cognoscono, ha un calice con la patena d'argento, una croce d'alchimia. Due

18 Nemc

19 Bernardino Quirini püspök 1604 végén vagy 1605 elején meghalt. 1629-ben Gabriel Fredro volt a bákói püspök.

20 Piatra (Karácsonkő)

21 Săbăoani (Szabófalva)

pianete, una bianca, l'altra verde. Un camiscia, due veli, uno verde, l'altro di diversi colori. Dui paramenti d'altare, uno bianco di seta, l'altro di varii colori di tela. Due tovaglie grandi. Due fazzoletti pur grandi. Due campane, una grande, l'altra mezzana, una campanella per l'elevatione. Una casa.

Case de cattolici numerano 45, anime 243. Da comunione 152.

Case de scismatici una, anime cinque.

[XVI.] Tomasani.[22] La chiesa di Tomasani è dedicata ad honore dell'Assuntione di Maria Vergine. È di legno, coperta di paglia, longa 8 passi, larga 6. Ha un calice d'argento col piede d'ottone col un patena pura d'ottone. Ha Messale Strigoniense, tutto destrutto. Una pianeta gialla di seta antica, è stracciata. Un camisce. Due tovaglie grandi, una croce d'argento.

Case de cattolici numerano 14, anime 63. Da comunione 44.

[XVII.] Leces. [23] Non v'è chiesa, vi sono sei case de cattolici, anime 30, da comunione 22.

[XVIII.] Doma.[24] Non v'è chiesa. Case de cattolici 38, anime 220, di comunione 142.

[XIX.] Gusde.[25] Non v'è chiesa. Case de cattolici 22, animi 111, da comunione 70. Questi cattolici sono tutti sotto la cura della chiesa de Saboiano, dove di presente non v'è curato.

[XX.] Roman.[26] La chiesa di Roman è di legno, e per la rovina non vi si puole celebrare, è dedicata a Santa Maria Maggiore, vi sono due altari. Nel altar maggiore v'è l'imagine di Maria Vergine, alla destra San Pietro, alla sinistra San Paolo. Nel 2º altare vi sono le medesime imagini, longa 15 passi, larga 7, ha un calice et una patena d'argento. Corporale un velo verde di seta. Due croci d'argento, una grande, l'altra mezzana. Messale nuovo Romano. Un pezzo di tela di seta ornato d'oro. Quattro pianete, una bianca di seta antica lacerata, l'altro rossa, antiche consumate assai. Un camisce. Una sciugatore grande di seta rosso. Due tovagli grandi. Tre campane, una grande, le altre mezzane. Una campanella per l'elevatione. Ha due vigne et una casa. Di presente non v'è parocho.

Case de cattolici 7, anime 37, di comunione 18. In questa città anticamente vi sono state due chiese da cattolici di pietra. Una era dell'Ungari, l'altra de Sassoni.

Case de scismatici 250, anime 1200. Chiese sei con un monastero, dove risiede il vescovo di detta città.

22 Tămăşani (Tamásfalva)

23 Lökösfalva

24 Domafalva (Călinescu olvasata: Doma)

25 Dzsidafalva (Călinescu olvasata: Gurde.)

26 Románvásár

Case d'Armeni 80, anime 360. V'è una chiesa.

[XXI.] Fioroan.[27] La chiesa di Fioroàn è di legno, coperta di paglia, dedicata alla Beata Vergine, longa 12 passi, larga 5. Nel altare v'è l'imagine della Beata Vergine, è un Crucifisso, ha una casa.

Case de cattolici 64, vi sono ancora due ville sotto la cura di questa chiesa, una si chiama Posco,[28] dove sono cinque case de cattolici, l'altra si chiama Bogdan,[29] dove sono venti case de cattolici, anime fra tutti 459, da comunion 282. Sono sotto la cura del parrocho di Baccovia.

[XXII.] Tatrus. La chiesa di Tatrus è di pietra, dedicata a San Niccolò, longa 28 passi, larga 8. Non si sa, se sia consecrata. Ha un calice, con la patena d'argento, una croce mediocre d'argento, tre pianete di seta antiche, consumate. Due camisci. Due vexilli di tela bianca. Due tovaglie, tre fazzoletti. Un paro di ferri da hostie. Una caldara per far birra. Una vigna et una casa. V'è un solo altare, l'imagine della Beata Vergine, San Niccolò, San Pietro e San Paolo. Curato Prete Stefano ungaro. Lontano due[f] v'era un altra chiesa, dove adosso vi sono solamente i muri. Non si sa a che santo fosse dedicata. Longa 14 passi, larga 7, dentro le mure e dove era l'altare maggiore si vedono l'imagine degli apostoli, de profeti, di San Lorenzo, di San Stefano, di San Bassilio, un ecce homo, e molte altre vi sono, che per essere mezzo destrutte non si cognoscono. Nel monasterio vicino di detta chiesa ve n'è un altra destrutta, pura di legno, longa 10 passi, larga 4, dedicata a San Cosmo e Damiano. In queste due chiese come affermano tanto cattolici come scismatici vi è apparso un lume, e particolarmente il giorno del venerdi santo, nella qual chiesa ch'è nel piano, hanno cessato di seppellirsi i nostri cattolici già 14[g] sono.

Case de cattolici in Tatrus numerano 22, anime 100, da comunione 58. Case de scismatici 45. Anime 133, vi sono due chiese loro.

[XXIII.] Stenest.[30] La chiesa di Stenest è di legno, coperta di paglia, dedicata allo Spirito Santo, longa 8 passi, larga 4. V'è un altare solo e l'imagine del crocifisso, dalla destra la Beata Vergine, dalla sinistra l'imagine di San Giovanni Evangelista. Ha un calice con la patena d'argento destrutto. Una croce d'ottone. Una pianeta bianca di tela. Un altra pianeta di seta, di anzi di color violaceo, dietro rosso, due camisci, uno antico, l'altro moderno. Una tovaglia. Un fazzoletto. Una campana mezzana. Una campanella per l'elevatione. Due vexilli di tela.

Case de cattolici numerano 16, anime 71, da communione 41.

[f] Kimaradt valószínűleg: migli

[g] Kimaradt: anni

[27] Fărăoani (Forrófalva)

[28] Paskán (Călinescu olvasata: Poxo)

[29] Bogdánfalva

[30] Stănești (Sztánfalva)

Case de scismatici numerano 7, anime 28.

[XXIV.] Manfaloa.[h] La chiesa di Manfaloa è di pietra dedicata a San Niccolò, longa 10 passi, larga sei, appare che sia consacrata ma non si sa da chi. Vi sono 3 altari, nell'altare maggiore vi sono diversi imagini, particolarmente il Christo Crocifisso, il Giuditio e Christo quando entra in Gerusalem. Nel 2. v'è l'imagine di San Niccolò, dall'altra parte Santa Caterina dalle Ruote et un altra imagine, che non si conosce, che sia. Nel 3. un crocifisso del mezzo, dalla destra la Beata Vergine, dalla sinistra San Giovanni evangelista. Ha tre pianete di seta, una bianca e due rosse. Un camisce. Un manipolo rosso di seta. Una stola nera. Sei tovaglie. Un vele di seta. Un Agnus Dei d'argento piccolo. Una campana mezzana. Una campanella per l'elevatione. Messale antica e consumato Strigoniese. Due vexilli di tela bianca.

Case de cattolici 6, anime 43. Da comunione 29. Gorzofalla[31] sotto la cura di questa chiesa sono 3case, anime 13, 6 da communione.

Case da scismatici 7, anime 30.

[XXV.] Vulsuko.[32] In questa villa non vi è chiesa, è sotto la cura del parocho di Tatrus, sono 11 case, anime 48, da comunione 34.

[XXVI.] Lucacest. La chiesa di Lucacest è di legno, è parte discoperta, una parte autem è dedicata a San Niccolò, è longa 21 passi, larga 5. Ha una pianeta rossa di seta. Una patena d'argento. Un corporale, o un velo da calice. Un torribile d'ottone. Un velo violaceo. Una pianeta di seta violacea, 2 camici. Una campana mezzana. Un altare portabile. Una tovaglia grande. V'è un solo altare, l'imagini non si cognoscono per esser destrutte.

Case de cattolici 12, anime 54, da comunione 29.

[XXVII.] Solons.[33] La chiesa di Solons è di legno coperta di paglia, è dedicata all'Assuntione della Beata Vergine, è longa 7 passi, larga 5. V'è un solo altare nel quale v'è l'imagine della Santissima Concettione, da una parte San Barbara e San Dorotea, dall'altra Santo Stefano protomartire e San Stefano rex Ungarorum. Un ecce homo, la Beata Vergine e San Giovanni, ha un calice con la coppa d'argento, il piede d'ottone con la patena pur d'ottone. Una pianeta antica rossa stracciata di seta. Un camisce corporale purificato, un velo, tre tovaglie. Un parato per l'altare con due messali di Strigonia antichi. Graduale, due vexilli di tela di varii colori. Una croce di legno. Una campana mezzana, due campanelle per l'elevatione.

Case de cattolici numerano 21, anime 122, da comunione 77.

[h] Călinescu olvasata: Manfalon

[31] Godzafalva

[32] Völcsök

[33] Solonţ (Szalonc)

Il di 12 Aprile fu finita la visita ad honore e gloria di Iddio argumento della Santa Sede e salute del anime, fra luoghi, e città dove si trovano chatolici sono venti sette, chiese in esse sono venti quattro. Preti secolari sei, religiosi missionarii quattro, e qual si voglia chiesa un servente secolare, quale ogni giorno di festa, dove non è sacerdote, annuntia le feste, e vegilie e legge l'Evangelio. Case de chatolici circa mille e cinquanta, anime cinque mila.

Finis.

Megjegyzés

Rómába érkezve, Bassetti szóban is jelentést tett a Szent Kongregációnak, sőt javaslatait is előadta. Ezt tanúsítja az a dátum és aláírás nélküli följegyzés, amely minden valószínűség szerint a Szent Kongregáció bíboros prefektusa, Antonio Barberini számára készült. (A följegyzés készítője nem ismert; mivel Francesco Ingolit név szerint említi, ő nem lehetett.) A följegyzés lényege az alábbi: Bartolomeo Bassetti konventuális ferences szerzetes, aki öt éve szolgál Moldvában, most pedig társai Rómába küldték, a következőket adta elő: 1. Sok a rendetlenség Moldvában ("molti abusi"), mivel nincsenek rendes papok. Mint az ottani misszió viceprefektusa, Bassetti általános zsinatot hívott össze, ahol a szabálytalanságokat megszüntették; bevezették a római rituálét s beírták a Speculum Ordinis című könyvbe; ez jelenleg Ingolinál található. Bassetti azt kéri, hogy nyomassák ki. 2. Kéri, állítsanak fel Moldvában egy iskolát vagy kollégiumot, hogy ott az ifjúságot erkölcsökre és jó magatartásra tanítsák ("una scuola o collegio, per istruire la gioventù nelle virtù e buoni costumi"), ellenkező esetben a szakadárok Bulgáriából, Székelyföldről és Erdélyből mindent elárasztanak, mivel ezen országok egyikében sincs [katolikus] iskola, vagy más efféle ("stante che in nissuna di queste provintie ni è scuola o altra commodità.") Az iskolamesterek egyike kell, hogy tudjon magyarul, ezért ajánlja Bellinus Pál magyar papot, aki Jászvásáron plébános, nagytudású, derék ember. Egy másik iskolamester a német, egy harmadik a román nyelvet kell, hogy tudja. Ez utóbbira alkalmas volna P. Jacomo, aki a retorikát taníthatná, ő is Jászvásáron él. 3. Könyveket kér: a zsinati végzéseket, dogmatikai és más munkákat.

A följegyzés után olvasható a Bassetti javaslataira hozott határozat néhány sorban. Ennek lényege: a kérést továbbítani kell Marcus Bandinus marcianopolisi érseknek és Petrus Deodatus szófiai érseknek. (Az irat: APF SOCG Vol. 219, Fol. 269.)

53.

1643. augusztus 12., Jászvásár

PIETRO PAOLO GARAVINI DA FAENZÁNAK, A MOLDVAI MISSZIÓ VICEPREFEKTUSÁNAK LEVELE [FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ]

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 61, Fol.137. (Végig s.k.)

TARTALMA: *Megkapta a moldvai misszió viceprefektusi kinevezését és az ígéretet, hogy doktori címet kap. Bellinus Pál magyar pap elindult Jászvásárból a tatár végekre. Ennek okai: a Hitterjesztés Szent Kongregációja nem fogadta őt el misszionáriusnak; egy tanítványának az apja, akitől ellátását kapta, meghalt; Jászvásárra érkezett Kutnarski, a vajda titkára, akivel korábban szóváltása volt. Bellinus távozását nagyon bánja, mert ő prédikált a magyaroknak. Ha Rómában jó magyar pap akadna, küldjék ide, hogy legyen, aki gyóntassa a népet. Ő csak görög, román és latin nyelven tudja kiszolgáltatni a szentségeket, a szolgája tud latinul és magyarul, ő tolmácsol. Konstantinápolyból megjött Benedetto [Remondi] atya, Lengyelországba akar menni, semmit sem csinál. Közben Bákóba kellett mennie, P. Bartolomeo [Bassetti] majd elmondja miért.*

Bevezetés

Garavini nevével 1643. május 25-én találkozunk először, amikor Jászvásárról tájékoztatja a Szent Kongregáció titkárát, hogy Konstantinápolyon át megérkezett Moldvába. Arra hivatkozva, hogy utazása nagyon sokba került, kéri költségei megtérítését. A Rómába készülő Bartolomeo Bassetti majd elmondja a többit. (APF SOCG Vol. 61, Fol. 135. Ugyanazzal a dátummal és azonos tartalommal egy másik levél is: Uo. Fol. 136.)

Illustrissimo e Reverendissimo Signore Nostro, Signore e Padrone Colendissimo.

Dal padre vicario patriarchale di Constantinopoli mi è stata inviata la gratissima sua delli 30 di maggio, con la quale si compiace di confirmarmi per vice prefetto di queste missioni e m'assicura di più, che al fine del trienio sarò senz'altro consolato del breve per il mio dottorato. La prego, anzi supplico a non scordarsi di me, ma si degni di scrivermi nel ruolo di quelli che la servono, tanto più, che m'avenna che per la prima congregatione procurara ch'io sia annoverato fra il numero de missionarii; che temono in coteste parti di Valacchia e Moldavia la Sacra Congregatione de Fide Propaganda, alla quale io servirò fedelissimamente e prontamente per rendermeli maggiormente grato e meritevole di tal carico.

Circa le cose della missione non ho più che tanto che dirgli solo che gli fò sapere, come il P. Paolo Bellini, prete ungaro è partito da Iassi per andarsene nelli confini della Tartaria per più cause propria per non esser stato accettato per missionario, come si credeva, da codesta Sacra Congregatione, secondariamente perchè è morto il Sig. Possenico Grande, padre d'un certo suo discepolo dal quale haveva ogni provisione per mantenersi. Terzo finalmente perchè è venuto a Jassi il Sig. Cottonarchi,[1] secretario del Sig. prencipe, col quale egli haveva havuto parole mentre stava a Succavia; hor per questi et altri rispetti è partito con mio grandissima dispiacere, perchè havevo bisogno di lui per rispetto di predicare, come faceva a quelli Ungari.[2] Di gratia, se in Roma capitasse per fortuna qualche prete ungaro de bene e virtuoso, V. Sia Ill. e Rss. lo facci constituire in questo luogo per missionario dalla Sacra Congregatione col solito stipendio, acciò possi vivere e debba star in mia compagnia, sotto la mia obedienza al servizio di questa nostra Chiesa e procursi di ritornarsi già almeno per questo Natale, affinchè possi confessare questi popoli, perchè io non ho' per ancora se non la lingua greca, vallacca e lattina da poter somministrare tutti i sacramenti; per adesso mi servo del mio servitore, qual ha la lingua lattina et ungarica, per interprete e dragomano per poter sodisfare a questi Ungari.

Il P. Bacc. Benedetto[3] è venuto da Constantinopoli, e vuol transferirsi sino in Polonia, a che fare e con che licenza, non so. Non serva a cos'alcuna per servizio della Chiesa, e dalla missione, ma solo attende a bere, mangiare e dormire, questa è la sua vita, che tiene bisogna che io, poveretto, facci tutte le fattiche e non posso esser in tutti i luoghi.[4] Apena son gionto qua stanco morto, che ho bisognato andare dal P. Simone[5] a Baccovia per alcuni negotii pertinenti all'offizio mio. Altro per hora non gli posso dire, dal P.

[1] Georgius Kutnarski

[2] Ugyanezt jelentette Simon Appoloni is 1643. szeptember 2-án: "Le azioni del P. Paolo Belino operate in questa missione sino a questa hora sono bone, havendo in Iassi instruito li figlioli in lingua hongara la dotrina christiana, et hora è partito per Ciberci, un loco tra il confin' di Turchi et Tartari, dove sono molti Hongari: ma per il pasato ci vien atestato, come egli solo la confessa, che sia stato calvino et anco che habia scritto contra la Chiesa, come il padre missionario Bartolomeo [Bassetti] ne sapra dare miglior informatione di questo negotio." (APF SOCG Vol. 127, fol.195+214.)

[3] Benedetto Remondi da Milano

[4] Ugyanezt jelentette Scocardi doktor is Ingolinak 1643. szeptember 27-én Jászvásárról írt levelében, amelyben közölte: a vajda engedélyezte, hogy néhány hónapra hazalátogasson Itáliába, így a lengyel király portai követével három nap múlva indul Konstantinápolyon át. "Il P. Bacc. Benedetto [Remondi] - írta -, vagando hora per una et hora per un'altra provincia, pare che più tosto procacci le proprie sodisfatti che della missione." Majd miután elmondta, hogy Benedettón kívül csak a Bákón felügyelő Simone Appoloni és a Jászvásáron tevékenykedő, a "misszionáriusok közé számító" Pietro Paulo [Garavini]-ról tud Moldvában, így folytatta: "Onde per il zelo che tengo della fede catholica in questa provincia et della gloria et riputatione della Sacra Congregatione mi è parso di confidenza ricordare a V.Em.za Ill. et Rss., che devendo per l'avenire mandarci missionarii che si faccia scielta di religiosi di vita essemplare et di dottrina non superficiale non tanto per la predicatione et administratione delli sacramenti, quanto per l'occorrenze che ci nascono alla giornata." (APF SOCG Vol. 127, fol. 228-229.)

[5] Simon Appoloni

missionario Bartholomeo sarà a bocca informata di tutto,[6] e per fine gli faccio humilmente riverenza, e gli bacio le sacre vesti.

Iassi li 12 agosto 1643.

Di Sua Illustrissima e Reverendissima

humilissimo servitore
Fra Pietro Paolo Garavini da Faenza
vice prefetto in Moldavia

Megjegyzés

1643. november 10-én Garavini újabb levelet írt Ingolinak, ebben részben megismételte az augusztusban mondottakat. Nyolcadik hónapja - olvassuk a levélben -, hogy megállás nélkül úton van, hogy ellássa a pap nélküli katolikusokat. P. Remondi már négy hónapja Lengyelországban van. A magyar pap, Bellinus Pál, jelenleg a Tatárország határán lévő Csöbörcsökön [Ciberchi] szolgál; ellátta őt kehellyel, ostyasütővel és minden szükségessel. Ő maga egyszemélyben viceprefektus, vikárius és jászvásári plébános, ellátja az itteni népeket, különösen a magyarokat. A lengyel Zsigmond páter, aki hetvenegynéhány éves és húsz évig szolgált Nemcen plébánosként, most vissza akar menni Lengyelországba; megkérte, maradjon mellette Jászvásáron. Kéri, fogadják el őt Remondi atya helyett misszionáriusnak. Nagy szükség van rá, mert tud lengyelül és magyarul, és a katolikusok nagy része lengyel vagy magyar. Ne feledkezzenek meg doktorátusáról és útiköltsége megtérítéséről. (APF SOCG Vol. 127, fol. 221-236.)

[6] Hogy a Rómában tartózkodó Bartolomeo Bassetti mit mondott a Garavini és Appoloni közti személyi ellentétekről, nem tudjuk. Ismerjük azonban Simon Appoloninak Bákóból 1643. szeptember 2-án kelt, valószínűleg Francesco Ingolinak írt levelét, amelyben elmondja, hogy Paolo Garavini, mint moldvai generális vikárius magának követeli a bákói kolostor minden jövedelmét, nem törődve vele, hogy ezzel megakadályozza a templom és a kolostor már megkezdett helyreállítását. (APF SOCG Vol. 127, Fol. 196 + 214) Ugyanaznap egy ismeretlennek ugyancsak Rómába írt, már Bellinussal kapcsolatban is idézett levelében a fentieket megismételve azt is hozzáteszi: félő, hogy a vajda [Lupu Vazul], látva Garavini erőszakoskodását, elveszi a Bákóhoz tartozó falut és jövedelmével együtt a szakadár görögkeletieknek adja, ahogy régebben ez már megtörtént. Szomorú, hogy Garavini nem elégszik meg azzal a tisztes ellátással, amit pl. Bassetti élvezett. (Uo. Fol. 195 + 215) Október 20-án Jászvásárról írt levelében már arról tudósította Ingolit, hogy Garavini viceprefektusi működésével mindenki elégedetlen. Szerzetesek és diákok ("diaci") közösen akartak a vajdánál panaszt tenni ellene, de ő lebeszélte erről őket. Garavini meggondolatlan, hebehurgya, a moldvai papság inkább őt, Appolonit szeretné a vikáriusi tisztségben látni. (Uo. Fol. 197 + 213) December 23-án Szabófalváról írt Ingolinak. Garavini viselkedése már elviselhetetlen - írja -, leplezetlen mohósággal veti rá magát a bákói kolostor javaira. Ő (Appoloni) az elmúlt napokban átment Jászvásárra, ahol egy lutheránus házaspárt áttérített a katolikus hitre, és - mivel érti nyelvüket - meggyóntatott több, a vajda szolgálatában álló lengyel urat. Garavini mutatott neki egy dekrétumot, mely szerint Bartolomeo Bassetti helyébe őt (Garavinit) nevezték ki viceprefektusnak, és azt állítja, hogy ő a vikárius is, valójában erre teljesen alkalmatlan, mindenki bolondnak tartja. Miközben Barládon és Galacon nincs pap és nincs ki misét mondjon, most karácsony idején Jászvásáron hárman is vannak: Garavini, Remondi és a lengyel Zsigmond atya, de arra, hogy más helyre is elmenjenek, nem akarnak költeni. Ő most Szabófalván gyóntat, karácsonykor pedig három templomban szolgál, ti. Szabófalván, Tamásfalván és Románvásáron, ezek egymástól hat olasz mérföldre vannak. (Uo. Fol. 198 + 212) Ezzel a levéllel egyidőben San Onofrio bíborosnak is írt a Hitterjesztés Szent Kongregációjába. Miután neki is eldicsekedett vele, hogy Jászvásáron egy lutheránus házaspárt katolikus hitre térített és meggyóntatott több, a vajda szolgálatában álló lengyel urat ("mivel csak én beszélem a nyelvüket"), Garavinire fordította a szót. A jászvásáriak nem szeretik, a vajda nyilvánosan bolondnak nevezte, kéri, intézkedjenek leváltásáról. (APF SOCG Vol. 62, Fol. 38 + 43)

Még egy jelentését ismerjük Garavininek, amelyet 1644. április 9-én küldött Jászvásárról Ingolinak. Ebben elmondja, hogy válaszával azért késett, mert előbb értesülést akart szerezni a magyar Bellinus Pál hollétéről. Nemrégiben találkoztak vele Lengyelországban, felszólították, jöjjön sürgősen Jászvásárra és foglalja el a Szent Kongregáció jóakaratából neki szánt hivatalt; bizonyára örömest fogadja a megbízatást. Néhány napja rákban elhunyt a kutnári magyar plébános, "Don Michele". Helyére átmenetileg az eddig mellette szolgáló lengyel papot [Zygmunt pátert?] helyezte. Február 28-án megérkezett Moldvába Gasparo da Noto. A misszió dolgai rendben folynak, némi zavart okozott azonban a szófiai püspök vikáriusa által ideküldött pap érkezése, akinek Zamoyski püspök helyét kellene elfoglalnia, a Szent Kongregációtól azonban erre vonatkozólag eddig nem érkezett értesítés. Tudomásukra jutott, hogy a bákói kolostort el akarják venni, hogy a benedekrendieknek adják át; mindaddig, amíg Rómától erre egyenes utasítást nem kapnak, nem hajlandók átadni a kolostort. (APF SOCG Vol. 127, Fol. 220)

1644. március 13-án a Hitterjesztés Szent Kongregációja - tekintettel az ellene érkező sorozatos följelentésekre - Garavini moldvai megbízatását megszüntette, s őt Rómába rendelte. (A határozat Appoloni 1643. december 23-án, San Onofrio bíborosnak írt levele külzetén: APF SOCG Vol. 127, Fol. 43) Moldvában nem találkozunk többé vele.

54.

1644. május 17., Kutnár

JOHANNES LILLUSNAK, MOLDVA APOSTOLI VIKÁRIUSÁNAK LEVELE MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKHEZ, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 127 Fol. 202 + 207. - *F:* Uo. Fol. 201 + 208. (Egykorú olasz nyelvű fordítás.)

TARTALMA: *Fájlalja, hogy Nagyboldogasszony napja előtt nem jön Moldvába, nagyon várják őt. A pópák és a fráterek ellenségesek iránta, a vak lengyel barát bújtogatja őket. Ha tudta volna, hogy itt mennyi baj és szenvedés várja, nem hagyta volna el Ciprovacot. Ha ide szerzeteseket hoz, nem tudja, mit fognak enni, mert itt semmi sincs, a katolikusok ruhátlanok és éheznek, és azt mondják: ha tudjátok a nyelvet és van pénzetek, megmaradtok. Az itteni misszionáriusok az igaz papságnak és az Apostoli Széknek korcsosultjai, nem is meri leírni viselt dolgaikat, majd szóban elmondja. Az ő megjelenésétől sokat vár, neki nincs módja a cselekvésre. A köznépben kevés az igazi istenfélő lélek, a többség afféle tatár és eretnek. Ha majd megismeri őket, ő is csalatkozni fog abban, amit várt.*

Bevezetés

Petrus Deodatus szófiai érsek 1641. végén írt moldvai jelentése alapján (ld. *Iratok* 47. sz.) a Hitterjesztés Szent Kongregációja már a jelentés megtárgyalásakor, 1642. november 8-i ülésén elhatározta: javasolni fogja VIII. Orbán pápának, hogy Marcus Bandinus marcianopolisi érseket bízza meg a moldvai katolikusok helyzetének megvizsgálásával. (Ld. 230. l.) A bíborosok jóváhagyó véleménye után a pápa, 1643. április 14-én kinevezte Marcus Bandinust Moldva és Havasalföld apostoli adminisztrátorává. (Az erről szóló jegyzőkönyvi határozat másolata: APF SOCG Vol. 219, Fol. 229., illetve egy másik példány 243; a Szent Kongregáció 1643. június 2-i ülésén vette tudomásul a kinevezést: Uo. Fol. 230.)

Bandinus, valószínűleg 1644 elején, Johannes Lillust[1] vikáriusi minőségben előreküldte Moldvába. Lillus szintén az obszerváns ferencesek rendjéből volt, és ekkor Ciprovacban a grammatikai iskola tanítójaként működött. Moldvába érkezve Kutnárban telepedett le, föltehetően azért itt, mert ennek plébánosa nem sokkal előbb elhunyt.

Lillus alább közölt levelének érdekessége - a megszokottnál is elkeseredettebb hangján kívül - az, hogy az olasz szövegbe két helyen a cirill írás úgynevezett bosnyák változatával (bosancia) írt horvát nyelvű részek illeszkednek. A cirill betűs részeket kérésünkre Hadrovics László akadémikus volt szíves elolvasni és magyarra fordítani, - önzetlen baráti szívességét ez úton is nagyon köszönjük. Ő állapította meg azt is, hogy a szöveg likai horvát dialektusban íródott. (Hadrovics szerint ez különösen az igék múlt idejének végződésén mutatkozik meg; pl. platio helyett platia, stb.)

A cirill írásos részeket Hadrovics László latin betűs átírásában közöljük. Az eredetiben cirill betűs részeket közlésünkben < > jelek közé tettük. Jegyzetben közreadjuk az ezekről a sorokról a Hitterjesztés Szent Kongregációja által készített olasz nyelvű fordítást.

[Címzés a levél külzetén] All Ill. e Rss. patrone mio collendissimo, il Msig. Fr. Marco Bandini, eletto arciepiscopo di Martianopoli et administratore di Moldauia. Chiprouaz.

Illustrtissimo e Reverendissimo Padrone Colendissimo.

Dopo la nostra partenza ricevesi suo unico scritto alli 5 di aprile, venendomi alli 12 di maggio allo vechio, la quale mi ha ralegrato grandemente della sanità delle loro Sie. Ill.me, come anco delli reverendi padri, ma dall'altra parte poi ne ho sentito summo dolore, perchè avanti <gospe velike neće ovamo;[2] čekaiući mi ovamo vaše gospodstvo kako sveti oci Issukarsta u limbu imaiući ia ovamo i popove i fratre protivnike, i da su jurve ruku na me stavili a to fratar slepi leh ko[i] ih podbada kotnarski, bog mu platia, koi nas ne može ni čut ni videt i knjige begove mie on smeia, za koie sutra k njemu idem i za druge vaše potrebe, ali tuge i nevoljie koie avamo patimo, da sam znaia, vas Ćiprovac ne bi me pomeria; ali smo plitki i plihavi, tako neka ni, i

[1] Ha latinul írt, Johannes Lillusnak, ha olaszul: Giovanni Lillonak írta nevét. Származását tekintve horvát vagy bosnyák volt. Fermendžin az *Acta Bulgariae*-ban Lilić-nek írja, de ezt az alakot jelentéseiben nem használta.

[2] Nagyboldogasszony napja: augusztus 15.

veće na glavi doiđe.>[a] Mi scrive che qui P. Marco e Francesco[3] vengono; io non li ne ho visto, ne ho inteso in questa provintia havendo abastanza fatto diligenza nel đomandare, anzi a questo effeto anco ogi da Jasi aspetto littere. V. Sia averta bene che se non verà circa la festa di San Pietro,[4] o poco dopoi, perderò asai delle decime del frumento, como anco sarà del vino, perch'io non posso fare cosa alcuna, perche costori tutti se ne pensino che io sia qualche falsità, e così è omnimode necesaria sua presenza, <ovamo ako mnoge redovnike dovede vaše gospodstvo ne znam što ćé iesti, zašto ie ovamo iedno zdruzim ništa, a karsiani goli i gladni, i vele ako imate iezik i aspre? sta[t] ćete, da akoli ne? mučno. A to i sam iurve vidim i konat se ništa od nas ne čini, i žderemo vodetine varene s koiom ćemo barzo pod zemlju.>[b] Io se haverò da riscoter qualche suo baiocco, attendere di prepararli quello che sarà possibile a Baccau, e mi pare che è meglio fare spese o in suo esso che altrove, e se non vorà stare, li potrà in Jascio apreso prencipe. Io ne ho scritto al Fra Tomaso e quelli vilani che quando sarà tempo di meglio, arivo fuor di altri ordini che ne ho lassato in Baccau, e subito ritornato da Jaciava vo la a seminare; ma mi è difficile, non avendo chi qua in Kotnari lassare, perchè vechio fratte polaco, havendo fuor di me tre quatro volte imposto mano in un altro fratte, se ne sta in scommunica e nonsi cura niente, e celebra, cosa da stupire di questa qua gente delli sacerdoti <koi drugo nesu nego sinagoga del diavolo e deđeneri del vero sačerdocio, e della sede apostolika; govoreći, mi neimamo kraljia, nego cessara nemano piskupa nego principa on ie i od piskupa i od tebe veći k nemu te zovem zašto ia mu velim da ssi upao u škomunici;>[c] diće salvo suo honore, <usiram i tebe i koi te poslaia, i tu knjigu, pred pukom. Stvari koie sada ne mogu izpisat. A za druge stvari veće mučim do vašega gospodstva zato za boga hodite koliko prie i vaša prikaza veće učinit, nego cinjenie i žao mie preko načina da vašemu gospodstvu ne mogu poslužiti kako razlog hoće, a to zaštobo nie stredine, aliti meci po koim bi se štogod dielovalo; iere u ovomu narodu obćenomu, vidim veću karv tatarsku i ieretičku, nego pravobogoboući. A don Marko ako za stati ovamo ide? vara se kako i ia. A za drugo neka sve stoi samo vaš presvetli pogled koliko prie mi ovamo želimo, to iest

[a] *F:* l'Assontione della Madre Santissima non ci volete venir que, aspettandovi noi qua, come i Santi Padri il Gesù Christo nel limbo, havendo io qua e preti e frati contrarii, di modo che di già m'hanno messo le mani addosso, e ciò il frate cieco polacho, il quale stuzzica li altri di Cotnar. Iddio lo rimuneri, e lui non ci puo sentire ne vedere e le lettere del prencipe lui mi l'ha confuso, overo imbarrazzato per le quali andarò di matina da lui e per altri nostri di bisogni; ma se sapevo i guai e miserie che qui patimo, tutto Chiprovach non m'haverebbe persuaso o acquietato, ma fui leggiero e subitaneo a credere, e però mi venghino anche i più gran mallanni sopra il capo.

[b] *F:* Se qua V. Sia condurra molti religiosi, non so che cosa mangieranno, perchè qui vi è una cosa con l'altra niente, e li cattolici sono ignudi e famelici et dicono, se haverete la lingua e danari, ci starete; se ne con difficoltà. E questo io medesimo di già lo veggo, ne si fa alcun conto di noi, e si mangia l'acqhaccia subbullita, con la quale presto andaremo sotto la terra.

[c] *F:* che non sono altro che la sinagoga del diavolo, e degeneri delvero sacerdocitio e della Sede Apostolica, dicendo, noi non habbiamo il re, ma cesare, non habbiamo vescovo, ma prencipe, lui è più grande di te e del vescovo, ti chiamo alla sua presenza, perchè io li dico che è cassato nella communica.

[3] Nem tudunk közelebbit róluk. (Lehet, hogy P. Marco-n a levél cimzettjét kell értenünk.)

[4] Valószinüleg az augusztus 1-i ünnep: Petri ad vincula.

koliko mie rekoh.>[d)] Se si compiagera salutarmi Mons. Ill. di Sardica con tutti li altri frati. A di 17 di maggio 1644 di Kutnaro.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

humilissimo servitore

Giovanni Lillo vicario
di Moldavia

55.

1644.július 5., Jászvásár

GASPARO DA NOTO KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 127, Fol. 217 + 240 (Végig s.k.)

TARTALMA: *Szörnyű kalandok után ért Moldvába; az úton többször rablók támadtak rá, megverték, a tollat is alig tudja fogni, valami kálvinisták útlevelet követeltek tőle, s a folyóba akarták dobni. Most Jászvásáron van, ahol sok a katolikus és az ország nyelvére fordítja Bellarmino "Dottrina Christiana" c. munkáját, hogy ebből tanítsa a gyermekeket, sőt a felnőtteket is, akik a keresztvetésről sem hallottak. A vajda kihallgatáson fogadta, és elrendelte, hogy az ünnepnapokon legalább a gyerekeket küldjék el a katolikus templomba. Segélyt kér, ötödik hónapja szolgál itt.*

Bevezetés

Az itt közölt jelentésnek a címzését nem ismerjük, de nyilvánvaló, hogy a Szent Kongregációnak íródott. Keltezése (június 25.) a Moldvában használt ónaptár szerint történt.

Eminentissimi et Reverendissimi Signori.

Con tutto che io, Em.mi Sig.i non habbia merito tale, quale mi facesse degno comparire innanzi l'Em.ze loro Rss.mi ad ogni modo affidato

d) *F:* incanno te, e chi t'ha mandato, e la tua patente coram populo. Cose per hora non posso scriverle, e per altre cose taccio sino la venuta di V. Sia. e per tanto, per amor di Dio, affrettate di venire quando prima, perchè farà più la vostra persona che li fatti, e mi dispiace fuor di modo che non posso servire V. Sia come vole la ragione, a ciò per che non vi sono i mezi con quali si potesse far qualche cosa, perchè tra questa gente plebeia veggo più del sangue Tartaresco et heretico che il vero timore di Dio, e Don Marco se vieni qui, per starvi, s'inganna come m'ingannai io. E del rimanenze stii il tutto, solo desideramo la visita[?] faccia quanto prima, dico quanto di me.

nell'innata bontezza[a] e charità dell'Em.ze loro, quali con tanto zelo procurano l'avanzo della nostra Santa Madre Chiesa cattholica in queste parti bisognosi, vengo a dargli raguaglio della mia persona, e dell'arrivo in Moldavia, ove l'Em.e loro Rss.me si degnorno mandarmi [----][b] Già per gratia del Signore sono rivato, benchè gustasse e lo sa Dio e la sua Madre Santissima tutti quelli infortunii imaginabili che se non mi fossero stati previsti da un servo di Dio nel nostro convento d'Assisi m'haverebbe dall'intutto sgomentato, e ritornato in dietri, si perchè più d'una volta fui d'assassini percosso, che non so come tengo la penna nel pugno, et da certi calvinisti poco meno che buttato in un fiume, sendo stato da loro forzato a mostrargli le scritture per il passaggio, mi do a credere che satanasso invidioso di quel bene sarà per Jassi (con la gratia prima di Dio) in queste parti scatenasse l'inferno; ad ogni modo l'aggiuti di Dio e della Beata Vergine son stati maggiori non meritandole per le mie colpe.

Hora mi ritrovo in Jas, ove son molti cattolici et ho voltato in lingua communa del paese la Dottrina Christiana dell' Em.mo cardinale Bellarmino,[1] con le sue dichiaratione per insegnarla a putti et anco a grandi che ne meno sanno che cosa sia segno di croce, egli par cosa nuova in sentir queste dichiarationi della dottrina christiana. Vero è che quando cotesto Ecc. prencipe[2] si degnò darmi udienza alcuni giorni dopo il mio arrivo, la gratia che gli ho richiesta, giachè mi sforzava a di mandare, fu che si degnasse dar ordine a tutti nostri cattolici che li giorni festivi almeno mandassero i figlioli nella nostra chiesa cattolica, e tanto fece per sua gentilezza che però spero con la gratia del Signore far di modo che non resti defraudato la buona e santa intentione dell'Em.ze loro Rss.me per il servizio[c] dell'anime.

Devo ultima mente, Em.mi Sig.i, anteponergli il mio bisogno circa il vivere [----][d] mi son partito d'Italia senza nessuna provisione come l'Em.ze loro Rss.mi sanno, ma con la speranza di Dio, ad ogni modo più bisogna il sostentamento per servire e per esser tutti nostri cattolici poverelli bisogna più tosto sostentare loro, almeno con la compassione et affetto e con i Sanctissimi Sacramenti che da loro haverne aggiuto. Priego dunque l'Em.ze loro Rss.me che per amor del Signore si compiaccia dar ordine per la mia provisione dell'anno 1643, havendo sin adesso fatto (oltre il viaggio) cinque mesi di servitio, e lo sa Idio in che modo. Restando io fra tanto con pregare Idio benedetto per la conservatione dell'Em.ze loro Rss.me a quali humilmente

b) Egy szót nem tudtunk elolvasni.

c) A kéziratban így írva: servigio

d) Egy vagy két szó olvashatatlanul elmosódott.

1 Roberto Bellarmino először 1581-ben megjelent munkájára utal: *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus haereticos*, mely pontokba foglalja a katolikus vallás hittételeit. (Magyar fordítása: *Rövid keresztényi tudomány*. Nagyszombat 1744.)

2 Lupu Vazul vajda

inchinandomi bacio le sacre vesti. Ias, 25. di giugno del vecchio calendario 1644.

Dell'Eminenze loro Reverendissime

humilissimo et indegno servo
Fra Gaspare da Noto
missionario in Moldavia e Valachia

Megjegyzés

Ugyanezen a napon, rövidebben, de azonos tartalommal. Francesco Ingolit, a Szent Kongregáció titkárát is tudósította Da Noto. (APF SOCG. Vol. 127, Fol. 216 + 241)

56.

[1644. július 31. után]

BEKE PÁL JEZSUITA MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE

AZ IRAT: *C/1:* ARSI Austria Vol. 20, Fol. 384-387;[1] *C/2*: APF SOCG Vol. 219, Fol. 246-247. (a *C/1* másolata). - *D:* MTAK Ms. Veress 1051-1071. fol. (A *C/1* jelzetét tünteti fel, tartalmazza annak utóiratát is, de a szöveget a Călinescu-féle kiadásból másolja, annak olvasási és sajtóhibáit is átvéve.) - *F:* APF SOCG Vol. 219, Fol. 249-250. (Egykorú kivonatos olasz forditás). - *G:* ARSI Austria Vol. 139, p. 288-290. Literae annuae S.J. provinciae Austriae anni 1644. (Kivonatos, latin nyelvű.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) CĂLINESCU: *Altre notizie* XV. sz., 352-359. (A *C/2*-ről, számos olvasási és nyomdahibával) - 2.) *Călători* V. 274-285. (Román nyelvű fordítás.)

IRODALMA: 1.) PALL: *Controversie* 142. ss. - 2.) MIKECS: *Moldvai katolikusok 5.*

TARTALMA: *Moldva leírása, a moldvai katolikus egyház helyzete. [I.] Határai, kiterjedése. Földje termékenyebb, mint Erdélyé, ott viszont több ember lakik és sokkal több város van. Az ország a töröknek és a tatárnak adózik, de kereskedik is velük; az utakon biztonság van. A föld rendkívüli termékenysége lakóit lustává teszi, bőven van bor, sör és must. Ősszel nem vetnek, csak tavasszal, és nem annyira szántanak, mint inkább szúrkálják a földet, mégis bő termést aratnak. Rozsot keveset vetnek, búza, árpa, zab és*

[1] Az irat alján teljesen elmosódott, részben később levágott följegyzés, amiből csak ennyi olvasható el: ...D^{no} Ingoli... Minden valószínűség szerint a Rend generálisának utasítása, hogy a jelentés másolatát juttassák el Ingolinak, a Szent Kongregáció titkárának. (Ez a másolat a *C/2.*)

főleg köles azonban bőven terem, ez utóbbiból köleskását meg lepényt készítenek, amit a románok kedvelnek, az idegenek viszont nem. Só-, arany-, ezüst- és más ércbányák bőven vannak, de nem merik művelni, mert félnek, hogy miatta a török megszállná az országot. Lovai, ökrei híresek, vad és madár bőven van. [II.] *Bár az országban nem vernek pénzt, sok arany- és ezüstpénz forog a kereskedelem révén.* [III.] *Románok, magyarok és szászok laknak itt, továbbá sok örmény és bolgár, ezen kívül olaszok, lengyelek, törökök és zsidók, de ezek kereskedők vagy kézművesek. Tatár zsoldosok is élnek a fejedelem udvarában. A románok és a magyarok, valamint sok szász inkább barbárnak, mint kereszténynek mondható szokásaiban és a tatároktól csak nyelvük és vallásuk különbözteti meg őket, élelmük, ruhájuk, viselkedésük egyforma. A katolikus vallást magyar hitnek mondják, és a katolikus papot, még ha lengyel vagy német is, a magyar hit papjának. A lutheri és kálvinista eretnekségről hallani is alig hallottak, az eretneket és a parázna papot bottal kergetik el.* [IV.] *1644-ben az egész tartományban csak négy világi pap élt, közülük hárman még a misekönyvet is alig tudják olvasni. A negyedik, Gyügyei Boldizsár, híres kálvinista doktor volt Erdélyben és Magyarországon, most példásan szolgál, mint katolikus pap Bákón. Hol több, hol kevesebb, de legalább 8 szerzetes is van, ezek inkább kárára, mint hasznára vannak a híveknek; botrányos életet élnek, nyelveket nem tudnak és tanulni nem is akarnak; néhány éve két szerzetes törökké lett. A szakadár papok közt a vajda kemény rendet tart. Sok önsanyargató remete is él itt, monostoraik jól el vannak látva, de ők maguk teljesen tudatlanok, még Jézus nevét sem ismerik.* [V.] *A bojárok csak a vajda engedélyével hagyhatják el udvarát, meghatározott időre. Kőházat vagy falat nem építhetnek, várszerű kőépületeket a fejedelem sem mer építeni, fél a töröktől. A népet hatalmas adók sújtják, amit a töröknek és a tatároknak kell átengedni. Ennek ellenére a nép igen vidám, ünnepnapokon lármás muzsikára táncolnak. Fogadó sehol sincs, de a moldvaiak vendégszeretők, főleg azzal szemben, aki nyelvüket is beszéli. Az országban mindenütt az ókalendáriumot használják.* [VI.] *A vajda pompás udvart tart, nagyszámú külföldi udvaronccal. Hajlandóságot mutat a katolikus egyház iránt; udvarában egy előkelő itáliai ifjút, Velence portai követének fiát nevelteti, akinek odaigérte leánya kezét.* [VII.] *A legtöbb mezőváros magyar, így Tatros, Bákó, Husz, - azonkívül sok falu is, de szép számban élnek magyarok Barládon, Galacon és Románvásáron is. Templomuk van mindenütt. Szász mezővárosok Kutnár és Moldvabánya, de Nemcen és Szucsaván is élnek németek, románokkal vegyesen. Jászvásár nagy kereskedelmi központ, 7000 kunyhószerű házzal, 60 [közülük 1 katolikus] templommal; sok román és örmény iskolája van, de ezekben csak írást-olvasást tanítanak.* [VIII.] *A vajda örömmel venné, ha a Jezsuita Rend emeletes iskolát nyitna Jászvásáron. Kijevből négy fiatal filozófiai magisztert hívott ide, akik a litvániai jezsuita iskolában tanultak, és akik itt a katolikus iskolák módszereivel tanítanak. A vajda mellett számíthatnak titkárára, a katolikus Georgius Kutnarskira is, aki valaha jezsuita akart volna lenni. Ajánlkozott, hogy a tatárok fejedelméhez fűződő barátságát kihasználja a későbbi jezsuita missziók javára. A segítők közt számba jöhet Koniecpolski, Lengyelország főtábornoka is.* [IX.] *A jezsuiták megtelepülésénél néhány dologra ügyelni kell. 1. A vajda jóindulata ellenségeket is szerez majd; elsősorban a görögkeleti főpapság fordulhat ellenük; ezért fontos, hogy kezdettől fogva barátságukat keressék. 2. Megfontolandó, hogy a lengyel tábornok támogatását igénybe vegyék-e; a mostani vajdának jóbarátja ugyan, de a nép nem szereti a lengyeleket, végzetessé lehet a Rend itteni helyzetére, ha azt hinnék, lengyel befolyás alatt áll. A bojárok és a nép rokonszenvét kell megnyerni, s a magyarok iránti barátságra hivatkozni. Megélhetésük alapja az első időkben a szomszédos országokból kapott alamizsna legyen.* [X.] *Csöbörcsök mezővárosában, a tatárok földjén főként magyarok élnek, az officiálisuk is magyar és katolikus. Papot kérnek.* [XI.] *Moldvába olyan rendtagokat küldjenek, akik románul, magyarul, németül és olaszul tudnak, ugyanis néhány tekintélyes olasz úr van a vajda udvarában, akik a Szent Kongregáció által küldött szerzeteseket pártfogolják. A román nyelv*

egyébként nem más, mint romlott olasz, aki olaszul tud, két hónap alatt románul is megtanul, és azzal elboldogul. [XII.] *Rómából a Magyarországon és Erdélyen át vezető út a legjobb Moldvába; Lengyelország vagy Törökország felől kerülő és veszélyekkel teli.*

Bevezetés

Lodovico di Zagarolo ferences obszerváns szerzetes, konstantinápolyi misszionárius 1643. június 8-án javasolta Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának, hogy Magyarországból vagy Erdélyből küldjenek jezsuita misszionáriusokat Moldvába és Havasalföldére. (PALL: *Controversie*, I. szám 235-236.) Ezzel egyidőben, június 4-én ugyanezt javasolta a Jezsuita Rend generálisának, Mucius Vitelleschinek a Moldva apostoli adminisztrátorává kinevezett Marcus Bandinus marcianopolisi érsek is, Karánsebesről írt levelében. Ez a levél ugyan nem maradt ránk, tartalmára mégis következtethetünk Vitelleschinek 1643. augusztus 8-án kelt válaszából, amelyben arra utalva, hogy a Moldvába küldött P. Rajky Gáspár jezsuita a hozzájuk érkezett hírek szerint életveszedelemben van, egyelőre kitért a nagyobb misszió elől. (ARSI Germania Vol. 113, II, p. 911-912.)[2]

1644. június 21-én az erdélyi jezsuita misszió vezetője, a már említett Rajky Gáspár, Beke Pál jezsuita szerzetest Moldvába küldte (ld. *Iratok* 76. sz. XXII. 30.) Valószínű, hogy a Rend generálisának utasítására tette, de bizonyítékunk nincs rá.

Beke tehát június utolsó napjaiban indult Kolozsmonostorról, egyedül. Feladata az volt, hogy földerítse, volna-e lehetőség rá, hogy a Rend megvesse lábát az országban. Bákóba ment, onnan Kutnárba (ahol Joannes Lillussal, Marcus Bandinus vikáriusával tárgyalt), majd Jászvásárra. Innen indult Moldva bejárására, ami kereken egy hónapot vett igénybe. (Utolsó állomása Csöbörcsök volt, ahol július 31-én járt. Ld. 241. l.) Útját bevégezve nyilván Kolozsmonostorra ment, itt írhatta meg jelentését, föltehetően a Grácban székelő ausztriai jezsuita rendtartomány főnökének tájékoztatására (Rajky Gáspár tájékoztatására aligha lett volna szükséges Moldva fekvéséről, terményeiről és lakóiról ilyen részletes leírást adni), aki azután évi jelentésébe is bevette, rövidített formában. 1644. decemberében Grácban találjuk Bekét, talán éppen jelentése átadására utazott oda. (December 16-án innen tudósítja rendtársát, Philippus Alegambét, hogy "Moldaviam praeterita aestate perlustravi, et partes etiam Tartariae attigi." CĂLINESCU: *Altre notizie*, XIV. sz., 251-252.)

De Moldavia, unde in Tartariam Imperio Chinensi conterminam facilis transitus.

[I.] Moldavia est orientalis regio, cujus longitudo a Danubio, Bulgariam dividente per septuaginta circiter ungarica mulliaria protenditur usque ad Podoliae limitem, qui terminatur in fluvii Nester ripa; latitudinis vero spatium ab Alpibus Transsylvanicis usque ad Tartariae deserta per sexaginta circiter ungarica milliaria extenditur.

Provincia haec duplo est longior et latior, quam sit Transsylvania, estque tam fertilitate soli, quam situs amoenitate praestantior; hanc nihilominus Transsylvania, hominum frequentia, muratarumque civitatum

[2] Rajky Gáspár (a levél tévesen Györgynek mondja) 1636 óta a kolozsmonostori jezsuita misszió házfőnöke volt. Itt említett moldvai útjáról nincs más adatunk. Azt viszont tudjuk, hogy 1648-ban Kolozsmonostoron halt meg. (*Catalogus* II. 719.)

praesidiis longe superat. In hac enim multae et magnae solitudines sunt ob frequentes olim Turcarum et Tartarorum excursiones. Jam vero Turcis et Tartaris tributaria pensione subjecti, communia cum iis habent commercia, et securi adeo certam obtinuerunt pacem, ut quocumque tempore, sive de die, sive de nocte tutissimus viator, etiam auro et gemmis onustus incedat; esto praeter bacillum prae manibus nulla secum portet arma. Quod ipse non semel expertus, cum in desertis locis nocturnae deprehenderant tenebrae et licet Turcae, Tartari et Kurthani obequitantes illae transierint, nullus tamen eorum hostiliter invasit, neque terruit severius alloquendo, sed interrogatum et respondentem unde et quis sim, in bona pace quiescentem reliquerunt. Satis enim erat dicere me Jassio venire, ibique me Ungarorum esse sacerdotem, in quo oppido Moldaviae princeps suam sedem habet fixam.

Terra haec adeo fertilis, ut nec ungarica, nec transsylvanica sit illi comparanda, quae fertilitas terrae sine dubio incolas adeo facit pigros, ut quasi absque labore velint omnes terrae fructus colligere, siquidem pro exigua industria tam copiosa omnis generis frumenta proveniunt, ut vix possint aliis vendi, nisi alienigenis, vini quoque boni feracissima est, cerevisia mustoque effluit. Invisum apud eos in autumno seminare aut arare, sed in calido vere, semel tantum circa Pascha, et tunc non tam arare, quam fodicare terram videntur, attamen laetissimam segetem ac tempestive maturescentem in Julio metunt. Siliginem non ubique, nec copiose habent, purissimo abundant tritico, avena, hordeo et praesertim milio supra modum Valachi delectantur, ex quo polentas suo palato sapidissimas, aliis ne gustandas quidem incondite pinsunt. Salisfodinas habent, hinc magna ejus copia; auri, argenti et variorum metallorum venas in diversis promontoriis tenent, sed illas non audent colere ob turcicam tyrannidem, metuentes, ne iis occupatis Turca, earum continuis laboribus totam penitus provinciam exhauriat. Equos praestantissimos haec regio alit, boves et oves tam grandes, ut nisi quis praesens videat, vix narranti adhibebit fidem. Campus Moldaviae est patentissimus, qui vult videre modo animo non desit, licebit. Feris et avibus abundat. Lacus et piscinas jactat prae aliis provinciis, unde incredibilis piscium copia. Montes non sunt frequentas, collibus vero amoenissimis et pinguissimis tota paene regio consita. Mellis quoque tanta copia, ut in quibus partibus matutini rores mellis dulcedinem sapiant. Navigabiles fluvios habet praecipuos quattuor, nomina eorum sunt: Beztercze, Moldauus, Scered et Puruth, qui in Danubium exonerantur. Ipse autem Danubius et Nester sunt provinciae contermini fluvii. Non desunt etiam passim[a] rivi, fontes, putei, nemora, prata, pomaria, et quidquid denique fine amoenitatis, sive ad fertilitatis commendationem solet desiderari. Alii non pauci strepentes rivi, fontes (somnum conciliantes cum susurro), scaturientes ad montium et collium radices. In solitudinibus vero putei per aestatem frigidissima recreantes aqua, nemora

[a] Az innen a mondat végéig terjedő részt a másoló a leíráskor átugrotta és a margón pótolta. (A C/2 készítője a leíráskor ezt a margón történt betoldást nem vette észre, így ebből a másolatból és minden erről készült további írott vagy nyomtatott másolatból hiányzik.)

umbrarum gracilitate ad quietem provocantia, prata florum varietate depicta, alibi vero pomaria fructuum ubertate ridentia, campi frugibus gaudentes, arborum proceritate, frondium virore delectantes.

[II.] Si de pecunia quaerendum est, monetae in hac provincia non cuduntur, illis tamen abundant incolae, etquidem argenteis potius et aureis monetis. Hanc pecuniarum abundantiam faciunt commercia cum gentibus longe lateque dissitis. Est autem hic venditoris prima questio, qualisnam pecunia ab emptore pendatur? Si pure argentea vel aurea, simplum solvet, sin minus, dabit duplum.

[III.] Cives vero et incolae terram incolentes sunt Valachi, Ungari et Saxones Germani, magnus etiam Armenorum et Bulgarorum numerus, Itali quoque, Poloni, Turcae et Judaei sat numerosi sunt, sed illi negotiatores aut opifices diversam ab civibus vivendi rationem tenent. Non desunt etiam Tartari, qui in aula principis atque magnatum stipendia merentur. Valachi et Ungari, et nonnulli Saxones, barbari (uti aliarum hic nationum homines) magis in moribus, quam christiani esse videntur et quasi sola lingua ac religione a Tartaris differunt. Haec ego quoties illis exprobravi, contractis humeris, demissoque vultu responderunt: "Taliter nos a teneris annis ad haec usque tempora sumus instructi, quare non veniunt tales ad nostram patriam, qui alios, his meliores, nos edocerent mores?"

Si Ungari et Germani christiani cum Tartaris consideant, aut simul conveniant, quod victum, vestitum, agendi modum inter hos nulla apparebit discrepantia, nisi christianus talem se esse ore declaret. Omnes Valachi in Moldavia sunt schismatici, Ungari et Saxones catholici, et vulgo catholica fides vocatur in hac patria ungarica fides, et sacerdos, sive sit Germanus, sive Polonus, ungaricae fidei sacerdos. Pauci solummodo nomen Lutheri et Calvini audiere, tantusque catholicorum fervor, ut ex Transsylvania vel aliunde adventantes haeretici ne nominare quidem suum calvinismum vel lutheranismum audeant, alias periculum esset, neipsi quoque pueri et foeminae in eos incolarent et debitam ab illis poenam fustibus et lapidibus exigerent. Immo vero neque catholicum sacerdotem, si sit concubinarius, aut mulierum familiaritati mancipatus, patiuntur, nam per hujuscemodi, ut canitie venerandi senes loquuntur, juvenilis aetas malo exemplo destruitur.

[IV.] Porro saeculares sacerdotes in tam vasta provincia hoc anno 1644 erant tantum quattuor, quorum tres adeo rudes, ut vix legere norint Missale. Quartus in Ungaria et Transsylvania apud Calvinistas erat celeberrimus doctor, sed a nostris postmodum conversus, apostolicam agit Bakoviae vitam, pagisque circumjacentibus cum omnium aedificatione inservit. Balthasar Gyügyei nomen est.[3] Hunc, fateor, postquam in mira paupertate, patientia et humilitate gloriam Dei promovere zelantem vidi, puduit me mei. Ego nempe

[3] Annak, hogy Gyügyei Boldizsár "celeberrimus doctor" lett volna, nem találtuk nyomát.

Societatis uberibus nutritus, ille solum colloquis nostrorum usu, ille de salute proximorum quaerenda tantummodo audivit aut legit. Ego regulam quoque voluntarie cum votis accepi, ille non habuit sui sacerdotii finem, ut patriam, amicos et cognatos desereret, temporarias contemneret commoditates, tantoque studi ignota in terra ad proximorum salutem incumberet; at mihi vocationis finis est diversa loca peragrare et vitam agere in quavis mundi plaga, ubi majus Dei obsequium et animarum salus speratur. Quanta hic debuit esse mei confusio coram Divina Majestate, coram Sacratissima Virgine Maria, coram coelesti curia universa, unde mea me conscientia votis obligatum plurimum defecisse reprehendit? Hoc unicus est in Moldavia, is etiam a nostris in Ungaria conversus, qui verbo et exemplo universos aedificat, aliosque ad aemulationem meliorum charismatum provocat. Caeteri destruunt, non aedificant.

Sunt praeterea monachi jam plures jam pauciores, quam octo quorum nonnulli religiosae vocationis desertores, alii vero ex Italia titulo apostolicae missionis de Propaganda Fide[b)] lupum gerunt, nam vitae pravitate, morumque corruptela miserae plebeculae vel ad peccandum, vel etiam ad schismaticos deficiendum sunt duces. Quidam ex iis ita fidem propagant, ut asserere suis complicibus non vereantur, fornicationem sacerdoti non esse peccatum, ratio in promptu, qui sacerdos est persona sacra, novitaque Deum pro se et pro aliis deprecando placare. Hanc ob causam hic alter judicat, neque ebrietatem sacerdoti esse peccatum. Deinde non est valida confessarii absolutio, nisi confitenti accedat solutio, neque communio est fructuosa, nisi fuerit pecuniosa. Egregie duo monachi ante aliquot annos profecerunt, qui foedissime in turcismum defecerunt. Longum esset enumerare contentiones, comessationes, rerum sacrarum et sacramentorum abusiones, pugnas et foeditates monachorum[c)] sacerdotum similium, tum aliorum, tum pro fidei propagatione missorum, qui si fidem propagare non valent, saltem profligare ne velint, qui linguae ignari et nec addiscere laborantes, turpissimae vitae plerumque sunt exemplaria. Quare in hac postrema christianae disciplinae dissolutione per hanc provinciam videtur divina bonitas Societati hunc laborem reservasse, ut christianam disciplinam in hac mundi parte restituat, qua restituta, eadem divina providentia ad Tartaros et Scythas, hactenus neglectos eidem Societati viam, ut spero, monstrabit. Haec de catholicis sacerdotibus.

Sunt plurimi in Moldavia schismatici monachi et sacerdotes et episcopi non pauci, quorum archiepiscopus fere semper circa principem[4] versatur, eo, quod ipse unicus sit ipsi intimus a consiliis, quique eum audet monere et corripere. Illud ego sum vehementer miratus, quod si monachus aut schismaticus sacerdos populo scandalum faciat, idque innotescat principi, neque praemonitus episcopus vel archiepiscopus puniat delinquentem, ipse prin-

[b)] *C/1:* A "de Propaganda Fide" szavakat valaki utólag bekeretezte.

[c)] *C/1:* Ettől a szótól kezdve a "ne velint" szavakig terjedő részt valaki utólag bekeretezte.

[4] Lupu Vazul vajda

ceps in carceres et vincula conjectum gravissime punit. Quoties vero de catholico sacerdote aut monacho aliquid ad principis aures defertur, infremit et valde conqueritur, quod primates ecclesiae Romanae suis Ungaris (ita enim Ungaros vocitat) episcopum non mittant, nam ipse cum eorum sacerdotibus nihil habet, siquidem majori potestati, scilicet Romano pontifici sunt illi subjecti.

Iste princeps, quo sit affectu erga catholicam fidem ex hoc liquet, ut soli sacerdotes catholici sint immunes a decimis et censu, schismatici vero sacerdotes omnes et monachi censum dant et decimas.

Multi in hac provincia sunt eremitae in abditissimis montium latebris et in rupium cavernis perpetuo manentes, et vix humano se conspectui offerentes, qui asperrimam vitae normam sequuntur, a carnis esu penitus abstinent, leguminimus victitant atque cilicio induti, inedia se macerant et in sola rerum coelestium contemplatione perdurant, nihil illi de dissensione inter Graecos et Latinos norunt, sed Christi et Sancti Joannis Baptistae vitam imitati, ab hominumque conversatione separati, orationibus vacant ac interdum manualia exercent.[d] Porro monachi etiam schismatici suas habent preces, in templo certis horis canendo et orando persolvendas, singuli singula cubicula, communem dispensam, refectorium et bona communia; quodvis autem monasterium cum sufficientissima fundatione certarum numero personarum est aedificatum. Adeo sunt autem rudes, ut plurimi ex ipsis monachis ignorent, quid significet hoc salutare nomen Jesus, avemne, an hominem? Plebeorum vero nullus, nisi qui cum Ungaris aut Germanis frequenter conversantur.

[V.] Magnates bojeri hic nominantur, quorum conditio est servilis, eo, quod gratis, absque ullo stipendio aulam principis frequentare debeant, nec ad sua dominia ire fas, nisi petita a principe eundi facultate, qui certum praefigens eundi redeundique terminum, si bojerus non redit, mulctatur. Neque ulli magnatum licet lapideam exstruere domum, aut curiam suam ex ligneis fabricis exstructam etiam tenui muro circumdare. Immo nec ipse princeps audet lapideas domos per modum castelli erigere, alioquin enim Turca rebellionis faciendae argueret atque exturbaret. Templa solum et monasteria licitum est principi aedificare, unde totum se horum structuris continuo occupat. Populus incredibili premitur censu, nam Turcis et Tartaris est tributarius; principi quoque diversas pendit exactiones, neque modus aut numerus attenditur, quoties jam datus est census, sed quandocumque et quotiescumque imperatur, sine respectu personarum pendatur, habeat nec ne, non curatur, sed eousque exagitatur variis modis, donec mutuo acceptum conferat. Nihilominus tam laeti sunt in his quoque rerum angustiis homines, ut in laetitia nunquam illis pares viderim. Tributis enim quomodocumque solutis, ubi festiva dies affulserit, in communem laetitiae tabernam

[d] *C/1:* A bekezdés idáig terjedő részét valaki bekeretezte.

confluunt, ibique lyripipiis, fistulis et fidibus perstupentes potius quam concinentes cantilenant, saliunt, tripudiant, existimantes, quod in orbe terrarum non reperiatur suavior concentus, quam ipsorum musica. Nullus pagus, neque oppidum habet commune hospitium, sed unaquaeque domus est diversorium, atque in hoc laudabiles Moldavi, quod gratuito hospites admittunt, et quibus ipsi utuntur eduliis, liberaliter tractant, praesertim eum qui patris familias linguam novit. Valachi et cum iis catholici ex privilegio pontificio, secumdum vetus calendarium festa observant, eademque fere omnia, quae Romana Ecclesia universim celebrat, insuper alia quaedam, ut Eliae prophetae recolunt, quoties vero illi habent festivitatem, sub gravissima poena etiam catholicis labor suspenditur.

[VI.] De splendidissima principis aula non est cur multa dicam, illud certissimum, paucissimi christianorum principum illi pares, sive nobilissimorum ex diversis nationibus conflatum numerum, sive luxum vestium et pompae majestatem consideremus. Aulicos habet nobilissimos Turcas, Tartaros, Polonos, Ungaros, Italos praeter Moldavos, Graecos, Armenos, Russos et Bulgaros, faciuntque numerum ultra decem milia, sed haec vanitas vanitatum.

Ad rem meae relationis erit prosequi, quam singularem affectum ostendat princeps erga catholicos (nam jesuita quale sit animal, ignorat), nimirum quidquid subsidii aut immunitatis hucusque catholici ab eo vel pro templo, vel pro sacerdotibus petierunt, facillime impetrarunt. Jam vero illustrem Italum juvenem fovet in aula sua, cui narratur filiam suam natu minorem nuptui tradendam promisisse. Juvenis ille dicitur filius oratoris Venetorum ad Portam Ottomanicam residentis.[5] Hac de re cum principi fors confessarius scrupulum movere voluisset, scilicet non convenire, uti ipse a Constantinopolitano patriarcha dependens, filiam suam tali domino traderet in conjugem, qui a Romano papa dependet; ferunt principem confessario respondisse: "Nondum vobis fides illorum mala apparetur, mihi profecto in omnibus placet." Habet duos filios adhuc tenerae aetatis. Utinam nostris traderet educandos.[e)]

[VII.] Nunc veniamus ad oppida, quorum numerus satis magnus, inter quae majori ex parte ungarica sunt. Tatros, Bakovia, Hust et multi pagi, in aliis quoque oppidis, ut in Barlad, Galacza, Roman sunt Ungari numero non contemnendo, habentque ubique templa. Saxonica oppida sunt Kuthnar et Banya. In oppidis quoque Nemcz et Suczua sunt Germani Valachis intermixti, in aliis quoque oppidis Ungari et Saxones reperiuntur passim, nusquam autem in tota hac provincia est murata civitas, neque fortalitium. Suczua oppidum secundaria est principis sedes. Galacza est celebris merca-

e) *C/1:* Az utolsó mondat más kézzel írva; utólag valaki bekeretezte.

5 Antonio Grillo Velence portai követének Ambrosio nevű fia, aki 1642 óta tartózkodott a vajdai udvarban. (Călători V. 280.35-36. jegyz.)

torum portus ad ripam Danubii in Bulgariae confiniis. Kuthnar est vini praestantia celeberrimum, Germanorumque civium reliquis majori politia nominatissimum, duo alia longe praeponderat, maxime si vivendi nostrorum commoditas spectetur. At vero caput totius provinciae est Jassium, mercatorum ex Asia regnisque interjacentibus ex Scythia, Polonia, Transsylvania, ipsaque Italia confluentium emporium, cujus forum est amplissimum atque omnibus mercimoniis ditissimum, in quo nulla dies certa per annum, sed omnes dies feriales sunt nundinales. Festis enim diebus sola edulia licet vendere. Hoc oppidum in duobus magnis collibus jacet, in quo sunt ultra septem millia domorum, quae rectius casae, quam domus dicendae, murus nullus, neque ullum septum. Attamen inter crudelissimas Moldavorum, Tartarorum et Turcarum hostilitales frequenter exortes hoc oppidum semper salvum integrumque remansit. Totum hujus oppidi ornamentum est frequentia templorum, quae numerantur circiter sexaginta et celebriora monasteria septem, praeter ea, quae extra oppidum visuntur. Unicum hic est catholicorum templum, juxta quod duae sunt domunculae et fundus etiam terrae spectans ad ecclesiam. Data fuit mihi optio eligendi domunculos aut fundum, vel si utrumque vellem, modo manerem apud illos. Verum quia duo monachi de Propaganda Fide dicti[f] contra civium voluntatem ibi scandalo omnium morabantur, recedendum ad tempus esse judicavi. Et licet monachi similiter ac cives saecularem me sacerdotem reputarint, nolui tamen pro futura cautela, ut me praesente illuc monachi remittantur, unde venerunt et non vocati cum nausea populi, per vim scandalose se intruserunt; ne scilicet ii postmodum subodorantes me Societatis hominem esse apud Sacram Congregationem de Propaganda Fide iniquissime conquerantur, quasi jesuitae ipsorum labores impediant, carpantque fructus. Vix credi potest, quod inter casas tanta hominum multitudo ex Asiae et Europae regnis convolantium delitescat. Hic singuli magnatum Valachorum sua habent domicilia, populi casis honestiora, hic multae valachicae et armenichae scholae, in quibus nulla docetur alia sapientia, nisi ut quis legere et scribere sciat. Ex hoc oppido in Tartariam, Scythiam, Persiam et quaqua versus in Turciam, ad usque limites Chinarum facilis est transitus. Modo Jassii fructuosissimo in loco missio statuatur.

[VIII.] Videtur Moldaviae princeps ad hoc opus Societatis animum addere et adhuc ignotam sibi Societatem quasi provocare, quandoquidem duplici contignatione, lapidea structura, insigni mole novas erigit scholas, ut eodem ordine Moldaviae juventus literis ac moribus instruatur, quo Romanae fidei doctores juventutem informare solent. Ac ut melius princeps suum intentum assequatur, Chiovia (metropolis est Rutheniae) quattuor juvenes philosophiae magistros advocavit, qui apud nostros in Litvania catholicam fidem simulantes, studuerunt. His princeps ad initium scholas in docendo committet, si pluribus deinde opus fuerit, nihil vult parcere sump-

[f] *C/1:* a "de Propaganda Fide dicti" szavakat valaki bekeretezte.

tui. Inductus ad haec princeps quorundam exemplo, qui in sua aula prae reliquis ad placitum ipsi fidelitatis homagium praestant, horum licet nonnulli solam grammaticam, alii syntaxim aut poesim audiendo transcurrerint, consilio tamen et prudentia in rebus agendis excellunt, ideoque res majoris momenti semper illi tractant. Inter alios est Magn. D. Georgius Kuthnarski, ab oppido patrio Kuthnar, pius catholicus et secretarius principis, quem ex humili civium parentum conditione literae evexerunt et principi totique aulae honorificentissimum reddiderunt.[6] Huic ego sub rosa meipsum manifestavi, quis et unde sim et quae causa mei ingressus in Moldaviam. Quod laetissimus ille audivit, idque pridem a Deo votis orasse testatus est et patres Societatis rogasse in Polonia, ut sibi hanc missionem sumerent cordi, sed illi ob quasdam difficultates, quas uniuscujusque rei honestae initium secum trahit, sepelierunt silentio. Petiit iste, ut intellexi, olim ad Societatem admitti, sed propter debiles oculos, quales nunc etiam habet, non fuit admissus. Apparet sane eundem fovere animum, nam coelibem agens vitam incessu, conversatione, mensa, sensuum moderatione, religiosam quandam sapit disciplinam, estque tantus in illo erga Societatem affectus, ut a Societate glorietur se accepisse, quidquid ille rerum acquisitarum possessor tenet et quacunque in re poterit servire, si suam operam denegabit, divina eum sequeretur ob ingratitudinem vindicta. Multa hic mecum magno animarum zelo flagrans consuluit et inter caetera intimavit: "Si, inquit, Societas in Tartariam penetrandi habet animum id efficere facillimum mihi erit, modernus quippe rex Tartarorum[7] a praedecessore suo in exilium actus, domui meae sat diu latuit, quem ego benevolentissime et liberalissime habitum fovi; is adhuc se eo tempore obligavit promissis, scilicet quamprimum redux obtinere poterit sceptrum, acceptis beneficiis non fore immemorem.[g)] Stat promissioni et non semel verbis internuntiis et literis promissa refricat in memoriam, ut significem sibi, quidquid impetrare velim; sed hactenus pro re aliqua singulari eam reservavi gratiam. Quidquid igitur potero apud regem Tartariae, habens volensque conabor efficere, nullaque res mihi post animae salutem gratius accidet, quam si in Moldavia et Tartaria florentes Societatis patres videre licebit." - Deinde digito monstravit: "Ecce princeps noster quantam erigit machinam, ut ab infima schola incipiendo per omnes classes, more patrum Societatis moldavica juventus erudiatur. Quanta hic affulget spes tradendarum scholarum patribus, si prius studia patres inchoarent, ut salutationibus comicisque actionibus animum principis, archiepiscopi et archimandritarum praeoccuparent!"

Ad haec ego nomine Societatis gratias egi, neque omnia ad superiores delaturum promisi, eo, quod ex me neque possim, neque velim quidquam

g) *C/1:* Kihúzva: ut significem sibi

6 A Kutnarskiról itt olvasható elismerő sorokat vö. a négy hónappal későbbi Bandinus jelentéssel, 282. és 283.l.

7 IV. Mehmed Ghirai kán tatár fejedelem.

facere. Quae quantocius ut intelligeret ac prospero initio inchoata videret se avidissimo animo exspectare indicavit.

His ita stantibus considerandum venit, quae domicilia erunt nostrorum? Habitabuntne in tuguriis? Deinde, quas vitae sustentandae commoditates habebunt, ut impensius animarum saluti vacare possint? Secretarius non erit in omnibus molestandus, nam benevolentia parce utendum. Populus nimiis exactionibus exhaustus.

Quare aliquis maximae autoritatis quaerendus patronus, qui moldavo principi amicus nostros illi commendet. Talis est Ill. Russiae dux Koneczpolski,[8] campi generalis Poloniae, qui amicissimus est Basilio principi Moldaviae, ad cujus commendationem nostris et domicilia aedificaret, et de rebus ad vitam commode alendam necessariis aliquam provisionem faceret. Hoc autem Ill. Koneczpolski ad petitionem patrum Polonorum facere non recusaret, eum ille erga nostros optimum ostendat effectum, nostrorum colloquiis tenerrime delectetur, sitque fundator collegii Barensis.[9]

[IX.] Verum aliquae rationes obstant, quominus assentiar hoc faciendum.

1° Favor principis multos nobis compararet inimicos, ubi enim archiepiscopus cum episcopis, archimandritis, calugerisque advertet nos ad initium statim nostri ingressus in tanta gratia apud principem et aestimatione apud populum esse, quidquid contra nos confingere possent, nihil ommitterent; unde suis falsis figmentis, si non exosos, saltem graves nos redderent principi, nam unusquisque timeret suae quadrae. Praestat ergo in humilitate utque patientia crescere et ipsorum arachimandritarum quoque favorem bonis modis captare, attestando nos commune bonum, non privatum quaerere commodum, ut timorem Dei et amorem aeternae salutis hominum animis inferamus.

2° Si in gratiam ducis Russiae princeps moldavus aliquid beneficii nostris fecerit, haec amicitia vel inter hos ipsos, vel inter alios horum successores emori poterit atque, ut hic frequenter contingit, si Polonis princeps Moldaviae infensissimus fiat hostis, tunc temporis memor ille quicunque fuerit, nos quasi in gratiam Polonorum stabilitos et in eorundem gratiam hoc vel illud factum esse, jam emortua amicitia pristina, in despectu Polonorum nostri vel exturbabuntur, aut saltem turbabuntur. Securius igitur videtur nos ad initium gerere quasi Polonis ignotos ac per poluli vota sedem figere et adjuvantibus Moldaviae magnatibus privilegia impetrare: populus enim manebit.

Nihilominus ubi jam fuerint bene radicati nostri, tandem Ill[mi] Koneczpolski commendationem tute poterimus expetere, ut Moldavi principis gratia erga nostros non fundetur in amicitia polonica et si quid pa-

[8] Stanislav Koniecpolski krakkói várnagy, Lengyelország főtábornoka (nagyhetmánja).

[9] Bar, város Lengyelország Podólia tartományában. Moldva közelében.

trocinii nobis contulerit, videatur id ex affectu magis erga populum ungaricum sibi ad omnia obsequia paratum conferre. Modus autem vitae sustentandae erit elemosyna, quae uno vel altero anno a vicinarum regionum christianis petenda, ut facilius tota Moldavia sibi persuadeat, nos non nostras delicias, sed eorum salutem anhelare; domicilium primo quidem erit angustum, sed ad contemplandum coelestia aptissimum.

[X.] Haec de Moldavia brevissime, ex qua in Tartariam euntibus prima erit commodissima in oppido Czöbörczök sub ditione regis Tartarorum. Hic magna ex parte incolae sunt Ungari, officialis quoque est Ungarus et bonus catholicus, qui saepe ex officii onere vadit in ulteriorem Tartariam. Hic moratus aliquot diebus et in festo Sancti Pris Ignatii[10] populus iste, velut animae in purgatorio, flebili voce ingeminat: "Misereminі nostri, miseremini nostri, saltem vos, amici christiani, et mittite nobis sacerdotem, velut alterum Salvatorem." Nolo plura de vastissimis Tartariae provinciis, quia necdum Moldaviam tenemus, quae prior occurrit ab Occidente in Tartariam pergentibus.

[XI.] Aptissimus pro hac messe operarius, qui valachicam, ungaricam, saxonicam seu germanicam et italicam noscet linguam. Necessaria enim est italica propter quosdam magnae authoritatis Italos in aula principis commorantes, qui monachos de Propaganda Fide intitulatos fovent et a Sacra Congregatione ob italicae linguae peritiam habere volunt. Deinde valachica lingua est corrupta italica, unde Italus, qui intendit, duobus mensibus commode valachicam addiscit linguam, qua habita etiamsi alias ignoret, multum laborare potest, ut Deus tum una, tum pluribus linguis laudetur, nomenque Jesu omnium gentium linguis laudatum exaltetur. Amen.

[XII.] Roma aut ex Italia venientibus via in Moldaviam et Tartariam recta et commoda ducit, quae est per Ungariam et Transsylvaniam, si tamen pax ibi reflorescat, per Poloniam magnus videtur circuitus, estque incommodissima via et magnorum sumptum; per Turciam compendiosum alias iter, sed periculis plenissimum.[h)]

[h)] *C/1:* Az utolsó bekezdést (mely a *C/2*-ből hiányzik) más kéz írta hozzá utólag.
[10] Szent Ignác napja: július 31. Ez egyben a jelentés megírásának terminus post quem-je is.

57.

1644. november 28., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 62, Fol. 56-57+ 68. (Nem Bandinus írása, aláírás nincs. A levél külzetén a Szent Kongregáció irodájának feljegyzése: Recepta die ll. Martii.)

NYOMTATOTT KIADÁSA. 1.) VERESS: *Bandini* IV. sz., 25-27. (A megszólítás, a záró formulák és a címzés nélkül; több olvasási hibával, szavakat, sőt egy egész bekezdést is kihagy); 2.) *Călători* V. 301-304. (román nyelvű fordítás).

TARTALMA: *Jászvásárról Bákóba érkezve a templomot és a püspöki házat kifosztva, romos állapotban találta. Fontos volna, hogy a Szent Kongregáció írjon a vajdának és kérje meg, hogy ismerje el őt püspöknek, biztosítsa számára az elődei által birtokolt, de közben elvett falut és javakat, továbbá nyújtson neki némi támogatást. A vajda ellenséges érzelmű titkára, [Kutnarski], egyszersmind tolmácsa, főpapi hatalomra tart igényt; 14 évvel ezelőtt a bákói plébániára helyezett egy [Gyügyei] Boldizsár nevű volt eretnek papot, aki csak neki engedelmeskedik; a templom tönkretételéért is ő felelős. Amíg nincs a vajdától erre felhatalmazása, nem tehet ellene semmit. Kéri, Róma erősítse meg, hogy Zamoyski püspök lemondott erről a területről, továbbá adjon anyagi segítséget a templom rendbehozatalára és fölszerelésére. Hogy megélhessen, uzsorakölcsönökhöz kellett folyamodnia és teljesen eladósodott. A vajda csak akkor ad számára támogatást, ha meggyőződött arról, hogy megfelelően működik. A szófiai érsek és az ő területének határvonalát tévesen állapították meg, amikor a Szeretet adták meg Havasalfölde és Moldva közötti határként, holott a határ a Focsani közepén lévő, kapukkal lezárható híd. Fontos volna a tévedés kijavítása, mert a titkár szerint, ahogy itt tévedésben van a Szent Kongregáció, egyéb információi is hamisak lehetnek. Bákót hivatalosan és állandó jelleggel jelöljék ki a moldvai püspökség székhelyéül; egy dekrétumban ugyanis Jászvásárt mondják székhelynek, ebből sok ellentét fakad. Hogy jól és hathatósan tudja teljesíteni küldetését, alapvetően fontos volna számára Róma támogatása. 5-6 év alatt annyira jövedelmezővé tudná tenni a templom javadalmait, hogy többé nem kellene zaklatnia a Szent Kongregációt, de ehhez az kellene, hogy egyszerre utaljanak ki számára 5-600 scudit. Körútját sem ebben, sem a következő évben nem tudja megtenni, mert a nép olyan szegény, hogy inkább ő szorul támogatásra, semhogy valamit adni tudna.*

Bevezetés

Marcus Bandinus, Havasalföldén át, 1644. október 21-én érkezett Jászvásárra. (Ld. 301. l.11. pont.) November 3-án (VERESS: *Bandini* I. sz. 21.) és 8-án (APF SOCG Vol. 62, Fol. 58+67.) Bákóból jelentkezett, majd 9-én újra Jászvásárról, két levéllel is; ez utóbbiakban beszámolt arról, hogy Lupu Vazul vajda november 5-én ki-

hallgatáson fogadta őt, majd másnap titkára útján közölte, hogy küldetését addig nem ismerheti el, amíg erről a pápától írást nem kap. (VERESS: *Bandini* I-III. sz., 21-24. A helyes levéltári jelzet: APF SOCG Vol. 127, Fol. 1+10 és 5-6.)

November 14-én Simon Appoloni misszionárius jelentette Francesco Ingolinak, a Szent Kongregáció titkárának ugyanezt, tehát, hogy a vajda nem veszi tudomásul Bandinus apostoli adminisztrátori megbízatását, amíg erről Rómából hivatalos írást nem kap. Küldjék tehát minél gyorsabban, írta, lehetőleg görög nyelven, hogy a vajda maga is elolvashassa, mert latin tolmácsa, a lengyel Kutnarski nem megbízható. (APF SOCG Vol. 62, Fol. 39+42; a levél másolata: MTAK Ms. Veress. 1048. fol.) Hasonló értelemben írt november 16-án Gasparo da Noto misszionárius, sőt Lupu vajda vőjelöltje, Velence török tolmácsának a fia, Ambrosio Grillo is, mindketten Jászvásárról. (APF SOCG Vol. 62, Fol. 26+35 és 37+44; másolatuk: MTAK Ms. Veress, 1049. és 1050. fol.)

[Címzés a levél külzetén:] All'Ill. e Rss. Msig. Ingoli, secretario della Sacra Congregatione de Propaganda Fide.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore e Padrone mio Colendissimo!

Partito che fui da Iassi, secondo mi fu dal Sig. prencipe[1] ordinato, venni della mia residentia di Baccovia tre giorni discosta da detto Iassi, con freddi, fanghi, patimenti e pericoli delli fiumi et acque, dove in loco di riposare, mi convenne primo giorno lacrimare, vedendo la chiesa e casa di Dio fatta quasi stantia delle bestie et animali brutti; tutta vuota, senza altare, paramenti e cose necessarie per fare un sacrificio; essendovi stato un tale, quale si trova al presente, per parroco 14 anni interi. Trovai inoltre l'abitatione del vescovo a piana terra, senza fenestre, tetto, letto e simili], si che per forza m'è convenuto di ratristarmi et abbandonar ogni cosa, poichè in questo modo e l'honor della Chiesa e mio ancora si perde, si come per tutti questi lochi si va da ogni uno mormorando. Lassai la patria, le comodità, il fratelli e li conventi per creder ad alcuni, solo mi conforto per esser in servitio di Dio. Onde vengo di nuovo a supplicar V. Sia Ill., nelle mani del quale è l'honore di Dio Benedetto, e quello della Santa Chiesa è stato commesso in queste parti, vogli attender appresso la Sacra Congregatione acciò si degnino l'Em.ze loro come propagatori della fede e colonne della Santa Chiesa, di scrivere e pregare il Sig. prencipe Basilio, quale se ne preghia, quando riceve le lettere da persone grandi, acciò si compiaccia di ricevermi per tale, quale la Santatità di N. Signore e detta Sacra Congregatione m'ha mandato, e conceda l'immunità della Chiesa, una villa chè è stata del vescovato et altre pertinentie che per innanzi hanno avuto li antecessori, perchè ogni cosa parte dal detto prencipe, e parte d'altri nobili è stato ripreso. Onde ricevendo la lettera mediante il favore della Sacra Congregatione, da Sua Santità e questo per honor di Dio non bisogna sparagnare, son sicuro che fara più di quello di che sarà supplicato, come di già ha promesso.

[1] Lupu Vazul moldvai vajda

Vi è un secretario et interprete della lingua latina e polacha nella corte del prencipe,[2] cattolico di nome, mapessimo in fatti e detti, contrariissimo a nostri sacerdoti et a me, et alla Sacra Congregatione, dicendo publice esser ella vento e fumo, e che va predendo le mosche per l'aria, ma che solo vi è il pontefice, però è necessariissimo, che ogni cosa l'Em.ze loro esponessero a Sua Santità et in nome suo al detto Signor prencipe scrivessero.

Vi è inoltre un parrocho in Baccovia per nome Baldassar,[3] prete da 14 anni in qua, quale ne delle censure, ne delle scomuniche ecclesiastiche, et altre suspensioni si cura, e così in scomunica celebra ogni di e fa tutte le funtioni, e tiene per vescovo quasi e superiore detto secretario, dal quale viene subornato, et il quale se ne ingerisce in tutte le cose ad un vescovo pertinenti, e questo parroco di prima è stato heretico, e così non costa da alcuna parte come sento, che lui sia ordinato, non havendo ne le sue dimissorie, ne alcuna minima polizza, dalla quale si possa raccogliere sia tale. Basta che la chiesa di Baccovia per mano sua con altri beni è ita in ruina. Onde potendo io, come vescovo, castigarlo, non voglio però metter la mano, per non haver alcuna licentia dal prencipe, ma V. Sia Ill. esporra alla sacra Congregatione acciò me ne dia avviso che ne debbia fare di lui.

E necessario ancora che si scriva espressamente, come il Msig. vescovo Zamoyski habbi fatta la renuntia di questa provincia, non costando ciò a nissuno, d'onde nascono molti scandali et errori.

Si supplica inoltre la Santità di N. Signore e la Sacra Congregatione che per l'honor di Dio e credito maggiore voglino in questi principii dar qualche aiuto acciò si possa erigere un altare, e coprire,[a] far un calice e paramenti per celebrar il Santissimo Sacrificio far un cimiterio et altri beni necessarii, non havendo io cosa veruna. E questo e quello che mi fa crepar il core: povero arcivescovo della Santa Chiesa a che è gionto! Mi conviene, per Deum verum et vivum, andar mendicando in qua et in la per prender ad imprestito da chi doi scudi, da chi tre ad usura, e con somma gratia, per sostentare e la persona mia, e quelli pochi che meco sono; e mi sono indebitato in modo tale, parte per il viaggio che da doi anni in qua continuamente ho fatto, e parte in queste parti, che non so quando mai da simil debito ne sarò liberato; e questo mi bisognara fare per un pezzo, e maxime, se il prencipe non ricevera le lettere del Sommo Pontefice.

Tutta la difficoltà consiste in questi principii: il prencipe ha detto che se io farò qualche bene nelle chiese e mi portarò da vero pastore, che lui promette di far col tempo qualsivoglia cosa; però si supplica per qualche aiuto, acciò si veda che io e venuto, e mandato sia a tal fine, e vedendo lui tal'opera si pieghera a conceder ogni aiuto. Si degneranno anco di scriverli

[a] Helyesen: eriger e coprire un altare

[2] Georgius Kutnarski (Ld. 277. 1.)

[3] Gyügyei Boldizsár

come io sono per stare e morire in queste parti, perchè questo desidera di sapere.

Le lettere che vengono scritte o alli prencipi, o a me, in cortesia non nominono che siano heretici scismatici, perchè ricevono in mala parte.

Nelli decreti e brevi delli spartimenti dei confini tra il Rss. Msig. arcivescovo di Sardica e me, è malamente messo, perchè in quelli dice che le nostre divisioni sono divise dal fiume Seret, quale anche divide li prencipati di Valachia e Moldavia, il che è falso, poichè la villa di Focsan è quella che sparte le doi provincie, essendovi in mezzo di questa un ponte con le sue porte che si serrano.[4] Et il fiume Seret è doi giornate dentro di Moldavia vicino a Baccovia, e così nelli brevi bisogna metter la divisione, che è in mezzo di Focsan, secondo che divide le provincie, perchè questo secretario[5] dice si come di questo la Chiesa è mal informata, così anco sarà dell'altre cose, essendo contrariissimo in ogni cosa.

E necessariissimo inoltre che nel breve si metta la mia residentia esser in Baccovia, e non solo quivi ma dovunque all'arcivescovo piacerà, e sarà comodo di risiedere; perchè essendo messo in un decreto, è già la provincia di Moldavia provvista del suo arcivescovo, quale venendo costi, Iassi residebit; onde alcuni insorgono contro questa clausula, dicendo adunque ne la Baccovia, ne altrove puol tenere la residentia, e così prettendono altri lochi e se vi è qualche particolarità del vescoco è in Baccovia; e suo contorno, in somma ogni minima persona è contrariissima al povero arcivescovo, perchè sono avezzi a viver licentiosamente, dubitando di non esser riformati come è il dovere.

Prego V. Sia Ill., vogli legger e mostrar questa alla Sacra Congregatione et a N. Signore acciò vedino il bisogno e la necessità, et altri inconvenienti che si oppongono. Più volte ho replicato simil cose, già m'arosisco, ma si tratta dell'honor di Dio, di quelli che mi hanno mandato, et il mio, e de miei successori, perchè a fè non voglio dormir, ma voglio veder di ridur a buon ordine tutti li abusi e disordini. In Roma risiede la fede et il capo suo, ma deve per mezzo de'membri suoi propagarla altrove con modo e maniera; che se io fossi mandato con ordine dovuto, è ben fornito, e con lettere, sperarei di ridur in poco tempo alla greggie di Christo molte pecorelle sparse et affatto dalla Chiesa separate per mancamento del proprio pastore e mali portamenti di certi.

Secondo il comando dell'Em.ze loro io risiedo in Iassi, perchè oltre il comando del prencipe, è impossibile, per alcun tempo starvi, essendo ogni

[4] A szófiai és a marcianopolisi érsekség határait a Petrus Deodatus és Marcus Bandinus aláírásával hitelesített, 1644. február 6-án Ciprovacon kötött egyezség rögzítette. Eszerint Havasalfölde Szófiához, Moldva Marcianopolishoz tartozik, a határ a Szeret folyó. (Conventio de limitibus dioecesium Sardicensis et Martianopolitanae: Acta Bosnae LXVIII. sz., 148. Ld. még erről a Hitterjesztés Szent Kongregációjának hivatalos nyilatkozatát: APF Vienna Vol. 8, Fol. 200.)

[5] A már említett Kutnarski

cosa assai più cara, che non è in mezzo di Roma, però non si meraviglino, e quando io havessi con che, volentieri il faria.

Vi è tal modo e maniera per far l'entrata alla Chiesa et arrichirla de suoi paramenti et anche la provisione e mantenimento delli vescovi, e questo a tempo di cinque o sei anni che meglior cosa non si puo desiderare, in guisa tale che ne la Chiesa, ne la Sacra Congregatione mai più sarebbe molestata dalli miei successori per qualsivoglia minimo aiuto; ma per ciò effettuare ci vorrebbono in questi primi principii da 500 o 600 scudi, li quali se la Santa Chiesa e la Sacra Congregatione volesse risolversi di concedere et impiegare per una volta sola detta quantità di moneta, li prometto di far, et alla Chiesa, et all'Em.ze loro, et a questa provincia il dovuto honore ad perpetuam memoriam di detta Sacra Congregatione.[b)]

Prego per fine V. Sia Ill. come l'ho supplicata nelle altre, voglia mandar le dupplicate, una per Constantinopoli, e l'altra per Chiprovatz o vero per Polonia come ho significato. E qui per fine pregandoli le santissime feste di Natale per molti e felici anni, me le raccomando di tutto il cuore da Baccovia, li 18. Novembre 1644.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima
obligatissimo e devotissimo servitore

Dalli sopradetti punti intenderanno l'Em.ze loro come io ne in queste ne in altre provincie secondo il mio desiderio potrò per questo et altro anno far la visita, non havendo con che, maxime che questi popoli per esser poverissimi ricercano et aspettano dalli vescovi qualche sussidio e non aiutano.

Megjegyzés

Bandinus fenti jelentését Gasparo da Noto továbbította Jászvásárról, csatolva hozzá saját, november 28-án (az ónaptár szerint dátumozva: november 18.) írt levelét. Ebben elmondja, hogy Bandinus nagyon várja a választ és a vajdának szóló levelet, lehetőleg latin vagy olasz nyelven. Bandinus jelenleg Bákóban van, de míg a fenti levél meg nem érkezik, nem tudja egyházi tevékenységét folytatni. A konstantinápolyi vicepátriárka továbbítani fogja számukra Jászvásárra a hozzá küldött leveleket. Hírt kapott róla, hogy P. Benedetto [Remondi] meghalt. Folytonos nélkülözésük, éhezésük kényszeríti, hogy újra segítségért könyörögjön. (APF SOCG Vol. 62, Fol. 30-31)

b) Az ezután következő részt VERESS: *Bandini* nem közli.

58.

1644. december 10., Bákó[1]

MARCUS BANDINUS MARACIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 62, Fol. 59 + 66. (Végig s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) VERESS: *Bandini* VI. sz., 27-31. (A megszólítás és a záró formulák nélkül); 2.) *Călători* V. 304-305. (töredékes román nyelvű fordítás).

TARTALMA: *Simon Appolonit egy följegyzéssel elküldte a vajdához, hogy jelentse Bákóba érkezését és kérje, engedélyezze számára a misszionáriusok által korábban bírt javak használatát. A vajda visszautasította minden közeledési kísérletét, mondván, hogy csalónak tartja, mert nem hozott megbízólevelet Rómától. Valószínűleg rosszindulatú titkára befolyásolja egyházuk és a Szent Kongregáció ellen; rágalmaival föltehetőleg azt szeretné elérni, hogy a távol élő Zamoyski püspök joghatósága alá kerüljön egész Moldva, és ő így könnyebben folytathassa üzelmeit. Helyzete nagyon nehéz, mindenki elfordult tőle, szégyen és megaláztatás veszi körül. Könyörög, írjanak a Szentatya nevében a vajdának görög nyelven, hogy lecsillapítsák ellenséges indulatait. Ajánlatos lenne a vajda jövendőbeli vejének, Ambrosio Grillónak is írni, aki eddig jóindulatot mutatott és közbenjárójuk lehet.*

[Címzés a levél külzetén:] Alla Sacra Congregatione de Propaganda Fide.

Eminentissimi e Reverendissimi Signori, Padroni Colendissimi!

Insino a questa hora al meglio, che si è possuto, benchè con disgusti e rossore si è passato, mavedendo finalmente esser da tutte le bande quasi abbandonati, non havendo con che sostentarci per esser occupati di beni, e molto lontani dalle case nostre, determinai di mandar, come feci, un reverendo padre missionario, cioè il R. Fra Simone[2] dall'Ecc.Sig. prencipe,[3] bene a lui noto, acciò in nome mio, per esser io in Baccovia, tre giornate discosto da Iassi, pregasse e supplicasse il detto Sig. prencipe, mandandoli anchè un memoriale, si compiacesse concederci quel villaggio, che di prima è stato della Chiesa, se non altro, per insino, che giongessero le lettere della Santità di Nostro Signore.[4] Onde arrivando detto prencipe in lassi, fu li da molti significato, acciò non ardisse d'andar dinanzi al Sig. prencipe, per non provo-

[1] A levél keltezése az ókalendárium szerint történt: november 30.
[2] Simone Appoloni
[3] Lupu Vazul moldvai vajda
[4] Az 1644. szeptember 15-én megválasztott X. Ince pápa

carlo a maggior sdegno, e che sarebbe ritornato con poca soddisfattione, havendo in publica sala detto et affermato con alteratione grande, non voler dar cosa alcunaal vescovo, anzi credi, dice egli, che sia vescovo falso, e prettende d'ingannarmi, non essendo mandato dal Papa, che se ciò fosse, haverebbe qualche minima lettera a me indirizzata; essendo che ogni minimo missionario, che qui è venuto, ha portato le lettere del Papa, o almeno della Sacra Congregatione, quanto maggiormente doverebbe esser fornito un vescovo. Onde aspettaro, dice, un altro poco, se verranno tali lettere da Roma, e se non verranno, trovarò che questo è un ingannatore. Però haverete da vedere in che maniera li prencipi burlati si sanno vendicare. Si che io sto con l'istesso pericolo della vita, se Iddio benedetto non provedera il rimedio di Roma.

Questo proviene ogni cosa dal pessimo secretario,[5] quale ha sofficato nell'orecchie del prencipe ogni male che si puo immaginare, cioè, che io non sia vescovo, che sia un seduttore, che non habbia alcuna facoltà, che il vescovo Zaimoschi[6] non ha altrimente renuntiati, non costando ad alcuno, e che la Sacra Congregatione sia nulla; verberat, dice, muschas per l'aria, si burla e ghioca con questi prencipi, e molte altre simil menzogne, in modo tale che et il prencipe si è grandemente alterato, e li nobili tutti e li sudditi che speravano esser sotto la mia giurisdittione si son persi di speranza, et io finalmente, et il credito, et la buona fama appresso d'ogni uno ho totalmente persa, non ardendo di uscir fuor di casa per esser mostrato a dito, come uno falso, iniquo e buggiardo. O Signor Iddio, voi lo sapete, e voi, o Sacra Congregatione de Propaganda Fide, che non assistenza dello Spirito Santo il mondo reggete, et alli suoi bisogni provedete col mandar li vostri ministri, et uno che indegnamente porta il nome di cattolico con tanta arroganza, ardisce di straparle di Dio, della sua Chiesa, e della Sacra Congregatione; e la ragione, dalla quale vien mosso di si iniquamente fare non si sa. Unum est, che tutti li missionarii e persone ecclesiastiche sono state da lui calunniate. Quanto si puo raccogliere, la sua intentione essere, che vorrebbe nissun altro vescovo qui risedesse oltre il sopradetto Msig. Zaimoschi perchè essendo lui, e non risedendo in Moldauia, questo maligno secretario pretende di impadronirsi della terra e pertinentie della Chiesa. Le calunnie et ingiurie si fanno alla Sacra Congregatione, onde il difender l'honore consiste nell' Em.ze loro, non con altro se non con una lettera in nome di Nostro Signore, indirizzata nelle mani del Sig. prencipe, come io sono mandato dal Sommo Pontefice per arcivescovo, secondo il suo desiderio, per riseder perpetuamente in Moldauia, del che più, che d'altro il prencipe desidera esser certificato.

Supplico l'Em.ze loro per viscera Christi e per la Sacra Porpora, che addosso degnamete portano, voglino degnarsi di scriver al prencipe una let-

[5] Georgius Kutnarski

[6] Johannes Baptista Zamoyski bákói püspök

tera in nome di Nostro Signore e scriverli nel linguaggio greco, etiam con carattere greco, perchè scrivendo in latino sinistramente sarà interpretato dal detto secretario; e se fosse possibile, mandar le duplicate, una per Constantinopoli, l'altra per Polonia, et una per Chiprouaz, acciò almeno una capiti nelle mie mani per il Sig. prencipe.

In conformità di quanto scrivo all'Em.ze loro, verrali confermato da queste doi incluse, una del Sig. Ambrosio Grillo, che sarà genero di questo prencipe, e figliolo dell'interprete della Repubblica di Venetia, appresso il Gran Turco in Constantinopoli, dal quale come che sempre assiste inanzi il prencipe havemo havuto avviso più a pieno delli altri, dell'intentione, e parole che dice detto prencipe, come intenderranno questa che mi scrive. Onde guidico, che sarebbe bene fatto ogni volta, che l'Em.ze loro si degnassero di scriver una lettera al detto Sig. Ambrosio nell'italiano, e raccomandarli li negotii del mio vescovato e della chiesa, et altri interessi perchè lui, per esser caro al Sig. prencipe, confermarà,quanto vien fatto e scritto da Roma et aiutara in molti negotii. L'altra è del R. P. Fra Gasparo[7] missionario e viceprefetto in Jassi. Con che facendo fine, bacio humillimamente le sacre porpore dell'Em.ze loro. Dall Baccovia li 30 di novembre all'antica 1644.

Dell'Eminenze loro humillimo et obligatissimo servitore

Fra Marco Bandino
arcivescovo di Marcianopoli et administratore
di Moldauia

Megjegyzés

Ugyanezen a napon Bandinus Francesco Ingolinak, a Szent Kongregáció titkárának is írt. Elpanaszolta, hogy helyzete nemcsak nehéz, de veszélyeztetett is, a titkára által ellene hangolt vajda haragja és fenyegetései miatt szinte életével játszik, küldetésének nem tud eleget tenni, egyházi funkcióit nem tudja ellátni. Mindez azért, mert püspök létére nem kapja meg azokat az ajánlóleveleket, melyekkel a legegyszerűbb misszionáriust is ellátja Róma. A bákói templom összeomlással fenyeget, felszerelése teljesen hiányzik; a kért pápai bulla és bréve mellett az is emelné hitelét a vajda előtt, ha miseruhákat és kelyheket kaphatna adományként. A téves területi megosztás közte és a szófiai püspök között sokat ártott helyzetének.[8] Ha sikerülne a kért módon megbékíteni a vajdát, hasznosan munkálkodhatna az egyház érdekében, ahogy a havasalföldi vajda jóindulata is nagy segítséget jelent. Engedélyt kér, hogy alkalmanként püspöki ornátust viselhessen, tekintettel a szakadár metropolita által kifejtett pompára. Üdvös lenne, ha a Szent Kongregáció levele tájékoztatná a vajdát a rosszindulatú titkár üzelmeiről, és le tudná váltatni; fontos lenne továbbá megfelelő levelekkel megnyerni VII. Ulászló lengyel király és a krakkói főkapitány jóakaratát, akiktől sok függ. Sok, főleg házasságokkal kapcsolatos bonyolult ügy várná itt, de megbénított

[7] Gasparo da Noto
[8] Ld. 283. l. 4. jegyz.

helyzetében egyelőre semmit nem tehet. (VERESS: *Bandini* VII. szám, 29-31.; pontos levéltári jelzete: APF SOCG Vol. 62., Fol. 61 + 64.)

59.

1645. január 28., Bákó

MARCUS BANDINUS MARACIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 62, Fol. 49 + 75-76. (Végig s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1.) VERESS: *Bandini* VIII. sz., 32-34. (A megszólítás és a záró formulák nélkül, több olvasási hibával); 2.) *Călători* V. 307/309. (román nyelvű fordítás)

TARTALMA: *Hosszú és viszontagságos utazása szenvedéseinél is keservesebb volt számára az a megalázó bánásmód, amelyben a vajda - talán rosszindulatú titkára befolyására - részesítette. Jászvásáron tett tisztelgő látogatása alkalmával nem fogadta kihallgatáson, sőt kiutasítással fenyegette, ha a pápától a hivatalos megbízólevelet nem tudja felmutatni. Most teljes bizonytalanságban Bákóban várakozik erre. A vajda ellenséges magatartása részben a korábbi misszionáriusok kártékony és botrányos viselkedésének következménye, akikre a hívők körében is sok a panasz; miattuk sokan elhagyták hitüket. A valaha teljesen katolikus Románvásáron most összesen hat házban élnek katolikusok. Kétségbeesett helyzetben várja a pápai brévét és ellátmányát; pénzhiány miatt még elutazni sem tudna, erdélyi és törökországi körútra nem is gondolhat.*

Bevezetés

Bandinus 1645. január 5-én Jászvásárról Ingolinak írt rövid levelében főként Lupu vajda titkárára ("maladetto Kutnarski") panaszkodott, aki ezer akadályt gördít az útjába rosszindulatában. (VERESS: *Bandini* VII. sz., 31-32.) Ezt a levelet Gasparo da Noto továbbította január 13-án, a sajátjával együtt. (APF SOCG Vol. 62, Fol. 29 + 32.)

[Címzés a levél utolsó oldalán, felül:] All Ill.Msig. Ingoli etc.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore, Padrone Colendissimo!

L'esser venuti, doppo si longo viaggio, con spese, pericoli e travagli, in un paese barbaro e straniero,senza cognoscer, ne esser da alcuno cognosciuto, è assai a prima vista, ma in ogni modo è quasi niente; l'haver patiti

freddi eccessivi però quindeci giorni, nell'andare e tornar dal prencipe,[1] per esservi quivi grandissimi, in modo tale che ad alcuni de miei di casa l'onghia con reverenzia delli piedi sono caduti, ad altri l'orecchia et il naso si è pellato; et altri dalla puntura soprapresi; niente dimeno è alquanto tolerabile· l'esser da ogni minimo villano vilipesi, etiam dalli chatolici, non ricognoscendoci per superiore è assai; ma l'esser finalmente dall'istesso prencipe maltrattati, o questo, Ill. Signore, e che di giorno e di notte ci fa metter peli canuti, senza poter prender un minimo riposo, e ciò perturbarebbe in verità quemlibet virum constantem.

Doppo d'esser stati in Jassi dieci giorni senza poter impetrar l'audientia, mi risolvei d'andare io in persona e pregar qualche d'uno che accennasse al prencipe, come io non desideravo altro, se non di riverirlo et offerirlo il dono secondo che facevano altri vescovi, e così quattro hore d'horologgio steti nella salacon altra plebe, senza che alcuno si movesse a far l'ambasciata; e per esser la mattina della domenica, passo per detta sala il prencipe, andando nella capella a quella contigua, per udir la messa, e quella volta nel passar non mi vide, ma doppo un hora nel ritornar mi fece al quanto inanzi, e così mi vide, voltando però la faccia d'altra parte; e pervenuto che era nel suo trono, interrogato havea, che prettendevo; onde li fu detto, come io havevo portato il dono e desideravo di riverirlo. Al che rispose incontinente, che lui non haveva di bisogno ne di me, ne del dono, e che non mi voleva far ricognoscer per vescovo; di più che me ne debbia uscir dalla sua provincia, quanto per insino a tanto, che li fossero gionte le lettere in mano dal Papa, ma in modo e forma, perchè dubito, dice, che non sia qualche scrutator del visto paese; e queste sono le formali parole del prencipe. Hebbi a cascare morto ciò udendo, vedendo che ogniuno ne mormorava. Onde al meglio che potei, andai a casa, dove fui consigliato da alcuni, che per esser freddi grandissimi e sprovisto d'ogni commodità, mi dovessi ritirar in Baccovia, come feci, in silentio insino che queste lettere, o benedette, o scommunicate per me ghiongessero. Sto però con pericolo della vota, aspettando qualche ordine d'esser ignominiosamente da quei cacciatio, o peggio anche.[2] Parte proviene per esser il prencipe pieno da capo a piedi delle mali informationi, fatteli dal iniquo e maligno secrettario,[3] a lei più volte accennato e credo salva la verità, che habbia l'intendenza con il Msig.

[1] Lupu Vazul moldvai vajda

[2] A kihallgatás megtagadását Gasparo da Noto, a moldvai misszió viceprefektusa is jelentette a Szent Kongregációnak 1645. január 13-án, Jászvásáron kelt levelében. Eszerint: A Jászvásárra érkező Marcus Bandinus tőlük [misszionáriusoktól] minden őt illető tiszteletadást megkapott; amikor azonban Vízkeresztkor a szakadár püspökökkel együtt ő is jelentkezett a vajdánál, hogy újévi jókívánságait átadja, az katolikus volta miatt nem fogadta őt. A vajda titkára szerint nem remélhető, hogy a korábban Bákóhoz tartozó falut visszakapják, legföljebb ha a pápa személyesen írt levélben folyamodik érte. A Rómától kapott kevés megbecsülés nehezíti a misszionáriusok helyzetét a szakadárok körében, és térítési munkájukat sem segíti. (APF SOCG Vol. 62, Fol. 28 + 33. Az ugyanekkor Francesco Ingolinak írt levél: uo. Fol. 29 + 32.)

[3] Georgius Kutnarski

vescovo Zaimoschi, al quale ho scritto una lettera, acciò mi dia la sua intentione, ma ne anche m'ha rescritto.[4]

L'altre è che il missionarii et altri parochi che quivi sono stati e sono, talmente hanno seminate le zizanie, scandali e mali essempii, che il prencipe ne è pieno, la provincia ne è stuffa, il popolo solevato. E dice il prencipe: tanti e tanti per il passato mi hanno ingannato, dicendo d'haver auttorità ponteficia di regger in spiritualibus et temporalibus e di andare, dove li pare, e piace, ma, dice, aprirò bene li occhi per l'avenire; et ha la ragione. Ho scritto più volte di questi benedetti missionarii e voi come per dispetto, non mio, ma di tutti li fideli, giornalmente li mandate. Vengono da me in rei veritate tutti quanti delle ville, gridando, lamentandosi e pregando, che li debbia levare dalle parochie, perchè non sono per altro che per li scandali, non potendo esser sicuri nelle case loro; anzi con mio sommo dolore affermono alcuni dicendo: doppo che sono venuti li missionarii in questa provincia, la nostra fede si è persa e patet per l'esperientia. Roman, una città più bella, grande e nobile di tutte in Moldavia è stata piena di chattolici; adesso vi sono sei case claudicanti e non più; con pianto alli occhi, cio dice; non prettendo altro, se non di dire la verità, come sono tenuto in conscientia, ma non dico neanche millesima parte. Vorria se potessi tutti li sacerdoti metter nel seno e desideraria vederli cento per ciascheduno monasterio e capella in questa provincia, ma che siano di frutto, Ill. Signore e non etc.

Il prencipe e talmente informato contro di me che è difficile a rimuoverlo, onde per le viscere di Giesù Christo scrivino in moda et forma o nel italiano, e vero in greco, dandoli ad intender, come passa la cosa. È possibile non poter ricever in tanto tempo una lettera che facci ad rem, havendole scritto io tante e tante. Saria partito subito de qua, havendo udita l'intentione del prencipe, ma per non haver un denaro, non ho possuto et ho speso insin hora vicino ottocento scudi, tutti col debito, e quello che è peggio, non trovo da indebitarmi. L'altra perchè non mi son partito è, acciò non dichio in Roma, che io sia stato impatiente di non aspettar altro poco di lettere. Il prencipe con la sua corte non intende, che vuol dire esser administratore della sua provincia et esser arcivescovo de Martianopoli, però prego V. Sia Ill., che nella lettera del Papa si facci capace di questa cosa in modo, et forma, come lui prettende.

Affrettavo di venir in questa provincia di far una visita secondo il gran bisogno che vi è, e la raccommandatione speciale più volte fattami da V. Sia Ill., ma per non haver e le lettere da Roma con l'ordine V.re e la privatione dell'auttorità del prencipe, non ho possuto, ne posso adempir il commando et il mio desiderio. Item a far la visita nella Transilvania e Turchia per questo anno non ci vi pensi, si per le guerre e pestilentie, si per non haver non che e si anchè perchè direbbe, che io me ne vogli fuggire; non mancarò

[4] A Jan Baptista Zamoyski bákói püspöknek írt levelet, a ráadott esetleges választ nem ismerjük. A [illegible] 1645. június 1-én kibocsájtott körlevélre ld. 308. l. 7. jegyz.

però con occasione di farla in ogni modo. Se mi potessi far aquila volaria volintieri a darli meglio ad intender, come siamo tenuti, perchè dubito che così nulla ci vi crede. Prego mandeno le lettere dupplicate Ill. Signore P.[a] Constantinopoli e Chiprouatz. Baccovia, li 28 gennaro 1645.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima devotissimo et obligatissimo servitore

Fra Marco Bandino arcivescovo
et administratore di Moldavia etc.

Megjegyzés

Ugyancsak január 28-i keltezéssel Bandinus még egy levelet írt Ingolinak. Ennek lényege, hogy az őt meghatalmazó pápai iratot okvetlenül a nagypecséttel erősítsék meg. (VERESS: *Bandini* IX. sz., 34-35.)

Február 27-én, majd március 2-án újból írt Bandinus Ingolinak, illetve külön a Hitterjesztés Szent Kongregációjának is, sürgetve a megerősítő iratokat. A márciusi levelet a Szent Kongregáció július 3-i ülésén tárgyalta, s az alábbi határozatot hozta: mivel a kért iratokat már elküldték, a levélre nem szükséges válaszolni. (Uo. X-XII. sz., 35-36.)

60.

1645. március 29., Jászvásár

GASPARO DA NOTO KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS, MOLDVAI VICEPREFEKTUS LEVELE A HITTERRJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 62, Fol 3 + 12. (Végig s.k.)

TARTALMA: *A bajok gyökere, hogy nincsenek főpapok a tartományban. Bárki papnak, püspöknek adhatja ki magát, katolikus vagy lutheránus vagy más átkos szekta tanát prédikálja; szenteletlen kehelyben szolgáltatják ki a szentségeket, a Római Rituáléról nem akarnak tudni, a házasság szentségét kapzsiságból szétszakítják. A vajda titkára viszályt szított Marcus Bandinus és Zamoyski püspök között. Ráncba kellene szedni a kóborló papokat. Bartolomeo Bassetti meghalt.*

[a] A P. (esetleg D.) rövidítést nem tudtuk biztosan feloldani. Valószínűleg: Prefetto

[Címzés a levél külzetén:] Alla Sacra Congregatione de Propaganda Fide.

Eminentissimi et Reverendissimi Signori.

L'assenza de prelati in questi paesi, e la poca loro residenza è causa di molti disordini et abusi nelle nostre chiese cattoliche in questi parti, tali, che considerandoli, dovrei esser più tosto innanzi l'Em.ze V. e lacrimare con raccontarli e piangere per provederci. Dissi per l'assenza de prelati, perchè essendovi et i reverendi preti secolari non havrebbono tant'ardire di venire in queste provincie et essercitare nelle nostre chiese esercitii ecclesiastici, prima di presentarsi all'ordinario e da quello haver le facoltà dovute, ma perchè trovano le pecorelle dell'anime senza pastore, ogn'uno si fa sacerdote, ogn'uno è vescovo, ogn'uno predica, ne si sa che dottrina, se christiana[1] o luterana o d'altre maleddete sette, puoco si curano di offerire quel tremendo Santissimo Sacramento dell'altare in calice non consecrato. Il rituale romano non lo vogliono toccare, non che sentire, ma corrono secondo le loro consuetudini; il sacramento del matrimonio è talmente strapanato, e forse per avaritia, che diventiva peggio de scismatici, e perchè? Perchè non vi è il pastore, che regge, che visita, che proveda, che castighi et all'hora senti ebbono la conversione de popoli alla fede cattolica, e non sentire le scisme che qui son nate, per non far la residenza i vescovi aggitate per opera d'un dragomano latino fra l'Ill. et Rss. Msig. Marco Bandini e Msig. Ill. Zamosci[2] con tanto russore de cattolici e gusto particolare de'nemici. L'Em.ze V.Rss. provedino la provincia o del'uno, o l'altro per sentire la reformatione de preti vagabondi, con sopportatione de buoni, buon odore de missionarii e maggior augumento della santa fede, ch'è quanto per adesso m'occorre d'avvisarli, mentre per fine profondamente inchinandomi, le bacio le sacre vesti. Jassi, 29, di marzo 1645.

Humillissimo servitore
Fra Gasparo da Noto missionario
e vice prefetto

Dell'Em.ze V. Ill. et Rss. alle quali soggiongo che qui v'è nova che il P. Bartolomeo Bassetti sia passato da questa a meglior vita, per via di Polonia, io lo credo per esser tutti mortali, ma ne sto ancor dubioso, mentre che più volte sogliono accadere simile diceris.

[1] Értsd: katolikus
[2] Jan Baptista Zamoyski bákói püspök.

61.

1645. április 16., Jászvásár

FRANCESCO MARIA SPERA KONVENTUÁLIS FERENCES MISSZIONÁRIUS JELENTÉSE FRANCESCO INGOLINAK, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁNAK

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 90, Fol. 4+11.

NYOMTATOTT KIADÁSA: 1. PALL: *Controversie* 101-102; *Călători* V. 385-387 (román nyelvű fordítás).

TARTALMA: *A vajda titkára mindent elkövet, hogy ura ne fogadja el Bandinus érseket és ezzel távozásra kényszerítse. Jászvásárra egy magát jezsuitának állító magyar papot hozatott, s abba a templomba helyezte, amely mindig a misszionáriusok gondozásában volt; ez elfoglalta a lakásukat is, csak egyetlen kis szobát hagyott számukra; a viceprefektust naponta zaklatja és el akarja hitetni a néppel, hogy ő rendelkezik püspökök és misszionáriusok fölött egyaránt. Ő maga [Spera] nagyböjtkor végzett körútján Bákóban nehéz helyzetben találta az érseket, akit senki nem ismer el, csak a misszionáriusok. Az ottani plébános a Szentostyát nem tiszteli, a húsvéti szertartásokat másképp csinálja, mondván, hogy a helyi szokások így írják elő. Élő házastárs neki nem akadály a második házasság kötéséhez, elég a válás; a diakónusok akkor is keresztelnek, ha nincs végső szükség, házakat szentelnek, misét mondanak, így a nép beéri velük, nincs szüksége papra. Sok a visszaélés és eretnekség, szakadár módon vetnek keresztet, nem ismerik a Miatyánkot, Üdvözlégyet. Galacban működik egy pap, aki misét mond anélkül, hogy fölszentelték volna. Bandinus érsek nem tehet semmit, amíg be nem mutatja a vajdának a Rómából érkezett írást.*

Bevezetés

Francesco Maria Spera di Narni - ahogy maga jelentette a Hitterjesztés Szent Kongregációjának - 21 napos fáradságos út után, 1645. január 8-án érkezett Konstantinápolyból Jászvásárra. Résztvett a Vizkereszt napján a főtéren rendezett gyertyás körmeneten, amelyet a szakadárok "nagy álmélkodással" néztek. Jelen volt Lupu Vazul vajda lányának nagy ünnepélyességgel megrendezett esküvőjén is. (1645. január 12.: APF SOCG Vol. 62, Fol. 20-21.)

Illustrissimo e Reverendissimo Signore,
Signor e Padrone mio colendissimo.

Il rimorso della cuscienza per l'offitio che tencho in queste parti, mi fa molestar V.S. Ill. con questa mia, con rappresentarli le miserie di questi

paesi, acciò rappresentandole alla Sacra Congregazione sia rimeddiato al tutto; e perciò fare li dicho, come che un dragomano di lingua latina e polacha (cattolico di nome piuche di fatti) di questo prencipe[1] cercha di adempir la scisma incominciata, col voler far discacciar da questa provincia il P. Fra Marcho Bandini, arcivescovo di Marcianopoli et administratore di Moldavia, quale risiede in Baccovia per non esser accettato per tale da questo prencipe, per rispetto del medemo dragomano. E per magiormente dimostrare a questi populi cattolici che detto prelato non sia vero vescovo ma falso frate, detto dragomano per inpero ha introdotto in questa chiesa di Iasse, sempre offitiata da missionarii, per paroco un prete ungaro, quale dicesi che sia stato Gesuita,[2] e ciò fatto senza riconoscimento di nesuna persona ecclesiastica, e di più, l'habitatione solita de missionari di tre stanzioletti fatte al uso del paese nella quale ci ritiririamo quando non si puol camminare per la missione, ci la occupata tutta detto prete lasciandoci solo una meschina stanza, e noi qua non ci potemo richiamare con veruno, ma solo ricorrere alla Sacra Congregazione. In oltre, detto prete giornalmente cercha con novi modi disturbare il P. viceprefetto,[3] quale risiede hora qui per non perder del tutto detta habitatione, e per oprare con questi populi cattolici e scismatici, e fa ancho molto frutto havendo sempre in questa chiesa disputato e fatto altri esercitii pertinenti alla missione.Et ancho detto prete[4] da ad intendere a queste genti che sia sopra a vescovi e missionarii, e questo è pervenuto ancho al orecchie del suffraganeo di Caminezze[5] quale hora se ritrova qui per ambasciatore, per conto del suo re di Polonia[6] per quanto si dice.

De più, devo dirli che per fare parte del mio debbito parte di Quatragesima, sono stato per la missione, e pervenuto la settimana santa in Baccovia, ho trovato quel povero prelato[7] come semplice frate non essendo stimato da verun sacerdote per tale, eccettuato però noi altri missionarii, che altro non facciamo che di predicarlo per vero prelato. Vi ho trovato poi che quel parago[8] fa tutto il contrario di quello fa la ChiesaRomana et in particolare non tiene in alcuna veneratione il Santissimo Sacramento dell'altare, anzi che li frammenti che restano nel calice li lascia sopra l'altare in abandono, e Dio sa che non li butti. Et il tutto lo feci vedere a Mons. archivescovo, quali risposti li consumai nella mia celebratione, il venerabile sacramento poi sempre communicò il populo, e volse tener il sepolcro in sino alla domenica, conforme dice sia uso di queste parti, ma quelche im-

[1] Lupu Vazul vajda titkára, a már többször említett Kutnarski.
[2] Beke Pálról van szó
[3] Gasparo da Noto
[4] Értsd: Beke Pál
[5] Kamenyec
[6] IV. Ulászló
[7] Értsd: Bandinust
[8] Értsd: parocho: Gyügyei Boldizsárról van szó.

porta senza lumi e senza veneratione, che lacrimai detto caso; e non volse farne triancolo ne cerio, e questa ceremonia se fa in tutte queste chiese, e quando noi altri missionarii vogliamo introdur il rito romano, dicono li preti e li diaconi, quali son seculari, che sunt contra consuetudinem.

Di più molti preti anno fatto il secondo matrimonio, tanto dalla parte del homo quanto della donna, con altri vivente l'uno ell' altro, dicendo che perciò fare basto solo il divortio. De più, si permette che li diaconi senza necessità battezzino con tutte l'altre ceremonie, eccettuato l'olii che non hanno detti diaconi, introducono le donne in chiesa dopo il parto, vanno per le case a benedirle, cioè il giorno di Pasqua e Epifania. Et in quelle chiese ove il sacerdote non puol sempre esser per le festi, detti diaconi non solo fanno le sopra dette cose, ma in detti giorni leggono la messa (ma in questo non ho possuto saper di certo se a vino l'ostia) e perciò detti cattolici non fanno conti di sacerdoti, non curandosi di averli appresso di loro, dicendo che li basta il diacono. È perciò nascono molti abbusi e forsi eresie, et ho trovato in molti lochi che homini e donne non si sanno signare, ma si fanno la croce alla scismaticha dicendo che quella è la bona per esser cosi stata insegnata da preti e diaconi, e molti non sanno il *Pater* et *Salve*. Consideri il restante si che, Ill. Signore, è necessario che la Sagra Congregazione dia qualche ordine in ciò, o al arcivescovo qui presente, o al Ill. Zamosci[9] quale dicesi dal sopradetto signor suffraganeo di Camminezze che saria in questa provincia tra pochi giorni, acciò egli e noi possiamo levar questi abbusi, introdur il rito della Chiesa Romana.

De più, nella chiesa di Galazzo vi è un prete[10] quale celebra senza esser ordinato, e cosi è affermato da tutti questi populi, dicendo che un tal frate polacho gli abbi data detta autorità, e questo arcivescovo non vi puol far niente senza littere da Roma per questo prencipe, e Dio sa si farra niente, mentre sia per venire l'Ill. Zamosci, e si procura far fare dal istesso prelato vicario questo prete uncaro, che se ciò succede lascio considerare a V. Sia Ill. la pace che sarremo per havere. E se detto prete sapesse che noi scrivemo ogni cosa che qua succede alla Sacra Congregazione et a V. Sia Ill., subbito ricorrerebbe dal prencipe, farci fara qualche burla. E questo che esponcho a V. Sia Ill., acciò l'esponcha alla Sagra Congregazione. Si assicuri che solo lo dico per zelo dalla Santa Chiesa, et il tutto lo toccaranno con le mani con il tempo. E pregandola a scusarmi del incommodo, e di si loncho scrivere, pregandoli dal cielo il conprimento de suoi desiderii, con ogni af-

[9] Zamoyski bákói püspök

[10] Bandinus nagy jelentése szerint Zollich Istvánnak hívták. (427.l.)

fetto di dovuto servitore e le bagio le mani, riverischo, la riverischo e li fo ancho sapere che dimani riparto per girare per la missione. Jassi, li 16 di Aprile 1645.

Di Vostra Signoria Illustrissima e
Reverendissima devotissimo servitore

Fra Francesco Maria Spera
missionario apostolico.

62.

1645. április 18., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁNAK TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 62, Fol. 54+71. (Az aláírás és az utóirat s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XIII. szám, 37-38. (A megszólítás, a záró formulák, valamint a címzés nélkül.)

TARTALMA: *A moldvai vajdától nincs mit várni, teljesen rosszindulatú titkára és tolmácsa, Kutnarski befolyása alatt áll és hamis információira hallgat; mögötte Zamoyski van. A kamenyeci lengyel segédpüspök is újabb szakadár eszméket terjeszt a vajda környezetében. Védelmet, segítséget és anyagi támogatást kér nyomorúságos helyzetében. - Utóirat: Kölcsönt vett fel és hozzáfogott a bákói templom rendbehozatalához; anyagot szerzett be, hogy püspöki szálláshelyet építsen, de aligha fogja tudni megépíteni, mert Zamoyski saját joghatósága alá akarja vonni a püspökséget, és a vajdánál elűzettetésén munkálkodik.*

[Címzés a levél külzetén:] All Ill. et Rss. Sig. Patrone mio sempre colendissimo, il Msig. Francesco Inguli vigilantissimo secretario della Sacra Congregatione de Propaganda Fide. Roma, etc.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore et Padrone mio Colendissimo.

Hoggi, che siamo li 18 aprile, ricevo la litera di V. Sia Ill. delli 4 di Febraro, scritta a questo Ecc.mo prencipe di Moldavia,[1] et dimani la mandarò per il nostro secretario, D. Pietro Parcevich al R.P.Fra Gasparo da Noto missionario acciò per qualche strada possa consegnarla al detto prencipe; ma dubito che non sortirà cosa veruna stante lo scima e mala informatione del pessimo e scomuncato secretario della linqua latina e polacha interprete, detto per nome Kutnarski, et queste scisme non ci provengono da altri per certo agitate da questo homo, che per mezzo del benedetto Zamoyski; come V. Sia Ill. meglio forsi haverà inteso dalli padri missionarii, et anco meglio sentirà dal nostro secretario la nova scisma seminata da un suffraganeo di Kamenecz polacco, il quale li passati giorni è stato dal prencipe Basilio a far non so che inbassata. Però, Ill. Signore, la prego per le viscere di Christo, che la Sacra Congregatione si degni di dar qualche remedio opportuno a questi inconvenienti, perchè non è il dovere che mi lascino morire così desperato et abbandonato d'ogni sorte d'aiuto et protettione. Et di più li dico, tacto pectore et per Dio vero, che io con la mia misera famiglia mi moro di fame, non potendo oltra li debiti di tanti centinaia di scudi che io commessi, trovar più un soldo benedetto per poter comprar un poco di candele; non che di procurare per il vitto necessario il restante. Baccovia, li 18 d'Aprile 1645.

Di Vostra Signoria Illustrissima Reverendissima

obligatissimo e
observandissimo servitore
Fra Marco Bandini
metropolitano di Marcianopolis.

P.S. Sogguingo di più, che per servitio di Dio et augmento della Sede Apostolica havevo incominciato far assai bene in questa, non posso dir chiesa di Baccovia, ma più tosto spelonca di ladri, havendo preso ad interessi denari per comprare alcuni stabili de scismatici, quali per la propria guanda apportavano cattivo odore a questa casa, et per gratia del Signore, non solo ho effettuato questo, la con le mie industrie ho apparecchiata materia per far qualche habitatione conveniente ad un vescovo; ma il demonio, inimico del bene, giornalmente per via delle sue membra non vuol che ciò possa effettuare.[2] Accorgendomi, Ill. Signore, che questa non sarà mia stanza, non

[1] A Lupu Vazul moldvai vajdához intézett levelet nem ismerjük.

[2] Gasparo da Noto 1645. április 17-én azt jelentette Ingolinak, hogy a lengyel papok közül az egyik világi ruhában Jászvásárra jött, misét akarván bemutatni. Gasparo kérte tőle pátensét, hogy megbizonyosodjék pap voltáról. Nem volt hajlandó megmutatni, még kevésbé akart elmenni Bákóba, Bandinus püspökhöz, ahová ezután utasította; akkor még nem tudta, hogy az illető már elrendezte dolgait a vajda latin tolmácsával. Most aztán fény derült az egész ügyre; a jezsuiták "szokásos álnokságukkal" kihasználják a Bandinus és Zamoyski közötti viszályt, el akarják kergetni Bandinus érseket és a misszionáriusokat. A

volendo il Polacco perder l'antica iurisdittione di questo vescovato, come mi vien rappresentato con litere, et che forsi un giorno temo d'esser descacciato per via del Zamoyski, adoprandosi in ciò il poter di questo Signore prencipe, che però mentre ciò succeda, come vero servitore e ministro della Santa Sede Apostolica, prego V. Sia Ill. ad antepormi a qualche povera chiesa de cattolici, rendendomi sempre pronto all'obbedienza della Santa Sede et dovendo che scrivere a questo prencipe per rispetto del suddetto dragomano, potrano scrivere sempre o in italiano, o in greco, lingua del prencipe.

Fr. Marcus idem ut supra.

Il benedetto dragomano ha dato ad intendere a questo prencipe et a tutta nobiltà, che io, come monaco, per uscirmene dalla disciplina regulare, habbi procurato questa sacra dignità per via d'amici dalla Sede Apostolica, e lo sa V. Ill., il che sarebbe molto al propostio intimare il negotio, come passo, al detto prencipe, alla confusione del Kutnarski, etc. Dato che il Monsig. Zamoyski ci vorrà residere in questo regno, mi paghi almeno le spese fatte, viaggiando da Turcia in qua, et in questi 7 mesi che spero pigliando in prestito cosa, come lei sa molto bene.

Megjegyzés

A levél külzetén Ingoli s.k. írt följegyzése olvasható, nyilván a Bandinusnak írt válasz lényege: A vajdának, úgyszintén P. Antonio Sulichinek[3] a levelet még egy példányban megküldik. Zamoyski püspöktől nem kell tartania, az adminisztrátori kinevezés az ő tudtával történt.

vajda latin tolmácsától. Kutnarskitól is sokat szenvednek mindnyájan. Utasítást kér, mit tegyenek a misszionáriusok ebben a nehéz helyzetben. (APF SOCG Vol.62. Fol. 4 + 11.)

[3] A név olvasása bizonytalan. Úgy tűnik, azonos Antonius Sulić-csal, aki ekkor a török hódoltságbeli Karasova (ma Caraşova, Románia) konventuális ferences (minorita) egyházának volt a főnöke. (KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje* II. 370.)

63.

1645. április 20., Kutnár

JOHANNES LILLUSNAK, MOLDVA APOSTOLI VIKÁRIUSÁNAK ÉS HÁROM MISSZIONÁRIUS TÁRSÁNAK LEVELE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 62, Fol. 36 + 45. - *D:* MTA Ms. VERESS 1078-1079. fol. (Számos olvasási hibával.)

TARTALMA: *A pápa ajánló levele a moldvai vajdához még nem érkezett meg, így az érsek [Marcus Bandinus] feladatát nem láthatja el, visszavonultan él, kölcsönökből tengődik; juttassanak neki anyagi támogatást, mert ha kénytelen lenne elhagyni Moldvát, ez súlyos kárára lenne az egyháznak. A hitélet a római katolikusok közt erősen romlik, vannak, akik feleségük életében új asszonnyal kötnek házásságot. Románvásár, Szucsava, Karácsonkő, Galac egykori virágzó katolikus egyházközségei néhány családra zsugorodnak, a hívek tömegesen állnak át a szakadárokhoz. Segítséget kérnek, mert kevesen vannak és tehetetlenek.*

[Címzés a levél első oldalának alján:] Sacrae Congregationi de Propaganda Fide etc.

Eminentissimi ac Reverendissimi Patres.

Nos, infrascripti sacerdotes missionarii, parochi caeterisque alii in Moldavia degentes et animarum curam gerentes, nostram fidem deficere cernentes, ad rarum eminentiarum paternum conspectum his nostris humillimis litteris, non pro aliqua humana gratia captanda aut interesse, sed sine ulla cordis adulatione et omnipotentis Dei honore, sanctae Romanae Ecclesiae exaltatione, fideique nostrae propagatione, proprio conscientiae motu impulsi, concurrimus ac devenimus, fatentes ac sincero corde exponentes, qualiter episcopalis dignitas ac decus partibus in istis adumbratur ac deperditur, eo quod litterae commendatitiae a summo pontifice ad manus principis Moldaviae adhuc non fuerint missae, nec devenerint, cum necessarissimae sint ut libere ordinarius[1] (qui et a nobis summo desiderio et ab omnibus christicolis istis maximo pro eorum salute ardore expectabatur) et sine ullo impedimento sua exerceat munera, ita, ut litterarum inopia ac mora plurimum et ecclesiae damnum et maximum ipsi archiepiscopo detrimentum attulerit, et in dies affert, cum sex abhinc mensibus, omni prorsus humano favore et auxilio careat, nec quidquam pro suae vitae ac familiae sustentatione ei a quoquam offeratur, sed quotidie hinc-inde expensas mu-

[1] Értsd: a kinevezett egyházkormányzó, Marcus Bandinus marcianopolisi érsek.

tuas in debitum requirit, et hoc, cum extraneus et nemini notus sit, vix ab ullo reperiri possit, cogaturque pro decore in silentio, tamquam privatissima persona persistere. Cum ergo et ex summi pontificis mandato et Vrarum eminentiarum, dicto archiepiscopo impositum sit onus ad regendas hic Christi oviculas unanimiter et eidem summo pontifici et Vris eminentiis submisso animo pro animarum salute notum facimus, quod si modo hisce praecipue principiis, ipsi a summo pontifice et Sacra Congregatione aliquod auxilium non subministretur, omnino ac infallibiliter huic provinciae valedicere cogetur et in lupi rapacis potestate animas pretioso sanguine redemptas deserere; cujus recessus et absentia cunctis maximo futura erit detrimento; et quanti usque ad praesentem diem animarum saluti, populis et integris civitatibus obfuerit, clare ex multis locis patet, nam propter talem absentiam plurimi cattolici, non solum se a Deo, verum etiam a summo romano pontifice averterunt, et sacra conciliorum statuta spernentes, veram et legitimam reliquerunt uxorem, et aliam, illa vivente duxerunt. Pejus adhuc Roman, civitas fere principalis et quasi antea tota cattolica, nunc (lacrimabile dictu) septem fere domus existunt, caeterae omnes schismaticorum, Siceiaviae[2] quoque proprius propter fidelium copiam parochus assistebat, curam animarum illarum gerens, modo caret, cum ipsi quoque cattolici desint. Similiter locus Petra[3] dictus, cattolicorum numero florebat, una cum suo parocho jam flos ille exsiccatus evanuit. Galaz itidem praestantissimo ac copiosissimo fidelium praelucebat caetu, modo schismatici in ea multiplicati degunt. Plurimae aliae civitates, oppida et villae, quae brevitatis causa omittuntur, sine pastoris et sui ordinarii regimine, vigilantia et praesentia praesertim propria, veram et cattolicam fidem deserentes, latiorem schismaticorum viam, quae ad perditionem ducit, sunt secutae. Hic manu nostra quotidie palpamus et lacrimabundis inspicimus oculis.

Ut ergo nostras purgemus et exoneremus conscientias, tacto pectore eminentias Vras in quorum manibus salus est, certiores facimus. Quo cum fine perennam eminentiis Vris unanimiter felicitatem deprecantes, sacras humillime deosculamur vestes.

Datis Cutthnarii, 20. Aprilis 1645.

Vestrarum eminentiarum humillimi atque addictissimi servi:

Ego, Joannes Lillus, vicarius generalis
Moldaviae affirmo, ut şupra.

Ego, Fr. Gaspar da Notho missionarius ac
vicepraefectus affirmo, ut supra.

2 Szucsava

3 Pietra (Karácsonkő)

Ego, Fr. Franciscus Maria Spera de Narni
missionarius affirmo, ut supra.

Ego, Fr. Marianus Bosnensis missionarius
apostolicus in Transilvania, necnon olim
comissarius[a] ejusdem affirmo.

64.

1645. május 13., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE BERNARDINO CAPPONI BÍBOROSHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG ol. 62, Fol. 7-9. (Végig s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XVII. sz., 40-44. (A megszólítás és a záró formulák nélkül.)

TARTALMA: *A vajda tolmácsa [Kutnarski], aki Zamoyskinak is kedvelt embere, nem szűnik meg üldözni őt; most azzal fenyegeti, hogy a lengyelek rövidesen elkergetik, mert nekik van jussuk e püspökséghez. Zamoyski nagyobb hatalmat tulajdonít magának, mint a Szentszék. Titkárát, Petrus Parčević atyát Lengyelországba küldte Zamoyskihoz, a lengyel királyhoz, a munciushoz és Potocki generálishoz intézett levelekkel, hogy a helyzetet tisztázza és a Szentszék tekintélyét helyreállítsa. Ha mégis távozásra kényszerítenék, nem tud visszautazni püspökségébe, a neki ígért jövedelmekből semmit nem kapott meg; templomi felszerelést is úgy kellett kölcsönkérnie. Ha a vajda a pápától kapna levelet, másképp kezelné őt, minden egyéb írást semmibe vesz. A nép, néhány misszionárius múltban elkövetett hibáiért, ellenségesen nézi a jelenlegi, általában tisztes életű atyákat is; magyarul nem tudnak, itttétük így teljesen hiábavaló. Már hozatott néhány jezsuitát és világi papot; fölkereste őt egy világi pap, a karánsebesi jezsuita iskola volt növendéke, aki török, illir, román, latin, olasz és kevés magyar nyelvtudásával rendkívül hasznos lehetne; a ferences rendbe szeretne belépni, ehhez Róma engedélyét kéri. Az eddigi misszionáriusok számára a doktori fokozat megadását és hazautazásuk engedélyezését javasolja. Erdélyből néhány jezsuita érkezett, hogy Jászvásáron iskolát állítsanak fel. A köztük és a misszionáriusok között támadt ellentétben neki nincs része, a vajda beavatkozása is illetéktelen volt. Létfenntartására és főpapi öltözet csináltatására kölcsönt kellett fölvennie; ha rövidesen nem kap valamilyen anyagi segítséget, helyzete teljesen tarthatatlanná válik.*

[a] Rövidítve így: commris

†
Illustrissimo e Reverendissimo Signore
et Padrone mio Colendissimo.

Già non credo che un prelato di Santa Chiesa a' nostri tempi habbi ricevuto si grandi et incredibili travagli, et continue persecutioni com'io in spatio di questi 7 mesi per via del maledetto e scomunicato interprete della latina et polacha lingua di questo prencipe,[1] senza alcuna culpa mia, come Iddio lo sa, ne io posso, Ill. Padrone mio, con il basso ingenio mio arrivare alla malignità di questo perfido cattolico e pubblico concubinario; solo questo mi viene scoperto, che detto interprete, pretende con ultime forze d'esser vescovo di Bakovia per via di Polonia, come persona favorevolissima del Zamoyski, però tutto che fa detto interprete, lo fa con il suo consenso. Hora, Ill. Padrone, sopradetto interprete me mando a dire, che non habbi speranza di poter in questa provincia residere, perchè ci veranno e fra puochi giorni vituperosamente me discacciaranno, non volendo già detti Polachi perdere il ius di questo vescovato. Ma io sempre sperando in Dio e preponendo l'autorità della Sede Apostolica et posponendo l'arroganza d'alcuni, sto fermo e solido, aspettando qualche ordine et gratioso favore della medesima Sede, se fra tanto da questo prencipe dischiacciato non sarò.

Se, Ill. Padrone, havessi ricevuto questi travagli e tanto grandi ingiurie dai Turchi, o heretici, restaria capacissimo et con ogni pacienza per l'amor di Dio e come cosa gratissima per aumento della Chiesa Cattolica lo supporteria, ma dalli prelati d'essa et cattivi, e perfidi cattolici, mi pare cosa impossible. Desidero donque sapere per qual mio deffeto cotesta Sacra Congregatione (se però lo sapeva) me mandò a questa desperatione si grande, e posso dire a questa becharia, mentre che il Zamoyski si mostra di maggior autorità che l'Em.i Sig.i e padroni nostri, li Sig.i cardinali della Sacra Congregatione!

Per ovviar donque a tante scisime e scandali ho spedito con grandissimo mio incomodo e grosissime lachrime (senza alcuna provisione o viatico, ma alla ventura) il Sig. D. Pietro Parcevich, nostro secretario, per Polonia dal detto Zamoyski, inviandoli per maggior pace tutte le lettere et decreti, quali havevo per le mani di cotesta Sacra Congregatione, scrivendoli anche et mandandoli a dire, che desistesse hormai dalle perverse et scandalose, et alla Santa Chiesa Cattolica dannevoli imprese, e che aspettasse altro ordine dalla Santità di N. Signore et dalla Sacra Congregatione della quale a un minimo cenno mi troverò sempre ubedientissimo.[2] Scrivo anche al serenissimo re di Polonia,[3] inviandola a sigillo volante, dentro la lettera dell'Ill.

[1] Lupu Vazul vajda már többször említett titkára és tolmácsa: Georgius Kutnarski.

[2] Bandinusnak Zamoyski püspökhöz írt, 1645. május 7-én Bákóban kelt levele, melyet Parčević-csel küldött. VERESS: *Bandini* XIV. sz., 38-39.

[3] A VII. Ulászló királyhoz írt levél: uo. XV. sz., 39-40.

nuncio apostolico,[4] a tale sappia il contenuto in essa, scrivendoli li travagli e nostre miserie, pregandolo che le facesse mediante suo favore, far consegnare alle proprie mani di quella M.tà. Ho scritto di più all'Ill. Msig. Zamoyski et al Ecc. Generale di Camenec, detto Nicolò Potocki, come più vicino a questa provincia, et amicissimo di questo prencipe Basilio, delle quali mando le copie, acciò V. Ill. et l'Em.i padroni sappino li termini et diligenza da me usata con il Zamoyski, per conservatione della autorità pontificia et delle Em.ze Loro in questo regno, acciò questa sochia e pazza gente non dichi che il Zamoyski ci sia di maggior autorità che le Loro Em.ze come per certo lo diranno, se queste burle e resistenze cusì li passarannò, e che sappino, che non vi è proceduta da me cosa alcuna di questi si gran scandali e scisme, delle quali non solamente per le città, ma etiandio per li cantoni si parla e si murmura publicamente.

Si dice che detto Mons. fra puocho ci verrà in qua. Se donque per via del prencipe, alla instanza di Zamoyski sarò discacciato di qua, io non so con che andarmene al mio arcivescovato, non havendo, per Dio Sanctissimo, un quattrino per le candele, e V. Sia Ill. con il Msig. di Sardica[5] mi promettevano delle intrade nella sola Moldavia 500 scudi et l'immunità di questa villa del monasterio di Bakovia, et hora non si ricordano di quello che hanno a me promesso, ma si bene di quello, che io gli promisi et ogni volta che io havessi ritrovato, quello si diceva, conche faccia e conscienza le potria molestare? Ma tutto quello mi fu detto d'alcune persone pratichissime del paese di Moldavia lo trovai più che vero e per questo io le fui molesto innanzi che venisse in qua. Ma gli dico per certo s'io havessi portato per il prencipe le lettere della Stà di Nostro Signore, non succedeva cosa alcuna delli presenti travagli; per le quali subito che fui confirmato, ho fatto grandissime istanze al Sig. Giovanni domestico, acciò per tempo me le mandasse, e mai fu possibile di poterle ottenere, perchè il prencipe non si cura delle mie bolle, brevi, decreti et le facoltà, ma solo delle lettere di Nostro Signore, per esser stimato, et in questo se ne vanteggia assai, quando viene stimato dalle persone grandi, massime dal Summo Pontefice Romano, essendo prencipe terribile e superbissimo di natura, al quale non si ponno dire le ragioni di sorte veruna, come non le vole. Però, Ill. Sig., sto aspettando da loro qualche refrigerio opportuno e paterna consolatione in questi miei travagli e miserie, quali per amor di Dio et per honor di Sua Santa Chiesa Cattolica supporto volentieri, credendo sempre mai di maggior animo di far qualche bene in questa chiesa, per maggior edificatione di questo tanto grande e savio prencipe, e tutta la nobiltà sua, alla confusione delli malevoli, massime quel pessimo cattolico Kutnarski, interprete; se però da lui, e dal Zamoyski mi sarà permesso, e se potrò qualche mezzo ritrovare. Dette lettere poi di Nostro Signore per il nuntio di Polonia, io non le dimando di poter per me, ma per la chiesa cathedrale in Baccovia, et per il monasterio

[4] Johannes de Torres

[5] Petrus Deodatus szófiai érsek.

d'essa questuare, come lei ha parlato con Msig. di Sardica, per la quale non ci bastaranno almeno tre o quattro miglia reali; acciò li successori miei trovassero meglior recapito che io in queste parti, perchè con le intrade del monasterio (se aliquando sarrano rese) è impossibile, essendo tanto puoche.

Dicono alcuni che il Msig. Zamoyski mai ci vorrà in sua chiesa residere, ma solamente instituir un vicario, sino a tanto che la sua chiesa sia provvista d'un vescovo da lui proposto. Però, Ill. Sig., dato che quivi non potessi già residere, me raccomando alli soliti et benigni favori di V. Sia Ill. di qualche chiesa. Giusto nel partire per Polonia nostro secretario, sopragiunse il R.P. Fra Antonio, missionario di Carassevo,[6] mandato alla istanza mia dal P. Fra Giovanni Desmanich, havendolo io pregato, mi desse in prestito un calice, una pianetta et una cotta, non havendo questa chiesa cathedrale nessuna cosa nel suo, e mi le portò per gratia loro.

La supplico, li sia raccomandata [...][a] la persona del R.P. Fra Antonio, latore di questa, acciò potesse ritornare consolato e sottisfatto quanto prima per l'amor di Dio, con la lettera di Nostro Signore et li Em.i Sig.i cardinali a questo prencipe, quale havuta che sarà, spero che comodamente potrò in questa provincia residere: ma al presente in grandissime miserie e calamità mi ritrovo come meglio dal predetto P. Fra Antonio, piacendola, ne sentira.

Io, Ill. Sig., non dirò mai quello che non è, ne meno vorria dir tutto quello ch'è, ma ex officio lo devo dire, ma sia fra di noi; però, se le pare cusi bene sino a tanto che io facessi una visita generale in questa provincia; questa gente non può sentir nome di questi padri missionarii per li cattivi apportamenti d'alcuni loro predecessori, come sentirete dalla lettere comunemente dal populo di Iassi scritta, con tutto ciò che questi padri missionarii del presente sono veramente huomini da bene, alcuno in poi, del quale non gli posso dir, se è vero quello, che si dice, innanzi che non facessi la visita. E non gli vogliono, perchè non ci sanno la lingua et io le dico in confidenza, che loro ci stanno senza far frutto di sorte veruna, non havendo la lingua hungara. Però io, come indegno pastore, la devo avvisare e procurare quelli pastori del linguaggio, dalli quali fedeli anime havranno maggior consolatione, et ho ordinato già un padre giesuita per 3 sacerdoti et altri sacerdoti et altri 3 ne havevo, e di più, l'uno hoggi è venuto da me, già sacrdote, da me ancor da putto, nella scuola di Caransebes delli padri giesuiti conosciuto, il quale è venuto d'esser frate nostro di San Francesco, e sa lingua turchesca, illirica, quanto io, valaccha, benissimo latina, italiana e qualche puoco hungara; però vorrei la licenza di poterla ricevere al habito, havendo grandissimo bisogno delle simili persone per maggior consolatione delli detti missionari.[7] Vorrei che V. Sia Ill. gli procurasse la licenza che li possiamo addottorare, acciò ritornino con honore alle loro provincie, e con

[a] Egy szót nem tudtunk elolvasni

[6] Föltehetően a már említett P. Antonius Sulić, a karasovai konventuális ferences (minorita) rendház főnöke.

[7] Nem tudtuk azonosítani.

bona et honesta fama. Io veramente dalli detti missionarii sono stato consolato e ben servito estrinsecamente in questi miei gran travagli et persecutioni.

Mando secretamente a V. Sia Ill. alcune lettere, le quali desidero mi siano rimandate, con l'istesso latore, viste che saranno, delle quali vi sono 4 in tutto.

Alcuni R.di padri giesuiti di Transilvania sono venuti in questa provincia per eriger la scola in Iassi, che sarà mezzo opportunissimo e più efficace che sia per poter far qualche bene per la propagatione della Santa Fede Cattolica, il che mi è stato di gran gusto e di maggior consolatione che le posso dire. Quello ch'è stato fra li detti padri giesuiti et li R.di padri missionarii in detto Iassi, tutto è stato senza nostro consenso, ma per via del prencipe, come sento, del che non li tocco cosa veruna, ma quando sarà suo tempo, non mancarò, stando io per hora qui suspeso d'ogni autorità e giurisdittione, fatto quasi prigione, il che tutto procede per l'amor del pallio, non potendo conferir gli ordini, essendo di ciò questa gente incapacissima.

Delli paulinisti in Misia et la loro richiesta li dirà R.P. Fra Antonio, latore, come anchè altre cosette, che da noi gli saranno scritte nel memoriale.

Ricevo la risposta fatta dall'Ecc. prencipe alla lettera di V. Sia Ill., il quale non ha voluto altro dire, se non, dove è la lettera del papa? Havevo, Ill. Padrone, imprestato alcuni danari per far l'habito pontificale, l'uno, et gli ho speso tutti per li animali, e si non riceverò qualche succurso, non so che fare.

Baccovia, li 3 di maggio alla anticha 1645.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

obligatissimo e observandissimo servitore
Fra Marco Bandini
metropolitano di Marcianopolis

[Az irat külzetén a Szent Kongregáció irodájának följegyzése:] L'arcivescovo di Marcianopoli al Sig. cardinale Capponi per il Sig. cardinale Matthia.

Megjegyzés

A jelentés külzetére valószínűleg Capponi bíboros az alábbiakat jegyezte fel: A bákói püspököt, aki Moldvát és Havasalföldét igazgatja, a lengyel király szokta javasolni és a pápa nevezi ki. Két lengyel jelölt után legutóbb a dominikánus Zaymoskit javasolta, ki is nevezték, de nem lehetett sem elődeit, sem őt rávenni, hogy székhelyükön, Bákón lakjanak; csak odalátogatnak, felszedik a bevételeket és visszatérnek Lengyelországba. Mivel Zaymoski, a kapott felszólítás ellenére sem költözött Bákóba, a Szent Kongregáció a marcianopolisi érseket jelölte ki vikáriussá, rábízva Moldva adminisztrációját. Működése elé akadályokat gördítettek, de mivel a pápa most elküldte brévéjét, a vajda el fogja őt fogadni. A biztonság kedvéért a bréve másolatát is el kellene küldeni Fra Antonióval, aki most van visszatérőben Moldvába. Ezután a jelentés

tartalmát foglalja össze, saját megjegyzéseit is hozzáfűzve: Az érsek a nehézségekről számol be - olvassuk - és, ahogy mások is korábban, ócsárolja a ferences misszionáriusokat; velük szemben most versenytársként lépnek fel más szerzetesek, akik látva a 15-16 év alatt tönkrement templomokat, megpróbálnak támogatást szerezni azok felépítésére. A [ferences] misszionáriusok most panaszkodnak, hogy a lengyelek segítségével el akarják őket űzni. Ami a román nyelvet illeti, P. Falco ferences,[8] aki az egész Campolungo városát visszatérítette a lutheránius hitről, jól beszéli, a többi pedig meg fogja tanulni. P. Raimondo[9] is beszélt románul, de ő meghalt.

1645. június 4-én Bákóból írt levelében Bandinus ismét csak azt panaszolta, hogy a megerősítő brévéket még mindig nem kapta kézhez. Az, hogy a Szent Kongregáció nem válaszolt leveleire, hogy indítványainak nincs visszhangja Rómából, rossz fényt vet az ortodoxok szemében a katolikus egyházra. A Beszterce patak áradása elsodorta a malmot, melynek jövedelméből élt, így most már semmi létalapja nincsen. Amióta Moldvában van, még egyetlen egyszer sem kapott semmilyen támogatást. (APF SOCG Vol. 64, Fol. 207. A levél külzetén a Szent Kongregáció kancelláriáinak a följegyzése: Recepta die 30. Novembris.)

65.

1645. június 20., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 62, Fol. 55 + 70. (Végig s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XVIII. sz., 44-47. (A megszólítás, a záró formulák és a címzés nélkül; több olvasási hibával.)

TARTALMA: *Végre megkapta küldetéséhez a hivatalos megerősítést. Miután több levele válasz nélkül maradt, titkárát Petrus Parčevićet elküldte Zamoyski püspökhöz, hogy élőszóval mondja el, milyen helyzetben van. Zamoyski megígérte jóindulatú közbenjárását a vajdánál és a lengyel királynál. Az iránta eddig tanúsított bizalmatlanságnak a misszionáriusok az okai, akiknek botrányos életmódja és hamissága miatt - a római hivatalos levelek híján - őt is csalónak tartották és már-már kiutasítását határozták el. Kéri a Szent Kongregációt, mondjon köszönetet Zamoyskinak, aki személyesen akarja számára a palliumot átnyújtani. A Szent Kongregáció figyelmébe ajánlja Beke Pál jezsuitát, példás életével és hittérítő tevékenységével az egész ország tiszteletét kiérdemelte, iskola-alapításával nagy szolgálatot tett az egyháznak. Ferenczi György erdélyi magyar pap*

[8] P. Giovanale Falco da Luni

[9] Valószínűleg Remondi da Milano.

remete-szerzetesházat alapított Erdély és Moldva határán; kéri küldjenek neki pápai brévét a confraternitas megerősítésére.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore e Padrone Colendissimo!

Doppo tanti stenti, ignominie, persecutioni et imposture fattemi in questa provincia, e da seculari, e da regulari insieme, piacque a Dio Benedetto di far nota al Sig. prencipe[1] et a tutti li contrarianti l'authorità della Santa Sede Apostolica e la mia innocentia, accompagnata dall'obedientia in trasferirmi in questa provincia; poichè havendo scritte più lettere all'Ill. Zaimoschi,[2] degnasse dichiarare la sua volontà a questi popoli, secondo petitione fatta alla Sacra Congregatione acciò io potessi essercitar l'offitio dell'administratore, ne da quello havuta resposta alcuna, nec in scriptis, nec in voce, vedendo per il contrario pullulare molte scisme e danni, determinai di mandar in Pollonia il mio secretario,[3] acciò l'andasse cercando dovunque si fosse con li decreti della Sacra Congregatione, la consecratione mia et altra facoltà, et intendesse da detto Msig. la sua volontà, secondo la quale mi potessi reggere il restare o circa il ritornare d'onde era venuto. Andò il secretario D. Pietro Parceuich, obedendo al mio desiderio, quasi solingo e ramingo per la Pollonia, senza lingua, aiuto e conductore, per molti giorni. Trovò finalmente doppo tanti patimenti (secondo a viva voce fummi detto, da un padre, degno di fede, e costa anche per le lettere di detto Msig. Zaimoschi) trovò, dicò, il vescovo in un loco chiamato Grudek,[4] ove ha li suoi beni, e presentandoseli dinanzi, e sommissamente salutandolo, li narrò virilmente et apertamente li danni, le scisme, e le ingiurie patite da me in questi lochi, attribuendo ciò provenire da Sua Sia Ill., il che con benigna audientia ascoltando, e leggendo li detti decreti della Sacra Congregatione, rispose quasi sospirando, rincrescendoli sommamento ciò udire, e che la sua intentione era ottima, e ne ringratiava Iddio Benedetto e la Sacra Congregatione, che si era degnata di exaudire le sue preghiere in mandare uno, che risedesse in suo loco, e li dispiaceva anche il non haver ricevuta una minima mia lettera, scritte più volte, che haverebbe fatto il suo potere e sforzo nel raccomandarmi al prencipe di Moldavia, prencipi di Pollonia et al medemo Ser. re,[5] havendo bona intrattura appresso quello; come in fatti con mia gran soddisfattione ha il tutto fatto consommo zelo verso la Chiesa e dignità episcopale. Perciò doppo d'haver ricevuto con ogni cortesia il mio secretario, con proprio pugno ha scritto et al prencipe Basilio,[6] raccomandandomi caldamente, et a tutto il clero e populo, acciò mi dovessero ricevere per loro

[1] Lupu Vazul moldvai vajda
[2] Zamoyski bákói püspök
[3] Petrus Parčević
[4] Grodek
[5] VII. Ulászló lengyel király
[6] A már említett Lupu Vazul vajda

administratore e come sua propria persona, rendendomi ogni obedientia, promettendo di far venire le lettere di Sua regia Mtà al prencipe per raccomandarmi.[7]

E ciò che si era patito per l'innanzi da me di tutto ne sono stati causa li missionarii, dice il Ms. Ill. Zaymosche, poichè questi reverendi padri hanno adoperato in questi paesi con somma falsità, e scandalo di tutto ogni autorità ecclesiastica *facendosi chi vescovo,*[a] e chi vicario-generale, e così dubitando che io non fossi uno di quelli, volendomi falsamente ingerire nelle cose della Chiesa per zelo et honor di detta Chiesa, e suo ancora, e per sopire il scandalo e sollevatione che succedeva, non havendone certa informatione di me, ne ricevute le mie, haveva ordinato che non fossi accettato, anzì se il detto secretario non andava da lui per tempo, voleva farmi discacciare per mezzo delle lettere del Ser. re di Pollonia, e consenso di tutta la nobilità, vituperosamente di qua, e sarebbe il tutto successo, se non havesse ricevute e lette le lettere della Sacra Congregatione e visto il mio secretario. Onde veda V. Sia Ill. di informare detta Sacra Congregatione della buona volontà di detto Msig. Ill. Zaymoske, e scriverli ringratiandolo che così paternamente e tanto zelo della Chiesa habbi in un tratto smorzato il fuoco, che contro di me si era accesso, e credo che il prencipe lette le lettere sue, le quali per ancora non le habbiamo presentate, essendo uscito fuori di lass per la sua provincia in visita, farà quanto detto Zaimoschi scrive e riceverrami per vero vescovo. Ha promesso inoltre, come mi scrive nella lettera, di conferirmi di buona voglia *il pallio* di sua propria mano nella città di Camenez nelli confini di Moldavia, poco discosta da Iass. Prego V. Sia Ill. si degni di scriverli doi parole di ringratiamento di quanto ha fatto; perchè questo atto so che per l'avvenire mi sarà di gran giovamento.

In oltre mi raccomanda detto Ill. Zamoyski non solo per mezzo del secretario, ma etiam nella lettera che mi scrive, un tale P. Paulo Becche, sacerdote della Compagnia di Giesù, già stato terribile heretico contro cattolici et hora mansuetissimo agnello, ma in rei veritate, e nella vita, costumi e scientia lodevolissimo, desiderato da tutta la provincia e ricevuto con honore dal medemo principe Basilio, et in un mese che sta in Iassi, ha fatto più che li padri missionarii per molti anni circa il culto della Chiesa; ha eretta la scola

[a] A dőlt betűkkel szedett szavakat itt és a következőkben Marcus Bandinus vagy valaki más aláhúzta.

[7] Az említett levelek közül ismerjük a Szent Kongregáció által Zamoyskinak írt pápai utasítás dátum nélküli fogalmazványát (APF SOCG Vol. 62. Fol. 62).Zamoyskinak a bákói püspökség joghatósága alá tartozó papsághoz intézett latin nyelvű körlevele előljáróban arról szól, hogy milyen nagy a papság szerepe és felelőssége az igaz hit elterjesztésében és megerősítésében, az istentiszteletek rendszeres megtartásában, a hívek lelki gondozásában. E feladatokat azonban csak a hierarchikus rend megtartásával tudja teljesíteni. Ennek biztosítása érdekében kérte ő, Zaymoski, a Hitterjesztés Szent Kongregációját, hogy nevezzen ki, illetve küldjön Moldvába olyan fölszentelt püspököt, aki őt, amikor távol van, teljes joghatósággal helyettesítheti. A Kongregáció e feladat ellátására Marcus Bandinus marcianopolisi érseket küldte. Felhívja az egyházmegye papságát, hogy amikor Bandinus helyettesíti őt püspöki funkciójában, a megyéspüspöknek kijáró tisztelettel vegyék körül és engedelmeskedjenek neki, mert ő, Zaymoski, ilyenkor ráruház minden intézkedési jogot, lelki és gazdasági dolgokban egyaránt. (1645. június 1., Grodek: APF SOCG Vol.219. Fol. 128.)

con soddisfattione di tutto il popolo, e per questo effetto si ha amicati molti baroni della corte; ha introdotte molte belle devotioni e fatto che si frequenti la chiesa di Dio; onde credi che per mezzo suo si haverà a fare gran bene et utile alla Chiesa, e lui in persone è stato dal detto Ill. Zaymoske a informarlo di me, come sono mandato dalla Santa Sede per suo administratore. Si che V. Sia Ill., havute le lettere delli reverendi padri missionarii in contrario, non si lasci transportare, che loro lo fanno per mera malignità e non per zelo della Chiesa, vedendo il frutto che fa, et in particolare che alcuni baroni incominciano a mandare li loro figlioli alla scola, cosa utilissima per la Chiesa, e le mie lettere, se sono venute in contrario sensu tanto di Msig. Zaimoschi quanto di detto padre, V. Sia Ill. le abbrucci, senza presentarli alla Sacra Congregatione, perchè furono scritte innanzi la venuta del mio secretario da detto Msig. Zaimoske.[8]

Ritrovandosi un prete di honesta età, ma di una esemplare e perfetta vita, gran benefattore della chiesa di Baccovia, per haver quivi ricevuti li ordini sacri e celebrata la prima messa, e dati docento reali acciò si facesse ristaurare, ma li essecutori li hanno spesi in proprii bisogni, con estremo suo dolore; questo ha fondato un romitorio nelle montagne, tra li confini di Moldavia, sotto il dominio del prencipe di Transilvania, loco detto *Belichen*,[9] e la fondatione è in honore della Beatissima Vergine, mantenendovi sei hermiti a proprie spese, ove per gran devotione vi concorre gran numero de popoli, e questo è da cinque anni in qua; onde desidera havere il breve apostolico della confermatione di quella sodalità e confraternità, insieme con le indulgenze plenarie per tutte le feste della Madonna per li anni circa arbitrium Sanctae Sedis. Il conceder questo è cosa necessarissima, non essendovi altre devotioni in quella provincia. In oltre mi ha promesso che se si otterra detta gratia lui solo farà il campanille nella chiesa di Baccovia. Prego V.Sia Ill., vogli consolare e lui, e la chiesa di Baccovia di sommo bisogno, giacchè si offerisce di dar la lemosina. Il nome di detto R. sacerdote è D. Giorgio Ferenczi Ungaro.

Scrivo a V. Sia Ill. in fretta per la partenza di uno, ma con prima occasione informarò meglio V. Sia Ill. di quanto occorrerà. Resto per fine a

[8] Ugyancsak 1645. június 20-án Bandinus a Jezsuita Rend generális vikáriusának, Francesco Sangrinónak is írt, megköszönve, hogy a Rend Beke Pált ("sacerdos secundum cor nostrum, et vita, et moribus, et excellenti doctrina praeclarus") a moldvai misszióba küldte. A maga részéről a hívek lelki gondozásában, az iskolák felállításában teljes szabadságot adott neki. (VERESS: *Bandini* XIX. sz. 47-48.) Erre a levélre Sangrino 1645. szeptember 16-án válaszolt. Különös örömére szolgált - írja -, hogy Beke Pál missziós tevékenységét és erkölcsi életét ilyen nagyra értékeli, s hogy ilyen elismerő szavakkal méltatta a Rend munkáját. Szüksége is van a Moldvában működő rendtagoknak erre az elismerésre, mert ellenfeleik ármánykodnak ellenük, panaszaikat már a Hitterjesztés Szent Kongregációjához is eljuttatták. Bandinus levele a Szent Kongregáció előtt bizonyítani fogja az igazat, s elnémítja az acsarkodók rosszindulatát. (ARSI Germania Vol. 113/a, 34-35.) - Az ügy folytatását ld. 327. l. Megjegyzés.)

[9] A helynevet nem tudtuk azonosítani, s arra nem találtunk adatot, hogy - a később megnevezett - Ferenczi György gyergyószentmiklósi plébános, erdélyi püspöki helynök valahol is alapított volna remeteszerzetesházat. Ugyanakkor Ferenczi diáriumában az alábbi bejegyzés olvasható: "A bákai katolikusok claustrumbéli temploma mind elpusztult vala. Azt építettem [építtettem?] meg 100 tallérral anno 1637. die 12. Maji. Laus Deo et Beatae Virgini." (Közli: VESZELY: *Egyháztört. adatok* 144.)

supplicarla di nuovo, vogli scriver una riga a detto Ms. Ill. Zaimoske in ringratiamento, et a V. Sia Ill. pregando longa felicità, le bacio le mani. Vi si raccomanda il mio secretario D. Pietro Parcevich aspettando di sentire l'annoveramento tra li Em.i cardinali, e le bacia le sacre vesti. Baccovia, li 20 giugno 1645.

Di vostra signoria Illustrissima e
Reverendissima
affettiosissimo e devotissimo servitore
Fra Marco Bandino
archivescovo di Marcianopoli

66.

1645. augusztus 6., Jászvásár

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 63, Fol. 2+8. (Csak az aláírása s.k. A levél zárlatán Bandinus papírfelzetes érseki pecsétje. Az irat külzetén a Szent Kongregáció kancelláriájának följegyzése: Recepta die 6. Januarii.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XX. sz., 48-50. (A megszólítás, a záró formulák és a címzés nélkül.)

TARTALMA: *Megérkezett végre a várt pápai bréve és a Szent Kongregáció ajánlólevele. A bojárok jelenlétében bemutatta a vajdának, aki ünnepélyesen engedélyt adott funkciói gyakorlására. Szállására visszaérkezve, a misszionáriusok ellen háborgó hívek nagy sokasága várta; lelki gondozást nem kapnak tőlük, nyelvüket nem tudják, állandó zaklatásaikat, javaik elvételét, túlkapásaikat nem hajlandók tovább tűrni, ha így megy tovább, kénytelenek lesznek elhagyni vallásukat. Helyettük egy maguk-választotta, tisztes életű magyar papot akarnak plébánosul, akit azonban a napokban érkezett Antonius Laimer provinciális - szembehelyezkedve Zamoyski püspök és a vajda akaratával - el akar űzni. A Szent Kongregáció határozatáig türelemre szerette volna bírni a felzaklatott híveket, de az indulatos hangulat miatt jobbnak látta, ha ideiglenesen saját házát engedi át [a provinciális jelöltjének] Fra Gasparo [da Noto]nak, a nép és a vajda által választott papnak pedig átadja a plébániát. Anyagi támogatást kér a Szent Kongregációtól; a vajda csak akkor lesz hajlandó segítséget adni, ha már megbizonyosodott megfelelő működéséről. Egyházlátogató körútjára csak akkor indulhat, ha a nép befejezte a szüretet.*

[Címzés a levél külzetén:] Alla Sacra Congregatione de Propaganda Fide.

Eminentissimi e Reverendissimi Signori e Padroni
Colendissimi!

La divina disposítione per l'essaltatione della Santa Chiesa, l'honor di Dio Benedetto e delli capi della Chiesa si opportuni remedii apportò a tutta la provincia di Moldavia con l'arrivo del breve di Sua Santità, che quasi ad un miracolo si puole ascrivere.[1] Poichè essendomi io partito da Baccovia con tutti li incomodi del mondo et arrivato in Ias per vedere di placare il popolo, quale si era solevato contro li R.i padri missionarii per alcuni inconvenienti da loro fatti; e con l'intentione anchè di supplicar il Sig. prencipe, acciò volesse degnarsi di conceder la facoltà per poter essercitar l'offitio mio nella vigna del Signore, vedendola inculta con deteriorare giornalmente, e mentre tentavo l'audientia nel giorno di San Giacomo Apostolo alli 25 di luglio all'usanza Moldava, et alli 5 di agosto alla Romana,[2] in quel mentre ecco la divina providentia aperse la strada alli santi desiderii delli pastori e buoni fedeli con il quale, vi era il breve del Sommo Pontefice per il detto prencipe di Moldavia. Onde celebrata la messa e rese le gratie a Dio et a San Giacomo, andai nella corte, dove havuto l'adito dal prencipe, li presentai detto breve, salutandolo da parti di Sommo Pontefice et Em.i cardinali, quale fatto subito leggere in praesentia di tutti li baroni clara voce, ascoltò attentamente quanto in esso si conteneva, e finito di legger levosi in piedi, ringratiando a Sua Santità e l'Em.ze loro, concedendo a me ipso facto tutta l'autorità spirituale in tutta la sua provincia, con gusto particolare affermando che quella lettera gli era una grandissima colana d'oro, mandata dal Sommo Pontefice e che la tenira sempre nel core, per viva memoria d'una si segnelata gratia. Disse ancora, che il detto breve gli era un fortissimo scudo, col quale da qui innanzi si puol diffender contro tutti li contrarianti al vescovo. Interrogò anche, se Sua Santità mandava le lettere a tutti in carta reale? Fu li risposto dottamente che no, ma solamente alli regii e principi di corona. Adunque rispose, perchè a me ha così scritto? Fu li repplicato che Sua Santità tiene Sua Ecc. per un prencipe grande, la cui fama vola per universo mondo; dalla quale risposta ne restò assai contento.[3]

[1] A Lupu Vazul moldvai vajdához intézett. 1605. május 25-én keltezett pápai bréve másolata: APF Vienna Vol. 8. Fol. 201.

[2] Értsd: az'ónaptár szerint július 25-én, a Gergely naptár szerint augusztus 5-én.

[3] Még 1646. május 4-én Jászvásárról Lupu Vazul vajda levelet írt X. Ince pápának. Ebben elpanaszolta, hogy korábban több moldvai katolikus püspök csak addig tartózkodott az országban, míg magát harácsolással megszedhette. Puszta templomok és falvak jelzik működésüket. Legutóbb Marcus Bandinus marcianopolisi érsek, apostoli adminisztrátor jelent meg előtte ("... Accessit huc demum novus quidem administrator R. Marcus Bandinus ...") és bemutatta a pápa megbízólevelét. Ő [a vajda] azonban jobban szeretné, ha nem Bandinust, hanem a császár által kinevezett szkopjei püspököt, a dominikánus Hiacyntus Macripodariót nevezné ki, már csak azért is, mert a nyelvrokonság miatt könnyebben érintkezhetne vele és bojárjaival. (Másolat: APF SOCG Vol. 64, Fol. 201 + 204.) A Szent Kongregáció augusztus 3-i ülésén foglalkozott a vajda levelével, és azt javasolta a pápának, hogy kérését utasítsa el. (Uo. az irat külzetén.)

E così domandai licentia di nuovo per Baccovia, et arrivato a casa trovai tutto il popolo che mi aspettava dall'audientia et unitamente inominciò a supplicare a strillare contro li R.i padri missionarii, dicendo in praesentia loro che già erano sforzati a lasciar la fede, la legge, la Chiesa et ogni altra cosa spirituale, perchè giornalmente vengono molestati e tirati da loro al tribunal seculare, occupando li beni loro, suggendo il sangue loro, senza alcuna utilità et aiuto spirituale, secondo anchè lo disse l'istesso prencipe publicamente nel Divan, essendo inhabili alle confessioni, alle prediche, ad administrare li sacramenti, e simili, per diffeto della lingua, e che quel popolo havea provvisto d'un sacerdota ungaro dotto, di bonissima vita e sufficiente per loro.[4]

Procurai al meglio che potei di placar detto popolo, promettendo di darli la satisfattione, secondo sia conveniva per l'utile delle anime loro; ma perchè li giorni passati un tal R. P. Frat'Antonio Laimer, provinciale di Transylvania, Moldavia e Valachia, e commissario generale di Polonia, secondo lui dice, con scandalo del prencipe, baroni, popoli, tanto scismatico, quanto cattolico, contra is vescovo Zamoyski e suo administratore, venne con assoluta potentia, ma pocha prudentia di cacciare il buon paracho condotto dal detto popolo et impatronirsi della chiesa e casa, facendola convento, con asserire innanzi il prencipe che il vescovo non haveva che fare sopra il missionarii, ne anco nelle chase loro, e che lui era administratore; scandalizzato il prencipe della sua presumtione, altra audientia non li diede, ma rispose al popolo, quale era quivi presente a tale effetto, che tenissero quel sacerdote, quale era d'utile all'anime loro; qual popolo di novo doppo il pranzi venne da me, dicendo già che Iddio Benedetto, Sommo Pontifice et il prencipe Basilio ci hanno provvisto del capo e pastore, volemo che la chiesa parrochiale resti libera dalli padri missionarii, inanzi che io andassi in Baccovia per finire una volta simili contese; altrimenti loro haverebbono usati altri termini con detti padri. Onde vedendo io il fervore del popolo, dissi che almeno aspettassero in sino che ne avvisassi la Sacra Congregatione. Risposerò, che la chiesa e chasa era fatta da loro con le proprie spese per li parrochi e non missionarii, e che la Sacra Congregatione desidera il bene all'anime nostre e non farà il contrario, ma lodara il fatto, mentre che questi sono inhabilissimi per noi, e scandalosissimi nella provincia, e la Sacra Congregatione udendo simil cose, siamo sicuri che li richiamara da tutta la provincia, o vero lo faremmo noi stessi. Si che per sedar il tumulto, acciò detto popolo non andasse più dal prencipe a lamentarsi, al P. Fra Gasparo[5] diedi la mia chasa propria in detto Ias et nella casa parrochiale lassai il parrocho eletto da detto popolo in praesentia del prencipe.

Supplico l'Em.ze V.re, voglino provvedere di qualche aiuto acciò possi mantenermi, perchè il Sig. prencipe non mi ha dato cosa alcuna per manti-

[4] Nevét nem tudjuk.
[5] Gasparo da Noto

mento; ha ben promesso di farlo, ma vuol veder prima qualche bona opera e soddisfattione del suo popolo cattolico. Pregole inoltre, già che il pallio non puol venire, voglino concerdermi la facultà, acciò possi exercitar l'officio pastorale, di poter ordinare et similia, essendo che mi vengono giornalmente mandati da diverse parti preti e frati alle ordinationi.

Più diffusamente e puntualmente ne avvisarò d'ogni cosa l'Em.ze Loro doppo la visita, la quale non posso fare, se non fatte le vendemmie, per esser tutti in campagnia e nelle vigne. Con che ringratiando infinitissimamente l'Em.ze V.re delle lettere scritte in favor mio al prencipe e del breve ottenuto dal Sommo Pontefice, quale spero, che operarà assai in aiuto spirituale in questa provincia, prego per fine all'Em.ze V.re longa felicità, alle quali inchinandomi humilmente, le bacio le sacre vesti. Di Jas, li 26 luglio 1645.[6]

Di Vostre Eminenze

obligatissimo e devotissimo servitore
Fra Marco Bandini
archivescovo di Marcianopoli

Megjegyzés

Ugyancsak 1645. augusztus 6-án Francesco Ingolinak, a Szent Kongregáció titkárának is írt Bandinus. Levelében köszönetet mond a pápai brévéért, majd panaszkodik a misszionáriusokra, akik nem akarják őt püspökként elismerni, zavargásokat keltenek, szembeszállnak a vajda, a nép és a püspök akaratával, s több kárt okoznak az egyháznak, mint hasznot. Majd így folytatja: "Vi è un padre in Ias, caro al prencipe, caro a tutti baroni, caro et utile a tutto il popolo, dottissimo, di bonissima e santa vita, e perchè opera da vero servo di Dio della vigna, con prediche, esortationo, dottrina christiana e insegnar li putti il timore e le lettere nelle scole, se lo voglioni inghiottir vivo, individiosi del ben operare, contrarii ad esaltatione della Chiesa et opressori dell'augmento delli fedeli cattolici.[7] Per male informationi loro io scrissi a V. Sia Ill. in contrario di questo buon padre, il quale siede nella casa parrochiale ad tempus, per insino che li fabbricaranno li benefattori una casa, havendoli già promesso per tener anchè le scole, anzi penso di tenerlo meco, essendo dottisimo nelli canoni e casi di conscientia, et in far la visita mi sarà di grand' aiuto, essendo ungaro, e quivi tutto il popolo è ungaro. Detto padre è della Compagnia di Giesù di gran fama, per il quale ad instantia del popolo io nel mio primo ingresso scrissi al loro superiore in Transilvania che lo dovesse mandare e così è venuto, menando seco un prete secolare ungaro,[8] dotto assai a di bona vita, secondo il gusto del popolo e la volontà dell'Ill. Zamoyski, quale desidera e vuole, che i parrochi siano preti secolari." Tervezett egyházlátogató körútját az országban halasztania kellett, részben pénzhiány miatt, részben, mert a nép mindenütt kint dolgozik. Munkája végzéséhez megbízólevélre és anyagi segítségre lenne szüksége. Végül elmondja, hogy Fra Antonio Laimernek, a konventuális ference-

[6] Az Ó-naptár szerint. A Gergely naptár szerint: augusztus 6.
[7] Nyilván Beke Pál jezsuita a szóban forgó személy.
[8] Talán a már említett Gyügyei Boldizsár

sek (minoriták) provinciálisának érkezése nagy kavarodást okozott; vissza akarta venni a templomot és az ún. rendházat, elűzve a jezsuita Beke Pált, akit azonban a vajda védelmébe vett és a plébániára helyezett. (VERESS: *Bandini* XXI. sz., 50-52.)

1645. augusztus 18-án Bákóból Ingolinak írt levelében jelentette, hogy közben megérkezett a pápa Lupu Vazul vajdának írt levele is, amelyet személyesen adott át, egyszersmind a vajda segítségét kérve. De ígéreten kívül mást nem kapott, csak engedélyt működéséhez. Tanácstalan volt, mit tegyen, a pénzhiány és a háborús állapotok miatt sem Erdélybe, sem Törökországba nem mehet. Tudomására jutott, hogy a boszniai provinciális rossz hírét terjeszti; mindig ellenséges volt irányában, nemcsak felszentelését akarta megakadályozni, de életére is tört. Zsarnoksága és túlkapásai miatt maga a boszniai tartomány is megosztottá vált. Most, ha Mariano Maravić-ot püspökké teszik, onnan csak menekülni lehet. Moldvában a misszionáriusokkal mindenki elégedetlen, ittlétüknek semmi haszna. Titkárát [Parčević-et] elküldte a lengyel királyhoz, a bákói püspök még vitatott hovatartozása ügyében. Semminemű jövedelme nincs, rangjához nem méltó módon, nyomorultul és nagy szegénységben él. Levele utóiratában egyenként felsorolja a Moldvában müködő papokat. "Gli sacerdoti qualli ho al presente in questa provincia vi sono due padri ungari della Societa di Giesù, con il loro maestro in Jassi,[9] in Kutnar un prete detto D. Giorgio,[10] in Uss D. Michiele prete ungari,[11] in Gallacz D. Stefano Bulgaro,[12] in Baccovia D. Baldasar ungaro[13] e meco, Msig. Lillo e Rss. Pietro Parcevich et il R.P. Frate Elia Bosnese novamente da Constantipopoli venuto,[14] solamente d'un mese in qua due altri preti ungari spetto di giorno in giorno per mandarli alle parochie." (VERESS: *Bandani* XII. sz., 52-53.)

67.

1645 [vége]

AZ AUSZTRIAI JEZSUITA RENDTARTOMÁNY ÉVI JELENTÉSE

AZ IRAT: *A:* ARSI Austria Vol. 139, Fol. 350-351. Litterae annuae S.I. Provinciae Austriae 1645.

TARTALMA: *A moldvai misszióról: két jezsuita szerzetes és egy novicius szolgál Jászvásáron. A katolikusok, a görögkeleti szakadár románokhoz hasonlóan több tévelygésüket megőrizték. Igy pl. húsvétkor a halottak sírja fölött mulatoznak, remélve, hogy a purgatóriumban senyvedő lelkek ezáltal felvidulnak. Másrészt a nőrablásról és a válásról sem sikerült leszoktatni őket, aki megunta házastársát, egyszerűen eltaszítja; ehhez a szokáshoz nagyon ragaszkodnak. A jezsuita pátereknek mégis több esetben sikerült a*

[9] Beke Pál és Désy Márton
[10] Georgius Gross
[11] Husz városában Rabcsonyi Mihály
[12] Stephanus Zolich
[13] Gyügyei Boldizsár
[14] Talán Elias Davniscianin.

válást megakadályozniok, erre példákat hoz fel. Az ördögűzésben is kitűnt a katolikus hit ereje: egy görög iskolamestert szeretője megbabonázott; a kalugyerek bottal próbálták az ördögöt kiverni belőle, a jezsuiták isteni szóval űzték el. Egy katolikust, aki nem akart a templomba menni és misét hallgatni, vad álomképek gyötörték, a templom előtt üvölteni kezdett. Egy javasasszony forró vassal égette, hogy kiűzze belőle a démonokat, mert a román nép nagyon babonás. Sok 60-70 éves sosem gyónt még, legfeljebb román módra, csak egyik vagy másik bűnét. A legtöbb katolikus vadállat módjára az erdőben él. A jezsuita mód szerinti iskolákat még nem állították fel, de az atyák már tanítanak. Csodálkoznak is a görögök és a rutének, akiknek sok iskolájuk van, de csak az írás-olvasás alapjait tanítják, nyolc vagy még több évig, évi 8-9 tallérért. Nincs még állandó háza a Rendnek.

Bevezetés

Beke Pál jezsuita szerzetes 1644. évi moldvai útja után decemberben Grácban élőszóban is jelentést tett a tartományfőnöknek. (Ld. 270.) 1646. januárjában a Rend generálisa, Mucius Vitelleschi még Grácba címezte neki szóló levelét. (ARSI Austria Vol. 5/II. 956) Május 28-án viszont már Moldvából jelentkezett Beke. Levelét nem ismerjük, csak a Rend generálisának 1645. szeptember 2-i válaszából következtethetünk rá (Beke levelét a rendfőnök szeptember 1-én kapta kézhez): Engedélyezi, hogy az alsóbb osztályokban való tanításnál használja Georgius Lonza munkáit.[1] Úgy véli, egyelőre inkább nem ír Zamoyski bákói püspöknek, talán majd később, ha a jezsuiták elleni hangulat lecsillapodott. A moldvai misszionáriusok ugyanis - írja tovább Vitelleschi - panaszt emeltek a Hitterjesztés Szent Kongregációjánál, hogy a jezsuiták "akadályozzák őket kötelességeik teljesítésében és a más vetésében akarnak kaszálni." ("turbantes missionarios Sacrae Congregationis in officiis suis et mittentes falcem in alienam messem.") Bár tudja, hogy ez a vád nem igaz, mégis figyelmezteti, tartózkodjék mindentől, amit rosszra magyarázhatnak. Kérjen a marcianopolisi érsektől [Bandinustól] egy igazoló írást tevékenységükről, amit ő itt bemutathat a Szent Kongregációnál. (Uo. 1003-1004.)

December 30-án Beke október 19-i levelére válaszolva, a rendfőnök örömét fejezte ki, hogy moldvai munkájuk jól halad és ismételten figyelmezteti: kerüljék az ellentéteket a misszionáriusokkal. (Uo.1016-1017.)

[A jelentés első része a rendtagok ausztriai, csehországi, magyarországi és erdélyi tevékenységével foglalkozik.]

Missio Moldavica Jassii.

Ingressi Moldaviam hoc anno Martii 12 Jassii ad parochialem domum posita sunt tres e Societate, patres duo et tertius novitius,[2] qui omnia humili-

[1] Ilyen nevű szerzőt nem találtunk. Talán Lonczay Gergely jezsuitáról van szó, aki 1619-ben Lugoson született, 1638-ban lépett a rendbe és 1644-ben Grácban, az egyetem bölcsészeti karán tanult. Ugyanebben az évben elbocsájtották a Jezsuita Rendből (Johann ANDRITSCH: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universitä Graz*. Graz 1955. 75.; LUKÁCS: *Catalogi* II. 661.) Annak, hogy valamilyen tankönyvet írt volna, nem találtuk nyomát.

[2] A két jezsuita szerzetes: Beke Pál és Désy Márton; utóbbi csak az év második felében érkezhetett Moldvába. A novicius nevét nem tudtuk megállapítani. Megjegyezzük azonban, hogy a Jézustársaság konstitúciói szerint a szerzetesi jelöltidő (ellentétben más szerzetesrendekkel, melyeknél ez az idő 1 esztendő) 2 év, mind a skolasztikus (leendő papnövendék), mind a laikus (kétkezi munkások, mesteremberek) novi-

tatis et charitatis officia, quovis famulo conducto promptior exercuit, patribus parochialia procurantibus, Populus, qui est catholicus, cum schismaticis Valachis nonnullos gentilitatis errores necdum deposuit; inter alios per Paschalia feste his in usu erat: super tumulos mortuorum viri simul ac mulieres convivari laetique choreas ducere solebant, ea omnino persuasione, quod animae in purgatorio cruciatae aliquantulum refrigerii per suorum laeta convivia super tumulos, caperent. Laboratum hic errorque ab eorum animis excussus, quamquam convivii consuetudo penitus non potuit tolli. Quare ne turbatio aliqua fieret, permissum est convivari, ea tamen lege, ut in domum viri honesti pauperes quoque convocarentur, et sub convivio ad sobrietatem instituto, de misera hominum conditione, de felicitate pie defunctorum et de infelicitate damnatorum tractaretur inter colloquendum: suscepere monita, ne deinceps convenientes ad domum non vero super tumulum colloquia magis, quam convivia tractare videbantur, praesente Societatis homine, magna satisfactione populo.

Alter abusus erat in raptu virginum et mulierum, ac in faciendo divortio; isque adeo invaluerat, ut si conjunx conjugi displiceret, daret sibi facultatem mutuo cum alia persona contrahendi matrimonii; hinc saepe unus prioribus dimissis, quartam et septimam inducebat uxorem itaque foemina viros. Difficillimum erat inveteratum abusum tollere, nam populus illud oggerebat tenacissime. Consuetudinem esse alteram legem, cum praesertim majoribus probata sit, ab hac nolle se recedere, ne filii degeneres viderentur; nihilominus Deo adjuvante id nostri effecerunt, ut is abusus antiquaretur.

Ex multis unum alterumve sit exemplum. Juvenis quidam uxoratus spreta uxore adhaeserat meretrici, cujus gratia in omne ruebat nefas. Uxor cum matre convenit ad nostros, ac maritum etiam vocat, ut libellum repudii accipiant; at juvenis etiam sine libello liberum se jactabat; egit noster convocatis pluribus cum uxore derelicta, ut marito commissum scelus parceret, primis de temporalium rerum jactura monet, ac terret suppliciis eorum, qui neglecto priori thoro, secundas appetunt nuptias. Cumque induratum flecti non posse advertit, interrogat coram, obduratus tacet ille; ac noster: visne, inquit, dicam tibi? Annuit ille; tum noster: tu, inquit, nunquam mihi confessus es, attamen novi te in sceleribus obstinatam agere vitam. Auditis ille aliquot criminibus per ordinem obstipuit, sudavit et mox ad se rediit, priorem animum mutavit, uxorem recepit et poenitenciam egit.

Hoc exemplo jam in more aliis est, ut priusquam tentent divortia, dicere soleant: veniamus ad patres Jassenses, illis si visum fuerit, faciamus,

ciusoknál. Ebből egy esztendőt a noviciátus épületében kell eltölteniök ("kanonikus év") a második év a különleges próbák esztendeje (kórházi, betegápoló szolgálat, a "peregrinatio", amikor is a noviciusok kettesével vándorútra kelnek, hogy adományokat gyűjtsenek stb.). A Rend a távolabbi missziókba menő jezsuita szerzetes-papok mellé többnyire egy vagy két laikus frátert ad, akinek az a feladata, hogy szerzetes rendtársai szállását, ha kell étkeztetését rendben tartsa, ellássa, egyszersmind a templomban vagy kápolnában, ha van, a sekrestyési feladatokat teljesítse. Valószínű, hogy a két Moldvába küldött misszionárius egy másodéves laikus noviciust kapott maga mellé, aki ezzel a megbízással a második noviciátusi évre előírt különleges próbatételeket is teljesítette. (Ld. *Iratok* 75. sz.)

sin minus, seponamus conatum nostrum. Contigit itaque ut par conjugum post annorum trigintasex cohabitationem legitimam cum foemina ex gravissimis ulcerum doloribus annos septem et plurimum lecto affixa jaceret, demum in divortium conveniret. Verum consilio vicinorum prius ad patres Jassenses se contulerunt, qui conformationem cum divina voluntate adeo efficaciter illis persuaserunt, ut audito sacro in eum finem divinae voluntati se omnino permitterent. Unde factum, ut octavo die foemina omnibus sacramentis rite communita ultimam clauderet horam.

In repellendis quoque daemonum illusionibus non parum enituit catholicae fidei veritas. Jassis quippe graecus quidam ludimagister suae amasiae neglectae incantationibus circumventus, putabatur plane obsessus, quem ridicule graeci monachi (cologeres vocantur) exorcisare coeperunt, adhibitis sibi quoque ignotis et tacitis murmurationibus; cumque nihil effecissent, pervicacem eum esse demonem proclamarunt, quare misellum didascalum detractis vestibus ad fores rhutenici templi colligarunt, gravissimeque flagellarunt, pugnis et baculis ceciderunt, sicque die ac nocte catenis et funibus junctum detinuerunt. Die sequenti catholicorum suasu ad nostros patres miserculus ductus maximo cum ejulatu est, cumque in templum multi inducere non possent, noster stola ejus collo, facile induxit; fremebat ille ad nominis Jesu ac Mariae invocationem, et ululabat, Valachi et Graeci pugnis et baculis compercebant miserum hominem. At ubi noster eos monuisset, in Ecclesia Romana divino verbo, non baculo esse modum pellendi daemones, continuaverunt omnes et eventum rei avidissime exspectarunt; placuitque Deo in testimonium catholicae veritatis spacio unius horae homines penitus liberari ab omni illusione diabolica.

Alius quidam catholicus die festo Pentecostes vocatus ad audiendum sacrum, cum praesentium offendiculo perrexit ad tractanda negotia alia; dum templo appropinquat, ubi sacrificium missae instabat, pertinaciter transire volens, mox exterritus toto corpore abjectis vestibus jam ululare, jam boare, jam grunnire, vociferari et opem implorare coepit, mirisque modis jam currere, jam se volutare videtur. Catholici hoc spectaculo (qui soli tunc aderant) paene exanimati, justam contempti sacri poenam agnoscunt, hominem monstrorum intuitu exagitatum ad templum trahere laborant, sed frustra, nam ille supra vires humanas reluctans, multorum conatus eludit, clamat, ejulat; vae vae dracones devorant, lupi, ursi, apri, serpentes laniant. Interim ne alii auditione careant, micatum eum in domum vicinam occludunt; et uti populus valachicus superstitionibus et incantationibus prae aliis nationibus est deditus, catholicis quoque labe non mediocriter infectis; cognati advocant incantatricem, quae post longas incantationes jubet exagitatum hominem candenti ferro per latera et lumbos crudelissime exustulari, et in pectore aduri, quasi daemones illis residentes ignito ferro pulsi recederent. Ubi miser ille prope exanimis concidisset, incantatrix liberatum assecurans abscessit, sed ille ad se reversus quasi ex inferno, contra diversarum formarum spectra opem ab hominibus petebat; neque tamen sanctissima

nomina Jesu et Mariae edicere audebat, quod severissime interdictum sibi diceret, alias ad inferos actutum rapiendus. Cum in templum nostrum per eum indictus fuisset, sacrum audire, coactus est ille fremitus, ululatus et grunnitus terribiles edere, caput et occulos inversos rotare, sibique ex janua et fenestris templi acerrimos lictores, infernum minantes vociferari, nisi capsulam e collo pendentem abjiceret, seque e templo quam citissime proriperet. Finito sacro, dictis precibus ex Rituali Romano, aeger mox melius habere; tum distincte nomen salutare Jesu et Mariae repetitis vicibus pronunciare et preces cum nostro fundere coepit. Tum ex integro mentis compos factus difficillime adigi potuit, ut referret visa vel audita, eo quod id sibi interdictum affirmaret; fecit nihilominus ex quibus colligi potuit id demonem egisse, nova desperatione illud induceret, morte illata. Demum exomologesi anteactae vitae scelera elicit. Confessionis porro regulam adocti coeperunt exercere multi sexagenarii septuagenariique nunquam aliter confessi, nisi more Valachorum unum alterumve peccatum, quod placuisset. Sed neque hoc multi fecerunt. Catholici more ferarum in sylvis plurimi degunt, quos nostri piis colloquiis ad templum diebus festivis audiendis sacri et concionis causa pertraxerunt, illorumque confessiones exceperunt. Scholae necdum more nostro inchoatae, ne schismaticorum invidia speratos in futuram fructus praefocet; interim tamen adventantem juventutem gratis instruunt nostri, quod mirantur schismatici tum Valachi, quam Graeci ac Rutheni, quorum multae sunt hic scholae, sed ubi nihil aliud docetur, nisi rudis scriptio et lectio; qua in re octo annos ut minimum consumunt, cum interim octo aut novem imperiales in annos didascalo pendere cogantur.

Nulla adhuc Societati certa domus assignata est, sed spem faciunt scholae a principe magnifico apparatu erectae. Nullum hic propagandae fidei paene obstaculum et cujuscunque sectae hominem convertendi. Est vicina Tartaria cum Turcia, et quocunque hinc liberrimus transitus; sed paupertatis studio accedant oportet, qui Deo servire hic gestiunt.

Megjegyzés

Az itt közölt beszámoló - amely különösen a vallásos néphitre hoz érdekes adatokat - minden bizonnyal Beke Pál jelentésén alapul. Ezt a jelentést azonban nem ismerjük.

68.

1646. január 15., Jászvásár

GASPARO DA NOTO, A MOLDVAI MISSZIÓ VICEPREFEKTUSÁNAK LEVELE [A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ]

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 63, Fol. 27 + 30.(S.k. aláírással.)

TARTALMA: *Bandinus érseket ők, a misszionáriusok mentették meg attól, hogy a vajda kiutasítsa, amikor igazolták püspöki megbízatását. Az érsek mégis a misszionáriusok ellen áskálódik, meg akarja szerezni kolostoraik és házaik jogát, miközben a tatárok betörésétől reszketnek. A vajda úgy véli, az érseknek inkább a sokáig pásztor nélkül maradt nyájjal kellene törődnie, és elrendelte, hogy a misszionáriusok maradjanak a helyükön. Az érsek erre a lengyel király, a magyar és erdélyi fejedelmek támogatását kérte, hogy vegyék rá a vajdát, ne erősítse meg a ferencesek kiváltságait. Ez a háborúság egy fatemplom és három nádfonatú szobácska miatt folyik. A Szent Kongregáció tegyen valamit, nehogy megismétlődjék a havasalföldi eset, ahol a veszekedők a törökhöz folyamodtak. Utasítsák az érseket, hogy hagyja őket békében. Kutnáron a katolikus gyerekeket azzal az ürüggyel, hogy a német nyelvet tanítja, egy lutheránus neveli lutheránus és kálvinista könyvekből.*

Eminentissimi et Reverendissimi Signori.

Haverrebe giusta caggione di lamenterasi questo Ill. Ms. arcivescovo Marco Bandini, se l'ossequii di riverenza (dovuti veramente ad un prelato di Santa Chiesa) fossero stati semplicemente apparenza, se non havesse lui stesso confessato, che i missionari l'hanno levato dall'oscurezza de pensieri appresso di questo Ecc.mo prencipe, mentre d'alcuni in questa corte era publicato per un semplice frate e finto prelato, tale, che il prencipe poco meno che non lo fece uscire dalla provincia, se non havesse veduto il modo affettuoso de missionarii, che tanto solleciti s'han dimostrato per incontrare i desiderii di Santa Chiesa, acciò di questa provincia residesse il prelato, e non fosse come alcuni procuravano, vituperosamente discacciato. Asserenati all'ultimo i pensieri di questo Ecc.mo prencipe con la ricevuta del breve di Nostra Santità, procurato a prieghi de missionarii, havuto poi d'arcivescovo l'intento, si lamenta di noi, con dire che habbiam passato mal officio per lui appresso l'Em.ze V.re Rss.me e cossi, occassione desumpta, ingiustamente però, e lo sanno l'Em.ze V.re Rss.me; incominciò subito a cercare le fundationi de monasteri e le concessioni delle case, in questi paesi del Turco, soggetti continuamente all'incursione de Tartari, e già quest'anno habbiano tutti fuggito nelle selve, benchè non siano comparsi. Il sentimento di questo Ecc. prencipe e di tutta la corte è tale, che meglio sarebbe stato, se detto Rss., arcivescovo havesse prima cercato le pecorelle dell'anime commesseli

che tanto tempo son stati senza pastore e poi le concessioni de conventi, e cossi have ordinato che i missionarii non si partissero dalle solite loro habitationi. Udito l'ordine detto Ill. arcivescovo, spedi subito il suo secretario[1] assieme con un padre gesuita alla Mtà del re di Polonia et altri prencipi d'Ungharia e Transilvania per sollecitare lettere di raccomandatione a questo Ecc. prencipe, acciò non facesse la confirmatione de privilegi concessi dal suo antecessore a nostri padri missionarii conventuali. Hor bella cosa è di vedere andar per i tribunali mettersi nella bocca la nostra religione francescana, che qui ha sudato sudori di sangue et anteporsi loro per novi reformatori e zelanti della chiesa di Dio, e di che si tratta d'una chiesiola di legno, e di tre camerette intersute di canne. Qui non siamo in Italia ove nell'occorrenze di lite sono spettatori i cattolici, ma più nostri nemici. Di che, Em.mi Sig.ri per le viscere di Christo fate, che qui non s'habbia da sentire quel che s'ha fatto in Vallachia per interesse del nostro monastero di Targoviste, che per levarci il possesso, sono ricorsi dal Turco, e questa dunque sarà la propagatione della fede in questi parti? Mi raccordo haver scritto all'Ill. Msig. Ingoli, che la nostra intentione non è d'attender alle lite e procurare, ma all'acquisto dell'anime, per non defraudare la mente del Sommo Pontefice e dell'Em.ze V.re Rss.me, tanto si replica di nuovo, si degnino ordinare a questo Rss. prelato, che ci vogli mantenere in quella pace che c'ha trovati.

Decco per ultimo avvisare l'Em.ze V.re Rss.me che qui in una villa chiamata Kuttnar, ove la maggior parte son tutti cattolici, tengono pero i figlioli alla scuola d'un Luterano sotto titolo d'insegnar la lingua germanica, i libri del maestro son tutti di Lutero e Calvino, questo Ill. e Rss. aracivescovo è stato diverse volte cola, non so se senz'accade; se ne accorgono però i scismatici, che lo rinfacciano a noi; ne do parte all'Em.ze V.re, che ci voglino provedere. Habbiamo poi ricevuto il decreto dell'Em.ze V.re Rss.me sopra il sinodo fatto a tempo del P. Bartolomeo Bassetti del quale rimando la lettera dell'Em.ze V.re Rss.me mentre che non si vede comparire. Ci raccomandiamo ancora all'Emze. V.re Rss.me per le provisioni giachè dal'anno 1644 non havemo havuto altro che la metà del sussidio per quel'anno e per fine humilmente inchinato le bacio con profonda riverenze le Sante Vesti. Jassi, 15 gennaro 1646.

Dell'Eminenze Vestre Illustrissime et Reverendissime

humilissimo servitore
Fra Gasparo da Noto missionario
viceprefetto in Moldavia

[1] P. Petrus Parčvić

Megjegyzés

1646. február 20-án, Jászvásárról a Szent Kongregációnak írt levelében Da Noto megismételte a fentieket, többhelyt szószerint azonos szöveggel. A botrányokat mindenképpen el kell kerülni - írja - mert ezeknek csak a szakadárok örülnek. Úgy látja, Bandinus el akarja űzni a mostani misszionáriusokat, hogy helyettük másokat, főleg pedig jezsuitákat hozzon. Levele végén kéri a Szent Kongregációt, ne feledjék megküldeni a brévét doktorátusáról. (APF SOCG Vol. 63, Fol. 28-29.)

69.

1646. április 28., Zbaraz

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 63, Fol. 182 + 187. (Végig s.k.)

TARTALMA: *Lengyelországi útja Zamoyski püspökhöz, akit Zbarażon talált meg; a püspök nem akarta elhinni, hogy ő az érsek, olyan szegényes volt a megjelenése; Gambicki ilyvói püspök palliummal ruházta fel, Zamoyski pedig megajándékozta. Erdélyi útját addig nem akarja megkezdeni, míg az apostoli brévét megbízatásáról és hatásköréről meg nem kapja. Törökországba a háborús és időjárási viszonyok miatt most nem mehet. Rövidesen visszaindul Moldvába, sürgeti a többször hiába kért anyagi támogatást, nagy szegénységében és inségében enélkül sem útját, sem papi munkáját nem tudja folytatni. A Szent Kongregáció által kért információt az állítólagos Szent Jeromos rendi szerzetesről nem tudja megadni, csupán egy Petrus Domancovich [Bukowecki] nevű világi papról volt tudomása, aki Galacból Lengyelországba távozván, nemrégiben ott halt meg.*

Bevezetés

1645. augusztus 18. (ld. 314.) után hónapokon át nincsen hírünk Bandinusról. Minden valószínűség szerint Jászvásáron maradt. Miután Lupu Vazul vajdával a dolgai rendeződtek (ld. *Iratok* 66. sz.) szükségesnek látta, hogy a Lengyelországban élő bákói püspökkel is személyesen találkozzék. Igy került sor az alábbi levélben részletesen elmondott utazásra.

Illustrissimo et Reverendissimo Signore,
Padrone Colendissimo.

[Az ó-kalendárium szerint március 27-én indult Bákóból, hogy Zamoyski püspököt fölkeresse. A húsvétot Kutnárban töltötte, majd Kamenyecre, innen Gródekre ment Zamoyskihoz.] Dove non trovando detto Msig. Zamoiski et intendendo trovarsi ad un mortorio d'una signora ducessa, due giornate lontano, onde così stropiato e tutto confuso, mettendo dentro le spalle il rossore et la vergogna, e di più la decenza d'un arcivescovo (il che io inanzi la consecratione mia ne havevo proveduto e scritto a lei) già che li maggiori miei poco ne stimano tali dignità, pure che loro ne habbino, solo con il secretario[1] et un servitore, vestito da povero frata, tutto reparato, arrivai con l'aiuto divino in detto loco Sbarase[2] chiamato, et abboccatomi con il sopra detto Msig. Zamoiski, il quale a prima vista quasi non credendo esser io arcivescovo, per esser in un habbito tanto vile e tanto semplice, interrogò il mio secretario, me presente, dove è Msig. arcivescovo; e rispondendoli, esser io qui che con esso lui parlavo; gli dispiacque sino al cuore, vedendo in tanta povertà et estreme miserie un prelato di Santa Chiesa, e suo administratore, e graziosissimamente congratulandosi meco, promise di conferirmi il pallio."

[Április 19-én Andreas Gambicki ilyvói püspök a ferencesek templomában felruházta őt a palliummal. Jelen volt Zamoyski püspök, a vöröslengyelországi palatinus, Wisniowiecki herceg és felesége, családjuk több tagjával, továbbá mintegy 300-400 lengyel nemes úr. Zamoyski értékes miseruhával és drága templomi felszereléssel, majd 30 ezüst scudi útiköltséggel ajándékozta meg. Kéri küldjenek hivatalos köszönőlevelet a püspöknek és a hercegnek, amit ő maga szeretne kezükbe juttatni.][3]

Con Ill.mo Msig. Zamoiski non poti discurrere ne anche una hora, essendo occupatissimo da varii negotii e di partenza verso il re per un suo negotio arduo, come fece, promettendomi la raccomandatione di innanzi il detto re, e l'altro vescovo pure si transferi alla sepultura del prencipe Konecpolski, primo senatore di questo regno,[4] quali due vescovi mi diserò che la dignità de vescovi perde la dignità in tal habito e che la nobiltà di Pollonia è rimasta piuttosto scandalizzata che altro, non considerando altroche tanto; onde mi consigliorno ambedue che io dovessi scriver a V.Sig Ill., acciò impetrasse la licenza che io ne possi portare l'habito come loro ci portano cioè da vescoci seculari, con il rocchetto, non solamente in Mol-

[1] Petrus Parčević

[2] Zbaraž, Ilyvótól (Lvóv) délkeletre

[3] A kért levelet a Hitterjesztés Szent Kongregációja 1646. október 15-én elküldte és Bandinus 1647. december 19-én kapta kézhez. (1648. március 23-i levele Ingolinak: VERESS: *Bandini* XXXI. sz., 64.)

[4] Aleksander Koniecpolski (1620-1650) a lengyel korona nagy zászlótartója, a királyi tanács tagja (szenátor)

davia, ma etiam altrove per tutto; onde V. Sig. Ill. per l'honor suo e nostro risultando in meglio, potrà ottenere questa facoltà.

Per esser stati li tempi freddissimi, con continue nevi, e per la gran scaristia del feno, biade et il pane, e per haver smosso il braccio, non ho potuto fin hora in nessun loco andare per ricevere il pallio, quale mi fu portato da Roma li 5 di novembre alla anticha, insieme con il balzamo, reliquie, calice, patena e sigilli del che infinite gratie rendo a Sua Divina Maestà et a V.Sig. Ill. et Rss.ma, vedendo il zelo spirituale rilucer in lei. Per l'istesse raggioni, et per la gran povertà mia la visita non ho potuto incominciare, et anche per non haver havuto il pallio, dovendo far nella detta visita ordinationi et altre funtioni pontificie, essendomi stati a questa hora mandati molti da Transilvania per gli ordini, ma vi sono ritornati nella stessa maniera per il defetto del pallio.

Di detta Transilvania V. Sia Ill. me ne ha accennato più volte che io ne debba fare una scorsa e della administratione di quella io non ho ricevuto il breve necessario, ne alcuna facoltà nominandomi administratore di essa, e nel breve di Moldavia non si dice cosa veruna di detta Transilvania, onde per esser venuto io in Moldavia, senza le lettere ponteficie, ho patito grandissimo danno e rusore, e de fatto lo patisco, si che per non ricever maggior scorno e danno in Transilvania, non ardisco d'andare sino a tanto che non ho il breve apostolico nelle mani di detta administratione.

La visita in Moldavia, piacendo al Signore, nel ritorno la incominicierò quanto prima, havendola già intimata. Similmente la visita da farsi in Turchia è cosa impossibile per adesso, secondo mi scrive Ill. Msig. di Sardica,[5] per le gran guerre che si apparechiano, et è altra per non haverle spese, le quali si fanno giornalmente tanto in casa, come nelli viaggi, senza guadagnar ne un minimo quattrino, et il prencipe di Moldavia ancora ci tiene con la promessa di voler dare e mai ci da, anchor che habbia havute le lettere pontifice, ne meno ci darà,come tengo per certo, essendo un gran tiranno et avarone astutissimo. Onde se V. Sia Ill. non procurerà hormai appresso la Sacra Congregatione una honesta provisione, per non patir più continui rossori et incredibili miserie e povertà estrema, io subito, havuta la risposta della Sacra Congregatione, sarò sforzato di valedire e andarmene via con sommo mio dolore per l'amor di questi miseri cattolici, quali havevano già incominciato a cognoscere l'errore loro: per che, Ill. Sig.e, se io fossi un cane ragionevole e non prelato della mia benignissima Madre Santa Chiesa Cattolica, sarebbe tempo ormai che almeno una volta si movesse a compassione, e che desse fine alle mie miserie e contiuni travagli, e pure quanti mercenarii abundant panibus, et ego hic fame, nuditateque pereo, et continuo rubore consumor.

Alli 22 di luglio prossimo passato mi scrisse già cotesta Sacra Congregatione per l'amor d'un certo padre dell'ordine di San Girolamo, il quale mai

[5] Petrus Deodatus szófiai (sardicai) érsek

a tempo mio s'è visto, ne sentito nella Provincia di Moldavia, eccetto un certo D. Pietro Domancovich[6] già passato da questa vita in Polonia, prete seculare e preposito del Msig. vescovo di Nicopoli in Tratia, il quale è stato parocho per molti anni nella Provincia di Moldavia inanzi e dopo l'venuta dell Ill. Msig. Zamoiski, secondo mi è stato riferito da molti, il quale nel mio arrivo in Moldavia vi era parocho nella parochia di Galaz, nostra giurisditione, al quale già havevo spedito la suspensione a divinis, et amotione da quella parochia, essendomi stato detto, che detto prete non era altrimente vero, ma falso sacerdote e che faceva idolatrare gli popoli, e giusto in quel mio spedire detta suspensione per Gallaz giunsero d'istesso loco alcuni merchanti Rausini,[7] huomini di qualità e di buone conditioni, alli quali diedi la lettera per il suddetto prete, et il contenuto in essa, gli quali mi disserò tutto al contrario,che detto prete era vero e legittimo sacerdote e che quella parochia ne haveva tanto bisogno, come d'istesso pane che mangiano, pregandome per l'viscere di Dio,che lo lasasse star in pace, non ritrovandosi altri sacerdoti per all'hora, et io scrissi al predetto prete, che pure sequitasse l'offitio suo sino ad altro ordine nostro, il quale non volse altrimente, se non per puochi giorni fermarsi in predetta parochia, ma se ne andò in Vallachia, di Vallachia in Baccovia e di Baccovia per Polonia, con l'animo di andarsene a Roma; il quale giunto a Leopoli, ivi fini la vita: et è tanto che io ne sappia del predetto prete. Dopo la cui morte ho dimandato diverse persone del suo sacerdotio, ma trovo quasi per certo che non vi è stato legitimo, ma falso sacerdote, il quale non haveva lettere dimissorie di sorte veruna, se non alcune lettere delli due gran prencipi polachi, l'uno si chiava Pan Crakouski e d'altro non mi ricordo.

Più volte ne ho scritte diverse lettere et alla Sacra Congregatione, et a V.Sig.ra Ill., non ricevendone di quelle risposta veruna. Si che V.Sia Ill. potrà inviar le lettere per le mani delli reverendissimi padri jesuiti per Polonia a Camenecz perchè per le mani loro spero di riceverle secure, essendo per la Turchia impediti tutti li porti, etc.

L'invio l'inchiuso iuramento del pallio con la copia authenticata di nostra mano del detto pallio. Dimani per Iddio gratia me parto di qua per Moldavia. Hore Ill. Sig.e, oltra questo regale dono o presente Sua Altezza Ecc.ma mi mandò per il viatico 30 scudi d'argento, senza quali non sapevo modo, ne maniera, come potria far ritorno in Moldavia. Con che fine humilmente gli bacio l'veste, restando sempre suo servitore obligatissimo, raccomandandoli caldissimamente la suddetta lettera a Sua Altezza Ecc.ma.

6 Petrus Johannes Bukoweczki de Domankow

7 Valószínűleg tollhiba, ehelyett: Ragusini

Zbarasiae, li 28 d'aprile 1646, alla nova.
Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

humilissimo e devotissimo servitore
Fra Marco Bandini da Scopia Bosnese
arcivescovo Marcianopolitano

Megjegyzés

Miután a Szent Kongregáció 41. ülésén, 1646. október 12-én Pallotta biboros ismertette Bandinus jelentését és kérését (Francesco Ingoli s.k. följegyzése a levél külzetén), október 19-i keltezéssel a válasz is elkészült. Ennek kivonatát igy jegyezték be: "Che il Signore Iddio si sia degnato consolare V. Sia con la liberalità del signor palatino di Russia, è stato caro a questa Sacra Congregatione de Propaganda Fide d'intenderlo dalla lettera che ella ne scrive delli 28 aprile, e se ne rallegra con lei. Se le manda insieme qui inclusa la lettera che desidera di ringraziamento il detto signore, al quale dovrà esser da lei inviata con occasione sicure, e per fine me le offero." (APF Lettere Vol. 24, Fol. 128.)

70.

1646. május 23., Jászvásár

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO SANGRINÓHOZ, A JEZSUITA REND [VOLT] GENERÁLIS VIKÁRIUSÁHOZ

AZ IRAT: *C:* APF SOCG Vol. 219, Fol. 281 + 284-285.

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XXIII. sz., 53-55. (A megszólítás, a záróformulák és az aláírás elhagyásával.)

TARTALMA: *Nagy dícsérettel szól a jezsuita szerzetesek munkásságáról Moldvában, és köszöni, hogy Beke Pál jezsuita a misszióban működhet; kéri, küldessen Lengyelországból és Magyarországból további jezsuita szerzeteseket és páter Lisieckit, aki a kamenyeci jezsuita kollégiumban van, rendelje ki a moldvai misszióba.*

Domino patri vice-generali Societatis Jesu.

Reverendissime et amantissime pater in Christo. [Most értesült generálissá választásáról, örömének ad kifejezést és jókívánságait küldi.][1]

Obnixe rogo, ut voluntatis reverendissimae paternitatis tuae calculus et votum piae petitioni accedat, ut aliquos ex Societate patres ex contigua nobis in Poloniae regno provincia, nempe Podolia et aliquos ex Hungaria concedere velit, quod per litteras suas admodum reverendissimis patribus provincialibus unus et alterius loci reverendissima paternitas tua poterit nunciare, ut ad petitionem nostram hos patres pro temporis necessitate ad nos remittat, quando fuerint requisiti; cum optime sciam tales operarios esse his partibus pro vinea Christi necessarissimos tum propter linguas quas callent, tum propter pietatem, religionis zelum, charitatem in proximos, vitae integritatem, studium assiduum ac labores, doctrinam sanam, conciones, sermones et alia spiritualia et sancta exercitia, in quibus solet haec sancta Societas suas actiones continuo impendere et vitam suam traducere. Unum habemus in tota nostra provincia, nempe R[dum] P[rem] Beke, et ex ipsa experientia videmus, quantum in tam parvo temporis spatio fructum suis operibus fecerit.

Specialem tamen prae caeteris a reverendissima paternitate tua rogo, quam spero me pro sua propensa caritate et zelo paterno omnino obtenturum, ita enim res expostulat, ut quasi sine ea nihil. R[dum] P[rem] Stephanum Lisiecki supplico mihi concedat, ex familia collegii Camenecensis, in confiniis fere nostrae dioecesis, qui non tantum nobis et omnibus catholicis necessariissimus, sed erit etiam aliis externis nationis summae utilitatis, tam propter linguam et latinam et polonam, quae maxime requiruntur, quam propter optimos mores, vitae probitatem, affabilitatem in ore, gratiam in sermone, modum in rebus et naturam amabilem, et ad omnia propensam, sed praecipue propter singularem doctrinam, tam theologiae, quam maxime canonum sacrorum, conscientiae casuum et legum notitiam, quibus omnibus summae nostra indigent partes, sed praecipue in visitatione brevi inchoanda; itaque rogam, ut hanc specialem gratiam nobis specialiter concedere dignetur et nos multis meritis Societati jam diu obstrictos hoc recenti arctius velit devincere.

Deum precor reverendissimam paternitatem tuam, ut rarum et magnum lumen diu lucere patiatur toti sanctissimae Societati. Pluribus affectum et necessitatem noster secretarius[2] non post multos menses reverendissimae paternitati tuae oretenus visitationis statum et harum partium descriptionem Sacrae Congregationi de Propaganda Fide afferendo et repraesentando de-

[1] A Jezsuita Rend generálisa, Mucius Vitelleschi 1645. február 9-én meghalt. Az új generális megválasztásáig az ügyek vitelét Francesco Sangrinóra ruházták vicarius generalis-i címmel. Kereken egy év múlva, 1646. január 7-én választották meg az új generálist Vincenzo Carafa személyében. Bandinus nyilván csak arról értesült, hogy megvan az új generális, s bizonyosra vette, hogy az ügyeket intéző generális vikáriust választották meg.

Petrus Parčević

nuntiabit. Cui omnia a Summo Deo prospera in multos precor, et opto annos, et rogo, ut me pro minima Societatis benevolo fratre et servo habeat et teneat, et omnes reverendissimos patres officiales suos et aliquos usque ad minimum meo nomine obnixe dignabitur salutare, et illorum orationibus pro Dei gloria cum jam simus in hac alta specula constituti nullis nostris suffragantibus meritis commendare et proponere. Iassis, 23. Maji 1646.

Reverendissimae et religiosissimae paternitatis tuae

benevolus et addictissimus frater et servus

Fr.Marcus Bandinus Bosnensis
archiepiscopus Marcianopolitanus ac
Moldauiae administrator et vicarius apostolicus

Megjegyzés

A Sangrinónak címzett levelet a Rend új generálisa, Vincenzo Carafa válaszolta meg (miután előbb Bandinus sorait másolatban megküldötte a Hitterjesztés Szent Kongregációjának) 1646. július 21-én. Megköszönte Bandinus jóakaratát a Jezsuita Rend és különösen annak Moldvában dolgozó tagjai iránt, akik számára kitüntetés, hogy munkatársakul fogadta őket. A Rend kész neki minden segítséget megadni, ebben az értelemben már írt is az ausztriai és a lengyelországi rendtartomány főnökének; utóbbit utasitotta, hogy P. Stephanus Lisieckit küldje el hozzá Moldvába. Bandinus levelével egyidőben a Hitterjesztés Szent Kongregációjánál bepanaszolták a jezsuita szerzeteseket, hogy Jászvásáron a ferencesekkel szemben birtokháborítást követtek el. Kéri őt, derítse fel az igazságot, s ha az ottani jezsuitákat ebben az ügyben ártatlannak találja, tegyen róla tanúbizonyságot a Szent Kongregáció előtt. (ARSI Germania Vol. 113/a, 67-68.)[3]

A Moldvában missziós munkát végző jezsuiták elleni panaszokra már Francesco Sangrino, a Rend generális vikáriusa is célzott Bandinusnak 1645. szeptember 16-án írt levelében. (Ld. 309.) Simone Appoloni ferences misszionárius ugyanis Moldvabányáról 1645. július 1-én Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának írt levelében bepanaszolta a jezsuitákat, hogy Jászvásáron erőszakosan viselkednek: erővel elfoglalták a misszionáriusok szálláshelyét, a veszekedések napirenden vannak, a görögkeleti metropolita börtönbe is vetette P. Bartolomeo Bassettit, de a vajda parancsára aztán kiengedte. Kéri, utasítsák a jezsuitákat, hogy adják vissza az elfoglalt helyiségeket, vagy ha nem, adjanak helyettük mást. (APF SOCG Vol. 62, Fol. 40-41.) Ismerjük a Szent Kongregációnak a levéllel kapcsolatos állásfoglalását is. Appoloni levelét Capponi bíboros referálta a Szent Kongregáció december 18-i ülésén. Elhatározták, hogy írnak a Jezsuita Rend generálisának, "ut curet per patres jesuitas ungaros residentiam patribus missionariis restitui, si illam occuparunt, aut scripto jura sua, si quae in ea residentia obtinuerunt, eadem deducant nostrae Sacrae Congregationi, quoad provisiones mandavit has missionariis solvi." (Uo. a levél külzetén.) Erre a levélre célzott tehát Vincenzo Carafa generális Bandinusnak írt, idézett 1646. július 21-i soraiban.

[3] A fogalmazvány margójára írt utasítás szerint a Bandinusnak szóló levelet a kamenyeci jezsuita kolostor rektorának küldték, azzal, hogy továbbítsa Jászvásárra.

Nincs tudomásunk róla, hogy Bandinus ebben az ügyben írt volna a Szent Kongregációnak. A Jezsuita Rend generálisa 1647. március 23-án válaszolt Bandinusnak egy újabb, 1646. december 16-án hozzá írt levelére (nem maradt ránk), s ebben említést tesz az érsek 1646. októberi leveléről is, amely azonban - írja - nem jutott el hozzá. A rendfőnök leveléből megtudjuk, hogy Lisiecki páter moldvai küldetése körül zavarok támadtak, Bandinus más személy kijelölését kérte, aminek ő készséggel tesz eleget, s páter Nicolaus Rubinkowskit küldi.[4] Egyébként - olvassuk a levelében - nagy örömére szolgál, hogy Bandinus meg van elégedve Beke Pál jezsuita munkálkodásával, s hogy köztük az együttműködés zavartalan. Kötelességének érzi, hogy kivételesen azt is helyeselje, hogy az érsek Beke pátert követségbe küldte a császári udvarhoz, de ki kell jelentenie: általában nagyon ügyel arra, hogy a Jézustársaság tagjai követi megbízatást ne teljesítsenek, mert nem ez a feladatuk. Végül arra kéri az érseket, tegyen bizonyságot Beke mellett a Hitterjesztés Szent Kongregációjánál is, mert a konventuális ferencesek éppen őt vádolják azzal, hogy megzavarta őket jászvásári konventjük nyugodt birtoklásában. (ARSI Germinia Vol. 113/a, 91.)

Bandinus 1647. június 6-án tett eleget a jezsuita generális kérésének, megírva a Szent Kongregációnak elismerő véleményét a jezsuiták moldvai működéséről. Ez a levél ugyan nem maradt ránk, de tartalmára következtetni tudunk Carafa jezsuita generális 1647. október 5-én Bandinusnak írt válaszából. A jezsuita szerzetesek jászvásári magatartását igazoló iratok - olvassuk a levélben - mindeddig nem érkeztek meg. Bandinusnak június 6-án írt levelei, amelyeket neki, illetve a Vatikánba Carafa bíborosnak[5] írt, igen jó hatást tettek. Értesülése szerint, a bíborosnak írt levél nagy megelégedésére szolgált a Szent Kongregációnak, a tanácsülésen külön is méltatták. Erről értesülhet majd a Szent Kongregáció már útban lévő válaszleveléből is. A továbbiakban elismeréssel szól Bandinusnak "az Úr moldvai szőlejében" végzett nehéz munkájáról, és ismételten felajánlja a Rend segítségét. Nagyon örülne, ha majd elolvashatná az érseknek moldvai egyházlátogatásáról szóló beszámolóját. (ARSI Germania Vol. 113/a, 116-117.)

[4] P. Nicolaus Rubinkowski ekkor a kamenyeci kolostorban volt. Nincs tudomásunk róla, hogy sor került-e moldvai missziós útjára.

[5] Pier-Luigi Carafa bíboros, a Zsinati Kongregáció 1645-ben kinevezett prefektusa.

71.

1646. június 4., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG. Vol. 63., Fol. 20. (Végig s.k. Zárlatán Bandinus papírfelzetes érseki pecsétje. Külzetén a Szent Kongregáció irodájának följegyzése: Recepta die 30 Novembris) - *C:* APF SOCG Vol. 64, Fol. 207.

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XXV. sz., 56-57. (A *C* példányról, a megszólítás, az utolsó mondat és a záróformulák nélkül. A szövegbe több helyen, önkényesen, magyarázó szavakat toldott be.)

TARTALMA: *Az, hogy leveleit a Szent Kongregáció válasz nélkül hagyja és semmiféle indítványára nem reagál, a vlachok szemében az egész katolikus egyházra rossz fényt vet. A Beszterce patak áradása elsodorta malmát, melynek jövedelméből eddig fenntartotta magát; enélkül immár semmi létalapja nincs. Amióta Moldvában van, még soha, semmiféle támogatást nem kapott. Scocardi, a vajda orvosa felajánlotta, hogy Rómából a neki (Bandinusnak) szóló leveleket az ő címére küldjék.*

[Címzés a levél külzetén:] All'Ill. e Rss. Msig. Ingoli, secretario della Sacra Congregatione de Propaganda Fide.

Illustrissimo et Reverendissimo Signore mio Padrone Colendissimo.

Delle cose, quali a cotesta Sacra Congregatione non senza gran cordoglio mio più volte scrissi e scrivo al presente del Rss. P. Fra Giacinto[1] io puocho mi curo, venga pure chi s'voglia. Ma sapendolo benissimo che cio risultarebbe in dishonore grandissimo essendo che li Valachi pensarebbono che la Chiesa Cattolica et la Sacra Congregatione sia molto facile nelle cose già stabilite immutarle. Pensarebbono anche che gli vescovi nostri siano come loro quali ad ogni minimo placere delli principi c'vengono deposti, privati et mutati. Et in oltre Ill. Sig. dirrebbe il volgo che io per qualche misfatto fussi così presto cacciato via da questa provincia e privato del mio vescovato e per questo l'aviso, con tutto ciò che puocho e forsi niente mi sarà creduto, e masime d'V. Sia Ill. come più e più volte nelle cose importan-

[1] Hiacyntus (Giacinto) Isciota. Csupán keresztnevén említve őt ("dominus Giacomo homo Dei") Petrus Deodatus szófiai püspök is szól róla 1647. június 22-i levelében. (*Acta Bulgariae* XCII. sz., 179-180.)

tissime e spettanti all'honor di Sua Divina Mtà et la salute di molto anime, per mero et vero zelo, senza passione alcuna, lo esperimentai; siche più vale una minima buggia d'alcuni padri missionarii che cento e forse mille verità d'alcuni poveri vescovi. Però Ill. Padrone o che mi sarà creduto o no; io sarò sempre ubedientissimo alla Sacra et Apostolica Sede et alli padroni miei eminentissimi signori cardinali quello mi sarà dalle eminentissime loro com commandato ad un minimo cenno loro, ubedirò più che volentieri; ne meno farò resistenza alcuna per uscirmene da questa benedetta provincia pure che sia fatto senza preiudicio del mio honore.

Dopo la Pascha in quella sterilità grande del'anno passato ricevvei gran danno per la inundatione quasi estrema del nostro fiume detto Bistricza, il quale mi destrusse e portò via tutto il molino dentro i quale vi erano due rote, dalle quali tutte le intrade del arcivescovo di Marcianopoli et della corte sua ci pendevano, del quale manco un vestiggio minimo hora c'apparisse e quasi che mai ci fusse stato; senza il quale Ill. Sig. è impossibile stantibus terminis che il vescovo qui ci possi stanciare, etc.

Mentre che Ill. et Rss. Sig. per li già passati anni indegnamente sono stato missionario apostolico, mai diedi fastidio alcuno a cotesta Sacra Congregatione, perchè non mi trovano in tante miserie et necessità estrema, come al presente; dalla quale mai recevei cosa alcuna, eccetto che la gratia sua e d'V. Sia Ill. et Rss. a quelli tempi, havendo sempre nelli bisogni miei ricurso in Belgradi et la Transilvania. Ma dopo mi trovo qui in Moldavia mai da persona vivente ricevei qualche sussidio minimo, eo, quod inter alienigenas atque discolas fidei ac religionis fuerim gentes. Eccetto che d'alcuni giorni in qua, dalla venuta del Ecc. Sig. Scocardi, medico dell'Ill. principe nostro, ne ricevvei grandissima consolatione, il quale con l'affetto d'vivo cuore in tutte le occurrenze nostre si offerisse;[a] per le mani del quale V. Sia Ill. et Rss. piacendola potrà sempre indrizzare le mie lettre, accupagnandole con una benigna et gratiosa sua lettera, la pregho et supplico in raccomandatione delli bisogni miei et dalle chiese mie. Con qual fine con l'affetto d'cuore gli raccomandi li debiti miei et oltre calamità et miserie di questa chiesa, baciandoli humillimamente le sacrate màni. Baccouia, di 4 giugno 1646.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

humilissimo et devotissimo sempre per
servarla
Fra Marco Bandini
archivescovo di Marcianopoli

[a] VERESS közlése itt megszakad

Megjegyzés

Ugyanezen a napon Bandinus a Hitterjesztés Szent Kongregációjának külön is írt. Levelében elmondja, hogy egy bizonyos görög dominikánus szerzetes, Fra Giacinto Isciota szkopjei püspök mindent elkövetett a jászvásári görögök között, továbbá Vazul vajda udvarában, hogy ajánlólevelet kapjon a pápához; a lengyelországi nunciushoz is folyamodott a bákói püspökség elnyeréséért. Jászvásárra érkezése óta kétszer utazott Lengyelországba űzérkedni, püspök létére hozva-víve az árúkat, melyekről azt állította, hogy alamizsnaként kapta. Azt mondják, gazdag ajándékokat adott a vajdának és feleségének, elnyerve így kegyüket és ajánlásukat a moldvai püspökségre; ennek birtokában újra Lengyelországba utazott, hogy onnan Rómába induljon. Félő, hogy a vajdánál, annak görög hívei, főleg gyóntatója révén sok kárt okozott. A következőkben kifejti, hogy amíg a vajda határozott levelet nem kap a pápától, nem fog a misszionáriusoknak semmit sem adni; kegyes ígéreteket már többször tett, aztán mindent elfelejtett. Emlékezzék rá a Szent Kongregáció, milyen tisztelettel fogadta annakidején a Szentszéknek és a Szent Kongregáció titkárának az ő (Bandinus) érdekében írt levelét; azóta is mindig kegyesnek mutatkozik, de csak szavakban, a kért jövedelmet megígérte, de ígéretét nem teljesítette. Kéri a Szent Kongregációt, vegyék tekintetbe, hogy mennyit küzdött és szenvedett ebben az országban, nélkülözések és szegénység közepette, és hogy már eddig is többet tett a bákói püspökségben, mint három másik elődje; ha érsek létére nem érdemel többet a többi püspöknél, legalább annyi jusson neki, mint azoknak; intézkedjenek tehát, hogy a vajda biztosítson számára valami jövedelmet. (APF SOCG Vol. 63, Fol. 1 + 9; egy másolati példányról kiadta: VERESS: *Bandini* XXXIV. sz., 55-56.)

72.

1647. október 8., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 177, Fol. 206 + 272. (Végig s.k. Külzetén a Szent Kongregáció irodájának följegyzése: Recepta die 21. Martii 1648.)

TARTALMA: *Elias Davniscianin ferences szerzetes több mint két éve van Moldvában, ahol ő egy plébániát adott neki. Jól szolgált, megtanulta az ország nyelvét is. Most arról értesült, hogy Boszniába akar menni, ahol Michael Bogetić páter szolgál; mivel páter Elias nagyon gyűlöli őt, ebből botrány lesz. Javasolja, hogy a Szent Kongregáció inkább itt foglalkoztassa Eliast, nevezzék ki Moldva és Havasalfölde apostoli misszionáriusává és engedélyezzenek neki jeruzsálemi zarándoklatot; utána visszajöhet és még sokak számára hasznosan működhet.*

Illustrissimo e Reverendissimo Signore e Padrone
Colendissimo.

Trovandosi il P. Frat'Elia Darniscianin de l'ordine de minoriti di San Francesco, lettore e predicatore da doi e più anni in Moldauia, dove li ho datta in cura una parochia, e quivi se ne porta assai bene per haver appreso il linguaggio del paese et haverne molti altri imparato in altri lochi, ma trasento che si vuol transferir in Bosna, dove è ministro il R. P. Michaele Bogetich, al quale il P. Fra Elia porta grand'odio, si che andandovi son' sicuro, che si farà qualche gran scandalo, e qualche cosa di peggio. Onde per oviar a questo male, prego V. Sia Ill. e la Sacra Congregazione, che lo voglino occupare in queste parti, con farlo missionario apostolico di Moldauia e Valachia, che in questa maniera occupato lasciarà da parte li suoi suffistichi pensieri, e concederli anche che possi visitare i lochi santi di Gierusalemme, e poi se ne ritorni alla sua missione. Queste cose non sono grandi, ma possono oviare gran scandali, e lui, con esser missionario apostolico, potrà far bene a se et anche a molte anime in queste parti. Di queste come d'oltre cose meglio sarà informata V. Sia Ill. dal nostro secretario. Di Bakouia, li 8 ottobre 1647.

Di Sua Signoria Illustrissima e Reverendissima

affettuosissimo e devotissimo servitore
Fra Marcus Bandini Bosnensis, archiepiscopus
metropolita Marcianopolis et in Moldauia
administrator ppa

73.

1647. november 2., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 177, Fol. 262+ 270. (végig s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XXIX. sz., 59-61. (A megszólítás, a záró formulák és az aláírás elhagyásával; több szó olvasata téves.)

TARTALMA: *Emlékeztet Moldvába érkezésének körülményeire, az ellenséges fogadtatásra, a misszionáriusok vonakodására, hogy felettesükül elismerjék, a nép*

szegénységére, hitbéli tévelygéseire, hitetlenségére, a templomok elhanyagoltságára, a püspöki jövedelem hiányára, amikről korábbi jelentéseiben beszámolt; csakúgy, mint az ország helyzetéről, a vajda zsamoki önkényuralmáról. Szólt már a görög Fra Giacinto domonkos szerzetesnek a püspökségre való törekvéséről, végül arról is, hogy Lengyelországban megkapta a palliumot. Az országban tett eredményes körútjáról a Szent Kongregációnak nemcsak írásban, de megbízottja révén is tájékoztatást adott. Erdélybe nem mehetett, mert a helyi törvények tiltják, mert Rákóczi fejedelem zsamoki magatartása nem tette lehetővé és mert nem kapott Rómától felhatalmazó brévét. Így titkárát küldte Erdélybe, aki rövid utat tett ott, majd Tîrgovistéba is elment, ahol végighallgatta a havasalföldi vajda és a főurak panaszait a misszionáriusok ellen. Moldvába érkezése óta sokat javult a helyzet, a jezsuiták szép és dícséretes munkát végeznek, iskolájukat Jászvásáron a vajda is pártfogolja, az ifjúság nevelésében bámulatos eredményeket tudnak felmutatni. Annál több a vád a misszionáriusok ellen, akik nyelvtudás nélkül, botrányos viselkedésükkel, kapzsiságukkal csak kárt okoznak az országnak és nagy ellenérzést keltenek mindenkiben. Titkára mindenről élőszóban számol majd be. Kéri, juttassanak számára valami támogatást és ellátmányt, amit évek óta hiába sürget.

Eminentissimi e Reverendissimi Signori e Padroni
Colendissimi.

L'haver scritto, e con le efficaci ragioni più volte datone parte all'Em.e V.e con le mie spesse lettere del stato, principato, danni et utilità di questa provincia di Moldauia, insin a questa hora o perchè le mie siano dalli altri prese e ritenute, o che essendo gionte a Roma all'Em.e V.e non siino rappresentate, formale risposta a quelle non ne ho ricevuta. Havevo significato in quelle il mio arrivo, la ricevuta, la sollevatione d'alcuni che falsamente dicevano di tenir le parti dell'Ill. Msig. Zaymoschi,[1] non sapendone lui cosa alcuna, come dalle sue lettere appare; la inobedientia delli reverendi padri missionarii il non volermi riconoscere per administratore con scandalo di tutti, dovendo essi esser primi a far la strada alli altri con buon essempio; l'alienatione del popolo dalla fede, abbracciando quella de scismatici per la carestia de' buoni operarii; li divortii, li repudii, li errori scismaticali e simili; le desolationi e povertà delle chiese, il nissun provento per la mensa episcopale e le sue miserie infinite. Accennai anche, come questo prencipe[2] per il mal portamento d'alcuni ogni cosa haveva usurpato, che alli vescovi si proveniva et a questa hora ne tiene. Dissi della sua giustitia, grandezza e tirannia, et oppressione della povertà, e penuria del denaro, con darne gran somma al Gran Turco, alli vesiri, alli passe et al prencipe tartaro. Significai finalmente la venuta d'un tal P. Fra Jacinto diminicano greco,[3] quale venendo da Constantinopoli in questa corte, incominciò a sollevarla con admiratione di chi ciò udiva, pretendendo il vescovato in questi luoghi, doppo che già il prencipe haveva incomincio a ricognoscer la verità, havendone havuta sinistra informatione nel mio arrivo et a conceder l'immunità per regger il

[1] Zamoyski bákói püspök
[2] Lupu Vazul moldvai vajda
[3] Giacinto Isciota

popolo. Scrissi anche come mi ero transferito in Polonia, dove ricevei il pallio per le mani de' vescovi, e mandai a Roma la formula et il giuramento.

Hora non più per le lettere o scritture, ma per certo nuntio, dal quale le sopradette cose, con le altre occorse, l'Em.e V.e più certa e copiosamente ne udiranno: mando per il medemmo brevemente compendiata la visita, et con meglior ordine che si è possuto ristretta, fatta con stenti e spese per la provincia il terzo anno del mio arrivo, acciò non manchi al mio debito e desiderio. Procurai di toglier e levar li abusi e li errori, et introdur pian piano li buoni costumi, incitar il popolo alla devotione et a frequentar le chiese, almeno li giorni di festa, parte con prediche et essortationi, e parte con il castigar li delinquenti.

Haveria anche fatta una breve scorsa in Transyluania, ma per tre capi non mi son messo a pericolo: uno, perchè li statuti del regno per un difetto d'un prelato non permettono alli vescovi l'entrata; l'altra, per la tyrannia del prencipe Rakozy,[4] et terzo, perchè la Sacra Congregatione non mi ha mandato mai il breve della administratione di quelle parti, essendo confini con la nostra Moldauia.[5] Non mancai però in tutto di lasciar quella provincia. Mandai il mio secretario, quale fece una breve visita con il R. P. Stefano de Salinis.[6] Ultimamente mandai detto secretario insino a Targouiste per un servitio, dove a bocca ne haveva udito dal prencipe[7] e baroni suoi il lamento contro li portamenti delli reverendi padri missionarii, anzi il prencipe ha promesso di levar anche la chiesa e darla alli monaci scismatici.

Di detta provincia e Transyluania meglio a bocca dal medemmo secretario[8] li sarà esposto. Di Moldauia parte da lui, e parte dalla breve descrittione nella visita l'Em.e V.e reccoglieranno il stato. Spero nella Divina Maestà, che da qui innanzi incominciarà ad accrescersi maggior devotione, ad aumentarsi maggior numero del popolo, ad accendersi nella fede li huomini con le scole, che già in mezzo di Jass si sono ottenute dalla parte del prencipe e sua principessa, per edificarsi a spese loro. Questo ne è stato il nostro intento e diligentia, cura e sollicitudine. Il detto prencipe si è più volte acceso e meravigliato, vedendosi dinanzi 10 o 12 putti uno più piccolo dell'altro a salutarlo, tanto in latino, et in greco, quanto nel paterno linguaggio: che io habbia da essaltare la virtù delli reverendi padri giesuiti, in questo non mi è lecito, per sapere l'Em.ze V.e assai meglio la diligenza loro e la fatica in tenir la scola, in ammaestrar la gioventù, nel introdur nei animi li buoni costumi, e nell'estirpar li vitii. Dall'altra parte io non so a che siano buoni li reverendi missionarii privi della lingua, attacati al denaro, pretendenti delli dignità et offitii, invidiosi del bene altrui, discordi tra di loro, inobedienti alli maggiori, seminatori delli scandali, scandalosi a tutti, odiosi

[4] I. Rákóczi György erdélyi fejedelem
[5] Ld. *Iratok* 69. sz.
[6] Szalinai István, a csíksomlyói ferences kolostor főnöke
[7] Mavrocordat Konstantin havasalföldi vajda
[8] Petrus Parčević

al mondo, non mandati a propagar il bene, ma gran male, non per edificare, ma totalmente distruggere e snervare la patria. Questo lo dico da indegno vescovo e ministro di Dio Benedetto, tacto pectore, essendo obligato ex offitio a dir la verità, non per udito, ma per continua vista e richiami. Ne anche la Sacra Congregatione si muove a credere alle vere relationi narrate e date dalli prelati di Santa Chiesa contro li mali portamenti di tali, non per alcun odio absit, ma per l'offitio e zelo, che da iure tocca.

Doveva io venire in persona e cascare innanzi ai piedi del Sommo Pontefice e l'Em.ze V.e, narrando il tutto per l'ordine, ma non mi è concesso, acciò non dicano che io sia fuggito. Mando in loco mio il secretario nostro pratico delle cose, al quale ho commesso il tutto, che tratto appresso la Sacra Congregatione, esponga la verità, e concluda quello all'Em.e V.e piacerà: a lui potranno dar piena fede di quanto li sarà esposto. Altro prego l'Em.e V.e, non volermi del tutto abbandonare in questa povertà, ma contentarsi d'assignarmi qualche provvisione, come fanno ad altri prelati, li quali non sono in tanta necessità, come io; e ciò similmente jure jurando ne dico: vorria incominciar a coprir solamente la chiesa di Bacovia per muover il popolo a frequentarla et incitar il prencipe, si muova a quache pietà, ma da nissuna parte, nissun aiuto ci si somministra; la patria è miserrima nel denaro, e cosa quasi da non credersi, dall'altra parte le vistigie sole della distrutta chiesa appariscono.

Con che facendo fine, bacio humillimente le sacre propore dell' Em.ze loro. Di Bacouia, li 2 Novembre 1647.

Dell' Eminenze loro humillimo et obligatissimo servitore

Fra Marco Bandino
arcivescovo di Marcianopoli et administratore
di Moldauia ppr.

[A levél külzetén idegen írással:] L'arcivescovo di Marcianopoli. Avvisa d'haver finita la visita, si lamenta dei missionarii e loda sommamente di padri Gesuiti, se bene in un'ultra lettera dice tutto l'opposito.[9] - Nihil.[10]

[9] Ld. *Iratok* 74. sz.

[10] Értsd: a levélre nem kell választ írni.

74.

1647. november 2., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK LEVELE FRANCESCO INGOLIHOZ, A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁHOZ

AZ IRAT: *A:* APF SOCG Vol. 177, Fol. 263 + 269. (Végig s.k.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: VERESS: *Bandini* XXX. sz., 61-64. (A megszólítás, a záróformulák és az aláírás elhagyásával; a szövegből a Ciprovacra vonatkozó részt megjegyzés nélkül kihagyta.)

TARTALMA: *Végre megtette körútját, az országban minden katolikus helységet bejárt, bérmált, gyóntatott, prédikált, sok eltévelyedést és szakadár eszmét talált, amit igyekezett orvosolni; hasznos és eredményes munkát végzett. Számos panasz érkezett hozzá, főleg Erdélyből, hogy a visszaélések magja Rómában keresendő, mert a Szentszék nem a megfelelő embereket támogatja. Beke ügyének kivizsgálásáról egyrészt ő, másrészt a moldvai kancellár, a főbíró és a vajda titkára Krakkón keresztül elküldték jelentésüket. Titkárát teljes felhatalmazással küldte el a Szent Kongregációhoz, hogy minderről beszámoljon. A ciprovaci eseményekről. A korábban nagy buzgóságot tanúsító Beke köpönyegforgatása; intrikái és lázításai igen kártékonyak. Tudomást szerzett róla, hogy Jászvásáron rezidenciát szándékoznak alapítani, mely csak a vajda fennhatósága alá tartozna. Kéri, Bekét helyezzék el innen és küldjenek 2-3 magyar szerzetest a magyarországi Szűz Mária ferences rendtartományból.*

Illustrissimo e Reverendissimo Signore e Padrone Osservandissimo.

Non solo al desiderio ardente, che havevo nel bel principio, quando venni in queste parti, ma etiam al debito pastorale, che ex offitio mi si conveniva, procurai di far una visita per la provincia ancorche tardi, per le ragioni sue, non lasciandovi ne pure un minimo lochetto d'una o doi case, benchè lontane giornate intere. Trovai molti abusi e scisme, molte cose delle chiese, che ad altri per il sospetto non havevano demostrato. Al meglio che potei con la paterna pieta, essortai al ben vivere, consolidando nella fede con le confessioni, indulgentie e Santa Chresima che per tutta la provincia feci. Restorno molti consolati li cattolici, con permissione divina tre o quattro pontificalmente e pubblicamente absolvei ricaduti nello scisma con lacrime di tutti e contrittione di quelli.

Al meglio, che ho potuto, ho brevemente per adesso ridotta la visita con il secretario[1] nel meglior forma e l'ordine, tanto in latino, quanto in volgare, dalla quale V.Sia Ill. insieme con la sua congregatione, il stato della provincia intendera; come anche di Vallachia e Transiluania per la relatione del secretario, essendovi egli solo stato. Molti pero scandali, tanto in questa, quanto in quella sono seminati dalli pretendenti delle dignità, affettando contro la povertà, li offitti e le dignità, il denaro, e la stima, con nissun profitto del paese. Veggo che tutte le scisme, li errori, li scandali, li danni, perditione d'anime e de corpi hanno principio dalla Corte di Roma e da quelli che tali proteggono, come mi vien scritto da alcuni baroni e signori di Transiluania, lamentandosi cosa facci la Sacra Congregatione; o vero pretende, dicono, di perderci tutti, o pretende di farci calvini; ma soggiongono in calce litterarum, non crediamo che cio provenghi dalla Sacra Congregatione, perchè non sarebbe sacra. Più volte con le mie ho significato alla Santa Sede il danno che provviene da tali, ma il diavolo forsi, seminator del male, acciò il bene non si facci, le mie lettere fa sparire, non rimediare al detto danno.

Secondo che la Sacra Congregatione mi diede l'ordine con le sue, che io la dovessi informare intorno la chiesa e casa di Jass, quali falsamente asseriscono li R.di misssionarii esserli usurpata del P. Beke, ne diedi piena informatione, non solo io, ma insieme l'Ill. cancellario supremo di Moldauia, l'Ill. Vreky sommo giudice causarum, il nominato Ill. secretario del prencipe, populus Jassiensis, parochus Baccouiensis et parochus Huscensis,[2] unusquisque in conscientia obligatus suum animum sincere de missionariis aperuit; e le predette lettere di certo so che sono gionte insino a Crakouia, come mi vien scritto di la non so che se ne sia fatto.

Mando alla Sacra Congregatione et a V. Sia Ill. le lettere delli reverendi padri di Transiluania.[3] Intendera da quelle il loro misero stato.

Il nostro prencipe giornalmente promette e mai da. Ricevei ultimamente le lettere di V. Sia Ill., dalle quali intendo che la Sacra Congregatione si è compiacciuta di mandar di nuovo a questi prencipi li brevi in nostra raccomandatione. È fatto santamente, ma credo che poco effetto faranno, come li altri, perchè in altra maniera a Basilio prencipe bisognerebbe scrievere.

Per le longhe malattie e penuria delle spese non ho possuto spedire in loco mio prima il secretario, quale adesso anche con difficoltà grandissime invio. A lui V. Sia Ill. potrà dar fede di quanto le sarà narrato e non chiuderà quello parerà alla Sacra Congregatione, essendo mandato in loco nostro con tutta la facoltà.

[Kéri, tudósítsa a ciprovaci zavargásokról. Don Filippo,[4] aki magát Ciprovacban erőszakkal püspökké akarja tétetni, sok bonyodalmat okoz. A

[1] P. Petrus Parčević

[2] A kancellár: Gheorghe Stefan; a főbíró: Grigore Ureche; Lupu Vazul vajda titkára: Georgius Kutnarski; a bákói plébános: Giacinto Franceschi da Ossimo; a huszi plébános: Rabcsonyi Mihály

[3] Nem ismerjük.

[4] Philippus Stanislavić

nép ellene van; állhatatlan, az a hír járja, hogy rokonszenvez a pauliciánusokkal[5] és hogy a török tartja kezében. A szófiai püspök[6] is bánja már, hogy ajánlotta. Ő maga Fra Francescót[7] ajánlaná, akit minden szempontból alkalmasnak tart.]

Scuopro con grandissima mia confusione et animi dolore la fraude e la malitia che va facendo il P. Beke della Compagnia di Giesù contra di me e li reverendi missionarii, subornando il popolo che non mi prestino obedientia, e che lui dispone li parrochi per le parrochie, senza la mia saputa e conferma, confirmando detti parrochi che non riconoschino l'autorità del vescovo, come de fatto lo fanno, ma che confidino nella potenzia del prencipe, e sua autorità; onde se io voglio ex offitio riveder li loro portamenti et emendare li loro errori subito riccorro a lui, quale ammaestrandoli, li manda al tribunal del prencipe, a lamentarsi contro di me, come apparisce dalle lettere scrittemi a tal effetto dal signor prencipe.[8] Io, come sa V. Sia Ill., li ho raccomandato più e più volte, tanto alla Sacra Congregatione, quanto a V. Sia Ill. et ad altri, vedendolo in quei principi ardentissimo per il servitio di Dio, onde io, mosso dal zelo per far qualche bene nella mia administratone, lo ricevei con ogni affetto per maggior honor di Dio Benedetto e dilalatione della Santa Chiesa. Ma doppo che lui ha messo il piede, ha voltate le karte e con cura ne vescovo, ne la Sacra Congregatione, ne etiam il Sommo Pontefice, ma solo nel pessimo secretario, e potenza del prencipe mutabile, come pure apparisce per una lettera inviatami dal suo compagno; onde, quanto vo scuoprendo, vogliono fare in Iass un convento et non riconoscer altro che prencipe, e pian piano occupare li beni delle chiese e l'istesse parrochie. Si che innanzi che ciò si metta in esecutione V. Sia Ill. potrà alla Sacra Congregatione ciò intimare, acciò con la assoluta autorità lo rimova da questa provincia con il comando del molto reverendo padre generale loro; anzi l'istessi Jesuiti di Polonia di lui si sono scandalizzati, come ne ho udito a bocca da uno di quelli. Prego V. Sia Ill., vogli rimediare a tempo e dall'altra parte scrivere al provinciale di Santa Maria in Hungaria,[9] acciò mandi tre-quattro padri hungari, li quali serviranno per parrochi, confessori e predicatori di questa provincia, senza non molta spesa della Sacra Congregatione. Pro maiori fide mando a V. Sia Ill. la lettere del prencipe e quelle di detto P. Beke scritte in nostro favore. Raccogliera da quelle la stima del vescovo e quella del parroco. Il restante udira meglio dal latore, nostro se-

[5] Paulicianus: a bogomillal rokon eretnek szekta.

[6] Petrus Deodatus

[7] Franciscus Soimirović. Deodatus szófiai érsek ugyanilyen elismerő véleménnyel volt róla. (*Acta Bulgariae* CXII. sz., 203-204.)

[8] A Hitterjesztés Szent Kongregációjának írt levelében ugyanezen a napon ennek az ellenkezőjét írta Bandinus. (*Iratok* 73. sz.)

[9] A konventuális ferencrendiek magyarországi tartományának neve.

cretario. E qui per fine restaro pregandole dal Cielo ogni contentezza, me le offero humilmente. Di Bakouia, li 2 Novembre 1647.

Di Vostra Signoria Illustrissima Reverendissima humillissimo servitore

Fra Marco Bandini
arcivescovo di Marcianopoli ppr.

75.

1647 [vége]

AZ AUSZTRIAI JEZSUITA RENDTARTOMÁNY ÉVI JELENTÉSE

AZ IRAT: *A:* ARSI Austria Vol. 140, Fol. 75-76.

TARTALMA: *Két pap és egy laikus testvér alkotja a jászvásári jezsuita missziót, amelynek a vajda megfelelő helyet adományozott; remélhetőleg hamarosan megnyílik a kollégium is. Most 17 magántanulójuk van. Nem reménytelen, hogy a görögkeleti vallásúak a római egyházba térnek, a vajda és sok bojár is hajlandó erre, a műveletlen nép pedig irányítható. A babonák és a paráznaság azonban nagyon áthatja a népet. A marcianopolisi érsek [Bandinus] befejezte előző évben elkezdett egyházlátogatását. 12 mohamedánt, 2 lutheránus szászt, 60 görögkeletit térítettek meg. Egy nyolcvan éves görögkeleti teológus áttért a katolikus vallásra. Vízkereszt napján eljött a misszióba a vajda, a tanuló ifjak latin és román nyelvű pásztorjátékkal fogadták. A látogatás felháborította a görögkeleti szerzeteseket, akik követelték, hogy a vajda kergesse el a jezsuitákat. Egy pap, aki korábban a jezsuitákat Nándorfehérvárról kiűzette, azzal fenyegetőzik, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációjánál keresztülviszi Moldvából való kitiltásukat.*

Litterae annuae Societatis Jesu Provinciae Austriae. 1647

[A jelentés első része a rendtartomány ausztriai, csehországi és magyarországi ügyeivel foglalkozik.]

Missio Moldavica

Missio in Moldaviam superioribus annis suscepta, Jassiis sedem primam fixit, principis ejus provinciae sede. Habuit et hoc anno socios tres, par sacerdotum cum frate coadjutore.[1] Sacerdotum alter utplurimum discurrit per provincias, animarum lucro intentus, atque in primis sollicitus, ut stabilem istic societati figat sedem. Quam in rem designatum habet a principe[2] locum capacem et amoenum, futuro, si superis placueri, collegio. Ut spes jam sit anno sequenti fabricam auspicandi, in quam necessaria jam comparantur. Adjecta est domui vinea suburbana, quae quidem hoc anno

[1] Ld. *Iratok* 67. sz. 11. jegyz.

[2] Lupu Vazul vajda

praeter spem 15 urnas vini dedit, facile centum anno proximo datura, cum accesserit cultura, quae antehac defuerat prope desertae. Plura meditatur is, qui hanc missionem procurat. Quamquam autem, ut plurimum elemosynis vivant, praesertim vivant, praesertim vino, collectis, tantum jam nihilominus unius patris industria effectum est, ut annuum 200 imperialium censum speret.

Quantum porro haec missio promittat spiritualis proventus, haec declarant: Praeter scholas, quae quidem necdum publice apertae sunt, privatim tamen discipulos numerant constantes septendecim juvenes indolis non vulgaris; spes est aliquando hinc diducendi colonias, non in vicinas tantum provinciae hujus urbes, ex quibus circumquaque in Orientem et Septentrionem patet aditus, sed in remotas desertasque Tartariae partes, omni auxilio spirituali destitutas. Regiones hae messem ostentant albescentem, et socios in auxilium vocant. Imprimis ipsa haec Moldavia, schismatis quasi pertaesa, facilisque in unionem cum Ecclesia Romana, quantum ex incolarum sensu perspici potest. Neque omnes, nec in omnibus consentiunt cum Graecis, et baronum pars magna cum metropolita damnat Graecorum schisma. A quorum sensu neque ipse princeps dissentit. Una rudi populo deest cultura; quae ubi accesserit, in omnem ductum non difficilis erit. Ac licet vitia quaedam obstare videantur, duo praesertim: superstitionis et carnis, quibus inprimis gens haec dedita est; ea tamen non sunt hujusmodi, ut emendationem non admittant: quod ex iis est animadvertere, qui hactenus emendati sunt; hoc anno quidem 15 a superstitione, quam pro religione habeant, a carnali autem vitio 60, quorum 40 adulteriis assueverant; alii aliis vitiis. Quare juventus, quae eo devoluta erat, ut ne in peccatis quidem reponeret carnis spurcitias, ab errore deducta et salubriore disciplina est informata.

Reliquus hujus anni is fuit fructus:

Visitatio a Rss^{mo} archiepiscopo Martianopolitano,[3] Moldaviae administratore, anno superiore inchoata, hoc demum peracta est, opera nostrorum, magno animarum fructu. In ea usum sacramentalis confirmationis, ante inauditae, cum doctrina Christiana percepit rudis populus. Qui a fide orthodoxa desciverant, ad eandem postliminio rediere 60. In Mahometen proclives retracti 12. Baptismi lavacro abluti infantes 80; provectiore aetate 10. In quopiam pago, catholici ne ad schismaticos deficerent, retenti et confirmati 20. In alio duo Saxones Lutheri assectae fidem acatholicam amplexi sunt. Ad Pascha 130 a peccatis absoluti interque hos nonagenarius senex, qui nunquam antehac fuerat confessus. Alias decursu anni expiati per poenitentiam 400, qui nullum hactenus ejus usum noverant; interque hos 160 senes provecta aetate senes utriusque sexis. Senex octogenarius, inter schismaticos celeberrimus, apud Graecos theologus, evocato nostro ad colloquium, eidem postea die confessus est magno paenitudinis et pietatis sensu, sacramque communionem ritu nostro percepit. Ex quo ita huic missioni caepit affici, ut

[3] Marcus Bandinus. (Útjáról szóló jelentése: *Iratok* 76. sz.)

promiserit se certam pecuniae summam ei testamento legaturum. Haec foris.

Domi festum Epiphaniae condecoratum est praesentia Illustr[mi] principis, cujus adventum excepit studiosa nostra juventus symbolis latina et valachica lingua propositis. In his Sol et Luna producti famulabantur Deigenitrici Virgini in ejus partu. Cometa lucens tres magos ad infantem Deum ducebat. Porro thema salutationis desumptum erat e principis symbolo, quod est: Pace et Justitia. Placuere officia nostra principi omnibusque Moldaviae proceribus; unde requisitus de fundo, facile in petitionem descendit, loco donato rebus nostris percommodo. Verum cognita hac principis benevolentia, vehementer perturbati sunt graeci monachi e Sancti Basilii disciplina; qui et querelis pleni, archiepiscopum suum metropolitam atque schismaticum catervatim accesserunt, de principe quesi quod jesuitis, uti aiebant, scholas et collegia erigere vellet, subtracta, quam sibi deberi ostendebant, elemosyna, enervatisque per hoc scholis suis; quod a nostris causarentur miris artificiis ac superstitionibus attrahi juventutem; quo futurum praesagiebant, ut nobilitas e Valachia et Graecia filios suos ad nostras scholas instituendos mitteret, qui sensim, sine sensu a graecis ritibus ad romanos demum omnes desciscerent, adeoque tractu temporis Moldavia Valachiaque universa ad Pontificis Romani partes transiret. Et querela apud principem deposita, vehementer commotus est in metropolitam; ne quid tamen seditionis ea occasione oriretur, nunciari nostris curavit tantisper ut fabrica scholarum supersederent, quoad remitterent primae turbae. Hic noster pater, conversis studiis, ab Hungaris flagitare intercessionem apud metropolitam statuit, quam et impetravit. Hi uno consensu metropolitam adierunt, et non modo favorem ab eo, sed et patrocinium apud principem impetrarunt; maxime ubi noster etiam accessit, suamque et Societatis mentem exposuit. Atque ita motus conquievere, neque aliud hoc anno fieri potuit, quam ut materia comportaretur ad fabricam anno sequenti, bono Deo prosequendam. Sed major nostri fuit molestia a domesticis fidei, atque ab iis, quos pro ratione muneris maxime oportet promotum religionis negotium ejusque operarios adjutos. — Sed ubi privatae rationes animum semel occuparunt, reliqua posthabentur facile. Ex horum numero est vir in dignitate constitutus ecclesiastica, e religiosa quapiam familia, qui quod ad privata commoda sua non habeat nostros, ubi vellet; minari non dubitavit effecturum se apud Sacram Congregationem de Propaganda Fide, nostri ut e Moldavia omnio eliminentur. Is ipse est, qui socios nuper Nandor Alba ejici curavit. Speramus periculum citra minas constitutum.

[A következőkben "Elogium P[ris] Stephani Siny" címen, az 1647-ben elhunyt Szini István majd az 1646. decemberében elhunyt dalmát jezsuita Stephanus Suberle életét ismerteti.

76.

1648. március 2., Bákó

MARCUS BANDINUS MARCIANOPOLISI ÉRSEKNEK, MOLDVA APOSTOLI ADMINISZTRÁTORÁNAK JELENTÉSE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJÁHOZ EGYHÁZLÁTOGATÁSI KÖRÚTJÁRÓL

AZ IRAT: *A:* Bibl. Acad. (Bucureşti) Ms. (Bandinus s.k. javításaival és kiegészítéseivel, a végén s.k. aláírásával). – *C/1:* A Salvatorianus Ferences Rendtartomány Könyvtára (Kolozsvár. Megsemmisült vagy lappang.) – *C/2:* I.C. Argetoianu román könyvgyűjtő tulajdonában. (Megsemmisült vagy lappang.) – *D:* A Ferences Rend Könyvtára (Gyöngyös). (1780-ban a *C/1* kéziratáról készült másolat. Megsemmisült vagy lappang.)

NYOMTATOTT KIADÁSA: *1/a.* URECHIA: *Codex Bandinus.* 75–160. (Az *A* kéziratról); *1/b:* MIKECS: *Moldvai katolikusok.* 20–37. (Csak a katolikusokról szóló névsorok, a *D* kéziratból.) – *2/a:* GEGŐ: *Moldvai magyar telepek.* 98–108, 113–114, 125–166. (Szemelvényes magyar fordítás a *D* kéziratból); *2/b:* DOMOKOS: *Adalékok Moldva történetéhez.* III–LXXXVII.; újra kiadva: DOMOKOS: *A moldvai magyarság,* 1941[3], 411–518. (Teljes magyar fordítás, többhelyt pontatlanságokkal). – *3/a:* URECHIA: *Codex Bandinus.* 5–158. (A leíró rész román fordítása).

IRODALMA: GEGŐ: *Moldvai magyar telepek;* KEMÉNY: *Ueber das Bisthum Bakov;* URECHIA: *Codex Bandinus;* AUNER: *Romániai magyar telepek;* DOMOKOS: *Moldvai magyarság.* 1931[1], 1941[3]; MIKECS: *Csángók;* MIKECS: *Moldvai katolikusok;* N. IORGA: *Misionarul Bandini în Moldova lui Vasile Lupu.* (= IORGA: *Istoria Românilor prin călători.* 218–245.); HAJDÚ Mihály: *Az 1646–47. évi Bandinus-féle összeírás névstatisztikái.* Bp. 1980. (Magyar személynévi adattárak 30.); MĂRTINAŞ: *Originea ceangăilor.*

TARTALMA: *A bevezetésben elmondja moldvai missziós útja történetét, nehézségeit, bonyodalmait, majd városonként és falvanként ismerteti a katolikus lakosság helyzetét, múltját, jelenét, lélekszámát és templomait, jellemzi papjait.* [I.] 1. *1646. október 19-én indult Bákóból;* 2–3. *úti nehézségek, a moldvabányaiak adományából 15 tallérhoz jutnak.;* 4. *október 23-án érlek Jászvásárra, innen november 1-én indultak tovább, addig Beke Pál jezsuitára várakoztak.* [II.] *Husz:* 5. *fekvése, terményei;* 6. *a katolikus templom és a kegyszerek leírása; lakói nagyobb részt magyarok, kisebb részt románok; a tisztségeket felváltva viselik; az ortodoxoknak három templomuk van; a katolikusok száma 682, plébánosuk a székelyföldi Rabcsonyi Mihály, műveletlen, nagy ivó és kártyás;* 7. *az itteni kicsapongó, részegeskedő papokról;* 8. *tiszteletükre bort köszöntöttek; négy napon át ő misézett, a szentbeszédeket a jezsuita szerzetes tartotta magyarul; 124-en részesültek a szentáldozásban;* 9. *a város Husz Jánosról kapta nevét; Corvin Mátyás magyar király 1460 körül Sopron és Pozsony környékéről a magyar és német huszitákat Moldvába űzte, ezek előkelői telepedtek meg itt; mindeddig magyarul miséztek, ezt most latinra változtatta, azzal, hogy mise előtt és után egyes énekek magyarul hangozzanak;* 10. *templomgondnokot állított, a kuruzslást eltiltotta, egyházfegyelmi intézkedések;* 11. *egy a magyarok közt katolikussá lett románt az ortodox püspök erővel akart visszatéríteni, de ő ellenállt;*

12. *a Prut melletti magyar falu lakói a súlyos adók miatt két éve részben Csöbörcsökre, részben Huszra húzódtak;* 13. *látogatása eredményes volt, mindenki engedelmeskedett szavának;* 14–15. *az országgal és a moldvai nyelvekkel ismerős plébánost magával vitte, helyette Gasparo* [*da Noto*] *pátert hagyta; ő azonban csúnyán visszaélt helyzetével, a plébánia javait felélte, a bútorokat tönkretette.* 16–17. *a vagabundus, részegeskedő Franciscus Sigismundus lengyel ferences szerzetes halála és temetése.* [III.] *Vászló:* 1. *fekvése, egykor 300-nál több házban laktak magyarok, templomuk, parókiájuk, iskolájuk volt, ma a templom romjai is alig látszanak: a lengyelek felgyújtották, majd a románok lerombolták; a kegyszereket a lengyelek elrabolták, ami megmaradt Huszon van;* 2. *a katolikusokat a pestis elpusztította, a tatár rabszíjra fűzte, részben szakadárrá lettek; hat éve még 30 ház katolikus volt, számuk most négy házban 16 fő;* 3. *a mostani lakosok 300 házban románok és 100-ban örmények; a szakadároknak egy kő- és öt fatemplomuk van;* 4. *földje gazdag, egykor egyháza is gazdag volt;* 5. *a mezőváros prefektusa egy olasz, aki ágyast tart, de nem lehet neki ezért szólni, mert félő, hogy átáll a szakadárokhoz.* [IV.] *Barlád:* 1. *fekvése, terményei;* 2. *lakói románok, örmények, magyarok; durván ácsolt katolikus templom, pap nincs; az iskolamester magyarul előénekel és a posztillát magyarul felolvassa; 30 katolikus ház van, 150 fő a gyermekekkel együtt;* 3. *misszionárius vagy püspök itt emberemlékezet óta nem járt; a szakadároknak 8 templomuk van, a hívek száma: 600 házban 5000 fő; a lakosság főleg szőlőt termeszt, földjük jó, de lusták és tudatlanok; a Barlád folyó partján tatár vár romjai, 1236 körül itt húzták meg magukat, amikor Szent László magyar király a szittyákat üldözte.* [V.] *Galac:* 1. *fekvése;* 2–5. *Közvetlenül szomszédos a tatár uralom alatti Bucsakkal és a török területtel;* 7. *fontos kikötő, 15000-nél több lakója van, románok, örmények és görögök, itt székel az örmény püspök; 12 házban 70 katolikus magyar él;* 13. *a katolikus templom és a kegyszerek leírása, ami értékesebb volt, egy részeges pap eladta;* 9. *a plébános, aki éppen távol volt, lengyel, a hívek kérték, szerezzen magyarul beszélő papot nekik, kevesen vannak, de jól ellátják; a leghasznosabb egy magyarul, törökül és románul tudó pap volna;* 10. *a halfogás és halszállítás;* 11. *a kertek, gyümölcsösök; két és félnapos tevékenységének leírása.* [VI.] *Takucs: egykor a magyarok 200-nál több házban laktak, templomuk, plébánosuk, tanítójuk volt, ma már egy katolikus sincs, templomukat a románok földig rombolták.* [VII.] *Bogdánfalva: egykor csak magyarok lakták, most csak 6 háznyi katolikus van, összesen 18 fő, a többi görögkeletivé lett, mert lelki gondozójuk sohasem volt.* [VIII.] *Sztánfalva:* 1. *fatemplomuk van, plébánosuk közös Tatrossal, de saját tanítót tartanak; a Szent Miklósnak szentelt templom és a kegyszerek leírása;* 2. *150 magyar lakja, Zamoyski* [*püspök*] *meglátogatta őket;* 3. *fekvése;* 4–5. *a közelben van az elpusztult Hilip falu, melynek fatemplomát Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelték, sok csoda történt itt, a pünkösdi ünnepekre Moldvából és Erdélyből nagy számban keresték fel a búcsújárók; a szakadárok a templomot lerombolták;* 7–13. *néhány csoda leírása, a falu fekvése.* [IX.] *Mánfalva:* 1. *magyar falu, kőtemploma van;* 2. *a kegyszerek leírása;* 3. *egykor nagy település volt, ma 9 házból áll, 48 lélek; ide jár templomba a közeli Völcsök és Godzafalva is; mivel ez a három falu az utolsó Moldvában a Brassóba vezető úton, az ő feladatuk a határ őrzése.* [X.] *Godzafalva: magyar falu, 14 ház, 69 lélek;* [XI.] *Völcsök: 12 ház, 87 lélek.* [XII.] *Ujfalu: keleti felében románok, a nyugatiban 49 magyar lakik, öt más faluval együtt a tatrosi plébánoshoz tartoznak.* [XIII.] *Tatros:* 1. *fekvése;* 2. *eredeti lakói magyarok voltak, ma csak 30 háznyian vannak; a kőből rakott katolikus templomot 200 éve a vajda magyar felesége,* [*Losonczi*] *Margit építtette;* 3. *a templom kegytárgyai: az angyali üdvözletet ábrázoló oltárkép Homonnáról került ide;* 4.–5. *termékeny földje van, Deodatus-szal azért íratták terméketlennek, nehogy török földről vagy Itáliából valaki, nyelvü-*

ket nem értő, közéjük jöjjön; 6. *missziomáriust akart számukra kirendelni, de tiltakoztak, mondván, nekik csak magyarul beszélő pap kell, aki őket és gyermekeiket saját nyelvükben neveli;* 7–9. *a felu melletti sóbányáról;* 10. *püspöki látogatásra senki nem emlékezik;* 11. *egy Dávid nevű magyar világi papot kivéve csupa rossz emlékű papjuk volt; fölszentelt egy erdélyi magyart;* 12. *a salétrom-termeléssel felhagytak;* 13. *Az említett János, akit pappá szentelt, később részegessé vált.* [XIV.] *Lukácsfalva:* 1. *magyar falu, környékén a nagyon babonás románok Priapos szobrokat állítottak,* 2. *ezeket éjjel 10 meztelen leány és ugyanannyi fiú körültáncolja, hogy ezzel a pestist elűzzék.* 3–6. *az itteni fekete, kenőcsös forrásokról;* 7. *öreg fatemplom; egykor száznál több háza volt, most 15 házban 86-an laknak; a bérmálásról ezelőtt nem is hallottak;* 8. *a templom fölszerelése.* [XV.] *Alfalu: egykor a magyarok híres faluja volt, most puszta; kőtemploma volt.* [XVI.] *Szalonca: magyar falu, 35 házban 175 lakos; a dombon kis fatemplom, egy diák szolgál benne.* [XVII.] *Forrófalva: 400 lakos, mind magyar: kezdetleges fatemplom és benne fölszerelés.* [XVIII.] *Paskán: 6 házban 30 magyar, valamikor tiszta magyar falu, ma többségében román.* [XIX.] *Bogdánfalva: 55 magyar és valamivel kevesebb román, kápolnájuk sincs.* [XX.] *Hidegkút: 12 házban 58 magyar, 100-nál több házban 400 román.* [XXI.] *Terebes: a bákói püspökség faluja, 35 házban 155-en lakják, az egyházi birtok jórészét Andreas* [*Bogoslavić*] *páter eladta egy lóért.* [XXII.] *Bákó városa:* 1. *a moldvai katolikusok főegyháza, hajdan a vajdák székhelye;* 2. *a természeti környezet;* 3. *a püspöki palota;* 4. *a kolostor alapítása;* 5.–9. *a kolostor története az egészen öregek visszaemlékezése szerint: valamikor 12 magyar szerzetes élt itt, aztán kihaltak; Quirini volt az első püspök, aztán jött Hieronymus* [*Arsengo*] *és Valerianus* [*Lubienicki*] *aki a templomi kegyszerek megőrzését a népre bízta;* 10–12. *Goiski püspök a kegyszereket kicsalja, titokban Lengyelországba viszi, helyükbe téglát rakat a szekrénybe, s a nép csak későn veszi észre a lopást; az idegen papok meggyűlölése.* 13. *Bogoslavić nevű ferences szerzetes üzelmei, a terebesi birtok egy részét is eladta.* 14–24. *Gabriel Fedro után* [*Gyügyei*] *Boldizsár következett, ki 15 éve papjuk: hanyag, részeges, az egyházi előírásokat semmibe veszi, a vajda titkára, Kutnarski mindenben fedezi őt; amúgy jó latinos és jó elbeszélő, de lagymatag katolikus, aki csak a hasára gondol és népszerűségre törekszik, nem fedd meg senkit, nem oktatja az ifjakat.* 25–26. *Zamoyski püspök egyházlátogatásai; a székely* [*Somlyai*] *Miklós;* 27–29. *a visszaélések megszüntetésére a Szentszék Pietro Deodatust küldte; működéséről és jelentéséről;* 30. *Beke Pál jezsuita 1644. évi küldetéséről; a nép mindenki iránti bizalmatlanságáról;* 31. *ezt leküzdendő Bákón saját erejükből hozzákezdtek a kert és a ház rendbehozásához;* 32–34. *az általa elbocsájtott szabófalvi András deák vádaskodásai;* 35. *a vízimalom elpusztulása és helyrehozása;* 36–37. *a romokban lévő püspöki templom mintegy jelképe a moldvai katolikus egyháznak; nincs pénze, nincs segítője, tehetetlen;* 38. *a templom kegyszerei;* 39. *a könyvek;* 40. *mindezeket bizalmatlanságból előtte letagadták, s csak Beke Pál jövetelekor mutatták meg;* 41. *egyik katolikus templom kőből épült, de romos, a másik fából, ez is rongált; 3 román templom; 680 katolikus, ennél kevesebb román, a tisztségeket felváltva viselik;* 42–48. *a mostani plébános a püspöki rezidencia területére építette parókiáját; kérte a híveket építsenek neki a saját telkére, de nem tették meg; megvett a közelben neki egy házat, hogy költözzék abba, erre felbíztatta híveit, akik följelentették a vajdánál, hogy becstelen szavakkal gyalázza szent életű papjukat, az el akarja hagyni Moldvát, s akkor ők is elmennek vele, ezzel adójukat az ország elveszti; közli a vajdának ezügyben írt levelét, melyben megintette őt;* 49–51.: *mindezt a megelőző püspökök, szerzetesek magatartásának és Kutnarskinak köszönhetik; ők az elmúlt 3 év alatt megbotránkozásra senkinek alkalmat nem adtak, s csak Isten segítségét kérték.* 52–53. *Az egyház ügyét csak olyan papok tudják eredményesen képvi-*

selni, akik saját anyanyelvükön tudnak az emberekkel érintkezni; a püspök pedig a vajda székhelyén lakjék, megtartva a bákói püspöki címet; 54. *a terebesi püspöki birtok nagyobb volt, vissza lehetne perelni a vajda előtt, de ehhez pénz kellene;* 55–56. *ilyen körülmények közt is állandóan építette, jobbította, szaporította a püspöki házakat, kertet, malmot; erről rövid kimutatást ad.* [XXIII.] *Karácsonkő:* 1. *egykor teljesen magyar volt, most 3 házban 16 magyar, de a nyelvet közülük csak egy öreg beszéli; a románok száma 300 házban 800 lélek; a katolikus templomnak csak a romjai láthatók;* 2–5. *a közeli bazilita kolostorról és szerzeteseiről.* [XXIV.] *Románvásár:* 1–2. *neve, fekvése;* 3. *nemrégen 300 házban 800-nál több magyar és szász lakta, ma 6 házban 36 személy; külön magyar és szász templom volt, mindkettő elpusztult;* 4. *a megmaradt kegytárgyak, harangok számbavétele;* 5. *örmények és románok lakják, tíz templomuk van;* 6. *az egyház szőleiről.* [XXV.] *Tamásfalva:* 1. *fekvése; egyike az alábbiakban említett 6 magyar falunak; 2 fakápolna, harangláb; a kegytárgyak; 70 katolikus lakos.* [XXVI.] *Dzsidafalva: Tamásfalvára vagy Szabófalvára járnak templomba; 163 lakos.* [XXVII.] *Domafalva: 389 lakos, Szabófalvára járnak templomba.* [XXVIII.] *Szabófalva:* 1. *kőtemplom, de pap nincs; források;* 2. *a hagyomány szerint valamikor a forrás vizét kőcsatornában vezették át a Szereten túl épült kastélyba; bizonyára a rómaiak;* 3. *most is Róma vezeti ide a kegyelem forrásait; a falunak 300 lakója van;* 4. *a kegytárgyak, az oltárok leírása.* [XXIX.] *Lökösfalva: 40 lakos.* [XXX.] *Szteckófalva: 160 lakos.* [XXXI.] *Nemc:* 1. *fekvése;* 2. *egykor gazdag szász város volt, 5 templommal; ma csak egy van, 1629-ben épült;* 3–4. *tőle nyugatra kőtemplom romjai; a hozzá fűződő Miklós-napi csoda;* 5. *a katolikusok száma ma 94;* 6. *a templom kegytárgyai;* 7. *a plébánosi lak összeomlott, a kántor lakása is majdnem; a kert, a szőlők;* 8. *a hegyen erődített kolostor, szakadár rutén szerzetesek lakják;* 9. *3 ortodox fatemplom, 400-nál több szakadár lakos; a Beszterce patak völgyében 2 híres bazilita kolostor.* [XXXII.] *Gyula: a honfoglaló kapitányról elnevezett városnak csak romjai láthatók.* [XXXIII.] *Moldvabánya:* 1. *egykor szászok lakták, 1000-nél több háza és 6000-nél több lakosa volt, most alig van 40 ház 256 lélekkel;* 2. *bőség kenyérben, borban, halban;* 3. *temploma a legkülönb egész Moldvában;* 4. *öt oltárának leírása, Sándor vajda feleségének, a templomot alapító [Losonczi] Margitnak sírfelirata;* 5. *a kegytárgyak;* 6–10. *felsorolja az itt szolgált plébánosokat, jellemezve magatartásukat és működésüket;* 11–12. *Şigismundus lengyel ferences följelenti híveit, hogy pénzt és aranykeresztet találtak, s a vajda kínpadra vonatja őket;* 13. *A további plébánosok és a mostani.* [XXXIV.] *Szucsava:* 1. *hajdan 8000-nél több lakosa volt, szászok, magyarok és olaszok; most 25 katolikus, akik anyanyelvüket is elfelejtették;* 2. *két kőtemplom, egyik elhagyatva;* 3–4. *a másikat 1638-ban renoválták; a benne lévő tárgyak, a 3 oltár ismertetése; a paplak, a temető;* 5. *a kegytárgyak nagy része elveszett, a megmaradtakat a kutnáriak vették át megőrzésre, ezeket felsorolja; a szőlőskertek;* 6. *a katolikusok részben kihaltak, részben ortodox hitre tértek, mert papjaik nem értették nyelvüket és botrányos életet folytattak;* 7. *az egyik szerzetes egy lánnyal megszökött, egy másik mohamedánná lett;* 8. *ma több mint 20 000 román és 3000 örmény él a városban, itt székel az ortodoxok moldvai érseke és az örmény püspök.* [XXXV.] *Szeretvásár:* 1–2. *A domboldalon egykor templom és kolostor volt, csodatévő forrással;* 3. *mivel a csodák hatására sok ortodox is katolikus hitre tért, a vajda a kolostort lerontatta s a forrást trágyával eltömette,* 4. *sőt Moldva minden katolikus templomát lerontatta, csak a moldvabányait sikerült megvesztegetéssel megmenteni;* 5–6. *ez a vajda a kutyák eleven megnyúzásában gyönyörködött, a törökök ölték meg;* 7. *a katolikusok áttértek, vagy máshová költöztek, a templom fölszerelését széthordták.* [XXXVI.] *Herló:* 1. *egykor több mint 500 házban magyarok laktak, most 5 ház van 19 lakossal; kőtemplomuk elhagyatva áll;* 2–3. *kegytárgyaikat Kutnáron őrzik,*

ezek jegyzéke; 4. *két harangot a szakadárok használnak, az egyház szőleje műveletlen;* 5. *a szakadárok 200 házban laknak, ezek közül kiválnak azok, melyekben 12 évvel ezelőtt még katolikusok laktak.* [XXXVII.] *Kutnár:* 1–2. *a város fekvése, nevének eredete, alapítása;* 3. *szászok, magyarok és románok lakják, legtöbben a magyarok vannak, legtekintélyesebbek a szászok;* 4. *a katolikusok száma 276; a szászok és a magyarok külön-külön confraternitas-ba tömörültek;* 5–11. *a templomok, oltáraik és a kegytárgyak leírása;* 12. *az egyház szőlőskertjei;* 13–14. *minden egyházi ingatlant a közösség gondoz, a misszionáriusokkal szemben óvatosak;* 15–16. *Gorski püspök megnyerve bizalmukat, ellopta arany-ezüst tárgyaikat; utána mentek, visszahozták, a lopott holmit elszedték tőle.* [XXXVIII.] *Szeráta: magyar falu, 40 lakos.* [XXXIX.] *Amadzsej: magyar falu, 99 lakos.* [XL.] *Sztrunga: 2 házban 11 magyar katolikus.* [XLI.] *Jászvásár:* 1. *Moldva fővárosa, 15 000 háza, 60 temploma, 11 kolostora van; a Lupu Vazul által építtetett kolostor és iskola leégése;* 2. *a lakosok nagy többsége román, de minden más nemzetiség is megtalálható; 28000 adófizető; 20000 a vajda költségén él;* 3. *a vajdai palota;* 4. *a város többnyire kunyhókból és kalyibákból áll, gyakori a tűzvész;* 5. *a különböző nemzetiségeknek 10 iskolája van, de összesen alig 200 tanuló jár beléjük; Vazul vajda eredménytelen erőfeszítései egy latin iskola létesítésére; 1647-ben egy jezsuita iskola építésére telket jelölt ki;* 6. *a katolikusok itt magyarok, számuk régebben 1000 fölött volt, most 300, egy részük a városon kívül lakik; 130 kálvinista is van, akik egy évvel ezelőtt jöttek; a katolikusok közül a botrányok miatt sokan a szakadárokhoz álltak;* 7. *a plébániatemplom körüli viták;* 8. *ideérkeztekor a hívek felvonultak, s kérték, hogy magyar papot küldjenek közéjük, fékezzék meg a misszionáriusok szertelenségét, akik nem tanítják őket, jönnek s hamarosan továbbállnak;* 9. *1645-ben érkezett Francesco Spera ferences misszionárius, mire a hívek felvonultak és tiltakoztak; ő, Bandinus, megmagyarázta nekik, hogy a misszionáriusokról való véleményük téves;* 10. *Gasparo* [*da Noto*] *páter közölte vele, hogy a püspök nem rendelkezhet a misszionáriusok fölött, nekik nem parancsol;* 11. *másnap a hívek újra megjelentek és kifejtették, hogy az olasz misszionáriusok velük nem törődnek, ha nyelvüket értő pap kerül, azt be sem engedik a templomba, plébánosaikat elzavarják; ahogy Gasparo páter közölte: a templom a barátoké;* 12. *a nép válasza: ez a telek a város alapítása óta a magyar népé, Sándor vajda idejéig ezt senki sem vitatta, akkor hamisítottak maguknak egy adománylevelet;* 13. *írt az erdélyi jezsuita misszió főnökének, hogy küldjön ide egy magyar jezsuitát; a nép ezt hallva, megnyugodott;* 14–19. *erre érkezett Beke Pál jezsuita egy társával; Jászvásáron a vajda szívesen fogadta Gasparo* [*da Noto*] *és Francesco* [*Spera*] *páter azonban megtiltották, hogy misézzen, s amikor prédikálni akart, fejszével támadtak rá; majd bevádolták a vajda előtt; a vajda azonban úgy ítélt, hogy a templom és a ház a magyaroké, s oda azt viszik papnak, akit akarnak; a nép el akarta Gasparo* [*da Noto*] *atyát űzni, de Beke lecsendesítette őket, s a nagyobb házat neki engedte át;* 20–21. *erre Gasparo páter hamis vádakkal az ortodoxokat piszkálta fel, hogy követeljék a vajdától a jezsuiták kiűzését az országból, majd amikor ezzel nem ért célt, a lengyel királlyal íratott levelet a maga érdekében, de ezt is eredmeny nélkül;* 22. *mindent megkísérelt, hogy békét hozzon létre Beke és a misszionáriusok közt: előbbi készséggel hajlott is rá, Gasparo* [*da Noto*] *atya azonban elzárkózott előle;* 23. *a viszály tárgyát képező templom építésének története;* 24. *az egyház szőleiről, melyeket a misszionáriusok részben eladtak;* 25–27. *intézkedései a szerzetesek tekintélyének helyreállítására s a visszaélések megszüntetésére;* 28–29. *a jászvásári egyház talpraállításának módja: magyarul tudó plébános behelyezése, a jezsuita iskola felállításának támogatása; mivel a hívek a papot nem tudják eltartani, vissza kell vásárolni az egyház szőleit, és az egyház telkén műhelyeket kell berendezni és azokat bérbeadni;* 30. *javasolta a vajdának*

jezsuita iskola létesítését; ő meg is tenné, de az ortodox érsek ellenzi; 31–32. *előadta a vajdának az áttérések körüli visszaéléseket, amelyek nem hitből, hanem az egyházi előírások kijátszása céljából történnek; a vajda támogatását ígérte ezek megakadályozására;* 33–35. *Gasparo* [*da Noto*] *atya szökésszerű távozása Havasalföldére és visszatérése;* 36. *a jászvásári egyház kegytárgyai;* 37–38. *a jezsuiták berendezkedése és eredményes működése;* 39. *intelmei a plébánosokhoz és a hívekhez.* [XLII.] *A papok, diákok és a katolikus családok név szerinti felsorolása:* 1. *Husz;* 2. *Vászló;* 3. *Barlád;* 4. *Galac;* 5. *Bogdánfalva;* 6. *Sztánfalva;* 7. *Mánfalva;* 8. *Gorzafalva;* 9. *Völcsök;* 10. *Ujfalu;* 11. *Tatros;* 12. *Lukácsfalva;* 13. *Szalonc;* 14. *Forrófalva;* 15. *Paskán;* 16. *Bogdánfalva;* 17. *Hidegkút;* 18. *Terebes,* 19. *Bákó;* 20. *Románvásár;* 21. *Tamásfalva;* 22. *Dzsidafalva;* 23. *Domafalva;* 24. *Szabófalva;* 25. *Lökösfalva;* 26. *Szteckófalva;* 27. *Nemc;* 28. *Moldvabánya;* 29. *Szucsava;* 30. *Herló;* 31. *Kutnár;* 32. *Sztrunga;* 33. *Jászvásár.* [XLIII.] *Toldalék: A katolikusok temetkezési szokásairól; a templombajárásról; a böjtök és ünnepek megtartásáról; Csöbörcsök mezővárosról.*

Bevezetés

Bandinus érsek Moldvába érkezésének, ottani fogadtatásának körülményeit áttekinthetjük az Okmánytár korábbi irataiból (*Iratok* 57–59., 62., 64–66. sz.) Azt viszont itt közreadott jelentéséből tudjuk, hogy egyházlátogató körútjára 1646. november 1-én indult Jászvásárról, s 1647. január 18-án fejezte be, amikor is visszaérkezett ugyanide.[1] Ezután – egyéb teendői között – több mint egy évig dolgozott jelentése megírásán. 1648. március 2-án fejezte be, ahogy előszavában olvashatjuk.

A március 2-i befejezés azonban csak a fogalmazvány elkészítésére vonatkozott. Ezt követően Bandinus Jászvásárra ment, hogy lemásoltassa kéziratát. Nyilván magyarul tudó papot keresett erre, márcsak a nevek helyesírása miatt is. Március 23-án azt írta Ingolinak, hogy még nem talált másolót, maga pedig gyönge egészségi állapota miatt ezt nem tudja elvégezni, húsvét (április 21.) után, mindenképpen küldi a jelentést.[2] Mivel azonban a

[1] Bandinus leveleiből is nyomon követhetjük egyházlátogató körútját. 1646. december 16-án írta Ingolinak Kutnárból: Jászvásárról Huszra ment, majd november 2-án innen indulva megkezdte az ország végiglátogatását, a katolikusok nagy lelki vigaszára; a legkisebb helységet sem hagyja ki, ahol katolikusok vannak. Jászvásárral gondolja bevégezni körútját, ahonnan Bécs felé küldi el jelentését, reméli, elégedettek lesznek vele. Munkáját Beke Pál magyar jezsuitával és a német Georg Gross segítségével végzi, ez utóbbi jelenleg Husz plébánosa (VERESS: *Bandini* XXVI. sz., 58. – Az hogy Gross Huszon volt plébános, elírás. Moldvabányán, majd Kutnárban volt; Bandinust egyébként sem kísérte el útján, inkább a jelentés megírásában lehetett segítségére. Ld. MIKECS: *Moldvai katolikusok.* 6–7.) 1647. január 18-án Jászvásárról útja befejezését jelenti Ingolinak: Hálát ad Istennek, amiért erőt adott hozzá, hogy végigjárja a hajdan virágzó, nagyszámú katolikus lakossággal és szép templomokkal rendelkező, de azóta sokat szenvedett Moldvát. Minden helységet bejárt, jelentését erről meg fogják kapni. Szívesen bejárta volna „Moesiá"-t (azaz Havasalföldét) is, de hogy ne hívja ki maga ellen a törökök gyanúját e nehéz időkben, jobb alkalomra halasztotta. Húsvét után vagy maga, vagy titkára utazik Rómába, hogy részletes jelentést tegyen." (VERESS: *Bandini* XXVII. sz., 58–59.)

[2] A letisztázott jelentést – olvassuk a levélben – Lengyelországon át fogja Rómába küldeni, talán maga viszi el Ilyvóig (Lvóv). Egyébként – írja – jelentésében még sok mindenre kitérhetne, de nincs senki, akinek lediktálhatná, ő maga pedig az elmúlt év augusztusa óta egyfolytában beteg. (VERESS: *Bandini* 64.)

jelentés függelékében még 1647. május 23-i eseményről is megemlékezik, az elküldés legkorábban csak júniusban történhetett. A másoló személyét nem ismerjük. Mivel Bandinus viszonya Beke Pállal erre az időre már megromlott, talán Désy Márton jezsuitára gondolhatunk, aki ebben az időben szintén Jászvásáron tartózkodott.

A jelentésnek az idők során több kézirata került elő.[3] Bandinus 1647. november 2-i levelében Francesco Ingolinak, a Szent Kongregáció titkárának azt írta, hogy jelentését latin és olasz nyelvű változatban készítette el.[4] Az olasz változat mindmáig nem ismert, arról sem tudunk, hogy valaki valaha is említette volna.

A latin nyelvű jelentés Bandinus s.k. aláírásával ellátott eredetijét (*A* példány) Constantin Esarcu román kutató vásárolta meg a múlt század végén egy római antikváriumban, és a bukaresti Román Tudományos Akadémiának ajándékozta, ahol ma is őrzik. Hogy a jelentés honnan, mikor és hogyan került az antikváriumba, nem tudjuk, ahogy arra sincs adatunk, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációja egyáltalában megkapta-e valaha is. A kéziratot V. A. Urechia ismertette elsőnek a román akadémián 1894. április 9-én („Nem ismerek értékesebb szerzeményt, mint amelyet itt ma bemutatok" – mondotta), s meg is jelentette a teljes latin szöveget és annak román fordítását.[5]

A jelentés szövege azonban már ezt megelőzően ismert volt. Az irodalomban elsőként Gegő Elek említette 1838-ban megjelent munkájában.[6] Eszerint Bandinus jelentésére a tatrosi plébános, P. Sándor hívta fel a figyelmét, mondván, hogy Kolozsvárott és Gyöngyösön a ferences könyvtárakban található egy-egy példánya. Gegő meg is szerezte Magócsi István házfőnök engedélyével a gyöngyösi példányt (*D* kézirat), melyből azután munkájában szemelvényeket közölt magyar fordításban. Tőle tudjuk, hogy a kézirat végén található záradék szerint, ezt a példányt Blahó Vince ferences szerzetes másolta 1780-ban a kolozsvári ferenceseknél őrzött kéziratról, amely Bandinus ajándékaként („munus visitatoris") került a rendhez. Ezt a kolozsvári kéziratot (*C/1* kézirat) 1846-ban használta Kemény József gróf, a bákói püspökség történetéről szóló tanulmányához.[7] A gyöngyösi példányt pedig látta, sőt a moldvai katolikusok névsorát ebből közölte le 1944-ben Mikecs László.[8]

Mi az említett két kézirat közül egyiket sem találtuk meg. A kolozsvári ferencesek példányát Veress Endre már 1903-ban hiába kereste. Mikecs sem tudta előtalálni.[9] A gyöngyösi kéziratról Mikecs azt írta, hogy „jelenleg [1944-ben] a budai ferencesek könyvtárában őrzik."[10] Azonban sem Gyöngyösön, sem Budapesten, a leggondosabb utánjárással sem sikerült nyomára bukkanni.[11]

[3] A kéziratokról részletesen szól MIKECS: *Moldvai katolikusok.* 2–19.

[4] Ld. 327. l. 1647. november elején a kézirat egyébként sem volt még készen; Bandinus kijelentését tehát inkább úgy értelmezhetjük, mint szándékot.

[5] A kézirat megtalálásának történetét, a bukaresti akadémia előtti ismertetését elmondja URECHIA: *Codex Bandinus.* III.

[6] GEGŐ. *Moldvai magyar telepek.* 18.

[7] KEMÉNY: *Ueber das Bisthum Bakov.* 14–15.

[8] MIKECS: *Moldvai katolikusok.* 19.

[9] VERESS: *Bandini* 2., 3. jegyz.; MIKECS: *Moldvai katolikusok* 3., 10. jegyz.

[10] MIKECS: uo.

[11] Itt mondunk köszönetet a Magyarországi Ferences Rendtartomány Levéltára korábbi és mostani levéltárosának, P. Szántó Konrádnak és Csóka Ferencnek, valamint az egykori gyöngyösi ferences könyvtár (ma Gyöngyös város Műemléki Könyvtára) vezetőjének, Misóczki Lajosnak, akik kérésünkre keresték a kéziratot. Egyébként Gyöngyösön nincs nyoma annak, hogy a kéziratot átadták volna a központi rendi levéltárnak, ahogy a Budapest–Vízivárosi Levéltár sem jegyezte fel az esetleges átvételt.

Mikecs annakidején összevetette a gyöngyösi példányt a már nyomtatásban kiadott eredetivel, amelyben egyes helyeken Bandinus s.k. javításai és betoldásai találhatók. Megállapította, hogy ezek a sor fölé írt betoldások már folyamatosan bele vannak írva a szövegbe, tehát a kolozsvári kézirat (amelyről a gyöngyösi készült) az eredeti másolata kellett, hogy legyen.[12]

Végül tudomásunk van egy negyedik latin nyelvű példányról is. Ez a XVII. század közepén készült volna a lengyelországi pápai nuncius számára. Századunk elején a Vatikáni Levéltár állítólag eladta I. C. Argetoianu román könyvgyűjtőnek.[13] Hogy ma megvan-e, és ha igen, hol, nem tudjuk.

Mivel Bandinus nem beszélt magyarul, fontos tudnunk, hogy értesüléseit kinek a révén szerezte, s ki vagy kik állították össze számára a névsorokat.

Az érsek maga elmondja, hogy útját nem egyedül járta. Említi, hogy titkára, a bolgár Petrus Parčević a körút megkezdésekor Lengyelországban volt, s nem mondja, hogy később csatlakozott volna hozzá. Hozzászegődött azonban a Moldvában időző raguzai kereskedő, Johannes Zlatonius, aki végig mellette maradt. Vele volt kezdettől fogva a jezsuita Beke Pál, s a második naptól a huszi plébános, a székely Rabcsonyi Mihály, a helyi viszonyok jó ismerője.[14] Ők ketten közvetítették, tolmácsolták a magyarokkal való beszélgetéseket.

Mikecs László részletesen megvizsgálva Bandinus itineráriumát,[15] az egyes falvakról szóló leírásokat, úgy találta, hogy Bandinus nem járt – az idő rövidsége miatt nem is járhatott – mindenütt. Ez magyarázza, hogy vannak települések amelyeknek a jelentés jóformán csak a nevét említi. Ezeken a helyeken a hívek számát és nevét sem jegyezhette le ő, vagy a kíséretében lévő magyar papok, ehhez az egyházi tisztviselők, diákok, kántorok segítségét kellett kérniök. Ők írták össze a nem látott falvakban a híveket és az esetleges templomi kegytárgyakat. Ez magyarázza az egyenetlenségeket, a névsorokban mutatkozó összeírási különbségeket, különösen az özvegyasszonyok esetében. (Egyszer csak a keresztnevükön, máskor férjük vezeték- és keresztnevén, vagy saját keresztnevükön, de férjük családnevén említik őket.) Ahol pedig nem volt egyházi jellegű írástudó, ott a névsor elmaradt, mint a Dnyeszter-menti Csöbörcsöknél.

Az említett hiányok és egyenetlenségek ellenére a jelentés forrásértéke igen nagy. Míg a korábbi (és a későbbi) beszámolók részben vagy egészben másod-harmad kézből való, hallomásból vett adatok alapján készültek, Bandinus följegyzései mögött a táj, a falvak, az emberek személyes és közvetlen ismeretét érezzük.

[12] MIKECS: *Moldvai katolikusok.* 4.
[13] *Revista Catolica* (Bukarest) I. 1912. 345–346.
[14] Ld. a jelentést: Informationes 1–3. §.
[15] MIKECS: *Moldvai katolikusok.* 8–9.

VISITATIO

generalis omnium ecclesiarum catholici romani ritus in provincia Moldaviae nostrae spirituali jurisdictioni atque curae subjectarum, cum nonnullis rerum moldavicarum annotationibus, quae apud scriptores vix vel raro inveniri possunt: pervolans ad sanctissimum dominum nostrum, D^num^ Innocentium papam X. maximum Romanorum pontificem, necnon ad eminentissimos et reverendissimos dominos ac patronos meos colendissimos, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide cardinales et Apostolicae Sedis principes amplissimos. Per me fratrem Marcum Bandinum a Scopia minoris observantiae sancti ac seraphici patris nostri Francisci provinciae Bosnae Argentinae alumnum, necnon divina ac Sedis Apostolicae gratia et commiseratione ecclesiae Metropolitanae Marcianopolis in Mysia Inferiori in regno Bulgariae archiepiscopum, et Dorostori in eadem Mysia[1] et praedicto regno Bulgariae et Tomis[2] in Scythia apud Pontum Euxinum, atque in Moldavia humilem ac indignum administratorem. Anno Domini 1646 die 19. Octobris, quamvis quasi semper infirma et aegra valetudine, non solum diligentissime inchoata et facta, verum etiam fidelissime et accurate conscripta et absoluta Bacoviae in Moldavia, in nostro archiepiscopali ergastulo, anno Domini 1648, die 2. Martii.

PROOEMIUM

[Ismerteti megbízatását, útjának nehézségeit és feladata végrehajtásának akadályait. 1. Miután a bulgáriai Ciprovacban kézhez kapta VIII. Orbán pápa kinevezését, a boszniai Olovában[3] akarta magát fölszentetltetni, de a törökök részéről fenyegető veszélyek miatt nem ment oda. 1644. augusztus 12-én Kressévámban[4] szentelte fel Petrus Deodatus szófiai érsek két püspök segédletével. Mivel Ciprovacban járvány ütött ki, Szeleznába[5] költözött a konventuális ferences (minorita) szerzetesekhez. Nem volt főpapi ruhája és felszerelése, a szófiai érsek adott neki kölcsönbe egy szakadozott ruhát, kelyhet, paténát, gremiálét és egy szertartáskönyvet, ezeket azonban egy hónap múlva visszaadta, mert őt is elkapta a betegség és nem akarta, hogy esetleg halála bonyodalmat okozzon. Szegénysége azóta sem tette lehetővé, hogy főpapi felszerelést szerezzen. 2. Október 2-án megindult útján titkárával Petrus Parčević-csel és két szolgával meg málhásállattal; összesen 10 tallérja volt, ezt is úgy kérte kölcsön. 3. Október 4-én 8 tallérért átkeltek a

[1] Mysia: értsd Moesia; Moesia Superior: a szerbiai részek; Moesia Inferior: Havasalföld és Bulgária; Dorostorum vagy Dorosterum, ma Szilisztria

[2] A mai Constanța

[3] Olovo

[4] Kreševo

[5] Selesna

réven a Dunán, kereskedőknek adva ki magukat. Egy József nevű francia kereskedő felvette őket a szekerére. 4. 12-én értek Tîrgovistére, Havasalfölde fővárosába, ahol a vajda[6] élelmet utalt ki nekik és lovaiknak. 5. 16-án kihallgatáson voltak a vajdanál, aki a főurak jelenlétében fogadta őket; Parčević latin beszédben üdvözölte, majd ismertette útjuk célját; szavait a vajda katolikus lengyel titkára tolmácsolta. 6–7. Egy román pap, majd a metropolita egyházi szertartás keretében áldást osztott; a vajda és kísérete az ortodox templomba vonult, ők a konventuális ferences (minorita) misszionáriusokhoz mentek, akiknek szabados élete bennük is megbotránkozást keltett. 8. Búcsúkihallgatáson a vajdánál. 9. A vajda titkára szállásukra hozta az útlevelet, selyem ruhát, 10 aranyat a vajda ajándékaként, továbbá rendelkezést, hogy útjukon étellel-itallal, szállítóeszközzel lássák el őket. 10. Ugyanaznap este a vajdától kapott kocsikon elindultak. 11. Október 21-én érkeztek Jászvásárra, a plébánia-házhoz, amely borzasztó állapotban van. Kerítése nincs, az alsó házat eltulajdonították a lengyelek és bordélyháznak rendezték be; a felső ház három szobájából csak egy lakható, a tető elrohadt, az eső beesik, a gerendafalon nagy rések, a kút seméttel telehányva, az udvar trágyadomb képét mutatja. 12. Végül Gasparo atya, a moldvai misszió viceprefektusa[7] szállást és vacsorát adott nekik. Elmondta, hogy az udvarban az egyetlen katolikus a vajda lengyel titkára, Georgius Kutnarski, aki azonban rosszakarójuk és üldözőjük. Ezért azt javasolta, hogy inkább valamelyik tudós zsidó vagy a Barba nevű görög közbenjárását kérték. 13. Gasparo atya tanácsát meg nem fogadva, Bandinus másnap magához kérette Kutnarskit, s mivel bizalomgerjesztőnek találta, szíve minden titkát feltárta előtte. 14–15. Négy vagy öt nap múlva kihallgatáson fogadta őket a vajda.[8] Barátságosan üdvözölte őket, majd a pápa neki címzett megbízólevelét kérte, mire ők mondták, hogy már bizonyosan útban van; amíg nem kapja meg, nem tehet semmit, mondotta, mivel már többen becsapták; panaszkodott a csak névleg szerzetesek viselkedésére. 16. Megszégyenülve és letörve jöttek el a kihallgatásról, nem tudva mit tegyenek. 17–18. Másnap megjelent szállásukon Kutnarski és kinevezési iratait kérte; előmutatta, mivel azonban azok csak másolatok voltak, hamisítványnak bélyegezte őket, mondván, hogy a pápának egyébként sincs joga Moldvába helynököt kinevezni, s ez sérti Zamoyski püspök tekintélyét is; ezután a vajdát úgy tájékoztatta, hogy Bandinus nem érsek, csupán egy csavargó misszionárius. 19. Újra megjelent Kutnarski náluk és közölte a vajda parancsát, hogy távozzanak Moldvából; hosszas rimánkodásra – hogy télvíz idején, egy fillér nélkül ne kényszerítsék őket elmenni – Kutnarski hajlandónak mutatkozott a vajdának tolmácsolni kérésüket, hogy a pápa levelének megérkezéséig maradhassanak. 20. Másnap Kutnarski közölte a vajda rendeletét:

[6] Basarab Máté
[7] Gasparo da Noto
[8] Lupu Vazul

Bákóban megvárhatják a pápa levelét. Johannes Lillus, a moldvai vikárius 5 lejt adva kölcsön, október 31-én két ökrösszekérrel, ők ketten Parčevićcsel pedig lóháton elindultak s estére Kutnárba érkeztek, ahol tisztelettel és bőséges vacsorával fogadták őket. Mindenszentek napján misét mondott, 3-án tovább mentek és november 5-én érkeztek Bákóba, abban a reményben, hogy itt a püspökség jövedelméből – ahogy a Hitterjesztés Szent Kongregációjának titkára, Ingoli mondotta – bőségesen megélnek. 21. A kolostor elhagyatva, félig romokban, a két szolgával együtt négyen az egyetlen lakható szobába húzódtak be, de ez is beázik; a templomtorony ledőlt, a templomnak nincs teteje, két oltár romokban, a harmadik csupa mocsok; az udvaron halomban a trágya, a kertet felveri a bozót, a püspöki háznak nincs kerítése, farkas és barom egyaránt bejárhat, csak a malom maradt meg; főleg a román lakosok összecsődültek, hogy megbámulják őket. 22. Megelőzte őket Kutnarski levele, melyben tudatta a bákóiakkal, hogy Bandinus nem érsek, hanem csak kóbor barát; ezzel egész Moldvát ellene fordította. 23. Egy Jászvásáron élő Jacopo Celebi nevű olasztól kért kölcsönből éltek, szerény életmódjukkal kivíva a katolikus nép rokonszenvét, de minden joghatóság nélkül, amíg a pápa levele meg nem érkezett. Ezután teljes szövegében beiktatja X. Ince pápa 1645. május 1-én a moldvai vajdának és Zamoyski püspöknek[9] írt levelét. 24. Nagy hátrányára volt az is, hogy nem volt érseki palliuma, így a szentségeket nem szolgáltathatta ki azoknak, akik hozzá jöttek; ez csak megerősítette Kutnarski híresztelését, hogy nincs kinevezése. 25. Nagy nyomorban, érseki tisztsége teljes lealázottságában élt, s közben Kutnarski újabb és újabb rágalmakat terjesztett róla. 26. Kutnarski magatartását az indokolta, hogy a püspökséget a bákói pap számára vagy magának akarta megszerezni, s nem akarta kezéből kiadni Terebes falut, melyet a vajda engedélyével ő használt, de amely jog szerint a püspököt illeti. 27. Mindez közrejátszott abban, hogy körútját nem tudta előbb megkezdeni; akadályozta a vizitációt, hogy mindenfelé bizalmatlanok voltak iránta, egyrészt a Kutnarski féle rágalmak miatt, másrészt meg azért, hogy látogatása csak ürügy a templomok kifosztására. Ezért Jászvásárról 1646. augusztus 1-én főpásztori levelet intézett a moldvai katolikusokhoz, hogy készüljenek fel egyházlátogatására. A latin nyelvű levelet teljes szövegében beiktatja.]

[I.] Sequuntur informationes visitationis Moldavicae

[1. 1646. október 17-én, útravaló nélkül elindultak az állandó esőzésben felázott úton. Magához rendelte a dalmata Simon atyát, a moldvabányai plébánost és apostoli misszionáriust,[10] hogy kocsijával és lovaival Jászvásárig elvigye őket. Neki ugyanis csak egy lova volt, a másikkal titkára Lengyel-

[9] Ld. *Iratok* 65. sz

[10] Simon Appoloni

országba ment.[11] Simon páterrel, két szolgával és a raguzai Johannes Zlatonius úrral, aki előző nap érkezett Havasalföldéről Bákóba és szintén Jászvásárra tartott. Összesen 15 oroszlános tallérjuk[12] volt, ezt a moldvabányai születésű szász Georg Gross, a kutnári plébános küldötte útravalóul. 2. Simon páter lovai mindjárt az első nap kidőltek, csak éjjel érkeztek be nagy kínnal Románvásárra. De aztán az eső elállt, s a már említett raguzai Johannes megszánva nyomorúságukat, felajánlotta lovát, sőt ő maga is csatlakozott hozzájuk s velük maradt országos látogatásuk egész során. 3. Simon páter Románvásárról visszatért Moldvabányára, ahol híveinek elmondva az ő szegénységüket, azok egy fél hordó bort ajándékoztak nekik; ezt 15 oroszlános tallérért eladták, s a pénzt Simon páter utánuk küldte Jászvásárra. Ezen a pénzen egy második lovat vettek. 4. Október 23-án érkeztek Jászvásárra. Itt nyolc napon át várakoztak Beke Pál jezsuita páterre, akit magyar tudása és helyismerete miatt felkért, hogy kísérje el őket az úton. Október utolsó napján jött meg, s november 1-én hajnalban, a mise meghallgatása után, már indultak is. Az éjszakát a szabad ég alatt töltötték és 2-án este érkeztek Huszra.]

[II.] HUS

5. Oppidum hoc in tribus collibus profunda fossa distinctis jacet, unde tricollis civitas dici potest, ad orientem vineas habet proxime adjacentes in eminentiori ac spatiosiori colle. Ad occidentem et meridiem sunt montosae sylvae, quarum aliquae partes viciniores vitibus consitae, quae ad villam valachicam montibus et oppido substratam pertinent. Ad septentrionem est monasterium episcopi schismatici. Oppidani aqua utuntur fontana, quae aestivo tempore plerumque exsiccatur, fluvius vero Pruth medio milliari ungarico ad orientem praeterfluit. Vinum crescit in copia, lenis et suavis naturae atque saporis. Omnis generis frumento et fructibus praeter italicos abundat. Forum in magna hominum frequentia celebratur die Jovis.

6. Catholicorum templum in pulchro situ vix ullam ecclesiae formam praefert, quam extrinsecus rusticanam existimavimus esse casam ex lignis enim rudi opere confecta, luto leviter illita, straminibus cooperta, altare majus ex luto coagulatum fabricae non absimile una cum imaginibus in tela ac papyro adumbratis. Calix argenteus, sed attritus et modice fractus, ac mutuo ex Vaslo acceptus, alius ex plumbo, fractus, patena plumbea, nec auro polita. Missale satis bonum, vela tria, unum album alterum rubrum, tertium nigrum; thuribulum cupreum. Casula viridis sericea, cum stola et

[11] Parčević itt említett küldetésére Zamoyski püspökhöz ld. *Iratok* 65. sz.

[12] Az oroszlános tallér (először Németalföldön verték 1575-ben) váltópénz volt. Értéke mintegy 15%-kal volt kisebb a császári tallérnál. Az 1670-es években Havasalföldén 1 oroszlános tallérért egy birkát lehetett venni. (BUZA János: *Der Kurs der Löwentaler in Ost- und Mitteleuropa. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae* 1981. 349–350.)

manipulo. Duo antipendia, unum ex tela turcica, alterum ex syndone, tres mappae, portatile unum, tintinnabula duo, alba ex cruda tela; similiter duo vexilla, crux lignea, sicut et candelabra rusticano labore fabricata. Campanile quatuor trabibus in quadrum erectis duas sustentat campanas. Parochum habent Ungarum ex Siculia, Michaelem Rapczon, simplicem et illiteratum, potatorem optimum ac in conviviis continuum, et indefessum lusorem atque cantorem. Schismatici habent tria templa, duo lignea, unum lapideum rima fatiscentem ac ruinae proximum, quod est episcopale. Incolae hujus oppidi sunt Ungari et Valachi, sed multo plures Ungari, et in ombinus priores, unde infimam etiam partem oppidi Valachis inhabitandam concessere. Nihilominus sic inter illos officia currunt, ut si uno anno judicem Ungarus agit, altero Valachus eodem munere fungatur, sic mutatis vicibus alternatim munia obeunt. Capita catholicorum cum parvulis sunt 682, quorum nos numerum non ex conjectura scribimus, sed capitatim numeratos curavimus in catalogum inscribi.

7. Notum omnibus in Moldavia, quam crudeliter nonnulos sacerdotes etiam religiosos oppidani Hussenses exagitarint, quosdam cultro confossos reliquerunt semineces in suo sanguine natantes. Alios exutis vestibus abire compulerunt. Alios in fossas profundas ac tenebricosas detrusere. Supradictum P[rem] Michaelem Rabczon, modernum parochum, convivium in coemiterio ac in ipsa ecclesia celebrantes, capillis atque barba traxerunt. Quosdam vero ludibriose explosere, in quibus rudi populo scandalosi sacerdotes ansam praebuere: cum enim episcopus longe abesset, impudicitiae, ebrietati et contentionibus ejusmodi sacerdotes mancipati dies et noctes, cum scurris atque mulierculis comessabantur, adeo ut populus a taberna ad ecclesiam diebus festis sacerdotem vocaret, qui cauteriata conscientia ebrius, celebrare tremendum missae sacrificium non exhorruit, et ab altari rursus ad tabernam redire properavit. Durum sane videtur si honestus vir advertat, quod sacerdos et praecipue religiosus suam conjugem impudicis tactibus mulcet. Multa his simila in Huss contigere.

8. Est in hoc oppido singularis affectus et honorificentiae indicium, cucurbitam vino plenam offerre; cucurbitae vero illae apud ipsos oblongum collum cubiti unius et amplius habent, capiuntque octo aut decem sextarios vini. Ut ergo populus Hussensis, suam de nostro adventu laetitiam testaretur, unusquisque cucurbitam vini obtulit. Totis itaque quatuor diebus quibus hic sumus morati, festiva gratulatione nostram cohonestarunt praesentiam, et postpositis aliis curis jugiter vel in templo, vel nobiscum manere deliciabantur. Solemne sacrum in pontificali diebus singulis cum populi consolatione fecimus. Hoc semper ungarica concio, cum motu populi subsecuta, quam pater Societatis Jesu ferventer magno cum fructu faciebat. Unde confirmationis sacramentum 124 rite perceperunt, multo plures percepturi, ni labores principis ante nostrum adventum eos abstraxissent sua domo. Hic ne nomen quidem antea hujus sacramenti auditum.

9. Hus oppidum denominatur a famoso haeresiarcha Ioanne Huss,[13] cujus historia talis. Mathias Corvinus rex Hungariae circa annum Domini 1460 bellis turcicis occupatus in finibus Thraciae, dum Budam victor rediret, multos Ungaros et Germanos in suo regno circa Sopronium et Posonium Hussiana labe infectos deprehendit. Praedicantes vivos in terram infodi curavit, et ne amplius erroris pestilentia serperet, quotquot hac contagione correpti erant in Moldaviam exules a limitibus Ungariae ejecit, quorum praecipui Ungari hoc loco resederunt, et in memoriam sui ducis habitationis vicum Huss appellarunt. Fermentum illius temporis est, quod Hussiani ungarica lingua sacrum et vesperas huc usque cantarunt. Quod nos cum populi satisfactione sic attemperavimus, ut omnia ad sacrum pertinentia latine fierent, et aliquae piae cantationes ungaricae ante et post sacrum pro devotione populi audirentur.

10. Hic pro meliori gubernatione ecclesiatica, procuratorem templi constituimus, usum maleficiorum et superstitionum severe prohibuimus, festorum et jejuniorum observationes condita lege sancivimus, ac ut dominicis diebus festisque sacro et concioni intersint, praecepimus. Pueros diebus dominicis doctrina christiana imbuendos, parocho imposuimus. Quendam civem, contra canones Concilii Tridentini, sine assistentia sacerdotis copulatum uxori, ad publicum infamiae locum jussimus poni pro exemplo aliorum. Alter quoque propter minas seniculo parenti offusas, castigatus.

11. Catholicum a Valachis oriundum, sed inter Ungaros in fide catholica educatum schismaticus episcopus per vim ad suum schisma trahere et rebaptizare laborabat, is profugiens, uxorem, filiolum, vineas, domum, agros reliquit et protestatus est quod libentius vitam dare, quam fidem romanam velit abjurare; hunc etiam suae libertati restituimus.

12. Ad ripam Puruth fluvii ante duos annos erat villa, in qua duodecim domos Ungari catholici incolebant, qui propter nimias exactiones dispersi, alii in Csöbörcsök, Tartariae oppidum, alii in Hus vicinum emigrarunt, sic evacuatus incolis pagus remansit solitudo.

13. Hic tandem omnia Divino aspirante Spiritu ita peregimus, ut universus populus, alias durae cervicis, cum parocho obedientiam nobis promptissimo animo voverint, nosque die quinto primarii cives cum judice comitati longe extra oppidum, cum spe redeundi dimiserunt.

14. Circa finem nostrae visitationis Hussensis insperato adfuit P. Casparus a Noto, Minorum Conventualium Sancti Francisci missionariorum in Moldavia vicepraefectus, quem ob honorem suae religionis ad comitandum nos invitaveramus, non quod ejus opera indiguissemus, cum linguarum moldavicarum sit omnino ignarus, et ob naturalem bilem onerosus et difficilis, quod hic etiam ostendit, cum ex sacerdotibus modo unum, modo alterum aculeatis et mordacibus verbis perstringeret et perturbaret. Nos igitur disce-

[13] Ez a véleménye a mai nyelvtudománynak is. (KISS Lajos: *Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. Magyar Nyelvőr* 1987. 227.)

dentes parochum loci[14] voluimus habere nobiscum, tanquam linguae et locorum, per quae transituri eramus, gnarum. Oppidani aegre ferentes se privari suo parocho, petierunt in interim P^rem Casparum relinqueremus ipsis qui in missa celebranda et aliis parochialibus functionibus, vices obiret parochi, quod nos grato animo concessimus, tanquam pacis et comitum meorum in via perturbatorem, et publice tum in templo, tum in domo parochiali commendavimus, et cives omnia ipsi subministraturos polliciti sunt.

15. Pater vero Casparus, quamvis et bonus et exemplaris religiosus a nobis commendatus esset, transiliit suos limites et in nostram confusionem et ignominiam, verbis scandalosis et furiosis lacessivit homines, et hospitii jura contra christianam charitatem violavit; non enim contentus iis quae a civibus offerebantur, multa damna parocho intulit, nam curriculum polonicum a P^re Hiacyntho[15] episcopi Zamoisky olim in Moldavia officiali donatum, ut cistam honestam affabre et polite factam, pro reponendis sacris apparamentis habitam, fregit, et illa sicut et scamna domus, vasa cellarii et alia utensilia partiam combussit, partim abalienavit, aut abstulit, alia similiter indecentia intulit; propter quae non semel praedictus parochus coram nobis flebiliter conquestus et pretium illati damni ut componeremus rogavit.

16. Illis diebus fuit Jassiis P. Francisco Sigismundus[15/a] Polonus Minorum Conventualium Sancti Francisci tantum titulo religiosus ab ebrietate, turpiloquio et contentione in tota Moldavia notissimus, qui contra expressam suorum superiorum prohibitionem ac licentiam hic vagatus est, et per viginti annos moratus, centempta etiam nostra et Ill^mi Zamoisky authoritate; iste pater cum quodam vespere ex taberna bene potus rediret et convitia indecentia contra satrapas principis, qui propter ebrietatem ipsum irridebant, jaceret, et baculo, in quo pugio absconditus erat, unum ex satrapis percussisset, ille irritatus, arrepta clava brachium patris graviter sauciavit, ita ut nullus chirurgus curare potuerit, sed paulatim deficientibus viribus, cum magno dolore vitam cum morte commutavit; sed forte in poenam Deus illi istum casum immiserat, quia eodem die quo vulneratus fuit, rogatus erat a quodam Ungaro, ut moribundi hominis confessionem audiret, negavit se auditurum dicens, se esse capellanum Polonorum non Ungarorum, ex cujus malitia homo sine confessione paulo post mortuus est, ipse vero ad mortem laesus. Quo defuncto propter aedificationem populi bina sacra in pontificalibus celebravimus, concurrentibus Ungaris et Polonis, et quia populus nolebat permittere, ut in templo tumularetur, ne illinc occasionem arriperent missionarii

[14] Rabcsonyi Mihály

[15] Giacinto Franceschi da Ossimo

[15/a] Sigismundus pátert később is említi Bandinus (ld. XXXIII. 10.), de családnevét nem tudtuk megállapítani. A Francisco(!) név valószínűleg elírás; családnév ugyanis nem lehet, mert akkor a latinban a keresztnév után következnék; ha pedig keresztnév volna, akkor nominativusban kellene állnia; a ferencesek egyébként sohasem használtak kettős keresztnevet.

vendicandi sibi templi, nos interposita nostra authoritate evicimus, ut permitteretur, supra quod promisimus nos litteras daturos et Sanctae Sedi scripturos.

17. Et licet nos honestum illi funus cum candelis templi procuraverimus et bina sacra tum ob honorem religionis, tum ob aedificationem populi celebraverimus, tamen P. Casparus neque sacrum celebravit, neque alia ad funus necessaria procuravit; cum tamen omnia spolia, nescimus quo jure, sibi usurpaverit et rapuerit, et eo fine ex Huss quamprimum audivit casum patris, nec expectato exitu nostrae visitationis Jassium se contulerit.

[III.] VASLO

1. Ex Huss eundo, versus occidentem declinando aliquantisper ad septentrionem est oppidum Vaslo, distans quatuor ungaricis milliaribus, quod Hussium longe superata amoenitate loci, est enim in longo latoque colle situm, ab occidente Barlad fluvius, ab oriente Vaslo torrens nobilitat et foecundat, unde etiam oppidum denominatum est, qui ad meridiem in radice collis confluunt. Olim majori numero erant incolae Ungari, qui ultra trecentas domos inhabitabant, ecclesiam, parochum, ludimagistrum habuerunt, jam vix ruderum congeries ostendit ibi aliquando fuisse templum. Eodem prorsus tempore quo huc venimus, ex coemiterio stabulum pro vaccis exstruere laborabant, quorum iniquos conatus nostra praesentia impedivimus. Templum a Polonis ante viginti annos exustum, deinde a Valachis penitus eversum, apparamenta quoque altaris a Polonis direpta; aliquot supersunt, ex quibus nonnulla Hussiensi ecclesiae accommodarunt, crucem adhuc argenteam et duos calices fractos retinent.

2. Populus catholicus partim peste consumptus, partim a Tartaris in miseram ac tyrannicam servitutem abductus, partim ad schismaticos defecit. Ante sex annos certo dicuntur triginta domus adhuc cum incolis catholicis superfuisse, et ipsas quoque domos digito monstrarunt, jam vero nonnisi quatuor restant, et universi catholici cum parvulis sedecim computantur. Nunquam huc missionarii ventitabant, etsi non procul distet Jassio.

3. Valachi et Armeni jam incolunt hunc locum. Valachorum sunt trecentae domus, Armenorum vero centum, et ambae nationes ultra mille capita numerant. Schismaticum templum ex lapide unum, quinque alia ex ligno. Hic quondam insigne palatium erat principum Moldaviae, ut ipsa ostendit ruina, jam suis ruderibus humatum jacet. Fuit etiam ingens lacus, quem inter duos montes longo et solido aggere occlusus fluvius Vaslo effecit.

4. Ista terra omnis generis frumenta copiose producit, aves et feras numerose alit, quarum capturam nemo exercet, olim vineas colebant, et in promontorio proprio tam affluenter vinum nascebatur bonum, ut aliis quoque communicarent, eo tempore nostra etiam ecclesia duas vineas habebat, nihilominus et modo abundat vino aliunde advecto. Sylvas habet glandiferas,

coryleta, pomaria et pruneta, pyris, nucibus, cerasis et merasis, aliisque hujusmodi non eget. Copia piscium majorum ex Danubio advehitur, minores capiuntur in fluviis oppidum alluentibus.

5. Hic est porcolabius sive praefectus oppidi Italus, quem alloqui non licuit, eo quod arguente conscientia sibi timuit, ne propter meretrices reprehendatur, quas cum omnium scandalo fovet, et evidens periculum, ne in earum gratiam ad schismaticos deficiat, quod hic frequenter contingere solet, praecipue advenis morem patriae nescientibus. De hoc Italo nihil prius nobis significatum, deinceps vero eum juvare studebimus, ut labentem erigamus, deficientem solidemus. Hoc loco media die et nocte morati, istos omni ope spirituali destitutos, quantum potuimus sumus consolati.

[IV.] BARLAD

1. 8 Novembris oppidum Barlad attigimus, quod a fluvio nomen habet a Vaslo versus meridiem distat sex ungaricis milliaribus, medium inter Galacz et Jassium, publica isthac via, qua merces ex Turcia et Transalpinia in Poloniam et superiores Moldaviae partes vehuntur. Est in valle ad ripam fluvii Barlad, ad occidentem agros frumenti feracissimos in collibus ostendit, ad orientem mons est bono vino flavidus, versus septentrionem et meridiem longa lataque vallis protenditur.

2. Incolae sunt Valachi, Armeni et Ungari. Templum catholicum ex trabibus rudi opere factum, caricibus coopertum, sacerdos deest, ludimagister exiguo conductus stipendio alitur, qui festa et jejunia illis denunciat, et confluentibus ad aedem sacram hominibus ungarice cantat ac postillam ungaricam legit. Sunt pro hac ecclesia duo calices argentei confracti et patenae duae argenteae fractae, una patena cuprea, crux argentea, casula una lacera, alba ex crassa tela, rudes imagines, una in tela duarum ulnarum, aliae minores chartaceae. Domus catholicorum triginta. Catholici cum parvulis 150.

3. Hic etiam nihil profuit missionariorum invisus labor, nec a memoria hominum ullius episcopi visitatio nota; quid sit et an sit confirmationis sacramentum apud istos quoque ne auditum quidem unquam fuit. Praemissa igitur instructione de valore et effectu hujus sacramenti, Deo sacro uniti quadraginta, confessionis quoque sacramento expiati, sacrificium missae solenniter bis celebravimus. Casus de vinculis matrimonii juxta canones solutus.

Templa schismaticorum sunt octo, lapidea duo, alia lignea duo collapsa, quatuor adhuc lignea extant, sunt sexcentae domus, quinque hominum millia. Barladiensis populus vineas colit, sed non ea industria qua Hussenses, nec agriculturae multum deditus, negotiationi potius quam ulli alteri labori studet, terra fertilissima sed cultores pigerrimi. Duobus ab oppido stadiis distat arcis tartaricae ruina in ripa fluvii Barlad, ubi se Tartari muniverant, dum Sanctus Ladislaus rex Ungariae Scytas victoriose persequeretur, circa

annum Domini 1230.[16] At expugnata dirutaque munitione soli aggeres et fossae jam visuntur. Huc ante quadraginta annos Poloni quoque se receperant, dum Scytharum et Turcarum multitudo eos premeret, qui aggerem et fossam tumultuario labore innovarunt et gloriose se defenderunt.

[V.] GALACZ

1. Die 11. Novembris duorum dierum et unius noctis spatio iter continuando, in hoc oppidum intravimus; situs est deliciosissimus ad ripam Danubii, qui ad meridiem a Moldavia Bulgariam dividit, ad orientem ungarico milliari Puruth fluvius exonerat se in Danubium, ubi efficit lacum; cujus longitudo protenditur ad duo milliaria ungarica, latitudo est unius milliaris.

2–6. [Galac Moldva határán fekszik. A Pruton túl, a Duna és a Dnyeszter közti Bucsak már a krími tatárok uralma alatt áll; az elmúlt évek nagy pusztításait a tatárok okozták Moldvában, most is gyülekeznek, Moldva veszedelmére. Keletre szomszédos a várossal a már töröknek alávetett Braila, amelyet főleg románok laknak.]

7. Hoc oppidum est portus omnium mercimoniorum ad quem biremes ex Mari Nigro seu Ponto Euxino venientes applicantur. Incolae sunt Valachi intermixtis Armenis et Graecis; episcopus Armenorum hic residet, est unum monasterium Basilianorum. Templa ex lapidibus constructa sunt duo, ex lignis duodecim, quinque millia domorum, homines ultra quindecim millia, domus catholicorum Ungarorum sunt duodecim, animae universim 70. Oleo sacro unximus 25, alios Illustr. Deodatus Sardicensis archiepiscopus[17] in transitu unxerat.

8. Templum catholicum ex lateribus non coctis, rudi congestione factum, arundinibus tectum, campana nulla, tintinnabula duo, calix unus argenteus fractus, cera conglutinatus, patena plumbea et fracta, missale tritum antiquitate, casula flavi coloris, velum acupictum, alba lacera, antipendium ex turcica tela unum, portatile unum fractum. Caetera apparamenta valore praestantiora a bibuloso quodam sacerdote (requiescat in pace) sunt divendita priusquam nos in hanc provinciam venissemus, quorum pars inventa et suae ecclesiae per nos restituta. Ecclesia haec in optimo et patentissimo loco, penes forum est sita.

9. Commodo sane tempore huc venimus, partem siquidem coemiterii abalienare quidam Valachi, consentientibus catholicis duobus volebant, ut negotiationis suae domicilia ibi figerent, quorum impios conatus, adjuvante Deo, irritos fecimus. Parochus hic manet qui nunc aberat cum polonico nuncio ad Portam Otthomannicam profectus, et cum is ungaricae linguae sit ignarus, ungari obnixe me rogarunt, ut parochum suae linguae curarem;

[16] Ezt nyilván a helybeli nép emlékezetéből idézi, ezért a zavar az évszámmal meg a tatárokkal.
[17] Petrus Deodatus

licet enim pauci sint, attamen promiserunt se pro honesta parochi sustentatione provisionem habituros et corrutam Parochiam restauraturos. Hic utillissimus esset parochus qui ungaricam et turcicam et valachicam novisset linguam, sacerdos enim plus hoc loco a legatis polonis hac transeuntibus accipit, quam a populo. Neque isthic quicquam missionarii laborarunt [. . .][a] P[ri] Simoni,[18] forsan ideo quia populus eos horret.

10. Abundat haec civitas bono vino et omnis generis frumenta uberrime producit, et aliunde in copia advehuntur. Husones et barbiones hic mirae magnitudinis capiuntur, tanta halecum et piscium et cancrorum abundantia, ut vix credi possit, nisi quis proprios oculos habeat testes. Hinc ultra mille plaustra piscibus onusta quotannis in Poloniam devehunt, hinc Iassium et ad alias Moldaviae civitates, oppida et villas pisces vehuntur. Aves, feras, oves, equos, boves numerosissime habet, mellis quoque et butyri copia.

11. Aura undequaque spirat gratiosa et salubris, prospectus jucundissimus in obtutu Danubius, ultra quem nemora pulcherrima, pratis quasi hortis discriminata; ultra haec duorum milliarium tractu interposito Bulgariae montes conspiciuntur. Si quis oculos retorqueat in sinus Moldaviae, hinc crystallini lacus visum recreant, illinc vineta et pomaria, diversorumque fructuum amoenissima viridaria oblectant. Hic etiam templi procuratorem constituimus, casus aliquos circa matrimonium composuimus, duobus diebus et medio isthic commorantes, quotidie concio habita et solenne sacrum, dum processio circa templum pro commemoratione defunctorum fieret, maxima schismaticorum multitudo coemiterium cum stupore circumdedit, ubi vero intellexit, quod pro defunctis animabus oratio esset instituta, summe laudavit.

[VI.] TAKUCS

Hoc oppidum a Galacz versus occidentem distat duodecim ungaricis milliaribus, situm est ad fluvium Barlad, in pulchro loco, terra, vini et frumenti feracissima. Olim Ungari habuere hic ultra ducentos domos, templum, parochum et ludi magistrum tenuere, jam vero nullus catholicorum incola est, et ne vestigium quidem templi aut coemiterii apparet, adeo barbare cum structura, etiam ipsius fundamenti rudera Valachi asportarunt. Schismaticorum domus sunt quingentae, homines quater milleni, tria habent templa ex lignis compaginata.

a) Egy szó olvashatatlan (a nyomtatott kiadás is kihagyta). Talán: excepto

18 A Konstantinápolyba távozott plébános: Stephanus Zolich (ld. 427. l.); Simon páter talán: Simone Appoloni.

[VII.] BOGDANA[19]

Die 16. Novembris hunc pagum circa solis occasum transeundo inspexi; est in valle situs, loco fertili sed abstruso et parum jucundo; olim Ungari soli erant inquilini, jam vero sex domus catholicorum et personae cum parvulis octodecim numerantur, alii ad Graecorum schisma transiere, eo quod pagus iste a nullo unquam ante perlustratus aut curatus fuit. Neque hic missionarii suam operam locarunt. Hinc intempesta nocte ad vicinum pagum catholicum properans, per tenebras in ejusmodi praecipitium incidimus, ut nisi singularis Dei providentia homines catholicos, viae duces ejusdem pagi quo tendebamus, adduxisset, una cum famulo, auriga, equis et curru minutim convulsi periissemus, egomet pedibus incedens gravi lapsu et periculoso semel corrui.

[VIII.] STANFALVA

1. Stanfalva ungarice, valachice Steneste nominatur, huc superatis praecipitorum periculis sera nocte, membris concussis devenimus, ubi fatigatione, fame ac siti laborantes, relictis omnibus paucarum horarum quieti indulsimus, atque solito more ante auroram e somno surgentes, populum convocari jussimus ad aedem sacram. Templum ex lignis instar rusticanae casae, imagines rudes, parochialis domus vicina templo, parochum una cum Tatrosiensibus alunt, ludimagistrum habent suum. Ecclesia Sancto Nicolao dicata et altare. Calix argenteus cum patena. Casulae duae tritae adhuc serviunt, crux argentea. Alba ex dura tela, sicuti vexilla duo, portatile unum, missale antiquitate lacerum, campana una, tintinnabulum unum, mappa una ex levi materia, bursa lacera.

2. Pagus iste Ungaros agnoscit incolas, qui centum quinquaginta cum parvulis recensentur; hic Illustr. Ioannes Baptista Zamoiski ecclesiam visitavit, multosque oleo sacro inunxit, reliquos numero duodecim nos confirmavimus. Bis sacrum solenniter dictum, quod semper concio cum gemitu et suspiriis populi conclusit.

3. Situs pagi est juxta torrentem in valle spatiosa, cujus gratiosus susurrus aures recreando facile somnum conciliat. Vineas non colunt, pecoribus et diversae speciei frumentis abundant, torrens pisciculos delicatissimos copiose nutrit. Ad orientem et occidentem graciles visuntur montes, glandiferis arboribus frondescentes, ad meridiem vallis oblonga protenditur. Ad septentrionem medio milliari ungarico fluvius Tatros decurrit, ad cujus ripam extat veteris templi ruina, ubi prius oppidum Tatros vigebat. De quo plura inferius.

4. Ab hac veteris rempli ruina, versus meridiem prope jacet pagus Hilip dictus, qui est ad radicem montis, in cujus vertice fuit capella rudi opere

[19] Bogdánfalva

constructa ex ligno ac disjecta a schismaticis; curam hujus capellae gerunt Ungari ex Stanfalva, quorum praecipui cives nos ad hunc locum comitati deduxerunt. Locus iste Sanctis Cosmae et Damiano sacer multis miraculis coruscat, quemadmodum homines fide digni jure jurando affirmant.

5. In primis nocturnae processiones cum facibus mira luce fulgentibus a schismaticis vicini pagi incolis non semel sunt notatae, auditaque cantus, mira vocum harmonia dulcissimi. Illud etiam observatum, quod a vertice montis descendendo ad latus bono spatio fuit processio continuata deinde ad eundem rediere locum, unde coeperunt, in quo solemniorem festivitatem cum exultatione videbantur praeferre.[20] Viam processionis visae, erectis crucibus ipsimet schismatici delinearunt.

6. Huc pro festo Pentecostes ex Moldavia et Transylvania magnus hominum peregrinantium fit concursus, multi siquidem diversis morbis exagitati, quolibet anno hic ab infirmitatibus liberantur, immo non raro illi quoque, qui aegre valentes, vovent hunc sacrum locum se visitaturos, si convaluerint, praesentissimum remedium sanitate recepta sentiunt.

7. Ex multis pauca recensebo exempla. Non unus sed plurimi super hoc mediante fide et bona conscientia fassionem edunt. Quia anno Domini 1637 in ipsa solemnitate Pentecostes, celebrante P^re^ Paulo parocho Osdolensi, coram multitudine publicae processionis, ac sibi administrantibus ludimagistris Georgio moderno Tatrosiensi et Martino Fratre ejusdem de Stanest, ad notabilem capellae motum ab omnibus conclamatum esse: Ecce de loco suo mota est capella.

8. Dignifide Filep et Joannes Csillag, ambo cives Völcsökienses, insimul oculati testes, super hoc negotio capellae requisiti coram pluribus in giro hinc inde constitutis, apud omnes in confesso repositam veritatem taliter affirmarunt. Nos oculis nostris in die quodam Pentecostes, tempore publicae processionis vidimus capellam cum janua sua ad occasum vergente motu circulari, ad ortum versam fuisse, quibus pariter omnes testimonium perhibebant.

9. Honestus senex Ioannes Kazan de Steneste audientibus popularibus suis, sic testatus est. Novimus, inquit, hominem civem Tatrosiensem Mathaeum Gillyen, qui magno langvore suorumque pedum contractione pene incurabili correptus, cum jam de cura medicorum desperasset, devovit se sanctis patronis istius capellae, eoque delatus curru, innixus scipionibus, aegre perficiebat suam devotionem circa capellam, et repente factus est sanus utrisque pedibus, ut pristinis viribus receptis, fulcrisque subaxillaribus pro testimonio isthic relictis, sine ulla hominum ope redierit ad suos. Huic veritati totus populus subscripsit.

10. Idem Ionnes Kazan sancte testatus est se non ita pridem gravissimo morbo diutissime conflictatum sanctisque illis Cosmae et Damiano devotum, jussisse a suis illuc perduci, et exinde convaluisse. Emeritus senex pene centenarius Paulus Filep mediante fide fassus est, quia cum novem integras

[20] V. o. *Iratok* 83. sz.

hebdomadas periculoso morbo afflictus succubuisset, tandem oraculo admonitus in somnis eoque perductus, peracta devotione sospes et integer reversus est. Idem emeritus senex tanquam oculatus testis, haec etiam mediante fide fassus est: Quaedam paupercula septenni coecitate capta oculis fuit, illucque manuducta dum solennis processio perageretur, exclamavit: Gratias, inquit, agite fratres Deo Optimo Maximo, quandoquidem visum recepi.

11. Post visitationem hujus sancti loci contigit miraculum notatu dignum quod sequitur: Scilicet quod anno 1647 Ianuarii 20 in Stanest, oppido nempe praenotato, honesti civis catholici, cum morte luctans uxor animam agebat, nec ulla spes humanitus erat recuperandae vitae, maritus ejus, Michaël Klara, tali modo votum animo conceptum, in medio noctis silentio emisit: Si Jesus vitae ac mortis Dominus, meae uxori vitam ac sanitatem ad intercessionem Sanctorum Cosmae et Damiani restituerit, dirutam eorundem sanctorum capellam ex trabibus reaedificabo in eodem loco, in quo divina misericordia plurimis hactenus miraculis coruscavit. Gratum fuisse Deo et Sanctis votum emissum apparuit, nam materfamilias exanimis ad se redivit et cum oriente sole e lecto surrexit. Paterfamilias quoque pro gratiarum actione Deo promissam capellam, ut potuit, rudi opere ex trabibus construxit, ad quam devotionis causa non ex sola Moldavia, sed etiam ex Transylvania homines universim ultra ter mille pro Pentecoste convolarunt; quorum numerus multo major crevisset, si praecedens aquarum cataclismus obices torrentibus et fluviis non fecisset.

12. Nihilominus devotioni aliquid datum est, siquidem in pervigilio Pentecostes cum quinque labaris frequens populus cum processione, ex diversis partibus comparuit, tali ordine, ut viri aliam turmam, mulieres aliam constituerent, et una quaevis turmarum suos praecentores habuit, qui ungarico idiomate cantiones de adventu Spiritus Sancti, de Beatae Virginis Mariae gaudiis, de apostolis, de Patronis Ungariae modulabantur. Concio habita post vesperas de usu et fructu peregrinationum cum omnium consolatione ac aedificatione, deinde nonnullorum confessio audita, inter quos non pauci erant, qui nunquam antea fuerant confessi, alii in fide hallucinantes corroborati, eitam schismaticorum erat concursus, a quibus multi palam fatebantur, se Sanctorum Cosmae et Damiani patrocinium, in morbis et aliis periculis, expertos. Aetate venerandi senes alioquin schismatici ex subjecto pago testabantur, quod proxime elapsa etiam Quadragesima per noctem cum facibus et luminaribus processionem fieri in hoc loco, viderint.

13. Mirabilis profecto Deus in sanctis suis. Nota haec schismaticis, quin multi testantur se in hoc loco sacro curatos, ideo conantur omnibus modis honestis et superstitiosis illinc sanctos avocare, quasi ab arbitrio hominum, et non ab occulto Dei judici peculiaris sanctorum tutela penderet. Templum itaque subtus in ipsa montis radice schismatici aedificarunt ex ligno affabre compaginato, januam e regione miraculosi loci fecere, ut sancti illi ad ipsorum sacrarium intrare per obviam januam assuescerent, et locum Ungarorum

desolatum abominati reliquerent, et ad suum sacrarium transmigrarent. Hoc fine candelas quoque accensas intra valvas et extra templum adhibent, quinimmo ut illinc coelestes genii avertantur, schismaticus furor toties capellam demolitur, quoties catholicus zelus restaurat.

14[b)] Hunc locum sacrum visitavi 28. Novembris. Situs amoenissimus in vertice montis longa lataque planities, pro hortis, agris, vineisque commodissima, ad orientem torrens alluit, ad septentrionem vicinus Tatros fluvius praetercurrit ad meridiem partim vallis cum susurrante fluviolo, partim ipsius montis vertex longe lateque se extendit. Ad occidentem in valle spatiosa oppidum Tatros. Prospectum quaquaversum habet amoenissimum, torrentes, fluvius, rivuli, torrentes piscosi, montes, sylvae, campi, valles, frequentes villae, longe alpes Transylvanicae uno intuitu complecti possunt.

15. Haec temporum vicissitudini subjecta si oculos visu recreant, quanto magis animus divinorum operum cognitione recreari debet. Tanto cum gaudio et mentis jubilo mira Dei de hoc loco narrari audiebam, ut fatigationis et laboris oblitus, in gratiarum actiones divinae bonitati solvendas erumperem; his cum animi voluptate peractis, Deo et Sanctis Cosmae et Damiano, me, meos, residuumque iter commendans, discessi.

[IX.] MANFALVA

1. Die 18. Novembris venimus in Manfalvam, valachice Maneste; pagus ungaricus, a Steneste milliari versus occidentem distat. Templum hoc loco ex lapidibus constructum eratque coopertum scandulis, quae temporis diuturnitate sunt putrefactae, jussi denuo scandulis tegi, quod populus propenso animo se facturum promisit, et campanile jam ruiturum renovari praecepi. Res templi sunt tales.

2. Duae casulae rubrae sericeae, tertia est alba ex tela acupicta, superpellicium, alba una lacerata, superhumerale, portatile, tela turcica pro altari, duae mappae, antipendium tritum ex serico, tintinnabulum unum, una campana, altera vendita, pro qua ut ematur nova imperavi; reliquiarium argenteum, missale antiquum et lacerum.

3. Pagus iste positus ad ripam torrentis copiosos pisciculos nutrientis, olim erat magnus, vineas in monte declivi ac fertili colebat, hoc tempore ex novem domibus constat, nec vineas colit. Capita cum parvulis 48 numerantur. Sunt alii duo adjacentes pagi ad hanc spectantes ecclesiam et uno stadio ab ista villa distantes, unus ad spetentrionem Völcsök nominatur, alter ad occidentem Godzafalva. Quia vero major pars hominum in laboribus suorum dominorum procul aberat, confirmationem 83 suscepere. Hi tres pagi sunt postremi ad fines Transylvaniae versus Coronam seu Brassoviam, et tres sedes

b) A kéziratban a számozás tévesen visszaugrik 12-re, majd utána újra a 13. következik. A számozást értelemszerűen javítottuk.

siculicales. Quare his pagis cura vigiliarum et excubiarum est concredita, ut egredientes et ingredientes intra limites Moldaviae sedulo examinent, ne quispiam capitalis delicti obnoxius impunis evadat.

[X.] GODZAFALVA

Godzeste Valachi dicunt, ungarica villa, quatuordecim domos habet, animae cum parvulis 69.

[XI.] VÖLCSÖK

Valachi Balana vocant, intra duos montes, fontana utitur aqua, domos habet 12, homines cum parvulis 87. Tres isti pagi sunt in pingvi solo; bona molendina habet. est etiam pro serrandis asseribus supra torrentem insignis structura.

[XII.] ÚJFALU

Slobodzia seu liber a servitiis et exactionibus pagus est, rivulus intersecans discriminat, partem orientalem Valachi inhabitant, occidentalem Ungari, qui cum parvulis 49 reputantur, ab oppido Tatros vix duobus stadiis versus orientem abest; et hi quinque pagi unicum parochum Tatrosiensem habent.

[XIII.] TATROS

1. Die 19. Novembris lustrando alios pagos transivi ad oppidum Tatros, quod ab Ungaris et Valachis eodem nomine usurpatur, olim remotius erat ad orientem medietate milliaris ungarici, ubi adhuc catholici templi ruinosos parietes cernere licet, prope miraculosum Sanctorum Cosmae et Damiani locum, uti superius memini. Jacet in ripa alluentis fluvii Tatros a quo nomen accepit, qui ex alpibus Transylvanicis strepente rapacitate ab occasu ad ortum decurrit, et non procul ab oppido fluvius Taslo illabitur, quem cum plurimis torrentibus in flumen Sered post sex ungarica milliaria devehit. Fluviatilibus pisciculis torrentes abundant, ut sunt funduli, saxatiles, trutae, etc.

2. Antiquitus oppidani erant Ungari, jam non sunt nisi triginta domus. Catholici cum parvulis 125, duo templa valachica ex trabibus; catholicum templum ex lapidibus constructum, a Margaretha ungara principissa ante

ducentos annos extructum,[21] sub titulo Sancti Nicolai. Longum quadraginta passuum, latum quatuordecim, solum sacristia et sanctuarium sub fornice, reliqua pars tabulata; recenter scandulis rursus coopertum, campanile nullum; duae sunt campanae ex trabibus templi intrinsecus dependentes.

3. Thesaurus templi constat ex his: Crux argentea fracta, calix cum patena argentea, missale antiquum et lacerum, casulae tres byssinae et lacerae, casula alba sericea, altera rubra bona et sola cum manipulo et stola. Velum et corporale ex rudi tela, antiphonarium lacerum; albae duae ex tela cruda, mappae septem, mantilia octo, tria tintinnabula et altaria tria, vexilla cum crucibus duo, domus parochiales duae, una cum cellario. In maximo altari est imago Annunciatae Virginis Mariae duodecim cubitorum longa, septem cubitorum lata, quae ex collegio Homonensi Societatis Jesu tempore rebellionis Racoczii Transylvaniae principis 1645. accepta, ad hanc tandem ecclesiam devenit.[22]

4. Ab hoc oppido totus iste districtus vocatur Tatrosiensis, estque regio fertilis; oppidum ad orientem habet fertilissimam vallem frugum, qua fluvius delabitur, ad meridiem frondosus mons per interstitia vitibus insitus apparet, et boni vini ferax, interfluente fluvio Tatros; ad septentrionem vitiferi montes, campusque pingvissimus inter oppidum et montes in quibus ecclesia habet duo jugera vinearum, et grandem pro coquendo cerevisiae potu, lebetem.

5. Quod vero sterilem hanc terram Illustr. Deodatus depinxerit,[23] non culpa illius accidit, sed sinistra formidantis populi informatione. Cum enim ille antistes non haberet tempus omnia propriis oculis lustrare, verbis credidit, ut populares homines vehementer timuere, ne ex Turcia vel Italia ignotae linguae monachum ipsis imponeret, aut ipsemet regionis ubertate motus, ibidem maneret, ad dissuadendum pro firmissimo argumento sterilitatem terrae opposuerunt.

6. Vix ullum a memoria hominum constantem sacerdotem catholicum ista regio Tatrosiensis habuit, nos pro consolatione illorum volebamus unum sive ex missionariis, sive aliunde conquisitum monachum dare, at illi reclamarunt, non nobis vagabundum monachum, sed nostrae linguae sacerdotem nobis procuret, qui nos et parvulos nostros erudire nostra lingua sciat.

7. Tandem versus occasum Tatrosiensis oppidi est salis fodina in latere montis, subtus est pagus trecentas domos complectens, cujus incolae nec tributum solvunt, nec aliis occupantur laboribus, nisi ut una quaevis domus per septimanam, grandes quadraginta salis lapides pro principe excidat, sive paterfamilias, sive illius operarius conductus, sive una die, sive tota hebdomade suum numerum compleat; quod si una negligat, sequenti septimana

[21] Losonczi Margit, Jó Sándor moldvai vajda felesége.

[22] Az oltárkép Tatrosba kerülésére sehol másutt nem találtunk adatot. – Az 1645-ös Rákóczi-féle rebellió: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem támadása Bécs ellen.

[23] Ld. 228. l. Érdekes, hogy Bandinus (vagy Beke) ismerte Deodatus 1641-ben írt jelentését.

octuaginta tenetur, et sic de cetero. Sunt etiam duo alii pagi eodem labore occupati, neque praeter illos ista cura aliis incumbit.

8. Nec ipsi omnino immunes relinquuntur, nam pro singulis lapidibus salis singuli nummi argentei, seu duo solidi Polonici dantur, transacto autem anno dum camerarius mutatur, juxta conditionem personarum solet fodinariis donare unum, duos aut tres currus salis. Deinde singulis diebus fragmenta salis quantum quis in canisterio secum potest accipere, nemo prohibet. Profunditas hujus fodinae est centum orgiarum, tanta vero intus capacitas, ut civitas condi possit, ad orificium exterius sunt ingentes cumuli lapidum salis instar murorum, currus et homines asportantes instar formicarum.

9. Ex hac fodina non soli Moldavi sale utuntur, sed in Russiam, Podoliam, Ucrajnam, Turciam et Tartariam evehitur; natura hujusce salis est multo acrior sale marino, ideo modicum sufficit ad condiendos cibos et panes. Color quorundam frustorum est albus, et hic purior sal, aliorum obscurus, et hic multum terrae qualitatis admixtum habet. Verum contusus instar nivis fit albus, cujuscunque coloris ante fuerit. Haec obiter de fodina salis, quae nunc est in usu.

10. Nullus in hoc oppido tam provectae aetatis reperitur, qui meminerit aliquando visitationem ab ullo episcoporum factam fuisse, fuerunt quidem, sed per modum transitus, una nocte aut die commorati, cum tamen Bacovia vix unius diei distat itinere. Quid sit confirmatio sacramentalis neque nomen audiere. Praemissa igitur christiana doctrina, sacro oleo 62 viros, feminas 71 unximus, huc enim ex aliis pagis homines advolarunt.

11. De sacerdotibus convocatos seniores diligentissime examinavi, qui praeter unum (et is saecularis P. David[24] Ungarus pridem mortuus) neminem bonae vitae ex omnibus nominare potuere; et quod mihi cor lancinavit, sub religioso habitu sacro quorundam scelestissimi spiritus latuere ad pariendum populo scandalum. Hoc anno Transylvanum Ungarum, vix mediocriter doctum, sed exemplarem pro hoc oppido consecravimus et constituimus, qui etiam vicinis pagis, non parcendo labori, inservit, parvulosque christiana doctrina imbuit; de cujus immutatione inferius dicetur.

12. Hoc anno catholicus Ungarus fuit primarius judex; juxta hoc oppidum in copia prius nitrum parabatur, hoc tempore ejus factio neglecta, non propter carentiam, sed quia passim hujuscemodi mineralia in hac provincia abunde inveniuntur, hoc loco supersederunt, et ad alias partes transtulerunt.

13. Quamvis quodam naturali indicio praemoniti, futura in praefato Ioanne sacerdote Ungaro[25] improbitatis indicia praevidentes, illum sacris ordinibus nullatenus initiare et sacerdotali nobilitate decorare voluimus, tandem magna, immo maxima Ungarorum hominum spirituali necessitate,

[24] Nem tudtuk azonosítani.
[25] Polian János

et admodum R[di] P[ris] Pauli Beke testimonio atque instantia et sollicitatione convicti atque inclinati illum non jam absque scrupulo nostrae conscientiae sacerdotali dignitate decoravimus, et Tatrosiensis ecclesiae et adjacentium pagorum usui, atque animarum spirituali curae praefecimus, qui Societati Jesu non sine laude multis fideliter inservivit annis, in cujus promotione non puto me magis Deum offendisse in omnibus vitae meae actionibus, quam in praefato sacerdotali ordine insignito, quia illa exemplaritas et prioris vitae fervor in turpem degeneravit Bachici poculi licentiam, ita ut officium cultus divini in popinis soleat absolvere, et aras Deo ibidem erigere.

[XIV.] LUKACSFALVA

1. Die 22. Novembris ex oppido Tatros movi versus Transylvaniam ad occasum, et in pagum ungaricum veni, qui valachice Lukacseste, ungarice Lukacsfalva vocatur, idest pagus Sancti Lucae. Prope extimos pagos transivi versus Transylvaniam in quibus superstitiosissima gens Valachorum Priapos ad omnem aditum viarum erexit tali figura. Ingentem arborem quercinam populares exciderunt, cui humanam faciem pedes et manus fabrili opere effinxere, statua haec praestigiosa in manu dextra tenet sceptrum, vel arcum duabus sagittis intensum, in laeva frameam, qua vibrata ictum minari videtur.

2. Rudis et superstitionibus imbuta gens opinatur, quod hac arte pestem in Transylvaniae finibus grassantem possint terrere, ne Moldaviae limites attingere tentet, has egomet stomas[c)] praesens vidi. Insuper viri fide dignissimi narrarunt, quod pagos obscura nocte annosae puellae decem saltu et choreis gestientes nudae multis vicibus circumcursarunt, quae baculos fumigatos manu jactabant; his decem juvenes itidem nudi frameis splendentibus armati obviabant mutuo invicem salutantes et baculis frameas quatiebant; quo facto Valachi putant pestem in nudos homines non insurgere, sed erubescere ac parcere juvenili aetati. Neque hic stultitiarum finis. Iidem decem juvenes nudi alia nocte loco boum aratrum traxere sulcando terram circa pagos, quos totidem praegrandes puellae agitabant miscebantque cantus et risus. Cives sudibus armati ad sulcum contra pestem pugnaturi versa facie in Transylvaniam, stabant.

3–6. [Az itteni forrásokról, amelyek tisztán törnek fel, de vizük hamarosan feketévé válik és nyúlóssá, ragadóssá lesz. Evvel kapcsolatos természetfilozófiai fejtegetései.]

7. Aliis itaque omissis redeo ad rem. Pagus Lukaceste quo properabam ad radicem amoenissimi et fertilissimi collis jacet, in cujus frontispicio ad meridiem erat tempellum ligneum, sed antiquitate dirutum, gracilis rivus ex parte meridionali defluit. Olim erat ultra centum domos complectens, jam vero quindecim domicilia, personae universim 86 numerantur. Ex his confir-

c) Valószínűleg elírás, ehelyett: statuas

mationis sacramentum susceperunt 68, reliqui parvuli et minus idonei habiti; quid sit et an sit confirmatio, nec isti unquam audierunt, et neque episcopum ecclesias visitantem noverunt. Ab ipsis quoque missionariis incogniti, excepto P^re Simone Apollonio, eo quod pauperes pagani egenam vitam ducunt.

8. Res templi sunt istae: Portatile pulchrum ex marmore nigro in lignea tabula, calix argenteus dearatus una cum patena, antipendium ex bombyce caerulei coloris, duo vexilla, unum ex alba tela, alterum albi et caerulei coloris, pro hostiis pinsendis ferrum; duae albae cum uno superhumerali. Casulae duae sericeae, una ex rubra bysso, cum floribus intertextis, altera caerulea, vela duo ex turcica tela, palla una, campana satis bona, et tintinnabulum bonum. Hic in aurora absolutis divinis, ulterius perreximus scilicet sacrificio missae. Baptismum tribus infantibus, et confirmationis sacramentum idoneis administravimus et concio, cum populi consolatione fervens habita.

[XV.] ALFALU

Valachice Sath de Gios. Olim erat celebris villa Ungarorum, nunc penitus desolata, templum habuit lapideum cum tribus altaribus, longitudo triginta, latitudo decem passuum, descendendo ex Lukacseste est versus septentrionem declinando aliquantum ad orientem, sita in valle pingui et frugum feraci, quae gratiosi torrentis susurro gaudet. Hac circumeundo, et pro fidelibus illic jacentibus orando properavimus ad vicinum pagum.

[XVI.] SALONCZA

Die 23. Novembris in crepusculo ex Lukacseste movimus, et visitando desolatam ecclesiam in Alfalu pro cantato sacro[26] venimus Salonczam, qui pagus ungaricus est; ex Alfalu ad occidentem, ex Lukacseste ad septentrionem duobus stadiis distat. Etquidem versus occidentem sublimes exsurgunt Alpes saxeis verticibus horridi, quoad alias partes cinctus collibus arduis et fertilibus, solum ad septentrionem angustam habet vallem, per quam torrens gracili murmure delabitur. Oves, boves in magno numero incolae habent, frumento abundant, murenulis, saxatilibus, fondulis aliisque hujusce modi pisciculis torrens affluit. Domus sunt triginta quinque, homines cum parvulis 175. Ex his confirmationis unctione signati sunt centum et quinque. Tempellum ligneum est supra collem, campana est mediocris, calix argenteus, deauratus, cum patena, missale antiquum, casula viridis sericea cum stola et manipulo; alba ex tela cruda, duo vela, quorum unum ex viridi serico, alterum textoris opera factum cum fimbriis, portatile, duo vexilla cum cruce, mappae tres attritae, antipendium antiquum. Hic est diakus qui festa et jejunia denunciat

[26] Értsd: az énekes misére

et ungaricas diebus festivis cantiones populo personat. Neque hic unquam episcopus visus, nec missionarii hanc Christi vineam, praeter Prem Simonem.[27] coluerunt.

[XVIII.] FORROFALVA

Die 24. Novembris absoluto sacro et habita secundo concione populo, in Soloncza benedictionem impertivimus, et nos ab occidente ad orientem versus Bacoviam movimus. Die 26. igitur Novembris ad pagum venimus, qui ungarice Forrofalva, valachice Forovan nominatur, meri Ungari inhabitant; et licet iste vicus uno milliari ungarico distet Bacovia, nullus tamen episcoporum a memoria hominum illis sacramentum confirmationis administravit, neque illos visitavit. Nos centum et octodecim viros, de foemineo sexu centum et sex chrismate sacro inunximus. Incolae universim cum parvulis quadrigenti numerantur. Templum est ligneum rudi opere constructum, una campana, calix argenteus cum patena fractus, crucula argentea, antipendium ex turcica tela. Casula sericea flavi coloris. Alba cum superhumerali, manipulo et stola. Portatile, tintinnabula duo, quatuor vexilla, duo alba, unum ceruleum, alterum rubrum. Est in amoeno loco situs, vineas ab occidente sibi adjacentes habet, vino bono, frumentis, pecoribus, feris et avibus abundat, gratiosus torrens leni susurro pagum exhilarat; versus septemtrionem campus, ad orientem prope Sered fluvius, ad meridiem patentissima vallis conspicitur.

[XVIII.] PASKAN

Pagus ad Sered flumen jacet, Valachi hoc tempore plurimi habitatores, prius meri Ungari erant, qui modo in sex domibus resident, personae cum parvulis triginte computantur. Duobus stadiis a Forovan versus orientem, Bacovia vero ad meridiem descendendo distat ungarico milliari. Hic etiam populus extra curam pastoralem erat, ideo Valachi praevaluere. Ecclesiam partim Bacoviensem, partim Forrofaniensem frequentant, pertinentque ad parochum Bacoviensem.

[XIX.] BOGDANFALVA valachice VALYESAK[28]

Vicinus Forrovano ad orientalem partem, hic etiam nulla capella, Forrovaniense templum frequentant; Ungari quinquaginta quinque cum parvulis reputantur, est ad occasum juxta viam eundo Bacoviam Forovan vel

[27] Simone Appoloni
[28] Valea Seaca

redeundo, in valle situs, in quo vini et frumenti magna abundantia. Valachi quoque hic reperiuntur, sed numero Ungaris impares. Ad occidentalem habet vineas, ad alias partes sunt campi.

[XX.] HIDEGKUT

Valachice Fontanella a situs amoenitate et jugi fontium scaturigine vocatur; est in alto et spatioso colle in conspectu Bacoviensis civitatis, unde medio milliari ungarico distat. Ungari solum duodecim domus incolunt, quarum incolae cum parvulis sunt quinquaginta octo. Ecclesiam Bacoviensem frequentant. Valachicae domus sunt ultra centum, inquilini quadringenti.

[XXI.] TEREBES

Pagus iste spectat ad Bacoviensem episcopatum, qui saepius acceptus ac iterum restitutus ob frequentem episcoporum mutationem, fontes bibit saluberrimos, nec in aestate temperandos glacie. Vinum procreat saporis et coloris gracilitate conspicuum; ad orientem habet Bacoviam uno stadio distantem interposita planicie; quoad alias partes montibus sepitur, fontibus rigatur, exhilaratur vineis, jucundatur vallibus. Domus sunt 25, animae universim centum quinquaginta quinque. Confirmationis oleo sacro inter Bacovienses inuncti et annumerati, sicut etiam ex Fontanella. Bona pascua pro quacunque specie animalium habet sylvas galndiferas, pomaria, pruneta, etc. Stat in edito loco, sub se jacentem quasi despicit Bacoviam. Bonam partem fundi ecclasiastici in hoc pago quidam P. Andreas monachus Dalmata pro uno generoso vendiderat equo, ante triginta circiter annos cuidam Valacho Stephan nominato, quam ad haec usque tempora ejus posteritas mordicus tenet.[29]

[XXII.] BACOVIA

1. Trium dierum spatio quinque vicinos pagos visitando absolvimus, et tum primo 29. Novembris metropolitanam ecclesiam catholicorum Moldavorum Bacoviae visitare voluimus. Civitas ista olim fuit principalis sedes Moldavorum ducum, praesertim eo tempore quo Margaretha ungara Stephani vajvodae uxor[30] floruit, et tunc temporis ad meridionalem civitatis partem principis palatium erat, quod modo suis cineribus sepultum jacet. Situs civitatis est amoenissimus, nam ab oriente fluvius Bistrice rapacissimus alluit,

[29] Andreas Bogoslavić. Ld. 374. l. 13.
[30] A már említett Losonczi Margit.

qui ex septentrione ex Transylvanicis montibus defluit, et continuato cursu per quadraginta ungarica milliaria paulo infra Bacoviam exonerat se in Sered flumen, ubi etiam nomen suum perdit.

2. Versus meridiem habet campum patentissimum in quo frequentes Valachici pagi, ad septentrionem partim est vallis nominatissima a Bistrice, partim montes et campi uberrimi. Versus occidentem interposito campo unius leucae incipiunt montes, qui usque in Transylvaniam trium dierum itinere per intersititia vallium durant. Aura hoc loco saluberrima, nemora non artis sed naturae beneficio gratiosa, sylvae glandiferae, ferarum et avium copia, pisces fluvios parit saluberrimos et sapidissimos, in Italia vix cognitos, pecorum abundantia, diversorum frumentorum, fructuum, mellis et butyri ubertas.

3. Episcopalis domus ad septentrionalem partem civitatis jacet, a septentrione et oriente Bistrice fluvius sinuoso anfractu vicinus praeterlabitur, ab occidente torrens profundae fossae delapsus, versus meridiem alluit. Domus haec episcopalis vulgo monasterium vocatur, quae domus non aeque per temporum vicissitudines et volucres principum Moldaviae conditiones, atque per incuriam episcoporum una cum ecclesia Moldaviae suam ingemiscit ruinam.

4. Quoniam vero de episcopatu Moldaviae apud scriptores nihil hactenus reperire potui, nec ullum Bacoviae archivum aut catalogus rerum, temporum ac personarum, ex quo aliquid de prioribus saeculis cognoscere licuisset, verum in Gonzaga et cardinali Pazmano memini me legisse aliqua non de episcopatu sed monasterio Bacoviensi, quae hic subjungo.[31] Ni fallor anno 1304. Bacoviae in Moldavia fundatum est monasterium ab uxore vajvodae Moldaviae, filia vajvodae Transylvaniae pro fratribus minoris observantiae. Apud eosdem authores, anno 1301. Tergovistae in Transalpinia, Dioecesi Argensi, fratrum minoris observantiae fundatum.[32]

5. Et ergo aliquid certi saltem a memoria hominum scire possem, catholicos octuagenarios et prope centenarios convocari jussi, et jure jurando illos haec affirmantes audivi. Ante septuaginta annos, cum essemus tenerioris aetatis, recordamur in illo fundo, in quo episcopus manet, fuisse monasterium ibidemque monachos habitasse. Deinde inquisivimus de habitu et calceis monachorum, responderunt ligneas plantas sub pedibus gestasse. Inter alios sunt tres senissimi, qui optime recordantur duodecim in Bacoviensi monasterio supervixisse monachos et monasterii formam delineant in hunc

[31] Nyilván Franciscus Gonzaga: *De origine Seraphica Religionis Franciscanae, ejusque progressibus,* ... Roma 1587 c. munkájára gondol, amely azonban ismereteink szerint nem szól Bákóról. – Hogy Pázmány Péter mely munkájában olvashatott a bákói kolostorról, nem tudtuk megállapítani.

[32] Az itt olvashatókat a történeti adatok nem igazolják. A bákói ferences kolostort nem alapíthatta a már többször említett Sándor vajda felesége, Losonczi Margit 1304-ben, márcsak azért sem, mert mintegy 80 esztendővel később élt; az obszerváns ferencesek működése pedig az 1448. február 10-én kiállított pápai irattól számítható. A bákói kolostor alapítása a XV. század végére tehető (KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje,* II. 12.)

modum. Ubi jam domus episcopi est ad occidentem, alia ibidem multo praestantior erat domorum structura, longo ordine, et cum spatioso atrio aedificata supra lapideum fundamentum, ex lignis; alius domorum ordo erat ad meridiem, ita ut singuli monachi sua haberent cubicula. Ultimus gvardianus fuit quidam P. Franciscus Ungarus, qui Ferencz barat vulgo nominabatur, eratque omnibus charus ob singulares virtutum dotes, alii quoque ad unum erant Ungari.[33]

6. Quaesivimus deinde quorsum illi monachi devenere. Ad quaesitum haec reposuerunt, aliqui ex his vita cesserunt, aliqui tumultus bellici tempore ceperunt fugam. Pater Franciscus voti et loci tenax hic in Domino finivit vitam. Amplius sciscitati sumus, quis tandem mortuis illis patribus successit? Quaesito, tale reponsum apposuere, sine spirituali duce et pastore Bacovia satis diu mansit. Tum indagavimus quis ergo in Moldavia episcopus fuit, quod patrem vobis non procuravit? Subjunxerunt illi, episcopus in hac provincia antiquitas non est visus, sed tantum vicarius rem gerebat, qui constitutus e monachis Ungaris in hoc monasterio residebat, unde excurrebat ad negotia sui officii tractanda. Ubinam vero locorum episcopus habitarit, cum essemus juvenculi, nec ad nos spectaret, non sumus expiscati.

7. Hoc in memoria retinemus, quod Ungari monachi ligneis calceis induti hic habitarint, quibus decedentibus Bacovia tamdiu vacabat spirituali gubernatore, quousque Quirinus quidam Roma missus advenit,[34] quem ex eo aureum denominarunt, quod pastorali deaurato uteretur in solemni sacro, cujus usus tunc a memoria hominum in hac provincia insolitus erat. Inter mortem vero Fr^{ris} P^{ris} Francisci et adventum Quirini episcopi poterant circiter 20 anni interfluere, quibus Moldavia certo pastoris solatio caruit.

8. Non multis annis Quirinus in his partibus moram traxit, sed unde venerat illuc reditum maturavit, cui successit Hieronymus in episcopatu secundus.[35] Antistes bonae vitae exemplo insignis, solummodo quod res ecclesiasticas non promovit. Interea temporis vero cum nulla cura de sartis tectisque ecclesiae haberetur, omnia ruinae vicina fuisse narrantur, templum sacris apparamentis denudatum, monasterium dirutum, omnia equorum fimo oppleta et conspurcata.

9. Tandem tertius episcopus in locum decedentis venit, Valerianus custos,[36] qui mira agendi dexteritate, zelo, et Sedis Apostolicae collata ope templum discoopertum cooperuit, nudum vestivit, domum episcopalem tumultuario opere erexit, et quantum potuit rem in bonum ordinem redegit.

[33] A bákói gvárdiánok összefüggő névsorát ismerjük az 1531–1561 közötti évekből, közöttük van Somogyvári Ferenc, az 1535. évből. Utána azonban még tízen következtek 1561-ig. Az utolsó ismert házfőnök az 1570-es évekből Szatmári Mátyás volt. Egyébként valóban 12 barát lakott a kolostorban egészen 1542-ig, ettől kezdve számuk egyre fogyott, 1572-ben már csak hárman voltak. (KARÁCSONYI: *Szt. Ferenc rendje*, II. 14.)

[34] Bernardino Quirini.

[35] Hieronymus Arsengo.

[36] Valerianus Lubieniecki.

Is casulas duodecim, pluvialia duo sericea, tres calices argenteos auro oblitos cum patenis, thuribulum argenteum, pastorale ex auro et argento conflatum, monstrantiam argenteam, ciborium, infulam, et alia episcoporum decentia ornamenta compararat, plura comparaturus ni a suis veneno fuisset extinctus. Gnarus ille moldavicae conditionis, ubi res ecclesiae absque omni scrupulo aut advenis sacerdotibus aut etiam episcopis abalienantur, diripiuntur; ideo parta ecclesiae bona, moribundus, incauti populi curae in testamento legavit.

10. Acceptavit populus et dum suae custodiae legata diligenter conservat, supervenit Adamus Goiski ex Polonia, pontificiam praeferens authoritatem, qui ultra Bacoviam in Moldavia ne pedem quidem fixit. Is leni sermone simplicem demulsit populum, ut sibi ostenderet apparamenta ecclesiae, non alio fine videnda, nisi ut ea inspiciendo suo satisfaceret officio. Persvasit et omnia sibi concredita accepit, interim scrinium bonis templi viduavit, tegulis aequali pondere impositis replevit, nec subito eis restituit, sed eo usque expectavit, donec oborto tumultu in Moldavia populus ad montes fugam capesseret, qui, singulis fere annis circa illa tempora Moldavis accidere solebat.

11. Eveniente igitur bellorum hostilium motu, acceptum scrinium populo reddidit, sed tali astu, ut ipse currum sine mora conscenderet, populus scrinium velut rebus ecclesiae plenum in plaustrum locaret, et ad Alpes in latebras abdendum deveheret. Factum summa diligentia, at dum post motus bellorum tranquilla omnia esse percrebuit, profugi ad montes suam repetiere domum; populus Bacoviensis creditas templi res in scrinio necdum itineri, latrociniis periculoso, commisit, sed absconditas reliquit. Bacovia postmodum 40 homines armatos ad revehendum scrinium cum curru expedivit; revectum primo aperitur: Et hem, tegulae intus inventae bilem simul et stomachum populi, in verba execratoria, in odium quorumcunque alienigenarum ecclesiasticorum movit.

12. Rumor iste totam pervasit regionem, maximo cum scandalo omnium; sic enim schismatici catholicis exprobrabant: Ecce Roma missi episcopi quam sancti! itane vos incauti etiam fures sanctitatis titulo decoratis?

13. Nihilo melior ipso in possessione Bacoviensis episcopatus [non in officio] successit. P. quidam Andreas Bogoslavich Dalmata minorum conventualium Sancti Francisci, qui saecularibus negotiis implicatus secretarium principis in rebus mundanis scandalose agebat. Hic ob animi mollitiem ad haec usque tempora roseus sive rosaceus monachus vocitatur, et quod in auriculis et pectore pendulas rosas verno tempore gestaret, mulierum consortiis tenerrime delectaretur, earumque familiaritati mancipatus flagraret. Idem [ut aiunt omnes] abalienavit magnam ecclesiastici pagi partem, quam pro uno bono ac generoso equo moldavico vendidit, et hucusque ab emptoris genero atque conjuge vidua mordicitus tenetur. Quinimmo totum pagum Terebesiensem, facta jam conventione, venditum abalienarat, ni religiosus quidam nomine ecclesiae initum pactum sua contradictione praescidisset.[37]

[37] Vö. 371. l.

Illemet P. Andreas divortia pro pecunia liberrime faciebat. Consangvineos in quocunque gradu copulabat, ex quibus corrosa vi pecuniarum, quaecunque monasterium Bacoviense habuit secum in Dalmatiam migrans avexit, et praeter scandala nihil in Moldavia penitus reliquit.

14. Gabriel quidam Fedro ex Polonia huic successit, qui ne latum quidem ungvem illi cessit in operibus, et cum scandalo recessit. Tandem supervenit Balthasar Ungarus[38] nullas sui sacerdotii nec caeterorum sacrorum ordinum secum habens literas, qui a coeco et hirsuto Bacoviensi ungarico populo conductus, jam a quindecim annis hanc Bacoviensem et Forrovanensem ecclesias, et quatuor adjacentes pagos indigne regit, et sine ullo penitus spirituali progressu administrat; qui nullam curam suarum ecclesiarum habet, immo eas turpissime tenet, altarium mappas, corporalia, purificatoria, vela, strophiola et iis similia, omnia immunda, sordida, nigra et foetidissima tenet et servat.

15. Sacra vero olea nunquam credimus illum habuisse, nisi forsan ab Illustr^{mo} et Rss^{mo} D^{no} Zamoiskio quando fuit in Moldavia quae quidem olea a nobis primo anno nostri ingressus in praefatam Moldaviam ex Turcia, Chiprovacio cum magno labore et non absque expensis sollicite procurata, non semel vocatus et praemonitus noluit habere. Tandem tertio anno nostrae administrationis moldavicae in praedictorum oleorum consecratione serio vocatus et requisitus comparuit, et suum vasculum ex nigerrima cera compaginatum [res inaudita] pro infundendis sacris oleis apportavit, quo viso et e manibus arrepto, in centum frusta egimus, ignique comburenda et in sacrarium projicienda dedimus; prius tamen ex officii nostri debito filiali admonitione atque paterna correctione praemissa, praemissum parochum bene lavimus et honorem Dei ante oculos posuimus, quae correctio extunc majorem invidiam excitavit; qui nunquam voluit se suo ordinario subdere: immo Illustr^{mum} Zamoiskium suum verum et legitimum semper depraedicabat esse episcopum et non alios.

16. Praefatus parochus sanctissimum infirmorum Eucharistiae viaticum in indignissimo loco ubi quiescit, epulatur, inebriatur, utensilia lavat, canes ingrediuntur, atque cubant sine ullo honore et reputatione servat. In solemnitantibus vero Sanctissimi Corporis Christi cum eodem Sanctissimo Sacramento processionaliter totam Bacoviensem civitatem turpis lucri gratia ostiatim obambulat, et illam diem totam consumit.

17. Sacerdos iste (si liceret illum hoc nomine appellari) nullas quasi ceremonias ex rubricis Romani ritus, nisi ex proprio capite ad suum libitum et indecenter facit, ita ut certo certius, salvis omnium auribus, dignius est videre canem se natura exonerantem, quam parochum ipsum ceremonias in domo Dei peragentem, qui cuncta sibi licere praesumit et hac praesumptione in missarum celebratione ad nostrum usque adventum semper trina pontificali benedictione abusus est. Qui si aliquando pro excessibus indebite com-

[38] Gyügyei Boldizsár

missis praemonetur et arguitur, statim nos accusatum ad populum recurrit, populus vero ad Kuttnarskium, parocho sic ordinante.

18. Parochus iste charus est primariis parochiae civibus, quos ob admissa ac perpetrata scelera, cum illa infinita et publica sint, nunquam increpat neque arguit, immo tacet et adulatur illis, illorumque gratiam et benevolentiam magis quam Dei efflagitat, cum quibus etiam omnes festos dies suumque annuum proventum, sive salarium, a trecentis et ultra domibus habitum in comessationibus et ebrietatibus consumit. Charior vero praefato Georgio Kuttnarsky, cum ipsius apium et apiariorum diligentiorem curam quam domus Dei et Sanctissimi Corporis Christi habeat. Et insuper tacto pectore dicimus (dato sed non concesso), quod Sanctissimum Corpus Christi evolaret ex una parte, ex altera vero Kuttnarski apicula parochus iste potius terga Christo redemptori nostro, quam apiculae verteret ob gratiam praefati Georgii Kuttnarski, cum in aula Illustr^{mi} nostri principis primus et ultimus ex catholicis fuerit, ut in libertate conscientiae vivere possit.

19. Praefatus parochus turpissimo atque inaudito in domo Dei utitur cantu, vocem sonoram, sed discrepantem ad instar asini habet, festis tantum diebus, una cum suo diako uxorato in nostro cathedrali templo, vix una et altera vetula praesentibus quasi semper ebrii perverso et confuso ordine vesperas canunt, ob nimiam aliquando ebrietatem atque dementiam horis vespertinis, [nec] principium nec finem me praesente et omnia vidente dare scientes. Attamen a praedicto Kuttnarskio in aula principis et hic Bacoviae a suis commensalibus pro sanctissimo depraedicatur; cujus foeda et abominabilis sanctitas, usque ad nostrum adventum in Moldaviam abscondita et consepulta jacuit.

20. Parochus iste (ut verum fatear) domorum excursiones, foeminarum consortia et honestorum virorum conversationes, quasi mortem fugit, et vilium personarum maxime vero bibulorum hominum amat et procurat, et tamen pro sanctissimo et maxime ratione foeminarum habetur. Est etiam homo doctus, bonus poëta, melior philosophus, optimus latinus, commodus narrator, concionator tamen infructuosissimus, tepidus catholicus, totus ventri mancipatus et deditus, bibulosissimus, astutissimus, mendacissimus, inconstantissimus, temerarius, suspiciosissimus, timidissimus, simpliciatatem et fictam sanctimoniam prae se ferens, facillimus ad decipiendum incautos, sibique minime notos, homo sat solitarius, aliud non quaerens et magis procurans, quam placere mundo suisque amatoribus.

21. Homines utriusque sexus ad secundas atque tertias nuptias transire volentes, primo et secundo, vel prima et secunda viventibus, ad contrahenda hujusmodi matrimonia, spreto conscientiae scrupulo et censurarum incursu, sponte recipit, quod etiam cum quadam foemina, duos maritos in vivis habente semel me praesente tentare voluit, et nisi R. P. Fr. Simon[39] Dalmata missionarius supervenisset, et hujusmodi scelus aperuisset, praefatam foemi-

[39] Simone Appoloni

nam cum tertio jam viro copulavisset, qui similibus censuris ac poenis homines alligatos ad confessionis atque communionis sacramenta sumenda et accipienda indigne admittit.

22. Nocturnas processiones sive vigilias in quibus inter juvenes promiscui sexus multi pravi abusus circa sacram aedem nocturno tempore fiunt, me refragante et publice contradicente mandat faciendas, propriam authoritatem et jurisdictionem, authoritati atque jurisdictioni episcopali in omnibus quasi praefert, et absolutum ordinarium Bacoviensis ecclesiae se nominat, immo Marcianopolitanum episcopum nullas functiones in Bacoviensi ecclesia praefato parocho contradicente, et non habita prius sua licentia, facere et obire minime posse, aperte dicebat.

23. Homo praedictus a secta calviniana et a parentibus calvinistis originem duxit, quorum etiam mores ac ceremonias quasi in omnibus imitatur. Censuras ecclesiasticas, sive papales excommunicationes et suspensiones sibi a suo ordinario rite et canonice fulminatas nihil penitus curat, immo iisdem innodatus omnia parochorum munia in contemptum sui ordinarii exercet, et in die, nescio qua authoritate, bina sacra facit, ac etiam sub dio celebrat. Indulgentias plenarias a Sede Apostolica concessas aeque ac excommunicationes habet, mandato sui ordinarii sive admonitionibus parere et obtemperare nunquam voluit.

24. In concionando vero nulla correctione, christiano homine digna, nulla admonitione, exemplis nullis, vel vitis sanctorum vel aliqua spirituali et fructuosa instructione, nisi sola Veteris ac Novi Testamenti historia, cum paucissimis sanctorum patrum authoritatibus utitur. Pueros festis diebus [quos semper quasi infallibiliter in potationibus consumit] uti in nostra militanti ecclesia solitum est, doctrinam christianam nunquam docet, neque instruit.

25. Tandem anno 1636. prima Iunii venit Bacoviam Ill. et Rss. D. Ioannes Zamoisky, utriusque Valachiae episcopus, praefatumque parochum ibidem invenit, et ob operariorum inopiam, inventum Bacoviae confirmavit et in eadem parochia reliquit, eidemque sacerdotii literas, cujus modi nescimus, dedit, quas videndas et praesentibus inscribendas instanter poposcimus a praefato parocho, at eas nequaquam describere immo nec videre nos permisit; ex hac igitur sola obedientia et submissione praedicti parochi suo praelato, viri prudentes, ceterasque ejusdem actiones, vobis considerandas relinquo, ex quibus facillime cujusmodi homo sit, colligatis.

26. Ill. vero Zamoiski episcopus, tunc aliquas invisit ecclesias, in quibus etiam multos sacro oleo unxit, nonnullos ad sacros ordines promovit, quorum unus etiamnum Moldaviae in Hussensi ecclesia (Deus scit quomodo) deservit.[40] Alter vero nomine Nicolaus Siculus ex Transylvania,[41] olim Trium Siculicalium Sedium archidiaconus rediit ad uxorem, quam cum

[40] A Husznál említett Rabcsonyi Mihály. Ld. 356. l.

[41] Somlyai Miklós

solenni juramento vita durante repudiaverat coram episcopo. Quia vero Ill. Zamoisky multis Poloniae magnatibus sanguine junctus atque ex Illust^{ma} Zamoiskiorum familia oriundus, tantum virum in sua provincia tributaria, Turca nullo modo tolerare voluit, sed insidias ei struere coepit, et nisi tempestive re intellecta sibi fuga consuluisset, in miseram captivitatem fuisset abductus.

27. Orphanae rursus in Moldavia relictae sunt ecclesiae, omnes religiosi et seculares sacerdotes episcopalem jactabant authoritatem. Bona ecclesiastica vendere, diripere et abalienare, parochos exturbare ac eorundem parochias vi occupare, synodum cogere et celebrare, usuras exercere, libellum repudii dare, unam eandemque sponsam cum pluribus sponsis copulare sibi fas ducebant.

28. Tantus ecclesiastici juris abusus purpuratorum patrum Sacrae Congregationis de Propaganda Fide innotuit. Ideo Ill^{mum} et Rss^{mum} Sardicensem antistitem D^{num} Petrum Deodatum Bulgarum ut vicarium et visitatorem apostolicum expedivit, qui transeundo praecipuas invisit ecclesias, quosdam confirmationis sacramento roboravit, et unum hujus provinciae filium, patria Baniensem Saxonem, scilicet Georgium Grossul[42] [quo in hac provincia et forsan in alliis nonnullis] meliorem non habemus, sacerdotii dignitate nobilitavit, qui in Kuthnariensi parochia exemplaris vitae mystes, sacramenta administrat.

29. Praefatum vero Ill^{mum} Petrum Deodatum, ob diversarum virtutum merita, etiam iis, qui nunquam viderant nomine ac virtute notus, attamen Moldavis erat valde suspectus. Unde res templi non ubique sibi ostensae. Populus enim timuit ne ab ecclesia (more praedecessorum suorum) furto aut vi acciperet. Cum tamen apud Illustr^{mum} Moldaviae principem ea polleret gratia, ut pagum Terebes monasterio monachorum Valachorum quasi donatum episcopatui Bacoviensi restitueret, visa igitur Moldavici status facie, praenominatus antistes Sedem Apostolicam syncere informavit, quae per transitum audire, aut videre poterat.[43] Sedes igitur Apostolica, velut pia mater, tenero affectu statuit providere de iis ecclesiis. Nos itaque, licet impares meritis ad hoc Christi jugum portandum, elegit, electumque impertita benedictione, misit.

30. Interea temporis R. P. Casparus Raiki e Societate Jesu superior in Transylvania expedivit P^{rem} Paulum Beke Ungarum ejusdem Societatis alumnum in Moldaviam anno 1644 Iunii 21, ut circumspiceret regionem, et bene adverteret an ibi Societas suam operam commode ac fructuose locare possit. Is rem alacri animo agressus, primo Bacoviam venit, postea Kutnarium ad nostrum vicarium D^{num} Ioannem Lyllum perrexit, deinde Iassium properavit. Iassio vero progrediens spatio unius mensis non solum hanc spatiosam provinciam perlustravit, sed etiam inter fines Tartariae penetravit.

[42] Georg Gross
[43] Deodatus jelentése. Ld. *Iratok* 47. sz.

Ubique populum concionum ardore excitavit ad vitam christinao homine dignam, et nihilominus homines Ungari et universim omnes catholici de illo plurimum scandalizati sinistre sanciebant, eo quod animus Moldavorum tali opinione est imbutus, scilicet neminem ad se venire missionarium aut alium ecclesiasticum, qui alicujus esset valoris [quorum opinionem a nobis ipsis primitus incipiendo profecto plusquam verissimam esse timeo], quod etiam de nobis continuo sentiunt, sed qui alibi aut panem habere, aut propter improbitatis labem manere non possint.

31. In tanta populi obstinatione et pervicacia, Sanctissime Pater et vos eminentissimi principes, quem hic criminis auctorem insimularemus! Dubii satis diu haesimus ac etiamnum haeremus, populumne an larvam episcoporum gestantes viros religiosos, qui sub titulo religiosi ordinis susque deque omnia verterunt. Venit mihi in mentem non semel illud commune proverbium; alii uvas acerbas atque poma comederunt, et nobis dentes defacto obstupescunt. Cogitare coepimus aliquid boni in exteriori apparentia agere ac insensato populo gratum facere. Emptas igitur domos [ut dictum est][44] et horto annexas praefatum hortum ampliare et virgultis sepire coepimus, et stramine cooperivimus, et cum operarios prae nimia egestate habere et conducere non potuissemus ac Terebesienses monasterii subditi, non ad nostrum sed ad proprium placitum obtemperarent, nos ipsi hortum atque pomarium ad crebras sangvinis effusiones sentibus, sambucis ac dumis purgare sumus aggressi. Deinde circa domum ex trabibus sepimenta fecimus. Ruinosum domicilium restaurari curavimus cum cubiculo, cui unum refectoriolum et in eodem abacum affabre factum erigi curavimus, et duo alia cubicula nova cum penuario addidimus.

32. Populus his visis, princeps vero auditis, patientia nostra victi, coeperunt sibi persuadare, me non e numero vagabundorum esse. Sic princeps ipse favorem suum nos tantisper ostendere coepit, et facultatem nostro officio fungendi concedere non dubitavit. At necdum omnes devoravimus difficultates, nam multis in dies a Szabojanensi diako Ungaro Andrea nuncupato afficimur injuriis,[45] et probris, qui nullo sacro ordine initiatus, functiones parochiales [uti a persona fide digna audivimus] exercens libere tanquam sacerdos obibat, scilicet confessiones infirmorum audiendo, communicando, sponsos copulando, infantulos absque necessitate ligitima baptizando, foeminas post puerperium in ecclesiam introducendo et mortuos turpis lucri gratia sepeliendo, ubi sacerdotes Bacovia vel Kutnario, unius diei itinere distantes, in similibus casibus occurrentibus facile haberi possunt. Quem ad coërcendos et abolendos pravos et temerarios hujus modi abusus ab illa Sabojanensi ecclesia amovere omnino ipso petente sategimus, eidemque diako ob nomiam operariorum inopiam aliam parochiam nobis viciniorem serio assignare, et ad suum beneplacitum dare promisimus.

[44] Erről a jelentés bevezetésében szól; ld. 352. l.
[45] András deákra ld. még a Szabófalvánál írottakat: 391. l.

33. Praefatus vero diakus noluit ex Sabojanensi parochia aliorsum migrare, sed ex iniquo cujusdam personae consilio [sicut nobis certissimo constat] subornatis, et Jassium ad metropolitam praefati Sabojanensium pagi. possessorem expeditis aliquot Ungaris nos accusatum coram principe misit. Quod praedictorum Sabojanensium ecclesiam fractis prius januis atque fenestris omnibus bonis expoliaverim, et cuncta furtim abstulerim, cum praedicta paupercula ecclesia nihil penitus boni habeat, sicut et aliae quotquot inter Ungaros sunt in Moldavia ecclesiae, uti in praesenti visitatione nostra aperte et dilucide patebit.

34. Metropolita igitur intellecta et cum nimio zelo cordi assumpta huiusmodi querimonia, eam illico coram Illmo principe, sicut audivit, deposuit, et nos furti accusavit, qua audita, princeps quamvis non syncero corde tamen risit, nobisque binas literas latine et valachico idiomate scribi, et ad manus accusatorum nobis dandas consignare jussit, quas ad hodiernum usque diem nobis dare non sunt ausi; et nisi aulici Ill^{mi} principis evolutis jam aliquot mensibus postquam Iassium ad audientiam venerim intimassent, nihil horum penitus hucusque scivissem. Habita ergo apud Ill^{mum} principem audientia, cuncta illorum mendacia eidem patefecimus, et ex scitu Ill^{mi} principis praedictum diakum plagis bene punitum dimisimus, et mulctam novem leonum talerorum juxta consvetudinem provinciae (quam magis timent, ipso Deo) et vaccam unam cum tribus foetibus accepimus, quam praedictus diakus a quadam foemina plures maritos habente etiam rationa mulctae me penitus nihil scienta, vafre extorserat. Cum nulli parocho, nec diako ordinario, sine proprio episcopo in provincia existente excessus corrigere, homines punire et in numellam, locum infamiae ponere, vel mulctam exigere et extorquere minime liceat.

35. Anno Domini 1646. mense Majo in nostra absentia molendinum nostrae temporalis vitae nutrimentum ex duobus molaribus, sive rotis constans, quod R. P. Fr. Simon Dalmata missionarius apostolicus Minorum Conventualium[46] cum Trebesanis subditis, postquam Ill. et Exc. princeps noster praenominato Sardicensi seu Sphiensi archiepiscopo praedictum pagum Trebes una cum suis pertinentiis restituerit, construxerat: exundatio fluvii Bistricze funditus evertit, et nec minimum quidem vestigium reliquit, in quo reparando annum cum dimidio consumpsimus, cui etiam tertiam rotam sive molarem addidimus, sed neceum pristino statui perfecte restituimus.

36. Quid vero de metropolitano catholicorum templo, et in Moldavia catholicorum antistitum residentia dicendum sit, ignoro! Flebile hoc intuentibus spectaculum, et profecto consideratione dignissimum, cum maximum etiam apud efferas nationes id pariat scandalum et admirationem non modicam; luget ista ecclesia et non est qui consoletur eam; inclinato capite, fatiscente latere collacrymatur mihi, lacrymas colligo lacrymis, at solamen

[46] A már többször említett Simone Appoloni

ferre non valeo. Roma hujus orphanae mater est, matris charitas est filiae provisio.

37. His vero jam a quatuor annis rerum calamitatibus et angustiis temporum assidue inclusi et occlusi, nihil tamen magis animum meum exulcerat, quam ecclesiarum nostrae curae commissarum desolatio atque populi, clerique obstinatio et contumacia, cum a tanto temporis spatio suo caruere ordinario episcopo, et a tramite verae obedientiae omnino declinavere, qui potius regere et gubernare, quam regi, gubernarique volunt et procurant. Inter alias vero ecclesias oculis semper inhaeret metropolitana ecclesia Bacoviae, pro que restauranda nullius adhuc patrocinium experti sumus, cum prae tanta paupertate nobis vires desint, ita ut saepe saepius unico obolo pro emendis candelis indigeremus, nemo tamen nobis dat, nec miseretur nostri.

Sed, ut spero, Deus piissimus movebit aliquando piorum corda ad opitulandum et promovendum nostros conatus. Interim ego meis non deero partibus, quare ad seriem visitationis redeo.

38. Bacoviae anno 1646 in festo Nativitatis Beatae Mariae Virginis[47] oleo sacro inunximus viros 54, mulieres 66, et in festo Sancti Andreae apostoli[48] eodem anno viros centum supra decem mulieres 80. Bona hujus ecclesiae in hunc computum relata: casula alba et nova, cum stola et manipulo contexta floribus ex vili materia turcica. Casula item nigra cum cruce alba sericea, aureis et argenteis filis picta, cum stola et manipulo nigro. Casula tertia flavi coloris sine stola cum cruce caerulei coloris, manipulum habet. Casula quarta subalba cum manipulo sine stola cum viridi cruce. Dalmatica una cum floribus intertextis, albi coloris, at nullius valoris. Alba cum superhumerali. Antipendium albi coloris. Cooperimentum altaris unum album, alterum floribus depictum albi et caerulei coloris. Duo vela, bursa una, omnia et singula vetustate prorsus detrita, dempta casula prima albi coloris, quam praefatus Georgius Kuttnarsky non ecclesiae Bacoviensi, nisi post praedicti parochi mortem, suo vigilantissimo apum et apiariorum custodi vita durante reliquit. Item crux lignea cum simplici pigmento. Ferrum pro pinsendis hostiis. Duo vexilla cum ligneis crucibus turpissima, nullius pretii. Duo candelabra ex ligno, antiqua et ustulata, nulloque colore depicta. Imagines rudes, nullius aestimationis, ampullae non sunt. Campanae duae intra muros templi in trabibus locatae, tertiam vero quae est media, nos ex Romanensi[49] ecclesia tulimus, et iis addidimus. Tintinabula tria; calix argenteus, cum patena fractus. Corporale ex rudi tela rusticana, unum.

39. De libris. Agendarium sive rituale sacramentorum ecclesiasticorum ex Polonia. Missale Romanum, in folio minori, tres libri Polonici. Ungaricae conciones Nicolai Telegdi in festa atque Dominicas ab Adventu usque ad

[47] Szeptember 8.
[48] November 30.
[49] Értsd: románvásári

Pascha exclusive.[50] Volumen attritum librorum decretalium Sancti Bonifacii.[51] Summa summarum Tabiensis.[52] Liber epistolarum Ciceronis ad Atticum.

40. De calice, patena, casulis atque libris ante visitationem nihil penitus scire potuimus, cum a praefato Bacoviensi parocho seriam exquisitionem super iis aliquoties fecerimus, cum omnia apud ipsum parochum reposita ac servata fuissent a civibus. Attamen nullatenus indicare voluit et nisi visitationis tempore R^do^ P^ri^ Paulo Beke indicasset, nunc etiam cuncta me laterent. Illa vero apparamenta quae in sacrorum celebratione videbantur in templo, sua propria esse semper dicebat; quemadmodum etiam Illmo et Rss^mo^ Sophiensi, seu Sardicensi archiepiscopo[53] callide dixerat, et sic mentitus est. Ita quod nec Zamoiski literae, nec Sacrae Congregationis decreta, nec summi pontificis diplomata, nec principis nostri authoritas potuerint sufficienter persvadere huic parocho, ut saltem aliqualem submissionem et synceram fidem nobis praestare et exhibere vellet, taliter innixus est memorati Georgii Kutnarski iniquis persavasionibus et flaccido consilio, qui ad hodiernum usque diem, putat me aliquem e sacndalosis et vagabundis missionariis esse monachum. Cum idem, quasi omnes in principio nostri adhuc ingressus in Moldaviam et praeconcepta opinione etiam de nobis sensissent, et una voce exclamantes dixissent: singulos missionarios monachos Sacrae Congregationis et Sanctissimi Romani Pontificis jactasse, literas et authoritatem, illis credidimus et sumus decepti, nostraeque ecclesiae more praedonum furtim spoliatae.

41. Bacoviae duo sunt templa catholicorum, unum Beatae Virginis Assumptae ex lapide, coenobium Fratrum Minorum de Observantia, ubi nunc est residentia antistitum Moldaviae, olim ampla et pulchra structura, nunc vero misera ac incredibilis ruina. Alterum parochiale, etiam cum fundo domus parochialis suis jam consepulto cineribus. Templum hoc ex lignis affabre compaginatis versus meridionalem civitatis partem Sancto Nicolao dicatum, scandulis coopertum, jam ultimae ruinae proximum. Tria sunt Valachorum templa, duo ex lapidibus arte constructa. Est etiam monasterium Basilianorum monachorum in exitu civitatis ad meridiem, ubi olim Ill^rum^ ducum Moldaviae aula erat, non procul a templo nostro Sancti Nicolai, ex ligneis aedificiis. Animae catholicorum nudo tantum nomine sunt 680. Valachi vero sunt in minori numero, inter quos civitatis officia pari pede et alternatis vicibus currunt. Hic porkolabus sive praefectus principis continue residet, qui huic toti ditioni praeest et invigilat. Telonium quoque abeunti-

[50] TELEGDI Miklós: *Az evangéliomoknak, mellyeket vasárnapokon és egyéb innepeken eszten-dő által az anyaszentegyházba olvasni és prédikálni szoktanak, magyarázattyának első része, mely magába foglalja az adventtül husvétig való vasárnapi evangéliomokat* . . . Bécs 1577 (RMNY I. 374.)

[51] Nyilván VIII. Bonifác pápa (1294–1303) Decretáliáinak valamelyik kiadásáról van szó. (Bonifác pápa azonban nem volt szent.)

[52] Nem tudtuk megállapítani, melyik munkáról van szó.

[53] Petrus Deodatus

bus in Transylvaniam hic exigitur, qui negotiationi student; hac siquidem currulis via ad Siculicalem Transylvaniae Comitatum Csik nominatum ducit.

42. Redeo ad Bacoviensis parochi tragoediam. Praefatus parochus[54] postquam Bacoviam ex Ungaria venit, noluit ad populi persuasionem Bacoviense monasterium sive residentiam episcoporum inhabitare et locum praeoccupare, verebatur enim alicujus episcopi sive monachi adventum, sed potius ab anteriori ecclesiae atque coemiterii parte, ejusdem coenobii fundum nostro horto seu pomario contiguum et annexum inique occupavit, ubi R^di^ patres, postea vero episcopi praedium cum vilico pro servandis animalibus olim habuere, abalienavit, et nonnullas arbores a praedicto pomario avulsit cum fundo, in quo a praefatis civibus domum sibi ante quindecim annos aedificari curavit, quam ad haec usque tempora nequitiose sed tamen pacifice inhabitat, et de facto pro urna vini, et duobus saccis tritici, extractis a civibus falsis literis, possidet.

43. Nostra igitur Bacoviensis residentia cum esset incapax et nimis angusta pro servandis hujusmodi animalibus, domestico usui quotidie necessariis, ac etiam propter majorem respectum nostrae archiepiscopalis authoritatis, maxime vero ne hujusmodi iniqua abalienatio et avulsio bonorum cathedralis ecclesiae nostrae, me sciente, in provincia existente fieret, praefatum parochum atque cives (hoc medio usi) rogare et ex puro ac syncero corde flagitare coepimus, proposita et ostensa prius nostrae domus incapacitate et necessitate, ut suo parocho in fundo parochialis ecclesiae, ubi olim fuit parochorum residentia, domum aedificarent, quod lubenti animo et quamprimum se facturos promiserunt, ac praefato parocho sic volente mentiti sunt.

44. Visa igitur et considerata civium fraude et parochi contumacia, aliud pro majori pace et concordia excogitare coepimus. Aliam ergo domum ex adverso ac eodem vico, juxta nostrum olim praedium vix spatio decem passuum distantem a coemeterio in amoenissimo et pulcherrimo loco sitam, novem leonibus taleris a diako Sabojanensi (ut superius diximus) ex mulcta habitis, ac jugerum terrae nostro milio seminatum, nostrisque bobus sulcatum, emimus, praefatoque parocho vita durante inhabitandam dedimus, post mortem vero Bacoviensi monasterio perpetuo reliquimus.

45. Empta igitur, restaurata et virgultis undequaque septa hac domo, et extractis publicis instrumentalibus a judice civitatis literis, sigilloque munitis in archivum ejusdem civitatis inscriptis tunc memoratam domum in praesentia quinquaginta et ultra Ungarorum virorum praefato Bacoviensi parocho gratiose consignavimus, ac in spacioso fundo praefatae domus pro horto faciendo et pomario plantando spatia demonstravimus, metasque apposuimus. His omnibus quiete et pacifice peractis et dimisso jam populo, bonus parochus obnixe, ficte tamen rogat, quatenus suum egressum de priori domo usque ad festum Sancti Petri apostoli differre et prorogare dignaremur.

[54] Gyügyei Boldizsár

cujus maniam nihil penitus advertentes, differendum duximus, et ipsum parochum ad prandium charitatis, humanissime invitavimus; at vocatus noluit venire, immo nonnullos hospites domi suae secum pransuros se habere dixit, et sic excusatus, abivit.

46. Tandem praefatus parochus suis primariis commensalibus illa die ad prandium convocatis, cum iisdem contra nos, nostramque authoritatem habuit consilium, quo habito et instructione data, eosdem cives Ungaros die sequenti statim ad consulendum suum deum Georgium Kuttnarski Iassium direxit, et illinc ad tribunal principis me accusatum; sumpto prius praedicti consilio et instructione tali, qua Ill^{mi} principis nostri animum ad majorem iram, odium atque indignationem promoveri et excitari magus noverat, expedivit.

47. Praefati vero cives Bacovienses Ungari, habita a praefato Gregorio Kuttnarski hujusmodi instructione, ut diximus, tunc contra immunitatem atque nostram innocentiam coram Illmo principe querelam et accusationem falsam mendose conflatam deposuerunt, maxime vero quod Bacoviensem parochum probae ac sanctae vitae, et honestos cives verbis inhonestioribus indigne tractaremus, et quod praedictum parochum non solum de domo propria, verum etiam de limitibus Moldaviae exturbare vellemus, quod si fecerit, Ill^{me} princeps, domine clementissime, (ajebant) tibi notitiae damus, quod omnes Ungari subditi Ill^{mae} celsitudinis tuae in Bacoviensi districtu, post nostrum gratissimum et amantissimum parochum quocunque ierit, nos etiam ex Moldavia fugam capiemus; quantis ergo tributis et quanta pecunia aerarium Ill^{mae} celsitudinis tuae evacuabitur? Tunc Ill. princeps intellecta hujusmodi querimonia, totus ira ac indignatione commotus vehementer excanduit, qui accersito ad se praefato Georgio Cuttnarski polonicae atque latinae linguae interprete, has literas inferius annotatas scribi et majori sigillo suae provinciae corroborari et obsignari jussit, manuque propria communivit et ad nos misit; quarum tenor talis est:

48. "Basilius, Dei gratia princeps terrarum Moldaviae. Deposita est a civibus Bacoviensibus querela contra Rss^{mam} paternitatem V^{ram} ac si sacerdotem Ungarum, parochum Bacoviensem, indigne tractaret, et ex propria domo exturbare vellet. Quare serio Rss^{mae} paternitati V^{ae} mando, ut sacerdotem illum Ungarum interturbare abhinc non praesumet, nec honestos cives verbis inhonestioribus et contumeliosis, prout intellexi, afficiat, alioquin si semel adhuc de Rss^{ma} paternitate V. conquesti fuerint, sciat indignationem meam incursuram, nullo unquam tempore abolendam, immo citius se discessurum speret, quam illum parochum, qui quindecim annis in hac provincia digne et cum aedificatione omnium suo functus est officio. Interim Rss^{mam} dominationem V^{ram} recte valere cupio. Iassis, 15. Iulii 1647. – Rss^{mo} D^{no} Marco Bandino archiepiscopo Marcianopolitano reddatur."

49. Quicquid igitur nos et ecclesiae nostrae spirituali curae commissae, Sanctissime Pater, et vos eminentissimi principes, Sanctae Romanae Ecclesiae cardinales purpurati, infamiae, damni et detrimenti in Moldavia a quatuor

jam annis recepimus et passi sumus et in dies patimur non profecto Illmo et prudentissimo terrarum Moldaviae principi, nec suo Rss^{mo} metropolitae coeterisque Valachorum coëpiscopis seu vladicis, sed neque magnificis dominis provinciae baronibus et omnia et singula praedonibus episcopis nostris praedecessoribus et scandalosae ac foedae vitae religiosis, necnon malevolentiae praefati Georgii Kuttnarski et praedicti parochi,[d] quod omnibus Moldaviam incolentibus perspicuum est, cum ex tota provincia ad tribunal Ill^{mi} principis confluant. Haec bona conscientia et syncero corde tactoque pectore attribuenda et inscribenda testamur. Sic me Deus adjuvet et sancta Dei evangelia.

50. Tu ergo, Sanctissime Pater, et vos eminentissimi cardinales, ex hac calumniosa accusatione et certissima contumelia, auctore praefato Georgio Kuttnarski, nescio an nobis, an potius Sedi Apostolicae foede illata, de nobis scandalizari, neque nostrae pravitati atque culpae adscribere debeatis obsecro cum nos in toto hoc triennalis temporis spatio praedicto Kuttnarskio atque parocho suisque parochianis ansam, nec aliquam ejusmodi occasionem minime dederimus, cum ipsi nobis millies dederint. At contra omnem rationem atque nostrum debitum ob nimium Tuae Sanctitatis tuorumque sacri et apostolici collegii cardinalium respectum, pati, tolerareque debuimus, ne his discolis et indolatis nationibus scandalo atque admirationi essemus. Maxime vero cum nobis coram Illmo principe nostro, domino clementissimo in dicendis rationibus, nostrisque necessitatibus exponendis, opera alterius personae nisi praedicti Georgii Kuttnarski uti non liceat. Sed neque inter ungaricum populum nostrae curae commissum opera aliorum uti possumus, nisi ungarorum sacerdotum atque diakorum, qui nostram mentem eo sensu, quo illis magis placet interpretantur et sinistre exponunt.

51. Ad ulciscendam igitur hanc injuriam contra hujusmodi hostes Sanctae Matris Ecclesiae, nostrae innocentiae, et auctoritati inique illatam, Deum piissimum, suamque Matrem Sanctissimam, meam advocatam et patronam singularissimam, necnon seraphicum patrem meum Sanctum Franciscum cum tota coelesti curia, et benignissimum Sedis Apostolicae pii favoris brachium unice invoco.

52. Quantavis igitur aliquis praelatus sapientia, scientia, prudentia atque excellentia praefulgeat, authoritate polleat, eminentia praecellat, etiamsi omnium virtutum genere septus et decoratus sit, ita ut sapientia adaequet Salomonem, subtilitate Aristotelem superet, eloquentia Ciceronem excellat, formae elegantia cum Absolone certet, et viribus Samsonem praeferat,[e] tamen in exteris nationibus suas rationes proferre nesciens, maxime vero ubi non est respectus videretur tabula rasa in qua nihil est depictum. Deberet igitur Sancta Ecclesia Romana, quae assistentia Spiritus Sancti regitur, tanquam pia mater, omnes animarum pastores, sive illi sint episcopi, sive

[d] Az "et praedicti parochi" – Bandinus utólagos s.k. betoldása.
[e] Az "et viribus Samsonem praeferat" – Bandinus utólagos s.k. betoldása.

parochi, sive missionarii, propriae ac vernaculae linguae praeficere pastores, qui sciant omnia munia tam pontificalia, quam parochialia decenter et sine scandalo obire, maxime in iis locis ubi deest copia sacerdotum, uti est in Moldavia, et etiam cum principe terrae et baronibus lingua vernacula suum et Ecclesiae catholicae honorem tueri in qua parte scandalosi et turpis vitae religiosi tam bonis quam malis eodem modo aditum praecluserunt, et huic perverso et a Deo averso populo incredibile scandalum et immortale odium pepererunt. Haec ex debito conscientiae meae, non tanquam hic mansurus, sed quasi hodie, aut cras moriturus et[f] pro peccatis meis domino Deo rationem redditurus, scribenda et enarranda duxi.[g]

53. Propter has allegatas causas valde necessarium videretur si delegati a Sancta Sede Apostolica episcopi in residentia principis sedem suam figerent, servato titulo episcopatus Bacoviensis, et praesentia sua continua principi assisterent, ob majorem reputationem et honorem Sedis Apostolicae, ex quorum praesentia fieret, ut omnia quae adjumento catholicarum ecclesiarum essent, obtinerentur, et calumniatoribus ora occluderentur. Quae residentia perfici posset, si Sacra Congregatio de Propaganda Fide aliquam eleemosynam ex haereditate Ecclesiae ad hoc apostolicum munus conferre vellet adminus duo aut tria millia scutorum Romanorum, ut prope Iassium, tanquam propriam residentiam futuram, pro episcopali sustentatione, aliquem pagum sive bona comparare et habere in perpetuis temporibus possit.

54. Diligentiam summam adhibuimus, ut inquireremus etiam de fundo pagi nostri Terebes, quare convocatis hominibus utriusque sexus, intelleximus longo ampliorem fuisse ante, quam modo sit, extendebatur enim ad terminum qui valachice dicitur Karara porcsilor,[55] ungarice Disznók ösvenye, latine: Semita porcorum, et hujus territorii designati recordantur etiam pro nunc incolae pagani, ajunt enim se novisse in pueritia quendam episcopum Bacoviensem nomine Valerianum,[56] qui pueris parvulis ejusdem pagi Terebes pecuniam blandiendo pro memoria distribuebat: inculcando ipsis: Recordemini filioli mei, quod territorium pagi Terebes extendat se usque ad praedictam semitam et „Fontem Pincipissae" vocatum, valachice autem „Funtene Domnei"[57] et ungarice „A vajdáné kútja". Modo vero portionem bonam praefati pagi incolae possident, qui a principe quodam exauctorato et fugitivo Petro vajvoda[58] nominato illum tractum pro uno equo emerunt, et ab ecclesia abalienarunt, et suam ocsinam[59] idest patrimonium vocitant. De quibus bonis perditis multa hactenus recuperare potuisse-

f) A "moriturus et" – Bandinus utólagos s.k. betoldása
g) Az "et enarranda duxi" – Bandinus utólagos s.k. betoldása

[55] Helyesen: Cărarea porciloru
[56] Valerianus Lubieniecki
[57] Helyesen: făntâna doamnei
[58] Cercel Péter vajda
[59] Román ocină: öröklési joggal birtokolt földterület.

mus, si aliquod subsidium ad tolerandas lites habuissemus, quae solent exerceri coram principe Iassiis, nec possunt sine multis expensis absolvi: immo etiam hactenus, quando ad aliqua negotia absolvenda contuli me Iassios a benigna liberalitate Societatis Jesu adjutus sum.

55. Quamvis autem tanta paupertate et inopia onusti fuissemus, tamen in augmentum catholicae religionis, nostrae et successorum nostrorum sustentationem, toto hoc quadriennali tempore nostra diligentia et continua sollicititudo in promovendis hujus nostrae Bacoviensis ecclesiae rebus nunquam defuit. Ideo duas residentiae contiguas domos in nostra egestate emptas horto annexuimus: pomarium sylvestribus arboribus, domesticis inserendis implantavimus, auctumque et sepibus circumdatum dilatavimus. Domicilia domus et cubicula multiplicavimus, totam residentiam in magno spatio trabibus circumdedimus, stabulum in eadem area viginti quinque passuum longum, cum porticu et vestibulo ereximus, bovile viginti in longitudine passuum adjunximus. Apiarium in horto separatim fieri curavimus; his, molendinum novum cum tribus molaribus et rotis in fluvio Bistrice addidimus; in fundo domus ratione parochi emptae [quae est tertia domus empta] praedium pro episcopali residentia construximus in ejusdem domus terra, horreum cum tecto erecturi, jam materiam praeparavimus. Pomarium pro apiario aptum in territorio Bacoviensi a quadam vidua Kuttnariensi dono, pro episcopali residentia, accepimus. Lebetem magnum pro coquendo vino adusto, decem leonibus taleris comparavimus.

56. Postquam Bacoviam venimus haec subsequentia tantum in monasterio reperimus: cum bobus, vaccis et vitulis animalia universim 25, porcos 20, pavones 7, anseres 11, gallinas indicas 13, gallinas minores circiter 40, anates 11, vini duo media vasa; alia duo media caulium. Lebetem grandem laesum et fractum pro coquendo cerevisiae potu, pro cujus refectione 18 leones taleros dedimus. Praeterea unum acervulum avenae et molendinum cum duabus rotis pro consolatione invenimus; quarum omnium rerum numerus post nostrum adventum in duplum, Deo adjuvante, crevit, ut suo tempore clarius dicetur. Haec non jactantiae causa, (uti nonnulli missionarii solent facere) tanquam mercenarii, sed uti a Sede Apostolica legitime delegatus, ratione officii mei Eminentissimis ac Rss[mis] dominis meis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide cardinalibus notitiae fideliter et syncere dare volui.

[XXIII.] KARÁCSONKŐ

1. Valachice Piatra, hoc est lapis dicitur, eo quod sub excelso monte situm, cujus vertex rupeus in figuram arcis, turribus ac propugnaculis erectae apparet. Est oppidum ad ripam Bistrice, distans octo milliaribus ungaricis a Bacoviensi civitate, ad septentrionem, inter montium juga in lata ac fertili valle. Olim erat mere ungaricum, jam vero tres domus Ungarorum, quas cum

parvulis decem et sex inhabitant, ex quibus non nisi quidam seniculus Ioannes nativam novit linguam. Domus valachicae sunt trecentae, Valachi circiter octingenti. Catholici templi vestigium in fundamenti ruderibus conspicitur, juxta illud parochiae et ludimagistri fundus occupatus a schismaticis. Prae aliis laudanda horum catholicorum pietas, qui in majoribus solennitatibus duorum dierum itinere quaerunt ecclesiam, sacrificium missae audituri et concionem. Valachica templa ex lignis sunt duo, unum lapideum, sanctorum imaginibus depictum. Apparamenta hujus ecclesiae: [. . .][h)]

2. Hic ascendenti versus septentrionem, occurrit celebre monasterium Basilianorum,[59] illic sublimem transcendenti montem eremitarum tuguria et speluncae in latebris vallium et montium cavernis, quaesitae occurrunt, qui si a transeuntibus requirantur obsoniis et favo mellis hospites liberaliter tractant. Eremicolae illi a monasteriis in tanta locorum distantia latent, ut solemniori festivitate ad audiendam liturgiam et sacram communionem percipiendam commode possint venire. Carnibus nunquam vescuntur, nec pisces quovis die, sed certo tantum tempore comedunt, immo nonnulli etiam ab esu piscim abstinent, raro panem gustant, et aliqui inveniuntur qui etiam panis esum sibi interdicunt, tota quasi vita; pro deliciis habent si ex milii contusi furfuracea farina tortam subcinericiam sine salis condimento, in magnis festivitatibus comedant, herbis potius, sylvestribus fructibus et favo mellis vescuntur, et id genus eduliis, quae poenitentiae causa, pro peccatis suis suorumque parentum sponte suscipiunt.

3. Indusium, nec ullum indumentum ex lino admittunt, ipsimet sibi ex lana aut pilis animalium a monasterio acceptis vestimenta conficiunt, die et nocte in contemplatione rerum coelestium, vitae Christi et sanctorum perdurant; in tuguriis non est praeter mensulam, in cavernis et speluncis nec mensalae locus, sola imago Christi aut Deiparae, vel sancti alicujus in iis visitur, humi aut super durum asserem, aut super lapides cubant, pro pulvillo palis inservit; praeter viatores et peregrinos aliorum hominum non solum conversationem, sed etiam conspectum fugiunt, pauci et moderati in loquendo; rumusculis, aures aliorum demulcentibus non delectantur, et quid in mundo geratur, minime expiscant.

4. Multi ex iis centesimum superant annum, sani et vegeti, barba prolixa, crinibus humeros tegentibus, pilosa facie et manibus, aspero vestitu nigri aut cinericii coloris, dum se peregrinorum conspectui offerunt, mirum in modum ad pietatis ardorem movent. Et ne ulla temporis pars otiosa transeat, honestis occupantur negotiis; plerique circa apes in aestate occupati, alii hortos colunt, serunt, alii rosaria ex pilis texunt, alii ex viminibus corbes; ut verbo dicam, unusquisque sua manualia habet exercitia, tam hyemali, quam aestivo tempore.

h) A kéziratban üresen hagyva

[59] A magyarul bazilitának is nevezett, Szent Vazul által 361-ben alapított szerzetesrend.

5. Nihil isti de controversia orientalis et occidentalis ecclesiarum norunt, cum sint rudes, nec indagandae verae ecclesiae studiis addicti, sed aliqui sanctos imitandi affectu, nonnulli pro satisfactione suorum peccatorum, alii calamitatibus mundanis exterriti, hanc asperam vivendi rationem sibi elegerunt. Circa oppidum Piatra sunt multa monasteria intra montes, et unumquodvis suos habet eremicolas.

[XXIV.] ROMAN

1. Quasi nova Roma a colonis ex Italia in Daciam translatis appellata,[60] quod nomen hucusque retinet. Bacovia versus orientem quinque ungaricis milliaribus distat, qua inter suscipientibus, ad radicem collium amoenissimorum, crystallino colore, dulci susurro ebullientes fontes colludunt, ac aestivo tempore viatores invitant ad extinguendam sitim, provocantque ad somnum conciliandum.

2. Situs ultra hominum opinionem deliciosus, ad eminentem fluvii Moldavae ripam jacet, a quo ab occidente et meridie alluitur; ab oriente Sered fluvius uno stadio praeterlabitur et versus meridiem se devolvendo in alveum recipit Moldavam prope oppidum, ibique Moldava suo nomine privatur. Ultra Sered montes et sylvae glandiferae ad meridiem et orientem, trans Moldavam ad occidentem campi, prata, agri, nemora; similiter versus septentrionem campi, prata, agri nemora. Vineas non curant, cum eas facili labore et in fertilissimo tractu possint plantare, nihilominus vino abundant, nam plerique in Kuthnariensi promontorio vites colunt; maxima vero vini copia ex meridionalibus partibus hujus provinciae huc advehitur.

3. Omnibus ad vitam sustentandam necessariis hoc oppidum affluit vino, tritico, avena, milio, leguminibus, feris, pecoribus, avibus, piscibus, generosis equis et mercimoniis. Erant hic duo templa catholicorum, unum Ungarorum, cujus ne vestigium quidem apparet, et quod pejus est, ipsa terra ecclesiae Valachis ab impio cive Ungaro vendita; Saxonum quoque templum corruit. Non multis abhinc annis ultra trecentas Ungari et Saxones numerabant domos, incolae supra octingentos erant, jam vero sex domus, triginta sex personae cum parvulis, ex quibus viginti duae confirmationis sacramentum perceperunt 2. Decemberis 1646.

4. Res ecclesiasticae adhuc aliquae supersunt: Calix argenteus levigato opere elaboratus magni ponderis, cum patena deauratus, duae cruces argenteae magnae quantitatis, portatile pulchrum, duo corporalia, palla una, scatula stannea pro sacro oleo, casula alba lacera cum stola et manipulo, alba una cum superhumerali. Item casula rubea et pulchra sine stola et manipulo; tertia casula ex purpura aureis filis intertexta sine manipulo et

[60] Románvásár neve a középkorban használatos Román személynévből származik. A város neve magyar helynévadási szokást tükröz. (KISS Lajos: *Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. Magyar Nyelvőr* 1987. 225.)

stola. Antipendium et pluviale sericeum, mappa bombicea, duo vela, ferrum pro hostiis pinsendis, campanile tribus oneratum campanis, ruinam antiquitatis putredine minatur; quarta campana erat vendita Armeno, quam in hac visitatione recepimus. Missale bonum, thuribulum cupreum, ampullae plumbeae, mappa ex tela, purificatorium unum, candelabra cuprea duo, vexilla duo et tintinnabula totidem.

5. In hoc oppido versus meridiem episcopus valachicus habet monasterium, ibique residet, qui post metropolitam secundum in ordine locum tenet. Valachi et Armeni oppidum incolunt, Armeni opulentiores Valachis, domos et plateas cultiores habent, in moribus quoque magis urbani. Templa schismaticorum sunt universim decem, quatuor ex lapidibus exstructa, sex lignea. Nullus Armenorum, qui negotiationes non exercet.

6. Vineae Romanensis ecclesiae fuerunt octo, duae sunt venditae ab Ungaris, quae ad ecclesiam ungaricam spectabant in promontorio Lukacshegy, hoc est in monte Sancti Lucae. Aliae sex, quae fuerunt Saxonum, sunt in promontorio Zombrik incultae, quae anno praeterito a civibus Kuthnariensibus excoli coeptae, ut ex earum fructibus Romanensem ecclesiam reaedificent.

[XXV.] THAMASFALVA

1. Hoc est pagus Sancti Thomae, valachice Thomasest. Finitis nostri officii debitis ex Roman 13. Decembris ventum est ad villam hanc vicinam versus septentrionem, flectendo parum ad orientem, quae uno milliari ungarico distat a Roman oppido. Sunt in pinguissimo hoc districtu sex ungarici et catholici pagi, quorum tres in ordine Thamasfalva, Dsidafalva et Domafalva milliari italico ab invicem distantes prope Sered flumen ad orientem, et in lineali tractu versus septentrionem protensi, jacent ad ripam stagnantis aquae et piscosae, quae in exundatione fluminis Sered intumescit et copiosos pisces absorbet ut vicinis accolis communicet. E regione ad occidentem his alii tres pagi respondent, similiter ducto ordine et distantia ad septentrionem: Szabofalva, Lökösfalva, Cziskofalva.[61]

2. In Thomasest capella rudi opere exstructa de lignis, straminibus cooperta, Sancto Nicolao dicata: Campanile constat ex trabe bifurcata et instar columnae erecta. Missale nullius pretii lacerum et attritum, calix cupreus et patena, portatile fractum, lacera casula caerulei coloris cum stola alba et manipulo rubro; vela duo, unum sericeum, alterum ex tela. Alba ex cruda tela et superhumerale, antipendia lintea duo, tintinnabulum unum, vexilla duo ex tela cum cruce: mediocris campana, et una. Viri confirmati sunt 25, mulieres octodecim. Homines universim cum parvulis 70.

[XXVI.] DSIDAFALVA

Quasi diceret; turcici jaculi meta, valachice Dsudaj.[62] Incolae hujus nun in Thomasest, nunc in Szabojan, ubi sacrum et concio fiunt, proficiscuntur; homines cum parvulis centum sexaginta tres numerantur.

[XXVII.] DOMAFALVA

Idest Domini pagus,[63] valachice Reketent,[64] hic homines cum parvulis trecenti octuaginta novem computantur. Szabojensem frequentant ecclesiam, unde uno milliari italico distant, ubi confirmationis quoque sacramentum perceperunt, verum magna pars laboribus dominorum impedita aberat.

[XXVIII.] SZABOFALVA

1. Scilicet pagus sartoris, valachice Sabojen, in quo lapideum templum in honorem Natae Virginis Mariae dicatum, scandulis coopertum; sacristia et campanile straminibus. Hic parochi sedes, quando haberi potest. Ex Roman veniendo in Ias, primus in publica via occurrit. Fontes jugi scaturigine strepentes habet, quorum unus penes templum continuo fluxu praefrigidam simul et salubrem effundit aquam. Templum jacet in clivo deliciosi et frugiferi collis inter duo pomaria. Parum supra hunc pagum est fons spatio duorum milliarium ungaricorum, a septentrione versus meridiem, lapidum fragmenta in multis locis ex illa etiam modo eruuntur.

2. Vulgus per traditionem majorum accepisse narrat, ibi antiquitus per canales fuisse aquam derivatam, qui canales per Sered fluminis profundos vertices mira arte fuere deducti. Erat enim ultra flumen aula seu palatium, ut ex ruderibus apparet, nobilissimum, in quo fossa terminum suum ponit. Credi potest quod Romanorum hujus terrae dominorum sit vestigium, qui talibus aquarum ductibus mirum in modum delectabantur.

3. Haec olim Romani factitabant, modo alios canales Roma conficit remotis regionibus, scilicet divinarum gratiarum scaturigines e coelo ad terram derivat, dum purissimos sacramentorum fontes deducit, et populos nimia siti tabescentes coelesti reficit liquore. Nos itaque nostri officii memores, ut alibi semper, sic etiam hoc loco de quatuor canalibus coeleste

[62] A Bandinus által följegyzett Dsudai névalak (a falu mai román neve: Agiudeni) a magyar Egyedből keletkezett román Adjud változata. Szent Egyed (Egidius) a római egyház szentje volt, így a falunév csak a katolikus templom védszentjének nevéből keletkezhetett. Egy eredetileg magyar név (Egyedfalva) így a román nyelvbe átment alakból (Dsudai, Adsudai) került vissza a magyarba (Dzsudafalva, Dzsidafalva, később néha: Zsidófalva. Ld. MIKECS: *Moldvai katolikusok* 49.)

[63] Doma: A Damján személynév magyar becéző alakja.

[64] Răchitenĭ

fluentum ovibus Christi propinavimus. Nimirum praedicando poenitentiam distribuendo eucharisticum epulum, sacrum chrisma fronti imprimendo, et baptismali aqua culpam abluendo. Sacro chrismate autem octuaginta tres viros, et foeminas octuaginta inunximus. Incolae hujus pagi cum parvulis trecenti recensentur.

4. Res templi sunt: Calix argenteus modice fractus et deauratus, patena argentea sine auro, crux argentea sine crucifixo, casula floribus intexta ex simplici materia cum stola et manipulo, alba ex rusticana tela cum superhumerali, vela duo, unum viride sericeum, alterum est album ex tela; portatile; missale tritum et lacerum antiquitate; altare majus est Sanctae Trinitatis, alterum Sanctae Catharinae ad meridiem, tertium est defunctorum ad septentrionem; mappae duae; mantilia quatuor; vexilla majora duo cum crucibus, minora quatuor. In majori altari imago schismaticorum penicillo picta, satisque honesta. Hic parochus modo nullus, solum praecentorem habent, cum quo multas habuimus tragoedias;[65] is enim nobis se praeferre audebat, et a populo praeferebatur; tantus nos eramus archiepiscopus.

[XXIX.] LÖKÖSFALVA

In tractu et clivo ejusdem collis ad septentrionem villa haec sita est; nomen accipit, quasi pigre euntis pagus, valachice Lökösen.[66] Homines cum parvulis 40 inventi.

[XXX.] STECZKOFALVA

Nomen hoc sonat; state cum pago, ex valachico et ungarico compositum,[67] in latere ejusdem collis, quo priores duo ad septentrionem, prope viam publicam jacet. Incolae cum parvulis in catalogum relati centum sexaginta, valachice Keczkany[68] vocatur. Confirmationis chrismate uncti in Sabojensi ecclesia, quorum magna pars suorum dominorum laboribus intenta abfuit.

[65] András deák. Az említett összeütközést ld. a [XXII.] 32. fejezetében.

[66] Lökös: a Lőrinc személynév magyar becéző alakja. (A falu román neve: Licuşeni.)

[67] A Szteckó név az István szláv becealakja (Weigand munkája alapján MIKECS: *Moldvai katolikusok* 48.) Mivel Szteckófalva temploma István király tiszteletére volt szentelve, (a XX. században még énekelték a „Szent István, magyarok első királyáról" szóló templomi éneket is a faluban; LÜKŐ: *Csángók*, 16–18), nagyon valószínű, hogy a falu nevének eredeti formája Istvánfalva volt.

[68] Tetcani

[XXI.] NEMCZ

1. Die 15. a Sabojen seu a meridie proficiscendo versus septentrionem inclinato itinere ad occidentem in oppidum Nemcz celeri equorum cursu venimus, post occasum solis. Situs est penes torrentem qui ex parte meridionali alluit, a quo etiam nomen sortitur. Ad septentrionalem partem sublimis mons oppido adhaerens imminet; ad orientalem plagam est planicies, versus occidentem per ungaricum milliare jam planicies, jam pingues colles, postmodum incipiunt Alpes, quae usque in Transylvaniam durant, non curruli via, sed pedestri vel equestri semita tribus diebus superari possunt. Plurima inter hos montes auri, argenti, cupri, ferri et plumbi mineralia invenirentur, sed ob turcicam tyrannidem nemo de iis quicquam tentare audet.

2. Hoc oppidum olim soli Saxones incolebant, qui authoritate simul et pecunia multum valebant, quinque templa eo tempore hic floruisse commemorant, nos unicum ex ligno affabre aedificatum, supra lapideum fundamentum vidimus, in quo loco prius est capella sub titulo Sanctae Crucis exaltatae, qua ruente, Sophia quaedam Saxo matrona sub titulo Sancti Nicolai, in eodem coemiterio novam et ampliorem extruxit ecclesiam, 1629. ultima operi apposita manu.

3. Metiendo ab hoc templo versus occidentem, apparent medio stadio rudera templi murati, et ipsum altare majus dignoscitur, de quo senes inter alia jurejurando haec affirmant. Accidit olim in festo Sancti Nicolai ante sexaginta circiter annos, ex proximo schismaticorum monasterio tres mendicos intempesta nocte redire, unus coecus, alter mutus, tertius mancus. Quia nimis sero venerant, non ausi domum intrare, ne aliis molestiam parerent, ad valvas templi Mariani se posuerunt, ut modicum somni et quietis ibidem caperent. Dormientibus illis Beata Virgo Maria splendissimis circumfusa radiis manco in somnis videndam se praebuit, ac ut manus extenderet his verbis imperavit. Quod vides, apprehende! (Videbat etiam figuram sacrae hostiae sibi porrigi quo pabulo animum saepe reficiebat.) Mancus vero respondit: Aridis et contractis manibus quomodo apprehendam? Rursus tali voce compellatus: Extende manus! Ille dictis fidem adhibens, laxatis nervis extendit et convaluit.

4. Mutus eadem visione recreatus ac ter nomen Jesu repetere jussus probavit, repetivit et usum linguae recepit. Coecus expergefactus, cum audisset mutum loquentem et mancum sensisset se amplexantem ambosque divinis laudibus ac Mariano cantico exultantes, loquentis multi linguam ac manci amplexantis manus tetigit, visumque cadentibus oculorum squamis obtinuit. Lucente die in publicum prodeunt et magnalia mancum palpare universus miratur populus, auditamque visionem, non phantasticum noctis somnium, sed verissimum Deiparae beneficium in spectaculo viso agnoscit.

5. Hoc templum virgineae matris miraculis celeberrimum peccatis hominum exigentibus jacet modo suis ruderibus atque cineribus sepultum,

numerus populi adeo imminutus, ut qui per millia quondam numerabantur, nunc cum parvulis 94 capita numerare licet, e quorum numero viri 15, foeminae 17 confirmationis sacramentum perceperunt.

6. Res adhuc templi aliquae supersunt: scilicet Missale Romanum, aliud germanicum ab hussitis relictum, Breviarium et Postilla germanica, alii libri laceri tineaque consumpti. Calix argenteus inauratus cum patena, albae quatuor, quinta lacera, pluviale rubrum, sericeum, dissectum. Casulae quinque, tres rubrae sericeae cum stolis et manipulis, quarta byssina cum cruce Phrygii operis cum stola et manipulo; quinta alba cum Phrygii operis cruce. Antipendium sericeum intextis aureis et argenteis filis, aliud album ex tela, tertium ceruleum in medio combustum, alia quatuor attrita, lacerata pro nullo sunt usu. Mappae duae, una rubri, albi et cerulei coloris, altera floribus rubris texta. Superhumeralia argenteis literis insignita duo; mantilia quatuor, quintum lacerum. Velum sericeum rubrum, alterum ex tela, pallae duae, duo corporalia, campanae quinque, duae in campanili serviunt, tertia in templi tabulato manet, duae suffossae in terram, quos ante nostrum adventum schismatici per nefas hoc praetextu accipere volebant, quod catholici non indigent, cum sint pauci; tintinnabula duo; vineae sunt tres, quarta vendita, duae cultae, una desolata. Altare quatuor gradibus altum, imagines cum celatura et bona proportione insignes. Vexilla cum crucibus majora sunt duo, candelabra lignea quatuor.

7. Domus parochialis corruit, domus quoque praecentoris vicina ruinae; pomarium et prunetum fructuosissimum simul et amoenissimum est ecclesiae. Parochus pro hoc populo acquiri necdum potuit, cui P. Simon missionarius Bajae residens,[69] ut invigilaret praecepimus. Duos ecclesiae filios constituimus, qui vineas etiam colerent, providerentque necessitatibus templi.

8. Ad occidentalem hujus oppidi partem est monasterium in sublimi monte aedificatum, quod arcis potius quam caenobii formam praefert, murus ad orientem est duplex, altus exterior pedes octuaginta, interior pedes quinquaginta, latus in multis partibus quindecim pedes; exterior porta pensilis, simul cum ponte a superficie terrae surgit in altum pedes quinquaginta; pons obliqua flexione passus octuaginta habet in longitudine, duodecim in latitudine, innixus columnis lapideis, quinquaginta pedes altis. Intra secundum murum est capella Sancti Nicolai insigni opere constructa, auro splendentibus Christi Domini, ejusque Matris, sanctorum apostolorum et graecorum patrum imaginibus vestita. Schismatici monachi de natione rutenica intus morantur. Propugnacula habet quatuor, portarum custodes sunt principis pedites, rectius arcem quam monasterium dixeris.

9. In hoc oppido sunt tria templa lignea schismaticorum, capita universim ultra quadringenta. Hac euntibus in Transylvaniam nominatissima vallis Hang, hoc est Echo, post quatuor milliaria ungarica intra Alpium juga

[69] A moldvabányai plébános, Simone Appoloni

se offeret, quam Bistrice fluvius per lapides et saxa devolutus suo murmure resonantem reddit, ubi cantus novemplici voce reciprocatur. In hac deliciosissima et ab hominum frequentia remotissima valle, celeberrima sunt duo monasteria Basilianorum. Eremitoria vero in rupium cavernis antrorumque latebris multa hinc inde reperiuntur, quarum incolae feris similiores, macie, confecti, annis attriti, pilis horridi, rosario armati, coelo intenti, sui contemptores vivunt.

[XXXII.] GYULA

Erat oppidum ungaricum a Gyula capitaneo in sui nominis memoriam extructum; is erat ex septem capitaneis unus, dum anno Virginei partus 744 Ungari ex Scythia in Pannoniam secundo eruperunt, et in hac Sarmatiae parte paululum subsiderunt.[70] Ex Nemcz eundo versus septentrionem, inter Bajam et Nemcz situm est, medio quasi itinere juxta Moldavam fluvium; rudera templi vidimus ac ut fundamentum sua delineatione ostendit, longitudo erat quinquaginta passuum, latitudo viginti; altaria intus erant tria. Elapso anno 1645 quidam potens baro graecae fidei demolitus, lapides ad construendum sibi palatium, cum gemitu catholicorum avehi curavit. Hoc oppidum erat in gratiosissimo et uberrimo loco, jam finditur aratro, ubi olim aulae et palatia erecto vertice, velivolis turribus superbiebant, jam aristae, ludentibus ventis, illic fluctuant. Hic capitaneus suae perennis gloriae avidissimus fuit, nam etiam in Pannonia ad Tibiscum flumen civitatem et castellum suo nomine Gyula condidit; quo jam turcica tyrannis pro munitione contra Ungaros pugnando utitur.

[XXXIII.] BAJA[71]

1. Die 17. Decembris Bajam appulimus, quae Nemczio distat quatuor ungaricis milliaribus; hoc oppidum a Saxonibus olim inhabitabatur, habuitque ultra mille domos ac ultra sex millia hominum, jam vero vix quadraginta domus numerantur et in iis ducentae quinquaginta sex animae cum parvulis. Sacro chrismate inunximus triginta octo viros, et quadraginta foeminas; alios Ill. Zamoiski confirmabat. Situs jucundus, in plano ad ripam fluvii Moldavae qui ab occidente labitur, ultra quem duobus stadiis incipiunt montes et Alpes, usque in Transylvaniam trium dierum spatio durantes. Versus septentrionem et meridiem patentissimi campi, ad orientem gratiosissimi colles et pingues agri; vineae in hoc districtu non coluntur ob frigidissimos e Transylvaniae Alpibus spirantes ventos, agri quoque circa civitatem

[70] A Gyula vezérről mondottak Thuróczy János krónikájának ismeretére mutatnak, s valószínűleg Beke Páltól származnak. A 744-es év is az ő tévedése lehet.

[71] Moldvabánya

non ita fertiles, ut duobus stadiis ulterius in collibus ager et campus foecundant.

2. Nihilominus magna vini et panis abundantia, et levi pretio venduntur; vineas enim plerique in promontorio Kuthnariensi colunt, quod Baja sex ungaricis milliaribus distat. Verum copia vini ex meridionialibus Moldaviae partibus advehitur. Fructus omnis generis hic nascuntur, praeter italicos; vicini torrentes et Moldava pisculis affluit, unde duorum dierum itinere ad ipsum quoque principem in Ias delicatissimi pisciculi frequenter portari debent; et nec ipsa Italia, parte mundi nobilissima tam gratiosos vidimus pisciculos, neque harum specierum fundulos.

3. At vero et torrentium strepente susurro et pisculorum aureis squamis et situs amoenitate, multo jucundius nobis fuit, dum in templo vidissemus canitie venerandos senes ad chorum devote psallentes et in divinis laudibus exultantes. Hic templum Beatae Virginis Assumptae integrum conservatur cum fornice, quod passus quinquaginta habet in longitudine; in latitudine, si a capella Sanctae Trinitatis mensuretur versus sacristiam, sunt viginti quinque passus. Nullum in Moldavia par huic templo; turris alta et lapidea in quadrum erecta, quae instar propugnaculi est ampla.

4. Altaria, intus sunt quinque adhuc non consecrata, majus est sub titulo Marianae Assumptionis; alterum ad septentrionem Sanctae Catharinae; tertium Sancti Nicolai ad meridiem; quartum Sanctae Mariae majoris adjacens altari Sancti Nicolai; quintum in honorem Sanctissimae Trinitatis in capella ad meridiem templo contigua. In medio ecclesiae est baptisterium cum uno aeneo candelabro, sub quo baptisterio jacet Margaretha illa vere gemma pretiosa, Moldavicarum ecclesiarum fundatrix, cui hoc epitaphium ad cornu dextrum altaris in sanctuario adscriptum legitur: „Anno 1410 hoc templum in honorem Beatae Mariae Virginis dedicatum, ab illustrissimo principe Alexandro voyda aedificatum est una cum monasterio Moldavicense, cuius piae memoriae conjux Margareta, sub fonte baptismatis sepulta est. Requiescat in vitae aeternae resurrectionem. Amen."

5. Omnia hujus ecclesiae altaria decentibus ornata imaginibus. Res templi sunt: duo vexilla sericea, una cum imagine Transfigurationis et Sanctissimae Trinitatis, alterum Resurrectionis, et Beatae Virginis infantem Jesum gestantis icones insigniunt; una crux argentea, altera ex cupro, tertia ex ligno pro deducendis mortuis ad tumulum; magna duo candelabra lignea ante majus altare, sunt alia sedecim super quatuor altaria divisa. Sex antipendia, novem mappae, super altaria decem strophiola; unum Psalterium cum Antiphonario et Graduali manu scriptis; duo Breviaria, unum thuribulum aeneum, quatuor tintinnabula, exemplar antiquum Sacrorum Bibliorum; calix unus argenteus deauratus cum simili patena argentea. Monstrantia affabre cum turriculis et celaturis ex argento efformata, quae olim spectabat ad monasterium Serediense, sed a schismaticis abalienata et a familia de Gros pro Bajensi ecclesia empta. Item sunt quinque strophiola ex lini materia, filis sericeis diversorum colorum picta. Quatuor casulae, tria indusia, tres cam-

panae, quarum una est fracta, cujus loco altera, a Sucsaviensibus mutuo accepta. Est etiam capella Sancti Petri lapidea in civitatis margine ad occidentem.

6. Neglectus Moldavicarum ecclesiarum status, secularium sacerdotum perversitas, quorundam religiosorum pravitas, nusquam alibi melius intelligitur, quam Bajae; hi enim sacerdotibus carere nunquam voluerunt, ideo nonagenarii senes catalogum a memoria sui temporis contexunt, ex quo paucos e pravis, bonos viritim annotare intendimus. Et nisi syncerae informationis ratio nos moverent, pravorum nomina non solum silentio transiremus, sed etiam vitia eorum pallio nostro tegeremus. Ut ergo Apostolica Sedes, tanquam pia mater, clarius intelligat suorum pupillorum longe dissitorum pericula et scandala, officii nobis demandati conditio nos id facere obligat. Quod quidem ita faciemus, ut nec omnia, nec cum exaggeratione, sed nuda veritate contenti quaedam proponemus.

7. Iacobus Otth apothecae magister, Petro vajvodae apprime charus, episcopum Bajae egit, qui nec sacerdos erat, et solos parochos admittebat qui foeminarum amoribus captivi uxores ducebant. Assistente hoc episcopo P. Michael Saxo Cibiniensis Transylvanus uxorem duxit, qui cum in cellario thalamum locasset, intempesta nocte domus accensa funditusque igne consumpta, solum cellarium ex lapidibus extructum superavit. Sacrilegus sponsus cum impia sponsa hujusmodi nuptiales faces sacrilegii vindices promeritus. Et quamvis eos divina bonitas ab incendii flammis ereptos conservavit, nihilominus non ad emendandam vitam, sed ad novum scelus audendum, Dei patientia sunt abusi: siquidem igne consumptis supellectilibus res sacras templi pro resarcienda jactura usurparunt. Scilicet quatuor calices argenteos, duas cruces argenteas lapillisque ornatas, ciborium argenteum, capsulam argenteam, ex templo, socia conjuge furatus, aufugit.

8. P. Ambrosius ex Ungaria, quatuor annis indefesso labore, apostolico zelo, fructuose inservivit, qui dies et noctes laboribus complebat, ac dum vitia extirparet, virtutesque animis hominum insereret, stans in medio laborum feliciter animam suo Conditori reddidit; cujus sanctimonia, continui labores, indefessae curae, invicta patientia, admirabilis mansuetudo, religiosa charitas adhuc depraedicantur. Ideo Bajensis populus in animi grati significationem, in perpetuam ejus memoriam etiam apud posteros, super tumulum posito monumento incisi lapidis quadrati, tale epitaphium inscripsit:

9. „1618. Ambrosius Kecskemeti magnus pater atque sacerdos Divi Francisci religiosus, erat mansuetus, pius, mitis, prudens fuit ipse, ingenita divis vixit bonitate." Haec in margine lapidis, quae ambiunt hujuscemodi insigne. Sculptus P. Ambrosius in habitu Sancti Francisci, dextera crucem erectam tenet, sinistra regularum libellum, quo populus testatur ipsum crucis amatorem, et suarum regularum observatorem vixisse.

10. Tam religioso P^{n} successit P. Petrus concubinarius, qui dum ex sui praedecessoris reformatione non possit uxorem tenere, simulavit dimisisse, interim vero misit in Transylvaniam, quo ille sub alio praetextu ventitabat

ad illam; quod ubi Bajenses advertere, eum abire compulerunt. Successit P. Trajanus saecularis, synceri cordis et bonae vitae exemplo insignis. Illi rursum P. Michael franciscanus doctrina et exemplo facem praeferens. In hujus locum P. Gabriel venit, qui omnium ore laudem meretur. Tandem Sigismundus franciscanus Polonus conventualis, de quo haec Bajenses: Utinam Bajae nunquam sua praesentia comparuisset! Vix per vim ob scandala ejectus. Interea temporis P. Christophorus e familia Sancti Francisci advenit, qui corrogata aliqua vi pecuniae, cum Bajae finem vitae imposuisset 1634 talem epigraphen ipsius tumulo apposuerunt: „Sub hoc lapide jacet R. P. Fr. Christophorus Delovics Ordinis Minorum Conventualium Sancti Francisci."

11. Mortem hujus patris misera tragoedia subsecuta, paucis notare lubet. Iste pater notae memoriae habuit aliquem thesaurum, quem ne in articulo quidem mortis indicare voluit; postquam vita excessit, quaesiverunt et invenerunt filii ecclesiae,[72] 82 leones imperiales conscia inventi thesauri vetula, patris defuncti coctrix, significavit P^ri^ Sigismundo Polono, qui transeundo Bajam, tunc aderat; is partem inventae pecuniae postulavit, at aediles dicebant non ad se, sed ad necessitates ecclesiae eam pecũniam spectare; accensus ira P. Sigismundus ad principem ire festinavit, et Bajensis ecclesiae filios octuaginta millia imperialium invenisse, cum ingenti cruce aurea, unionibus ornata, accusavit. Princeps filios ecclesiae cum praecipuis catholicis actutum adduci imperat, octuaginta millia imperialium seu scutorum apportari mandat, illi se vidisse tantum scutorum numerum negant, pecuniae summam syncere fatentur, non fuisse ultra 82 leones, nec sibi sed ecclesiae illos reservasse.

12. Princeps innocuos dirissimis suppliciis cruciari jubet, facibus ustulari, equuleo extendi, laxari memborum articulos, et nihil non tentavit ut tanto potiretur thesauro; illi vero jurare, diris se devovere non destiterunt, si quid ultra invenerint praeter exposita. Interim allata sunt omnia, quibus acceptis prudens princeps vocari jussit P^rem^ Sigismundum, ut rei veritatem exploraret, illumque interrogavit, utrum aliquando vidisset ingentem crucem auream patris defuncti? Respondit se vidisse; tum princeps eandem crucem, vix medio digito majorem et argenteam auro illitam ostendit; estne, inquit, ista? At ille, nec ausus, nec potuit negare, sed nolens volens affirmavit. Quo audito princeps verecundia suffusus, quod tam facile credidisset ac ad sinistram relationem unius vagabundi monachi miseros cives adeo dire excarnificari praecepisset, jussit itaque eos liberos dimitti; verum unus in tormentorum acerbitate visum penitus amisit, et orbatus oculis adhuc coecutit.

13. Bajae in parochia Servatius successit, illi Georgius Gros Bajensis, quem Ill. Deodatus Sardicensis praesul ad sacros ordines promovit. Jam vero P. Simon Dalmata missionarius conventualis isthic degit.[73] Praeter hos

[72] Filii ecclesiae: egyházfi(ak) értelemben; az oroszlános tallérra ld. 353. l. 12. jegyz.

[73] Simone Appoloni

plurimi alii praesertim vagabundi monachi fuere. In hoc oppido sunt quatuor templa schismaticorum: duo lapidea, duo lignea. Antiquitus erat privilegium Bajensibus concessum, ut graviores causae ipsorum judicio deciderentur, et si quis capitis reus in eorum coemiterium se recepit tamquam in asylo, indemnis mansit. Et hoc extat ad haec usque tempora in oppidi archivo, sed in vigore non servatur.

[XXXIV.] SUCSAVIA

1. 10. Decembris per transitum has ecclesias visitavimus eo quod pestis in civitate popularetur. Est secundaria principum sedes, olim erat primaria supra montem sita; ad occidentem Alpes Transylvaniae visuntur, ad orientem est arx a Germanis et Italis olim aedificata, ad meridiem colles amoenissimi, ad septentrionem, subtus montem, fluvius Sucsava delabitur, a quo civitati nomen inditum. Olim meri Saxones intermixtis Ungaris et Italis erant cives, qui ultra octo millia numerabantur, quo tempore civitas quoque vallo et aggere munita erat. Iam vero una cum parvulis viginti quinque catholici, nativae linguae obliti, lingua et indole Valachis similiores supersunt.

2. Templa catholicorum sunt adhuc duo lapidea, olim plura, unum in principis horto desolatum, quod princeps demoliri voluit, ni suus metropolita praemonuisset, ne ipsius exemplo rex Polonorum eum Graecorum templis in suo regno idem faciat. Nihilominus schismatici valvas et cardines ferreos de januis templi furtim evulserunt, pavimentum sectis lapidibus stratum destruxerunt, monimenta pie defunctorum confregerunt, tria altaria quadratis lapidibus erecta disjecerunt et in ipsa sacristia stomachum exonerant. Ista ecclesia parochiae continet tres habitationes cum cellario et horto, sed annis jam aliquot Valachi possident.

3. Alterum templum e regione aulae principis versus septentrionem istud hucusque majori industria custoditum et renovatum anno salutis 1638. scandulis una cum turri bene coopertum. Hic res templi invenimus: Missale bonum in folio; Agenda bona, Graduale unum, Antiphonaria duo, unum antiquum in membrana, alterum quasi novum in regali charta; unum exemplar Bibliorum Germanicorum, Psalterium Latinum, Breviarium magnum et bonum; vexilla duo rubra ex serico. Calix argenteus cum patena deauratus, casulae duae, una rubra sericea cum manipulo et stola, altera violacei coloris ex tela. Alba una, superpelliceum unum, quinque campanae, quatuor in turri, quinta Bajensibus pro usu ad tempus accommodata.

4. Altaria sunt tria, majus est sub titulo Assumptionis Mariae Virginis; super hoc altare ad partem evangelii hoc legitur: „Deo Ter Optimo Maximo et Deiparae Virginis Mariae in laudem hoc altare fieri fecit Ill. princeps Ieremias Mogila[74] in suam totiusque prolis memoriam."

[74] Uralkodott 1600–1606 közt.

Aliud altare in medio templi Sanctae Mariae Magdalenae dicatum, tertium retro ad ostium turris Sancto Sebastiano intitulatum, Parochialis domus est in vertice montis, ad cujus radicem gratiosus fons jugi scaturigine ebulliens non procul illinc crystallino colore defluens in Sucsavam fluvium. Unde templum hoc et parochia in nobilissima civitatis parte sunt constructa. Coemiterium trabibus circumdatum, pridem nec horti, nec domus ulla cura habita.

5. Res templi magna ex parte sunt perditae, et ne ex toto perirent, catholici cives Kuttnarienses ad conservandum acceperunt; sunt autem hujusmodi: Crux argentea magna auro non polita. Monstrantia sine cruce in vertice, tres calices cum patenis, calix unus destructus, fragmenta restant et ejus patena. Ampullae argenteae destructae. Cochlear argenteum. Superhumerale unum cum 19 argenteis globulis deauratis, aliud cum 23 globulis pariter auro illitis. Casula una ex serico sine stola et manipulo, altera ex bysso: tertia nigra cum stola et manipulo, antipendia ex serico quatuor, viridis, rubri et flavi coloris, frustum serici rubri. Strophiolum unum ex serico supra baptisterium; tria strophiola cum floribus, alia tria flavi et violacei coloris ex tela; duo strophiola ex subtili materia, alia duo bombycina, item unum sericeum, tapes simplex. Krama, seu domus vinaria cum cellario in promontorio principis, ubi tria jugera sunt: in monte oppidi sunt quinque jugera, unum jugerum P. Sigismundus conventualis Polonus[75] nobis contradicentibus venditam abalienavit. Vineae penitus desolatae a Kuttnariensibus coli coeptae, jam suis fructibus suos operarios exolvit.

6. Viduae nunc Sucsavienses ecclesiae lugent, quae olim sacramentorum administratione et populi frequentia florebant, nonnullis mortuis, eorum posteri ad schismaticos defecerunt, alii una cum familia superstites post Graecorum schisma abierunt. Duo mala has defectiones hic et alibi in Moldavia pepererunt, tum quia sacerdotes suae linguae non habuerunt, a quibus christianam doctrinam hausissent, tum quia vitae foeditate duces erant ad vitia, quae cum impune patrarent, ipsosque schismaticos ob scelera puniri viderent, rudes cives a catholica fide abalienari coeperunt. Talibus infatuatus scandalis quidam septuagenarius senex Saxo, paulo ante mortis articulum rebaptizari voluit, quem a proposito deterrere volens P. Simon,[75a] respondit: Ante duodecim annos hoc in animo propositum habuisse; intra hoc tempus plurima accidere scandala, et catholica fides ultimam quasi ruinam in his partibus ingemuit.

7. Quidam religiosus pater e familia Sancti Dominici, et ipse Dominicus appellatus, in scelere cum puella deprehensus, ac in numellam, publicum infamiae locum, simul cum complice positus; unde admodum aegre liberatus, una cum puella in Transalpiniam fugit; puellae mater suum maritum timens, cultro semet confodit et misere periit. Maritus ejus, nomine Andreas, viso tali

[75] Nyilván ugyanaz a lengyel Sigismundus páter, aki a moldvabányaiakat följelentette a vajdánál. Ld. [XXXIII.] 10. fejezet.

[75a] Talán Simone Appoloni.

exemplo, alias literis latinis instructus, et ipse et multi alii ad schismaticos transiere. P. Dominicus cum rapta puella incidens in patrones viarum obsides, ab iis miserabiliter occisus vitam finivit. Alter ejusdem nominis et religionis et regionis italus pater, Sucsaviae, Bajae et Szabojani aliquamdiu serviens, ex Moldavia Constantinopolim discessit, et Sanctum Dominicum pro Mahometo commutavit, et ex sacerdote religioso turcicus barbitonsor effectus.[76]

8. Valachi et Armeni Sucsaviae sunt in flore, nam Valachorum sunt ultra 20 milia, Armenorum sunt tria millia cum parvulis. Valachi templa habent in civitate 17. Archiepiscopus Moldaviae de Sucsavia intitulatur, ubi suam tenet sedem locatam in monasterio Ascensionis, in quo Sancti Ioannis reliquiae cum veneratione servantur; quis ille Ioannes fuerit, diversi diversa de eo. Est etiam kalugericzarum seu monialium monasterium; extra civitatem prope, tria visuntur monasteria, parum remotius inter Alpes versus Transylvaniam multa coenobia, eremitoriaque florent. Armeni in civitate habent 4 templa, eorum episcopus manet extra civitatem in monasterio celebri et affabre extructo. Verno et aestivo tempore plerumque in hac civitate princeps commorari solet. Hinc etiam est semita in Transylvaniam inter Alpium et montium juga, trium dierum et noctium spatio superanda.

[XXXV.] SEREDVASAR

1. Valachice Seredest[77] a fluvio Sered in cujus ripa jacet. Sucsavia distat versus septentrionem unius diei itinere; per medium oppidum fluit torrens. Ad orientem in clivo collis fuit monasterium Dominicanorum (uti ajunt) et templum, miraculis et devotione celeberrimum, supra monasterium est fons etiamnum scaturiens, de quo talis historia pro re certissima narratur:

2. Quedam virgo in festo Corporis Christi sub matutino crepusculo perrexit ad fontem, hauriendae aquae causa, quae in fonte vidit tres sanguinis guttas velut oleum aquae innatantes; illa propere festinavit ad monasterii ostium, rem patri spirituali declaratura; patres re vere cognita cum solemni processione vadunt ad fontem, sanguinis guttas excipiunt sudario, in ecclesiam deferunt cum solennitate. Postmodum in hoc fonte tot languidi et infirmi curabantur, ut nullus infirmorum sine levamine isthinc redierit, coeci visum, claudi et manci membrorum integritatem, muti loquelam, scabiosi, leprosi, ulcerosi emundationem reperiere.

3. Hoc spectaculo et catholicae fidei infallibili testimonio victi schismatici ad Ecclesiae Romanae gremium multi veniebant; verum hoc salutis argumento impii quidam non moti ad salutem, sed commoti ira ad perniciem, principi svasere ut diruto Serediensi monasterio, suppressa fide Romana ad Constantinopolitani patriarchae obedientiam Ungaros et Saxones

[76] Egyik domonkos rendi pátert sem tudtuk azonosítani.
[77] Szeretvásár román neve: Siret.

rebaptizatos compelleret, et in hoc tempestive faceret, monachi Seredienses suis praestigiis et maleficiis brevi totam Moldaviam sub jugum Romani Pontificis trahent. Ecce, inquientes, tota Valachia post Romanos abit, tot miracula fieri praedicantur, ut non solum saxonicus et ungaricus populus, sed etiam valachicus pari devotione ad illos confluant; vel ergo monasterium illud exterminandum, vel nostra religio deferenda.

4. Princeps magnae levitatis, majoris stupiditatis, maximae crudelitatis ira accensus non in monasterium tantum, sed in omnem catholicum populum suae tyrannidis furorem exseruit. Monasterio destructo, monachisque ejectis, omnia templa in Moldavia demolitus. Unica Bajensis ecclesia in suo vigore mansit, eo quod is, cui eversio hujus templi erat concredita, a Bajensibus civibus liberalissima pretiosarum rerum donatione corruptus, solam Bajensem ecclesiam reliquit intactam. Illud etiam notandum, quod licet tormenta bellica in templum monasterii iteritis vicibus exploserint, nihil tamen parietibus templi eousque nocere potuerunt, donec fontem miraculis coruscantem stercoribus et aliis immunditiis prophanari curarint. Qua prophanatione intentata omnis virtus curandi infirmos evanuit.

5. Notae infamiae princeps in perpetuum sui nominis dedecus, communi sermone ab ipsis quoque Valachis "belikine" vocatur, id est: excorians canes;[78] eo quod canum latratus non ferens illis in tota Moldavia bellum indixit, ac pro stultitia insigniores coram excoriari jussit, eorumque ejulatu mirifice delectabatur, quos latrantes audire non ferebat.

6. Inter alia vero hoc etiam notatum est de Serediensi monasterio et templo, quod ex ruderibus illorum, quicunque aliquid pro domus suae necessitate usurpavit, exigua temporis morula interposita, cum tota familia deletus, unde jam nullus incolarum audet illic attingere lapidem, eo fine ut illum in prophanum usum convertat. Tyrannus ille infamis „belikine" tandem ingnominiosissimam mortem Turcarum acinace illatam pertulit.

7. Quidam baro schismaticus anno Virginei partus 1641. fontem purgare tentavit, ut copiosior ex illo aqua efflueret, in fundo craterem quasi recenter impositum repererunt; aqua limpida in turbulenta versa, ex eo tempore turbidior quam ante scaturit; ipse autem baro repentina morte extinctus. Templa schismaticorum Valachorum sunt tria, duo lapidea, unum ligneum, duo alia Armenorum. Populus catholicus magna ex parte ad Valachos tempore persecutionis defecit. Qui vero constanter perseveravere, ad Kuthnar vel Bajam se recepere, ubi eorum posteri adhuc perdurant. Res templi ab apostatis divenditae; duas campanas ad monasterium Radaucs[79] episcopale

[78] Helyesen: beli-câne. Urechia szerint Rareş Péter vajda fiáról, Rareş Istvánról van szó, aki a krónikák szerint üldözte a katolikusokat. Bár mondja – a Bandinus által írottakkal ellentétben, ezt az Istvánt saját bojárjai ölték meg. (URECHIA: *Codex Bandinus* 99. Ld. még WECZERKA: *Deutschtum* 167.)

[79] Radauti

transportarunt, ubi etiam pars bibliothecae ex catholico coenobio acceptae conservatur, altera pars dicitur apud magnificum Moldaviae summum cancellarium. Tres campanae adhuc in Serediensi templo schismaticorum serviunt.

[XXXVI.] HERLO

1. Ex Sered proficiscendo ad orientem est hoc oppidum, quo 14. Decembris pertigimus. Olim erat Ungarorum habitatio, qui ultra quingentas domos incoluere, nunc autem quinque domus supersunt, et ex iis duas tantum uxorati, unam viduus, duas item viduae inhabitant, capita cum parvulis 19, ex iis confirmati 13. Et licet a Kuthnar distet unico milliari ungarico, attamen a memoria hominum nullus episcoporum ad illos excurrit, nec audivere an sit confirmationis sacramentum, ut octuagenarius senex affirmavit, nec aliquam de hoc populo curam ullus habuit; ideo lapidea ecclesia quadraginta passibus longa, sedecim passibus lata manet desolata, discooperta solido adhuc muro stante; intus erant tria altaria, integra adhuc sacristia sub fornice durat. Coemeterium amplum et in commodo loco. Parochi et ludimagistri domus in fundamentis visuntur.

2. Sacras templi res concrediderunt Kuthnariensi ecclesiae, accepta ab illis syngrapha, quae sic sonat: „Registrum ornamentorum ecclesiae Herloviensis. Duae cruces argenteae, major in modum monstrantiae habens effigiem quatuor evangelistarum, in medio crucifixus argenteus in parte una, ex alia parte effigies Beatae Virginis Mariae gestantis filium in ulnis suis. Minor simili modo praeferens effigiem quatuor evangelistarum, et in medio crucifixum, sub quo Sanctus Ioannes et Beata Virgo, ex alia parte crucis sunt annotatae reliquiae Sancti Emerici, Sancti Stephani, Sancti Ladislai, Sanctae Catharinae.

3. Calix major floribus argenteis insitus; minor calix nodum versatilem cum literis quibusdam laevigatis flavi et viridis coloris. Superhumerale unum cum literis argenteis, crucifixus, tintinnabula quatuor, patenae argenteae duae, una cum cruce in margine, alia sina cruce. Una campana parva in turri Kuttnariensi."

Haec inscripta dederunt pro usu ecclesiae Kuttnariensis in praesentia P[ris] Gabrielis parochi ejusdem loci et aliorum 1630. die 2. Maji. His addiderunt: „At si aliquis acciderit casus per aliquam direptionem, per fures aut latrones, sicut est provincia mutabilis, ad impossibilia nemo adstringitur." Haec de syngrapha.

4. Duas campanas in bona quantitate, magnas et sonoras schrismatici per nefas acceperunt, eo quod adverterint neminem populi curam gerere, quae de facto in campanili suspensae schismaticis inservit. Sunt adhuc duae vineae ad ecclesiam spectantes, sed incultae.

5. Est hic antiquorum principum insigne palatium muro circumdatum, italico opere constructum, ad ripam fluenti Balhoj,[80] in quo prioribus temporibus principes deliciabantur. Ex parte siquidem occidentis est inter montes angustior vallis, per quam velut per canalem recens aura temperata leni aëris motu spirat. Ad septentrionem mons vitibus, boni vini feracibus uberrimus conspicitur. Ad meridiem quoque mons amoenis sylvis jucundus visitur, ad orientem planicies. Sic quasi in orificio per canalem defluentis aurae recentis hoc oppidum jacet. Schismaticorum lapidea templa sunt duo, et lignea totidem, domus vero ducentae inter quas praecipuae sunt quas ante duodecim annos catholici Ungari incoluere, iisque mortuis, posteri ad Valachos defecere.

[XXXVII.] KUTHNAR

1. Jacet ab Herlo versus meridiem, Sucsavia, Baja et a Nemcz versus orientem, Bacovia et a Roman ad septentrionem, Iassis ad occidentem deflectendo versus septentrionem. Hic 15. Decembris visitationem solum inchoavimus, quam ob instantes solemnitates et absentiam quorundam interrumpere debuimus, ac peracto Epiphaniae festo resumpsimus. Hoc oppidum neque situs amoenitate, nec fluvii aut torrentis jucunditate gaudet, cum sit inter duos montes in abstrusa valle positum. Nomen accepisse a primo Moldavicarum vinearum insitore produnt; cum enim antiquitus haec provincia regi Ungariae esset tributaria, accidit quodam tempore, ut hujus regionis vajvoda proficisceretur Budam ad regem, ubi praestantissima gustans ungarica vina, indoluit in sua provincia utpote terra fertilissima, quod vinum non nasceretur.

2. Quare petit a rege hominem qui plantandae vineae notitia excelleret, et impetravit. Assignatus igitur Germanus nomine Gutnar, qui ex mandato vajvodae totam perlustravit provinciam, in qua montes et colles pro plantandis vitibus satis commodos invenit. Verum omnibus anteposuit hunc locum cum additamento, quod pro condenda civitate locus esset ineptus, nec torrens aut fluvius prope decurreret. His non consideratis, boni vini spe allecti vites plantarunt, tuguria construxerunt, et ab inventore Gutnar hoc est, bonus stultus, vel ut aliqui volunt Gutnor, scilicet bonus ventus, nomen imposuerunt, et postmodum G mutando in K communi vocabulo Kutnar aut Kotthnar inscripserunt, ac e vilibus tuguriolis in celebre oppidum excrevit, ubi jam ratione vinearum non solus princeps, sed omnes Moldaviae proceres, quin etiam ex vicina Polonia multi domos vinarias compararunt, emptasque vineas excolunt.

3. Incolae sunt Saxones, Ungari et Valachi, plures numero Ungari, at opibus et authoritate Saxones praepollent Ungaris. Hi diligentissime se conservarunt a missionariorum scandalosis exemplis, nec illos diuturna

[80] Bahlui

commoratione admisere, accuratissime coluerunt ecclesiae vineas. Parochum undecunque acquisitum et praecentorem aluerunt, sicut et defacto alunt, insuper ludimagistrum Saxonem, qui pueros saxonicam scriptionem et lectionem docet. Rebus templi necessariis et ministris ex proventu ecclesiae provident, quae fructuosissimas habet vineas, singulis fere annis colligit ultra centum vasa vini et unumquodvis valet minimo pretio 15 scuta. Pecuniam nec parocho nec episcopo concredunt, ipsi inter se mutua dispensatione ad libitum exponunt.

4. In oppido cum parvulis catholici 276 solum numerantur. Valachi pauciores. Ad confirmationis sacramentum ex proximis duabus villis ungaricis promiscue huc accesserunt viri 53, faeminae 55. Alios partim Illustr. Zamoisky, partim Rss. Deodatus confirmavit. Pro meliori gubernatione confraternitates sunt ab antiquo institutae, quae prius erant tres, una Ungarorum, duae Saxonum; sed ex duabus non ita pridem in unam Saxones coaluerunt.

5. Templa catholicorum ex muro sunt tria. Parochiale quod est majus in medio oppidi sub titulo Beatae Virginis floret. Alterum est ad marginem oppidi ex parte septentrionali, et est Sancti Urbani; tertium ad meridiem in colle est Sancti Leonardi. In parochiali templo sunt tria altaria, majus altare novum affabre sculptum et deauratum, in medio altaris tabernaculum deauratum, supra hoc crucifixus, supra hunc imago Virginis Assumptae et ejusdem coronatio. Ad cornu evangelii imago Sancti Petri, ad cornu epistolae Sancti Pauli. Supra has ex una parte effigies Sancti Stephani protomartyris, ex altera Sancti Laurentii martyris, in vertice altaris imago Sanctae Mariae Annunciatae. In altari duo candelabra aenea, ante altare duo candelabra lignea depicta et deaurata.

6. Ad cornu epistolae in muro talis inscriptio in membrana pendet: „Hoc altare Beatae Virginis Mariae Assumptionis consecratum et benedictum est per reverendissimum episcopum Bacoviensem Gabrielem de Plessovicze Fredro anno Domini 1629 die 25. Novembris." In quo inclusae sunt reliquiae sanctorum, Sancti Zenonis et sociorum ejus, ossa Sancti Andreae apostoli, Sancti Vincentii martyris, de vestimento Sancti Caroli Baromaei et Sanctae Brigittae.

7. Secundum altare ad orientem Sanctae Catharinae Virginis et martyris est depictum, in medio altaris imago Sanctae Catharinae, ad dexteram Sanctae Dorotheae, ad sinistram Sanctae Barbarae, in circuitu series martyrii, supra has imagines quatuor evangelistae; duo candelabra lignea deaurata. In hoc legitur Sanctae Catharinae inclusas esse reliquias, ossa Sancti Valentini martyris, Sancti Secundi martyris et ex pulvisculis undecim millium virginum martyrum; tapes supra altare pulchrum cum imaginibus pendet.

8. Tertium altare ad occidentem Sanctae Trinitatis antiquum, in medio est imago Sanctae Mariae tenentis Filium in brachio, circa hanc sunt imagines antiquae. Tapes supra altare cum imaginibus. In hoc altari inclusa sunt ossa Sancti Victorini martyris, Sancti Hieronymi, Sanctae Candidae virginis et

martyris. In magno altari est argentea lamina cum incisa imagine Assumptae Virginis.

9. Apparamenta templi sunt: decem casuale sericeae, antipendia septem, sericea sunt tria, totidem bombycina, unum ex violacea tela. Crux major ex argento deaurata, floribus insignita, lapidibus non adeo pretiosis ditata, in medio crucifixus; sub brachio crucis duae imagines, in quatuor angulis quatuor evangelistae, ex altera parte crucis in medio est lapis candidus et lucidus. Crux minor similiter ex argento deaurata, cum aliquibus lapillis non valde pretiosis; crucifixus in medio et in quatuor partibus quatuor evangelistae, ex alia parte imago Beatae Virginis Mariae, calix major ex argento et deauratus, floribus ornatus, cum patena aliquantulum fissa. Calix minor ex argento et deauratus, alinquantulum aureis lineis floridus cum patena, unum thuribulum ex argento, alterum aeneum, tertium quoque aeneum destructum.

10. Duae ampullae ex argento, tres campanae in turri, minor ex Herlo accommodata, tria tintinnabula, quinque mappae ex tela, una trita, strophiolum duarum ulnarum textum cum serico, item alia tria strophiola sericea. Quatuor vexilla, duo nova sericea. Missalia duo, unum Graduale, unum Antiphonarium et unum Psalterium, quatuor pallae, decem purificatoria, sex bursae cum corporalibus et duae bursae sine corporali, sex vela.

11. Capella Sancto Urbano dicata habet duas campanas, unum altare cum imaginibus, in medio Sancti Urbani imago. Alia capella Sancto Leonardo sacra, habet campanellam, unum altare, in medio altaris crucifixus, ad dexteram Sanctus Leonardus, ad sinistram Sanctus Leopardus.[50a]

12. Ecclesia Beatae Virginis Mariae habet octo jugera vinearum in Monte oppidi, in Monte episcopi, in uno loco tria jugera, in alio loco duo jugera cum krama seu domo vinaria. In monte Sarata vocato duo alia jugera, item unum jugerum cum dimidio, in Monte episcopi, item tres quadrantes in Monte Laslo, Capella Sancti Urbani et Sancti Leonardi tria jugera in Monte oppidi cum krama; pro xenodochio unum jugerum in Monte Csombrios, alterum in Monte episcopi. Vinea lanionum confraternitatis unum jugerum cum dimidio. Alio loco in eodem monte unum jugerum, in Monte Sarata duo jugera. Vineae Ungarorum in Monte Szamar tria jugera, in Monte Kevely duo jugera, in Monte Ploska unum jugerum, in Monte Hurubas unum jugerum. Krama est in oppido.

13. Ex his omnibus si unum vel alterum vas vini per modum eleemosynae nobis donant, cum gratiarum actione acceptamus; immo ne mentionem quidem reddendae rationis patienter ferunt; Ill. ac Rss. Zamoisky a serenissimo rege et republica Polona unice commendatus erat nostro principi et ab eodem singulari honore ac pompa exceptus, plenaque potestate actutum donatus at ubi de proventu ecclesiae rationem sumere tentavit a principe prohibitus et severe reprehensus est. Quinimmo ante sex circiter annos

[50a] Szent Leobard (ld. 252. l. 9. jegyz.)

Gabrielis cujusdam parochi et in hoc oppido defuncti thesaurum duabus cistis absconditum isti cives invenerunt, in quibus aliquot millia scutorum erant, nec de iis aliquid loqui patiuntur.

14. Interrogati cur tantum praesumant, ut Ecclesiae canonibus adversentur? cum multum derogent prelatorum authoritati, propriasque laedant conscientias, immo excommunicationis poenam incurrant? ad haec respondent: Inexplebilis quorundam episcoporum avaritia hujuscemodi consuetudinem peperit, auxit missionariorum libertas, quibus nihil fuit illicitum. Digito monstrant vineas Romanensium civium et Iasensium, qui facile credentes his et illis monachis Sacrae Congregationis literas jactantibus, eorum nutu suas regebant res, ubi vineae et ecclesiae cum populo defecerunt; illi vero missionarii velut hirundines ibant et redibant, et quot capita veniebant, tot secum dispositiones ac sensus apportabant. Kutthnariensis ecclesia cautior reliquis, non mutis litteris sed virtutibus exemplari vita loquentibus credidit, qua cautela missionariis scandalosis nullum dedit locum; quare tria templa in flore, vineae bene laboratae, juge sacrificium et divini verbi praedicatio, prae aliis Moldavis apud ipsos viguit.

15. Et licet circumspecte Kutthnarienses agerent, nihilominus eos Adamus Goiski episcopus Bacoviensis (de quo superius) ludicre decepit; paucis rei seriem narrabimus. Quanto tempore in Moldavia praenominatus episcopus mansit, plus Kutnarii quam alibi moras traxit, unde magnam apud ipsos meruit fidem. Episcopus itaque obtenta fide, claves sacristiae ad se recepit, in qua tunc temporis ecclesiae thesaurus conservabatur, in ipsis vindemiis nactus occasionem, ultra duo millia scutorum furtim surripuit, praeterea res templi aureas et argenteas. Ubi parochus et cives circa vineas occupati episcopum discessisse inaudiere, mirati quod nemine conscio clam se substraxerit; venit illis in mentem Bacoviensium illusio et ecclesiasticarum rerum amissio, ideo primarii quinque ad sacristiae ostium accurrunt, obserata omnia nullamque reperiunt clavim, artificem advocant, curantque recludi occlusa, scrinia templi et simul parochi cistas auro argentoque exenteratas ac lapidibus infertas conspiciunt. Suspicio oritur de episcopo, clamor et motus in oppido ac in vineis; schismatici pleno gutture proclamant: episcopus romani ritus omnem templi supellectilem furto sustulit et fugit.

16. Aderat tunc temporis magister pincernarum, qui celeres expedivit equites, a quibus in littore fluvii Nestri episcopus deprehensus, misere tractatus, vinculis ligatus, probris proscissus retrahitur, una cum famulitio, equis, curru, res acceptas detegunt, repetunt. Episcopum satis confusum, castigatum dimittunt. Res templi Bacoviensis secum abstulit, putarunt enim ad ipsum episcopum spectare, ideo intactas reliquere, et necdum Bacovienses scrinium aperuerant. Hinc alienigenarum virtus Kuttnariensibus suspecta, odiosa, formidolosa. Sepositis igitur nos aliis circa matrimonium solvimus graves casus; dissidentes in mutuam reduximus concordiam, blasphemos et perjuros punivimus.

[XXXVIII.] SERATA

Est vicus ad meridiem profunda distinctus fossa ab oppido Kutnar. Serata hoc est salsata, vel sale condita villa.[51] Ungari sunt incolae, qui cum parvulis 40 recensentur, Kuttnariensem frequentant ecclesiam.

[XXXIX.] AMADSEJ

Ungarica villa, duobus stadiis a Kuttnar semotum versus occidentem interjacente monte. Est hic capella lignea, una cum campanula, unum altare Sanctae Trinitatis, nondum consecratum, in quo decepti quidam quasi esset consecratum, et pro consecrato hucusque ab omnibus habitum, eo quod a quodam parocho lustrali aqua et benedictione sit initiatum. Altaris apparamenta ex Kuttnar apportantur. Parochus Kuttnariensis his invigilat, qui subinde ferialibus diebus hoc loco sacrificium missae celebrat, in festivitatibus ad Kuttnariensem ecclesiam incolae pagi convolant, universim cum parvulis 99 numerantur. Amadsej hoc est, deceptor, tum quia homines incolunt arte decipiendi praepollentes, tum quia vinum quod ibi nascitur bibones suavitate deceptos prosternit.

[XL.] STRUNGA

Strunga mons est Kuttnario distans duobus milliaribus eundo Bacoviam, quasi stringens propter difficultatem ascensus, qua publica via itur; ad partem meridionalem hujus montis in valle prope viam sunt quatuor domus, quarum duae Ungaros habent inquilinos, in iisque undecim catholici cum parvulis. Hos etiam visitatos cum spirituali consolatione sumus adhortati ad pietatem et Dei timorem, ut diebus festivis vel in Kuttnar vel in Sabojanum audiendi sacri et concionis gratia pergerent.

[XLI.] IAS

1. Ungarice Iasvasar, valachice Ias, latine Iassium vel Iassi, sic denominatum tradunt ab opilione hujus nominis, qui prius boves in eodem loco pascebat, in quo postmodum aula principum erecta.[51a] Haec civitas modo est totius provinciae metropolitana, et in meditullio Moldaviae, quo ex Turcia et Tartaria et Moscovia diversissimae merces convehuntur, unde turcicae res venales, in Poloniam, Ungariam et Transylvaniam distrahuntur. Sita jacet

[51] Domokos Pál Péter szerint (*A moldvai magyarság*, 1941. 192.) Szerátát „valamikor Sófalvának hívták". Erre vonatkozóan semmilyen adatot nem találtunk.

[51a] A város első telepeseiről, az alán eredetű jászokról kapta nevét. (KISS Lajos i.m. 221.)

supra latissimos duos colles, et interjecta valle; domos habet quindecim millia, templa universim 60, monasteria in civitate et prope illam sunt undecim. Novum monasterium ante sex annos a moderno principe Basilio[82] aedificatum, ex scissis lapidibus cum caelaturis et per modum coronidis, insito marmore nigro ornatum; muro instar arcis circumdatum, quadrata turri ampla in ingressu erecta, in qua horologium et insignes campanae sunt. Scholas quoque in hoc claustro erexit, quae ante annum Dominica Septuagesimae arsit, uti hoc anno 1647 itidem aliae scholae in alio loco Dominica Sexagesimae recurrentis anni, combustae, quarum muri solido fornice exstant integri.

2. Incolae sunt maxima ex parte Valachi, praeterea Ungari, Armeni, Graeci, Bulgari, Albani, Turcae, Tartari, Poloni, Rutheni, Saxones, Moscovitae et nonnulli Itali. Qui tributum pendunt: viginti octo millia numerantur, praeter barones, eorumque aulicos, praeter nobilitatem, libertinos et milites, stipendium principis merentes, qui sunt viginti millia.[83] Qualis et quanta sit aula peincipis, commodiori in loco describemus. Civitas haec a septentrione habet vineas in eodem colle plantatas in quo ipsa est sita; inter vineta sunt duo monasteria. Ad orientem partim sunt colles frugibus serendis commodissimi, partim vallis latissima, quam irrigat fluentum Balhoj.[84] A meridie post interjectam vallem est mons vitifer cum villis, sub quo duo monasteria in conspectu civitatis visuntur; ad occidentem lacus civitatis colli adhaeret, hunc lacum Balhoj inter duos colles fortissimo aggere interclusus efficit, ultra lacum est mons, in quo est monasterium Galata nominatum, circa monasterium patentissimi campi supra montem, ultra campum sylvae et vineae non longo spatio distantes; infra monasterium scaturiens fons et villa.

3. Ad meridionalem civitatis partem in margine collis supra lacum est principis palatium, quod solummodo versus orientem habet tenuem murum, nec turribus, nec propugnaculis firmatum, et nec vallo, nec fossa munitum, ex aliis vero partibus trabes in terram fossas pro muro opponit. Quoad extertiorem apparentiam domus non adeo splendidae, interiores vero parietes, tapetibus, aulaeis, sericeis cortinis vestiti, auro argentoque micantes, regiam quandam principis majestatem praeferunt. Sedilia bysso cooperta, argenteis aureisque claviculis ornata. Structura palatii nec tota lapidea, nec tota lignea. Turcae enim sola monasteria ex meris lapidibus aedificare permittunt.

4. Longe spectantibus civitas quasi nova Roma apparet, eo quod turres, templa et monasteria oculis quandam majestatem ostentant, si quis vero ingrediatur nonnisi mapalia et tuguriola intus deprehendit, et nec opulentissimi barones habent splendidas aedes, et nonnisi ex lignis luto illitis parietes exstruunt. Hoc anno quidem 1647 nonnulli barones intendunt lapideas erigere domos, eo quod ob crebriora incendia nihil tutum in ligneis

[82] Lupu Vazul
[83] Ezek a számok nyilván erősen eltúlzottak.
[84] Bahlui

aedificiis; antecedenti anno quadraginta vicibus, hoc quadrimestri, quindecies exortum incendium, quo multa templa schismatica et baronum aulae in fumum abiere.

5. Scholae Valachorum, Ruthenorum, Graecorum et Armenorum universim computando sunt viginti in hac civitate, sed numerum studiosorum simul jungendo vix ducenti in omnibus. Princeps Basilius multum laboravit, et maximam fecit expensam ut latinas litteras in Moldaviam induceret, sed irriti fuere omnes conatus. Tandem Societati Jesu anno 1647 locum commodissimum et pro literarum emporio aptissimum designavit, donavit, scholasque et domos patribus se aedificaturum promisit. Sed de his suo loco fusius.

6. Populus catholicus in hac civitate est ungaricus, qui prius capita numerabat ultra mille, hoc tempore cum parvulis trecenta recenset; quorum pars una in vinetis extra civitatem habitat, diebus solum festivis rarissime ad ecclesiam venire consuevit. Sunt etiam aliqui milites, qui cum sint advenae, non referuntur in catalogum populi, praesertim centum triginta Calviniana tabe infecti, qui ante annum ad obsequia principis advenerunt, et jam conciones frequentare coeperunt. Multi a numero catholicorum ad schismaticos defecerunt ob scandala et defectum concionis.

7. Templum catholicum unum ligneum supra lapideum fundamentum et illud parochiale, de quo ab aliquot annis multae lites et contentiones, plurima vero scandala exorta; de quibus ut certam dare possimus informationem, de possesso et possessore loci ac templi prius loquendum, et ne ulli parti magis nos favere quisquam suspicetur, ex auditis et visis veritatem testabimur.

8. Postquam nos ex Dei gratia et Sedis Apostolicae favore in Moldaviam destinati venimus, actutum populus catholicus agminatim ad nos supplex accurrit ac in praesentia R^{di} P^{ris} Gasparis a Notho Minorum Conventualium haec a nobis enixe rogavit, ut parochum Ungarum, utpote suae linguae sacerdotem procurarem, patrum missionariorum insolentiam reprimerem, propter quorum agendi licentiam nullus sacerdotum Iassis morari potest. Ideo nos, inquiebant, barbaris similiores in moribus, et nostri filii ac filiae quasi bruta animalia, sine pietate ac religione succrescunt. Hi missionarii nos non docent, aliosque nos docere volentes impediunt. Parochiam per nefas occuparunt, jurgia et altercationes fovent, unum et alterum annum hic morantur et rursum abeunt, scandalizant, non aedificant. Unde accidit, ut numerus catholicorum non solum imminueretur, sed etiam christianae devotionis ardor in omnium nostrum animis pene extinctus in dies deficeret. His ego auditis, primum ob oculos posui honorem et aestimationem Sacrae Congregationis de Propaganda Fide; deinde sanctissimi patriarchae nostri religionem, in qua nos militiae Christo nomen dedimus; postremo mei officii et oneris obligationem attentissime consideravi; ac proinde multum diuque conquerenti praesente eodem patre, respondi, nos, animitus cupere pacem

et concordiam inter ipsos conservatam, idcirco pro nostro posse adlaboraturum, ut votis ipsorum data occasione, satisfaciam.

9. Tandem anno Domini 1645. evoluto festo Nativitatis Domini, supervenit ex Italia R. P. Fr. Franciscus Spera Narnensis missionarius Minorum Conventualium, quo viso et audito iterato populus ad nos turmatim confluxit, conquerentes et expostulantes, quod cum ipsi petant amotionem missionariorum ex sua domo parochiali, nos insuper augeamus; ad quorum querelam praesentibus jam duobus P^{bus} P^{re} Casparo et P^{re} Francisco haec reposuimus. Quid vos, inquiebam, decipimini? plurimum vos errare attentius considerate. Sacra Congregatio de Propaganda Fide constat ex principibus ecclesiasticis, qui non solum authoritate, sed etiam sapientia et vitae integritate aliis praesunt. Illi de vestra salute veluti parentes solliciti, religiosissimos viros deligere solent, ac ad vestrarum animarum salutem, suis sumptibus mittunt et alunt. Quis ergo sibi persuadere potest, hos patres, quos praesentes accusatis esse tales, prout vos errantes concipitis? Est inter vos unus vel alter, qui hanc calumniam de his patribus conflatam vobis inspirat, illum ego vellem noscere, et vobis accepta ad hoc, ut etiam ad alia authoritate Sedis Apostolicae impono, ut illum hominem prodatis. Quod vero unum aut alterum annum Iassis commorantes recedant, non in malam partem, sed in bonam interpretari debebatis, illi enim zelo animarum vestrarum accensi, ad has regiones advolant, ubi in summa miseria vitam degunt, contenti solum hac mercede ut vobis prosint. Memores itaque suae vocationis ad monasticam disciplinam alacres redeunt, ut majori cum securitate suae salutis illic vivant. Si quis illorum quenquam vestrum scandalizavit, vos non contra illos insolescere, sed in vobis confundi decet, eo quod exempli mali labem non ex monasterio secum advexerunt, sed ex contagiosa vestra conversatione ejusmodi naevus illis adhaesit. Nunc igitur in pace discedentes haec a me vobis dicta bene trutinate, et cras ad nos reditote, conabimur enim haec dura et aspera inter vos complanare.

10. His dictis populus recessit, nos cum P^{re} Gasparo utpote aliorum superiore in hac provincia Moldaviae consilium inire voluimus, ut audito ejus consilio, et ipsius et aliorum missionariorum personas et totius religionis, et Sacrae Congregationis honorem ac aestimationem integre tueri, atque populo sedando satisfacere possimus. Dum vero consilium expecto, tale responsum recepi: Nos nempe, aut alios ecclesiae episcopos nihil habere cum missionariis, nec de ipsis quicquam disponere, cum de ipsorum negotiis tractare, aut ipsos dirigere nullomodo possimus, sed quod ipsi judicant bonum, liberrimi a cujuscunque jurisdictione ad placitum faciunt; ac proinde P. Gasparus me monuit, ut a simili conatu omnino abstinerem. Quid nos hic facere debuimus? Princeps non admisit, missionarii exploserunt; unde ex duobus unum facere necessarium erat, vel authoritatem episcopi, vel humilitatem Christi ostendere oportuit; authoritas nullius assis fuit, sola humilitas Christi cum animi mei gaudio valuit. Quid vero instantiae populi

reponere possimus cogitabamus, qui die sequenti majori cum furore quam antea, ad nos catervatim confluxit.

11. Plena domus et area populi frequentia, qui sic loquendi initium fecit: Notum est nobis Sacrae Congregationis nomen, quod nos debita cum obedientia veneramur, curam de nostra salute ac sollicitudinem audivimus, quam nos cum gratiarum actione suscipimus, illud vehementer miramur, quod expensam liberaliter, et adeo inutiliter largiatur. Jam duo, jam tres Itali hic morantur, cum quibus hi missionarii sua negotia garriendo tractant, nobis nec concionantur, nobiscum nec spirituali conversatione utuntur. Confessiones quidem sive valachica, sive ungarica lingua factas liberrime excipiunt, etiamsi ne verbulum quidem intelligant, unde quoties nostrum aliquis confitetur, nullam instructionem et spiritualem doctrinam ab iis accipit, sed qualis ad confessionem accessit, ne hilo quidem melior recessit. At vero Itali vix in majoribus solemnitatibus ecclesiam frequentant, tunc etiam quando veniunt, aut sedent et garriunt, aut uno genu flectunt, et cpite cooperto, alteri genu se appodiant. Quiscunque et undecumque veniat nostrae linguae sacerdos, nec in domum, nec in templum admittunt, certum ac persuasum nobis est, quod Sacra Congregatio de missionariorum insolentia nihil sciat. Parochiam nostram inique invaserunt, violenter occuparunt, parochos exturbarunt. Interrupit sermonem P. Gasparus affirmando suum conventum esse hoc loco, et templum ad conventuales spectare.

12. Populus ad haec ita replicavit: Hoc jam saepius apud Illustr^{mum} principem nostrum isti monachi agitarunt, sed nihil unquam effecerunt. Isti novelli, peregrini, magis volunt scire, quam nos inquilini et cives? Nos hic sumus nati, educati et aliqui nostrum octuagesimum numerant annum, ita nos accepimus, ita vidimus, ita parentes nostri nobis narrarunt, quod fundus iste ungarici populi a condita hac civitate, quando haberi potuit parochus hunc locum inhabitabit, neque ulli morhoci in controversiam venit, nisi a tempore Alexandri vajvodae,[85] cui a consiliis fuit quidam Graecus nomine Baptista;[86] is ab instantia quorundam Italorum advenarum, inscio populo a principe Alexandro datas confixit literas, quibus hoc tempellum, domum et fundum missionariis monachis donari simulavit. Magna hic apparuit imperitia illorum missionariorum, quod tali donatione fuerint contenti. Princeps propria donare potest, aliena si donet, tamdiu valida est donatio, quamdiu imperat, expirante ejus dominio expirat simul alienae rei donatio. Deinde non solum nos populares miramur, sed ipsi etiam proceres Moldaviae, qua fronte et quali mente donationem Alexandri exauctorati principis allegare missionarii audent? quam foede ejectus ille ex principatu? Graecus ille Baptista frustatim, ut perfidus in ipso civitatis conspectu discissus et miserrime perditus. Qualem donatorem, qualem patronum sti monachi obtrudunt? nec tamen ipsos pudet? movet bilem, movet omnium stomachum sola illorum recordatio. Illi quoque Itali horum monachorum advocatores et

[85] Ilia Sándor vajda, akit 1633. áprilisában bojárlázadás kergetett el.

[86] Baptiste Veleli (URECHIA: *Codex Bandinus* 110.)

promotores partim e vivis cesserunt, partim alio migrarunt; populos adhuc aliqua ex parte durat. Jam vero quod superest, vel hinc abeant, vel sibi locum in civitate quaerant, parochiam inique non occupent, ut si Deus aliquem nostrae linguae sacerdotem adduxerit, quiete domum parochialem inhabitet. Ad haec et multo his similia, populo respondimus, nos alia vice de iis judicaturos, interim cum P^{re} Gasparo vivant in pace.

13. Recedente populo sumus locuti cum P^{re} Gasparo, quem etiam nolentem juxta officii nostri debitum serio monuimus, ut abstineant a rixis, a contentionibus, populum ne spernant, sed illi satisfacere conentur. Tandem vir quidam fide dignus suggessit ante nostrum adventum, quod me quaesiverit Bacoviae quidam Societatis Jesu sacerdos e Transylvania missus in Moldaviam hac intentione, ut totam perlustraret provinciam, sicubi locorum Societas Jesu suam operam cum fructu animarum locare possit. Ille pater sibi comissa celeriter peragens, unde venerat, rediit. Hac de re interrogavi P^{rem} Casparum utrum aliquid sciret? Affirmavit, Iassis quoque fuisse ungarum sacerdotem e Transylvania advenientem, sed an jesuita fuerit, sibi non constare, eo quod diversum a jesuitis habitum portarit. Immo accepta licentia Iassis aliquoties sacrum celebravit et concionatus est. Hoc audito testimonio subjunxi: Ne populus furore correptus extrema tentet, videtur scribendum esse P^{ri} Casparo Raiki Transylvanicarum missionum Societatis Jesu superiori, ut vel eundem patrem vel ex sociis quemcunque Ungarum, etiamsi ad tempus submittat, ut singulari, effervescentis populi impetum societatis praxi sedare velit. Placuit hoc consilium P^{ri} Casparo, et ipsemet me dictante in Transylvaniam litteras exaravit, ut Ungarus aliquis patrum e Societate Jesu quanto velocius advolaret. Quod postquam intellexit populus, me scilicet scripsisse pro Ungaro sacerdote, mitior factus est. Ego rebus infectis, confusus Bacoviam repetivi, tunc quasi novitius exerceri coepi, in patientia, humilitate, mortificatione et in aliarum virtutum classibus.

14. Vix duo menses effluxerant, ex Ungaria Superiori P. Paulus Beke cum socio in Moldaviam appulit, qui ob aquarum inundantiam cum Bacoviam ad nos venire non potuerit, vicarium nostrum Kutnarii commorantem requisivit, sic per illum et per litteras suas se excusavit, quod recta ad nos non venerit. Interim relictis impedimentis Kutnarii solus Iassium praevolavit, partim ut populum solaretur, partim ut hospitium sibi prope catholicum templum conduceret, aut omnino aliquam aediculam emeret. Ipse jam ante notus patri Casparo, et a nobis de eo P. Casparus bene informatus, quod is sit e Societate Jesu sacerdos, a populo rogatus et antecedenti anno vocatus. Attamen his non consideratis, nescio quo spiritu ductus, miram et miseram excitavit tragoediam, cujus seriem non refricare, sed aeterna oblivione optarem sepelire. Quia vero de tragico illo actu plurima sunt scripta Sacrae Congregationi, apud quam ut supremum tribunal iidem accusatores et testes esse non potuerunt, nostri officii esse duxi de veritate testimonium exhibere, et nec uni, nec alteri parti favere, sed rem nobis bene exploratam syncere proponere.

15. Postquam praenominatus P. Paulus Beke cum aliquibus sociis in Moldaviam missus Kuttnarium appulit, relictis ibi sociis et impedimentis solus Iassium praeivit, ut illic prope templum catholicum domum aliquam emeret aut saltem conduceret pro hospitio, priusquam vero id fecisset, prudenter se principi terrae praesentavit, eique se vocatum a populo ad spiritualia munia exposuit; ac proinde in tutelam princeps benevolo affectu ipsum recepit. Interea temporis P. Beke petiit licentiam a P^re^ Casparo, ut possit celebrare sacrum; prima petitio non fuit inanis, admissus ad celebrandum; secundo petit, negatur illi, tertia die et quarta repulsam passus. Media erat quadragesima, incidit in diem Dominicum, supplex privatim celebrandi facultatem rogat, negatur illi; ad audiendum sacrum P. Beke se confert, finito sacro P^rem^ Casparum ad altare demisse orat, ut liceat sibi celebrare, aut saltem aliquot verba pro populi consolatione dicere. P. Franciscus calicem ex altari reppulit. P. Casparus iisdem sacris vestibus indutus prout celebravit, P^rem^ Paulum ejicere ex templo voluit; P. Paulus ad evitandum scandalum exire volens a populo per vim retinetur et jubetur concionari. P. Paulus primo, secundo et tertio recusat. Fit clamor, tumultus, minae in P^rem^ Casparum et a verbis ad verbera populus inclinabat; ut ergo populi furorem P. Paulus sedaret, signo sanctae crucis se munit, pro supprimenda seditione aliquid dicturus.

16. Vix Sanctissimae Trinitatis nomen expressit, per medium populum P. Casparus involat una cum P^re^ Francisco, ut P^rem^ Paulum baculis et securi contusum eliminaret; sponte recedit P. Beke, populus invalescit. P. Franciscus securim vibravit et primarium civem catholicum ipsi principi notum et charum, in capite percussisset, ni quidam miles in conserta multitudine advertisset, et retrorsum stans de repente manubrium apprehendisset, Georgius Kutnarsky, secretarius principis furorem populi coercuisset, actum fuisset de amborum vita. Ad nimios clamores maxima schismaticorum multitudo accurrit, qui P^rem^ Casparum casula indutum in medio populi vociferantem, contendentem et usque ad raucedinem gesticulando clamantem, jam huc, jam illuc se versantem intuentes, aliqui ipsum mente captum, aliqui a daemone obsessum putabant. Tota contentio erat de templo et de parochiali domo, P. Casparus clamabat templum non populi, sed monasterii Conventualium esse aedem sacram, et domum non esse parochialem sed conventum missionariorum. Populus reclamabat. P. Casparus excommunicationem ingeminabat, quidam intelligentiores e populo nullam excommunicationis apparere causam asserebant, eo quod hospitio excepti monachi pro sede sua ipsum herum excommunicare ludicre minantur.

17. Tandem primus iste actus hujus tragaediae in templo et extra fores templi finitus cum omnium scandalo. Secundus coram principe et totius hujus provinciae proceribus ac ordinibus exhibitus; nam P. Casparus finita contentione, spreto tribunali spirituali ad saeculare brachium confugit; scilicet ad principem hujus provinciae, apud quem P^rem^ Paulum et praenominatum secretarium principis accusavit. Summarium accusationis erat, quod

populus ipsos missionarios, nulla data occasione ex templo ignominiose exturbavit. Secretarius principis barbam ipsi evulsit, et usque ad sanguinis effusionem tutudit, quae omnia in defensionem scelestissimi cujusdam profugi sacerdotis sunt facta, qui vel est lutheranus vel aliquis apostata, quem ex vi canonum ecclesiasticorum ad altare non potuerunt admittere. Princeps itaque prudentissime de P^{re} Paulo prius inquisivit, quisnam sit? Ubi eum et verum et exemplaris vitae sacerdotem catholicum et a populo vocatum didicit, suum deinde secretarium audire voluit, quid pro sui defensione diceret. Is aliud non respondit nisi haec: Non soli, inquit, Iassenses cives illic adfuere, sed ex totius provinciae catholicis oppidis et pagis multi auditores et spectatores, qui audiendae concionis gratia confluxerant. Si hi non sufficient, multi nobiles Poloni, duo vel tres Itali interfuerunt: hi omnes sub juramenti rigore examinentur, si ego uno saltem digito P^{rem} Casparum sacerdotem percusserim, capitis poenam subire sum paratus. Verum neque populus eos eliminare voluit, sed ipsi Ungarum illum sacerdotem qui illustrissimae celsitudini ante triduum se praesentavit, quem in suam protectionem clementer admisit, ipsi inquam illum ungarum sacerdotem volebant audire concionantem. Sed isti monachi non solum concionari vetuerunt, sed ignominiose tractatum et acriter percussum ex templo ejicere nitebantur, populus illum Ungarum suae linguae sacerdotem defendebat, ne plagas et fustes acciperet.

18. His auditis princeps rigorose rem sub juramenti emissione jussit explorari, re cognita ubi falsissimam comperisset accusationem, a privato judicio ad publicum tribunal transtulit causam, in quo P. Paulus sicut nec in privato comparuit, hoc uno responso principi et proceribus satisfecit: nempe quod ipse sit advena, si quam accepit offensionem a patribus missionariis, libenter ignoscit, vel si quem accusare vellet non principem molestaret, sed cum sit episcopus in provincia, causam suam ad ejus tribunal deferret. Deinde lis est de parochia et templo, nullius heredem se P. Paulus est testatus. Prodiit ergo P. Casparus et P. Franciscus contra populum, causam dicturus, et cum pars utraque accusationis et defensionis argumenta proposuisset, princeps e tribunali quasivit a P^{re} Casparo, cuiusnam authoritate ungarum sacerdotem e templo ungarici populi ejecisset? Cum ad hanc quaestionem solvendam non fuisset sufficiens, alteram princeps proposuit; quo scilicet fine securim et baculos post altare absconditos praeparasset in templo? P. Casparus respondit: id licuisse exemplo Sancti Petri, qui pro defensione gladium in horto vibravit et auriculam satellitis amputavit. Princeps ad haec: Bene dixisti monache, at meministine quid Christus Dominus Sancto Petro dixerit? Qui gladio quaerit, gladio etiam peribit! Credas mihi monache, quia si civem meum securi laesisses, eadem securi caput tuum praescindi curassem. Tum ad populum dixit: Cui vobis utilior in vestra lege ad obsequium divinum, videtur, claves, templum et domum ad manus illius ad libitum tradite. Vos vero monachi turbas ciere, seditiones movere, populum turbare tandem desinite, alioquin ex tota hac mea provincia ignominiosissime vos

ejiciam, abscedite hinc mendaciis pleni, sine fronte, sine conscientia, vos homines!

19. Audita hac sententia populus statim exturbare voluit patres missionarios, sed P. Paulus, memor religiosae charitatis, immemor offensae, populum sua agendi dexteritate compescuit, meliorem et ampliorem domum illis concessit, patribus missionariis omnem benevolentiam, charitatem et religiosum amorem obtulit. Hanc tragoediam ipsi cives Bacovienses in templo Iassis tunc praesentes prius retulerunt, deinde P. Paulis mihi missis literis significavit, et peracto Paschate, detumescentibus aquis ad me properavit, seque nihil contra meam voluntatem agere promisit, et licet claves templi, parochia et domus ex principis arbitrio ipsi essent traditae, illas tamen cum nostro consensu solum tamdiu vellet retinere, donec Societas aliquem fundum Iassis acquirere, et habitationem sibi aedificare poterit. Nos tali operario indigentes libentissime concessimus, ejusque labores ac sociorum ecclesiae utiles experti sumus.

20. Taedet me et pudet scriptionis et commemorationis, quod nempe P. Casparus ubi denuo certior factus est P[rem] Paulum esse Societatis religiosum, per schismaticos, Graecos et Ruthenos et Valachos apud principem egit, ut patres Societatis e Moldavia omnino exterminentur; pro argumento schismaticis inspiravit, quia Jesuitae sunt avidissimi pecuniae, aliorum bonorum raptores, qui si nidum posuerint in Moldavia suis factionibus optima quaeque monasteria occupabunt, omnem statum ecclesiasticum graeci ritus in contemptum ducent. Suas calumnias P. Casparus confirmavit exemplo Venetorum, qui ob easdem causas Jesuitis aditum praecluserunt. His calumniis licet non mediocriter commotus princeps, verum priusquam aliquid secum deliberaret, de Societatis moribus a quodam primario barone apud patres studente sciscitatus est; is jam conscius traductae Societatis apud principem, sermonem ita exorsus: Sexennio, inquit, apud Jesuitas studui, in quorum vita nihil unquam notavi virtuti contrarium, omne studium et labor ipsorum est rudibus Christianam doctrinam inculcare, juventutem virtutibus et literis ita imbuere, ut ubi juvenes in viros excreverint, idonei reddantur in quocunque statu sive ecclesiastico sive saeculari ad quaecunque negotia tractanda. Nec aliud expectant stipendium, nisi ut tenuem vivendi rationem in cibo et vestitu habeant; quicquid faciunt propter Deum, et propter suae animae salutem operantur. Hoc autem singulariter notavi, nempe duo hominum genera Jesuitis adversari, primo eos qui sceleribus immersi paenitentiam agere nolunt, quam Jesuitae in scholis, in cathedris, in conversationibus inculcant.

21. Efficax fuit haec peroratio, nam princeps P[ri] Paulo de carne et pane provisionem fecit, pecuniaria quoque eleemosyna subvenit. At vero P. Casparus cum per Graecos nihil efficeret, ad serenissimum Poloniae regem, et inclytos magnates polonos se convertit, a quibus commendatitias litteras contra populum ad principem emendicavit, et quendam commissarium Conventualium evocavit, ut hac occasione patres e Moldavia excuteret; quibus

princeps acceptis et publice lectis prudenter respondit: Hae, inquit, litterae gratiam et favorem nostrum erga hos monachos expetunt, at in tribunali nec favoris, nec gratiae ratio habenda, una justitia praedominari debet. His commendationibus isti monachi ostendunt se nullum jus ad templum, ejusque parochiam habere, nam in justo judicio gratia et justitia mutuo se non compatiuntur. Si monachis istis fecero gratiam injuria fiet populo, quam ut adverto isti non curant, modo assequantur, quod intendunt. Nobis vero ita cordi justitia est, ut nec in favorem filiorum quicquam contra illum facere velimus. Sic infecto negotio commissarius unde venerat, rediit, et P. Casparus confusus remansit. Nolo plura de his.[86/a]

22. Illud unicum addo, quod plurimum in hoc laborarim, ut aliquam pacem pro populi aedificatione inter missionarios et patres Societatis facerem; P. Paulus obviis ulnis hanc meam amplexus voluntatem, et nobis praesentibus, absentibusque omnem charitatem P[ri] Casparo exhibuit, in quocunque acceptavit negotio, immo se obtulit, ut quicquid pro sua paupertate pro coena et prandio procurare potest, cum ipso paratus communicare, sicut et saepius fecit. Verum omnia a P[re] Paulo dicta et facta videbantur P[ri] Casparo virulenta, ut ipsi cum nostra offensione et praesentium scandalo experti sumus. Denique nec nobiscum, nec cum patribus Societatis, nec cum populo P. Casparus convenit, aliis adversabatur, alios contemnebat, unde ipsius labor non fructuosus sed scandalosus in Moldavia extitit, de quibus omnibus P[ris] Caspari et socii actis infrascripti honesti cives tanquam oculati testes, coram nobis diligenter examinati una voce testimonium dedere: D. Kutnarski scriba et secretarius principis, D. Petrus Miskolczi officialis, D. Andros,

[86/a]A Bandinus által Gasparo da Notóról elmondottakat ellenőrizni nincs módunk, kettejük viszonyát azonban mindenképpen befolyásolhatta, hogy bizonyos vonatkozásban rivalizáltak egymással. Bandinus kinevezése előtt a viceprefektus Da Noto volt, a moldvai papság rangban első embere (persze a püspök után, aki viszont Lengyelországban élt és semmivel sem törődött). Bandinus Jászvásárra érkezve azonnal korlátozta Da Noto jogkörét, a missziósházból is kilakoltatta, ettől kezdve végig ellenségesen álltak egymással szemben, s az évek során ez nem enyhült. Bandinus nagy moldvai körútjára nem Da Notót veszi maga mellé, (aki pedig Huszra utána ment), hanem a huszi papot, s Da Notót annak helyetteseként hagyja, ő azonban nem fogad szót, hanem visszamegy Jászvásárra, Bandinus szerint azért, hogy egy időközben elhunyt lengyel szerzetes holmiját ellopja. Persze Da Noto sem marad adós, ő meg Bandinust vádolja be Rómában. (Minderre ld. a korábbi iratokat.) Itt említjük meg, hogy a későbbiekben Da Noto másokkal is összeveszett, így többek közt Costantino Remoli ferences misszionáriussal, akit Rómában is befeketített. Remoli – aki egyébként Havasalföldéről jött át Moldvába, majd onnan tovább ment Erdélybe – 1650. január 20-án írt levelében visszafordítja a vádakat. Nem őt utasította ki országából a havasalföldi vajda – írja –, hanem Da Notót, akinek élete közbotránkozást okozott. Ha most jó bizonyságleveleket tud fölmutatni, azokat szánalomból kaphatta, vagy ő maga hamisította, mert mindenféle írás és pecsét hamisításához ért. Nőket csábított el és utcalányokat látogatott, uzsoraüzletekbe bonyolódott, ahogy több más misszionárius, ő is az erszényét tömte, jó életre és rangra törekedett, ahelyett, hogy Isten nevét terjesztette volna. Még a vasárnapi misét is elhanyagolta. (CĂLINESCU: *Altre notizie* XXXI. sz. 383–384.) 1650-ben Da Noto oda is hagyja Moldvát és Rómába megy.

Ioannes Deak, Martinus Kadar, Adamus senex, Simon Keczko [. . .][j] lanio, Franciscus Fancsali et alii multi.

23. Quisnam vero hoc ligneum tempellum supra lapideum fundamentum, et quo motivo aedificarit, lubet referre. Ionachius quidam natione ac religione graecus, principis Moldaviae postelnicus seu aulae praefectus, catholicis bene affectus,[87] Iassis cum duobus Societatis patribus convenerat, qui legatum regis Poloniae Constantinopolim comitabantur; orta fuit inter eos quaestio: Utrum Romanus Pontifex an Constantinopolitanus patriarcha sit caput ecclesiae? Eodem tempore Iassis morabatur doctor quidam eruditissimus inter Graecos, cum quo Ionachius patres Societatis de quaestione mota disceptantes, audivit, et postquam patres Romanum Pontificem esse caput ecclesiae declarassent et comprobassent, tunc dedit eis optionem ut a se peterent praemium tantis viris dignum; existimabat enim aliquam pecuniae summam petituros. At illi postularunt, ut dirutum templum catholicum restauraret, ipse vero novum in eodem loco se aedificaturum pollicitus, spatio unius mensis absolvit, quod jam extat de quo tam grandis inter populum et missionarios concertatio durat.

24. Ecclesia Iassensis saltem ante duodecim annos habuit vineas bene cultas, unde parochum alere facillime poterat. Verum duae praecipuae venditae, tres, quae adhuc in Iassensibus promontoriis extant, sunt desolatae, quarta in Kutnariensi territorio culta, sed ex ea nullus ecclesiae fructus provenit. Populum satis scrupulose examinavimus de vinearum venditione et desolatione, quoad desolationem hanc adferunt causam. Vineae dum colerentur unusquisque missionariorum fructum capere volebat, nec cogitabat quicquam de cultura, ideo a populo derelictae. Quoad venditionem ita respondent, ut a cura populi ad mercatorum italorum curam vineae transirent, missionarii effecere. Gardi quidam Italus nominatus unum vineam vendidit, altera ex P^ris^ Bartholomaei[87a] in Italiam proficiscentis consensu abalienata. Fundum quoque ecclesiae P. Petrus Paulus Garavinus Solomoni baroni schismatico, cui etiam syngrapham sua manu, suo et populi nomine scriptam reliquit. Civem Iassensem, nomine Martinum Kadar ad secundas nuptias, priore vivente P. Benedictus[88] admisit. P. Petrus Paulus unam eandemque sponsam intra octiduum cum duobus sponsis junxit, pro vase vini. Pro eodem pretio Petrum Petrasko jungere voluit cum secunda uxore, licet prima profugiens adhuc sit in vivis, sed praecurrens rumor nostri adventus civem deterruit.

25. In his corrigendis, ut nos et animarum saluti, et patrum missionariorum ac totius religionis aestimationi consuleremus, nulla in re P^ris^ Caspari

j) Egy családi név nem volt teljes egészében kiolvasható (Ld. uo. 267.)

87 URECHIA (*Codex Bandinus* 118.) minden indokolás nélkül azt írja, hogy Jonachius Lupu Vazul vajda "postelnicus seu aulae praefectus"-a, vagyis főasztalnokmestere volt; a templom eszerint 1643 után épült volna, ami nem valószínű.

87a Bartolomeo Bassetti da Piano

88 Benedetto Emanuel Remondi da Milano

consilium habere potuimus. Inito ergo consilio cum R^{do} P^{re} Beke, culpam omnem in populum rejecimus, quasi ille sinistra informationa patres missionarios traduxisset in iis omnibus, quae jam in patres egerit; at ille jurare, praeteritorum veritatem praesentium experientia demonstrare non destitit. Si, inquiens, archiepiscopalem authoritatem, presente illustrissima ac reverendissima dominatione hi missionarii non curant, quid cogitare licet de iis, cum nullus episcoporum isthic fuit? Nonne resistunt? Non solum episcopalem, sed papalem jactant authoritatem.

26. Has querelas nimia indignatione effusas, ut nos alio averteremus praesentius non occurrit argumentum, quam ut earum conscientias de annua confessione, de festorum observatione trutinaremus, ab eo scilicet tempore a quo suae linguae sacerdotes habent. Paucos deprehendimus e quorum numero magis infamem de neglectu salutis publice castigari curavimus in exemplum aliorum, cessit id in bonum, et castigati et aliorum, qui frequentius et devotius ecclesiam adire coeperunt.

27. Quoad casus matrimonii cives redarguimus, quod patribus ignotae linguae antea non bene rem proposuerunt, circumstantias et impedimenta subticuerunt, nec illi ungaricae linguae erant periti, ut possint ipsos examinare. Quoad ecclesiasticorum bonorum alienationem, aperte declaravimus venditionem non tenere; minor est difficultas cum emptoribus catholicis, quos facilius tractare possumus. At vero cum schismaticis baronibus tanta est difficultatum oppositio, ut dum solam intelligunt intentionem nostram de recuperandis bonis ecclesiasticis, sanguinis effusionem, capitis periclitationem severe minantur.

28. Quia vero Iassium est principalis sedes in Moldavia, ideo prima nostra esset cura ecclesiam hoc in loco florentem reddere, modus non deesset, at vires desunt. Optimus autem modus iste videtur: parochum ungaricae linguae, exemplaris vitae, bonae eruditionis, modestae conversationis procurare; deinde Societatis Jesu scholas promovere, unde velut e nido aptissimi prodirent operarii. Catholici cives fructuosum parochum fovere non valent, quia nimiis exactionibus tributorum exhausti, vineae penitus desolatae vel abalienatae, venditas recipere non licet, nisi deposita summa pecuniarum; excolere desolatas non possumus nisi pecunia conductis operariis. Etquidem pro cultura trium desolatarum vinearum intra triennium singulis annis octuaginta scuta romana vix sufficerent, pro recuperandis duabus vineis divenditis itidem octuaginta scuta exiguntur. Quae omnia si integre restituantur ecclesiae, commodissime ecclesia stabiliri, et parochus foveri poterit.

29. Aliud quoque medium invenimus, quo Iassensem ecclesiam juvare possimus. Est terra ad ecclesiam spectans prope aulam principis, de qua nos quidam opifices requisierunt, ut illic decem officinas extrui curaremus, ex quibus quolibet mense quinque aut sex taleros ecclesia reciperet. Ac omnino ita se res habet, verum pecunia deest, aedificium vero tot officinarum cen-

tum scuta ut in minimo numero exigit; quod si exurgat certus et quasi perennis quolibet mense ecclesiae veniet.

30. Magnus hucusque studiosorum excrevisset numerus Iassis, et in tota provincia major utilitas, si scholas erigere patres Societatis potuissent; sed nulla fundatio ipsorum, ex mera vivunt eleemosyna et satis modica. Nos absoluta visitatione coram principe nostro comparuimus, cui clare proposuimus ea, quae tum Moldaviae toti, tum catholicis in ipsa plurimum utilitatis possint adferre. In primo puncto scholas intimavimus utilitatemque ostendimus tum in educatione juventutis, tum in eorum obsequiis, qui in scholis patrum Scoetatis Jesu sunt enutriti. Princeps benigne tunc annuit et scholas Societatis Jesu se aedificaturum promisit, quem schismaticus metropolita injecto scrupulo terrere voluit, et a proposito revocare omino studet, et quid futurum sit, Deus novit.

31. Deinde quorundam catholicorum temerarios ausus coram exposui, quorum nonnuli sunt liberrimi in tenendis concubinis, et se extra legis poenam esse autumant, quia principi inserviunt. Nonnuli contra suum episcopum patrocinia baronum venantur, per quos impetrant litteras independentiae ab episcopo, ut liberius quodvis nefas perpetrent. Alii vero, ut suis sceleribus magis indulgeant, catholicam abjiciunt fidem, et graecos ritus simulate sequuntur, non ideo quia ipsis graeca religio salvifica videtur, sed ut majorem peccandi licentiam nanciscantur. Sic mulier profugiens ab honesto marito, se associat Valacho aut Ungaro, vel cujuscunque nationis viro, aut vir, repudiata priori uxore, sibi alteram associat. Quia vero notum est id non licere in ecclesia catholica, nec permitti, vir propter mulierem, aut mulier propter insanum viri amorem, non propter animae suae salutem ad graecam transiliunt religionem, et nec catholicam fidem tenent, nec graecos ritus observant, sed turpem carnis voluptatem foedissime explent.

32. Audivit haec princeps non solum patienter, sed etiam libenter, quibus auditis tunc melius, quam ante animo confirmatus de nostro officio, nempe quod huc non venerim proprii lucri causa, ut rapiam et sub titulo episcopali cum ecclesiae rapina recedam. Promisit itaque suum favorem deditque facultatem convicti sceleris reos ex propria quoque aula vinctos educere, nosque monuit, ut omne scandalum, rixasque inter populares et ecclesiasticos componam in scandali et rixarum auctores graviter advertam; turpe enim esse ajebat eos videre rixantes, qui pacem adferre, fovere et promovere ex vi suae vocationis et institutionis deberent.

33. Hac nos principis monitione et recenti totius populi instantia compulsi, res patris Caspari, et domo in qua hospitabatur alio transferri curavimus, quo facto populi furorem mitigavimus. Neque enim de ejus reditu quicquam ulli constabat, nec modo constat, illud quidem jam innotuit, quod in Transalpina Valachia Tergovistae moretur, at de ipsius adventi nil certi constare potest. Si redierit, quantum in nobis erit, non excludetur e parochia, sed populus reclamat, et instanter occlamat: Si advenae sacerdotem alere volunt, locum et domum illi procurent, ne populum turbent in suae

parochiae possessione. Illud etenim schismaticis quoque parit scandalum, quod advenae sacerdotem suum violenter in domum populi parochialem intrudere velint. Judicet Sacra Congregatio, an aequum justumque sit.

34. Pater praedictus Casparus, inconstantiae et arrogantiae apud omnes notatus, clam et tali astu discessit ex suo hospitio, ut interrogantibus, quonam velit ire, nil aliud responderet, quam se iturum ad proximum pagum, alicujus equi videndi gratia, cum tamen Tergovistam in Transalpiniam iverit, et coram principe tali se ratione commendavit, quasi tunc primo Roma missus a Sacra Congragatione et Summo Pontifice venisset, sic omnem dirigebat sermonem, ita novitates referebat, taliter Romanae Curiae statum verbis delineabat, sic de pontifice, de purpuratis patribus loquebatur, ac si ante mensem ab iis celeri cursu viarum discessisset. Grata quidem tunc principis auribus omnia personabant, qui suum favorem et gratiam omnem pollicitus, commendabat. Verum ubi innotuit ipsum ante triennium Roma abscessisse, et Iassis in Moldavia tres annos mansisse, ipsumque esse qui cum populo toties rixas et contentiones habuit, non solum sibi pudorem et confusionem peperit, sed omnibus Sancti Francisci filiis. Seniculus quoque princeps cum sui rubore conquestus coram proceribus, quam dolose secum illi monachi missionarii agant. Quinimmo inquiri curavit, quo fructus et proventus monasterii de vineis, de colonis, de eleemosynis a se datis deveniant? Cum nihil in templo renovatum ab ipsis, nihil in monasterio refectum esset, quinimmo non solum omnia diruta, sed ex monasterio publicum hospitium ne dicam quasi lupanar fecerunt. Cum animi dolore de his quoque princeps publice suam deposuit querelam. Quod inutiles ibi morentur, nec Deo, nec populo serviant, suam eleemosynam, quod tam inutiliter absumant, ingemuit. Haec contigerunt nostro etiam secretario[89] tunc Tergovistae existente.

35. Tandem hoc anno 1648. ad festum Epiphaniae idem P. Casparus rediit, et domum, quam nostro usui occupaveramus et accommodaveramus, aperuit, et nullo habito nostri respectu, inhabitat. Haec ideo scribenda duxit, ut quam fructuose hic serviant, et quam syncere de his partibus Sacram Congregationem informent missionarii, eadem cognoscat et ex ungue judicet leonem.

36. Res ecclesiae Iassensis sunt istae: unum Agendarium Polono–Germano–Latinum, antiquum et lacerum. Unum Graduale. Unus scriptus Liber Psalmorum et variarum cantionum germanicarum et ungaricarum. Missale unum antiquum, attritum. Albae duae cum superhumeralibus. Una camisia, casulae quinque, una alba lacera, secunda nigra bona ex serico, tertia viridis sericea bona, quarta rubra seminova, quinta flava, bona, sericea. Antipendia quatuor, unum aureis filis intextum duae sericeae, unum ex tela acupictum. Pulvillum pro altari. Pluviale sericeum novum, flavi coloris. Mappae altaris 4 antiquae et lacerae. Strophiola quinque. Calix unus argenteus et deauratus

[89] Petrus Parčević

una cum patena. Bursa una parvi momenti. Corporalia duo. Purificatoria duo. Candelabra lignea depicta novem. Vexilla cum cruce duo. Una crux funeralis. Crux argentea. Crux alia lignea. Pyxis stannea pro oleo sacro. Imagines in templo affixae duae Beatae Virginis Mariae, una nova altera vetus. Sancti Laurentii una, et Sancti Stephani protomartyris in altera. Sancti Simonis et Andreae in duabus aliis longis tabulis. Facies Christi Domini in tela cum lista. Una item tabula grandis cum imagine Annunciatae Virginis et altera eductionis Christi domini ad crucifigendum. Item altera cum effigie picta resurgentis Christi. Crucifixus in cupro pictus cum sanctis Ungariae. Altare ipsum affabre sculptum et deauratum est Assumptae Virginis cum imagine ejusdem. Ad partem evangelii est icon Sancti Petri, supra hunc Sanctus Ignatius Lojola, ad cornu epistolae Sanctus Paulus apostolus pictus, supra ipsum Sanctus Franciscus Xaverius.

37. Postquam patres Societatis a principe sunt impositi tectum emptis scandulis resarserunt, parietes dealbarunt, circumdederunt sepimentis et omnem omnino muliebri sexui ingressum intra sepes interdixerunt. Inferiorem domum a Polonorum insolentia liberarunt, denique sic omnia innovarunt, ut locus una cum domo novus esse videretur. Quin etiam res templi auxerunt, unam casulam argenteis filis et sericeis floribus intertextum addidere. Corporalia, purificatoria nova curavere, tabernaculum novum, argenteam laminam cum Deiparae imagine, in tela rursus imaginem Beatae Virginis Mariae coronatae, candelabra lignea sed fumosa prius pulchris coloribus depingi. Cistam unam pro rebus templi integre conservandis, alteram pro candelis fieri procurarunt: item portam templi, quae prius quovis ferramento aperiri poterat firmis repagulis et obicibus muniverunt; ad haec strophiolum pro calice, aureis filis artificiose acu depictum et splendidum superaddiderunt.

38. Homines tum Iassis tum alibi a pietate et a poenitentia prorsus alienos, ad devotionem et confessionis frequentationem adeo excitarunt, ut quae decrepiti senes ante ignorabant, nunc etiam juvenes aliqui cum animi sensu exercere incipiunt; scilicet orationes, doctrinam Christianam, usum eucharistici epuli, peccatorum enumerationem in confitendo. Nobis quoque magno fuere adjumento, nec in ullo obsequendi genere suam negarunt operam.

39. [Bevégezve az egyházlátogatást, 1647. január 20-án Jászvásárról írásban megintette a plébánosokat és a híveket, felsorolva kötelességeiket és magatartásuk normáit. Közli a 10 pontba foglalt intelmet.]

[XLII.] Catalogus sacerdotum, diakorum et omnium familiarum catholicarum in Moldavia

1. HUS

	P. Michael	Rabczon	parochus saecularis, Siculus
	Demetrius		diacus cum familia
	Georgius		diacus cum familia
Cives.	1. Michaël	Rob	senex
	2. Michaël	Roboczka	
	3. Susanna		vidua
	4. Andreas	Kaluger	
	5. Joannes	Imreh	
	6. Peterecske		
	7. Martinus	Demő	
	8. Petrus	Santa	
	9. Gregorius	Szorka	
	10. Joannes	Imreh	
	11. Matthias	Imreh	
	12. Vidua	Paloczkiana	
	13. Michael	Lakatos	
	14. Demeterecske		
	15. Nicolaus	Manul	
	16. Petrus	Podoleni	
	17. Georgius	Roka	
	18. Gregorius	Szorincs	
	19. Helena		vidua
	20. Simon	Szabo	
	21. Georgius	Panloczka	
	22. Catharina		vidua
	23. Michaël	Kis	
	24. Joannes	Köse	
	25. Catharina		sola vidua
	26. Michaël	Iaßvasari	
	27. Anna		vetula sola
	28. Michael	Cserei	
	29. Jacobus	Rosbani	
	30. Joannes	Blanda	
	31. Stephanus	Roka	
	32. Georgius	Csöbörcsöki	
	33. Michaël	Darabant	
	34. Petrus	Szarka	
	35. Georgius	Diak	

36. Georgius	Csaken	
37. Georgius	Csori	
38. Georgius	Csaloka	
39. Martonocska		
40. Anna		vidua
41. Helena		vidua
42. Basilius	Videki	
43. Joannes	Kardos	
44. Paulus	Haraga	
45. Joannes	Egerbegi	
46. Stephanus	Videki	
47. Thomas	Santa	
48. Petrus	Fazakas	
49. Petrus	Suna	
50. Franciscus	Mihaly	
51. Petrus	Köse	
52. Joannes	Darabant	
53. Andreas	David	
54. Margaretha		vidua
55. Martinus	Bocska	
56. Gregorius	Roka	
57. Stephanus	Keres	
58. Michaël	Kerekes	
59. Matthaeus	Kadar	
60. Andreas	Kadar	
61. Joannes	Csöbörcsöki	
62. Ursula		vetula
63. Nicolaus	Fazakas	
64. Petrus	Gaspar	
65. Petrus	Gyurko	
66. Joannes	Vinka	
67. Petrus	Vinka	
68. Demetrius	Cserkess	
69. Georgius	Imreh	
70. Georgius	Sophia	
71. Michaël	Csaloka	
72. Joannes	Sara	
73. Joannes	Ferenczi	
74. Michaël	Szöcs	
75. Joannes	Sima	
76. Simon	Gaspar	
77. Andreas	Rozvan	
78. Paulus	Ferenczi	
79. Paulus		aedilis

80. Joannes	Csere	
81. Joannes	Lappas	
82. Elias	Lappas	
83. Joannes	Podoleni	
84. Demetrius	Diak	
85. Ladislaus	Csukul	
86. Petrus	Ferenczi	
87. Georgius	Ferencz[a]	
88. Joannes	Bobacse	
89. Demetrius	Ferenczi	
90. Demetrius	Damakos	
91. Cserkes	Petrasné	vidua[b]
92. Petrus	Damankos	
93. Joannes	Cserkes	
94. Gregorius	Bericzka	
95. Demetrius	Kobak	
96. Joannes	Szöcs	
97. Anna	Borbelné	vidua
98. Michaël	Szabo	
99. Jacobus	Szöbörcsöki	
100. Petrus	Szőke	
101. Gregorius	Mihalyocska	
102. Gregorius	Husti	
103. Fabjanus	Ambur	
104. Michaël	Szasz	
105. Elias	Vaslai	
106. Joannes	Balko	
107. Joannes	Vaslai	
108. Illyesné		vidua
109. Gregorius	Laßlo	
110. Georgius	Balko	
111. Cleophas	Soltus	
112. Casparus	Tolnaj	
113. Joannes	Beneti[c]	
114. Michaël	Szaßocska	
115. Joannes	Csaken	
116. Stephanus	Szari	
117. Petrus	Rob	
118. Lucas	Csöbörcsöki	
119. Elias	Lukacs	
120. Petrus	Meßaros	

a) Mikecs: Ferenczi
b) Mikecs: 91. Demetrius Cserkes; 92. Perane vidua
c) Mikecs: Bencsi

121. Michaël	Csak	
122. Petrus	Mihalecsko	
123. Stanislaus	Husti	
124. Benedictus	Manul	

2. VASLO

Sine sacerdote et diako

1. Georgius	Fazakos	
2. Michaël	Basilides	
3. Matene		vidua
4. Fabjan		
5. Miklos		
6. Demetrius		

3. BARLAD

Sine sacerdote

Balthasar	diacus	Siculus
1. Andreas	Meßaros	
2. Laurentius	Szekely	
3. Catharina	Budicsné	vidua
4. Nicolaus	Cleophas	
5. Gregorius	Szekely	
6. Joannes	Roska	
7. Jacobus	Nagy	
8. Joannes	Meßaros	
9. Joannes	Benedik	
10. Joannes	Santa	
11. Martinus	Vaslai	
12. Michaël	Simonka	
13. Nicolaus	Santa	
14. Martinus	Damokos	
15. Nicolaus	Istok	
16. Laurentius	Bicsier	
17. Valentinus	Balko	
18. Petrus	Csalan	
19. Joannes	Gjurko	
20. Nicolaus	Giörgyicze	

21. Joannes	Daka[d)]	
22. Thomas	Fazakas	
23. Michaël	Kis	
24. Helena	Dumitrasné	vidua
25. Jacobus	Kadar	
26. Martinus	Kadar	
27. Martinus	Fazakas	
28. Elizabeth	Piasné	vidua
29. Martinus	Diak	
30. Martinus	Santa	

4. GALACZ

P. Stephanus Zolich parochus, qui servit etiam in Zmoil et Baba sive Thomis.[91]

Diakus Gregorius Polonus, cum familia

1. Petrus	Topor	
2. Magdalena		vidua
3. Margaretha		vidua
4. Petrus	Vaslai	
5. Joannes	Barladi	
6. Joannes	Tatrosi	
7. Valentinus	Szijgyarto	
8. Gregorius	Diak	
9. Martinus	Valentides	
10. Nicolaus	Veres	
11. Joannes	Tatrosi	
12. Joannes	Koldus	
13. Nicolaus	Tamok	
14. Martinus	Tamok	
15. Michaël	Veres	
16. Simon	Andrus	
17. Petrus	Mihalides	

5. BOGDANA

1. Benedictus	Mathe
2. Martinus	Hoßu

d) Mikecs: Baka

[91] Zmoil valószínűleg Ismail; Babadag: ókori nevén: Tomis; Dobrudzsában.

3. Jacobus	Kadar	
4. Georgius	Simon	
5. Petrus	Csorba	
6. Benedictus	Kadar	

6. STANFALVA

Sacerdos Tatrosiensis istis inservit. Diakum habent simul cum Manfalvensibus et Tatrosiensibus.

1. Joannes	Demeterfi	
2. Jacobus	Demeterfi	
3. Jacobus	Balaska	
4. Gregorius	Kerekes	
5. Jacobus	Csernik	
6. Martinus	Diak	
7. Agnes		vidua
8. Lazarus	Kerekes	
9. Ioannes	Bene	
10. Michaël	Luka	
11. Paulus	Varga	
12. Georgius	Kazan	
13. Michaël	Csernik	
14. Michaël	Kenez	
15. Martinus	Sebestyen	
16. Valentinus	Demeterffi	
17. Joannes	Csako	
18. Emericus	Istok	
19. Georgius	Kranik	
20. Michaël	Klara	
21. Joannes	Kozan	
22. Demetrius	Balaska	
23. Lucas	Kis	
24. Stephanus	Barra	
25. Martinus	Gelje	
26. Georgius	Lörincz	
27. Jacobus	Klara	

7. MANFALVA

Sacerdotem habent ex Tatros. Diakus Martinus, cum familia.

1. Martinus	Gango	
2. Joannes	Imreh	
3. Petrus	Sasko	
4. Stephanus	Kovach	
5. Helena	Gorgoviana	vidua
6. Georgius	Gergo	
7. Petrus	Nagy	
8. Joannes	Nagy	
9. Georgius	Balko	

8. GORDZA FALVA

Sacerdotem et diakum ex Tatros habent

1. Georgius	Csorba	
2. Laurentius	Szalonczi	
3. Helena		vidua
4. Michaël	Kis	
5. Joannes	Pokorar	
6. Stephanus	Csorba	
7. Michaël	Bercse	
8. Jacobus	Binbo	
9. Stephanus	Sasko	
10. Blasius	Modo	
11. Demetrius	Thome	
12. Petrus	Demeter	
13. Michaël	Pokorar	
14. Georgius	Pokorar	
15. Joannes	Demeter	

9. VÖLCSÖK

Sacerdos et diakus ex Tatros serviunt

1. Thomas	Birta
2. Gregorius	Filep
3. Andreas	Filep
4. Dionysius	Filep

5. Gabriel	Filep	
6. Michaël	Filep	
7. Stephanus	Filep	
8. Petrus	Csillag	
9. Nicolaus	Csillag	
10. Demetrius	Csillag	
11. Michaël	Csillag	
12. Joannes	Csillag	
13. Joannes	Csillag	
14. Barbara	Csillagné	vidua
15. Petrus	Berta	
16. Jacobus	Berta	
17. Thomas	Berta	
18. Jacobus	Szekely	
19. Joannes	Szöcs	
20. Jacobus	Fülöp	
21. Anna	Incéné	vidua
22. Helena	Incéné	vidua
23. Michaël	Sipos	

10. UJ FALU

Sacerdos Tatrosiensis his invigilat cum diako

1. Michaël	Belini
2. Georgius	Szöcs
3. Joannes	Diak
4. Joannes	Literati
5. Blasius	Kovacs
6. Martinus	Pal
7. Stephanus	Kosa
8. Stephanus	Simon
9. Joannes	Vata
10. Gregorius[e]	
11. Georgius	Bekö
12. Ioannes	Csiki
13. Blasius	Csiki
14. Michaël	Simon
15. Martinus	Kis
16. Demetrius	Balaska
17. Emericus	Kranik
18. Georgius	Kranik

e) Mikecs: Gregorius Bekő

19. Joannes	Kazan	
20. Michaël	Kalara	
21. Stephanus	Barra	
22. Joannes	Kranik	

11. TATROS

Sacerdos parochus est P. Ioannes Polian, de quo in suo loco diximus. Diakus Georgius, qui etiam adjacentibus pagis inserviunt.

1. Michaël	Szöcs	
2. Thomas	Czompo	
3. Bartholomaeus	Kovacs	
4. Stephanus	Bakai	
5. Martinus	Bakai	
6. Stephanus	Bartos	
7. Martinus	Sima,	major
8. Martinus	Sima,	minor
9. Georgius	Sima	
10. Georgius	Pap	
11. Sylvester	Iakab	
12. Martinus	Tazlai	
13. Petrus	Fülep	
14. Matthaeus	Tazlai	
15. Martinus	Fazakas	
16. relicta		vidua cum filio
17. Ioannes	Szekely	
18. Stephanus	Fazakas	
19. Martinus	Fazakas	

12. LUKACS FALVA

Sacerdotem nec diakum habent, sed Bacovia interdum adjuvantur.

1. Joannes	Borcsi
2. Sylvester	Georgi
3. Joannes	Damok
4. Matthaeus	Damok
5. Nicolaus	Silester[f)]
6. Franciscus	Mattias
7. Petrus	David

f) Valószínűleg elírás, ehelyett: Silvester

8. Matthias	Pall
9. Petrus	Molnar
10. Blasius	Balinti
11. Paulus	Balinti
12. Joannes	Barrabas
13. Joannes	Csizmadia
14. Michaël	Bercsi
15. Gregorius	Bercsi

13. SZALONCZ

1. Stephanus	Baroti	
2. Stephanus	Klara	
3. Michaël	Veres	
4. Joannes	Csanko	
5. Gregorius	Herkul	
6. Georgius	Jano	
7. Petrus	Antal	
8. Andreas	Jano	
9.Andreas	Simon	
10. Petrus	Thamo	
11. Martinus	Bodo	
12. Nicolaus	Simon	
13. Joannes	Klara	
14. Stephanus	Jano	
15. Elias	Orban	
16. Petrus	Andro	
17. Simeon	Andro	
18. Joannes	Simon	
19. Martinus	Botos	
20. Matthias	Botos	
21. Benedictus	Tanko	
22. Michaël	Tanko	
23. Petrus	Jano	
24. Joannes	Tanko	
25. Martinus	Orban	
26. Sira	Janosné	vidua
27. Thomas	Demien	
28. Georgius	Lörincz	
29. Petrus	Bene	
30. Matthias	Orban	
31. Petrus	Lörincz	
32. Martinus	Kantor	

33. Georgius	Kantor	
34. Jacobus	Lörincz	
35. Gregorius	Kerekes	

14. FORROFALVA

Sacerdotem habent ex Bacov; diacus Joannes cum familia.

1. Martinus	Kantor	
2. Joannes	diak	
3. Helena		vidua
4. Martinus	Antal	
5. Antonius		senex
6. Joannes	Selz	
7. Georgius	Benke	
8. Jacobus	Benke	
9. Demetrius	Longocz	
10. Demetrius	Benke	
11. Petrus	Czipe	
12. Demetrius	Benke	
13. Dobos	Györgyné	vidua
14. Gregorius	Benke	
15. Joannes	Gjurka	
16. Petrus	Mesterke	
17. Joannes	Antal	
18. Joannes	Demze	
19. Stephanus	Balint	
20. Nicolaus	Nagy	
21. Valentinus	Sebestyen	
22. Demetrius	Benke	
23. Laurentius	Jonasko	
24. Joannes	Demze	
25. Andreas	Mate	
26. Stephanus	Balko	
27. Georgius	Lazlo	
28. Demetrius	Danka	
29. Andreas	Varga	
30. Petrus	Balan	
31. Simon	Gagos	
32. Laurentius	Sebö	
33. Andreas	Dobos	
34. Stephanus	Dobos	
35. Joannes	Simon	
36. Gaspar	nevetlen	

37. Joannes	Farkas	
38. Martinus	Kosa	
39. Joannes	Sipos	
40. Andreas	Balika	
41. Gregorius	Fabjan	
42. Blasius	Davara	
43. Matthias	Balasné	vidua
44. Blasius	Szekely	
45. Martinus	Csiko	
46. Matthias	Szular	
47. Joannes	Koczanga	
48. Petrus	Barbocz	
49. Joannes	Sebö	
50. Nicolaus	Simon	
51. Gabriel	Farkas	
52. Joannes	Balio	
53. Petrus	Drabant	
54. Stephanus	Butnar	
55. Gregorius	Farkas	
56. Georgius	Simon	
57. Thomas	Balaska	
58. Gregorius	Pataki	
59. Jacobus	Arva	
60. Michaël	Balika	
61. Matthias	Pakorar	
62. Joannes	Pakorar	
63. Stephanus	Barbocz	
64. Georgius	Doma	
65. Andreas	Gedre	
66. Laurentius	Sipos	
67. Petrus	Mate	
68. Demetrius	Mate	
69. Stephanus	Orshik	
70.	Cziko[g]	
71. Ioannes	Barbos	
72. Martinus	Barbos	
73. Demetrius	Barbos	
74. Joannes	Hajdo	
75. Georgius	Hajdo	
76. Stephanus	Banko	
77. Michaël	Pataki	

g) Mikecs: Andreas Csiko

78.	Stephanus	Pataki
79.	Joannes	Imreh
80.	Stephanus	Doma

15. PASKAN

Sacerdotem habent Bacovia et diakum.

1.	Joannes	Koczaga
2.	Joannes	Klara
3.	Stephanus	Koczaga
4.	Thomas	Jano

16. BOGDANFALVA alias VALYESAK

1.	Löre	Matené	vidua
2.	Joannes	Farkas	
3.	Joannes	Fazakas	
4.	Stephanus	Farkas	
5.	Blasius	Fazakas	
6.	Martinus	Orsik	
7.	Demetrius	Bogdan	
8.	Michaël	Fazakas	
9.	Ladislaus	nevetlen	
10.	Joannes	Szitar	
11.	Emericus	Tazlai	
12.	Gregorius	Tazlai	
13.	Andreas	Berczi	
14.	Gregorius	Kantor	
15.	Matthaeus	Görbe	
16.	Demetrius	Bor	
17.	Michaël	Balas	
18.	Petrus	Kozokar	
19.	Michaël	Orsik	
20.	Franciscus	Lazar	
21.	Petrus	Kozar	
22.	Stephanus	Tanko	
23.	Joannes	Tanko	

17. HIDEG KUT

1. Demetrius	Bartos
2. Petrus	Bartos
3. Demetrius	Fabjan
4. Thomas	Olyai
5. Georgius	Lupa
6. Gregorius	Lupa
7. Georgius	Szekely
8. Ioannes	Fabjan
9. Gregorius	Olyai
10. Georgius	Vernika
11. Andreas	Somandi

18. TEREBES

Sacerdotem et diakum habent Bacovia.

1. Joannes	Paetkos	
2. Jacobus	Varga	
3. Joannes	Soka	
4. Stephanus	Moys	
5. Emericus	Pataki	
6. Laurentius	Föczi	
7. Demetrius	Lupaj	
8. Ioannes	Bartos	
9. Nicolaus	Berta	
10. Laurentius	Modi	
11. Petrus	Borka	
12. Joannes	Bene	
13. Andreas	Bartos	
14. Martinus	Bartos	
15. Demetrius	Medves	
16. Thomas	Borka	
17. Valentinus	Bartos	
18. Joannes[h)]	Patakiné	vidua
19. Michaël	Mikla	
20. Joannes	Pekurar	
21. Franciscus	Josa	
22. Nicolaus	Pataki	
23. Jacobus	Gergö	
24. Petrus	Franko	
25. Franciscus	Varga	

h) Mikecs: Maria

26. Stephanus	Kalapacs	
27. Jacobus	Fabjan	
28. Petrus	Franko	
29. Joannes	Medves	

19. BACOVIA

Sacerdos est Balthasar Ungarus,[92] de quo suo loco dictum est. Diakus Thomas, item Stephanus.

1. Joannes	Szekely	
2. Joannes	Buttak	
3. Thomas	Kalczia	
4. Blasius	Istvanko	
5. Petrus	Kalczia	
6. Michaël	Tanko	
7. Demetrius	Török	
8. Martinus	Boburuk	
9. Franciscus	Kancsal	
10. Thomas	Bossiok	
11. Franciscus	Torda	
12. Paulus	Turbul	
13. Thomas	Illyes	
14. Martinus	Kalara	
15. Martinus	Pitek	
16. Georgius	Sorat	
17. Petrus	Orban	
18. Stephanus	Veres	
19. Martinus	Kutnari	
20. Demetrius	Halaß	
21. Catharina		vidua
22. Michaël	Sanislo	
23. Martinus	Kucsis	
24. Gregorius	Orban	
25. Petrus	Roka	
26. Anna		vidua
27. Peterkené[1)]		vidua
28. Georgius	Martis	
29. Jacobus	Kati	
30. Kocsisné		vidua
31. Elias	Paskar	

1) Mikecs: Margaretha

[92] Gyügyei Boldizsár

32. Joannes	Sanislo	
33. Ladislaus	Sanislo	
34. Martinus	Sanislo	
35. Thomas	Dőg	
36. Michael	Orban	
37. Blasius	Farro	
38. Stephanus	Farro	
39. Gregorius	Veres	
40. Petrus	Szöcs	
41. Michaël	Csompolj	
42. Martinus	Torda	
43. Petrus	Csompoj	
44. Michaël	Bene	
45. Andreas	Sasko	
46. Petrus	Veres	
47. Georgius	Szöcs	
48. Matthias	Budo	
49. Gregorius	Bartos	
50. Andreas	Bartos	
51. Joannes	Bartos	
52. Blasius	Gencze	
53. Catharina		vidua
54. Michaël	Palko	
55. Stephanus	Hajdo	
56. Georgius	Sorat	
57. Martinus	Barbocz	
58. Georgius	Kancsal	
59. Stephanus	Kadar	
60. Georgius	Kadar	
61. Andreas	Bartos	
62. Stephanus	Gencze	
63. Petrus	Dankos	
64. Demetrius	Kozin	
65. Thomas	Kozin	
66. Georgius	Kozinné[j]	vidua
67. Blasius	Kozin	
68. Petrus	Varga	
69. Petrus	Bottka	
70. Gregorius	Racz	
71. Matthaeus	Gergo	
72. Franciscus	Sasko	
73. Gregoriana		vidua
74. Franciscus	Konta	

j) Mikecs: Anna vidua

75.	Andreas	Szöcs	
76.	Joannes	Tanko	
77.	Gregorius	Antal	
78.	Martinus	Varga	
79.	Stephaniana	Vargáné	vidua
80.	Lucas	Fabjan	
81.	Joannes	Csompoly	
82.	Joannes	Roka	
83.	Racz	Agatha	vidua
84.	Blasius	Sasko	
85.	Michaël	Racz	
86.	Gregorius	Josa	
87.	Blasius	Kozin	
88.	Antonius	Gerke	
89.	Michaël	Antal	
90.	Demetrius	Föczen	
91.	Stephanus	Szekely	
92.	Gregorius	Boldor	
93.	Thomas	Balas	
94.	Nicolaus	Csompoly	
95.	Laurentius	Orban	
96.	Michaël	Kati	
97.	nevetlen[k)]	Orban	
98.	Michaël	Racz	
99.	Martinus	Istvan	
100.	Demetrius	Gyalog	
101.	Georgius	Getre	
102.	Emericus	Szöcsné	vidua[l)]
103.	Joannes	Kancsal	
104.	Stephanus	Kancsal	
105.	Joannes	Pall	
106.	Petrus	Hajdo	
107.	Nicolaus	Pall	
108.	Joannes	Konta	
109.	Blasius	Josa	
110.	Martinus	Pokolidö	
111.	Georgius	Pokolidö	
112.	Joannes	Buda	
113.	Andreas	Orsik	
114.	Jacobus	Fiko	
115.	Joannes	Magdo	

k) Mikecs: Ioannes
l) Mikecs: 102. Emericus Kancsal; 103. Anna vidua

20. ROMAN

Sacerdos nullus. Diakum habent ex Sabojan certis temporibus.

1. Dominicus	Fleischer	
2. Anna		vetula
3. Georgius	Fleischer	
4. Paulus	Fleischer	
5. Palko	Nemika	
6. Joannes	Gyurko	
7. Michaël	Nemczi	

21. THAMASFALVA

Sacerdos non est. Diakus Sabojensis inservit.

1. Martinus	Labo	
2. Michaël	Balog	
3. Gregorius	Balog	
4. Mihalyocska[m)]		
5. Blasius	Györgye	
6. Laurentius	Andor	
7. Michaël	Demeter	
8. Ioannes	Demeter	
9. Andreas	Demze	
10. Petrus	Gergely	
11. Matthaeus	Bodoné	vidua[n)]
12. Stephanus	Györgye	
13. Gregorius	Varga	
14. Stephanus	Vicsin	
15. Gregorius	Andor	

22. GSIUDA FALVA[93]

Ad Sabojensem parochum spectat.

1. Petrus	Kantor
2. Martinus	Jano
3. Laurentius	Jano

m) Mikecs: Anna vidua
n) Mikecs: Catharina vidua

[93] Dzsidafalva

4. Michael	Agaras	
5. Joannes	Pall	
6. Fabjanus[o]		
7. Blasius	Pall	
8. Martinus	Fabjan	
9. Joannes	Kati	
10. Michaël	Kati	
11. Petrus	Kati	
12. Martinus	Paxi	
13. Martinus	Güze	
14. Joannes	György	
15. Demeterecske[p]		
16. Joannes	Demze	
17. Matthaeus	Kati	
18. Petrus	Ago	
19. Gregorius	Ago	
20. Michaël	Kati	
21. Petrus	Kis Kati	
22. Gregorius	Aßßu	
23. Hoßuniana		vidua[r]
24. Thomas	Agaras	
25. Georgius	Györgyik	
26. Gregorius	Kiska	
27. Blasius	Kiska	
28. Veronica[s]		vidua
29. Martinus	Frona	
30. Georgius		aedilis

23. DOMAFALVA

Ad Sabojensem ecclesiam spectat.

1. Stephanus	Karakai
2. Joannes	Ago
3. Petrus	Andrik
4. Michaël	Kozina
5. Petrus	Bositani[t]
6. Joannes	Szöcs

o) Mikecs: Fabianus Demeter
p) Mikecs: Catharina vidua
r) Mikecs: Rosina vidua
s) Mikecs: Maria
t) Mikecs: Positana

7. Joannes	Kadar	
8. Michaël	Dobos	
9. Laurentius	Peterné[u)]	vidua
10. Gregorius	Bilibok[x)]	
11. Joannes	Gyürgye[y)]	
12. Gregorius	Dobos	
13. Stephanus	Andor	
14. Gregorius	Kantor	
15. Michaël	Galné[v)]	vidua
16. Mathias	Gall	
17. Emericus	Darnai	
18. Gregorius	Darnai	
19. Petrus	Andorko	
20. Joannes	Szöcs	
21. Martinus	Besak	
22. Michaël	Matyas	
23. Martinus	Gal	
24. Paulus	Fazakas	
25. Michaël	Bosotan	
26. Joannes	Csobanné[z)]	vidua
27. Demetrius	Gall	
28. Demetrius	Szekely	
29. Joannes	Porka[zs)]	
30. Michaël	Siman[a)]	
31. Jacobi	Kiskani	vidua[b)]
32. Martinus	Arva	
33. Lucas	Kakas	
34. Thomas	Gall	
35. Andreas	Balhai	
36. Paulus	Kati	
37. Thomas	Arros	
38. Joannes	Bilibok	
39. Michaël	Gall	
40. Thomas	Kadar	
41. Petrus	Kadar	
42. Andreas	Istvan	

u) Mikecs: Agatha
x) Mikecs: Bilifok
y) Mikecs: Gyorgye
v) Mikecs: Katharina
z) Mikecs: Margaretha
zs) Mikecs: Borka
a) Mikecs: Simon
b) Mikecs: a "vidua" nincs

43. Lucas	Tikané[c)]	vidua
44. Petrus	Kiska	
45. Thomas	Ambrus	
46. Gregorius	Ambrus	
47. Joannes	Simandi	
48. Thomas	Ambrus	
49. Gregorius	Ambrus	
50. Petrus	Pisek	
51. Joannes	Ambrus	
52. Laurentius	Simon	

24. SZABOFALVA

Sacerdote caret. Diakum habent Andream nomine, de quo suo loco.

1. Andreas	Deak
2. Petrus	Kati
3. Michaël	Csoban
4. Joannes	Kelemen
5. Blasius	Kati
6. Joannes	Demö
7. Michaël	Gojka
8. Petrus	Santa
9. Martinus	Bako
10. Martinus	Kati
11. Gregorius	Kelemen
12. Martinus	Miklos
13. Stephanus	Csipe
14. Thomas	Borka
15. Emericus	Ago
16. Michaël	Imreh
17. Gregorius	Imreh
18. Georgius	Csoban
19. Laurentius	Csik
20. Michaël	Szekely
21. Petrus	Kelemen
22. Martinus	Varga
23. Georgius	Santa
24. Michaël	Kantor
25. Thomas	Danko
26. Gregorius	Danko
27. Martinus	Demö

c) Mikecs: Elisabetha

28. Petrus	Bisak
29. Joannes	Katona
30. Michaël	Kerestel[d]
31. Michaël	Fodor
32. Michaël	Kelemen
33. Joannes	Antal
34. Martinus	Demö
35. Georgius	Thamas
36. Thomas	Borka
37. Andreas	Agaras
38. Andreas	Boros
39. Martinus	Beteges
40. Joannes	Agaras
41. Michaël	Demö
42. Andreas	Boros
43. Georgius	Hegi
44. Stephanus	Csik

25. LÖKÖSFALVA

Ad Sabojensem ecclesiam spectat.

1. Laurentius	Löre
2. Ioannes	Dienes
3. Michaël	Tomo
4. Michaël	Andor
5. Petrus	Andor
6. Martinus	Samsa
7. Laurentius	Imreh

26. STECZKOFALVA

Ad Sabofalvensem ecclesiam spectat.

1. Thomas	Szent
2. Thomas	Husti
3. Andreas	Csillag
4. Thomas	Deßka
5. Georgius	Tamo
6. Demetrius	Tarko
7. Demetrius	Dezka

8. Georgius	Dezka	
9. Petrus	Györgye	
10. Petrus	Lukacs	
11. Gregorius	Kapitan	
12. Martinus	Tiba	
13. Laurentius	Csossa[e)]	
14. Matthias	Balha	
15. Ioannes	Gyürgye	
16. Ioannes	Piroskané	vidua[f)]
17. Martinus	Szent	
18. Demetrius	Bartik	
19. Stephanus	Illyes	
20. Michaël	Bolha	
21. Gregorius	Bolha	
22. Martinus	Dienes	
23. Demetrius	Szent	
24. Martinus	Peter	
25. Petrus	Csürke	
26. Matthaeus	Kakas	
27. Martinus	Farkas	
28. Michaël	Farkas	
29. Emericus	Bartik	
30. Demetrius	Tarko	

27. NEMCZ

Sacerdos parochus ex ordine Sancti Francisci Minoris Observantiae P. Elias Bosnensis.[94] Diakus Joannes cum familia.

1. Joannes	Deak	
2. Christophori	Dorothea	vidua[g)]
3. Christani	Catharina	vidua[h)]
4. Valentinus		senex
5. Georgius		senex
6. Michaël[i)]		
7. Abraham[j)]		

e) Mikecs: Cosso
f) Mikecs: Catharina vidua
g) Mikecs: Margaretha vidua
h) Christani: föltehetöen elírás Christina helyett; Mikecs: Christina vidua
i) Mikecs: Michaël Farkas
j) Mikecs: Abraham Demeter

[94] Elias Davniscianin

8. Paulus	Augustini	
9. Joannes	Helenae[k]	
10. Martinus[l]		
11. Barbara		vidua[m]
12. Andreas[n]		
13. Catharina		vidua
14. Petrus	Ungarus[o]	
15. Antonius[p]		
16. Andreas		senex
17. Martinus[q]		
18. Valentini	Sophia[r]	
19. Thomas	Petrensis	
20. Michaël	Makrul	
21. Paulus	Transylvanus	

28. BAJA

P. Simon[95] missionarius hic inservit, de quo suo loco. Diakus Samuel[s] cum familia.

1. Martinus	Huttko	
2. Petrus	Geczö	
3. Valentinus	Mihalyko	
4. Michaël	Transylvanus	
5. Antonius	Spenn	
6. Paulus	Bekucz	
7. Thomas	Transylvanus	
8. Valentinus	Miklos	
9. Ioannes	Wolffgangus	
10. Dorothea	Blejkoje	vidua[sz]
11. Paulus	Kosokar	
12. Magdalena et	Katrusa	viduae[t]

k) Mikecs: Ioannes Diak
l) Mikecs: Martinus Tarko
m) Mikecs: ez a név hiányzik
n) Mikecs: Andreas Konto
o) Mikecs: Petrus Magiar
p) Mikecs: Antonius Demeter
q) Mikecs: Martinus Kis
r) Mikecs: Sophia vidua
s) Mikecs: Daniel
sz) Mikecs: Dorothea vidua
t) Mikecs: Magdalena vidua

[95] Simone Appoloni

13. Andreas	Ioseph	
14. Michaël	Ioseph	
15. Valentinus sive	Feltinasko	
16. Thomas	Androco	
17. Michaël	Geczõ	
18. Michaël	Toncza[u)]	
19. Susanna		vidua
20. Georgoius	Truczul[x)]	
21. Matthaeus	Wolffgangus	
22. Samuel	Diak	
23. Petrus	Grossul	
24. Matthias	Grossul	
25. Nicolaus	Thomos	
26. Stephanus	Barbalat	
27. Casparus	Brenza	
28. Christophorus	Dorkos[y)]	
29. Martinus	Krestoje[v)]	
30. Petrus	Boldor	
31. Dorothea	Stephani	vidua[z)]
32. Valentinus	Lanio	
33. Anna	Tamasoje	vidua[a)]
34. Martinus	Brenza	
35. Daniel	Mattos	
36. Felix	Mattos	vidua[b)]
37. Petrus	Klerics	
38. Petrus	Thamas	
39. Ioannes	Farkas	
40. Petrus sive	Petrasko	
41. Martinus	Fliczko	
42. Iacobus	Kosokar[c)]	
43. Nicolaus	Kurular	
44. Valentinus	Mihalyko	
45. Jacobus	Mihalyko	

u) Mikecs: Foncsa
x) Mikecs: Turczul
y) Mikecs: Dorz
v) Mikecs: Krestal
z) Mikecs: Dorothea vidua
a) Mikecs: Anna vidua
b) Mikecs: Anna vidua
c) Mikecs: Koskor

29. SUCSAVIA

Bajensis parochus huc inservit.

1. Matthias	Lanio	
2. Antonius	Lanio	
3. Susanna		vidua
4. Valentinus	Lanio	
5. Catharina		vidua
6. Martinus	Karika	
7. Solomon	Diak	

30. HERLO

Nec sacerdos nec diakus est hic.

1. Joannes	Balint	
2. Martinus	Martinel	
3. Michaël	Istvan	
4. Nicolaus	Andras	
5. Magdalena		vetula

31. KUTHNAR

1. Jacobus	Galambas	
2. Catharina	Ioannis	vidua[d)]
3. Joannes	Minor	
4. Catharina	Gasparis	vidua[e)]
5. Daniel	Brenza	
6. Joannes sive	Jenika[f)]	
7. Gregorius	Wollffgan[g)]	
8. Andreas	Vagner	
9. Barbara	Simonis	vidua[h)]
10. Barbara	Brenzoje	vidua[i)]
11. Martinus	Blasii	
12. Martinus	Wata	
13. Andreas	Kozokar[j)]	

d) Mikecs: Catharina vidua
e) Mikecs: Catharina vidua
f) Mikecs: Jenka
g) Mikecs: Wolfgang
h) Mikecs: Barbara vidua
i) Mikecs: Barbara vidua
j) Mikecs: Kozobar

14. Andreas	Kako	
15. Blazius	Marczi	
16. Margaretha	Bartosi	vidua[k]
17. Georgius	Armankuz	
18. Valentinus	Alzner minor	
19. Martinus	Romanensis	
20. Michaël	Szopko	
21. Andreas	Szüle	
22. Catharina		vidua
23. Martinus	Szüle	
24. Joannes	Dorkos	
25. Christophorus	Birtelmensis	
26. Petrus	Lukacs	
27. Jacobus	Lanio	
28. Daniel	Nemczensis	
29. Anna		vidua
30. Andreas	Lanio	
31. Joannes	Lankar	
32. Joannes	Darvas	
33. Valentinus	Darvas	
34. Petrus	Dorkos	
35. Valentinus	Alsner major	
36. Valentinus	Barkucz	
37. Valentinus	Monunculus	
38. Georgius	Wolffgangus	
39. Susanna	Michaëlis	vidua[l]
40. Martinus	Lanio	
41. Petrus	Alsner	
42. Valentinus	Koroner	
43. Bartholomaeus	Lanio	
44. Anna	Nicolai	vidua[m]
45. Petrus	Prepelicz	
46. Demetrius	Galambas	
47. Nicolaus	Herloviensis	
48. Andreas	Talpalar[n]	
49. Blasius	Gercze[o]	
50. Petrus	Herloviensis	
51. Matthias	Martini	
52. Joannes	Siculus	

k) Mikecs: Margaretha vidua
l) Mikecs: Susanna vidua
m) Mikecs: Anna vidua
n) Mikecs: Talpala
o) Mikecs: Kercze

53. Blasius	Lanio	
54. Petrus	Doleator	
55. Thomas	Sutor	
56. Antonius	Lanio	
57. Joannes	Alexander	
58. Joannes	Wolffgangus	
59. Jacobus	Magda	
60. Jacobus	Gall	
61. Marcus sive	Marczi[p)]	
62. Martinus	Orban	
63. Gregorius sive	Geczö	
64. Georgius	Szorke	
65. Joannes	Bonka	
66. Gregorius	Czigan	
67. Nicolaus sive	Miklós[q)]	
68. Jacobus	Ferig	
69. Jacobus	Talas	
70. Blasius	Bissak	
71. Szorka		vidua
72. Georgius	Ferig	
73. Michaël	Antal	
74. Thomas	Antal	
75. Michaël	Roka	
76. Nicolaus sive	Nicora[r)]	
77. Petrus	Transylvanus	
78. Georgius sive	Gerig	
79. Georgius	Bistriciensis	

32. STRUNGA

1. Albertus	Krestel
2. Michaël	Krestel

p) Mikecs: Marcus Gezo
q) Mikecs: Nicolaus Orban
r) Mikecs: Nicolaus Talas

33. IAS

Sacerdotes parochiali munere fungentes sunt duo patres Societatis Jesu.
P. Paulus Beke Ungarus
P. Martinus Desi Ungarus
Tertius est P. Casparus[96] missionarius Italorum adventantium capellanus.
Diakus non est, sed ejus vices supplent studentes in schola patrum Societatis Jesu.

1. Georgius	Kotnarski
2. Petrus	Miskoczi
3. Petrus	Cserkes
4. Adamus	Meßaros
5. Martinus	Botnar
6. Simon	Keczko
7. Martinus	Talpalar
8. Christophorus	Kadar
9. Petrus	Grossul
10. Georgius	Birta
11. Benedictus	Dobos
12. Stephanus	Rab[s)]
13. Michaël	Kadar
14. Nicolaus	Meßaros
15. Blasius	Husti
16. Franciscus	Fancsali
17. Gregorius	Por
18. Joannes	Bondi[t)]
19. Joannes	Sterlecz
20. Georgius	Csula
21. Michaël	Szekely
22. Stephanus	Szekely
23. Joannes	Kuttnari
24. Petrus	Adamides
25. Petrus	Bondi
26. Demetrius	Barbat
27. Baranyai[u)]	
28. Joannes	Mosfi
29. Petrus	Szücs
30. Petrus	Szucsvai

s) Mikecs: Bot
t) Mikecs: Brondi
u) Mikecs: Joannes Baranay

[96] Gasparo da Noto

31. Joannes	Galaczi
32. Joannes	Farkas
33. Paulus	Trombitas
34. Andreas	Csizmadia
35. Andreas	Korcsomaros
36. Besan	Meßaros
37. Michaël	Lani
38. Petrus	Bardos
39. Laurentius	Meßaros
40. Gregorius	Halaros
41. Joannes	Erdelyi
42. Stephanus	Husti
43. Nicolaus	Puskas
44. Joannes	Toth
45. Joannes	Tatrosi[x)]
46. Joannes	Szakacs
47. Gregorius	Darabant
48. Joannes	Cserei
49. Elias	Remei[y)]
50. Joannes	Tokmikumionak[v)]
51. Martinus	Kapas
52. Stephanus	Barbarics
53. Joannes	Czigan
54. Stephanus	Recse[z)]
55. Petrus	Kis
56. David	Vinceler
57. Gregorius	Geczi
58. Gregorius	Seller
59. Michaël	Varga
60. Demetrius	Sorgai
61. Matthaeus	Vinceler
62. Andreas	Körmös
63. Paulus	Zlotar[zs)]
64. Antonius	Herlai
65. Abrahamus	Meßaros

x) Mikecs: Tanofi
y) Mikecs: Bemei
v) Mikecs: Tokmi
z) Mikecs: Becze
zs) Mikecs: Zotan

Summa omnium sacerdotum in Moldavia catholicae religionis sunt 10.
Summa diakorum universim 13.
Summa familiarum utriusque sexus 1020 domus.

Fr. Marcus Bandinus
archiepiscopus qui supra[a)]

[XLIII.] ADDITIO

[Részletesen beszámol Moldva fekvéséről, fejedelmeiről, a moldvaiak életéről, szokásairól, erkölcséről; itt csak a katolikusokra vonatkozó legjellemzőbb részeket közöljük.]

De catholicorum sepultura

Catholici plerumque eccleasiae ritu suos sepeliunt mortuos, solum in quibusdam Valachos sequuntur, nimirum quod exequias et mensas eodem prorsus modo instruant. Pecuniam in exiguo numero ad altare ponunt, lucernas circa cadaver et tumulum accendunt, et dum commemorationem haberi volunt, intortitias candelas, impositis tribus nummis, supra tumulum cum pane et vino locant, ut sciatur pro cujus anima oratio persolvatur: candelae, tres nummi, vinum et panis sacerdoti commemorationem facienti cedunt. Quin etiam in solemnioribus observatur festivitatibus, ut quem in vivis charum sibi quis habuit, ad ejus tumulum intortitia candela per longum humi extensa ardeat, ipse vero pro defuncti anima, aliquas preces absolvit. In plurimis locis celebratio sacrificii missae pro defunctis non curatur, immo nec in ipsa sede metropolitana Bacoviae, quocunque tempore, ante vel post meridiem perinde sepelitur. Quod accidit ex ignorantia populi et negligentia parochorum, ubi sunt. Nos in hoc emendando quoque operam impendimus. Excusat se populus antiqua consuetudine, et quod hactenus ipsis nemo illam tradidit doctrinam.

Frequentatio templi

Valachi vix aliquando suas adeunt ecclesias, nec aliud norunt nisi obliquam facere crucem, nec conciones, aut aliquam audiunt christianae fidei doctrinam; haec mala consuetudo ex quotidiana conversatione cum Valachis adeo insita est animis catholicorum quoque, ut praeter tria annua festa Nativitatis, Paschae et Pentecostes vix audiendi sacri et concionis devotionem habeant; immo sacrum audire absque concione nullius quasi valoris apud

a) Az aláírás Bandinus s.k. írása.

ipsos, multique concionem praeferunt sacro. Unde in multis pagis et etiam oppidis, non tam sacerdos quam praeceptor in pretio est, ipsique episcopo longe anteponitur: quinimmo etiam sacro cardinalium coetui, dum ille nominatur, praeponitur. In curandis his languoribus, quanta patientia utendum considerari potest!

De jejunio et festis

Valachi eadem jejuniorum et festivitatum tempora observant, quae Graeci. Catholici fere omnes Moldavi, praeter diem Veneris et Sabbati etiam die Mercurii ab esu carnium et lacticiniorum abstinent. Per totum Adventum jejunant; ante Assumptionem Dieparae duas septimanas, ante festa Sanctorum Petri et Pauli unam aliqui, duas nonnulli septimanas, vel plures, jejuniali cibo transigunt. Inebriari vero pro nullo ducunt peccato; quinimmo Valachi et adhuc aliqui catholici minus esse peccatum credunt furari et occidere hominem, quam carnes comedere diebus vetitis. Nec praegnantibus, nec ad mortem infirmis, etiam pro medicina permittunt Valachi carnibus aut lacticiniis vesci. Festa choreis et poculis vino fluentibus celebrant, tunc enim maxime effusi ad omnem vitae et carnis voluptatem. In his quoque Valachorum mores multi adhuc catholici aemulantur, quamvis in plerisque locis, Deo adjuvante nostra ordinantia et Societatis Jesu labor, pravos catholicorum usus emendarit.

De oppido Csöbörcsök

Est oppidum in ripa fluvii Nester situm, unde tribus ungaricis milliaribus Album Castrum, seu Nester Alba distat.[97] Incolas habet Ungaros et Valachos; solis Ungaris permissum ut campana possint uti, Valachis prohibitum. Catholici habent tempellum rudi opere ex ligno constructum; apparamenta antiqua et trita. Hoc oppidum spectat ad chamum Cremensis Tartariae.[98] Catholici cum parvulis ducenti hoc loco numerantur. Ungaricam, valachicam, turcicam et tartaricam norunt linguam: unde per Tartariam et Turciam quaqua versum libero passu ire et redire possunt, solo hoc titulo quod sint Csöbör[csök]ienses. Olim pertinebat ad Moldaviae princepem, a quo tartarus per vim eripuit.

[97] Akkerman régi magyar nevén: Neszterfejérvár.
[98] A krími tatárok országa.